ނޫރުލް އިސްލާމް

އިސްލާމްދީނުގެ ނޫރުން ދިވެހި މުޖުތަމަޢު އަލިކުރުމަށް

نور الإسلام
ނޫރުލް އިސްލާމް
NOORUL ISLAM

عُلُومُ الْحَدِيْثِ

އަޙްމަދު ފާރޫޤު މުޙައްމަދު

بسم الله الرحمن الرحيم

ހިޖްރަހި

މާލެ

ފެށުމުގެ ބަސް

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ ، وَالصَّلاَةُ وَالسَّلاَمُ عَلَى سَيِّدِنَا وَنَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ ، سَيِّدِ الأَوَّلِيْنَ وَالآخِرِيْنَ ، وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِيْنَ ، وَمَنْ تَبِعَهُمْ بِإِحْسَانٍ إِلَى يَوْمِ الدِّيْنِ.

ކީރިތި قُرْآن އާއި، މާތް نَبِي އާ ﷺ ގެ سُنَّة އަކީ، إِسْلاَمِي شَرِيْعَةُ ގެ އެންމެ مُهِمُّ ދެ مَصْدَر އެވެ. ދެ أَسَاس އެވެ. ކީރިތި قُرْآنُ ގައި މާތް اللَّهُ އަންގަވާފައިވާ އެންގެވުން ތަކުގެ شَرْح އަކީ، ނުވަތަ تَفْسِيْر އަކީ، މާތް نَبِي އާ ﷺ ގެ سُنَّة އެވެ. އެހެންކަމާއެކު އިތުރު އެކަލޭގެފާނުގެ سُنَّة ދެނެގަތުމަކީ ވަރަށް مُهِمُّ ކަމެކެވެ. އެހެނީ سُنَّةُ އާނުލައި، حَقِيْقَةُ ގައި ކީރިތި قُرْآن އަށް عَمَلُ ކުރެވޭނެ ގޮތެއްނޫންނާނެއެވެ.

މިދެންނެވުނު حَقِيْقَةُ ގެމައްޗަށް ވަރަށް تَفْصِيْلُ ކޮށް ލިޔުއްވި، މިޒަމާނުގެ عِلْمُ ވެރިއަކު ކަމުގައިވާ"ޑރ.مُصْطَفَى السُّبَاعِيُّ" އޮނާގެ ވަރަށް مَشْهُورُ ފޮތެއް ކަމުގައިވާ"السُّنَّةُ وَمَكَانَتُهَا فِي التَّشْرِيْعِ الإِسْلاَمِي" ’’إِسْلاَمِي شَرِيْعَةُ ގައި މާތް نَبِي އާ ﷺ ގެ سُنَّة އަށް ލިބިގެންވާ ދަރަޖަ“ މިނަންކިޔުންފޮތުގައި ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

{މާތް اللّٰهُ وَحِي ކުރައްވާފައިވެއެވެ.﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴾ (النَّحلُ: ٤٤) މާނައީ: "އަދި ތިމަން ރަސްކަލާނގެ ކަލޭގެފާނަށް قُرآن ބާވައިލެއްވީ، އެއުރެންނަށް ބާވައިލެއްވިތަކެތި، މީސްތަކުންނަށް ކަލޭގެފާނު ބަޔާންކޮށް ދެއްވުމަށްޓަކައެވެ. އަދި އެއުރެން ފިކުރުކުރުމަށްޓަކައެވެ."

މާތް اللّٰهُ އަންގަވާފައިވާގޮތުގައި، އިތުރުއެކަލޭގެފާނަށް ކީރިތި قُرآن އާއި حِكْمَة ދެއްވި، އެކަލޭގެފާނު މީސްތަކުންނަށް އެބައިމީހުންގެ ދީނުގެ حُكْمُ ތައް ބަޔާންކޮށް ދެއްވުމަށްޓަކައެވެ. މިކަން އަންގަވައި، ކީރިތި اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى وَحِي ކުރައްވާފައިވެއެވެ.

﴿ لَقَدْ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِهِۦ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا۟ مِن قَبْلُ لَفِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴾ (آل عمران: ١٦٤) މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން، މުއުމިނުންގެމައްޗަށް اللّٰهُ ރަޙުމަވަންތަވެ ވޮޑިގެންވިއެވެ. (އެއީ) އެއުރެންގެތެރެއިން ހަމަ އެއުރެންގެ ތެރެއިން ރަސޫލަކު ފޮނުއްވި ހިނދުގައެވެ. އެކަލާނގެ އާޔަތްތައް އެއުރެންނަށް ކިޔަވައިދެއްވާ، އަދި އެއުރެން طَاهِرُ ކުރައްވާ އަދި ފޮތާއި حِكْمَة، އެއުރެންނަށް އުނގަންނައިދެއްވާ ބޭކަލަކުގެ ގޮތުގައެވެ. އޭގެކުރިން އެއުރެންވީ، ބަޔާން ވެގެންވާ މަގުފުރެދުމެއްގައިކަން ކަށަވަރެވެ."

عِلْمُ ވެރިންކުރާ تَحْقِيقُ ކުރުމުގައި، މަތީފަންތީގެ ގިނަ عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި، މިއާޔަތާއި، މިފަދަ އެހެން އާޔަތްތަކުގައި އައިސްފައިވާ، "الْحِكْمَةُ" އެއީ އަންގަވާ ފައިވާ ބަސްފުޅުގެމުރާދަކީ، ކީރިތި قُرآن އެއް ނޫނެވެ. އެ ބަސްފުޅުގެމުރާދަކީ، މާތް اللّٰهُ އެކަލާނގެ نَبِيّ އާ ﷺ އަށް އިލްހާމުކުރައްވައި، އަންގަވާފައިވާ، އެކަލާނގެ ދީނުގެ حُكْمُ ތަކާއި،

ސިއްރުތަކެވެ. عِلْمُ ވެރިން، އެއީކައުއިތުރު ރަސޫލާ ﷺ ގެ سُنَّةُ ގެގޮތުގައި މާނަކުރައްވާފައިވެއެވެ.

الإِمَامُ الشَّافِعِيّ رَحِمَهُ اللَّهُ، އެކަލޭގެފާނު ލިޔުއްވި مَشْهُورُ ފޮތް، "الرِّسَالَةُ" ގައި މިފަދައިންވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިއާޔަތުގައި، މާތް اللَّهُ، "الْكِتَابُ" އެވެ އަންގަވާފައިވަނީ، ކީރިތި قُرْآن އަށެވެ. އަދި "الْحِكْمَةُ" އެވެ އަންގަވާފައިވާ ބަސްފުޅާއެކު، ތިމަން ކަލޭގެފާނުގެ قَوْمُ ގެ عِلْمُ ވެރިންކުރެ، ކީރިތި قُرْآنُ ގެ عِلْم އަށް އަރާތިއްބެވި ބޭކަލުން ވިދާޅުވާތީ، ތިމަންކަލޭގެފާނު އަޑުއައްސަވާފައިވަނީ، އެބަސްފުޅުން إشارَة ކުރައްވާފައި އެވަނީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّة އަށް ކަމުގައެވެ. އެހެނީ ކީރިތި قُرْآنُ ގައި "الْكِتَابُ" އެވެއަންގަވާފައިވަނީ އެމާތްފޮތް، ކީރިތި قُرْآن އަށްކަމަށްވެފައި، އެއާވިދިގެން "الْحِكْمَةُ" ގެ لَفْظُ ގެންނަވާފައިވުމުން، އަދި އެކަލާނގެ އަޅުތަކުންނަށް ދޮކާއި حِكْمَة އުނގަންނައި ދެއްވުމަށްޓަކައި رَسُوْل އަރުވާލެއްވުމުން، مُؤْمِنُ ންގެ މައްޗަށް اللَّهُ ދަރުމަވަންތަވެވޮޑިގެން ކަމުގައި އަންގަވާފައިވުމުން، "الْحِكْمَةُ" އެވެ އޮތް ބަސްފުޅުގެ މުރާދަކީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّة ފިޔަވައި އެހެން އެއްޗަކަށްވެސް ނޫނެވެ. އަދިހަމައެއާއެކު اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى ވަނީ، އެކަލާނގެ رَسُوْل އާ އަށް ކިޔަމަންވުމަށް އަޅުތަކުންނަށް އަމުރުކުރައްވައި، އެކަން ވާޖިބު ކުރައްވާފައިވެއެވެ. ކަންމިހެންހުރުމާއެކު، ދީނުގައި އެއްވެސް ކަމެއް فَرْضُ ކުރައްވައި ވާޖިބު ކުރައްވާފައިވަނީ، اللَّهُ ގެފޮތް ކީރިތި قُرْآن އާއި، އެކަލާނގެ رَسُوْل އާ ﷺ ގެ سُنَّةُ ނޫނުނުން ބަސްމަގުން ކަމެއް ނުވެއެވެ. އެއީ އެކަލާނގެ رَسُوْل އާ ﷺ އަށް އިތާޢަތްވުމަށް، އެކަލާނގެއަށް އިތާޢަތްވުން ކަމުގައި ލައްވާފައިވުމުގެ ސަބަބުންނެވެ."}

- السُّنَّةُ وَمَكَانَتُهافِي التَّشْرِيْعِ الإِسْلَامِي (ص/50)

ކަންމިހެންހުރުމާއެކު عِلْمُ ވެރިންވަނީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّة ދެނެގަނެ، އަނެކުންނަށް نَقْل ކޮށް ފޯރުކޮށްދިނުމަށް، ވަރަށްހަރުދަނާ أُصُوْلُ ތަކެއް ކަނޑައަޅުއްވާފައެވެ. އެއީ، ކީރިތި قُرْآن އަކީ اللّٰهُ ބާވައިލެއްވި ފޮތެއް، تَوَاتُرُ ގެ أُصُوْلުން މީސްތަކުންނާ ހަމައަށްއައިސްފައިވާ، އަދި އެފޮތް ރައްކާތެރިކުރެއްވުމަށް اللّٰهُ ޒާމިންވެވޮޑިގެންފައިވާ ފޮތަކަށްވެފައި، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّة އަޅުގަނޑު މެންނާހަމައަށް އައުމުގައި އެތައް އެތައް مَرْحَلَة ތަކެއް ދިމާކޮށްފައިވާތީއެވެ. އޭގެ ތެރޭގައި تَوَاتُرُ ގެ ގޮތުގައި އައިސްފައިވާ حَدِيْث ތައް ހުރިކަމުގައިވިޔަސް، އެއީ ނިސްބަތުން ވަރަށްމަދުއެއްޗެކެވެ. އެހެންވެ، حَدِيْث ތަކުގެ صَحَّ ކަމާއި، صَحَّ ނޫންކަމާއި، حَدِيْث ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެ حَالَةُ ދެނެގަތުމާއި، މިހެންގޮސް، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّة އާގުޅޭ ކުރެވިފައިވާހާ ފުރިހަމަ بَحْث އެއް، ނުވަތަ ދިރާސާއެއް އެހެންއެއްވެސްކަމަކާގުޅުވައިގެން ކުރެވިފައިއޮތުމުން ގޮތަކަށްނުވާނެއެވެ.

މިދުވަސްތަކުގައި އަޅުގަނޑު މިހުނަރަކީ، މާތް نَبِيُّ ﷺ ގެ حَدِيْث ރިވާކުރުމާބެހޭ أُصُوْلُ ތައް އެ ފޮތެއްގައި ވަރަށްސާފު، މިފަދަހުނަރުދިނުމުގައިވާ ފޮތްތަކުގައިވާ، "تَيْسِيْرُمُصْطَلَحِ الْحَدِيْثِ" މިނަންކިޔާފޮތުގެ ދިވެހިތަރުޖަމާއެވެ. ފޮތްލިޔުއްވާފައިވަނީ ވަރަށްمَشْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިއެއްކަމުގައިވާ "ޑރ.مَحْمُوْدُالطَّحَّانُ"އެވެ. މިފޮތަކީ މިގޮތުން ލިޔުއްވިފައިވާ ގިނަގިނަފޮތްތަކުގެތެރެއިން ވަރަށްފަސޭހައިން ވިސްނައިގަނެވޭގޮތަށް ލިޔުއްވިފައިވާ ފޮތެކެވެ. މިފޮތުގެ ނަމަކަށް އަޅުގަނޑު ގަސްދުކުރަނީ "عُلُوْمُ الْحَدِيْثِ" މި ނަމެވެ. ދިވެހިބަހުން ތަރުޖަމާކުރާނަމަ އޭގެމާނައަކަށްވާނީ، "حَدِيثُ ގެ عِلْمُ ތައް" މިއެވެ.

ދިވެހިބަހުން މިފަދަފޮތްތަކުގެ، އަޅުގަނޑުމެންގެ عِلْمِي خَزَانَة އަށް ބޮޑުފައިދާވެގެންދާނެ ވަރަށްބޮޑު ފައިދާއެކެވެ. ކޮންމެއަކަސް، މިމަސައްކަތުގައިވާ ކުރިމަތިވާއިރު

ކުރުވުން لَيَاقة އާއި قَابِلِيَّةُ އަށަގަނެދޭ ގޮތުގައި ނެތްނަމަވެސް، މި ތަރުޖަމާއިން ބައަކަށް މަންފާއެއް ކުރާނެކަމުގެ އުއްމީދުގައި، އެކަމުގެ އުންމީދުގައި، މިމަސައްކަތާ ކުރިމަތިލަނީ، اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى ގެ حَضْرَةُ ން تَوْفِيْقُ އެދިގެންނެވެ.

މި ފަރުދާމަތު ތަރުޖަމާކުރަން ފަށައިގަތީ، ދުވަސް ސަބަބަކާ ރުކުރެވެ.

ފުރަތަމަ ސަބަބަކީ، މާތް نَبِيُّ ﷺ ގެ حَدِيْث އެއް ދޮގުގައި ނިސްބަތްކުރުން ކަމުގައިވިޔަސް، އެ حَدِيْث ގެ ދަރަޖަ، އެނގެނެޖެހޭ މިންވަރުގެ ބެހޭކަންތަކާ ކުރުމެވެ. ފަހަރެއްގައި އެ حَدِيْث އަކީ صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ވިޔަސް، حَدِيْث عِلْمُ ގެ أُصُولُ ތަކުގެ އަލިގައި ބަލާއިރު، އެ حَدِيْث އަކީ، އެއަށް عَمَلُ ކުރަން ނުޖެހޭ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ވާނެކަން، މި عِلْمُ ގެ أُصُوْلُ ތަކުގެ އަލިގައި ބަޔާންކުރުމެވެ. އަދި ހަމައެހެންމެ حَدِيْث އެއްގެ ބަސްފުޅުގެ މާނައެނގުމަކީ، އެ حَدِيْث ގެ أَصْلُ مَفْهُوْمُ އާއި مَقْصَدُ އެނގެން ނޫނަސް، ހަމަ މި عِلْمُ ގެ އަލިގައި ހާމަކުރުމެވެ. އެހެނީ އެއްދުވަހަކުވެސް عَرَب ބަހާއި إِسْلَامِي تَعْلِيْمُ ގެ އަލިފުޅާވެސް ނުވެސް ބަޔަކު މީހުން، حَدِيْث އެއްގައިވާ ބަސްފުޅުގެ މާނައަށްބަލައި، އެމީހުން ކަމެއް ދީނުގައި ހުންނަނީ މިފަދައިން ނުކިޔައި، އެބައިމީހުގެ نَظَرُ ގައި ރަނގަޅުގޮތުގައި ދެކޭގޮތް ކުރިއަރުވަން މަސައްކަތް ކުރުމާއި، އެންމެ ގިނަ ފަހަރު ދީނުގައި ނުބައިކަން، ނުވަތަ އެންމެގިނައިން، رَسُوْلُ اللّٰهِ ﷺ ގެ سُنَّة އާ خِلَافُ ، بِدْعَة އެއްކަމުގައި ބުނަބުނަނޫނެވެ މިފަދަ ކަންތައްތައް ދިރާސާކުރުމުގެ ގިނަ ވަސީލަތްތަކުގައި، حَدِيْث އެއްގައިވާ ބަސްފުޅުގެ މާނައަށްބަލައި، ދީނުގެ حُكْم އެއް ކަނޑައަޅާނެކަން، حَدِيْث عِلْمُ ގެ އަލިގައި ބަޔާންކޮށްދެނީމެވެ. تَعَصُّبُ ން އެއްކިބާވެހުރުމާ ރިވެތިކަމާއެކު، މިފޮތުގެ مَوْضُوْع ތައް ރަނގަޅަކަށް ވާހަކަކުރެވޭނެ ގޮތަކަށް ވިއްސިރަމުން، އަކަން ވިސްނުމެއްގެ ނަސީހަތެވެ.

ދެވަނަ ސަބަބަކީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّة އަކީ އެއްވެސް حَيْثِيَّةއެއް ނެތް އެއްޗެއް ކަމުގައިހީކުރާ، އަދި އެގޮތަށް ވާހަކަދައްކައިއުޅޭ ބައެއްމީހުން އަޅުގަނޑުމެންގެ މެދުއިންވެސް ފެންނަމުންދާތީ، އެފަދަމީހުންގެ އެ خِيَال އަކީ ވަރަށް [illegible] [illegible] خِيَال އެއްކަން ހާމަކުރުމެވެ. رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّة އަކީ، [illegible] مُسْلِمُ عِلْمُ ވެރިންގެ ހޯދުމާއެއްކުރައްވައިގެން تَحْقِيْقُ ކުރައްވައި، [illegible] [illegible] ކުރެއްވައި، ވަރަށްމަތިވެރި خِدْمَة [illegible] ހާމަކުރުމެވެ. މިކަންކަން ހާމަކުރެއްވީ، عِلْمُ ވެރިން حَدِيْث އާރާސްތުކުރެއްވި، [illegible] ނުވަތަ تَحْقِيْقُ [illegible] [illegible] [illegible] ކަމުގައިވާކަމެވެ. ޑރ. مَحْمُوْدُ الطَّحَّانُ [illegible] ހާމަކުރައްވާފައިވާ [illegible] ވިސްނުމުގެ نَظَر އެއް ހިންގާލައްވައިފި [illegible] [illegible]، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّة އަކީ، އެއްވެސް حَيْثِيَّة [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. އަދި حَقِيْقَة قَبُوْلُ ކުރާ އެއްވެސް މީހަކު، سُنَّة އަށް [illegible] [illegible]. އެހެނީ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّة އާ ނުލައި، إِسْلَام دِيْن އަށް عَمَلُ [illegible] [illegible].

މިސާލަކަށް، فَرْضُ ފަސްނަމާދު [illegible] މިކަން އެނގިވަޑައި ގަންނަވާނެއެވެ. ނަމާދުކުރާނެގޮތާއި، ނަމާދުގެ رَكْعَة ތަކުގެ عَدَد އާއި، ނަމާދުގައި ކިޔާން ތަކެއްޗާއި، ނަމާދުގެ فَرْضُ ތަކާއި، سُنَّة ތަކާއި، ނަމާދު بَاطِلُ ވާ ކަންތައްތަކާއި މިފަދަ ހުރިހާކަމެއްވެސް އެނގެނީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّةُންނެވެ. ދީނުގެ އެހެނިހެން ރުކުންތައްކަމުގައިވާ زَكَاة އާއި، ރޯދައާއި، حَجّ އާއި، އަދި شَرْعِي އެންމެހައި حُكْمُ ތަކުގެ [illegible] تَفْصِيْلُ ތައް އެނގެނީވެސް، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّةُންނެވެ. [illegible] قُرْآن ގައި [illegible] [illegible] ވަރަށް މަތިވެރި حِكْمَة އަކާއެކުއެވެ.

ކީރިތި قُرْآن އަކީ، إِسْلاَمِي شَرِيْعَةُ ގެ އެންމެމަތިވެރި مَصْدَرُ ކަމާމެދު ޝައްކެއް ނެތެވެ. އެހެންނަމަވެސް، އޭގެ ތަފްސީލުގައި ވަޙީއަށްފަހު ދަރަޖައިގައި ވާކަމެވެ.صَحَّ حَدِيْثُ ން ސާބިތުވާ އެނގޭގޮތުގައި، އެކޮޅުގެ އަސްލުތަކަށް ބެލުން ކިޔަވައިދިނުމަކީ ވާޖިބެވެ. ދިރާސާކުރަން ޖެހޭ ބަރުލަމާނުތަކެވެ. އަދި އެގޮތް ހިތްވަރުދެނުވާނެ ކަމެއް، އެކަމަކު ތިމާގެ ދަރިންނަށް، މުސްލިމުންނަށް ވެސް ބަލައިގަނެވޭ ކަމެވެ. ތަޙްޤީޤްކުރެވޭ ކަމެކެވެ. ވަކިން خاصَّ ކޮށް قِيامَة ދުވަހުން އެއްބަސްވެވޭ ސުވަރުގެވެރި مَقامُ ދެއްވައި، اللّٰهُ ގެ ރުހިވޮޑިގަތުން ލިބޭނެ ކަމެވެ. އަދި އެކަމާ ގުޅޭ، إِسْلاَمِي شَرِيْعَةُ ގެ ހުރިހާ تَفْصِيْلِي حُكْم ތަކެއް ކީރިތި قُرْآنُ ގައި ބަޔާންކުރައްވާފައި ނުވާތީ، މިގޮތުން އެކަމާ ގުޅޭ ބައެއް ކަންކަމުގައި ރަސޫލާއަށް ވަޙީކުރައްވައެވެ. އަދި އެކަމުގެ ބައެއް ޙުކުމްތަކަށް ޝަރުޢީ ދަލީލުތަކުން އެނގޭ ގޮތުގެ މައްޗަށް ބަލާއިރު، އެގޮތް ސާބިތުކޮށްދެއްވަމުން ހައިވަން ދެއްވައި ދީފައިވާ ކަމެވެ. އެކަމާ ވަކިވެ ނުދާނެ ގޮތުގައި ދީނުގެ ހުރިހާ ކަމެއް اللّٰهُ ނިންމަވައެވެ. އެކަލާނގެ وَحِي ކުރައްވާފައި ވެއެވެ.﴿يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلۡيُسۡرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ٱلۡعُسۡرَ﴾ (الْبَقَرَة: ١٨٥)

މާނައީ: "اللّٰهُ، ތިޔަބައި މީހުންނަށް ފަސޭހަކަމެއް އިރާދަކުރައްވައެވެ. އަދި ދަތި ކަމެއް ތިޔަބައި މީހުންނަށް އެކަލާނގެ އިރާދަނުކުރައްވައެވެ."

ކަންމިހެން ހުރުމާއެކު، إِسْلاَمِي شَرِيْعَةُ ގެ އަސްލުތަކައި تَفْصِيْلِي حُكْم ތަކެއް ބަޔާންކުރައްވާފައިވަނީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّةُ ގައެވެ. އަދި، ކީރިތި قُرْآن އަށް حَوَالَة ދެއްވައި الإِمَامُ الشَّافِعِيّ رَحِمَهُ اللّٰهُ، ވިދާޅުވެފައިވާ ގޮތަށެވެ.

ވީމާ، މާތް نَبِيّ ﷺ ގެ سُنَّة އަކީ، އެއްވެސް حَيْثِيَّة އަކުން އެއްކޮށް ކަމުގައި ބަލައިގަނެވޭނެ، إِسْلاَم دِيْنُ ނަ ބަލައިގަތުމާ غَيْرُمُسْلِمُ ންގެ މަގުމަތިން ހުރަސް ކުރުމަށް މިސާލުކޮށް ދެއްކޭނެ ރަނގަޅު އެއްސަބަބެވެ.

ތިންވަނަ ސަބަބަކީ، إِسْلَام دِيْن އަންގަކައި އަޅުގަނޑުމެންގެ ކާބަފައިން، އިސްވެރިޔަ މާތް أَسْلَافُ ން ކުރައްވާފައިވާގިނަގުނަ، މިންނެތް މަސައްކަތްތަކުގެ ބޮޑުކަން، ހިމަނުމު ތިޔަގޮތުގައިނަމަވެސް ހަމަކަށަވަރުގައިވެއެވެ. އެބޭކަލުން މިފަދަ އަދުރުވި މަސައްކަތްތަކެއް ކުރައްވާފައިނުވާނަމަ، އަޅުގަނޑުމެންނާހަމައަށް ދީނުގެ ކަންތައްތައް މިހާސާފުކޮށް އައިސްފައިނުވާނެއެވެ. މިކަމަށްޓަކައި އެންމެހައި مُسْلِمُ ންގެ تَعْرِيف އާއި ހެޔޮ دُعَاء އެބޭކަލުންނަށް حَقُّ ވެގެންވެއެވެ. މާތް اللَّهُ އެ އެންމެ ބޭކަލުންނަށް ފާފަފުއްސަވައި، ސުވަރުގޭގެ މަތިވެރި نِعْمَةُ ގައި އެބޭކަލުން ދިރިއުޅުއްވުން އެދި دُعَاء ކުރަމެވެ.

މިފޮތް ތަރުޖަމާކުރުމުގައި މަސައްކަތްކޮށްފައިވަނީ، عِبَارَة ތައް ވީހާވެސް ކުރުކޮށް، ސާދާކޮށްލިޔެވޭތޯ ބަލާފައެވެ.ނަމަވެސް ބައެއްފަހަރަށް މިأُصُول އާ خِلَافُ ވެފައިވެސް ވާނެއެވެ.ތަރުޖަމާގައި އަޅުގަނޑުގެ އަމިއްލަعِبَارَة އެއް ގެނެސްނަމަ، އެފަދަ عِبَارَة ތައް ލިޔެފައިވަނީ، ބްރެކެޓްއެއްގެތެރޭގައެވެ. އަދި ބްރެކެޓްގެ ތެރޭގައި އެ عِبَارَة ނިމޭތަނުގައި "މުތަރުޖިމު" އެބަހީ: ތަރުޖަމާކުރިމީހާ، މިހެންލިޔެފައިވާނެއެވެ.މީގެއިތުރުން ތަރުޖަމާގެ ބައެއް عِبَارَة ތައް އިތުރަށް ޝަރަޙަކޮށްދީ ދިނުމަށްޓަކައި، ބައެއްތަންތަނުގައި އިތުރު تَفْصِيلُ ގެނެސްފައިވާނެއެވެ.

އަޅުގަނޑުގެ އުސްތާޛު، މި ތަރުޖަމާ ވިދާޅުވާގޮތުން، ވަކިންخَاصَّ ކޮށްحَدِيْث عِلْمُ ގައި تَخَصُّصُ ވެވަޑައިގެން، ސްޕެޝަލައިޒް ވެވަޑައިގެން ތިއްބަވާ ބޭފުޅުންނާއި، عَرَب ބަސް އުނގަންނައިދެއްވިބޭފުޅުން، މި ތަރުޖަމާ ވިދާޅުވެދެއްވިއަދި، އެއްވެސް عِبَارَة އަކަށް إِصْلَاحُއެއް ގެނައުން ބޭނުންފުޅުވާނަމަ ދަންނަވާލެއްވުމަށް، އެކަން އަޅުގަނޑަށް އަންގަވައިދެއްވުމެވެ. އެހެން، މިފޮތުގައި އުނިކަންތައްތައް ބޮޑުން ކުރަން

ތަފާތުނަންނަންތައް ނުވަތަ إصطلاحُ ތައް ހުރިހިނދު، ދިވެހިބަހުން އެފަދަ إصطلاح އަށް ކިޔާން ފުރިހަމަބަސްހޯދުން ހަމަގައިމުވެސް އަޅުގަނޑުމެން ވަރަށްދަތިކަމަކަށްވެ. ވީމާއެކު، ވަރަށްގިނަނަންނަންތައް މިތަރުޖަމާގައި އެންމެފުރިހަމައަށް މާނަކުރެވިފައި ނުވުމަކީވެސް އެކަށީގެންވާކަމެކެވެ. މިއަބޭބޭފުޅުންގެ ތާއީދާއި ވިދާޅުވުންއެއީ، الله ގެ ވާގިފުޅާއެކު މިއީ ފުރިހަމަ މަސައްކަތެއްކަމުގައިނުވިޔަސް ބުރަވާ އެހީއެއްކަމުގައިވާނެ އެވެ.

އަޅުގަނޑުގެ دُعَاء އަކީ، މާތް اللَّهُ ﷻ ގެ حضرةُ ގައި މިއީ مَقْبُولُ މަސައްކަތެއް ކަމުގައިލެއްވުމެވެ. މިފޮތުން މަސައްކަތްކޮށްދެއްވި އެންމެހައި ބޭކަލުންނަށް މާތް اللَّهُ ހެޔޮ رَحْمَة ލައްވާށިއެވެ! އަދިއަޅުގަނޑުމެންނާއި، އެބޭކަލުންގެ ހަރަކާތްތަކުގޮސް، އެބޭކަލުންނާ ބައްދަލުވާން ބަރަކާތްތަކުގައި ލައްވާށިއެވެ! آمِيْن

وَمَاتَوْفِيْقِي إِلاَّبِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ، وَإِلَيْهِ أُنِيْب، وَصَلَّى اللَّهُ وَسَلَّمَ عَلَى سَيِّدِنَا وَنَبِيِّنَا وَشَفِيْعِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِين ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِيْن.

أَحْمَدُ فَارُوْقُ مُحَمَّدُ
04 ذُوْالْقَعِدَة 1423
07 ޖެނުއަރީ 2003

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

مُؤَلِّفُ ގެ مُقَدِّمَة

حَمْدُ ހުރީ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى އަށެވެ. އެކަލާނގެއީ، ކީރިތި قُرْآن ބާވައި ދެއްވުމުން، مُسْلِمُ ންގެމައްޗަށް ދަރުމަވަންތަވެވޮޑިގެންވާ މާތްރަސްކަލާނގެއަށެވެ. އަދި قِيَامَة އާޖެހެންދެން މީސްތަކުންގެ ހިތްތަކުގައްޔާއި، ލިޔެވިގެންވާ ދަފްތަރުތަކުގައި، އެދަތިވެރިގޮތް ރައްކާތެރިކުރައްވައި، ދެމެހެއްޓެވުމުން، އެކަލާނގެ ޒާމިނުވެ ވޮޑިގެން ވާއެވެ. އެގޮތްރައްކާތެރިކުރައްވުމުގެ ތެރެއިންވާކަމެއްކަމުގައި އެކަލާނގެ ލޮބުވެތި نَبِي އާ مُحَمَّدُ ﷺ ގެ سُنَّة ރައްކާތެރިކުރެއްވުން ލައްވާފައިވެއެވެ.

صَلَوَات އާއި سَلَام ހުރީ، އަޅުގަނޑުމެންގެ ސަރުދާރު، އަދި މާތް نَبِي އާ مُحَمَّدُ ﷺ އަށެވެ. އެކަލޭގެފާނީ، اللّٰهُ ގެ ކަލާމުފުޅުގައި އެކަލާނގެ ބާވައިލައްވާފައިވާ މީސްތަކުންނަށް ބަޔާންކޮށްދިނުމުގެ ބަރުމަސްއޫލިއްޔަތު، މާތް اللّٰهُ އެކަލޭގެފާނާ حَوَالُ ކުރައްވައި، މަތިކުރައްވާފައިވާ މާތްޝަރިޢައެވެ. މާތްاللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى وَحِي ކުރައްވާފައިވެއެވެ.﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴾ (النَّحْلُ:44) މާނައީ:''އަދި ތިމަން ރަސްކަލާނގެ ކަލޭގެފާނަށް قُرْآن ބާވައިލައްވީ، އެއުރެންނަށް ބާވައިލެއްވިތަކެތި މީސްތަކުންނަށް ކަލޭގެފާނު ބަޔާންކޮށް ދެއްވުމަށް ޓަކައެވެ. އަދި އެއުރެން ފިކުރުކުރުމަށްޓަކައެވެ.'' ދެން މާތް اللّٰهُ އެކަލާނގެ نَبِي އާ ﷺ އަށް حَوَالُ ކުރެއްވި ބޮޑު މަސްއޫލިއްޔަތު، އެކަލޭގެފާނުވެސް، އާދެ އެންމެފުރިހަމަ ގޮތުގައި އަދާ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ބަސްފުޅު ތަކުންނާއި، عَمَلُ ފުޅުތަކުންނާއި، تَقْرِيرَاتُ ތަކުގައި، އެބަހީ: އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުގައި [illegible]، [illegible] [illegible]

ނުވަތަ ހަނދުގުނުން ކަދެއްކަން ދުރަފާތްތަކުގައި އެކަށީގެންވާގޮތްތަކަށްވާ إِشَارَة، ނުވަތަ
ހަނދުންނެތުމަކުގައިވަނީ، މިހުންނަން އެކަން އަޅުންދީފައިވަން ހަސޫހާވާން
ގޮތުގަމިން، ކީރިތި قُرْآن شَرْحُ ކުރައްވައި އަންގަވައި ދެއްވާފައެވެ.

މާތް اللَّهُ ގެ ރުއްސަވާވޮޑިގަތުން އިތުރު އެކަލޭގެފާނުގެމާތް أَصْحَابُ
ބޭބޭކަލުންނަށްހުއްޓެވެ. އެބޭބޭކަލުންނީ، سَلَام އާއި صَلَوَات ލެއްވި މާތް نَبِي އާގެ އަރިހުން،
އެކަލޭގެފާނުގެ سُنَّة ދަސްކުރައްވައި، އެތަކެތި ހަނދުމަފުޅުގައި ބެހެއްޓެވި ބޭބޭކަލުންނެވެ.
އަދި އެބޭބޭކަލުންނަށް، މާތް نَبِي އާ ﷺ ގެ އަރިހުން އެބަސްފުޅުތަކާއި، عَمَلُ ފުޅުތަކާއި،
تَقْرِيْرَاتُ ތައް އެނގިވަޑައިގެންގޮތަން، އެއްވެސް އުނިއިތުރުކުރުމެއްނެތި، އެބޭބޭކަލުން،
مُسْلِمُ ތަކުންނަށް އެކަންކަން ބަޔާންކޮށް ދެއްވާފައިވެއެވެ.

اللَّهُ ގެތަނަވަސް رَحْمَة އާއި ފުއްސެވުން، މި أُمَّةُ ގެ މަތިވެރި، صَالِحُ سَلَفُ ނު
ނަށްހުއްޓެވެ. އެބޭބޭކަލުންނީ، އާދެއެއްބަހެއްގެ ކިބައިން އަނެއްބަޔަކަށް، މާތް نَبِي އާ ﷺ ގެ
طَاهِرُ سُنَّة نَقْلُ ކުރައްވައި ހައްދުކުރެއްވި ބޭބޭކަލުންނެވެ. އަދި حَدِيْث ރިވާކުރުމުގެ ޝަރުތުތަކާއި،
ހަރުދަނާ أُصُولُ ތަކަކާއި، قَوَاعِدُ ތަކެއް އެބޭބޭކަލުން އެކަށަ އެޅުއްވިއެވެ. ބޭނުމަކީ، ކިތަންމެ
ކުޑަވެސް ޝައްކަކަށްވާފަދަ، تَحْرِيْف އަކާއި ބަދަލެއް، އެއްވެސްބާވަތެއް سُنَّة އަށް
ދެވިފައިވާގޮތުންނި، މިސްތަރުންނާ ހަމަހަމަ އެ سُنَّة ރިވާކުރައްވައި، نَقْلُ ކުރެއްވުމެވެ.

اللَّهُ ގެ حَضْرَةُ ން ހުރި ދަރަޖައާއި މަތިވެރި ދަރުމަވަންތަ، صَالِحُ سَلَفُ ންގެ
ފުރިހަމަ ވަޒީފާއިން މަތިވެރި عِلْمُ ވެރިންނަށެވެ. އެބޭބޭކަލުންނީ، صَالِحُ سَلَفُ ންގެ
ދަރިންނަށް ބޭބޭކަލުންގެ ކިބައިން، حَدِيْث ރިވާކުރުމުގެ أُصُوْلُ ތަކާއި، قَوَاعِدُ ތައް ދަސްކުރައްވައި،
އެ أُصُوْلُ ތައް އިތުރަށް ތަރުތީބު ކުރައްވައި، تَهْذِيْبُ ކުރެއްވި ބޭބޭކަލުންނެވެ. އަދި އެއީ
އެބޭބޭކަލުންގެ ޚިދުމަތުގައި، އެ أُصُوْلُ ތަކާއި، قَوَاعِدُ ތައްޕިޔަވައި، ފުރިހަމަކޮށްދިނުމުގެ
މިސްތަކުންނަށް ހަމަހަމަ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގެ أُصُوْلُ ތަކުގެދޮގަ އެތަކެތި ޙިފާޒަތް
ކުރެއްވި ބޭބޭކަލުންނެވެ.

މީގެއެތައް އަހަރުކުރިން، الْمَدِيْنَةُالْمُنَوَّرَةُގެ، الْجَامِعَةُالإِسْلاَمِيَّة ގެ، "كُلِّيَّةُ الشَّرِيْعَة" "شَرِيْعَة ކޮލެޖު"ގައި، "مُصْطَلَحُ الْحَدِيْث"ކިޔަވައިދިނުމުގެ މަސްއޫލިއްޔަތު އަޅުގަނޑާ حَوَالُ ކުރެވުނެވެ. ކޮލެޖުގެ مُقَرَّرُ ގައިވަނީ، الإِمَامُ اِبْنُ الصَّلاَح ގެ ފޮތެއް ކަމުގައިވާ "عُلُومُ الْحَدِيْث"، ދަރިވަރުންނަށް އުނގަންނައިދިނުމެވެ. އޭގެ ދުވަސްކޮޅެއް ފަހުން، އަޅުގަނޑުގެ ބަދަލުގައި އެހެން ފޮތެއް ކިޔަވައިދިނުމަށްހަމަޖެހުނެވެ.އެއީ اِبْنُ الصَّلاَحގެ މިދެންނެވުނު ފޮތް اخْتِصَارُ ކުރައްވައި، الإِمَامُ النَّوَوِيّ ލިޔުއްވާފައިވާ "التَّقْرِيْبُ" މިފޮތެވެ.

މިދެފޮތްވެސް ކިޔަވައިދިނުން ގެންދިޔަދުވަސްވަރު، އެދެފޮތުގައިވާ عِبَارَةތައް ބަޔާންކޮށްދިނުމުގައި، ދަރިވަރުންނާއެކު އުނދަގޫކަމެއް އަޅުގަނޑަށް إِحْسَاسކުރެވެމުން ދިޔައެވެ. އެދެފޮތުގެ މަތިވެރިކަމާއި، އެދެފޮތުގެ عِبَارَة ތަކުގައި ފޮރުވިފައިވާ މާނަތަކުގެ ފުންކަމާއި، ގިނަގުނަކަމާއެކު، ކިޔާނެއްގައި ކިޔަވައިދިނުމުގައި ދެތުވެރިނުވެ ނުދާނޭ ދަތިތައް ކުރިމަތިވެމުންދިޔައެވެ.

މިދެންނެވި ދަތިތަކުގެތެރެއިން، އެންމެ މުހިއްމު ކަންތައްތައް ހިމެނެއެވެ.

1- ބައެއް މައްސަލަތަކުގައި، އެދެބޭކަކުން ކުރައްވާފައިވާ بَحْث މާބޮޑަށް ދިގުވުން.ވަކިން خَاصَّ ކޮށް اِبْنُ الصَّلاَح ގެ ފޮތުގައި މިކަން ފާހަގަކުރެވޭވަރަށް ބޮޑެވެ. މިސާލަކަށް، ''حَدِيْث އަޑުއަހައި، ހިނގާން ބަހައްޓައި، ކުރިއަށް ދެވޭނެ ގޮތް ދައްކާދިނުން.'' މިބަޙުސްގެ މައްސަލަ ލިޔުއްވާފައިވާ 46 صَفْحَة އެއްގައިވެއެވެ.

2- ބައެއް بَحْث ތައް މާބޮޑަށް ކުރުވުން.ވަކިންخَاصَّ ކޮށް الإِمَامُ النَّوَوِيّ ގެ ފޮތުގައި މިކަން ފާހަގަކުރެވޭ ތަންތަން ގިނަވެއެވެ.މިސާލަކަށް الضَّعِيْفُ، މިބަޙުސް شَرْحُ ކުރައްވާ ފުދުގައި ވަރަށް ކުރުކޮށް ތިން ޖުމްލައިން އެކަށީގެންވާގޮތަށް ބަޔާންކޮށްފައެވެ.

3- މިދެންނެވި ދަތިތަކުގެތެރޭގައި، އެދެފޮތުގެ ބަސް عِبَارَة ތައް ވިސްނައި ގަތުމަށް ދަރިވަރުންނަށް ދަތިވުން ހިމެނެއެވެ.

4- ހަމައެހެންމެ ބައެއް ކަންކަމާބެހޭ بَحْث ތައް، އެއީ އެންމެ ފުރިހަމަކޮށް ގެންނަވައިފައި ނުވުން ހިމެނެއެވެ. މިސާލަކަށް، النَّوَوِي ގެ ފޮތުގައިވާ الْمَقْلُوبُ، މި مَوْضُوْعُ

ގައި ލިޔުއްވާފައިވާބައިގައި އުޅެނީ ރަނގަޅަށް شَرْحُ ކޮށްދެއްވިފައި ނުވާކަމަށް ފެނެއެވެ. އެއީ އެކަމާބެހޭ ފުރިހަމަ تَعَارُف އެއް ނުދެއްވުމާއި، މިސާލު ދެއްވާފައިނުވުމާއި، މިކަން އުސޫލުގެފައިދާ ބަޔާންކުރައްވާފައިނުވުމުގެ ސަބަބުންނެވެ. ނުވަތަ މިބޮޑުކަން ފާހަގަ ކޮންމެވެ އެހެންފޮތެއްފޮތަކުން إِشَارَة ކުރައްވާފައިވެސް ނުވާތީއެވެ.

މިދަންނަވާ ކަންކަމުގެއިތުރަށް، މި مَوْضُوعُ ގައި އެދެބޭކަމުންނަންވުރެ ކުރީގެ عِلْمُ ވެރިންގެ ފޮތްތަކުގައިވެސް ކަންހުރީއެފަދަގޮތަކަށެވެ. އަދި ޔާއްލާއެވެ؟ ޙަދީޘްތަކުން ބައެއް ފޮތްތަކުގައި، މި مَوْضُوعُ ގެ ހުރިހާ ފަރާތަކަށް، ނުވަތަ ހުރިހާ ބާވަތަކަށް އިންސާފު ކުރައްވިފައިވާކަމަކަށްވެސް ނުދެންނެވޭނެއެވެ. އަދި ހަމައެހެންމެ ޙަދީޘްތަކުން ބައެއް ފޮތްތަކުގައި، މައްސަލަތައް ގެންނަވާފައިވަނީ މާބޮޑު ތަރުތީބަކަށްނޫނެވެ. މިކަމުގައި އެގޮތް ފޮތްލިޔުއްވިބޭކަލުންގެ عُذْر އެއް ކަމުގައި ދެކިދާނެކަމެއް ވެދާނެކަމަށް ފެނެއެވެ. އެއީ އެބޭކަލުން ބަޔާންކުރައްވައި ދޫކުރައްވާފައިވާއެއްޗެއް އެއީ، އެބޭކަލުންނަށް ސާފުކޮށް އެނގިލައްވާތީ ބަޔާންކުރެއްވި އެއްޗެއްކަމުގައި ވުމާއި، ނުވަތަ އެބޭކަލުން ދިރިއުޅުއްވި ޒަމާނުގައި، ލިޔުއްވުމުގެ ކަންތައްތައްހުރި ގޮތުން، މާދުރު بَحْث ތަކެއް ލިޔުއްވުމަކަށް ދަތިފުރުޞަތުން ނުލިބުއްވައި ދޫކޮށްލެއްވި އެއްޗެއްކަމުގައިވިޔަސް އެކަށީގެންވާ ކަން ކަމެކެވެ. ނުވަތަ އަޅުގަނޑުމެންނަށް އޭގެސަބަބެއްނޭނގޭ، މިދަންނަވާ ކަންތައްތައް ފިޔަވައި، އެހެން ސަބަބުތަކެއްވެސް ހުރުމަކީ އެކަށީގެންވާކަމެކެވެ.

މިދަންނަވާ ކަންތައްތަކާހުރެ، އަޅުގަނޑަށް إِحْسَاس ކުރެވުނީ، شَرِيْعَة ކޮލެޖުތަކުގައި ކިޔަވައިދެވިގެންނަން، مُصْطَلَحُ الْحَدِيْث ނުވަތަ حَدِيْث ގެ عِلْمُ ތަކާބެހޭގޮތުން، ފަސޭހައިން ވިސްނޭފަދަގޮތަކަށް ހުށަހެޅުން ރަނގަޅުވާނެކަމަށެވެ. އެއީ މިފަންނުގެ قَوَاعِدُ ތަކާއި، اصْطِلاَحُ ތައް ދެނެގަތުމަށްފަސޭހަވާނެ ގޮތުގެމަތިންނެވެ. އަދިކޮންމެ بَحْث އެއް ވެސް، ވަކިވަކި ނަންބަރުތަކެއްގެދަށުގައި ބަހާލެވިފައިވާ ސުރުޚީތަކާއެކުގައި ތަރުތީބުކޮށްގެންނެވެ. ކޮންމެ بَحْث އެއް ފެށުމުގައި، تَعَارُفُ

ނުވަތަ އުކަޅެއް ހޮދުންފިލުވައި ދިނުމަށްޓަކައި، އެއާގުޅޭމިސާލާއި، އެއިންކޮންމެ މައިގަނޑެއް ބިނާކުރެވިފައިވާ ގޮތް ބަޔާންކޮށްދީފައިވެއެވެ. އަދި ކޮންމެ بَحْث އެއް ނިންމައިލުމުގައި، އެކަމާގުޅޭ ތަފްސީލު عِلْمُ ވެރިން ދެނެގަތުމަށްޓަކައި مَشْهُوْرُ ފޮތްތަކާއި ކުތުބުހާނާތައް ކޮބައިކަންވެސް ބަޔާންކޮށްދީފައިވާނެއެވެ.

މިފޮތުގައި އަޅުގަނޑު مَوْضُوْعَއަށް އިންސާފުކޮށްދީފައިވާނީ، ވީހާވެސް ފަސޭހަ، ސާދާ عِبَارَة ތައް ބޭނުންކުރުމާއެކު، ކޮންމެ ކަމަކާމެދު عِلْمُ ވެރިންގެ މެދުގައިވާ خِلَافُ ބަސްތަކާ ވީހާވެސްދުރުވެވުނު، މިގޮތުންގެ عِلْمِي أُسْلُوْبُ ން، شَرِيْعَة ކުލިއްޔާތަކާއި، دِرَاسَاتُ إِسْلاَمِيَّة ގެ ކުލިއްޔާތަކުގައި މި مَوْضُوْع އަށް ކިޔަވައިދެނީ ގިނަތަކުގައި، ދަރިވަރުންނަށް ހޮދުންފިލުވައިދިނުމަށް ދަތިނުވާގޮތަށް ގޮތަކަށެވެ.

މިފޮތުގެ ނަމަކަށް އަޅުގަނޑު خِيَارُ ކުރީ " تَيْسِيْرُ مُصْطَلَحِ الْحَدِيْث " ، ”حَدِيْث عِلْمُގެ مُصْطَلَحَاتُ ތައް ފުރިހަމަކޮށް ފަސޭހަކުރުން“ މިނަމެވެ. އަޅުގަނޑު ދެކޭގޮތުގައި، މިފޮތް شَائِعُ ކުރުމަކުން، އިސްވެދިޔަ ތަންގައި عِلْم ވެރިން ކުރައްވާފައިވާ އަގުހުރި މަސައްކަތްތަކުގެ ބޭނުން މިޖޫނުގެން مَعْلُوْمَاتُ ހޯދައިދަރާކަން ކަނޑައިގެންނެއް ނުދާނެއެވެ. ނަމަވެސް މިމަސައްކަތްކުރުމުގައި، އަޅުގަނޑުގެ مَقْصَدަކީ، އެފޮތް ފޮތުގައި އައިސްފައިވާ مُهِمُّ مَعْلُوْمَاتُ ތައް ފުރިހަމަކޮށްދިނުން، މިފޮތުގެ ސަފްހާތަކުން ފަސޭހަކޮށް ހޯދިދާނެގޮތަށް ހިމެނުމެވެ. ފަސޭހަކޮށްދިނުމެވެ. އަދި ކިޔާމީހާގެ عِلْمُ ވެރިންގެ ފޮތްފޮތަށް ދަރިވަރުން ކިޔަވަން ބޭނުންކުރާ ދަރިވަރުން ވެގެން ކިޔަވަމުން، މިފަންނުގައި تَخَصُّصُ ވެފައިވާ ބަޔަކާއި، عِلْمُ ވެރިންނަށްވާ، مُهِمُّ ކަމަކަށް ވެފައިވާކަމުގައި ފަހަރު ފޮތްފޮތް ވަކިން އަޅުގަނޑު ދެކެމެވެ.

ފަހަކަށް އައިސް ބައެއް عِلْمُ ވެރިން، މި مَوْضُوْعُ ގައި ލިޔުއްވާފައިވާ އަގުހުރި ފޮތްތަކެއްވާކަން މިދަނޑިވަޅުގައި، އަޅުގަނޑު ހަނދާންކޮށްލަން ބޭނުންވެއެވެ. އެފޮތްތަކަކީ، ކިޔަވައިދިނުމަށް ވިސްނަން ފައިދާހުރި އުކާލާފައިވާ ބޭނުންތެރި ފޮތްތަކެވެ. ވަކިން خَاصَّ ކޮށް، مُسْتَشْرِقُ ންނާއި، މަދުގެއެއްގައިވާ މުސްލިމުންގެ اعْتِرَاضُ

ތަކަށް، އެފަދަ ފޮތް ފޮތުގައި ވަރަށް ފުރިހަމައަށް ހައްދުކުރުވިފައިވެއެވެ. ނަމަވެސް އޭގެތެރެއިން ބައެއް ފޮތްފޮތަކީ، ނުހަނު ކުރު މިފޮތްފޮތެވެ. އަނެއްބައި ފޮތްފޮތަކީ، އެހާ ދިގު ކުރިކުރި ފޮތްފޮތެވެ. އަދި އަނެއްބައި ފޮތްފޮތުގައި އެކަށީގެންވާވަރަށް ގޮތަށްވެސް مَوْضُوْع އަށް إِنْصَافُ ކުރެއްވި ފައްސަތްވާއެއް ދެންނެވުން ކުރަކަށްނުވާނެއެވެ. އެހެންކަމުން، އަޅުގަނޑު މިފޮތް ލިޔުމުގައި ބަޔާންކޮށްދީ، މިކަން ފުރިހަމަކުރުމުގެ ވަރަކަށްމަސައްކަތް ކުރިމަށްމަސްއްކަތް ކޮށްފަމެވެ. އަދި ބަހަން ބޭނުންއެއްކަމެއް ހަނދާން ފަހުމެވެ، ދެކުނުކަމެއް ދިމާވާނެ ކުރަށްތަކުން ހުށަހެޅުމަށް ނުބައިއްމިމެވެ. އަދިކަމުގެ ހިނގާ ފިޔަވަތަކެއް ހަނދާނުގައިހުރުމާއެކު، ބަލައިލުމުގައި ފޮތުގައި ކިޔުމެއްގެ ކޮށްކޮށް މިސްތަމްކަތްފައި ވާނެއެވެ.

އަޅުގަނޑު މިފޮތުގައި ފާހަގަކޮށްލަން ބޭނުންވާ ކަންތައްތަކަކީ:

1- ތަޢްރީފުކުރުން: މިގޮތުގައި، ހުށަހެޅިގެން ކޮންމެ މައިގަނޑު سُرْخِي އެއްގެދަށުގައި އަހުސަރުގައިވާ ކޮންމެ بَحْث އެއްވެސް ވަކިވަކިން ތަޢްރީފު ނަންބަރާއި ދަށުގައި، އަދި އެނޫންބަތަކަށްވާ ދަށުގައި ބިނާވެގައިވާ ޖުމްލަތަކެއް، އަލިފުބާގެ އަކުރުތަކުގެ މައްޗަށް ބަލާގައިގެންހުރިހުރިގެ.ވީގޮތުންމަކީ، ދަރިވަރުން ނަގާއި (ފޮރިޔާ މިހުންނަން) ފަސޭހައިން ދެނެގަނެވޭގޮތަށް ހަދާފައެވެ.

2- ކޮންމެ بَحْث އެއްވެސް ހުށަހެޅުމުގައި، ފުރަތަމަ އެ بَحْث ގެ تَعَارُفُ ހުށަހަޅައި، އެއަށްފަހު އޭގެ شَرْح އާއި މިސާލު ހުށަހަޅަން.

3- الْمُصْطَلَحُ ގެ ހުރިހާ ގޮތްތަކެއް ނުވަތަ ބައިތަކެއްވެސް ވިދާޅުކުރަން، އެކަމަކު ފަސޭހައިން އެގޭނެ ގޮތަށް ގޮތެއްގެމަތިން ހުށަހެޅުމެވެ.

ފޮތުގައި ހިމެނިފައިވާބައިތަކަކީ ތަޢްރީފުކުރުމާއި ބާވަތުގައި، އަޅުގަނޑު އެންމެ ބޭނުން އިސްތިރާޙަކޮށް ހަދާފައިވަނީ، الإِمَامُ الْحَافِظُ اِبْنُ حَجَر ގެ "نُخْبَةُ الْفِكْر" މިނަމަށް ކިޔުން ފޮތާއި، އެފޮތުގެ شَرْح އިންނެވެ.އަދި އަޅުގަނޑު ދެންގޮތުގައި، މި مَوْضُوْعُ ގައި ލިޔެވިފައިވާ ފޮތްފޮތުގެތެރެއިން އެންމެ ފުރިހަމަ ތަޢްރީފެއް، އަދި ހުށަހެޅުމެއް ގެންނަވާ

ލައިވަނީ، الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر (رَحِمَهُ اللَّهُ)އެވެ. އަދި މިފޮތް ލިޔުއްވުމުގައި އަޅުގަނޑު އެންމެބޮޑަށް އެހީތެރިކަމެއް ހޯދާފައިވާނީ، الإِمَامُ اِبْنُ الصَّلَاح ގެ " عُلُوْمُ الْحَدِيْث" މިފޮތާއި، އެފޮތުގެ اخْتِصَارُ ކަމުގައިވާ الإِمَامُ النَّوَوِيّ ލިޔުއްވި "التَّقْرِيْبُ" މިފޮތާއި، އެފޮތުގެ شَرْحُ ކަމުގައިވާ الإِمَامُ السُّيُوْطِيّ ލިޔުއްވި "التَّدْرِيْبُ" އެފޮތުންތަކާއި، މި 3 ފޮތުންނެވެ.

އަޅުގަނޑުގެ މިފޮތުގައިވަނީ مُقَدِّمَة އަކާއި 4 بَاب އެވެ. ފުރަތަމަ بَابُ ގައި، الْخَبَرُ ނުވަތަ حَدِيْث އަކީކޮބައިކަން ބަޔާންކޮށްފައިވާނެއެވެ. ދެވަނަ بَابُ ގައި، الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ،"حَدِيْث ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެ އިތުބާރުކުރެވުމާއި، ނުކުރެވޭ ކަންކަމާ ބެހޭބައިތައް." ހާމަކޮށްފައިވާނެއެވެ. ތިންވަނަ بَابُ ގައި، الرِّوَايَة،"حَدِيْث ރިވާ ކުރުމާއި އޭކަމާގުޅޭ أُصُوْلُ ތައް" ބަޔާންކުރެވިފައިވާނެއެވެ. ހަތަރުވަނަ بَابُ ގައި، الإِسْنَادُ وَمَعْرِفَةُ الرُّوَاة، "سَنَد އާއި ރާވީން ދެނެގަތުން." މިބައިތައް ހުށަހަޅާފައިވާނެއެވެ.

އަޅުގަނޑު މިމަސައްކަތަކީ، خَاصّ ގޮތެއްގައި އަޅުގަނޑުގެ ތުއްތުކުދި ދަރިވަރުންނަށްޓަކައި تَخْصِيْصُ ކޮށްފައިވާ މަސައްކަތެކެވެ. މިކަމުގައި، އަޅުގަނޑަކީ އެންމެ ކުޑަތަނާމަދިކަމުގައިވާ ނުފެތުނުމެއެވެ. ފަގީރެއްގައި މިކަމަށްތޯ، މިގާޅު عِلْمُ އެއްގައި، އެއިންނެއް އެކަށީގެންވާ حَقُّ މިފޮތުގައި ދީފައި ނުވެވުނުކަން އެކަށީގެންވާ ކަމެކެވެ. މިކަމުގައި އަޅުގަނޑުގެކިބައިން ކުށެއް، ނުވަތަ އުނިކަމެއް ފެނިވަޑައިގަތުމުން ނުވާނެކަމަކަން ނުދަންނަވަމެވެ. މިގޮތުގެ އެއްވެސް ބަހުރުވަކަން، މިފަދައިންކަމުން ފާހަގަކޮށްދެއްވުންފަދަ، އެކަން އަޅުގަނޑަށް އަންގަވާދެއްވުމަކީ، ނިހާޔަތަން شُكْرُ ފުދިވާނެ ކަމެކެވެ. އަދި ކުރިއަށް އޮތްތާނގައި އަލުން މިފޮތް ޗާޕުކުރެވޭހިނދު، އެކަމެއް إِصْلَاحُ ކޮށްދެވޭނެއެވެ.

އަޅުގަނޑުގެ دُعَاء އަކީ، މިފޮތުގެ ސަބަބުން ދަރިވަރުންނަށާއި، މިޢިލްމުގެ މަސައްކަތްކުރައްވާ ބޭފުޅުންނަށް އެހީތެރިކަމަކާއި މަންފާލިބުމެވެ. އަދި މި މަސައްކަތަކީ، اللَّهُ ގެ وَجْهُ ހޯދުމަށްޓަކައިގެން، ތެދުވެރި إِخْلَاص ތެރި ނިޔަތަކާއެކު ކުރެވޭން ހެޔޮ عَمَل އެއް ކަމުގައި، އެކަލާނގެ ހެއްދެވުމެވެ.

ފޮތް ދުށުވައިލުން

- مُصْطَلَحُ الْحَدِيْث ވަކި عِلْم އެއްގެ ގޮތުގައި ފެނިގެންއައިގޮތާއި، މި عِلْمُ تَرَقِّي ވެ، ކުރިއަރައިގެންދިޔަގޮތުގެ ކުރުބަޔާނެއް

- مُصْطَلَحُ الْحَدِيْث ގެ ދައްކަން ލިޔެވިފައިވާ މުހިއްމު ފޮތްތައް

- مُهِمُّ ބައިތަކުގެ ކުރު تَعَارُف އެއް

مُصْطَلَحُ الْحَدِيْث ވަކި عِلْم އެއްގެ ގޮތުގައި ފެށިގެންއައިގޮތާއި،

މި عِلْمُ تَرَقِّي ވެ

ކުރިއަރައިގެން ދިޔަގޮތުގެ ކުރުތަޢާރުފެއް

مَوْضُوْعާގުޅޭ ފުންކޮށްވިސްނައި، ހޯދައިދިރާސާކޮށް ވަންހަނާއެއްނޫ އެނގޭނީ ގޮތުގައި، حَدِيْث ރިވާކޮށް، نَقْلُ ކޮށްދެއްވުމުގެ މައިގަނޑު أُصُوْلُ ތަކާއި أَسَاسُތައް، ކީރިތި قُرْآن އާއި، މާތް نَبِي އާ ﷺ ގެ سُنَّة ގައި އައިސްފައި ވެއެވެ.

ކީރިތި قُرْآن ގައި މާތް اللّٰهُ وَحِي ކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ ﴾ (الْحُجْرَاتُ: ٦) މާނައީ: " އޭ އީމާންވެއްޖެ މީސްމީހުންނޭވެ! ތިޔަބައިމީހުންގެ ގާތަށް فَاسِق އަކު خَبَر އަކާއިގެން އަތުވެއްޖެނަމަ، އޭގެ ތެދުދޮގުބަލައި حَقِيْقَة ހޯދާށެވެ."

މާތް نَبِيާ ﷺ حَدِيث ކުރައްވާފައިވެއެވެ." نَضَّرَ اللّٰهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا شَيْئًا فَبَلَّغَهُ كَمَا سَمِعَهُ، فَرُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ." (رَوَاهُ التِّرْمِذِيّ) މާނައީ:"ތިމަންކަލޯގެފާނުގެ އަރިހުން އެއްޗެއްއަޑުއަހައި، އޭނާ އެއްޗެއްއަޑުއެހިގޮތަށް، އަނެކުންނަށް تَبْلِيْغُ ކޮށް نَقْلُ ކޮށްދިނުމާގެ މީހަކަށް اللّٰهُ رَحْمَة ލައްވައި އޭނާގެމޫނު އަލިކުރައްވާށިއެވެ. ފަހެ، ވަރަކަށް އަޑުއަހާމީހަކަށްވުރެ، އެވާހަކައެއް تَبْلِيْغُ ކުރެވޭ ބައެއްމީހުން، އެކަމެއްހަނދާންބަހައްޓާމާއި، ދެނެގަތުން ބޮޑުކަމުގައިވެއެވެ."

التِّرْمِذِيّ ރިވާކުރެއްވި އެހެން حَدِيْث އެއްގައިވެއެވެ.("نَضَّرَ اللّٰهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فَحَفِظَهُ حَتَّى يُبَلِّغَهُ غَيْرَهُ،) فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَيْسَ بِفَقِيهٍ." މާނައީ: ("ތިމަންކަލޯގެފާނުގެ އަރިހުން حَدِيث އެއް އަޑުއަހައި ހިތުދަސްކޮށް،

އެހެންމީހަކަށް އުނގަންނައިދޭން ދިރިހުރި މީހަކަށް اللّٰهُ رَحْمَة ކުރައްވާށި އާންމުގޮތުން އަޑުއަހަމުންދާކަމަށެވެ.) ފަހެ عِلْم އެއް އުނގެނުމާމެދު، އާންމުކޮށް عِلْمُ ވެރިޔަކަށް ބޭނުމީ މިހާރުވެސް އުނގެނުމަށްފަހު ހުރިގޮތެވެ! އަދި عِلْم އެއް އުނގެނުމާ ގުޅިގެން ބޭނުމީ فِقْهُ ވެރިއެއްނޫނެވެ.“

މިދެންނެވި އާޔަތްތަކުގައާއި، ދެންނެވިއަދާ حَدِيث ގައި ހާމަކުރައްވާފައި މިވަނީ، ވަޙީއަށް އަމަލުކުރުމަށް އެއްވެސް ކަމަކީ ޝަރީޢަތުގައި ދެކެވޭ ގޮތުގައި، އާންމުގޮތުގައި ނުވަތަ އެހެންގޮތަކުންވިޔަސް އެ އުނގެނުމުގެ ހަނގުރާމައިގައި، ޝައްކާވެރިކަމުގައި، އަސްލުންނަން އެކަމެއް ނުވަތަ އެވާހަކައެއް نَقْلُ ކުރި ބައިވެރިކުރުމުގައި، ޝައްކާކުރި ވާންޖެހޭ ކަމެއްކަމެކެވެ.

ޔަގީނީ قُرْآن އާއި نَبِيُّ ﷺ ގެ ބަސްފުޅަށް ޝަރީޢަތުގައިވާނަމަ އަދާ ކުރެއްވުމުގެ ދޮރު، أَصْحَابُ ބޭކަލުންވެސް، خَبَرُ ތަކެއް އަޅައިގަތުމުގައި، قَبُولُ ކުރެއްވުމުގައި، އެބޭކަލުންގެ އެއްބަސްވުމަކީ އަސްލެއް ބަލައިގަތުން ނަމަވެސް خَبَرُ ދޭ نَقْلُ ކުރި ވުމުގައި، ވަރަށްބޮޑަށް ޝައްކާވެރިކަން ބަޔަކުވެސް ފަރުވާތެރިވެއެވެ.ވީހިނދު خَاصَّ ކޮށް خَبَرُ ދާ މީހާއަކީ، އާންމުގޮތުން ބޭނުންކުރެވޭ ގޮތުގައި އަނބުރާ ވަރަށް ތަފާތުވާއިރު، ސާވާބު ފުރިހަމަ މިހެން ކުރުމާއި ވަކިކަމެއް، އެގޮތަށް ދީނީ ގޮތުން ބަލައިގަތުން ވަރަށްގާތް އެއްބަސްވުމުގައި، އެގޮތަށް މިހެން ދާ خَبَر އެއް قَبُولُ ކުރެއްވުމުގައި، އެބޭކަލުން ޝައްކުވެރިވެވަޑައިގަތުމުގެ ވަރަށް މީވެރިޔާ ޝަރީޢަތުގެ ވަކިކަމެވެ. މިސާލަކަށް، الإِسْنَادُ، ނުވަތަ سَنَدُ ވެއްދުމަށެވެ. އަދިމިހެން خَبَرއެއް ދާއިރު، އާއްމަން އެކަށީގެން ބޭނުންކުރާ ބަޔަކުގެ ދުރުގެ ދެކެވުނެވެ. އެބަސްބަޔަކުން، އާދަތީ خَبَر އެއް قَبُولُ ކުރުން، ނުވަތަ قَبُولُ ނުކުރުން ދުށުމުގެ سَنَدُ މަގު ބަލައިކުރުމެވެ.

الإِمَامُ مُسْلِمُ އެކަމާގުޅޭ الصَّحِيْحُ ގެ مُقَدِّمَة ގައި اللّٰهُ رَحْمَة ކުރެއްވި، الإِمَامُ ابْنُ سِيْرِيْن ގެ ރިވާޔަތުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. اِبْنُ سِيْرِيْن ވިދާޅުވިއެވެ." لَمْ يَكُوْنُوْا يَسْأَلُوْنَ عَنِ الإِسْنَادِ، فَلَمَّا وَقَعَتِ الْفِتْنَةُ، قَالُوا: سَمُّوْا لَنَا رِجَالَكُمْ، فَيُنْظَرُ إِلَى أَهْلِ السُّنَّةِ

فَيُؤْخَذُ حَدِيْثُهُمْ، وَيُنْظَرُإِلَى أَهْلِ الْبِدَعِ، فَلاَيُؤْخَذُ حَدِيْثُهُمْ." މާނައީ: “أَصْحَابُ ބޭކަލުންނަށް خَبَر އެއް ލިބިވަޑައިގެންފިހިނދެއްގައި، އެ خَبَرُ ގެ سَنَد އަކީ ކޮބައިތޯ އައްސަވާފައެއް ނުދުއްވަމެވެ. އެހެންނަމަވެސް، فِتْنَة ފެށިކަން ހާޑުވުމަށް ކަރުކަރު، خَبَر އަކާއިގެން ދީފާނެ އަމުވެއްޖެނަމަ، އެބޭކަލުން ވިދާޅުވެއެވެ. “ތިޔަބައިމީހުންނަށް ތިޔަ خَبَرُ ދިންބަޔަކު ތިމަން ދަންނަން ބުނެދީށެވެ.” ދެން، އެ سَنَدُ ގައިވަނީ سُنَّة جَمَاعَةُ ގެ މީހުންނަމަ، އެބޭކަލުން އެ خَبَرެއް قَبُوْلُ ކުރައްވައެވެ. އަދި އެ سَنَدُ ގައިވަނީ بِدْعَة ވެރި، فِتْنَة ވެރިންނަމަ، އެފަދަމީހުންގެ ލިބައިން އަންނަ خَبَرُތައް އެބޭކަލުން قَبُوْل އެއް ނުކުރައްވަމެވެ.”

خَبَر އެއް قَبُوْلُ ކުރުމާއި ނުކުރުން ބިނާވެގެންއަންނަނީ، އެ خَبَرُ ދޭބަޔަކުގެ ހިބަގައިހުންނަ ސިފަތަކާއިގެމައްޗަށްކަމުގައިވާތީ، حَدِيْث عِلْمُ ގެ مُهِمُّ فَنّ އެއްކަމުގައިވާ الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ،“މީހުންގެ އިތުބާރު ގެއްލޭކަމާއި، މީހުންގެ އިތުބާރު ހިފެހެއްޓޭކަމެވެ.” ވަކި عِلْم އެއްގެގޮތުގައި ދިރާސާކުރެވެނީއެވެ. އެގޮތަށްބަލާއިރު خَبَرُ ދީ ހުރިނޮގެ حالَة އާ ބެހޭ ގޮތުން ވަކިކުރެއްވި، އެބައިމީހުން ދަރުގައިމާއި، الْمُتَّصِلُ “ގުޅިފައިވާ سَنَد އަކަށް ކިޔެވިފައިވޭން.” އާއި، الْمُنْقَطِعُ “سَنَدُ ގެ ގުޅުން ދޫކުރެވިފައިވުން.” އާއި سَنَدُ ގައިވާ عِلَّة ތަކާދުރުގަތުމާއި، عَامُّ ކޮށް ދަރިވަރުން ވަކިވަކި ދަރަޖަކަށް ބެހިގެންދެއެވެ.ނަމަވެސް أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ ދާއިރާގައި މިކަންކަމާއި، ވަރަށް ހަނި ދާއިރާ އެއްގައެވެ. ސަބަބަކީ، އެދުވަސްވަރު، އިތުބާރުގެއްލިފައިވާ مَجْرُوح މީހުން މަދުކަމެވެ.

އެހެންކަމުން عِلْمُ ވެރިން މިދާއިރާތަކުގައި ވަރަށް ފުޅާކޮށް بَحْث ކުރައްވަން ފެށުއްވިއެވެ.حَدِيْث عِلْم އާގެ އެތަކެއް مَيْدَانُ ގައި އެބޭކަލުން އާދެ! ދީނުގެ عِلْمُ ވެރިން، ވަރުބަލިކުރުމާއި ހިތްވަރު މަސައްކަތްކޮށްކުރައްވައި، ކޮށްލައްވާދެއްވުމުގެނުވި އެވެ. މިގޮތުން حَدِيْث އަޑުއަހައި، ހަނދާންބަހައްޓައި، ލިޔެ ކިތާބުކޮށް ކުރުމާއި، އަނގަބަހުން حَدِيْث ރިވާކޮށް ދިނުމާއި، ލިޔުމުގައިވީނަމަވެސް، حَدِيْث ތަކުގެތެރެއިން نَاسِخ އާއި مَنْسُوْخ އަދިބޮޑުވައިވާ، އަދި غَرِيْب އަދިބޮޑުވައިވާ (މިކަންކަމުގެ تَفْصِيْلُ ފޮތުގެ

مُصَنِّفُ ފަހުންބަޔާން ކުރައްވާނެއެވެ.) މިނޫން އެތައް ގާއިދާތަކުން عِلْمُ ވެރިން بَحْث ކުރައްވައި، ދިރާސާކޮށްކުރައްވައިފައެވެ. އެހެންނަމަވެސް (އެދުވަސްވަރު ޙިފްޡުކުރުމުގެ ކަންތައްތައް ހުރިގޮތުން) މިހާރުގެދިރާސާތަކާއެއްގޮތަށް نَقْلُ ކުރެވެމުން ދިޔައީ، عِلْمُ ވެރިންގެ ދޫދޫމަތިންނެވެ.

ދެންއަނެއްކާވެސް އެއްކޮށްލެވުނެވެ. މިގޮތުން ދިރާސާކުރި عِلْمُ ތަކެއް ފޮތް ފޮތްތަކަށް، ބައިބަޔަށްކޮށްލިޔުމުގެ ތަރުތީބުގެނެސްވިއެވެ. އެހެންނަމަވެސް إِسْلَامِي ދުނިޔޭގެ ވަކިވަކި ބަންޑާރުތަކާއި، ވަކިވަކި عِلْمُ ވެރިންގެ ހިމާޔަތުގައި مِنَّة ހާ އުޅުނެވެ. މިގޮތުގައި ލިޔެވުން ދިޔަ ގިނަފޮތްފޮތުގައިހުންނަނީ، އެބައި ވަރަށްގިނަ عِلْم ތަކެއް އެއްކޮށްފައެވެ. މިސާލަކަށް، عِلْمُ أُصُوْلِ الْفِقْهِ، عِلْمُ الْفِقْهِ، عِلْمُ الْحَدِيْث ފަދަބައެއް عِلْمُ ތަކެއް އެއް ފޮތެއްގައި ލިޔެފައިވުމެވެ. މިގޮތުން ފުރަތަމަ މިސާލަކީ، الإِمَامُ الشَّافِعِيّ (رَحِمَهُ اللَّه) ގެ ތަޞްނީފުކުރެއްވި "الأُمُّ" އާއި "الرِّسَالَةُ" އެވެ. އެހެންނަމަވެސް ލިޔުއްވުމުގެ މަޤްޞަދަކީ، عِلْمِي އުޞޫލުތަކަކީ ތަފާސްހިސާބު ދިނުމުގެ ބަސްތަކެއްނޫން، އެއިންކޮންމެ عِلْم އެއްއެއް، مُسْتَقِلُّ عِلْم އެއްގޮތުގައި (އެބަހީ:خاصّ ވަކިވަކި عِلْمُ އެއްގޮތުގައި) ވަކިވަކިން އެއިންކޮންމެ ބޭނުމަކަށް بَحْث ކުރެވި، ފޮތްފޮތުގައި ލިޔެވެންފެށީފަހުންނެވެ. އެއީ هِجْرِي ގޮތުން 4 ވަނަ قَرْنُ ގެތެރޭގައެވެ. އެދުވަސްވަރުގެ عِلْمُ ވެރިން عِلْمُ الْمُصْطَلَح ގެ ނަމުގައި مُسْتَقِلُّ ފޮތެއް تَأْلِيفُ ކުރެއްވިއެވެ.

عِلْمُ الْحَدِيْث ނުވަތަ عِلْمُ الْمُصْطَلَح ގެ މައްޗަށް އެންމެފުރަތަމަ ވަކިފޮތެއް ލިޔުއްވީ، الْقَاضِي أَبُوْ مُحَمَّدٍ الْحَسَنُ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَانِ بْنِ خَلَّادٍ الرَّامَهُرْمُزِيّ އެވެ. އެކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވީ، هِجْرَة އިން 360 ވަނައަހަރުއެވެ. އެކަލޭގެފާނު ލިޔުއްވި ފޮތުގެނަމަކީ، الْمُحَدِّثُ الْفَاصِلُ بَيْنَ الرَّاوِيِّ وَالْوَاعِيّ އެވެ.

ދެންއަޅުގަނޑު މިދަންނަވައިދެނީ، ވަކި عِلْم އެއްގޮތުގައި عِلْمُ الْمُصْطَلَح ގެ މައްޗަށް ފޮތެއް تَأْلِيفُ ކުރެވުނު ހިސާބުންފެށިގެން އަޅުގަނޑުމެންގެ މިޒަމާނާހަމައަށް

الْمُصْطَلَحُ الْحَدِيْث ނުވަތަ حَدِيْث عِلْمُ ގެ މައްޗަށް، عِلْمُ ވެރިންލިޔުއްވާފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތުގެ ނަމާއި، އެފޮތްފޮތް ލިޔުއްވި عِلْمُ ވެރިންގެ ނަންފުޅުތަކެވެ.

* * * * *

مُصْطَلَحُ عِلْمُ ގެ މައްޗަށް ލިޔުއްވާފައިވާ މުހިއްމު ފޮތްފޮތް

1- الْمُحَدِّثُ الْفَاصِلُ بَيْنَ الرَّاوِيِّ وَالْوَاعِيِّ:

މިފޮތަކީ މި عِلْمُ ގައި ލިޔުނު އެންމެ ފުރަތަމަ ފޮތެވެ. ފޮތުގެ مُؤَلِّف އަކީ، الْقَاضِي أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَانِ بْنِ خَلَّادٍ الرَّامَهُرْمُزِيّ އެވެ. އެކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވީ، هِجْرَةِ އިން 360 ވަނައަހަރުއެވެ.

މިފޮތުގައި الْمُصْطَلَحُ ގެ ހުރިހާ ބައިތަކެއްގެ މައްޗަށް އަލިއަޅުވާލައި ލިޔުއްވާފައެއްނުވެއެވެ. ސަބަބަކީ، ކޮންމެ عِلْم އެއް، ނުވަތަ ފަންނެއްގެ މައްޗަށް އެންމެ ފުރަތަމަ ލިޔުއްވާފައިވާ އެއްވެސްފޮތަކީ، އެ عِلْم އެއް ނުވަތަ އެފަންނުގެ ހުރިހާ ފަރާތަކަށް އަލިއަޅުވާލައިދޭ، بَحْث ކުރެވިފައިވާ ފޮތަކަށް ނުވާފަދައިން، މިފޮތުގައި ވެސް އެގޮތުގެ މައިން ކަންކަން ހިމެނިފައިވާކަމެވެ.

2- مَعْرِفَةُ عُلُوْمِ الْحَدِيْثِ:

ފޮތުގެ مُؤَلِّفُ އަކީ، الإِمَامُ أَبُوعَبْدِ اللهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْحَاكِمُ النَّيْسَابُوْرِيّ އެވެ. މިކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވީ، هِجْرَة އިން 405 ވަނައަހަރުއެވެ. މިފޮތުގެ بَحْث ތައް ގާތްގަނޑަކަށް ތަރުތީބުކޮށްދެއްވާފައި، ފަންނީ أُصُوْل އާ އެއްގޮތަށް ހަމަހަމަކޮށްދީފައެއްނުވެއެވެ.

3- الْمُسْتَخْرِجُ عَلَى مَعْرِفَةِ عُلُوْمِ الْحَدِيْثِ:

މިފޮތަކީ أَبُوْ نُعَيْمٍ أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأَصْبَهَانِيّ ލިޔުއްވި ފޮތެކެވެ. އޭނާ އަވަހާރަވީ، هِجْرَة އިން 430 ވަނަ އަހަރުއެވެ. މިފޮތުގައި أَبُوْ نُعَيْم ބައްލަވާފައިވަނީ، الإِمَامُ الْحَاكِمُ ގެ ފޮތުގައި އެކަލޭގެފާނަށް ނުލިޔުއްވި ހުރި ބައިތައް އެއްކުރައްވައި، ލިޔުއްވުމަކެވެ. ނަމަވެސް އެމަސައްކަތް އެންމެ ފުރިހަމައަކަށް ކުރެއްވިފައެއް ނުވެއެވެ. أَبُوْ نُعَيْم އަށްވެސް ނުލިޔުއްވި ހުރި އެތައް ބައިތަކެއް ވާކަން، ހޯދައި بَحْث ކޮށްފި މީހަކަށް، އެނގޭނެއެވެ.

4- الْكِفَايَةُ فِي عِلْمِ الْحَدِيْثِ:

މިފޮތަކީ الإِمَامُ أَبُوْبَكْرٍ أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ ثَابِتٍ الْخَطِيْبِ الْبَغْدَادِيّ ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ. އެކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވީ، هِجْرَة އިން 463 ވަނަ އަހަރުއެވެ.

މިފޮތަކީ މިފަންނުގައި ތަފްޞީލުކޮށް ވަރަށް ފުރިހަމަކޮށް އެކުލަވައިލައްވާފައިވާ، ހުރިހާ މައްސަލައެއް ވަރަށް ފުރިހަމައަށް ހިމަނުއްވާ ފޮތެކެވެ. ފޮތުގައި حَدِيْث ރިވާކުރުމުގެ قَوَاعِدُ ތައް ވަރަށް ފުރިހަމަކޮށް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. މިފަންނުގެ ދިރާސާވެރިން [illegible] އެންމެހާ [illegible] މިފޮތަށް حَقُّ ވެގެންވެއެވެ.

5- الْجَامِعُ لأَخْلاَقِ الرَّاوِيِّ وَآدَابِ السَّامِعِ:

މިފޮތެއް ލިޔުއްވާފައިވަނީ ކުރިން ބުނެވުނު ފޮތެއް ލިޔުއްވި الإِمَامُ الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ އެވެ.

މިފޮތުގައި ބައްލަވާފައިވަނީ، حَدِيْث ރިވާކުރުމުގެ [illegible]. ފޮތުގެ ނަމުންވެސް [illegible]. ފޮތަކީ [illegible] ވަރަށް ވެސް خَاصَّ ފޮތެކެވެ. ފޮތުގައި ހިމަނުއްވާފައިވާ ބައިތަކާއި، ތަރުތީބު ލިޔުއްވާފައިވާގޮތް ފުރިހަމަކަން ފާހަގަކުރެވެއެވެ.

حَدِيْث عِلْمُ ގެ ތަފާތު ފަންނުތަކުގެ ތެރެއިން ކޮންމެ [illegible]، الْخَطِيْبُ ވަނީ ފޮތެއް ނުލިޔުއްވާ [illegible] ވަރަށްވެސް މަދުވެއެވެ.

الْحَافِظُ أَبُوبَكْرٍ اِبْنِ نُقْطَة ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "إِنْصَافُ ވެރިބެހުމެއް ބަހައިލި ކޮންމެމީހަކަށްވެސް އެނގިވާނެކަމަކީ، الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ މިފަންނުގައި ކުރައްވާފައިވާ ގިނަގުނަ، ފައިދާހުރި ތަސްނީފުތަކަށް ބަލާއިރު، އެކަކުވެސްނުވާ ފަހުން އައި مُحَدِّثُ ން ވަނީ، الْخَطِيْب އަށް ބަރޯސާވެފައެވެ."

6- الإِلْمَاعُ إِلَى مَعْرِفَةِ أُصُوْلِ الرِّوَايَةِ وَتَقْيِيْدِ السَّمَاعِ:

މިފޮތުގެ مُؤَلِّف އަކީ، الإِمَامُ الْقَاضِي عِيَاضُ بْنُ مُوْسَى الْيَحْصَبِيّ އެވެ. މިކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވީ، هِجْرَة އިން 544 ވަނަ އަހަރުއެވެ. މިފޮތަކީ މި مَوْضُوْع ގެ ހުރިހާ ތަފާސީލަކަށް އަލިއަޅުވައި ހަދައްވާފައިވާ ފޮތެއްކަމުގައެވެ. އަދި އެއްވެސް ފޮތެއް؟ ފޮތުގައި بَحْث ކުރައްވާފައިވަނީ، حَدِيْث އަޑުއެހުމާއި، އެނގުމާއިބެހޭ ފޮތްތަކާއި ޙަދީޘްގެ أُصُوْلُ ތަކާބެހޭކަމެވެ. މި حَيْثِيَّةُ ން މިފޮތަކީ ވަރަށްބޮޑު މުހިންމުފޮތެކެވެ. ވަކިން خَاصَّ ކޮށް ފޮތުގައި އަދިއާއި މުއްސަނދިކަމަށް ގުޅުވާލައްވާފައިވާ ގޮތަށް، ތަރުތީބުކުރައްވާފައިވާތީ ފަހުގެ ބަހުގެ ކުރިއަށްގެންދެވުނެވެ.

7- مَالاَ يَسَعُ الْمُحَدِّثَ جَهْلُهُ:

މިފޮތް ލިޔުއްވާފައިވަނީ، أَبُوْ حَفْصٍ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْمَجِيْدِ الْمَيَانَجِي އެވެ. ޔިމުނުން ބޭކަލެކެވެ. އެކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވީ، هِجْرَة އިން 580 ގައެވެ. މިއީ ވަރަށް ކުޑަކުޑަ ފޮތެކެވެ.

8- عُلُوْمُ الْحَدِيْثِ:

ފޮތުގެ مُؤَلِّف އަކީ الإِمَامُ أَبُو عَمْرٍو عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَانِ الشَّهْرَزُوْزِيّ އެވެ. مَشْهُور، اِبْنُ الصَّلَاح އެވެ. މިސްކުރުމުގެ ގޮތުގައި މިފޮތް مَشْهُور ވެފައިވަނީ مُقَدِّمَةُ اِبْنُ الصَّلَاح ގެ ނަމުންނެވެ. އެކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވީ، هِجْرَة އިން 643 ވަނަ އަހަރުއެވެ.

މިއީ حَدِيْث عِلْمُ ގައި އެންމެބޮޑު أَهَمِيَّة އެއްލިބިފައިވާ ފޮތްތަކުގެތެރޭގައި ހިމެނޭ، ވަރަށް ބޭނުންހިފާ ފޮތެކެވެ. އެކަލޭގެފާނު ހުރިން އަމާޒު عِلْمُ ވެރިން الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ ފޮތްތަކުގެ މައްޗަށް بَحْث ކުރައްވާފައިވާތީވެ بَحْث ތައް މިފޮތުގައިވެސް، އެއްބަސްކުރައްވާފައިވާ މިފޮތުގެ މަސްއަލަތައް ޖަމާކުރައްވައިވެސް، ވަރަށް

މަންފާބޮޑު، ބޭނުންތެރިފޮތެކެވެ. ނަމަވެސް ފޮތް އެފަދަފޮތަކާ އެކަށޭނަގޮތަކަށް ތަރުތީބު ކުރެއްވި ފައެއްނުވެއެވެ. ސަބަބަކީ، އެކަލޭގެފާނުގެ ދަރިވަރުންނަށް އެކިފަހަރު ފަހަރުގެ މަތިން إِمْلاَء ކޮށް ދެއްވާފައިވާ، އެކަރީގެންވާ ގޮތަކަށް ކުރެއްވިފައި ނުވަނީ އެވެ.

ކަންމިހެންހުރުމާއެކުވެސް، ފޮތަކީ ވަރަށްމުހިއްމު، ބޭނުންތެރިކަންބޮޑު ފޮތެކެވެ. މިފޮތް اِخْتِصَارُ ކުރެއްވި ބޭކަލުންނާއި، މިފޮތުގައިވާ މައްސަލަތައް ޅެންބަހުން ހުށަހެޅުއްވި ބޭކަލުން ވަރަށްވެސް ގިނައެވެ. މިފޮތުގެ ތާއީދުގައި ވާހަކަދައްކަވާ ބޭކަލުން ތިއްބެވިފަދައިން، ދެންނެވިދިޔަ ސަބަބުތަކާހުރެ މިފޮތުގެމައްސަލަތަކަށް تَنْقِيْدُ ކުރައްވައި، اِعْتِرَاضُ ކުރައްވާ عِلْمُ ލިޔުންވެސް މަދެއްނޫނެވެ.

(**ނޯޓް**: عِرَاقُ ގެ الأَنْبَارُ ޔުނިވަރސިޓީގެ كُلِّيَّةُ عُلُومِ الإِسْلاَمِيَة ގެ ފެކަލްޓީ އޮފް الْحَدِيْث ގެ رَئِيْس، ޑރ.مَاهِرُ يَاسِيْن الْفَحْلُ ލިޔުއްވާފައިވާ "بُحُوثٌ فِي الْمُصْطَلَحِ" މިނަންލިޔާފޮތުގައި، {اِبْنُ الصَّلاَح ގެ ފޮތުގެ ނަމުގެ ރަނގަޅުގޮތް} މި عُنْوَانُ ގެދަށުގައި ލިޔުއްވާފައިވާ بَحْث އެއްގައި އޭނާ ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

اِبْنُ الصَّلاَح ގެފޮތުގެނަމަކަށް މީސްތަކުންގެދެމެދުގައި مَشْهُورُ ވެފައިވާ مُقَدِّمَةُ اِبْنُ الصَّلاَح ނުވަތަ عُلُوْمُ الْحَدِيْث މިދެނަމުން ކިޔަނަމަވީ، އެފޮތުގެނަމަކަށް އެކަލޭގެފާނު ދެއްވާފައިވާ ނަމެއްނޫނެވެ. اِبْنُ الصَّلاَحގެ ފޮތަށް އޭނާދެއްވާފައިވާނަމަކީ، "مَعْرِفَةُ أَنْوَاعِ عُلُوْمِ الْحَدِيْثِ" މިއީކަމުގައި ޑރ.مُوَفَّقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ عَبْدِالْقَادِر ނަމަކަށްކިޔާ عِلْمُ ވެރިޔެއްގެ تَحْقِيْق އާ حَوَالَة ދެއްވައި، ޑރ.مَاهِرُ يَاسِيْن ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. “މުތަރުޖިމު”)

9– التَّقْرِيْبُ وَالتَّيْسِيْرُ لِمَعْرِفَةِ سُنَن الْبَشِيْرِ النَّذِيْر:

މިއީ الإِمَامُ مُحْيِ الدِّيْنِ يَحْيَي بْنُ شَرَفٍ النَّوَوِيُّ ލިޔުއްވި ފޮތެކެވެ. އެކަލޭގެފާނު ވަފާތުވީ، هِجْرَةُ ން 676 ވަނައަހަރުއެވެ. މިފޮތަކީ الإِمَامُ اِبْنُ الصَّلاَح ގެ عُلُوْمُ الْحَدِيْث ފޮތުގެ اخْتِصَار އެކެވެ. މިއީ ވަރަށްބޮޑު ފުރިހަމަ ފޮތެކެވެ. ނަމަވެސް މިފޮތުގައި ގިނަނަވާ ފައިވާ ބައެއް عِبَارَة ތައް ފަހުމުކުރަން، ބައެއްމީހުންނަށް ދަތިކަމެވެ.

10- تَدْرِيْبُ الرَّاوِيُّ فِى شَرْحِ تَقْرِيْب النَّوَوِيِّ:

މިފޮތުގެ مُؤَلِّف އަކީ الإمَامُ جَلَالُ الدِّيْنِ عَبْدُ الرَّحْمَانِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ السُّيُوْطِيّ އެވެ.އޭނާއަވަފާތްވީ، هِجْرَة އިން 911 ވަނައަހަރުއެވެ.މިފޮތަކީ الإمَامُ النَّوَوِيّ ލިޔުއްވި، ކުރިންދެންނެވިދިޔަ التَّقْرِيْبُ ގެ شَرْح އެކެވެ.ފޮތުގެނަމުންވެސް އެކަން ފާޅުކޮށްދެއެވެ.

ފޮތުގެ مُؤَلِّف ވަނީ ވަރަށްގިނަގުނަ، ފައިދާހުރި بَحْث ތަކެއް ފޮތުގައި شَامِلُ ކުރައްވާފައެވެ.

11- نَظْمُ الدُّرَرِ فِي عِلْمِ الأَثَرِ:

މިފޮތްލިޔުއްވީ الإمَامُ زَيْنُ الدِّيْنِ عَبْدُ الرَّحِيْمِ بْنِ الْحُسَيْنِ الْعِرَاقِيّ އެވެ. އޭނާ އަވަފާތްވީ، هِجْرَة އިން 806 ވަނައަހަރުއެވެ.ފޮތް مَشْهُوْرُ ވެފައިވަނީ أَلْفِيَّةُ الْعِرَاقِيّ ގެ ނަމުގައެވެ.މިފޮތުގައިވަނީ اِبْنُ الصَّلَاحِ ގެ عُلُوْمُ الْحَدِيْث ގެންބަރުން އެކުލަވައި ލައްވާފަ އެވެ.އަދި އޭގެތެރެއަށް ފައިދާހުރިއެތައް مَعْلُوْمَات އެއް އިތުރުކުރައްވާފައިވެއެވެ.

حَقِيْقَةُ ގައި މިއީ ވަރަށްބޭނުންތެރިފޮތެކެވެ. ފަހުގެ عِلْمُ ވެރިން މިފޮތުގެ މައްޗަށް އެތައްއެތައް شَرْح ތައް ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ ފޮތުގެ مُؤَلِّف އަމިއްލަފަރާތުންވެސް މިފޮތުގެމައްޗަށް 2 شَرْح ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

12- فَتْحُ الْمُغِيْثِ فِي شَرْحِ أَلْفِيَّةِ الْحَدِيْث:

މިއީ الإمَامُ مُحَمَّدُ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَانِ السَّخَاوِيِّ ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ.މީނާ އަވަފާތްވީ، هِجْرَة އިން 902 ވަނައަހަރުއެވެ. މިއީ أَلْفِيَّةُ الْعِرَاقِيّ ގެ شَرْح އެކެވެ. حَقِيْقَةُ ގައި އެފޮތުގެ މައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާ އެންމެ މުހިއްމު شَرْح އަކީމިފޮތެވެ.

13- نُخْبَةُ الْفِكْرِ فِي مُصْطَلَحِ أَهْلِ الأَثَرِ:

ފޮތުގެ مُؤَلِّف އަކީ الإمَامُ الْحَافِظُ أَحْمَدُ بْنِ حَجَرِ الْعَسْقَلَانِيّ އެވެ.އެކަލޭގެފާނު އަވަފާތްވީ، هِجْرَة އިން 852 ވަނައަހަރުއެވެ.މިއީ ވަރަށް مُخْتَصَرُ ކުޑަކުޑަ ފޮތެކެވެ. ނަމަވެސް މިފޮތަކީ، އެންމެ ފުރިހަމަކަން، އަދި [illegible] اِخْتِصَارُ ކުރެވިފައިވާ އެއް ފޮތެވެ.މިފޮތުގެ مُؤَلِّف ފޮތް އެކުލަވައި ލެއްވުމުގައި ގެންނަވާފައިވާ ތަރުތީބަށް،

އަދިބަރާލުގެއް އޭގެކުރީގެ އެއްވެސް ބޭކަލެއްގެފޮތަކުން ފެނިފައެއް ނުވެއެވެ. ފޮތުގެ مُؤَلِّف އަމިއްލަފުޅަށް، نُزْهَةُ النَّظَرْ ނަމުގައި މިފޮތް شَرْح ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އަދި އެނޫން އެތައްބޭކަލުންނެއްވެސް މިފޮތުގެ މައްޗަށް شَرْح ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

14- الْمَنْظُوْمَةُ الْبَيْقُوْنِيَّة:

މިފޮތަކީ الإِمَامُ عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَيْقُوْنِيّ ޅެންބަހުން އެކުލަވާލައްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ.އޭނާ އަވަހާރަވީ، هِجْرَة އިން 1080 ވަނަ އަހަރުއެވެ. މިއީ ވަރަށް ކުޑުކުޑު ޅެމެކެވެ. ފޮތުގައިވަނީ މުޅިއެކު 34 ބައިތެވެ. އާއްމުކޮށް މިފޮތަކީ ވަރަށްމަޝްހޫރު ފޮތެއްކަމުގައިވެއެވެ.މިފޮތުގެމައްޗަށް އެތައްއެތައް شَرْح އެއް ލިޔެވިފައިވެއެވެ.

15- قَوَاعِدُ التَّحْدِيْثِ:

މިއީ مُحَمَّدُ جَمَالُ الدِّيْنِ الْقَاسِمِيّ ނަމަކަށްކިޔުނު ބޭކަލަކު ލިޔުއްވާފައިވާ ވަރަށް ބޮޑުނޫންފޮތެކެވެ.އޭނާ އަވަހާރަވީ، هِجْرَةِ އިން 1332 ވަނަ އަހަރުއެވެ.

މިފޮތްފޮތުގެ އިތުރުންވެސް މި مَوْضُوْعُ ގައި އެތައްއެތައްފޮތް عِلْمُ ވެރިން ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.އެހުރިހާ ފޮތެއްގެނަން ލިޔަންވެއްޖެނަމަ، މާބޮޑަށް ދިގުވެދާނެތީ އޭގެތެރެއިން مُهِمُّ ފޮތްތައް މިތާނގައި ބަޔާންކޮށްލީމެވެ. މާތް اللَّهُ މިއެންމެހައި ބޭކަލުންނަށް، إِسْلَامُ دِيْن އާއި، އެންމެހައި مُسْلِمُ ންގެ ފަރާތުން ހެޔޮދަރުމަދެއްވާށިއެވެ.

* * * * *

މައިގަނޑު تَعارُفُ ތައް

1- عِلْمُ الْمُصْطَلَحِ:

މިއީ އޭގެމައްޗަށް، خَبَرެއް قَبُوْلُ ކުރުމާއި، قَبُوْلُ ނުކޮށް ރައްދުކުރުން ބިނާވެގެންވާ، އެ خَبَرެއް ލިބުނުގޮތުގެ سَنَد އާއި، އެ خَبَرُގެ أَصْلُ عِبارَة، ނުވަތަ مَتْنُ ގެ حالَةُ އެނގޭ أُصُوْلُ ތަކާއި، قَوَاعِدُ ތައް ހިމެނޭ عِلْم އަށް ކިޔާނަމެކެވެ.

2- عِلْمُ الْمُصْطَلَحِ ގެ مَوْضُوْع:

މި عِلْمُ ގެ مَوْضُوْع އަކީ، قَبُوْلُ ކުރުމާއި ރައްދުކުރުން شَامِلُ ވާ ގޮތުގައި سَنَد އާއި مَتْن އެވެ.

3- މި عِلْمُ އުނގެނުމުގެ ފައިދާ:

حَدِيْث ތަކުގެތެރެއިން صَحَّ حَدِيْث އާއި، صَحَّ ނޫން حَدِيْث ވަކިވެއެނގެން.

4- الْحَدِيْثُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْحَدِيْث ގެމާނައަކީ، އައު ކޮންމެ އެއްޗެކެވެ. (ޤަދީމުގެ އިދިކޮޅު) މިބަސް جَمْعُ ކޮށް އެބަހީ: ގިނަކޮށް އަންނާނީ، أَحَادِيْث މިގޮތައިންނެވެ.

(ނ) اِصْطِلَاحِي **މާނަ:** حَدِيْث ގެ اصْطِلَاحِي މާނައަކީ، މާތް نَبِيُّ ﷺ އަށް ނިސްބަތްކުރެވޭ ބަސްފުޅުތަކާއި، عَمَلُ ފުޅުތަކާއި، تَقْرِيْرُ ތަކާއި، (އެބަހީ: މާތް نَبِيُّ ﷺ ގެ އަރިހުގައި ހިނގިކަމަކާގުޅޭގޮތުން އެކަމެއް ނަހީކުރެއްވުމުގެގޮތުން އެކަމާމެދު ބަސްފުޅެއް ވިދާޅުވެފައިވުން، ނުވަތަ އެފަދަކަމަކާ ގުޅޭގޮތުން ބަސްފުޅެއް ވިދާޅުވެފައި ނުވުން) އިތުރުން އެކަލޭގެފާނުގެ ސިފަފުޅުތައް شَامِلُ ކޮށް ބުނެވޭބަހެކެވެ.

5- الْخَبَرُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** "الْخَبَرُ" އަކީ، ކަމެއްގެ خَبَرُ ލިބުމެވެ. މީގެ جَمْع އަކީ أَخْبَارُ (خَبَرُތައް) މިއެވެ.

(ށ) اِصْطِلاَحِي މާނަ ތިންގޮތަކަށް ކުރެވިފައިވެއެވެ.

1- **ފުރަތަމައީ:** الْخَبَر އަކީ، الْحَدِيْث އާ އެއްމާނައިގެން ބަހެކެވެ.

2- **ދެވަނައީ:** الْخَبَر އަކީ، الْحَدِيْث އާ ގުޅިން އިދިކޮޅުމާނައިގެންބަހެކެވެ. މީގެމާނައަކީ، الْحَدِيْث އޭ ބުނެވެނީ، މާތް نَبِيُّ އާ ﷺ އަށް نسبة ކުރެވޭ އެކަލޭގެފާނުގެ ބަސްފުޅުތަކާއި، عَمَلُ ފުޅުތަކާއި، تَقْرِيْر އާއި، ސިފަފުޅުތަކަށެވެ. އެހެން ބޭފުޅުންނަށް نسبة ކުރެވޭ އެފަދަ ކަންތައްތަކަށް ކިޔަނީ الْخَبَر އެވެ.

3- **ތިންވަނައީ:** الْخَبَر އަކީ عَامٌّ ބަހެކެވެ. މާނައަކީ، އިތުރުއެކަލޭގެފާނުގެ ބަސްފުޅުތަކާއި، عَمَلُ ފުޅުތަކާއި، تَقْرِيْرُ އާއި، ސިފަފުޅު ތަކަށާއި، އެހެން ބޭފުޅުން ނަށްވެސް نسبة ކުރެވޭ އެފަދަ ކަންތައް ތަކަށް عَامٌّ ކޮށް الْخَبَر އެވެ ކިޔައެވެ. ނަމަވެސް މާތް نَبِيُّ އާ ﷺ ގެ ބަސްފުޅުތަކާއި، عَمَلُ ފުޅުތަކާއި، تَقْرِيْر އާއި، ސިފަފުޅުތަކަށް نسبة ކޮށް ކިޔަނީ، الْحَدِيْث އެވެ.

6- الأَثَرُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الأَثَر އަކީ އެއްޗެއްގެއަސަރެވެ.

(ށ) اِصْطِلاَحِي **މާނަ ދެގޮތަކަށް ކުރެވެއެވެ:**

1- اِصْطِلاَحِي ގޮތުން، الأَثَر އަކީ الْحَدِيْث އާ އެއްމާނައެއްގައި އަންނަބަހެކެވެ.

2- އެއީ الْحَدِيْث އާ އިދިކޮޅުމާނައެވެ. مَقْصَد އަކީ، الأَثَر އޭ ބުނެވެނީ، أَصْحَابُ ބޭކަލުންނާއި تَابِعِيّ ބޭކަލުންނަށް نسبة ކުރެވޭ ބަސްފުޅުތަކާއި عَمَلُ ފުޅުތަކަށެވެ.

7- الإِسْنَادُ:

މިއަށް ދެމާނައެއްވެއެވެ.

1- **ފުރަތަމައީ:** حَدِيْث އެއް (ނުވަތަ خَبَر އެއް ވިޔަސް) مُسْنَدُ ކޮށް، އެބަހީ: އެކަކުގެ ކިބައިން އަނެކަކުގެ ކިބައިން نَقْلُ ކޮށްގެން، އެބަސް ވިދާޅުވި ފަރާތަކަށް ރައްދު ކޮށް نسبة ކުރުމެވެ.

2- **ދެވަނައީ:** حَدِيْث ގެ مَتْن އާހަމައަށް، އެހެންގޮތަކަށްބުނާނަމަ، حَدِيْث ގެ أَصْلُ عِبَارَة އާ ހަމައަށް وَاصِلُ ވުމުގައި އޮންނަ މީސްތަކުންގެ ސިލްސިލާއެވެ. މި މާނައިގައި الإِسْنَاد އާއި، السَّنَد އަކީ، އެއް މާނައެއްދޭ ދެބަހެވެ.

8- السَّنَدُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** السَّنَدُ ގެ މާނައަކީ، އެމައްޗަކަށް اِعْتِمَادُ ކުރެވޭ އެއްޗެވެ. މިނަންބުނެވުނީ حَدِيْث އެއް قَبُوْلُ ކުރުމާއި قَبُوْلُ ނުކުރުން اِعْتِمَادُ ވެފައިނީ، ނުވަތަ ބިނާވެފައިވަނީ، سَنَدُ ގެ މައްޗަށް ކަމުގައިވާތީއެވެ.

(ށ) اِصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** حَدِيْث ގެ مَتْن އާހަމައަށް وَاصِلُ ވުމުގައި އޮންނަ އެ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރެއްވި ބޭކަލުންގެ سِلْسِلَة އެވެ.

9- الْمَتْنُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْمَتْن ގެ މާނައަކީ، ބިމުންމައްޗަށް އުފުލިފައިވާ، ހަރު، ކޮންމެއެއްޗެކެވެ.

(ށ) اِصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** އެ عِبَارَة އަކާހަމައަށް سَنَدُ ނިމިފައިވާ عِبَارَة އެވެ. (حَدِيْث ގެ أَصْلُ عِبَارَة އެވެ.)

10- الْمُسْنَدُ: ނޫނުގައި [illegible]:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْمُسْنَد ގެ މާނައަކީ، އެއްޗެއް އެހެންމީހަކަށް نِسْبَة ކުރުމަށް ކިޔާނަމެވެ.

(ށ) اِصْطِلاَحِي **ގޮތުން:** ތިންމާނައެއްވެއެވެ.

1- އެފޮތެއްގައި ވަކި أَصْحَابُ ބޭކަލެއްގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް ޖަމާ އެއްކުރެވިފައިވާފޮތަށެވެ.(މީގެ އެންމެ މަޝްހޫރު މިސާލަކީ، الإِمَامُ أَحْمَدُ ގެ الْمُسْنَد އެވެ. މިފޮތުގައި، އެތަކެއް أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް އެއިންކޮންމެ ބޭކަލެއްގެ ރިވާޔަތްތައް ވަކިވަކިން ބަޔާންކުރައްވާފައި ވެއެވެ. ”މުތަރުޖިމު“)

2- މެދުކެނޑުމެއްނެތި سِلْسِلَة ވެ، ގުޅިފައިވާ سَنَد އަކުން މާތް نَبِي އާ ﷺ އަށް نِسْبَة ކުރެވިފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

3- الْمُسْنَدُ ގެ މާނައަކީ السَّنَد އެވެ. މިގޮތުން ބަލައިލިނަމަ އެއީ الْمَصْدَرُ الْمِيْمِي އެކެވެ.

11- الْمُسْنِدُ: ނޫނުގެ ޒޭރާއެކު:

މިބަހުގެ މާނައަކީ، އެމީހެއްގެ سَنَدُން حَدِيْث ރިވާކުރާމީހާއެވެ. މިކަމުގައި އެމީހަކަށް ކަމުގެ ތަޖުރިބާ علْمُ ލިބިގެން ވިޔަސް ނުވަތަ ހަމައެކަނި، ރިވާ ކުރުން ކަމުގައިވިޔަސް ބަރާބަރުވާނެއެވެ.

12- الْمُحَدِّثُ:

الْمُحَدِّث ގެ މާނައަކީ، حَدِيْث ރިވާކުރުމާއި، އެކަމާބެހޭ އެންމެހައިކަންތައް ތައް ދެނެގަތުމުގެ عِلْمُ ހާސިލުކުރުމުގައި مَشْغُوْلُ ވެ އުޅޭމީހާއެވެ. އެމީހަކީ ރިވާޔަތްތަކުގެ حَالَة އާއި، އެރިވާކުރި މީސްތަކުންގެ ޙާލަތު ދަންނަމީހަކުކަމުގައި ވާންވާނެއެވެ.

13- الْحَافِظُ:

މިބަހުގެ ދެމާނައެއްވެއެވެ.

(ހ) حَدِيْث عِلْمُ ގެ ގިނަބަޔަކުންގެ ރައުޔުގައި، މިއީ الْمُحَدِّث އާ އެއް މާނައެއްގައި ބޭނުންކުރެވޭ ކަލިމައެކެވެ.

(ށ) ބައެއްބޭކަލުން ވިދާޅުވާގޮތުގައި، حَدِيْث عِلْمُ ގައި مَشْغُوْلُ ވެ އުޅުއްވާ ބޭކަލުންނަކީ އެންމެމަތީދަރަޖައިގެ عِلْمُ ވެރިންނަށް، الْحَافِظُ އަށް ބުނެވެއެވެ. އެހެނީ ބޭކަލަކަށް حَدِيْث ރިވާކުރައްވާ ބޭކަލުންގެ ހުރިހާ طَبَقَة އެއް ގައި ނުވަތަ ގިނައި އެއްގައިވިޔަސް ރާވީންގެތެރެއިން އެބޭކަލަކަށް އެނގިވަޑައިގަތުން މީހުންނަށްވުރެ އެނގިހުރެއްވުމާ މިހެން ދަންނަވާންވާނެއެވެ.

14- الْحَاكِمُ:

މިފަންނުގެ ބައެއްބޭކަލުން ދެކެލައްވާގޮތުގައި، މިބަސްބޭނުންކުރެވެނީ، ހުރިހާ حَدِيْث ތަކާބެހޭ ގޮތުން އެނގެންޖެހޭ އެންމެހައި مَعْلُوْمَاتُ ތަކެއް ފުރިހަމައަށް އެނގި ލައްވާ ބޭކަލުންނަށެވެ. އެފަދަބޭކަލުންނަށް އެނގިނުލައްވާ ވަރަށްމަދު حَدِيْث އެއްނޫނީ ނުވާނެއެވެ.

* * * * *

ފުރަތަމަ ބާބު

الْخَبَرُ

ޚަބަރު

ފުރަތަމަބައި: އަޅުގަނޑުމެންނާހަމައަށް خَبَر އެއް އައިސްފައިވާގޮތުން، އެ خَبَرُ ބެހިގެންދާބައިތައް

ދެވަނަބައި: قَبُوْلُ ކުރެވޭ خَبَرُ ގެ ސިފަތައް

ތިންވަނަބައި: قَبُوْلُ ނުކުރެވޭ خَبَرُ ގެ ސިފަތައް

ހަތަރުވަނަބައި: قَبُوْلُ ކުރެވޭ خَبَر އާއި قَبُوْلُ ނުކުރެވޭ خَبَرُ ގެ ދޭތެރޭގައި شَامِلُ ވެފައިވާ خَبَرُ ގެ ސިފަތައް

ފުރަތަމަބައި

އަޅުގަނޑުމެންނާހަމައަށް خَبَر އެއް އައިސްފައިވާ ގޮތުން، އެ خَبَرُ ބެހިގެންދާބައިތައް.

އަޅުގަނޑުމެންނާ ހަމައަށް خَبَر އެއް އައިސްފައިވާގޮތުގެމައްޗަށް ބިނާކޮށް 2 ބައިކަށް خَبَرُ ތައް ބެހިގެންވެއެވެ.

1- އެ خَبَر އެއް ލިބިފައިވަނީ، عَدَدُ ކުރުން ދަތިވާފަދަ ގިނަ މަގުތަކުން އެބަހީ: އެފަދަ ގިނަ سَنَدُ ތަކުން ހަމަޖެހިފައިވާނަމަ އެއީ، "الْمُتَوَاتِرُ" خَبَر އެކެވެ.

2- އެ خَبَر އެއް ލިބިފައިވަނީ، މަދު عَدَدُ އެއްގެ މަގުތަކުން، އެބަހީ: عَدَدُ ކުރެވިގެންވާ މަދު سَنَد ތަކުންނަމަ އެއީ "الآحَادُ" خَبَر އެކެވެ.

މިއިންކޮންމެ ބާވަތެއްވެސް އެތައް ބައިތަކަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. اللَّهُ ގެ تَوْفِيْق އާއި އެކަލާނގެ ވާގިފުޅާއިގެން، މިބައިތައް ބަޔާންކުރުމަށްފަށަމެވެ. އެންމެ ފުރަތަމަ ބަޔާންކުރާނީ "الْمُتَوَاتِرُ" އަކީ ކޮބައިކަމެވެ.

* * * * *

ފުރަތަމަ بَحْث

مُتَوَاتِرُ خَبَرُ

1– الْمُتَوَاتِرُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** މިއީ التَّوَاتُرُ، ވިދިގެންއައުން މިބަހުގެ فَاعِل އެވެ. ގިނައިރުވަންދެން ވާރޭވެހިއްޖެކަކަމުގައިވާނަމަ، عَرَب ބަހުންބުނާނީ "تَوَاتَرَالْمَطَرُ" “މެދު ނުކެނޑި ވާރޭވެހިއްޖެއެވެ.” މިހެންނެވެ.

(ށ) اِصْطِلاَحِي**މާނައަކީ:** އެވާހަކައެއް ބަޔާންކުރުމުގައި، عَامُّ ގޮތެއްގައި އެ އެންމެހައި މީސްތަކުން ދޮގުހަދާފާނެކަމަށް، ސަލާމަތް ބުއްދި قَبُوْلُ ނުކުރާހާ ގިނަ عَدَد އެއްގެބަޔަކު ރިވާކޮށްދީފައިވާ خَبَرُ ނުވަތަ حَدِيْث އެވެ.

تَعَارُفُ ގެ شَرْحُ:

مُتَوَاتِرُ حَدِيْث ނުވަތަ خَبَر އަކީ، އެ حَدِيْث އެއް ނުވަތަ އެ خَبَر އެއް ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެ ހުރިހާ طَبَقَة އެއްގައިވެސް، އެއެންމެހައި މީސްތަކުން އެވާހަކައެއް ދޮގުހަދައިގެން އުފައްދާފާނެކަމަށް ސަލާމަތްބުއްދިއަކުން قَبُوْلُ ނުކުރާވަރު ގިނަعَدَد އެއްގެ ބަޔަކު ރިވާކޮށްދީފައިވާ حَدِيْث ނުވަތަ خَبَر އެވެ.

2– الْمُتَوَاتِرُ ގެ شَرْطُ ތައް:

އިސްވެ މިދެންނެވުނު تَعَارُفُ ގެ شَرْح އަށް ވިސްނައިލުމުން އެނގޭގޮތުގައި، އެ حَدِيْث އެއް ނުވަތަ خَبَر އެއްގައި 4 شَرْط އެއް ފުރިހަމަވެގެން މެނުވީ، އެއީ مُتَوَاتِرُ حَدِيْث އަކަށް ނުވަތަ خَبَر އަކަށް ނުވާނެއެވެ. އެ شَرْطُ ތަކަކީ:

1- އެއީ ގިނަ عَدَد އެއްގެ ބަޔަކު ރިވާކޮށްދީފައިވާ حَدِيْث އަކަށް ނުވަތަ خَبَر އަކަށްވުން.

ގިނަ عَدَد އެއްކަމުގައި ބެލެވޭ އެންމެމަދު މިންވަރަކާމެދު عِلْمُ ވެރިންގެ ތަފާތު ބަސްތަކެއް ވެއެވެ. އެންމެ مَقْبُوْلُ ރައުޔަކީ، މަދުވެގެން 10 ރާވީން ރިވާޔަތްކުރައި ވާ خَبَر ރަކަށްވުމެވެ.

2- ރާވީންގެ ހުރިހާ طَبَقَة އެއްގައިވެސް މިހާގިނަބަޔަކު އެ حَدِيْث ނުވަތަ خَبَر ރިވާޔަތްކުރައިވުން.

3- އެ އެންމެންނަކީވެސް، ދޮގުހަދައިގެން އެ حَدِيْث ނުވަތަ خَبَر ރިވާޔަތް ކުރުމަކަށް قَبُوْلُ ކުރެވޭފަދަ ބަޔަކުކަމުގައިނުވުން. މިސާލަކަށް، އެބައިމީހުންނަކީ ތަފާތު ރަށްރަށުގެ، ނުވަތަ ތަފާތު ދަރިކޮޅުތަކުގެ، ނުވަތަ ތަފާތު مَذْهَب ތަކުގެ ބަޔަކުކަމުގައި ވުންފަދަ ކަންކަމަކީ، އެއެންމެން އެއްކަމެއްގެ މައްޗަށް އެއްބަސްވެ، ދޮގުއެއްހަދާނެކަމަށް قَبُوْلُ ނުކުރެވޭކަންކަމެވެ.

4- އެބައިމީހުންދިން خَبَر، އެބައިމީހުންނަށް އެނގިފައިވުމާއި، إِحْسَاس ކުރެވޭ ގޮތުގައި އޮތުން.

މިކަން އެނގޭނީ އެބައިމީހުން ބުނާބުނުމުންނެވެ. މިސާލަކަށް: އަހަރެމެން ދުށީމެވެ. ނުވަތަ އަހަރެމެން އެހީމެވެ. ނުވަތަ އަހަރެމެން ބިރި إِحْسَاس ކުރީމެވެ. މިފަދަ ބަސްތަކުން އެބައިމީހުންނަށް އެކަން އެނގިފައިވާކަން ދޭހަވުން.

ނަމަވެސް އެބައިމީހުންނަށް އެކަން އެނގިފައިވަނީ، ބުއްދީގެ ذَرِيْعَة އަކުން ކަމުގައިވާނަމަ، މިސާލަކަށް: ދުނިޔެ އުފެދިފައިވާގޮތް ފަދަކަމެއްނަމަ، އެހިނދު އެ خَبَر އަކީ مُتَوَاتِرُ خَبَر އެއް ކަމުގައެއް ނުބެލެވޭނެއެވެ.

3– مُتَوَاتِرُ ގެ حُكْم:

مُتَوَاتِرُ خَبَر އަކީ، އެއިން يَقِيْن ކަށަވަރުވާ خَبَر އެކެވެ. ތިމާއަށް އެކަމެއް ފެނުނު، إِحْسَاس ކުރެވުނުގޮތަށް قَبُوْلُ ކުރެވޭކަމުގެ އެއްފަދައިން، مُتَوَاتِرُ خَبَرُ ވެސް قَبُوْلُ ކުރުން ވާޖިބުވާނެއެވެ.

އެމީހަކު އަމިއްލައަށް އެކަމެއްދުށް، ނުވަތަ އެވާހަކައެއް އަޑުއަހާލައިފާހިނދު އެކަމެއް ނުވަތަ އެވާހަކައެއް قَبُوْلُ ކުރުމަށް ސަބަބެއް ނުހުންނަކަހަލައިން، مُتَوَاتِرُ خَبَر އެއްވެސް قَبُوْلُ ކުރެވެންވީ ސަބަބެއްނުހުންނާނެއެވެ. حَقِيْقَةُ ގައި އެފަދަ خَبَر އެއް ކަމުގައިވާ خَبَر އެއް نَقْلُ ކުރި ބަޔަކުގެ حَالَةُ ހޯދުން ދިމާވާކަށްވެސް ނުޖެހޭނެއެވެ.

4- مُتَوَاتِرُ ގެ ބައިތައް:

مُتَوَاتِرُ ދެބަޔަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. އެއީ الْمُتَوَاتِرُ اللَّفْظِيّ އާއި الْمُتَوَاتِرُ الْمَعْنَوِيّ އެވެ.

(ހ) الْمُتَوَاتِرُاللَّفْظِيّ: އަކީ، އެ خَبَر އެއްގެ لَفْظُ ތަކާއި، މާނަ އެއްގޮތްގައި އައިސްފައިވާ خَبَرއެވެ.

މީގެމިސާލަކީ: "مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ." މާނައީ: ”ތިމަންކަލޭގެފާނުގެމައްޗަށް ގަސްދުގައި ދޮގެއްހަދައިފިމީހާ (ތަންނާށެވެ!) ފަހެ އެމީހާ ނަރަކައިގައި އޭނާއިންނާނެތަނެއް ހޯދައިގަންނަކަމަށްވެއެވެ.“ މި حَدِيْث އެވެ. އެހެނީ، މި حَدِيْث ހަމަމިގޮތަށް، މި لَفْظُ ން، ގާތްގަނޑަކަށް 79 أَصْحَابُ ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

(ށ) الْمُتَوَاتِرُالْمَعْنَوِيّ: އަކީ، އެ خَبَر އެއްގެ لَفْظُ ތައް ތަފާތުވިނަމަވެސް، މާނަ އެއްގޮތް خَبَر އެވެ.

މީގެ މިސާލަކީ: دُعَاء ކުރުމުގައިދެއަތް އުފުއްލުމުގެ ވާހަކައަންނަ حَدِيْث އެވެ. دُعَاء ކުރުމުގައިދެއަތް ދެކޮނޑާހަމައަށް އުފުއްލުމާގުޅޭގޮތުން، މާތް نَبِيُّއާ ﷺ ގެ އަރިހުން ގާތްގަނޑަކަށް 100حَدِيْث ރިވާވެގެންވެއެވެ. އެއިންކޮންމެ حَدِيْث އަކުންވެސް ދޭހަވަނީ، މާތް نَبِيُّ ﷺ دُعَاء ކުރެއްވުމުގައި، އެކަލޭގެފާނުގެ ދެއަތްފުޅު ދެކޮނޑުފުޅާ ހަމައަށް އުފުއްލެވިކަމެވެ. ނަމަވެސް މި حَدِيْث ތަކަކީ، ތަފާތު حَالَة ތަކާއި، ތަފާތު މައްސަލަތަކާ ގުޅިގެން އައިސްފައިވާ حَدِيْث ތަކެވެ. އެއިންކޮންމެ މައްސަލައެއް އައިސްފައިވަނީ، مُتَوَاتِرُ ގެ މިންގަނޑާ އެއްގޮތަކަށް ނުފެނެއެވެ.

ނަމަވެސް އެތަފާތު މައްސަލަތަކުން ނެގޭ އެއްގޮތް حُكْمއަކީ، مُتَوَاتِرُގެ ދަރަޖައިގައިވާ حُكْمއެކެވެ. އަދި دُعَاء ކުރުމުގައި ދެއަތް ދެކޮނޑާ ހަމައަށް އުފުއްލުން އެއްފަދައެވެ.

5– مُتَوَاتِرُ حَدِيْث ތަކުގެ ގިނަމަދުކަން:

مُتَوَاتِرُ ދަރަޖައިގައި ރިވާވެގެންވާ حَدِيْث ތަކަކީ، މާމަދު حَدِيْث ތަކެއްނޫނެވެ. މިގޮތުން ބަލާއިރު الْحَوْضُ الْكَوْثَرُގެ ވާހަކަ ބަޔާންވެގެންވާحَدِيْث އާއި، خُفُّ ގައި ފެން ފުހުމާބެހޭ حَدِيْث އާއި، ނަމާދުގައި ދެއަތް ދެކޮނޑާ ހަމައަށް އުފުއްލުމުގެ حَدِيْث އާއި، މިފަދަބައެއް حَدِيْث އެއްވެއެވެ.

ނަމަވެސް، الآحَادُ حَدِيْث ތަކާ نِسْبَة ކޮށް ބަލާއިރު، مُتَوَاتِرُ حَدِيْث އަކީ، ވަރަށްމަދު އެއްޗެކެވެ.

6– مُتَوَاتِرُ حَدِيْث ތައް ޖަމާކުރައްވާފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

عِلْمُ ފިޤްހުގައި، مُسْتَقِلُّ ފޮތްފޮތުގައި، مُتَوَاتِرُ حَدِيْث ތައް ޖަމާކުރައްވުމަށް މިންނެތް މަސައްކަތްތަކެއް ކުރައްވާފައެވެ. އަދި އެކުރެއްވިކަން، އެފަދަ حَدِيْث ތައް ހާމަކޮށް ފަސޭހަކުރެއްވުމުގެ ގޮތުންނެވެ. މިފަދަ تَصْنِيْفُ ތަކުގެތެރެއިން އަންނަނިވި ފޮތްތައް ހިމެނެއެވެ.

(ހ) الأَزْهَارُالْمُتَنَاثِرَةُ فِي الأَخْبَارِالْمُتَوَاتِرَةِ: މިއީ الإِمَامُ السُّيُوْطِيّ ލިޔުއްވި ފޮތެކެވެ. ފޮތްވަނީ ބާބުތަކަކަށް ބައްސަވާލައްވާފައެވެ.

(ށ) قَطْفُ الأَزْهَارِ: މިއީވެސް الإِمَامُ السُّيُوْطِيّ ގެފޮތެކެވެ. މިއީ ކުރިން ދެންނެވުނު ފޮތުގެ مُخْتَصَر އެކެވެ. (ސަމަރީއެކެވެ.)

(ނ) نَظْمُ الْمُتَنَاثِرَةُ مِنَ الْحَدِيْثِ الْمُتَوَاتِرَةِ: މިއީ الإِمَامُ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ الْكِتَّانِيّ ލިޔުއްވި ފޮތެކެވެ.

* * * * *

ދެވަނަ بَحْث

الآحَادُ خَبَرُ

1- خَبَرُ الآحَاد ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الآحَادُ އަކީ، أَحَدٌ ގެ جَمْع އެވެ. އެބަހީ: ގިނަގޮތެވެ. الْخَبَرُ الْوَاحِد އަކީ، އެންމެ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

(ށ) اِصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** އެ حَدِيْث އެއްގައި، مُتَوَاتِرُ حَدِيْث ގެ شَرْطُ ތައް ފުރިހަމަވެފައިނުވާ حَدِيْث އެވެ.

2- الآحَادُ حَدِيْث ގެ حُكْم:

آحَادُ حَدِيْث އަކީ، އެއިން يَقِيْن ކަމެއްނުލިބޭ، އެކަމަކު [illegible] ކުރުމެއް އެއިން ދޭހަވާ حَدِيْث އެވެ. މާނައަކީ، [illegible] ވެދާނެކަމަށް [illegible]، ނުވަތަ دَلِيْلُ ލިބޭ حَدِيْث އެވެ.

3- حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާ سَنَدُ ގެ މިންވަރުތަކަށްބަލައި الآحَادُ حَدِيْث ބެހިގެންވާ ބައިތައް:

(ހ) الْمَشْهُوْرُ.

(ށ) الْعَزِيْزُ.

(ނ) الْغَرِيْبُ. މިއެވެ.

މިއިން ކޮންމެބައަކާމެދު ވަކިވަކި بَحْث ތަކެއްގެ ގޮތުގައި ބަލައިދާނަމެވެ.

مَشْهُوْرُ حَدِيْث

1- مَشْهُوْرُ حَدِيْث ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْمَشْهُوْرُ ނެގިފައިވަނީ، شَهَرَالأَمْرُ މިބަހުންނެވެ. މާނައަކީ، މީސްތަކުންގެ މެދުގައި، ކަމެއް إِعْلاَنُ ވެ، އެކަމެއް ފެތުރި، عَامٌّ ވުމެވެ.

(ށ) اِصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގެ ހުރިހާސަބަޤާއެއްގައިވެސް، ތިންމީހުން ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގިނަމީހުން ރިވާކޮށްފައިވާ، އެކަމަކު تَوَاتُرُ ގެ ދަރަޖައަށް ނުއަރާފައިވާحَدِيْث އެވެ.

2- مَشْهُوْرُ حَدِيْث ގެ މިސާލު:

މާތް نَبِيُّ ﷺ ގެ މިބަސްފުޅަކީ، އެފަދަ މިސާލެކެވެ."إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنَ النَّاسِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَتْرُكْ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُؤَسَاءَ جُهَّالاً، فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا."(رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ، وَمُسْلِمٌ، وَالتِّرْمِذِيُّ،وَابْنُ مَاجَهْ،وَأَحْمَدُ)މާނައީ:" ހަމަކަށަވަރުން اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى މީސްތަކުންގެ ކިބައިން عِلْمُ ވެރިކަންއަރުއްވައިގެން ނުގެންދަވާހުށްޓެވެ! އެހެނެއްކަމަކު عِلْمُ ވެރިން [illegible]، عِلْمُ ވެރިކަން ނެތިދާނެކަމެއްކަމުގައެވެ. އެންމެފަހުން ދުނިޔޭގެ عِلْمُ ވެރިއަކުނެތުމުން، މީސްތަކުން، [illegible] ޖާހިލުން އެއި ވެރިންކަމުގައި ބަލައިގަންނާނެއެވެ. ފަހެ އެއުރެންނާ (ދީނުގެ) ކަންކަމުގައި (މީސްތަކުން) ސުވާލުކުރާ ހުށްޓެވެ. ފަހެ އެބައިމުންނަށް (ދީން) ނޭނގުމާ އެކުގައިވެސް ފަތުވާދޭހުށްޓެވެ. ފަހެ އެބައިމުންވެސް މަގުގެއްލުވާހުށްޓެވެ. އަދި އެއުރެން މީސްތަކުންވެސް މަގުފުރައްދާ ހުށްޓެވެ."

3 – الْمُسْتَفِيضُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْمُسْتَفِيضُ ގެ މާނައަކީ، ފެތުރިފައިވުމެވެ. މިބަސްނެގިފައި ވަނީ، فَاضَ الْمَاءُ މާނައީ:“ފެންގަނޑުބޮޑުވެ، ފެތުރިއްޖެ” މި أَصْلُ ންނެވެ. މިނަން ދެވިފައިވަނީ އެ حَدِيْث އެއް މީސްތަކުންގެމެދުގައި مَشْهُوْرُ ވެ ފެތުރިފައިވުމުގެ ސަބަބުންނެވެ.

(ށ) **اِصْطِلاَحِيމާނަ:** عِلْمُ ވެރިންގެ މެދުގައި الْمُسْتَفِيضُ ގެ اِصْطِلاَحِي މާނަ 3 ގޮތަކަށް ބުނެވިފައި ވެއެވެ.

1 - އެއީ الْمَشْهُوْر އާ އެއްމާނައެއްގައިވާބަހެކެވެ.

2- الْمُسْتَفِيضُއަކީ، الْمَشْهُوْر އަށްވުރެ خَاصَّ ދަރަޖައެކެވެ.އެހެނީ الْمُسْتَفِيضُ حَدِيْثއެއްނަމަ، އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގެފުރަތަމައި،ނިމުމުގައިވެސް އެއްގޮތެއްގައި ހަމަހަމަ ވާނެއެވެ. ނަމަވެސް مَشْهُوْرُ حَدِيْث އެއްގައި މިކަން شَرْط އެއްނުވެއެވެ.

3 - އެއީ ދެވަނައަށްބުނެވުނުގޮތާ އިދިކޮޅު މާނައެއްގައިވާބަހެކެވެ.

4– اِصْطِلاَحِي ގޮތުންނޫންގޮތުގައި مَشْهُوْرُ حَدِيْث:

މިދަރަ حَدِيْث އަކީ، އެއްވެސް شَرْط އެއްކަނޑައެޅިފައިނުވި، މީސްތަކުންގެ ދުލުމަތީން عَامُّ ވެ، ފެތުރިފައިވާ حَدِيْث ތަކެވެ.މިގޮތުގައި މިދަރަނަވާ ބާވަތްތައް ހިމެނެއެވެ.

(ހ) އެންމެ سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް.

(ށ) އެއް سَنَد އަށްވުރެ ގިނަ سَنَدُ ން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް.

(ނ) އެއްވެސް سَنَد އެއްނެތް حَدِيْث ތައް.

5– اِصْطِلاَحِي ގޮތުން ނޫންގޮތުގައި مَشْهُوْرُ حَدِيْث ގެބާވަތްތައް:

މީ ވަރަށްގިނަ ބާވަތްތަކެކެވެ.އޭގެތެރެއިން މުހިންމު ބައިތަކަކީ؛

(ހ) خَاصَّ ކޮށް حَدِيْث عِلْمُ ގެ أَهْلُ ވެރިންގެ ތެރޭގައި مَشْهُوْرُ حَدِيْث.

މީގެމިސާލަކީ أَنَسُ ގެ ފާނުގެއަރިހުން ރިވާވެފައިވާ، "قَنَتَ النَّبِيُّ ﷺ بَعْدَ الرُّكُوْعِ شَهْرًا، يَدْعُو عَلَى رِعْلٍ وَذَكْوَانَ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيّ،وَمُسْلِم) މާނައީ:”މާތް نَبِيّއާ ﷺ އެއްމަސްދުވަސްވާންދެން، رِعْل އާއި ذَكْوَانއާ ދެ قَبِيْلَة ގެމީހުންނަށްބަދު دُعَاء ކުރެއްވުމުގެގޮތުން، ނަމާދުގެ رُكُوع އަށްފަހު قُنُوتُ ވިދާޅުވުންމަތީގައި ހުރިހުންނެވިއެވެ.“ މި حَدِيْث އެވެ.

(**ޝަރަޙަ**: މި حَدِيْث ގައި ބަޔާންވެފައިވާ ދެ قَبِيْلَة ގެމީހުންގެމައްޗަށް މާތް نَبِيّއާ ﷺ ބަދު دُعَاء ކުރެއްވީ، ދީނަށް ގޮވައިލެއްވުމުގެ ގޮތުން އެބައިމީހުންގާތަށް މާތް نَبِيّއާ ﷺ ފޮނުއްވި قَارِي ވެރިންގެ 70 އެތަކެއް أَصْحَابُ ބޭކަލުން އަނިޔާވެރިކޮށްގައި އެބައިމީހުން شَهِيْدُ ކޮށްލައި، صُلْح ވެރިކޮށްގައި ތެރިތިބުމަން މާތް نَبِيّއާ ﷺ އާއެކު އެބައިމީހުންކޮށްފައިވާ عَهْدُ އުވައިލުމުގެ ސަބަބުންނެވެ. ”މުތަރުޖިމު“)

(ހ) حَدِيْث عِلْمُ ގެ أَهْلُ ވެރިންނާއި، أُصُوْلُ عِلْمُ ގެ أَهْلُ ވެރިންނާއި، عَامُّ ންގެ ގޮތުގައި مَشْهُوْرُ حَدِيْث.

މީގެމިސާލަކީ: الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُوْنَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ.(مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ) މި حَدِيْث އެވެ. މާނައީ:”(ޙަޤީޤަތަ) مُسْلِمއަކީ، އޭނާގެ އަތާއި ދުލުގެނުބައިކަމުން އެހެނިހެން مُسْلِمُ ން ސަލާމަތްވެގެންވާ މީހާއެވެ.“

(ށ) فِقْهُ عِلْمُ ވެރިންގެގޮތުގައި مَشْهُوْرُ حَدِيْث.

މިފަދަ حَدِيْثُގެ މިސާލަކީ: أَبْغَضُ الْحَلاَلِ إِلَى اللهِ الطَّلاَقُ. (صَحَّحَهُ الْحَاكِمُ فِي مُسْتَدْرَكِهِ) މި حَدِيْث އެވެ. މާނައީ:”ހުއްދަކަންތަކުގެތެރެއިން اللّٰهُ ގެ حَضْرَةُ ގައި އެންމެ ރުހިވޮޑިގެންނުވާކަމަކީ ވަރިކުރުމެވެ.“

(ނ) أُصُوْلُ عِلْمُ ގެ أَهْلُ ވެރިންގެގޮތުގައި مَشْهُوْرُ حَدِيْث.

މީގެމިސާލަކީ: رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنِّسْيَانُ وَمَااسْتُكْرِهُواعَلَيْهِ. (صَحَحَهُ ابْنُ حِبَّانَ وَالْحَاكِمُ) މި حَدِيْث އެވެ. މާނައީ:”ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ أُمَّةُ ގެ މީހުންނަށް ނޭނގިގެންކުރެވޭކުށްތަކާއި، ހަނދާންނެތިގެންކުރެވޭ ކުށްތަކާއި، އެބައިމީހުންގެމައްޗަށް

މަޖުބޫރުކުރުވައިގެން ކުރެވޭ(ކުށްތަކުގެ) ފާފަ އެބައިމީހުންގެކިބައިންވެސް އުފުއްލެވި ގެންނެވެ. (އެބަހީ: عفوُ ކުރެއްވިގެންނެވެ.)“

(ބ) عَرب ބަހުގެ عِلْمُ ވެރިންގެ ގާތުގައި مَشْهُوْرُ حَدِيْث.

މީގެމިސާލަކީ: نِعْمَ الْعَبْدُ صُهَيْبٌ لَوْلَمْ يَخَفِ اللَّهَ لَمْ يَعْصِهِ. މި حَدِيْث އެވެ. حَقِيْقَةُ ގައި މީ އެއްވެސް أَصْل އެއްނެތް ދޮގު حَدِيْث އެކެވެ.

(ޅ) عَامُّ މީހުންގެ ގާތުގައި مَشْهُوْرُ حَدِيْث.

މީގެމިސާލަކީ: الْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ. (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَحَسَّنَهُ) މި حَدِيْث އެވެ. މާނައީ:” ކަންކަމުގައި (ނަތީޖާއަށް ބެލުމެއްނެތި) އަވަސްވެގަތުމަކީ، شَيْطَان އާގެ عَمَلُ ގެތެރެއިންވާކަމެކެވެ.“

6– مَشْهُوْرُ حَدِيْث ގެ حُكْم:

اِصْطِلاَحِي މާނަގައި مَشْهُوْرُ حَدِيْث އާއި، اِصْطِلاَحِي ގޮތުން ނޫންގޮތުގައި مَشْهُوْرُ حَدِيْث އަކީ، مَشْهُوْرُ ވުމުގެސަބަބުން صَحَّ حَدِيْث ކަމުގައި، ނުވަތަ صَحَّ ނޫން حَدِيْث ކަމުގައެއްވެސް ނުބުނެވޭނެއެވެ. ނަމަވެސް އެފަދަ حَدِيْث ތަކުގެތެރޭގައި صَحَّ حَدِيْث އާއި، حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث އާއި، ضَعِيْفُ حَدِيْث ވެސްވެއެވެ. އަދިކީއްތޯއެވެ؟ އޭގެތެރޭގައި އެއްވެސް أَصْل އެއްނެތް، މީހުން ދޮގުހަދައިގެންއުފައްދައި، رَسُوْلُ الله ﷺ އަށްނިސްބަތްކޮށް ހަދާފައިވާ مَوْضُوْع حَدِيْث ވެސްވެއެވެ.

ނަމަވެސް مَشْهُوْرُ حَدِيْث އެއްއެއީ، صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވާނަމަ، އެފަދަ حَدِيْث އަށް خَاصَّ ދަރަޖައެއް ލިބިގެންވެއެވެ. އެއީ، އެފަދަ حَدِيْث އަކީ، الْعَزِيْزُ އާއި الْغَرِيْبُ حَدِيْث އަށްވުރެ، ދަރަޖައިގެ ގޮތުންމަތިވެރި مَقَامُ ގައިވާ حَدِيْث އެކެވެ.

7– مَشْهُوْرُ حَدِيْث ގެ މައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާ ފޮތްތައް:

މިސާލުގައި مَشْهُوْرُ حَدِيْث ގެމައްޗަށްލިޔެވިފައިވާ ފޮތްފޮތުގެތެރެއިން، މިސްރުގެ [illegible] [illegible]، مَشْهُوْرُ ވެ، عَامُّ ވެފައިވާ حَدِيْث ތައް ހިމަނުއްވައިގެން

عِلْمُ ވެރިންލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތްފޮތުގެ ވާހަކައެވެ.އޭގައި اِصْطِلاَحِي މާނަގައި مَشْهُوْرُ حَدِيْث އެއް ނުހިމެނޭނެއެވެ.

މިފަދަ ފޮތްފޮތުގެތެރޭގައި އަންނަނިވި ފޮތްފޮތް ހިމެނެއެވެ.

(ހ) الْمَقَاصِدُ الْحَسَنَةُ فِيمَا اشْتَهَرَعَلَى الأَلْسِنَةِ. މިއީ الإِمَامُ السَّخَاوِيّ ގެފޮތެކެވެ.

(ށ) كَشْفُ الْخَفَا وَمُزِيّلُ الإِلْبَاسِ فِيمَا اشْتَهَرَ مِنَ الْحَدِيْثِ عَلَى الأَلْسِنَةِ. މިފޮތް ލިޔުއްވީ الإِمَامُ الْعَجْلُوْنِىّ އެވެ.

(ނ) تَمْيِيْزُ الطَّيِّبِ مِنَ الْخَبِيْثِ فِيْمَا يَدُوْرُ عَلَى أَلْسِنَةِ النَّاسِ مِنَ الْحَدِيْثِ. މިއީ الإِمَامُ ابْنُ الدَّبِيْعِ الشَّيْبَانِيّ ލިޔުއްވިފޮތެކެވެ.

* * * * *

الْعَزِيْزُ

1- الْعَزِيْزُ ގެتَعَارُفُ:

(ހ) **ބަސްގެގޮތުން:** الْعَزِيْزُ ގެ މާނައަކީ عَزَّ يَعِزُّ ”އެއްޗެއްމަދުވުން، ނުވަތަ نَادِرُ ވުން“ މިއެވެ.

މިނަންދެވިފައިވަނީ، އެފަދަ حَدِيْث މަދުވުމުގެ ސަބަބުންނެވެ.ނުވަތަ އެހެން سَنَد އަކުންވެސް ރިވާވެފައިވާކަމަށްޓަކައި އެފަދަ حَدِيْث އަށްލިބިގެންވާ ގަދަކަމެއްގެ ސަބަބުންނެވެ.

(ށ) اِصْطِلاَحِي މާނައަކީ: އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގެ ކޮންމެ طَبَقَة އެއްގައިވެސް ދެމީހުންނަށްވުރެ މަދުނޫން ރާވީން ހިމެނޭ حَدِيْث އެވެ.

2– تَعَارُفُ ގެ شَرْحُ:

އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގެކޮންމެ طَبَقَة އެއްގައި، ދެރާވީންނަށްވުރެ މަދު ނުވުމާ ބުނެވޭބަހުގެމާނައަކީ، سَنَد ގެ ކޮންމެطَبَقَة އެއްގައިވެސް 2 މީހުންނަށްވުރެ މަދުނުވުން ބަޔަކު އެحَدِيْث އެއްރިވާ ކުރުމުގައި شَامِلُ ވެފައިވުމެވެ.

ބައެއް طَبَقَة ގައި 3 މީހުން،ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގިނަވުމަކުން ގެއްލުމެއް ނެތެވެ.އެހެންނަމަވެސް سَنَدُ ގެކޮންމެވެސް އެއް طَبَقَة ގައި ނަމަވެސް 2 މީހުން ހިމެނެންވާނެއެވެ.އެހެނީ އެحَدِيْث އަކީ الْعَزِيْزُ حَدِيْث އެއްކަމުގައިބެލޭތީ، سَنَدُ ގެ طَبَقَة ތަކުގެތެރެއިން އެއް طَبَقَة ގައި ނަމަވެސް 2 މީހުންހިމެނިފައި ވުމުންނެވެ.

މިދެންނެވުނު تَعَارُف އަކީ ގިނަ عِلْمُ ވެރިން الْعَزِيْزُ އަށް ދެއްވާފައިވާ تَعَارُفއެވެ. الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر،(އެކަލޭގެފާނުގެ نُخْبَةُ الْفِكْر ގައާއި نُزْهَةُ النَّظَر، މިދެފޮތުގައި) އެކަންބަޔާން ކުރައްވާފައިވެއެވެ.

ބައެއް عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވާގޮތުގައި، الْعَزِيْزُ حَدِيْث އަކީ 2 މީހުން ނުވަތަ 3 މީހުން އެ حَدِيْث އެއްރިވާކުރުމުގައި ބައިވެރިވާ حَدِيْث އެވެ.ނަމަވެސް މިتَعَارُفُ ގެ ސަބަބުން مَشْهُوْرُ حَدِيْث ގެ ބައެއް حَالَة ތަކާ الْعَزِيْزُ حَدِيْث ތަފާތެއްނުވެއެވެ.

3– الْعَزِيْزُ ގެ ބައެއްމިސާލު:

الشَّيْخَان (الإِمَامُ الْبُخَارِيّ އާއި الإِمَامُ مُسْلِمُ) اللَّهُ ރުއްސުން ލެއްވި أَنَسُ ގެ ފާނުގެ ރިވާޔަތުން،އަދި الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ،اللَّهُ ރުއްސުންލެއްވި أَبُوهُرَيْرَة ގެ ފާނުގެ ރިވާޔަތުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ މިދަންނަވާ حَدِيْث އަކީ الْعَزِيْزُ ގެ މިސާލެކެވެ.

އެދެކަލުން (އެބަހީ: أَنَسُ އާއި أَبُوهُرَيْرَة) ވިދާޅުވިއެވެ.

أَنَّ رَسُوْلَ اللهِ ﷺ قَالَ: " لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَلَدِهِ وَوَالِدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ." މާނައީ:"އެމީހާގެ ދަރީންނާއި، މައިންބަފައިންނާއި ، އެންމެހައި މީސްތަކުންނަށްވުރެ، އެމީހާގެ ގާތުގައި ތިމަންކަލޭގެފާނު ލޯބިވެތިކަން ބޮޑުވެއްޖައުމަކުން ނޫނީ ތިޔަބައިމީހުން އެކަކުވެސް އީމާންވެރިއަކަށް ނުވާނެއެވެ."

މި حَدِيْث أَنَسُ ގެ ޝާގިރުންގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، قَتَادَة އާއި عَبْدُ الْعَزِيْزِ بْنِ صُهَيْب އެވެ.

قَتَادَة ގެ އަރިހުން މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، شُعْبَة އާއި سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّب އެވެ.

عَبْدُ الْعَزِيْزِ بْنِ صُهَيْب ގެ ކިބައިން މި حَدِيْث ރިވާކުރެއްވީ، إِسْمَاعِيْلُ بْنُ عُلَيَّة އާއި عَبْدُ الْوَارِث އެވެ.

އަދި މިއިން ކޮންމެ ބޭކަލެއްގެ އަރިހުން جماعة އެއްގެ މީހުން ރިވާކޮށްފައި ވެއެވެ.

4– الْعَزِيْزُ ގެ މައްސަލަ ލިޔުއްވާފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް:

الْعَزِيْزُ ގެ މައްސަލަ އެއްކޮށް عِلْمُ ވެރިއަކު ވަކިފޮތެއް تَأْلِيْفُ ކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ. ފާހަގަކުރެވޭ ގޮތުގައި މީގެ ސަބަބަކީ، މިފަދަ حَدِيْث މަދުވުމެވެ. ނުވަތަ މިކަމުގެ މައްސަލަ ވަކިވަކި ފޮތްފޮތް تَأْلِيْفُ ކުރުމަކީ، އޭގެ ޒާތުގައި މާ މުހިއްމު ކަމެއް ނުކުންނަކަން ވާތީއެވެ.

* * * * *

الْغَرِيْبُ

1– الْغَرِيْبُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْغَرِيْبُ ގެ މާނައަކީ “އެކަނިވެރިކަން، ގާތިމީހުންނާ ދުރުގައި ވުން ބިރައްޓެހިކަން” މިއެވެ.

(ށ) اِصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** އެންމެ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

2- تَعَارُفُ ގެ شَرْحُ:

އެ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި އެންމެރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެކޭ ބުނެވޭ ބަހުގެ މާނައަކީ، سَنَدُ ގެ ކޮންމެ طَبَقَة އެއްގައިވެސް، އެންމެރާވީއަކު ހިމެނުމެވެ. ނުވަތަ ބައެއް طَبَقَة ގައި، މަދުވެގެން އެއް طَبَقَة ގައިނަމަވެސް، އެންމެރާވީއަކު، އެ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމެވެ. އެހިނދު އެހެން طَبَقَة ތަކުގައި އެކަކަށްވުރެ ގިނަމީހުން ހިމެނުމަކުން މި تَعَارُفُ އަށް ބަދަލެއް ނާންނާނެއެވެ. ސަބަބަކީ މިތާނގައިވެސް ބެލެވޭ، އެންމެ މަދު عَدَد އަށްކަމުގައިވާކަމެވެ.

3- އެހެންނަމެއް:

ވަރަށްގިނަ عِلْمُ ވެރިން الْغَرِيْب އަށް އެހެންނަމެއް ކިޔުއްވައެވެ. އެނަމަކީ الْفَرْد އެވެ. އެބޭކަލުންގެ نَظَرُ ގައި الْغَرِيْب އާއި الْفَرْد އަކީ އެއްމާނައެއްގެ ދެބަހެވެ.

އަނެއްބައި عِلْمُ ވެރިންދެކެލައްވަނީ، މިދެނަމަކީ، (އެބަހީ: الْغَرِيْب އާއި الْفَرْد އަކީ) ވަކިވަކި ދެމާނައެއްގެ ދެކަލިމަކަމުގައެވެ. އެބޭކަލުން ދެކިލައްވަނީ، އެއީ ދުވިން ތަފާތު ދެ ވައްތަރުކަމުގައެވެ.

الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر ވިދާޅުވާގޮތުގައި މިދެނަމަކީ، އެއްމާނައެއްގައި އަންނަ ދެނަމެވެ. އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވާގޮތުގައި ބަހުގެ ގޮތުންނާއި اِصْطِلاَحِي ގޮތުންވެސް الْغَرِيْب އާއި الْفَرْد އަކީ އެކައްޗެކެވެ. ނަމަވެސް އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވޭ މިފަންނުގެ ބައެއް عِلْمُ ވެރިން މިދެނަން ބޭނުންކުރައްވާ ނިސްބަތުން ތަފާތުކުރައްވާފައިވާ ކަމުގައެވެ. ވީމާ، އާންމުކޮށް الْفَرْد އެވެ ވިދާޅުވަނީ، الْفَرْدُالْمُطْلَق އަށެވެ. އަދި الْغَرِيْب އެވެ ވިދާޅުވަނީ، الْفَرْدُ النِّسْبِي އަށެވެ.

4- الْغَرِيْبُ ގެ ބާވަތްތައް:

سَنَدُ ގައި އެންމެރާވީއަކު ރިވާކުރާ ހިސާބުގެ ގޮތުން، الْغَرِيْبُ ދެބައިކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. އެއީ الْغَرِيْبُ الْمُطْلَق އާއި الْغَرِيْبُ النِّسْبِي އެވެ.

(ހ) الْغَرِيْبُ الْمُطْلَقُ ނުވަތަ الْفَرْدُ الْمُطْلَقُ:

1- الْغَرِيْبُ الْمُطْلَقُ ގެ تَعارُفُ:

الْغَرِيْبُ الْمُطْلَقُ ނުވަތަ الْفَرْدُ الْمُطْلَق އަށް ކިޔަނީ، سَنَدُ ގެ أَصْلُ ގައި އެންމެ ރާވީއަކު ހިމެނޭ حَدِيْث އަށެވެ.

سَنَدُ ގެ أَصْل އޭ ބުނެވުނީ، سَنَدُ ގައި صَحَابِي ބޭބޭކަލުން ހިމެނޭ ހިސާބަށެވެ. رَسُوْلُ الله ﷺ ގެ އަރިހުން حَدِيْث ތައް ސީދާ ލިބިގެންނެވި ބޭބޭކަލުންނަކީ، އެބޭބޭކަލުންނެވެ. سَنَدُ ފެށޭތަނަކީ، ނުވަތަ سَنَدُ ގެ أَصْل އަކީ އެބޭބޭކަލުންގެ طَبَقَة އެވެ.

2- الْغَرِيْبُ الْمُطْلَقُ ގެ މިސާލު:

މިފަދަ މިސާލުތަކުގެތެރެއިން إِنَّمَاالأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ... إلخ (رَوَاهُ الْبُخَارِيّ وَمُسْلِم) މާނައީ: " عَمَلُ ތައް (صَحَّ ވުން) ބިނާވެގެންވަނީ ނިޔަތްތަކުގެ (صَحَّ ކަމުގެ) މައްޗަށެވެ......" މި حَدِيْث ހިމެނެއެވެ. އެހެނީ މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، ހަމަ އެންމެ ބޭކަލަކެވެ. އެއީ اللَّهُ ރުއްސުންލެއްވި عُمَرُ بْنُ الْخَطَّاب އެވެ.

ބައެއް ހިނދަކު سَنَد އެއްގައި އޭގެ އެންމެ ފަހަތާ ހަމައަށްވެސް އެންމެ ރާވީއަކު ރިވާކުރައްވައިފައިވާނެއެވެ. ނުވަތަ އެ تَفَرُّدُ ވެފައިވާ (އެބަހީ: އެންމެ ރާވީއަކު ރިވާކުރައްވައިވުން) ރާވީކިބައިން އެތައް ބަޔަކުވެސް ރިވާކުރައްވައިފައިވާނެއެވެ.

(ށ) الْغَرِيْبُ النِسْبِيّ ނުވަތަ الْفَرْدُ النِّسْبِيّ:

1- الْغَرِيْبُ النِسْبِيّ ގެ تَعارُفُ:

الْغَرِيْبُ النِسْبِيّ ނުވަތަ الْفَرْدُ النِّسْبِيّ އަށް ކިޔަނީ، سَنَدُ ގެ ކޮންމެވެސް ހިސާބެއްގައި غَرَابَة (އެންމެ ރާވީއަކު) އެކުލެވިގެންވުމަށެވެ. އެބަހީ: سَنَدُ ގެ أَصْلُ ގައި އެއް أَصْحَابُ ބޭބޭކަލަކަށްވުރެ ގިނަ أَصْحَابُ ބޭބޭކަލުން އެ حَدِيْث ރިވާކުރެއްވި ކަމުގައިވިޔަސް، އެއަށްފަހު سَنَدُ ގެ ކޮންމެވެސް ހިސާބަކުން އެންމެ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވުމަށެވެ.

2- الْغَرِيْبُ النِسْبِيّ ގެ މިސާލު:

مَالِكٌ ،عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخلَ مَكَّةَ وَعَلَى رَأْسِهِ الْمِغْفَرُ.(رَوَاهُ الْبُخَارِيّ وَمُسْلِم) މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން (مَكَّة فَتْحُ ކުރެއްވިދުވަހު) މާތް

نَّبِي އާ ﷺ مَكَة އަށް ވަދެވަޑައިގެންނެވީ، އެކަލޭގެފާނުގެ އިސްތަށިފުޅުގައި مِغْفَرُ (އެބަހީ: ދަގަނޑުތާށި ނުވަތަ ހެލްމެޓް)ބޭނުންކުރައްވާފައިވެއެވެ.“

މި حَدِيْث އަކީ الْغَرِيْبُ النسْبِيّ އެއްކަމުގައިބެލޭ حَدِيْث އެކެވެ.

މި حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި، الزُّهْرِيّ ގެއަރިހުން، الإِمَامُ مَالِكُ ނޫންބޭކަލަކު ރިވާކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ.

3- މިނަންދިނީ ސަބަބު:

މިބާވަތުގެ حَدِيْث އަށް الْغَرِيْبُ النسْبِيّ އެއް ކިޔުނީ، އެފަދަ سَنَدُ ތެރޭގައި ކަނޑައެޅިގެންވާ ވަކިރާވީއަކު تَفَرُّدُ ވާތީއެވެ.

5– الْغَرِيْبُ النّسْبِيّ ގެ ވައްތަރުތައް:

الْغَرِيْبُ النِسْبِيّ ކަމުގައި ބެލެވިދާނެ الْغَرَابَة ނުވަތަ التَّفَرُّد ގެ ވަރަށްގިނަ ވައްތަރުތަކެއްވެއެވެ. އެހެނީ އެއިންކޮންމެ ވައްތަރެއްގައިވެސް الْغَرَابَة އައިސްފައިވަނީ مُطْلَقُ ގޮތެއްގައެއްނޫނެވެ. އެކަމަކު އެއިންކޮންމެ ވައްތަރެއް غَرِيْبُ ނުވަތަ تَفَرُّدُ ވަނީ ވަކިކަމަކާ ގުޅިގެންނެވެ. އެ ވައްތަރުތަކަކީ:

(ހ) އިތުބާރުހުރި، ثِقَة އެއްގެ ރާވީއަކު އެ حَدِيْث އެއް ރިވާކޮށްފައިވުން:

އެފަދަ حَالَة ތެރޭގައި އެކަން ދޭހަކުރުވުމަށްޓަކައި عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވަނީ، "لَمْ يَرْوِهِ ثِقَةٌ إِلاَّ فُلاَنٌ." މާނައީ: “ފުލާނު ރާވީއަކުމެނުވީ، އެ حَدِيْث ރިވާކުރައްވާ އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީއަކުނުވެއެވެ.“ މިފަދައިންނެވެ.

(ށ) ކަނޑައެޅިގެންވާ ވަކި ރާވީއެއްގެ ކިބައިން،ކަނޑައެޅިގެންވާ ވަކި ރާވީއަކު ނޫންމީހަކު ރިވާކޮށްފައިނުވުން:

އެފަދަحَالَةُ ގައި عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވަނީ، "تَفَرَّدَ بِهِ فُلاَنٌ عَنْ فُلاَنٍ." މާނައީ: “ފުލާނު ރާވީއެއްގެކިބައިން މިފުލާނުރާވީއަކު މި حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައިވެސް تَفَرُّدُ ވެއްޖެއެވެ.“ ނުވަތަ “ފުލާނުރާވީއެއްގެ ގާތުން ހަމައެކަނި މިފުލާނު ރާވީއަކުންނެވެ އެހެންމީހަކު ފުލާނު حَدِيْث ރިވާކޮށްފައެއް ނުވެއެވެ.“ މިފަދައިންނެވެ.

އެ تَفَرُّدُ ވީ ރާވީ ފިޔަވައި އެހެންމަގުތަކުން (އެހެނިހެންރާވީންގެ ރިވާޔަތުން ނުވަތަ އެހެން سَنَد ތަކުން) އެ حَدِيث އެއް ރިވާވެފައިވިޔަސް ވަކި ހިސާބަކުން تَفَرُّدُ ވާނަމަ މިހެންބުނެވޭއެވެ.

(ނ) ވަކި ރަށެއްގެ ނުވަތަ ވަކިހިސާބެއްގެ ބައަކުނޫން އެހެންބައަކު ރިވާ ކޮށްފައިނުވުން:

އެފަދަحَالَةُ ގައި عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވަނީ، މިސާލަކަށް،"تَفَرَّدَ بِهِ أَهْلُ مَكَّةَ أَوْ أَهْلُ الشَّامِ." މާނައަކީ: "އެއީ حَدِيث އެއް ހަމައެކަނި مَكَّة ގެ أَهْلُ ވެރިން،ނުވަތަ ހަމައެކަނި شَامُކަރައިގެ أَهْلُ ވެރިންނޫންބައަކު ރިވާއެއް ނުކުރެއެވެ." މިފަދައިންނެވެ.

(ރ) ވަކިރަށެއް ނުވަތަ ވަކިހިސާބެއްގެބައަކުން،ވަކިރަށެއް ނުވަތަ ވަކިހިސާބެއްގެ ބައަކުގެ ކިބައިން ރިވާކުރުމުގައި تَفَرُّدُ ވުން:

އެފަދަحَالَةُ ގައި عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވަނީ މިސާލަކަށް،" تَفَرَّدَ أَهْلُ الْبَصرَةَ عَنْ أَهْلِ الْمَدِيْنَةِ." މިހެންނެވެ.މާނައަކީ:"އެ حَدِيث ރިވާކުރުމުގައި الْمَدِيْنَة ގެ أَهْلُ ވެރިންގެ ކިބައިން الْبَصرَة ގެ أَهْلُ ވެރިންނޫންބައަކު ރިވާއެއްނުކުރެއެވެ." މިހެންނެވެ.

ނުވަތަ" تَفَرَّدَبِهِ أَهْلُ الشَّامِ عَنْ أَهْلِ الْحِجَازِ." "އެ حَدِيث ރިވާކުރުމުގައި حِجَازُ ކަރައިގެ أَهْلُވެރިންގެކިބައިން، شَامُ ކަރައިގެ أَهْلُ ވެރިންނޫންބައަކު ރިވާއެއްނުކުރެއެވެ." މިހެންނެވެ.

6- އިތުރު ބައިތަކެއް:

حَدِيْث ގެ سَنَدُ ނުވަތަ حَدِيْث ގެ مَتْنُ ގައިވާ غَرِيْبُ ކަމެއްގެ މައްޗަށް ބިނާކުރައްވައި عِلْمُ ވެރިން الْغَرِيْبُ ދެބައަކަށް ބައްސަވައެވެ. އެއީ:

(ހ) مَتْنُ ގެ ގޮތުންނާއި إِسْنَادُ ގެ ގޮތުން غَرِيْبُ حَدِيْث:

އެއީ އެ حَدِيْث ގެ مَتْنُ (އެބަހީ: حَدِيْثُ ގެ أَصْلُ عِبَارَة) އެންމެ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

(ށ) إِسْنَادُ ގެ ގޮތުން غَرِيْبُ ،އެކަމަކު مَتْنُ ގެ ގޮތުން غَرِيْبُ ނޫން حَدِيْث:

އެއީ އެ مَتْنُ އެތައް أَصْحَابُ ބޭކަލުންނެއް ރިވާކުރައްވާފައިވާ، ނަމަވެސް އެހެން أَصْحَابُ ބޭކަލަކުގެކިބައިން އެ حَدِيْث އެންމެ ތާބިޢީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

އެފަދަ ރިވާޔަތްތަކާމެދު الإِمَامُ التِّرْمِذِيّ ވިދާޅުވަނީ، "غَرِيْبٌ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ." މިފަދައިންނެވެ.މާނައީ ”މި سَنَدُ ން މި حَدِيْث އަކީ غَرِيْبُ حَدِيْث އެކެވެ.“

7- غَرِيْبُ حَدِيْثُ އެންމެގިނައިން ފެންނަފޮތްތައް:

(ހ) مُسْنَدُ الْبَزَّارِ.

(ށ) الْمُعْجَمُ الأَوْسَطُ لِلطَّبَرَانِيُّ.

8- غَرِيْبُ حَدِيْثُ ޚާއްޞަ ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް:

(ހ) الدَّارَقُطْنِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ غَرَائِبُ مَالِكُ.

(ށ) الدَّارَقُطْنِيّ ގެ އެހެންފޮތެއްކަމުގައިވާ الأَفْرَادُ.

(ނ) أَبُودَاوُدُ السِّجِسْتَانِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ السُّنَنُ الَّتِي تَفَرَّدَ بِكُلِّ سُنَّةٍ مِنْهَا أَهْلُ بَلْدَةٍ.

* * * * *

ގަދަ ބަލިކަމުގެ ގޮތުން الآحَادُ حَدِيْث ބެހިގެންވާ ބައިތައް

الآحَادُ حَدِيْث ގެގޮތުގައި ބެލެވޭ الْمَشْهُوْرُ، الْعَزِيْزُ، الْغَرِيْبُ މި 3 ބާވަތުގެ حَدِيْث،އޭގެ ގަދަ،ބަލިކަމުގެ ގޮތުން ދެބަޔަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ.އެއީ:

(ހ) مَقْبُولُ: (قَبُولُ ކުރެވޭ حَدِيْث) މިފަދަ حَدِيْث ނުވަތަ خَبَرަކީ، އެ خَبَرُ އަކީ ތެދު خَبَر އެއްކަމުގައި قَبُولُ ކުރެވޭ خَبَرެވެ. މިފަދަ حَدِيْث ގެ حُكْم އަކީ، حُجَّة قَائِمُ ކުރެވުމެވެ. އެފަދަ حَدِيْث އަށް عَمَلُ ކުރުން وَاجِب ވުމެވެ.

(ށ) مَرْدُوْدُ: (قَبُولُ ނުކުރެވޭ، ރައްދުކުރެވިގެންވާ حَدِيْث) މިފަދަ حَدِيْث ނުވަތަ خَبَر އަކީ، އެ خَبَر އެއް އަކީ، ދޮގުއެއްކަމުގައި ވާތީންކަމުން قَبُول ނުކުރެވޭފަދަ حَدِيْث އެވެ.މިފަދަ حَدِيْث ގެ حُكْم އަކީ އެއިން حُجَّة قَائِمُ ނުކުރެވުމެވެ. އެފަދަ حَدِيْث އަށް عَمَلُ ކުރުން وَاجِبُ ނުވުމެވެ.

مَقْبُولُ އަދި مَرْدُوْدُ މިދެބާވަތް އިތުރަށް ބައްޕަހަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ.ވަކިވަކި ބައިތަކާއި އެބައިތަކުގެ تَفْصِيْلُ ތިރީން ބަޔާންކުރާނަން اللّٰهُ ގެ ވާގިފުޅާއެކު ކުރިމަތިލާނަމެވެ.

*　*　*　*　*

ދެވަނަބައި

قَبُوْلُ ކުރެވޭ حَدِيْث

ފުރަތަމަ بَحْث: قَبُوْلُ ކުރެވޭ حَدِيْث ގެ ވަށްތަރުތައް

ދެވަނަ بَحْث: قَبُوْلُ ކުރެވޭ حَدِيْث ގެ ތެރެއިން އެއަށް عَمَلُ ކުރެވޭ حَدِيْث އާއި عَمَلُ ނުކުރެވޭ حَدِيْث

ފުރަތަމަ بَحْث

قَبُوْلُ ކުރެވޭ حَدِيْث ގެ ވަށްތަރުތައް

مَقْبُوْلُ حَدِيْث ނުވަތަ قَبُوْلُ ކުރެވޭ حَدِيْث ގެ ތަފާތު ދަރަޖަތަކަށްބެހިފައި، މައިގަނޑު ދެބަޔަކަށް މިގޮތަށް حَدِيْث ބެހިގެންވެއެވެ.އެއީ صَحِيْحٌ (صَحَّ) حَدِيْث އާއި، حَسَنٌ (ރަނގަޅު) حَدِيْث އެވެ.އަދި މިއިން ކޮންމެ ވަށްތަރެއްވެސް ތަފާތުދަރަޖަތަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ.އެއީ لِذاتِهِ (އަމިއްލަޒާތުގައި صَحَّ ނުވަތަ حَسَنُ ،حَدِيْث އަކަށްވުން.) އާއި لِغَيْرِهِ (އެހެންއެއްޗަކުގެއެހީއާއެކު صَحَّ ނުވަތަ حَسَنُ ،حَدِيْث އަކަށްވުން.)

މިއެވެ. ވުމާއެކު، މިދެމައިގަނޑު (އެބަހީ: قَبُوْلُ ކުރެވޭ حَدِيْث ގެ ވައްތަރުތައް) 4 ބައިކަށް ބެހިގެންދެއެވެ. އެ ބައިތަކަކީ:

1- صَحِيحٌ لِذَاتِهِ.

2- حَسَنٌ لِذَاتِهِ.

3- صَحِيحٌ لِغَيرِهِ.

4- حَسَنٌ لِغَيرِهِ. މިއެވެ.

ދެން މިދަންނަވަނީ މިހަތަރު ބައިގެ تَفْصِيْلއެވެ.

* * * * *

الصَّحِيْحُ

صَحَّ حَدِيْث

1– الصَّحِيْحُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الصَّحِيْحُ އަކީ، السَّقِيْمُ ގެ އިދިކޮޅެވެ. މާނައަކީ ބަލިކަމާއި، عَيْبُ ކަމާއި، އުނިކަމުން ސަލާމަތްވެގެންވުމެވެ. މިއީ إِنْسَانِي ހަށިގަނޑަށް نِسْبَة ކުރާއިރު

حَقِيْقِي މާނަގައި ބުނެވޭގޮތެވެ. حَدِيْث އާއިއެފަދަ އެހެނިހެން މާނަތަކަށް نِسْبَة ކުރާއިރު مَجَازِيّ ގޮތުގައި އެބަހީ: މާނައަވީ ގޮތުގައި ބޭނުންކުރެވޭގޮތެވެ.

(ށ) اِصْطِلاَحِي **ގޮތުން:** الصَّحِيْحُ ގެ މާނައަކީ، އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ފެށުނީއްސުރެ ނިޔަލަށް ގުޅިފައިވާ، ضَبْطُ ގެ ގޮތުން މަތީދަރަޖައެއްގެ، عَدْلُ ވެރިރާވީން ރިވާކޮށްފައިވާ، އެއްވެސް شَاذُ ކަމެއް، عِلَّة އެއްނެތް سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

2– تَعَارُفُ ގެ شَرْح:

ދެންނެވިދިޔަ اِصْطِلاَحِي تَعَارُفُ ގައި، އެ حَدِيْث އެއް އެއީ صَحَّ حَدِيْث އަކަށްވުމަށްކޮންމެހެން ހުރުންލާޒިމުވާ ކަންތައްތަކެއް ބަޔާންވެފައިވެއެވެ. އެކަންތައްތަކަކީ:

(ހ) اِتِّصَالُ السَّنَدِ: سَنَدُ **ދުރުކަނޑުމެއްނެތި ގުޅިފައިވުން.**

މިކަން ފުރިހަމަވާނީ، އެ سَنَدُ ގައިވާ ކޮންމެ ރާވީއަކު، އޭނާގެ أُسْتَاذُ ގެ އަރިހުން އެއްވެސް وَاسِطَة އެއްނެތި (އެބަހީ: މެދުވެރިޔަކުނެތި) އެ حَدِيْث ލިބިގެންފައި ވާނަމައެވެ. އަދި މިކަން سَنَدُ ފެށުނީއްސުރެ ނިޔަލަށް ގުޅިފައިވާގޮތުން شَرْطُ ވެގެންވެއެވެ.

(ށ) عَدَالَةُ الرُّوَاةِ: **ރާވީންނަކީ عَدْلُ ވެރިން ކަމުގައިވުން.**

މިގެ މާނައަކީ، އެ سَنَدُ ގައިވާ ރާވީންކުރު ހަމަކޮންމެ މީހަކީ، عَدْلُ ވެރިއަކު ކަމުގައިވުމެވެ. މިކަން ފުރިހަމަވާނީ، އެމީހަކީ مُسْلِم އަކުކަމުގައާއި، بَالِغُ ވެފައިވާ މީހަކުކަމުގައާއި، ބުއްދިސަލާމަތްތެރި މީހަކުކަމުގައާއި، فَاسِقُ ކަމެއްނެތް މީހަކުކަމުގައިވުމާއެކު، އެމީހަކީ މުރުއްވަތްތެރިކަން ގެއްލިފައިވާ މީހަކުކަމުގައި ނުވާނަމައެވެ.

(ނ) ضَبْطُ الرُّوَاةِ: **ރާވީންނަކީ حَدِيْث ހަނދާންހުންނަ ބަޔަކަށްވުން.**

ضَبْطُ الرُّوَاةِ އިން ބޭނުންވާ ބަހުގެ މާނައަކީ، އެ سَنَدُ ގައިވާ ހަމަކޮންމެ ރާވީއަކީ، ضَبْطُ ގެ ގޮތުން ފުރިހަމަ މީހަކުކަމުގައިވުމެވެ. އެއީ، އޭނާ ރިވާކުރާ حَدِيْث އާއި، އެފަދަ އެހެން حَدِيْث ތައް އޭނާގެ ހިތުގައި ހަނދާންބަހައްޓާ، ނުވަތަ ލިޔެގެން ރައްކާތެރި ކުރާ މީހަކުކަމުގައިވުމެވެ.

(ރ) عَدَمُ الشُذُوذِ: شَاذُ ކަމެއް ނެތުން.

އެއީ، شَاذُ ކަމެއްވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ނުވުން. شَاذُ ކަމެއްނެތުމޭ ބުނެވުނު ބަހުގެ މާނައަކީ، އެ ރިވާޔަތަކީ، حَدِيْث عِلْمُ ގައި ފުންނާބު އުސް ثِقَة، ހަރުދަނާ ރާވީއަކު، އޭނާއަށްވުރެ ހުރިހާގޮތަކުން މަތީދަރަޖައިގެ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާގޮތާ خِلاَف އަށް ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އަކަށް ނުވުމެވެ.

(ބ) عَدَمُ العِلَّةِ: عِلَّة އެއް ނެތުން.

މިތަނުގައި العِلَّة އޭ ބުނެވެނީ، ބޭރުފުށުން ބަލާބެލުމަށް حَدِيْث قَبُوْلُ ނުކުރެވެންވީ ސަބަބެއް ފެންނަންނެތް، އެހެންނަމަވެސް، ކަމުގެ أَهْلُ ވެރި މާހިރުންނަށް އެކަމެއް އެނގިލައްވާ، އޭގެ ސަބަބުން حَدِيْث ގެ صَحَّ ކަން ގެއްލިދާފަދަ ވަންހަނާ ސަބަބުތަކަށެވެ.

(عِلَّة އެއް ނެތުމުގެ މާނައަކީ، އެ حَدِيْث ގައި، އެފަދަ ވަންހަނާ ސަބަބެއް ނެތުމެވެ.)

3– صَحَّ حَدِيْث ގެ شَرْطُ ތައް:

އިސްވެދިޔަތަނުގައި މިދެންނެވުނު شَرْحِ ގެ تَعَارُف އަދި ވިސްނައި ދެއްވުމުން އެކީގައި ދަންނަވަން ގޮތަކީ، صَحَّ حَدِيْث އެއްގައި ހުންނަން ޖެހޭ شَرْطُ ތަކެއް ވެއެވެ. އެއީ حَدِيْث އެއް صَحَّ ވުމަށްޓަކައި ހުންނަން ޖެހޭ 5 شَرْط އެވެ. އެ شَرْطُ ތަކަކީ، (1) سَنَدُ މުޅިކަނޑުމެއްނެތި اِتِّصَالُ ވެ ގުޅިފައިވުމާއި (2) ރާވީއަކީ عَدْلُ ވެރިޔަކުކަމުގައިވުމާއި (3) ރާވީއަކީ حَدِيْث ހަނދާނުހުންނަ މީހަކުކަމުގައިވުމާއި (4) އެ حَدِيْث ގައި شَاذُ ކަމެއްނެތުމާއި (5) އެ حَدِيْث ގައި عِلَّة އެއް ނެތުމެވެ.

މި ފަސް شَرْطُ ގެތެރެއިން އެއްވެސް شَرْط އެއް އުނިވެއްޖެކަމުގައި ވިއަސް، އޭރުން އެ حَدِيْث އަކީ، صَحَّ حَدِيْث އެއް ކަމުގައެއް ނުބެލެވޭނެއެވެ.

4– صَحَّ حَدِيْث އެއްގެ މިސާލު:

الإِمَامُ الْبُخَارِيّ [illegible] الصَّحِيْحُ ގައި ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

قَالَ:(الْبُخَارِيُّ) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوْسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَاب، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ أَبِيْهِ، قَالَ:"سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ قَرَأَ فِي الْمَغْرِبِ بِالطُّوْرِ." މާނައީ:” اللّٰهُ ރުއްސުންލެއްވި جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. މާތް نَبي އާ ﷺ مَغْرِبُ ނަމާދުގައި الطُّوْر ސޫރަތް ކިޔަވައިވިދާޅުވިއަޑު ތިމަންނާ އަޑުއެއްސެވީމެވެ.“

މިއީ، صَحَّ سَنَدُ އަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْثُ އެކެވެ. ސަބަބަކީ:

(ހ) މި سَنَد އަކީ مُتَّصِلُ(މެދުކެނޑުމެއްނެތި، އެކަކުގާތުން އަނެކަކު حَدِيْث ލިބިގެންދައިވާ) سَنَد އެކެވެ. އެއީ سَنَدُ ގައިވާ ކޮންމެ ރާވީއަކުވެސް ވަނީ، އޭނާގެ شَيْخُ (أُسْتَاذُ)ގެ އަރިހުން މި حَدِيْث އަޑުއައްސަވާފައިވެއެވެ. އަދި މި سَنَدُ ގައިވާ مَالِكُ އާއި، ابْنُ شِهَابއާއި، مُحَمَّدُ بْنُ جُبَيْر އާއި، މިއިންބޭކަލުން عَنْ ގެ لَفْظُ ން ރިވާކުރައްވާފައި ވިޔަސް، އެއިންއެއްވެސް ބޭކަލަކީ، تَدْلِيْسُ ކުރައްވާބޭކަލަކު ކަމުގައިނުވާތީ، عَنْ ގެ لَفْظُ ން ރިވާކުރައްވާފައިވިޔަސް، سَنَدُ اِتِّصَالُ ވުމަށް ހުރަހަކަށްނުވެއެވެ.

(ށ،ނ) މި سَنَدُގައިވާ ހުރިހާ ރާވީއަކީވެސް، عَدْلُވެރި، ضَابِطُ ބޭކަލުންނެވެ. (އެބަހީ:حَدِيْث ހަރުދަނާކޮށް ރައްކާކުރައްވާ ބޭކަލުންނެވެ.)

މި سَنَدُ ގައިވާ ރާވީންނަކީ ކޮބައިކަން،الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ ގެ عِلْمُ ވެރިން (އެބަހީ:ރާވީންގެ ޙާލުވެރިކަމާއި ޢަދުލުވެރިކަމާ ބެހޭގޮތުން بَحْث ކުރައްވާ عِلْمُ ވެރިން)ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްތައް ތިރީގައި ބަލާލަމާހިނގާށެވެ!

1- عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوْسُفَ. "ثِقَةٌ ، مُتْقِنٌ." ”އިތުބާރުކުރެވޭ ބޭ عِلْمُ ވެރިއެއް.“ ”މަތީދަރަޖައިގެ عِلْمُ ވެރިއެއް.“

2- مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ. "إِمَامٌ، حَافِظٌ." ”إِمَامُ ވެރިބޭކަލެއް.“ ، ”އެންމެ މަތީދަރަޖައިގެ عِلْمُ ވެރިއެއް.“

3- (مُحَمَّدُ) اِبْنُ شِهَابٍ الزُّهْرِيِّ. "فَقِيْهٌ، حَافِظٌ، مُتَّفَقٌ عَلَى جَلاَلَتِهِ وَإِتْقَانِهِ." ”فِقْهُ ވެރިއެއް.“، ”އެންމެ މަތީދަރަޖައިގެ عِلْمُ ވެރިއެއް.“، ”އޭނާގެ މަތިވެރިކަމާއި، عِلْمُ ވެރިކަމުގެ ބާރުގަދަކަމާމެދު އެންމެން اِتِّفَاقُ ވާ ބޭކަލެއް.“

4- مُحَمَّدُ بْنُ جُبَيْرٍ. "ثِقَةٌ." "އިތުބާރުކުރެވޭ ބޭފުޅު ޢިލްމު ވެރިޔެއް."

5- جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ. "صَحَابِيٌّ." "أَصْحَابُ ބޭކަލެއް."

(ށ) މި سَنَدُ ގައި އެއްވެސް شَاذُّ ކަމެއްނުވެއެވެ. އެހެނީ އެއިންއެއްވެސް ބޭކަލަކު، އެބޭކަލަކަށްވުރެ މަތިވެރިޔާގެބޭކަލަކު ރިވާކުރައްވާފައިވާގޮތާ خِلاف އަކަށް ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيث އެއްކަމުގައި މި حَدِيث ނުވެއެވެ.

(ޅ) މި سَنَدُ ގައި އެއްވެސް عِلَّة އެއްނުވެއެވެ.

5– صَحِيْحُ حَدِيْث ގެ حُكْم:

صَحَّ حَدِيْث އަށް عَمَلُ ކުރުމަކީ وَاجِب އެކެވެ. حَدِيْث عِلْمُ ގެ أَهْلُ ވެރިންނާއި، عِلْمُ الأُصُوْل އާއި، فِقْهُ عِلْمُ ގެ އަހުލުވެރިންކުރެ، އެބައިމީހުންގެ ބަސް قَبُوْلُ ކުރެވޭ އެންމެހައި عِلْمُ ވެރިން، މިކަމުގެ މައްޗަށް إِجْمَاعُ ވެފައިވެއެވެ. صَحَّ حَدِيْث އަކީ شَرْعُ ގެ حُجَّة ތަކުގެތެރެއިން حُجَّةއެކެވެ. حَدِيْث صَحَّ ކަމުގައި ވާނަމަ، އެއްވެސް مُسْلِم އަކަށް އެއާ خِلاَفُ ވުން (عَمَلُ ނުކޮށްދޫކޮށްލުން) ހުއްދައެއްނުވާނެއެވެ.

6– هَذَا حَدِيْثٌ صَحِيْحٌ ނުވަތަ هَذَا حَدِيْثٌ غَيْرُ صَحِيْحٍ މިހެން عِلْمُ ވެރިން، ވިދާޅުވާ ވިދާޅުވުމުގެ މާނަ:

(ހ) عِلْمُ ވެރިންވިދާޅުވާ ބަސްފުޅެއްކަމުގައިވާ "هَذَا حَدِيْثٌ صَحِيْحٌ." ގެ މާނައަކީ، ކުރިން ދެންނެވުނުފަދައިން، صَحَّ حَدِيْث އެއްގައިހުންނަންޖެހޭ 5 شَرْطُ އެ حَدِيْث އެއްގައި ފުރިހަމަވެފައިވުމެވެ.

މީގެމާނައަކީ، ކަނޑައެޅިގެން އެ حَدِيْث صَحَّ ކަމަށް دَلِيْلُ ކުރާކަމެއްނޫނެވެ. އެއީ، ފަހަރެއްގައި އިތުބާރުކުރެވޭބޭކަލަކުވެސް ކުށްއެޅި، ހަނދާންނެތިފައި ވެދާނެކަމަށް ބަލައެވެ.

(ނ) ހަމައެހެންމެ "هَذَا حَدِيْثٌ غَيْرُ صَحِيْحٍ." މިފަދައިން عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވުމުގެ މާނައަކީ، صَحَّ حَدِيْث ގައި ހުންނަން شَرْطُ ވެގެންވާ ހުރިހާ شَرْط އެއް، ނުވަތަ އޭގެތެރެއިން ބައެއް شَرْطُ އެ حَدِيْث އެއްގައި، ފުރިހަމަވެފައިނުވުމެވެ.

މީގެމާނައަކީ، އެ حَدِيْث އަކީ ޙުޖްޖަތަކަށް ހަދައިގެން ބަލައިގަނެވޭ ދަރަޖައިގެ ހަދީޘެއް ނޫނެވެ.

އެއީ، ގިނަ ގިނައިން ކުރެވޭ، ހިނގާނެ ނުހުރި ބޮޑު ގިނަ ކަމެއް ގޮތުގައި ހަދައިގެން ތަފްސީރު ހައްޤު ވާ حَقِيْقَة އާ

އެއްގޮތް ބައެއް ބުނެވިދާނެ ފަރާތްތަކެއްނޫނެވެ.

7- حَدِيْث ރިވާކުރާ سَنَدُ ތަކުގެ ތެރެއިން سَنَد އަކީ، އެންމެ صَحَّ ކަންބޮޑު سَنَدُ ކަމުގައި ކަނޑައެޅިގެން ބުނެވިދާނެތަ؟

عِلْمُ ވެރިންގެ ތެރޭގައި ބޮޑަށް قَبُوْلُ ކުރެވޭބަހަކީ، مُطْلَقُ ގޮތެއްގައި، ކަނޑައެޅިގެން ވަކި سَنَد އަކީ އެންމެ صَحَّ ކަންބޮޑު سَنَدُ ކަމުގައި ނުބުނެވޭނެވެ.އެހެނީ حَدِيْث އެއް صَحَّ ވުމުގައި ތަފާތު ދަރަޖަތަކެއް ހުރިގެންވެސް، އެ سَنَد އެއްގައިހުރިރާވީން ރާވީންގެ ހާލަތުގައި، حَدِيْث صَحَّ ވުމުގެ شَرْطُ ތައް ފުރިހަމަވާ ވެފައިވުމުގައި ތަފާތު ދަރަޖަތަކުގެ މައްޗަށްކަމުގައިވާތީއެވެ.

އެއްވެސް سَنَد އެއްގައިހުރި ހުރިހާ ރާވީންގެ ހާލަތުގައި، حَدِيْث صَحَّ ވުމުގެ شَرْطُ ތައް އާދޭ އެންމެ މަތީދަރަޖައިގައި ފުރިހަމަވެފައިވާނަމަ، ވަރަށް ސާބިތުކަމެކެވެ. އެހެންކަމުން عِلْمُ ވެރިންވެސް، ވަކި سَنَد އަކީ ކަނޑައެޅިގެން صَحَّ سَنَد އެއްކަމުގައި ޙުކުމްކޮށް ފާޅުކުރާގޮތް ނުހުރިކަމުގައެވެ.

ކަންމިހެން ހުރުމާއެކުވެސް، ބައެއް عِلْمُ ވެރިން ގޮވިފައިވާ ގޮތުގައި، އެބަހުން، "أَصَحُّ الأَسَانِيْدِ" ނުވަތަ سَنَدُ ތަކުގެ ތެރެއިން އެންމެ صَحَّ سَنَد އެއް ކަމުގައި ބައެއް ސަނަދުތައް ދެކިވަޑައިގެންފައިވެއެވެ. ދެންނެވި ގޮތުގެ މަތިން، ކޮންމެ عِلْمُ ވެރިއަކުވެސް އެކި حُكْم އެއް ދެއްވާފައިވެސް، އެބަހުން ކުރައްވާފައި تَحْقِيْقُ ގެ މައްޗަށް ބިނާވެ ހުންނަ ވަގުތުގައެވެ.

އެންމެ صَحَّ سَنَد އެއްކަމަށް ބައެއް عِلْمُ ވެރިން ދެކިވަޑައިގެންފައިވާ سَنَدُ ތައް:

(ހ) الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَالِمٍ ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ.

މިއީ އެންމެ صَحَّ سَنَد ކަމުގައި ދެކިވަޑައިގެންނެވީ، إِسْحَاقُ بْنُ رَاهُوَيْه އާއި الإِمَامُ أَحْمَد

އެވެ.

(ށ) ابْنُ سِيْرِيْنَ، عَنْ عُبَيْدَةَ، عَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ.

މިއީ އެންމެ صَحَّ سَنَدُ ކަމުގައިވިދާޅުވަނީ ابْنُ الْمَدِيْنِي އާއި الفَلاَّس އެވެ.

(ނ) الأَعْمَشُ،عَنْ إِبْرَاهِيْمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُوْدٍ.

މިއީ އެންމެ صَحَّ سَنَدُ ކަމުގައި ވިދާޅުވަނީ ابْنُ مَعِيْن އެވެ.

(ރ) الزُّهْرِىُّ ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ،عَنْ أَبِيْهِ، عَنْ عَلِيٍّ.

މިއީ އެންމެ صَحَّ سَنَدُ ކަމުގައިވިދާޅުވަނީ أَبُوْبَكْرٍ بْنُ أَبِي شَيْبَة އެވެ.

(ބ) مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ.

މި سَنَد އަކީ، الإِمَامُ الْبُخَارِيّ އެންމެ صَحَّ ކަމަށްވިދާޅުވާ سَنَد އެވެ.

(**ނޯޓް**: މިއީ ރަނުގެ ޗޭނުގެނަމުން عِلْمُ ވެރިންގެމެދުގައި مَشْهُوْرُ ވެފައިވާ سَنَد އެކެވެ. "މުތަރުޖިމު")

8 – خَاصَّ ކޮށް صَحِيْحُ حَدِيْث ގެ މައްޗަށް އެންމެ ފުރަތަމަ تَأْلِيفُ ކުރެވުނު ފޮތަކީ ކޮބާ؟

خَاصَّ ކޮށް صَحِيْحُ حَدِيْث ގެ މައްޗަށް އެންމެ ފުރަތަމަ ލިޔެވުނު ފޮތަކީ، صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ އެވެ. އެއަށް ފަހު صَحِيْحُ مُسْلِم އެވެ. އެދެފޮތަކީ، ކީރިތި قُرْآن އަށްފަހު އެންމެ صَحَّ ދެފޮތެވެ. إِسْلاَمِى أُمَّة ވަނީ އެދެފޮތް صَحَّ ކަމުގެ މައްޗަށް އެއްބަސްވެ، إِجْمَاعُ ވެފައެވެ.

(ހ) صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ އާއި صَحِيْحُ مُسْلِم އާ ދެފޮތުގެތެރެއިން صَحَّ ކަންބޮޑީ ކޮންފޮތެއް؟

صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ އާއި صَحِيْحُ مُسْلِم އާ ދެފޮތުގެތެރެއިން صَحَّ ކަންބޮޑީ، އަދި ފައިދާތައްގިނައީ، صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ ގެއެވެ. އެއީ އެފޮތުގެ حَدِيْث ތައް اِتِّصَالُ ވުން ބޮޑުވެފައި، އެފޮތުގެ سَنَدُ ތަކުގައިވާ ރާވީންގެ ކިބާގައިހުރި شَرْطُ ތައްފުރިހަމަކަން ބޮޑުވެފައި، އެފޮތުގައިވާ فِقْهِي اِسْتِنْبَاطُ ތައް (އެބަހީ: عِلْمُ ވެރިން حَدِيْث ތަކުން ނަންގަވާ فِقْهِي މައްސަލަތައް) ގިނަގުނަވެފައި، މިފަންނުގެ حِكْمَة ތެރި ނުކުތާތައް ބަޔާންވެފައިވާފެއް ފުރިހަމަކަމުންނެވެ. އަދި صَحِيْحُ مُسْلِم ގައި އެކަންކަން އެފުންވަރަށްތުމުންނެވެ.

މިދަންނަވުނީ ޖުމްލަގޮތެއްގައި صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ އަށް ލިބިގެންވާ މަތިވެރި ކަމެވެ. ނަމަވެސް صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ ގައިވާ ބައެއްحَدِيْث އަށްވުރެ، صَحِيْحُ مُسْلِم ގައިވާ ބައެއް حَدِيْث، صَحَّ ކަންބޮޑުވެފައިވެސް އެބަހުއްޓެވެ.

ބައެއް عِلْمُ ވެރިން صَحِيْحُ مُسْلِم، صَحَّ ކަންބޮޑުކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވެސް ވޭވެ. ނަމަވެސްގިނަ عِلْمُ ވެރިން ބުރަވެވަޑައިގަންނަވަނީ، ކުރިން ދެންނެވުނު ފަދައިން، صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ، صَحَّ ކަން ބޮޑުކަމަށެވެ.

(ނ) އެދެފޮތުގައި ހުރިހާ صَحَّ حَدِيْث އެއް شَامِلُ ވެފައިވޭތޯއެވެ؟ ނުވަތަ އެކަމަށް އެދެފޮތް ލިޔުއްވި ބޭކަލުން މަސައްކަތްކުރައްވާފައި ވޭތޯއެވެ؟

الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ވެސް، އަދި الإِمَامُ مُسْلِم ވެސް އެދެބޭކަލުންގެ ފޮތުގައި، ހުރިހާصَحَّ حَدِيْث އެއް ޖަމާކުރައްވާފައެއްނުވެއެވެ. އަދިއެކަމަށް މަސައްކަތް ކުރައްވާފައި ވެސްނުމެވޭމެއެވެ.

މިކަމާގުޅޭގޮތުން، الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

”ތިމަންގެ މިފޮތުގައި صَحَّ حَدِيْث އެއްގެންނުވީ، ތިމަންނާ شَامِل އެއް ނުކުރަމެވެ. އަދި ފޮތް މާބޮޑުވެ ދިގުވެދާނެކަމުގެ ބިރުންޓަކައި، ވަރަށްގިނަ صَحَّ حَدِيْث ތައް މިފޮތުގައި ނުހިމަނައި، ތިމަންނާ ދޫކޮށްލާފައިވާނެއެވެ.“

ހަމައެފަދައިން الإِمَامُ مُسْلِم ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

”ތިމަންގެ تَحْقِيْقُ ގައި صَحَّ ކަމަށްފެނުނު ކޮންމެ حَدِيْث އެއްގެތެރެއިން، ތިމަންނާ މިފޮތުގައިހިމަނާފައިވާނީ، އެ حَدِيْث އެއް صَحَّ ކަމަށް ގިނަ عِلْمُ ވެރިން އެއްބަސްވެ ފައްވާحَدِيْث އެވެ.“

(ނ) އެދެބޭކަލުން ދޫކޮށްލައްވާފައިވަނީ، صَحَّ حَدِيْث ގެތެރެއިން މަދު މިންވަރަކަށްތޯ؟ ނުވަތަ ގިނަމިންވަރަކަށްތޯ؟

1- الإِمَامُ الْحَافِظُ اِبْنُ الأَخْرَم ވިދާޅުވަނީ، صَحَّ حَدِيْث ގެ ތެރެއިން އެ ދެބޭކަލުން މަދު މިންވަރަކަށްމެނުވީ ދޫކޮށްލައްވާފައިނުވާކަމަށެވެ.ނަމަވެސް މި خيال އަށް ގިނަބަޔަކުވަނީ އިންކާރުކޮށް ދެކޮޅުހައްދަވާފައެވެ.

2- حَقِيْقَة އަކީ، އެދެބޭކަލުންގެ ފޮތުގައި ނުހިމަނުއްވާ، صَحَّ حَدِيْث ގެތެރެއިން ވަރަށް ބޮޑު عَدَد އެއް ދޫކޮށްލައްވާފައިވުމެވެ. الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ވިދާޅުވެފައި ވެއެވެ.” صَحَّ حَدِيْث ގެ ތެރެއިން، ތިމަންގެ މިފޮތުގައި ނުލިޔުއްވައި ދޫކޮށްލައްވާފައިވާ حَدِيْث ގެ عَدَد(މިފޮތުގައި ލިޔުއްވާފައިވާ حَدِيْث އަށްވުރެ)މާގިނަވާނެއެވެ.“އަދިވެސް އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.”صَحَّ حَدِيْث ގެ ތެރެއިން، އެއްލައްކަ حَدِيْث އާއި، صَحَّ ނޫން 2 ލައްކަ حَدِيْث ތިމަންކަލޭގެފާނު ހިތްޕުޅުންދަސް ކުރެއްވީމެވެ.“

(ރ) އެދެފޮތުގައި ވަނީ ކިތައް حَدِيْث ތޯ؟

1- صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ ގައިވަނީ، ތަކުރާރުވެފައިވާ حَدِيْث ތަކާއެކު، ޖުމްލަ 7275 حَدِيْث އެވެ.ތަކުރާރު حَدِيْث ތައް ނުލައި 4000 حَدِيْث އެވެ.

2- صَحِيْحُ مُسْلِم ގައި، ތަކުރާރު حَدِيْث އާއެކު، ޖުމްލަ 12000 حَدِيْث ވެއެވެ.ތަކުރާރު حَدِيْث އާނުލައި ގުނާލާއިރު 4000 حَدِيْث ވެއެވެ.

(ބ) الإِمَامُ الْبُخَارِيّ އާއި الإِمَامُ مُسْلِم އެދެބޭކަލުންގެ ފޮތުގައި ނުހިމަނުއްވައި ދޫކޮށްލައްވާފައިވާ حَدِيْثތައްވީ ކޮންތަނެއްގައިތޯ؟

الإِمَامُ الْبُخَارِيّ އާއި الإِمَامُ مُسْلِم އެދެބޭކަލުންގެ ފޮތުގައި ނުހިމަނުއްވައި ދޫކޮށް ލައްވާފައިވާحَدِيْث ތައްވީ، އެހެނިހެން عِلْمُ ވެރިންހިމަނުއްވާފައިވާ اعْتِمَادُ ކުރެވޭ مَشْهُوْرُ ފޮތްތަކުގައެވެ.މިސާލަކަށް: صَحِيْحُ اِبْنِ خُزَيْمَة އާއި، صَحِيْحُ اِبنِ حِبَّانއާއި، مُسْتَدْرَكُ الْحَاكِم އާއި،4 سُنَنُ (سُنَنُ أَبِي دَاوُدَ،سُنَنُ التِّرْمِذِيِّ،سُنَنُ النَّسَائِيِّ،سُنَنُ ابْنِ مَاجَهْ) އާއި سُنَنُ الدَّارَقُطْنِيّ އާއި، سُنَنُ الْبَيْهَقِيّ ފަދަ ފޮތްތަކުގައެވެ.

މިއިންފޮތެއްގައި حَدِيْث އެއް ހިމެނިފައިވުމަކީ، އެ حَدِيْث އެއްއީ، صَحّ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ބެލެވޭނެ ސަބަބެއް ނޫނެވެ. ނަމަވެސް އެއިން ބޭކަލެއްގެ ފޮތުގައި، ހަމައެކަނި صَحَّ حَدِيْث އެއްނޫނީ شَامِلُ ނުކުރެއްވުމަށް شَرْطُ ކުރައްވާފައިވާ عِلْمُ ވެރިއެއްގެ ފޮތެއްގައި، މިސާލަކަށް: الإِمَامُ اِبْنُ خُزَيْمَة ގެ صَحِيْحُ ފަދަ ފޮތެއްގައި ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އެއްނަމަ، އެއީ صَحّ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ބެލެވިދާނެއެވެ.

9- مُسْتَدْرَكُ الْحَاكِم އާއިصَحِيْحُ اِبْنِ خُزَيْمَة އާއި صَحِيْحُ اِبنِ حِبَّان އަށްބަލައިލުން.

(ހ) مُسْتَدْرَكُ الْحَاكِمِ: މިފޮތަކީ، حَدِيْث ފޮތްތަކުގެތެރޭގައި ހިމެނޭ ވަރަށް ބޮޑުފޮތެކެވެ.މިފޮތުގެ مُصَنِّفُ ފޮތުގައި ހިމަނުއްވާފައިވަނީ، الشَّيْخَانِ އެބަހީ: الإِمَامُ الْبُخَارِيّ އާއި، الإِمَامُ مُسْلِم ގެ شَرْطُ ހަމަ އެއްގޮތް، ނުވަތަ އޭގެތެރެއިން ކޮންމެ އެއްބޭކަލެއްގެشَرْطހަމަވާއެއްގޮތް، އެކަމަކު އެދެބޭކަލުންގެ ފޮތުގައިއެބޭކަލުން ހިމަނުއްވާފައި ނުވާ(صَحَّ) حَدِيْثތަކެވެ. އަދި އެދެބޭކަލުންގެ شَرْطُ ތަކަށް ނުފެތުނު ނަމަވެސް، الْحَاكِمُ ގެ އަރިހުގައިصَحَّ ކަމަށް ފެނިވަޑައިގަތް حَدِيْث ތައްވެސް އެފޮތުގައި ހިމަނުއްވާފައިވެއެވެ. އެފަދަحَالَة ތަކުގައި އެحَدِيْث އަކީ سَنَدُ ގެ ގޮތުން صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމަށް ބާރުނުކުރެވެއެވެ.

މިދެންނެވުނު أُصُوْلُ ގެ މަތިން الْحَاكِمُ މަސައްކަތްކުރައްވާފައި ވީނަމަވެސް، އެކަލޭގެފާނުގެއަރިހުގައި، صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމަށް ސާބިތުނުވާ ބައެއް حَدِيْث ވެސް އެފޮތުގައި شَامِلُ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އަދި އެކަން ބަޔާންވެސް ކުރެވެއެވެ.الْحَاكِم އަކީ، حَدِيْث صَحَّކަމަށް ކަނޑައެޅުއްވުމުގައި ވަރަށް ކަންތައް ލުއިކުރައްވާ،مُتَسَاهِلُ ބޭކަލެއް ގޮތުގައި ދެކެވިގެންވެ ބާކީކަމެވެ. އެހެންކަމުން، الْحَاكِمُ ގެ ފޮތުގައިވާ އެފަދަ حَدِيْث ތައް ވަކިން ބަލައިގަތުމަށް ދިރާސާކޮށް، އެ حَدِيْث އަކީ ކޮން حُكْم އެއް ދިނުމަށްވާނޭ ބަލަން ޖެހިއްޖެއެވެ. މިމުހިއްމު ވާޖިބު الإِمَامُ الذَّهَبِيّ އަދާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެކަމަކު އޭގެތެރެއިން ގިނަ حَدِيْث ތަކެއްގެ މަސައްކަތް تَحْقِيْقُ ކުރައްވައި، އެއީ ކޮންދަރަޖައެއްގެحَدِيْث އެއްކަން ބާރުނުކުރައްވައި، އެ حَدِيْث އަކީ ކިހިނެއްގެحُكْم އެއް އެ حَدِيْث އަކަށް ދެއްވާފައިވެއެވެ.އެހެންކަމާ އެކުވެސް މިފޮތަކީ އިތުރަށް ބަލައި تَحْقِيْقُ ކުރަން ބޭނުންވެފައިވާ ފޮތެކެވެ.

(ނޯޓް: ދާދިފަހުން، الْعَلاَّمَة مُحَمَّدُ نَاصِرُ الدِّيْنِ الأَلْبَانِيّ (رَحِمَهُ اللّٰهُ) ވެސް، الْحَاكِمُ ގެ ފޮތުގެ މައްޗަށް އިތުރަށް تَحْقِيْقُ ކުރައްވައިފައެވެ. "މުސްތަދްރަކު")

(ހ) صَحِيْحُ اِبْنِ حِبَّانَ: މިފޮތަކީ ޢުލަމާއުން ފޮތްފޮތާ ވަރަށްތަފާތު ގޮތަކަށް ތަރުތީބުކުރައްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ. މިފޮތުގެ مُؤَلِّفُ ފޮތް ތަރުތީބު ކުރައްވާފައިވަނީ، (فِقْهِي) بَابُ ތަކުގެ ވައްތަރަށް ނޫނެވެ. އަދި مَسَانِيْدُ ގެ أُصُوْل އަކަށްވެސް ނޫނެވެ. އެއާ خِلاَف އަށް މިފޮތުގައި حَدِيْث ތައް ގެންނަވާފައިވަނީ "التَّقَاسِيْمُ وَالأَنْوَاعُ." "ބައިބަޔަށް ބަހައިލުމާއި ވައްތަރުތައް" މިނަމުގައެވެ. އެހެންކަމާއެކު، މިފޮތުން حَدِيْث އެއްހޯދުމަކީ ވަރަށްދަތި، އެހާމެ އުނދަގޫ ކަމެއްކަމުގައި ދޫނިނީނުވެއެވެ.

ނަމަވެސް ފަހުގެބައެއް عِلْمُ ވެރިންވެސް، އެފޮތް فِقْهِي بَابُ ތަކުގެ ވައްތަރަށް ތަރުތީބު ކުރައްވާފައެވެ. صَحِيْحُ اِبْنِ حِبَّان އެންމެފުރިހަމައަށް ތަރުތީބު ކުރައްވާފައިވަނީ، الأَمِيْرُ عَلاَءُ الدِّيْنُ أَبُوالْحَسَنُ عَلِيُّ بْنِ بَلْبَان އެވެ. އޭނާ އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 739 ގައެވެ. އެ ފޮތް ތަރުތީބުކުރައްވައި، الإِحْسَانُ فِي تَقْرِيْبِ اِبْنِ حِبَّانَ މިނަމުގައި އެކުލަވާލައްވާފައިވެއެވެ.

اِبْنُ حِبَّان އަކީވެސް حَدِيْث صَحَّ ކަމަށް ކަނޑައެޅުމުގައި ކަންފަސޭހަ، مُتَسَاهِلُ ބޭކަލެކެވެ. ނަމަވެސް الْحَاكِم އަށްވުރެ އެގޮތް ކުޑައެވެ.

(ށ) صَحِيْحُ اِبْنِ خُزَيْمَةَ: صَحِيْحُ اِبْنِ حِبَّان އަށްވުރެ މިފޮތުގައިވާ حَدِيْث ތައް صَحَّ ކަން ބޮޑެވެ. އެއީ الإِمَامُ اِبْنُ خُزَيْمَة އަކީ، حَدِيْث صَحَّ ކަމަށް ކަނޑައެޅުމުގައި ހަރުކަށިކަން ބޮޑުބޭކަލެކެވެ. އެހެންކަމާއެކު އެ حَدِيْث އެއްގެ سَنَدُ ގެ މައްޗަށް ކުރެވޭ ވެސް اعْتِرَاض އެއްވާ حَدِيْث އެއްނަމަ، އެ حَدِيْث صَحَّ ކަމަށް ކަނޑައެޅުމަކަށް އެކަލޭގެފާނު ފަސްޖެހިވަޑައިގަންނައެވެ.

10– الْمُسْتَخْرَجَاتُ عَلَى الصَّحِيْحَيْنِ: صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ އާއި صَحِيْحُ مُسْلِم ގެ حَدِيْث ތައް އެދެފޮތުގައިވާ سَنَدُ ނޫން އެހެން سَنَدُ ން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ފޮތްތައް:

(ހ) الْمُسْتَخْرَجَات އަކީކޮބާ؟

الْمُسْتَخْرَجَاتއަކީ، حَدِيْث ފޮތްތަކުގެތެރެއިން ކޮންމެވެސް ފޮތެއްގައިވާ حَدِيْث ތައް، އެފޮތްލިޔުއްވި ބޭކަލަކު އެ حَدِيْث ތައް ރިވާކުރައްވާފައިވާ سَنَدُ ތައްނުހިމަނައި، އެ حَدِيْث ތައް اسْتِخْرَاجُ ކުރައްވާ حَدِيْث عِلْمُ ގެ މާހިރަކުކަމުގައިވާބޭކަލަކު، އެބޭކަލުގެ سَنَدُ ން (އެބަހީ: އެބޭކަލަކަށް އެ حَدِيْث ތައް ލިބިވަޑައިގެންފައިވާ سَنَدُ ން) ރިވާކުރައްވުމެވެ.

މިގޮތުން ރިވާކުރައްވާއިރު، أَصْلُ ފޮތްލިޔުއްވި مُؤَلِّفُ ގެ شَيْخُ ނުވަތަ أُسْتَاذ އާ، ނުވަތަ، އެއަށްވުރެ މަތީގައިވާ ބޭކަލަކާ (އެބަހީ: أَصْلُ ފޮތުގެ مُؤَلِّفُ ގެ شَيْخ އާ ނުވަތަ، އެ شَيْخ ގެ شَيْخُ ނުވަތަ، އެއަށްވުރެ ދުރު شَيْخ އަކާ) اسْتِخْرَاجُ ކުރައްވާބޭކަލުގެ سَنَدُގުޅިގެން، އެأَصْلُ ފޮތުގައިވާ حَدِيْث ތައް އަލުން ރިވާކުރުމަށް اسْتِخْرَاجُ ކުރުމަށް ކިޔައެވެ.

(ށ) صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ އާއި صَحِيْحُ مُسْلِم ގެ **މައްޗަށް** اسْتِخْرَاجُ ކުރެވިފައިވާ مُهِمُّ ފޮތްތައް.

1- صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ ގައިވާ حَدِيْث ތައް اسْتِخْرَاجُ ކުރައްވައި، الإِسْمَاعِيْلِيّ (الْحَافِظُ أَبُوْبَكْرٍ أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيْمُ الْجُرْجَانِيِّ الشَّافِعِيّ، އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 271 ގައި "މުޙައްދިސު") ލިޔުއްވާފައިވާ الْمُسْتَخْرِجُ عَلَى الْبُخَارِيّ. މިނަން ކިޔާފޮތް.

2- صَحِيْحُ مُسْلِم ގައިވާ حَدِيْث ތައް اسْتِخْرَاجُ ކުރައްވައި، أَبُوْعَوَانَةَ الإِسْفَرَايِيْنِيّ (الْحَافِظُ يَعْقُوْبُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيْمَ النَّيْسَابُوْرِيّ، އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 316 ގައި "މުޙައްދިސު") ލިޔުއްވާފައިވާ الْمُسْتَخْرِجُ عَلَى مُسْلِمٍ. މިނަން ކިޔާފޮތް.

3- صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ އާއި صَحِيْحُ مُسْلِم ގައިވާ حَدِيْث ތައް اسْتِخْرَاجُ ކުރައްވައި أَبُوْنُعَيْمٍ الأَصْبَهَانِيّ، (الْحَافِظُ مُحَدِّثُ الْعَصْرِ أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَحْمَدَ

އަވަފާތުވީ هِجْرَة އިން 1 مُحَرَّمْ 430 ގައި "މުސްތަޚްރިޖު") ލިޔުއްވާފައިވާ الْمُسْتَخْرِجُ عَلَى الْبُخَارِيِّ وَمُسْلِمٍ. މިނަން ކިޔާ ފޮތް.

(ސ) الْمُسْتَخْرَجَاتُ ތައްލިޔުއްވި ބޭފުޅުންގެ ފޮތްފޮތުގައި، الصَّحِيْحَان ގައިވާ عِبَارَةُ ން حَدِيْث ތައް ނެގުއްވުމަށް لاَزِمُ ކުރައްވާފައިވާތޯ؟

الْمُسْتَخْرَجَاتُ ތައްލިޔުއްވި އެއްވެސް ބޭފުޅަކު، صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ ގައިވާ لَفْظُ ން ނުވަތަ صَحِيْحُ مُسْلِم ގައިވާ لَفْظُ ން އެބޭފުޅުންގެ ފޮތުގައި حَدِيْث ތައް اسْتِخْرَاجُ ކުރެއްވުމަށް لاَزِمُ ކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ. އެހެނީ އެބޭފުޅުން އެ حَدِيْث ތައް ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، އެބޭފުޅުންގެ شَيْخُ ން ގެ ރިވާޔަތުން، އެބޭފުޅުންނާ ހަމައަށް ޖެހި ގޮތަކަށެވެ. އެހެންވެ، مُسْتَخْرَجَاتُ ތަކުގައިވާ لَفْظ އާއި، أَصْلُ ފޮތުގައިވާ لَفْظُ ގައި ހިލާފެއްގެ ތަފާތުތަކެއް ހުރެއެވެ.

އަދި ހަމައެހެންމެ، الْبَيْهَقِيّ އާއި، الْبَغَوِيّ އާއި، އެނޫންވެސް ކުރީގެ ބޭފުޅުންގެ ފޮތްފޮތުގައި އެބޭފުޅުން حَدِيْث ރިވާކުރައްވުމަށްފަހު، ލިޔުއްވާފައިވާ عِبَارَة އެއްކަމުގައިވާ، "رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ." أَوْ "رَوَاهُ مُسْلِمٌ." "މި حَدِيْث الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ." ނުވަތަ "މިحَدِيْث الإِمَامُ مُسْلِمُ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ." އެބޭފުޅުން މިހެން ވިދާޅުވާއިރު އެބޭފުޅުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތުގައި، أَصْلُ ފޮތާ خِلاَف ވަން لَفْظِي ތޮޅުންނާއި މާނައިގެ ތޮޅުންވެސް ކުދިކުދި ތަފާތުތަކެއް ހުރެއެވެ.

ނަމަވެސް އެބޭފުޅުން(އެބަހީ:الْبَيْهَقِيّ އާއި الْبَغَوِيّ ފަދަ ބޭފުޅުން) އެހެން ވިދާޅުވުމުގެ مَقْصَدއަކީ، އެ حَدِيْث ގެ أَصْلُ ވަނީ، الْبُخَارِيّ ނުވަތަ مُسْلِم ރިވާ ކުރައްވާފައި ކަމުގައިވުމެވެ.

(ސ) الْمُسْتَخْرَجَاتُ ތައްލިޔުއްވި ބޭފުޅުންގެ ފޮތްތަކުގައިވާ حَدِيْث އެއް އެއީ، الصَّحِيْحَانِ ގައިވާ حَدِيْث އެއް ކަމުގައިބެލުން ހުއްދަވާނެތޯ؟

ކުރިން ދެންނެވިހެން ކަންތައްތައް އެހެންހުރިމާއެކު، ދެ شَرْط އަދާ ދައިގެން ގެންގުޅި، مُسْتَخْرَجَاتُ އެއްގައި، ނުވަތަ الْبَيْهَقِيّ އާއި الْبَغَوِيّ ފަދަ ކުރީގެ عِلْمُ ވެރިއެއްގެ

ފޮތެއްގައިވާ حَدِيْث އެއް އެއީ، الْبُخَارِيّ ނުވަތަ مُسْلِمُ ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އެއް ކަމުގައިބުނުމަކީ، ހުއްދަކަމެއްނޫނެވެ. އެ ދެ شَرْط އަކީ:

1- އެއިން ފޮތެއްގައިވާحَدِيْث ގެعِبَارَة، الْبُخَارِيّ ނުވަތަ مُسْلِمُ ގައިވާحَدِيْثގެ عِبَارَة އާ މުޅިންއެއްގޮތްވުން.

2- مُسْتَخْرَجَاتُ ތައް ލިޔުއްވިބޭކަލުން، ނުވަތަ ކުރީގެ عِلْمُ ވެރިޔަކު، އެއިންބޭކަލުންގެ ފޮތުގައި حَدِيْثއެއް ރިވާކުރެއްވުމުގައި، أَخْرَجَاهُ بِلَفْظِهِ. ”އެދެބޭކަލުން (އެބަހީ:الإِمَامُ الْبُخَارِيّ އާއި الإِمَامُ مُسْلِم އެދެބޭކަލުންގެ ފޮތުގައި) މި لَفْظُ ން، ނުވަތަ ހަމަ މި عِبَارَةُ ން އެ حَدِيْثُ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ“ މިފަދައިބުނުމެވެ. މިއެވެ.

(ބ) الصَّحِيْحَان ގެ މައްޗަށް اسْتِخْرَاجُ ކުރެވިފައިވާ ފޮތްތަކުގެ ފައިދާ:

الصَّحِيْحَانގެ މައްޗަށް اسْتِخْرَاجُ ކުރެވިފައިވާ ފޮތްތަކުގެ ފައިދާ ވަރަށް ގިނަގުނައެވެ. السُّيُوْطِيّ އެކަލޭގެފާނުގެ التَّدْرِيْب ގައި، އެ ފައިދާތަކެއް ބަޔާންކުރައްވާފައި ވެއެވެ. އޭގެތެރެއިން مُهِمُّ ކަންތައްތަކަކީ:

1– عُلُوُّ الإِسْنَادِ: سَنَدُ **މަތިވެރިވުން.**

މިގޮތުންނަމަ، اسْتِخْرَاجُ ކުރެވިފައިވާ ފޮތުގެ مُؤَلِّفُ، حَدِيْث ރިވާކުރައްވުމުގައި، صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ ގައިވާ الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ގެ سَنَدُ ން حَدِيْث އެއް ރިވާކުރެއްވި ކަމުގައިވާނަމަ، އެ حَدِيْث ހިމެނޭ اسْتِخْرَاجُ ކުރެވުން ފޮތުގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އަންނަނީ نَازِلُ(އެބަހީ:އެ سَنَدُ ގައި ހިމެނިގެންވާ ރާވީންގެ عَدَدُ ގިނަވުމުގެސަބަބުން ދަރަޖައިގެ ގޮތުން ދަށް) سَنَد އަކުންރިވާކުރެވިފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައެވެ. ވީމާ، اسْتِخْرَاجُ ކުރުމުން އެއަށްވުރެ سَنَدُ ގައިވާރާވީންގެ عَدَدُ މަދުކޮށް ރިވާކުރެވޭތީ سَنَدُ މަތިވެރި ވެއެވެ.

2- الزِّيَادَةُ فِي قَدْرِ الصَّحِيْحِ: حَدِيْث ގެ صَحَّ ކަމުގެ މިންވަރުއިތުރުވުން.

އެއީ اسْتِخْرَاجُ ކުރުވިފައިވާ حَدِيْث ގައި، أَصْلُ ފޮތުގައިވާ لَفْظُ ތަކަށްވުރެއިތުރަށް، ބައެއް لَفْظُ ވާރިދުވެފައިވުމާއި، ބައެއް حَدِيْث އަށް އިތުރު ފުރިހަމަކަން ލިބިފައިވުމުން، އެކަން ހިމެނުނީ، حَدِيْث އަށްލިބޭ އިތުރުބާރެއްކަމުގައެވެ. (صَحَّ ކަން يَقِيْن ވާ ކަމެއްކަމުގައެވެ.)

3- الْقُوَّةُ بِكَثْرَةِ الطُّرْقِ: އެތައް سَنَد އަކުން حَدِيْث ރިވާވެފައިވުމުން ލިބޭ ބާރު އިތުރުވުން.

حَدِيْث އެއް އެހެން حَدِيْث އަކާ تَعَارُضُ ވާހިނދު، ގިނަ سَنَدُ ތަކަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އަށް تَرْجِيْحُ ދީ، އިސްކަންދިނުމަށްލިބޭ ވަރަށްމަތިވެރި ބާރެއްކަމުގައި ހިމެނެއެވެ.

11- الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِمُ އެދެބޭކަލުންގެ ފޮތުގައި صَحَّ ކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވާ حَدِيْث ކަމަށްބެލެވޭނީ ކޮންކޮން حَدِيْث އެއްހެއްޔެވެ؟

މީގެކުރިންވެސް ބަޔާންކުރެވިފައިވާފަދައިން، الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِمُ އެދެބޭކަލުންގެ ފޮތުގައި صَحَّ حَدِيْث އެއްކޮށް ރިވާކުރައްވާފައިވަނީއެވެ. އަދި إِسْلاَمِي أُمَّةُ ވެސް، އެދެފޮތުގެ صَحَّ ކަން قَبُوْلُ ކޮށްފައެވެ. އެހެންކަމާއެކު، އެދެފޮތުގައިވާ حَدِيْث ތަކުގެތެރެއިން މިދަރަޖައިގައި، أُمَّة قَبُوْلُ ކޮށްފައިވާ صَحَّ حَدِيْث ތަކަކީ ކޮބައިބާވައެވެ؟

މިސުވާލުގެޖަވާބަކީ، އެދެފޮތުގައި، އެދެ إِمَامُ ން އެބޭކަލުންގެ مُتَّصِلُ سَنَدُ ން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ކޮންމެ حَدِيْث އަކީ، صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމަށް أُمَّة اِتِّفَاقُ ވާ حَدِيْث އެކެވެ.

އެހެންނަމަވެސް އެ حَدِيْثއެއްގެ سَنَدُ ގެ ފެށުމުގައި، ރާވީއެއް ނުވަތަ ގިނަ ރާވީންގެނަން ހަމަނުކުރައްވައި، تَعْلِيْقُ ކޮށް އެކިބާބުގެ ފެށުމުގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ތަކަށްވެސް، ތަފާތު حُكم އެކެވެ.

تَعْلِيْقُ ކޮށް ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ތައް صَحِيْحُ مُسْلِم ގެ نِسْبَةُ ން صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ ގައި މާގިނައެވެ. އެކަމަކު الْبُخَارِيّ ގައިވާ އެފަދަ حَدِيْث ތައްވެސް، އެކިއެކި بَابُ

ނުވަތަ ތަރުޖަމާތަކުގެ عُنْوَانُ ގެ ގޮތުގައި، ނުވަތަ އެ بَابُ ތަކުގެ مُقَدِّمَة އެއްގެ ގޮތުގައެވެ. އެފަދަ حَدِيْثއެއް ފޮތުގެ أَصْلُގެ ގޮތުގައި ހިމަނުއްވާފައެއްނުވެއެވެ. صَحِيْحُ مُسْلِم ގައިވެސް، އެފަދަ އެންމެ حَدِيْث އެކެވެ. އެއީ التَّيَمُّمُ ގެ ބާބު ބާބުގައިވާ حَدِيْث އެކެވެ.

تَعْلِيْقُ ކޮށް އެދެބާވަތުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ތަކާމެދު عِلْمُ ވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ، މިދަންނަވާގޮތަށެވެ.

(ހ) تَعْلِيْقُ ކޮށް ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ތަކުގެތެރޭގައިހިމެނޭ، الْجَزْمُ ގެ صِيْغَة ހިންގިފައިވާ حَدِيْث ތަކީ އެއީ صَحَّ حَدِيْث އެވެ.

އަކީ: އެފަދަ حَدِيْث ތަކުގެތެރޭގައިވާ، ކަނޑައެޅިގެން އެވިދާޅުވެއްވިކަން ދޭހަވާގޮތަށް ރިވާވެފައިވާ حَدِيْثތަކަށް، މިސާލަކަށް: "قَالَ" "ވިދާޅުވިއެވެ" "أَمَرَ" "ވިދާޅުވި ކަމަކަށް އަމުރުކުރެއްވިއެވެ"، "ذَكَرَ" "ވިދާޅުވިގޮތަކަށް ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ" މިފަދަ صِيْغَة ތަކުން تَعْلِيْقُ ކޮށް ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އެއް ކުރިފައިވާނަމަ، އެއީ صَحَّ حَدِيْث އެކެވެ.

(ށ) އެފަދަ حَدِيْث އެއް جَزْمُ ކޮށް، ކަނޑައެޅިގެން އެކަމެއް ދެއްކަވާ ގޮތަކަށްނޫނީ، مَجْهُوْلُ صِيْغَة ތަކުން ރިވާވެފައިވާނަމަ، އެއީ أَصْلُ ފޮތުގައިވާފަދަ صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމަކަށް ނުބެލެވެއެވެ.

މިސާލަކަށް: "يُرْوَى"، "رُوِيَ" "ރިވާކުރެވެއެވެ."، "يُحْكَى" "އެވިދާޅުން ބުނެވެ އެވެ."، "ذُكِرَ" "ބަޔާންކުރެވެއެވެ." މިފަދަ، ބަދި صِيْغَة ތަކުން އެ حَدِيْثއެއް ރިވާވެފައި އޮތްނަމަ، އެއީ أَصْلُ ފޮތުގައިވާފަދަ صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމަކަށް ނުބެލެވެއެވެ. އެހެން ކަމާއެކުވެސް، އެދެބޭކަލުންގެ ފޮތްތަކުގައި ضَعِيْفُ حَدِيْث އެއް ހިމަނުއްވާފައެއްނުވެއެވެ.

12- مَرَاتِبُ الصَّحِيْحِ: صَحَّ حَدِيْث ގެ ދަރަޖަތައް.

މިގޮތުން إِشَارَة ކުރެވިފައިވާގޮތުގެމަތިން، ބައެއް عِلْمُ ވެރިންވެސް، އެބަސްކޮޅުތަކުގެ ތަރުތީބުގައި އެންމެ صَحَّ سَنَدُ ގެ ގޮތުގައި سَنَدُ ތަކެއް ކަނޑައަޅުއްވާފައެވެ.

މި أُصُوْلُ ގެމައްޗަށާއި، صَحَّ حَدِيْث އެއްގައިހުރުމަށް ކަނޑައެޅިފައިވާ އެހެނިހެން شَرْطُތައް ފުރިހަމަވެފައިވާ މިންވަރެއްގެ މައްޗަށްބިނާކޮށް، صَحَّ حَدِيْث ގެ ދަރަޖަތަކެއް ވާކަމަށް ނިންމިދާނެއެވެ. މިގޮތުން އަންނަނިވި ދަރަޖަތައް ކަނޑައެޅިދާނެއެވެ.

(ހ) އެންމެމަތީދަރަޖައިގެ صَحَّ حَدِيْث ކަމުގައިބެލެވެނީ، صَحَّ ކަން އެންމެ ބޮޑު سَنَدُ ގެގޮތުގައި އިސްވެބަޔާންކުރެވިފައިވާފަދަ سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އެވެ. މިސާލަކަށް: مَالِكٌ ،عَنْ نَافِعٍ ،عَنْ ابْنِ عُمَرَ މިފަދަ سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތަކެވެ.

(ށ) ދެވަނައަށް އެންމެ صَحَّ حَدِيْث ކަމުގައިބެލެވެނީ، ފުރަތަމަ މިދެންނެވުނު ފަދަ سَنَد އެއްގައިވާ ރާވީންނަށްވުރެ، ފެންވަރުގެގޮތުންދަށް ރާވީންގެކިބައިން ރިވާ ވެގެންވާصَحَّ حَدِيْث އެވެ. އެއީ މިސާލަކަށް:حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ،عَنْ أَنَسٍ މިފަދަ سَنَدُ އަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތަކެވެ.

(ނ) ތިންވަނަދަރަޖާގައިވަނީ، އެބަހީ ثِقَة ރާވީންކަމުގައި ބަޔާންކުރުވާ ބަސް ތަކުގެތެރެއިން އެންމެ އަދަދުގެ ބަސްބަހުން تَوْثِيْقُ ކުރެވިފައިވާ، އެބަހީ: އިތުބާރު ކުރެވޭބަޔަކުކަމުގައި ބަޔާންކުރެވިފައިވާ ރާވީން، ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث ތަކެވެ.މިސާލަކަށް: سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيْهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَة މިފަދަ سَنَدُ އަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތަކެވެ.

(**ނޯޓު:** މިތަނުގައި ބަޔާންވެފައިވާ 3 މިސާލުގެގޮތުން ދަންނައަށް! މިފަދަކަންތަކާ މިސާލުތައްގައި، سَنَدُ ނިމީތަންގައިވަނީ، أَصْحَابُ ބޭކަލުންކަމުގައިވިޔަސް، އެބޭކަލުން، ބަޔާންވެފައިވާ ދަރަޖަތަކުން އިސްތިސްނާވާނެއެވެ. سَنَدُ ގައި އަބަދުވެސް بَحْث ކުރެވޭނީ أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެފަހަތުގައިވާ އެހެންމީހުންނާމެދުގައެވެ. أَصْحَابُ ބޭކަލުންނަކީ، އެބޭކަލުންގެ ތެދުވެރިކަމާމެދު، عَدْلُ ވެރިކަމާމެދު [illegible] قُرْآنُ ން، ސާބިތުވެފައިވާ ބޭކަލުންނެވެ. މިގޮތުން މަތީގައި ބަޔާންވެފައިވާ(ހ)، (ށ)، (ނ)މި 3

މިސާލުގައި سَنَدُ ނިމޭތަންގައި ބަޔާންވެފައިވާ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَر އާއި، أَنَسُ بْنُ مَالِك އާއި، أَبُوْهُرَيْرَة އާއި މި 3 ބޭކަލުންނަކީ،މާތް اللَّهُ އެބޭކަލުންނަށް ރުއްސެވުންލެއްވި،މާތް أَصْحَابُ ބޭކަލުންނަށްވީތީ، އެމިސާލުތަކުގައި ބުނެފައިވާ އެއްވެސްކަމެއް އެބޭކަލުންނާމެދުގައި ނުބެލޭނެއެވެ. އެހެނީ، أَصْحَابُ ބޭކަލުންނަކީ، އެންމެ ثِقَة ކަންބޮޑު، އެންމެ ހަރުދަނާ، އެންމެ ތެދުވެރި ބޭކަލުންނެވެ. سَنَدُ ތަކުގައި بَحْث ކުރާ އެއްވެސް ކަމަކާގުޅޭގޮތުން أَصْحَابُ ބޭކަލުންނާމެދު بَحْث ކޮށެއް ނުކުރެއެވެ. “މުތަރުޖިމު”)

މިބަޔާންވެދިޔަ ބައިތަކާ އެކުގައި، صَحَّ حَدِيْث ބަހާލެވޭ ހަތްބައެއްވެއެވެ.

އެއީ:

1- الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِمُ ގެ اتِّفَاقُ ން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް.

2- الْبُخَارِيّ ވަކިން ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ތައް.

3- مُسْلِمُ ވަކިން ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ތައް.

4- އެދެބޭކަލުންގެشَرْط އާ އެއްގޮތް، އެކަމަކުއެދެބޭކަލުން ރިވާ ކުރައްވާފައިނުވާ حَدِيْث ތައް.

5- الْبُخَارِيّ ގެ شَرْط އާއެއްގޮތް،އެކަލޭގެފާނު ރިވާކުރައްވާފައިނުވާ حَدِيْث ތައް.

6- مُسْلِمُ ގެ شَرْط އާއެއްގޮތް އެކަލޭގެފާނުރިވާކުރައްވާފައިނުވާ حَدِيْث ތައް.

7- الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِمُ ގެ شَرْطُ ތަކަށްފެތުނުން ނަމަވެސް، އެދެބޭކަލުންފިޔަވައި صَحَّ حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމަށް شَرْطُ ކުރައްވާފައިވާ اِبْنُ خُزَيْمَة އާއި اِبْنُ حِبَّان ފަދަ ބޭކަލުންގެ އަރިހުގައި صَحَّ ކަމަށް ބެލިފައިވާ حَدِيْث ތައް. މި 7 ބާވަތެވެ.

13- الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِمُ ގެ شَرْطُ:

صَحَّ حَدِيْث އެއްގައި ހުންނަންވާނެކަމަށް عِلْمُ ވެރިންގެ މެދުގައި އެއްބަސްވެވިފައިވާ شَرْطُ ތަކުގެ އިތުރަށް، الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِمُ ވަނީ خَاصَّ شَرْطُ ތަކެއް ކަނޑައަޅުއްވާފައި ވާކަމަކަށް ނުފެނެއެވެ. އެހެން ނަމަވެސް އެދެބޭކަލުންގެ ފޮތުގައި، ނުވަތަ އޭގެއެއްބޭކަލެއްގެ ފޮތުގައި حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމުގައި ގެންގުޅުއްވާފައިވާ ހަމަތަކާއި، أُسْلُوْبُ ތަކުގެއަލީގައި، حَدِيْث ތަކުގެމައްޗަށް تَحْقِيْقُ ކުރައްވައި، بَحْث ކުރައްވައި عِلْمُ ވެރިންނަށް، އެދެބޭކަލުންގެ تَحْقِيْق އަށްފަހު، ބައެއް خَاصّ ކަންތައްތައް ފެނިވަޑައިގެން، ފާހަގަކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެފަދަކަންކަމަކީ، الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِمُ، اِتِّفَاقُ ވެފައިވާ شَرْطُ ތައްކަމުގައި، ނުވަތަ އޭގެތެރެއިން އެއްބޭކަލެއްގެ شَرْطُ ކަމުގައި ބެލެވިފައިވާކަންކަމެވެ.

މި مَوْضُوْعُ ގައި عِلْمُ ވެރިންގެމެދުގައި ދެކެވިފައިވާ ވާހަކަތަކުގެތެރެއިން، އެންމެހަމަޖެހޭ، ރަނގަޅު ވާހަކައަކީ، އެދެބޭކަލުންގެ شَرْط އާ، ނުވަތަ އެއިން އެއް ބޭކަލެއްގެ شَرْط އާ ބުނެވޭބަހުގެމާނައަކީ، “އެދެބޭކަލުންގެފޮތުގައިވާ، ނުވަތަ އެއިން އެއްބޭކަލެއްގެފޮތުގައިވާ ރާވީންގެމަގުން (އެބަހީ: އެރާވީންގެ سَنَد އަކުން)حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމުގައި، الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِمُ ގެންގުޅުއްވާފައިވާ أُصُوْلُ ތަކަށް رِعَايَة ކުރެވިގެން އެ حَدِيْث އެއްރިވާކުރެވިފައިވުމެވެ.” މިއެވެ.

14- مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ އަށް ބުނެވޭބަހުގެ މާނަ:

حَدِيْث عِلْمُ ވެރިން ވަކި حَدِيْث އަކާމެދުގައި، އެއީ مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ حَدِيْث އޭ ވިދާޅުވެއްޖެނަމަ، އެވިދާޅުވުމުގައި އެބޭކަލުންގެމުރާދަކީ، އެ حَدِيْث އަކީ، الْبُخَارِيُّ އާއި مُسْلِمُ، اِتِّفَاقُ ވެފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމަށް ހަމަކުރައްވުމެވެ. އެބަހީ: އެ حَدِيْثُ އެއްގެ صَحَّ ކަމުގެމައްޗަށް الْبُخَارِيِّ އާއި مُسْلِمُ، اِتِّفَاقُ ވެފައިވުމެވެ. އޭގެމާނައަކީ، أُمَّةُ ގެ اِتِّفَاقُ ވެވުމެއްނޫނެވެ.

އެހެންނަމަވެސް، الإمامُ ابْنُ الصَّلاَح ވިދާޅުވާގޮތުގައި، “އެ حَدِيْث އަކީ، الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِمُ އެ حَدِيْث އެއްގެ صَحَّ ކަމުގެ މައްޗަށް اِتِّفَاقُ ވެލައްވާފައިވާ حَدِيْث އެއްނަމަ، އޭގެ ސަބަބުން، أُمَّةُ ގެ އެހެނިހެން عِلْمُ ވެރިންގެ اِتِّفَاقُ ވުން އެ حَدِيْثއަށް ލިބިގެންވެއެވެ. ނުވަތަ حَاصِلُ ވެއެވެ. ސަބަބަކީ، صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ އާއި صَحِيْحُ مُسْلِم ގެ صَحَّ ކަމުގެ މައްޗަށް أُمَّةُ ގެ ދަންނަބޭކަލުން اِتِّفَاقُ ވެލައްވާތީ، އެގޮތުގެމަތިން مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ حَدِيْث އަށް، أُمَّةُ ގެ اِتِّفَاقُ ވުންވެސް ލިބިގެންވާނެއެވެ.”

15- حَدِيْث އެއް صَحَّ ވުމުގައި، އަދި الْعَزِيْزُ حَدِيْث އަކަށްވުން شَرْطُ ވޭތޯ؟

حَدِيْثއެއް صَحَّވުމަށްޓަކައި، އަދި الْعَزِيْزُحَدِيْث އަކަށްވުން شَرْط އެއްނޫނެވެ. އެބަހީ: އެ حَدِيْث އަކީ ތަފާތު ދެ سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވުން لاَزِم އެއްނޫނެވެ. އެހެނީ، الصَّحِيْحَانِ ގައާއި، އެނޫންފޮތްފޮތުގައިވެސް، ރިވާކުރައްވާފައިވާ އެތަކެއް صَحَّ حَدِيْثއަކީ، غَرِيْبُ حَدِيْث އެވެ. އެންމެ سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވާނަމަ، އެ حَدِيْث އަކީ عَزِيْزُ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ވާންވާނެކަމަށް، ބައެއް عِلْمُ ވެރިންވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އޭގެ ތެރޭގައި (سُنَّة جمَاعَةُ ނޫންބޭރު) مُعْتَزِلِيّ ންގެ ތެރެއިންވާ عِلْمُ ވެރިޔަކުކަމުގައިވާ أَبُوْعَلِيُّ الْجُبَّائِيّ އާއި (سُنَّة جَمَاعَةُ ގެ عِلْمُ ވެރިޔަކުކަމުގައިވާ) الإمامُ الْحَاكِمُ ފަދަ ބޭކަލުންވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް މިފަދަ ބޭކަލުންގެ މި ވިދާޅުވުމަކީ، أُمَّةُ ގެ إِجْمَاع އާ خِلاَفُ ވިދާޅުވުމެކެވެ.

* * * * *

الْحَسَنُ

ރަނގަޅު حَدِيْث

1- الْحَسَنُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ މާނައިން:** الْحَسَنُ އަކީ، الْحُسْنُ މި ކަލިމައިންނެގިފައިވާ مُشَابَهَةُ ގެ ސިފައެވެ. މާނައަކީ "ރީތިކަން، ފުރިހަމަކަން" މިއެވެ.

(ށ) اِصْطِلاَحِي **މާނައިން:** الْحَسَنُ ގެ تَعَارُفُ ގައި عِلْمُ ވެރިންތަފާތު رَأْيُ ތަކެއްދެއްވާފައިވެއެވެ. އެއީ، الْحَسَنُ އަކީ، الصَّحِيْحُ (صَحَّ حَدِيْث) އާއި، الضَّعِيْفُ (ބަލިحَدِيْث) އާ ދެމެދުގައިވާ ދަރަޖައެއް ކަމުގައިވާތީއެވެ.

އަދި ހަމައެހެންމެ ވަރަށްގިނަ عِلْمُ ވެރިންވަނީ، އެދެބާވަތުގެތެރެއިން (އެބަހީ: صَحَّ حَدِيْث އާއި ضَعِيْفُ حَدِيْث ގެތެރެއިން) ކޮންމެ އެއްބާވަތެއްގެތެރޭގައި الْحَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث، شَامِلُ ކުރައްވާފައެވެ. މިމާނަގައި މިދެންނެވުނު ފަދަ ބައެއް تَعَارُفُ ހުށަހަޅުއްވާފައިވިޔަސް، އޭގެތެރޭގައި އެހެން ބައެއް عِلْمُ ވެރިންގެ رَأْي އާވެސް ގުޅޭ، ބޭނުން އެކަށޭނަ تَعارُف އެއް ހުށަހަޅާނަމެވެ.

1- الْخَطَّابِيّ ގެ تَعَارُفُ: "الْحَسَنُ" ގެ تَعَارُفُ ގައި الْخَطَّابِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އެއީ އެ حَدِيْث ގެ مَخْرَجُ އެނގިގެންވާ، (އެބަހީ: އެ حَدِيْث ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ ރާވީން ރަނގަޅަށްއެނގޭ) އަދި އެحَدِيْث ގެ سَنَدُ ގެ ރާވީން مَشْهُوْرُ ވެގެންވާ حَدِيْث އެވެ.ގިނަ حَدِيْثތައް އަލިސްފައިވަނީ،މިބާވަތުން أُصُوْلُ އާ އެއްގޮތަށެވެ. އަދި

ވަރަށްގިނަ عِلْمُ ވެރިން، އެފަދަ حديث قبُولْ ކުރައްވައެވެ. އަދި عامُّ ގޮތެއްގައި فِقْهُ عِلْمُ ވެރިން އެފަދަ حديث ބޭނުން ކުރަމުންދަނީއެވެ.“

2- الترْمِذِيّ ގެ تعارُفُ: ”އެ حديث އެއްގެ سنَدُ ގައި، ދޮގުހަދާކަމަށް ތުހުމަތުކުރެވިފައިވާ މީހަކުނުވާ، އަދި އެ حديث ގައި އެއްވެސް شاذُ ކަމެއްނެތް، އަދި އެ حديث، އެއާ އެއްފަދަ އެހެން سند އަކުންވެސް ރިވާކުރެވިފައިވާނަމަ، އެފަދަކޮންގެ حديث އަކީ، މިދަންނަވާލި ގޮތުގައި حسنُ حديث އެކެވެ.“

3- ابْنُ حَجَر ގެ تعارُفُ: ”عَدْلُ ވެރިކަމުގައި ފުރިހަމަ، ضبْطُ ގައި ސާބިތު ބަޔަކުގެ ރިވާޔަތުން، سَنَدُ اتِّصالُ ކޮށް ރިވާވެފައިވާ، އޭގައި عِلَّة އެއް، شاذُ ކަމެއްނެތް الآحادُ خبَر އަކީ الصَّحِيْحُ لِذاتِهِ حديث އެވެ. އެބަހީ: އޭގެއަމިއްލަ ގޮތުގައި صحّ حديث އެވެ.

އެފަދަ حديث އެއްގެ ރާވީންގެ ضبْطُ ގައި ބަލިކަމެއްވާނަމަ، އެފަދަ ރާވީއަކު ހިމެނޭ سند އަކުން ރިވާވެފައިވާ حديث އަކީ، الْحَسَنُ لِذاتِهِ حديث އެވެ. އެބަހީ: އޭގެ އަމިއްލަގޮތުގައި حسنُ (ރަނގަޅު) حديث އެވެ.“

ابْنُ حَجَر ގެ މިދެންނެވުނު تعارُف އާއެކު ވިސްނާލުމުން ދޭހަވަނީ، ابْنُ حجر ދެކެވަޑައިގަތުމުގައި حديث صحّ ކަމުގައިވިޔަސް، އެ حديث ގެ ރާވީންގެ ضبْطُ ގައި ބަލިކަމެއްވާނަމަ، އެ حديث އަކީ حسنُ حديث އެކެވެ.

އަޅުގަނޑު ދެކޭގޮތުގައި، الْحَسَنُ حديث ގެ އެންމެފުރިހަމަ تعارُف އަކީ، ابْنُ حجرގެ تعارُف އެވެ.

الْخطّابيّ ގެ تعارُف ގެ މައްޗަށް عِلْمُ ވެރިންގެ ދިމަނަ اعتِرَاضُ ކޮށް ރައްދު ވެފައިވެއެވެ. ހަމައެހެންމެ الترْمِذِيّ ގެ تعارُفُ ގައި އައިސްފައިވަނީ، الْحَسَنُ ގެ ދާއިރާވަރުން އެއްބާވަތަކަށެވެ. އެއީ الْحَسَنُ لِغَيْرِهِ އެވެ. އެބަހީ: އެހެން حديث އެއްގެ އެހީގައި حسنُ حديث އަކަށްވާބާވަތެވެ. الترْمِذِيّ އަށް حقّ ވެގެންވަނީ، الْحَسَنُ لِذاتِهِ ގެ تعارُفُ ހުށަހެޅުމެވެ. އެހެނީ، الْحَسَنُ لِغَيْرِهِ އަކީ އޭގެ أَصْلُ ގައި ضعيفُ، ބަލި حديث އެއް ކަމުގައިވިޔަސް، އެފަދަ އެހެން سند އަކުން ރިވާވެފައިވުމުގެ ސަބަބުން އެބަލިކަންނެތި،

الْحَسَنُ ގެ ދަރަޖައަށް އުފުލުނުކަމުގައިވިޔަސް، އޭގެ أَصْلُ ގައި އޮތީ ضَعِيفُ حَدِيْث އެވެ.

4- ބޭނުންކުރެވޭ تعارُف އެއް: اِبْنُ حَجَر ގެ تعارُفُ ގެ ދަށުގައި، الْحَسَنُ حَدِيْث އަށް ބޭނުންކުރެވޭ تعارُف އެއްކަމުގައި ދެކެވިގެންދާ تعارُف އަކީ، "އެއީ ޢަދުލުވެރިޔާއެކު ތާމްގެ ضَبْطُ ގައި ކުޑަކަމެއްހުރި ރާވީއެއް ރިވާކުރާ، سَنَدُ ގުޅިގެން مُتَّصِلُ ކޮށްދޭ ރިވާޔަތެއް، އޭގައި شَاذُ ނުވާ، عِلَّة އެއްނުވާ ކަމުގެ حَدِيْث އެވެ." މިއެވެ.

2- حَسَنُ حَدِيْث ގެ حُكْم:

حَسَنُ حَدِيْث އަކީވެސް އެއިން ތަކުރާރުކުރުވިތަކަން، حُجَّة قَائِمُ ކުރުމުގައި، صَحّ حَدِيْث ފަދައިން ބަލައިގަނެވޭނެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް صَحّ حَدِيْث އަށްވުރެ، އޭގެ ބާރު މަދުވެގެންދެއެވެ. އެހެންކަމާއެކުވެސް، حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث މަތިން ހުރިހާ فِقْهُ ވެރިން حُجَّة ނަގަމުންގޮސް، އެއަށް عَمَلُ ކުރައްވައިފައެވެ. އަދި ހަމައެހެންމެ حَدِيْث عِلْمُ އާއި، أُصُوْلُ ގެ عِلْمُ ގެ ދިރާސާކުރެވިފައިވާ، حَسَنُ حَدِيْث ން اسْتِدْلَالُ ކުރައްވައިފައެވެ. ވަރަށްމަދު ބަޔަކުކަމުގެ މީހުން އެއްބަސްވެވަޑައިގެންފައެވެ.

حَدِيْث صَحّ ކަމަށް ކަނޑައެޅުމުގައި، ކަންބޮޑުނުވާ ބައެއް މުޙައްދިޘުން، މިސާލަކަށް الْحَاكِم އާއި، اِبْنُ حِبَّان އާއި، اِبْنُ خُزَيْمَة ފަދަ ބައެއް ބޭކަލުންނާއި، حَسَنُ حَدِيْث އަކީވެސް، صَحّ حَدِيْث ގެ ދަރަޖައިންވާ ބާވަތެއްކަމުގައި ނިންމަވާފައެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެބޭކަލުންގެ ތެރޭގައި، އެފަދަ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރައްވާފައިނުވޭ، އޮތީ އެންމެ ފުރިހަމަ صَحّ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ވިދާޅުވުމާއެކު އެކަށީގެންވާ ކުރައްވާފައެވެ.

3- حَسَنُ حَدِيْث ގެ މިސާލެއް:

التِّرْمِذِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ الضُّبَعِيُّ، عَنْ أَبِي عِمْرَانَ الْجُوْنِيِّ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَبِي مُوْسَى الأَشْعَرِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي بِحَضْرَةِ الْعَدُوِّ يَقُوْلُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ أَبْوَابَ الْجَنَّةِ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوْفِ." މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން

ސުވަރުގޭގެ ދޮރުކޮޅުތައްވަނީ، (އެބަހީ: ސުވަރުގެލިބުންވަނީ) ކަނޑިތަކުގެ ހިޔަލުގައެވެ.

(އެބަހީ: اللّٰهُ ގެ މަގުގައި ކުރެވޭ ޖިހާދަކީ ސުވަރުގެލިބުން حقُّ ވާ ކަމެކެވެ.)“

މި حَدِيْث އާމެދު الإِمَامُ التِّرْمِذِيّ ވިދާޅުވެފައިވަނީ، "هَذَا حَدِيْثٌ حَسَنٌ غَرِيْبٌ." ”މިއީ ހަސަނުގެ، އަދި غَرِيْبُ حَدِيْث އެކެވެ.“ މިފަދައިންނެވެ.

ޝައްކެއްނެތެވެ. މިحَدِيْث އަކީ حَسَنُ ”ހަސަނުގެ“ حَدِيْث އެކެވެ. އެހެނީ، މި حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައިވާ جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ الضُّبَعِيُّ ހިޔަވައި އަނެއްބަޔަކު ރާވީން ނަމަވެސް، އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީންނެވެ. جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَان އަކީ، صَدُوْق ދަރަޖައިގެ ރާވީއެކެވެ. އެބަހީ: އޭނާގެ عَدْلُ ފުރިހަމަކަމާއެކު ޟަބުޠު ކުޑަކަމެވެ. އެހެންވުމާއެކު، މި حَدِيْث ވަނީ، صَحِيْحُ حَدِيْث ގެ ދަރަޖައިން حَسَنُ حَدِيْث ގެ ދަރަޖައަށްވެއްޓިފައެވެ.

4- حَسَنُ حَدِيْث ގެ ދަރަޖަތައް:

صَحَّ حَدِيْث ގެ މަރާތިބުދަރަޖަތައް ހުންނަފަދައިން، حَسَنُ حَدِيْث ވެސް މަރާތިބު ދަރަޖަތަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. الإِمَامُ الذَّهَبِيّ ވިދާޅުވާގޮތުގައި އެއީ ދެބާވަތެކެވެ.

(ހ) حَسَنُ حَدِيْثُ ގެ އެންމެ މަތީދަރަޖައަކީ:

بَهْزُ بْنُ حَكِيمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ، ނުވަތަ، عَمْرُو بْنُ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ، ނުވަތަ، اِبْنُ إِسْحَاقَ عَنِ التَّيْمِيِّ މިފަދަ سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އެވެ. އެއީ އެފަދަ حَدِيْث ތައްހިމެނެނީ، صَحَّ حَدِيْث ގެ އެންމެދަށު ދަރަޖައިގެތެރެއިން ކަމުގައިވާތީއެވެ.

(ށ) حَسَنُ حَدِيْث ގެ ދެވަނަދަރަޖައަކީ:

އެحَدِيْث އެއް އެއީ حَسَنُ ދަރަޖައިގެحَدِيْث އެއްތޯ، ނުވަތަ ضَعِيْفُ حَدِيْث އެއްތޯ ކަނޑައެޅުއްވުމުގައި، عِلْمُ ވެރިންގެخِلاَفُ ވެފައިވާ حَدِيْث އެވެ. މިސާލަކަށް، الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ނުވަތަ عَاصِمُ بْنُ ضَمِيْرَة ނުވަތަ حَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاة ފަދަ ރާވީއަކުހިމެނޭ سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވާحَدِيْث އެވެ.

5- "މިއީ إسْنَادُ صَحَّ حَدِيْث އެކެވެ." ނުވަތަ "މިއީ إسْنَادُ ރަނގަޅު حَدِيْث އެކެވެ." މިހެން مُحَدِّث އަކު ވިދާޅުވުމުން ދޭހަވާނީ:

(ހ) "هَذَاحَدِيثٌ صَحِيْحُ الإِسْنَادِ"، "މިއީ إسْنَادُ صَحَّ حَدِيْث އެކެވެ." މިހެން مُحَدِّث އަކު ވިދާޅުވުމާއި، "هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ"، "މިއީ صَحَّ حَدِيْث" އެކެވެ. އެއިން ބޭކަލަކު މިހެން ވިދާޅުވުމުގައި ވަރަށް ބޮޑު ތަފާތު އެބަހުއްޓެވެ.

(ށ) ހަމައެގޮތަށް، އެއިން ބޭކަލަކު "هَذَا حَدِيْثٌ حَسَنُ الإِسْنَادِ"، "މިއީ إسْنَادُ ރަނގަޅު حَدِيْث އެކޭ" ވިދާޅުވުމާއި، "هَذَا حَدِيْثُ حَسَنٌ"، "މިއީ ރަނގަޅު حَدِيْث އެކެވެ." މިހެން ވިދާޅުވުމުގައިވެސް ތަފާތު އެބަހުއްޓެވެ. އެހެނީ ބައެއްފަހަރަށް، އެ حَدِيْث ގެ مَتْنُ އެބަހީ: أَصْلُ عِبَارَة ގައިވާ شَاذ ކަމެއް، ނުވަތަ عِلَّة އެއްގެ ސަބަބުން، އެ حَدِيْث ގެ مَتْنُ [illegible] حَدِيْث ގެ سَنَدُ صَحَّ ކަމުގައި، ނުވަތަ حَسَنُ ކަމުގައިވެސް ވެދާނެއެވެ.

އެހެންކަމާއެކު مُحَدِّث އަކު، "هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ" އެވެ. ވިދާޅުވެއްޖެނަމަ، އޭގެމާނައަކީ، އެ حَدِيْث އަކީ، ކުރިން ދެންނެވިފަދައިން، حَدِيْثُ صَحَّ ވުން އެމައްޗަށް ބިނާވެގެންވާ 5 شَرْطُ ފުރިހަމަވެފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައި އެބޭކަލަކު [illegible] ކަމެކެވެ.

ނަމަވެސް އެބޭކަލުންގެ ތެރެއިން ބޭކަލަކު "هَذَاحَدِيثٌ صَحِيْحُ الإِسْنَادِ" އެވެ. މިހެން ވިދާޅުވެއްޖެނަމަ، އޭގެ މާނައަކީ، އެ حَدِيْث އެއްގައި حَدِيْث صَحَّ ވުމަށްވާ 5 شَرْطُ ގެތެރެއިން 3 شَرْطُ ފުރިހަމަވެފައިވާ ކަމުގެމައްޗަށް(އެބަހީ: سَنَدُ ގުޅިފައިވުމާއި، ރާވީންނީ عَدْلُ ވެރިންކަމުގައިވުމާއި، އެބައިމީހުންނަކީ ފުރިހަމަ ضَبْطُ ގެ އަހުލުވެރިން ކަމުގައިވާކަމަށް)އަޅުގަނޑުމެންނަށް يَقِيْن ކަން ދެއްވުމުގެ ބަސްފުޅެއް ކަމުގައި ބެލެވެއެވެ. ނަމަވެސް އެ حَدِيْث ގައި އަނެއް 2 شَرْطُ، އެއީ شَاذُ ކަމެއް ނެތުމާއި، عِلَّة އެއްނެތުމުގެމައްޗަށް، [illegible] يَقِيْنُ ކަން ނުލިބޭ ކަމަށް ބެލެވެއެވެ. އެއީ އެދެކަންތަކުގައި އެބޭކަލަކަށް يَقِيْن ކަން ލިބިލައްވާފައިނުވާތީއެވެ.

6- التِّرْمِذِيّ އާއި އެހެންބައެއް ބޭކަލުންވިދާޅުވާ "هَذَا حَدِيْثٌ حَسَنٌ صَحِيْحٌ" "މިއީ صَحَّ އަދި حَسَنُ حَدِيْث އެކެވެ." މިބަހުގެ މާނަ:

ފުރަތަމަ ބަލުމުންފެންނާނީ، މިއީ ވަރަށްއުނދަގޫ عِبَارَة އެއްކަމުގައެވެ. އެހެނީ حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث އަކީ، صَحَّ حَدِيْث އަށްވުރެ ދަށުގައިވާحَدِيْث އެއްކަމުގައި ވީހިނދު، އެއްވަގުތެއްގައި އެދެދަރަޖަ، އެއްحَدِيْثއަކަށް ލިބިގެންވާނީކިހިނެއްތޯއެވެ؟

التِّرْمِذِيّ ގެ މި عِبَارَة ގެ މާނައަކީ ކޮބައިކަމާމެދު، عِلْمُ ވެރިންނަށް، އެތަކެއް ޚިޔާލުތަފާތުވެއެވެ. އޭގެތެރެއިން އެންމެފުރިހަމަ ޚިޔާލަކީ، اِبْنُ حَجَر ދެއްވާފައިވާ، އަދި السُّيُوْطِيّ ވެސް قَبُوْلُ ކުރައްވާފައިވާޚިޔާލެވެ. އެ ޚިޔާލުގެ خُلاَصَةއަކީ:

(ހ) އެ حَدِيْثއަކީ، އެއް سَنَد އަށްވުރެގިނަ سَنَدُ ން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އަކަށްވާނަމަ، އޭގެތެރެއިންއެއް سَنَد އަކަށް نِسْبَة ކޮށްބަލާނަމަ، އެއީ حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث އެއްކަމަށްވުމާއި، އަނެއް سَنَدއަކަށް نِسْبَة ކޮށްބަލާއިރު، އެއީ صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވުމެވެ.

(ށ) އެއީ ހަމައެކަނި سَنَد އަކުންރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވާނަމަ، އޭގެ މާނައަކީ، ބައެއް عِلْمُ ވެރިންގެ އަރިހުގައި އެ حَدِيْثއަކީ،حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث އެއްނަމަވެސް،އަނެއްބައި عِلْمُ ވެރިން ދެކެވަޑައްވަނީ އެއީ صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައެވެ.

އެހެންވީމާ التِّرْمِذِيّ ގެ ދެންނެވިދިޔަ عِبَارَة ންދޭހަވަނީ،عِلْمُ ވެރިންގެ ގޮތުގައި އެ حَدِيْثއަށް ދެއްވާފައިވާ حُكْمُ ގައިވާ ތަފާތެވެ.ނުވަތަ އޭގެތެރެއިން ވަކިގޮތެއް [illegible] [illegible] ކަމަށްވެސް ބެލިދާނެއެވެ.

7- الْمَصَابِيْحُ ގައި الْبَغَوِيّ، حَدِيْث ތައްބައިކުރައްވާފައިވާގޮތް.

الْمَصَابِيْحُއަކީ،الإِمَامُ الْبَغَوِيّ،"مَصَابِيْحُ السُّنَّةِ" މިނަމުގައި އެކުލަވާލައްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ.މިފޮތުގައިވަނީ الصَّحِيْحَان އާއި، السُّنَنُ الأَرْبَعَة، (سُنَنُ أَبِي دَاوُدَ، سُنَنُ التِّرْمِذِيِّ، سُنَنُ النَّسَائِيِّ،سُنَنُ ابْنَ مَاجَه)އާއި، سُنَنُ الدَّارِمِيّ ގައިވާ حَدِيْث ތަކެވެ.މިފޮތުގައި حَدِيْث ތަކުގެދަރަޖަ ބަޔާންކުރައްވާފައިވާގޮތަކީ، الْبَغَوِي ބޭނުން

ކުރައްވާފައިވަނީ، އެހެނިހެން عِلْمُ ވެރިންގެމެދުގައި اتِّفَاقُވެވިފައިވާގޮތްހިމަނައި، އެކަލޭގެފާނުގެ އަމިއްލަ ޚުދުގެ ގޮތެކެވެ.އެހެންކަމާއެކު الصَّحِيْحان އިން ނަންގަވާފައިވާ حَدِيْث އެއްނަމަ އެއާވިދިގެން، އެއީ صَحَّ حَدِيْث އެކޭ ވިދާޅުވެއެވެ. އަނެއް 5 سُنَنُ ން ނަންގަވާފައިވާ حَدِيْث އެއްނަމަ، އެއާވިދިގެން އޭނާވިދާޅުވަނީ، حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث އެއްކަމަށެވެ.މިހާ ދަންނަވަންޖެހުނީ، އެއީ مُحَدِّثُ ންގެމެދުގައި قَبُوْلُ ކުރެވިފައިވާ اصْطِلاَح އެއް ނޫންކަމުގައެވެ.ސަބަބަކީ، السُّنَنُ الأَرْبَعَةُ ގައި صَحَّ حَدِيْث އާއި، حَسَنُ حَدِيْث އާއި، ضَعِيْفُ حَدِيْث އާއި އަދި ކީއްތޯއެވެ؟ مُنْكَرُ (އެބަހީ:ضَعِيْفُ ކަންބޮޑު) حَدِيْث ވެސް ހިމެނިފައިވާތީ، އެއިން ފޮތަކުން ނަންގަވާފައިވާ ކޮންމެ حَدِيْث އަކީ، حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث އެއްކަމުގައި حُكْم ކުރެއްވުމަކީ، އެހެނިހެން عِلْمُ ވެރިންގެ أُصُوْل އާ خِلاَف ކަން الْبَغَوِيّ ކުރައްވާފައިވާކަމެކެވެ.އެހެންވެ، اِبْنُ الصَّلاَح އާއި، النَّوَوِيّ ވަނީ އެބޭފުޅުންގެ ފޮތްފޮތުގައި މިކަން ހާމަކުރައްވާފައެވެ. ވީމާއެކުالْمَصَابِيْحُ ގެ مُطَالَعَة ކުރައްވާ، އެފޮތްކިޔަވާ ބޭފުޅުން މިކަމުގެމައްޗަށް، ވަރަށް خَاصَّ ސަމާލުކަމެއް ދެއްވަންޖެހޭނެއެވެ. އެފޮތްފޮތުގައި حَدِيْث ތަކުގެ ދަރަޖަކަން ދެނެގަތުމުގައި الْبَغَوِيّ ގެންގުޅުއްވާފައިވަނީ، އޭނާގެ އަމިއްލަ ޚުދު أُسْلُوْب އެއްކަން ދެނެވަޑައިގަންނަވަން ވާނެއެވެ.

8- حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث ،އެންމެ ގިނައިން ހިމެނޭ ފޮތްފޮތް:

ހަމައެކަނި صَحَّ حَدِيْثވަކި مُسْتَقِلٌّ ފޮތްފޮތުގައި ޖަމާކުރައްވައިފިފަދައިން، ހަމައެކަނިحَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْثތައް ވަކިން ފޮތްފޮތުގައި ޖަމާކުރެއްވުމަކަށް عِلْمُ ވެރިން މަސައްކަތްކުރައްވާފައެއްނުވެއެވެ.އެހެންނަމަވެސް އެފޮތްފޮތުގައި حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث ގިނަކަމުން مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތަކީ މިއެވެ.އެއީ:

(ހ) جَامِعُ التِّرْمِذِيّ ނުވަތަ مَشْهُوْرُ ގޮތުގައިނަމަ سُنَنُ التِّرْمِذِيِّ:

މިފޮތަކީ،حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث ގެ أَصْل އެއްކަމުގައި ބެލެވޭފޮތެކެވެ. الإِمَامُ التِّرْمِذِيّ ގެ މިފޮތުގައި،އެކަލޭގެފާނުވަނީ،حَسَنُ حَدِيْث ކަން خَاصَّ شُهْرَة އެއްދެއްވައި، ވަރަށް ގިނައިން އެފަދަ حَدِيْث ބަޔާންކުރައްވާފައެވެ.

(ށ) سُنَنُ أَبِي دَاوُدَ:

الإِمَامُ أَبُوْدَاوُد، مَكَّة ގެ އަހުލުވެރިންނަށް ފޮނުއްވި ސިޓީގައި ލިޔުއްވާފައި ވެއެވެ. ”ތިމަންނާގެ މިފޮތުގައި صَحَّ حَدِيْثއާއި، އެއާއެއްގޮތް حَدِيْثއާއި، حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث ވެސް ލިޔުއްވާހުރީމެވެ. އެ حَدِيْث އެއްގައި ވަރަށްބޮޑު وَهَن އެއް (އެބަހީ: حَدِيْث ضَعِيْفُ ވެދާފަދަ ބަލިކަމެއް) ވާނަމަ އެކަމެއް ހާމަކުރެއްވުމާއެކުގައެވެ. އެ حَدِيْث އަކާ މެދުގައި ތިމަންނާ ވަކިއެއްޗެއް ހާމަނުކުރައްވާ حَدِيْث އަކީ، حُجَّة އަކަށް ހުރޭނޭ ރަނގަޅު حَدِيْث އެކެވެ.“

މި ބަޔާންކުރެވުނު ނުކުތާތަކަށްބަލައި، أَبُوْدَاوُدُ ގެ ފޮތުގައި އެ حَدِيْث އެއް އީ ضَعِيْفُ حَدِيْث އެއްކަމަށް އެކަށޭގޮތުން ބަޔާން ކުރައްވާފައިނުވާ حَدِيْث އަކީ، اعْتِمَادُ ކުރެވޭ އެހެން إِمَامُ އަކު صَحَّ ކަމަށް ވިދާޅުވެފައިނުވާ حَدِيْث އެއްނަމަ، އެއީ أَبُوْدَاوُد ގެ އަރިހުގައި حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ބެލެވޭ حَدِيْث އެކެވެ.

(ނ) سُنَنُ الدَّارَقُطْنِيِّ:

الإِمَامُ الدَّارَقُطْنِيّ ގެ މިފޮތުގައި އެކަށޭގޮތުން ވަރަށްގިނައިން حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث ހިމަންނަވާފައެވެ.

* * * * *

الصَّحِيْحُ لِغَيْرِهِ

އެހެން سَنَد އަކާ އެކުވެ، ދެވިގެން صَحَّ ވެފައިވާ حَدِيْث

1– الصَّحِيْحُ لِغَيْرِهِ ގެ تَعَارُفُ:

الصَّحِيْحُ لِغَيْرِهِއެވެރިވެނީ، الْحَسَنُ لِذَاتِهِ، حَدِيْثެއް، އެބަހީ:“އަދިއްޔާ ޖާތުގައި حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْثެއް” އެހެން އެފަދަ سَنَد އަކުން، ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގަދަ سَنَد އަކުން ރިވާކުރެވިފައި ވުމުންނެވެ.

މިފަދަ حَدِيْث އަށް الصَّحِيْحُ لِغَيْرِهِ ،“އެހެން سَنَد އަކާ އެކުވެ ދެވިގެން صَحَّ ވެފައިވާ حَدِيْثެއްކަން” ބުނެވެނީ، އެ حَدِيْثެއް ރިވާވެފައިވާ أَصْلُ سَنَدުގެ ސަބަބުން އެ حَدِيْثައަކީ صَحَّ حَدِيْثައަކަށްނުވިދާނެތީ، އެއާއެއްފަދަ، ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ދަރަޖައިގެ ގޯސްނޫނަސް އެހެން سَنَدއަކުން އެ حَدِيْث ރިވާވެފައިވުމުގެ ސަބަބުން حَدِيْث صَحَّ ވެފައި ވާތީއެވެ.

2– الصَّحِيْحُ لِغَيْرِهِ ގެ ދަރަޖަ:

މިފަދަحَدِيْثއަކީ الْحَسَنُ لِذَاتِهِ އަށްވުރެ ބޮޑުދަރަޖައެއްގެ ގޮތުން މަތިވެރި، އެހެންނަމަވެސް الصَّحِيْحُ لِذَاتِهِ،“އަދިއްޔާ ޖާތުގައި صَحَّ حَدِيْث”އަށްވުރެ ދަރަޖައިގެ ގޮތުން ދަށް حَدِيْث އެކެވެ.

3– الصَّحِيْحُ لِغَيْرِهِ ގެ މިސާލު:

التِّرْمِذِيّ، كِتَابُ الطَّهَارَةُގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަންނަނިވި حَدِيْث އަކީ الصَّحِيْحُ لِغَيْرِهِ ގެ މިސާލެކެވެ.

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيب، حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ : "لَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلاَةٍ." މާނައީ: ”ތިމަންކަލޭގެފާނުގެ أُمَّةُ ގެމީހުންނަށް އުނދަގޫކަމެއްކަމުގައި ނުވާނަމަ، ކޮންމެނަމާދަކަށް(وُضُوءކުރުމުގައި) ދަތްއުނގުޅުމަށް އަމުރުކުރައްވީމުހެވެ.“

الإِمَامُ اِبْنُ الصَّلاَح ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.” مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو (ابْنُ عَلْقَمَةَ) އަކީ ޞިދުޤުވެރިކަމާއި، އަމާނާތްތެރިކަމުގައި مَشْهُورْ ބޭކަލެކެވެ. އެކަމަކު އޭނާއަކީ އެންމެ ފުރިހަމައަށް حَدِيْث ހަނދާންބެހެއްޓުމުގެ قَابِلُކަންނެތް ބޭކަލަކަށްވާތީ، އޭނާގެ ހަނދާންބަލިކަމުގެ މައްސަލަ ބައްލަވައި، ބައެއް عِلْمُވެރިންވަނީ، އޭނާއަކީ ضَعِيْفُ ރާވީއެއްކަމުގައި ވިދާޅުވެފައެވެ. އަދި އަނެއްބައިބޭކަލުން އޭނާގެ ޞިދުޤުވެރިކަމާއި، އަމާނާތްތެރިކަމުގެ ބޮޑުކަމުގެ މައްސަލަބައްލަވައި، އޭނާއަކީ، ހަރުދަނާ ثِقَة ރާވީއެއް ކަމުގައިވެސް ވިދާޅުވެއެވެ. މިކަންކަން ހުރުމާއެކު އޭނާ ރިވާކުރައްވާ حَدِيْث އަކީ، މުޙައްދިޘުން ބަޔާންކުރާ حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث އެކެވެ.

އަދި މިނޫން އެހެންމަގުތަކުން (އެހެން سَنَدُ ން)މި حَدِيْث ރިވާވެފައިވުމުން، އެކަމުގެމައްޗަށް ޢިމާމުން ބިރުގަންނަވަނީ އެބައީ: مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرو ގެހަނދާން ބަލިކަމާއެކު، އެحَدِيْث ގައި (ކުށްއެއްވެދާނެކަމުގެބިރު) ފިލައި ހިނގައްޖެއެވެ. އަދި އޭނާގެ حَدِيْثގައިވާ މިކުޑަކުޑަ ބަލިކަން ދުރުވެއްޖެއެވެ. އެހެން ކަމާވެ، އެ سَنَد އަކީ صَحّ سَنَد އެއްކަމުގައިބެލެވި، އޭނާ ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އަކީ صَحّ حَدِيْث އެއްގެ ދަރަޖަ ލިބިއްޖެއެވެ.“

މި حَدِيْث ވަނީ الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِمُ އެދެބޭކަލުންގެ ޞަޙީޙުގައި عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَة މި سَنَدُ ން ރިވާކުރައްވާފައެވެ.

* * * * *

الْحَسَنُ لِغَيْرِهِ

އެތައް سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވުމުން حَسَنُ ދަރަޖައަށް އުފުލިފައިވާ حَدِيْث

1- الْحَسَنُ لِغَيْرِهِ ގެ تَعَارُفُ:

الْحَسَنُ لِغَيْرِهِ އެވެކިޔެނީ، ضَعِيْفُ حَدِيْث އެއް، އެތައް سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވުމުންނެވެ. ނަމަވެސް شَرْطއަކީ، އެ حَدِيْث ضَعِيْفُވީ، ރާވީގެ ކިބާގައިހުރި فَاسِقُ ކަމެއްގެ ސަބަބުން، ނުވަތަ އޭނާގެ ކިބާގައިވާ ދޮގުވެރިކަމެއްގެ ސަބަބުން ކަމުގައި ނުވުމެވެ.

މި تَعَارُفُން އެނގުނުގޮތުގައި، ދެސަބަބަކާޖެހިގެން، ضَعِيْفُ حَدِيْث އެއް الْحَسَنُ لِغَيْرِهِ ގެ ދަރަޖައަށް އުފުލިދެއެވެ. އެދެސަބަބަކީ:

(ހ) އެ حَدِيْث ރިވާވެފައިވާ سَنَدُ ފިޔަވައި އެހެން سَنَد އަކުން، ނުވަތަ އެތަކެއް سَنَد ން އެ حَدِيْث ރިވާކުރެވިފައިވުމެވެ. شَرْط އަކީ، ފުރަތަމަ سَنَدُ ގެއިތުރުން އެ حَدِيْث ރިވާކުރެވިފައިވާ سَنَدއަކީ، އެންމެފުރަތަމަ އެ حَدِيْث ރިވާވެފައިވާ سَنَد އާ އަޅައިބަލާއިރު، ބަރާބަރުގޮތުން އެއްވަރު، ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގަވި سَنَد އެއްކަމުގައިވުމެވެ.

(ށ) އެحَدِيْث،ضَعِيْفُ ވެފައިވަނީ، ރާވީގެ ހަނދާންބަލިކަމެއްގެ ސަބަބުން، ނުވަތަ سَنَدُގައިވާانْقِطَاع އެއްގެސަބަބުން، (އެބަހީ:سَنَدُގެ މެދުން މީހުން ކެނޑިފައި ވުން) ނުވަތަ އެ سَنَدُގެ ރާވީންގެ ކިބާގައިވާ جَهَالَة އެއްގެ ސަބަބުންކަމުގައިވުމެވެ. (އެބަހީ: ކޮންބައެއްކަން ރަނގަޅަށް އެނގިފައިނުވުން)

މާނައަކީ، އެ حَدِيْث ضَعِيْفُ ވީ، ރާވީގެ ކިބާގައިހުރި فَاسِقُ ކަމެއްގެ ސަބަބުން، ނުވަތަ އޭނާގެ ކިބާގައިވާ ދޮގުވެރިކަމެއްގެ ސަބަބުން ކަމުގައި ނުވުމެވެ.

2- الْحَسَنُ لِغَيْرِهِ ގެ ދަރަޖަ:

الْحَسَنُ لِغَيْرِهِ އަކީ،الْحَسَنُ لِذَاتِهِ އަށްވުރެ ދަރަޖައިގެ ގޮތުންދަށް، ބަލި حَدِيْث އެކެވެ.

ކަންމިހުންނުމާއެކު الْحَسَنُ لِذَاتِهِ އަކީ: އަމިއްލަ ޒާތުގައި حَسَنُ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث އެއް، الْحَسَنُ لِغَيْرِهِ އަކީ: އެހެން އެއްޗަކާގުޅިގެން حَسَنُ ދަރަޖައަށް ފޯރާފައިވާ حَدِيْث އަކާ تَعَارَضُ ވެއްޖެނަމަ، އެހިނދު އިސްކަންދެވޭނީ الْحَسَنُ لِذَاتِهِ حَدِيْث އަށެވެ.

3- الْحَسَنُ لِغَيْرِهِ ގެ حُكْم:

އެފަދަ حَدِيْث އަކީ އެއިން حُجَّة قَائِمُ ކުރެވޭ، مَقْبُوْلُ حَدِيْث އެކެވެ.

4- الْحَسَنُ لِغَيْرِهِ ގެ މިސާލު:

الإِمَامُ التِّرْمِذِيُّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ، އަދި އެކަލޭގެފާނު حَسَنٌ ގެ ދަރަޖަ ދެއްވާފައިވާ މިބަޔާންކުރެވޭ حَدِيْث.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيْدٍ:

وَ حَدَّثَنَا عبدُ الرَّحْمَانِ بْنُ مَهْدِيٍّ وَمُحَمَّدُ بْنُ جعْفَرٍ، قَالُوْا: حَدَّثَنَا شُعبَةُ ، عَنْ عَاصِمِ ابْنِ عُبَيْدِ اللهِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَامِرِ بْنِ رَبِيْعَةَ ، عَنْ أَبِيْهِ: أَنَّ امْرَأَةً مِنْ بَنِي فَزَارَةَ تَزَوَّجَتْ عَلَى نَعْلَيْنِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "أَرَضِيْتِ مِنْ نَفْسِكِ وَمَالِكِ بِنَعْلَيْنِ؟" قَالَتْ: نَعَمْ. قَالَ: فَأَجَازَهُ."

މާނައީ:'' اللَّهُ ރުއްސުންލެއްވި عَامِرُ بْنُ رَبِيْعَة ވިދާޅުވިއެވެ. فَزَارَةَ ، قَبِيْلَة ގެ އަންހެނަކު، ފައިވާންޖޯޑަކީ އެކަނބުލޭގެ ކައިވެނީގެ ރަންކަމަށް ގަބޫލުކޮށްގެން ކައިވެނި ކުރިއެވެ. ދެން (މި خَبَرُ ލިބިވަޑައިގެން) ރަސޫލު اللَّهِ ﷺ އެކަނބުލޭގެއަށް حَدِيْث ކުރެއްވިއެވެ.{ކަނބުލޭގެ އަމިއްލަނަފްސާއި ކަނބުލޭގެ މުދަލުގެ ބަދަލުގައި ފައިވާން ޖޯޑެއްގެމައްޗަށް ކަނބުލޭގެ ރުހުނުހެއްޔޯ؟} އެކަނބުލޭގެ ދެންނެވިއެވެ. އާދޭހެވެ. އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. (އެކަނބުލޭގެ މިކަން ދެންނެވުމުން) އިތުރު އެކަލޭގެފާނު އެކައިވެންޏަށް ހުއްދަކުރެއްވިއެވެ.“

މި حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމަށްފަހު، التِّرْمِذِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. މި مَوْضُوْعُ ގައި عُمَر ގެފާނާއި، أَبُوْهُرَيْرَة ގެފާނާއި، عَائِشَة ގެފާނާއި، جَابِرُ ގެފާނާއި، أَبُوْحَدْرَدٍ الأَسْلَمِيّ ގެފާނުގެ ކިބައިން ރިވާވެގެންވެއެވެ.

عَاصِمُ بْنُ عُبَيْدِ اللهِ އަކީ، އޭނާގެ ހަނދާންބަލިކަމާއެކު ضَعِيْفُ ރާވީއެކެވެ. އެހެން ކަމާއެކުވެސް ކުރިން ދެންނެވުނު أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ އަރިހުން އެހެނިހެން ތަފާތު سَنَدُ ތަކުން މި حَدِيْث ރިވާވެފައިވާތީ التِّرْمِذِيّ ވަނީ عَاصِمُ ގެ حَدِيْث އަކީ، حَسَنُ لِغَيْرِهِ ދަރަޖައިގެ حَدِيْث އެއްކަމަށް ކަނޑައަޅުއްވާފައެވެ.

* * * * *

خَبَرُ الآحَادِ الْمَقْبُوْلِ الْمُحْتَفُّ بِالْقَرَائِنِ

ހެކިތަކާއި قَرِيْنَة ތަކުން އެ حَدِيْث އަކީ صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައި قَبُوْلُ ކުރުމަށް އިތުރު ބާރުލިބޭ الآحَادُ حَدِيْث

1- ފެށުމުގެބަސް:

مَقْبُوْلُ حَدِيْث އާއެކު ވާހަކަދައްކައި ނިންމާލުމުގެ ކުރިން، އެ حَدِيْث ގެ صَحَّ ކަމުގެ މައްޗަށް އިތުރުހެކިލިބިފައިވާ مَقْبُوْلُ حَدِيْث ގެ މައްޗަށް ބަލައިލުން މުހިއްމު ކަމުގައި ދެކެމެވެ. الْمُحْتَفُّ بِالْقَرَائِنِ އެވެ ބުނެވޭ ބަހުގެ މާނައަކީ، حَدِيْث އެއް صَحَّ ކަން قَبُوْلُ ކުރުން ސާބިތުވާފަދަ އިތުރުހެކިތަކާއި قَرِيْنَة ތައް އެ حَدِيْث އަށް ލިބިގެންވުމެވެ.

މިފަދަ އިތުރު ހެކިތަކާއި قَرِيْنَة ތައް مَقْبُوْلُ حَدِيْث އަކަށް ލިބިގެންވާނަމަ، އެ حَدِيْث އަކަށް އިތުރުވަރުގަދަކަމާއި، خاصّ ދަރަޖައެއް ލިބިދެއެވެ. އެކަމަކު مَقْبُوْلُ خَبَرُ ނުވަތަ حَدِيْث ގެތެރެއިން މިބާވަތް ކަހަލަ ހެކިތަކާއި قَرِيْنَة ތައް ލިބިގެންނުވާ حَدِيْث ނުވަތަ

خَبَر އަންގުދޭ، އެފަދަ ހެކިތަކާއި قَرِيْنَة ތައް ލިބިގެންވާ حَدِيْث ،صَحّ ކަމަށް قَبُوْلُ ކުރުން أَوْلَى ކަންބޮޑެވެ.

2- މިފަދަ حَدِيْث ގެ ވައްތަރުތައް:

الْخَبَرُ الْمُحْتَفُّ بِالْقَرَائِنِ، ނުވަތަ ހެކިތަކާއި قَرِيْنَة ތަކުން އެ حَدِيْث އަށް صَحّ ކަމުގައި قَبُوْلُ ކުރުމަށް އިތުރުބާރުލިބިދޭ ހެކިތައް، އެތައްބައިވަރު ބައިގެންވެއެވެ. މީގެ ތެރެއިން މިއަންނަނިވި ކަންތައްތައްވެއެވެ.

(ހ) الشَّيْخَان އެދެބޭކަލުންގެ صَحِيْحُ ގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ތަކުގެ ތެރެއިން، تَوَاتُرُ ގެ ދަރަޖައަށް ފޯރާފައިނުވާ حَدِيْث ތަކަކީވެސް صَحَّ حَدِيْث ތަކެއްކަމުގެ މައްޗަށް އަންނަނިވި ހެކިތަކާއި قَرِيْنَة ތައްލިބިގެންވެއެވެ.

1- حَدِيْث عِلْمُ ގައި، އެދެބޭކަލުންނަށް ލިބިވަޑައިގެންވާ مَقَامُ ގެ މަތިވެރި ކަން.

2- صَحَّ حَدِيْث އަކީކޮބައިކަން ކަނޑައެޅުމުގައި އެހެނިހެން مُحَدِّثُ ންނާއި عِلْمُ ވެރިންގެ މައްޗަށް އެދެބޭކަލުންނަށް ލިބިވަޑައިގެންވާ ދަރަޖައިގެއިސްކަން.

3- އެދެބޭކަލުންގެ ޝަރުޠުގައިވާ حَدِيْث ތަކުގެ صَحَّ ކަމާމެދު ލިބޭ يَقِيْن ކަންބޮޑުކަމާއެކު، އެދެޝަރުޠު އެހެން عِلْمُ ވެރިން قَبُوْلُ ކުރައްވާފައިވުން.

حَدِيْث އެއް ރިވާވެފައިވާ سَنَدُ ތައް ގިނަނުވުމުން، އެ حَدِيْث تَوَاتُرُ ގެ ދަރަޖައަށް ފޯރާފައިނުވިޔަސް، الصَّحِيْحَانِ ގައިވާ حَدِيْث ތަކުގެ صَحَّ ކަމުގެމައްޗަށް عِلْمُ ވެރިން اتِّفَاقُ ވެ، އެދެޝަރުޠުގައިވާ حَدِيْث ތައް قَبُوْلُ ކުރައްވާފައިވުން އެކަނިވެސް އެއީ، އެދެޝަރުޠުގައިވާ حَدِيْث ތަކުގެތެރެއިން تَوَاتُرُ ގެ ދަރަޖައަށް ފޯރާފައިނުވާ حَدِيْث ތަކަކީވެސް صَحَّ حَدِيْث ތަކެއްކަމުގެމައްޗަށް ދަލީލުކުރުން ބޮޑުކަމުގައި عِلْمُ ވެރިންވިދާޅުވެއެވެ.

(ށ) مَشْهُوْرُ حَدِيْث އެއް، ގިނަ سَنَدُ ތަކަކުން ރިވާވެފައިވުމާއެކު، އެއިންކޮންމެ سَنَد އެއްގައިވާ ރާވީންނަކީ ضَعِيْفُ ކަމުން ސަލާމަތްވެފައިވާ ބައެއް ކަމުގައިވުމާއި، އެއިން سَنَد އެއްގައި عِلَّة އެއްނެތުން.

(ސ) މިފަންނުގެ إِمَامُ ސަނަދުގައިވާ އެންމެމަތީފަންތީގެ عِلْمُ ވެރިންގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތަކުގެތެރޭގައިހިމެނޭ غَرِيْبُ حَدِيْث އެއްކަމުގައިނުވާ الْمُسَلْسَلُ حَدِيْث ތެއް.

މީގެމިސާލަކީ: الإِمَامُ الشَّافِعِيّ ގެއަރިހުން الإِمَامُ أَحْمَدُ،حَدِيْث އެއް ރިވާކުރައްވާފައިވާއިރު، ހަމައެ حَدِيْث،الإِمَامُ مَالِكُ ގެއަރިހުން، الإِمَامُ الشَّافِعِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވުމާއި، އަދި الإِمَامُ أَحْمَدُ ނޫން އެފަދަ އެހެންބޭކަލުން الإِمَامُ الشَّافِعِيّ ގެއަރިހުން،ހަމައެ حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވުމާއި، އަދި الإِمَامُ مَالِكُ ގެއަރިހުންވެސް الإِمَامُ الشَّافِعِيّ ނޫން އެފަދަ އެހެންބޭކަލުން ހަމައެ حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވުމެވެ.

3- އެފަދަ حَدِيْث ގެ حُكْم:

الْخَبَرُ الْمُحْتَفُّ بِالْقَرَائِنِ، ނުވަތަ ހެކިތަކާއި قَرِيْنَة ތަކުން އެ حَدِيْث އަކީ صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައި قَبُوْلُކުރުމަށް އިތުރުބާރުލިބޭ حَدِيْث އަކީ، الآحَادُ حَدِيْث ތަކުގެ ތެރެއިން صَحَّ ކަމަށްބެލެވޭ އެހެން ކޮންމެ حَدِيْث އަކަށްވުރެ އިސްކަންދޭންޖެހޭ حَدِيْث އެކެވެ. މިފަދަ އިތުރުހެއްކާއި قَرِيْنَة ލިބިފައިވާ حَدِيْث އެއް، އެނޫން مَقْبُوْل، آحَادُ حَدِيْث އަކާ تَعَارُضُ ވެއްޖެނަމަ، އިސްކަން ދޭންޖެހޭނީ،ހެކިތަކާއި قَرِيْنَة ތަކުން އިތުރު ބާރުލިބިފައިވާ حَدِيْث އަށެވެ.

* * * * *

ދެވަނަ بَحْث

تَقْسِيْمُ الْخَبَرِ الْمَقْبُوْلِ إِلَى مَعْمُوْلٍ بِهِ، وَغَيْرِ مَعْمُوْلٍ بِهِ

އެއަށް عَمَلُ ކުރެވޭ حَدِيْث އާއި އެއަށް عَمَلُ ނުކުރެވޭ حَدِيْث

مَقْبُوْلُ خَبَر ނުވަތަ حَدِيْث ދެބަޔަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. އެއީ مَعْمُوْلٌ بِهِ. އެބަހީ: އެއަށް عَمَلُ ކުރެވޭ حَدِيْث އާއި، غَيْرُ مَعْمُوْلٍ بِهِ. އެބަހީ: އެއަށް عَمَلُ ނުކުރެވޭ حَدِيْث އެވެ. މި ބައިކުރުމުގެ ސަބަބުން عُلُوْمُ الْحَدِيْث ގެ މުޅިންއާދެގޮފިފަޅައެވެ. ނުވަތަ މުޅިންއާ ދެ عِلْم އެއް އުފެދެއެވެ. އެއީ:

الْمُحْكَمُ وَمُخْتَلِفُ الْحَدِيْث އާއި،

النَّاسِخُ وَالْمَنْسُوْخ އެވެ.

الْمُحْكَمُ وَمُخْتَلِفُ الْحَدِيْثِ

اعْتِرَاض އެއް ދެކޮޅުވެރިނުވާ، مَقْبُوْلُ حَدِيْث އާއި،
اعْتِرَاض އެއް ދެކޮޅުވެރި ވީނަމަވެސް،
އެކު حَدِيْث ، جَمْعُ ކުރެވިދާނަމަ صَحَّ حَدِيْث

1- الْمُحْكَمُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން**: الْمُحْكَم އަކީ، أَحْكَمَ "އެއްޗެއް ވަރަށް ރަނގަޅަށް ހެދުން" މި فِعْلُ ގެ اسْمُ فَاعِل އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ**: އެ حَدِيْث އަކާ تَعَارُض ވާނެ އެފަދައެހެން حَدِيْث އެއްނެތް مَقْبُوْلُ حَدِيْث އެވެ.

ގިނަحَدِيْث ތަކެއްވެސް، މިބައިގެ ތެރެއިންނެވެ. حَدِيْثތަކުގެ ގިނަބަޔަކީ ބާވަތުގެ حَدِيْث تَعَارُضُ ވާ، خِلاَفُ މާނައެއްދޭހަވާ حَدِيْث ވަރަށްވެސް މަދެވެ.

2- مُخْتَلِفُ الْحَدِيْث ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން**: އެއީ الاِتِّفَاقُ "އެއްބަސްވުން" މިބަހުގެ އިދިކޮޅު ކަމުގައިވާ الاِخْتِلاَفُ "ދެބަސްވުން"، "ވަކިވަކިވުން"، "خِلاَفُ ވުން" މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ فَاعِل އެވެ.

مُخْتَلِفُ الْحَدِيْث އެވެބުނެވި، އެފަދަحَدِيْث ތަކުގެމާނަ، އެއް حَدِيْث ގައިވާގޮތް އަނެއް حَدِيْث ގައިވާގޮތާ ތަފާތުވެފައިވާ حَدِيْثއަށެވެ. އެހެންގޮތަކުން ދަންނަވާނަމަ، އެއް ބޭރުފުށުން ކަމަކާދޭތެރޭގައިވެސް ވާރިދުވެފައިވާ حَدِيْث އެއްގޮތްކުރުން އެއްحَدِيْث ގައިވާ ގޮތާ ދިމާއިދިކޮޅު މާނައެއް އަނެއްحَدِيْث އެއްގައި ވުމަށެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي މާނަ: مُخْتَلِفُ الْحَدِيْث އަކީ އެއްބާވަތެއްގެ ކަމަކާގުޅޭ ގޮތުން، ދެއްحَدِيْث ގައިވާގޮތާއި، އަނެއް حَدِيْث ގައިވާގޮތް ތަފާތުވެފައިވާ، އެކަމަކު އެ ދެحَدِيْث جَمْعُ ކުރުން، އެބަހީ: ދެ حَدِيْث ގައިވާ ގޮތަށްވެސް عَمَلُ ކުރުން އެކަށީގެންވާ، حَدِيْث އެވެ.

އެހެން عِبَارَة އަކުން ދަންނަވަނީނަމަ އެއީ، އެއިން އެއް حَدِيْث އަނެއް حَدِيْث ގައިވާ މާނައާ ބޭރުފުށުން تَعَارُض ވާ، އެއްފެންވަރުގެ، އެއްދަރަޖައިގެ صَحّ ނުވަތަ حَسَنُ حَدِيْث އެވެ. އެހެންނަމަވެސް، މިފަންނުގައި އަރުވާއިއްބެވި، ވިސްނުންތޫނު عِلْمُ ވެރިންނަށް ސަލާމަތް ބުއްދިއަށް قَبُوْلُ ކުރެވޭފަދަގޮތަކަށް، އެފަދަ ދެحَدِيْث އެއްގައިވާ ތަފާތު ދެމާނަ، ދެ حَدِيْث، جَمْعُ ކުރައްވައިގެން، އެއްތަން ކުރެއްވުމަކީ އެކަށީގެންވާކަމެކެވެ.

3– مُخْتَلِفُ الْحَدِيْث ގެ މިސާލު:

(ހ) "لاَعَدْوَى وَلاَطِيرَةَ."(رَوَاهُ مُسْلِم) މާނައީ:"ގައިންގައަށްއަރާ ބައްޔެއް، އަދި ދޫންޏެއް އުދުހުމުގައި ނިމިގެންވާ ސުންގަޅެއްނުވާނެއެވެ."މި حَدِيْث އަކީ، "فِرَّ مِنَ الْمَجْذُوْمِ كَمَاتَفِرُّمِنَ الأَسَدِ."(رَوَاهُ الْبُخَارِيّ) މާނައީ:"ސިންގާއަށް ބިރުން ދުވެފިލާފަދައިން، ޖުޒާމުބަލި ޖެހިފައިވާމީހާގެކިބައިން ބިރުންދުވެފިލާށެވެ."މި حَدِيْث ގައިވާ މާނައާ މުޅިންތަފާތު، تَعَارُض ވާ حَدِيْث އެވެ.

މި ދެحَدِيْث އަކީވެސް، صَحّ ދެ حَدِيْث އެވެ. ބޭރުފުށުން މާނައަށް ބަލައިލާއިރު ފެންނަނީ، މިދެ حَدِيْث ވެސް، އެއް حَدِيْث އަނެއް حَدِيْث އާ تَعَارُض ވާކަމަށެވެ. އެހެނީ، ފުރަތަމަ حَدِيْث ގައިވަނީ، ގައިންގައަށް އަރާބައްޔެއް ނުވާކަމަށެވެ. އެކަމަކު، ދެވަނަ حَدِيْث ގައި ވަނީ، އެއާ خِلاَف އަށް އެކަން ސާބިތުވެފައެވެ.

ކަންމިހެންހުރުމާއެކު عِلْمُ ވެރިންވަނީ، މި ދެ حَدِيْث ،جَمْعُ ކުރައްވާފައެވެ. އަދި މިދެ حَدِيْث ގައިވާ މާނަ، އެތައް ގޮތަކުން އެއްތަން ކުރައްވާފައެވެ. މިބާބުގައި މިބާރުން ކުރި الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر، اخْتِيَارُ ކުރައްވާ ގޮތަކީ ގޮތުގެ خُلاَصَة އެވެ.

4- مُخْتَلِفُ ވާ حَدِيْث ، جَمْعُ ކުރާނީ ކިހިނެއް؟

مُخْتَلِفُ ވާ حَدِيْث جَمْعُ ކުރުމުގައި ވިސްނަންޖެހޭ ނުކުތާތަކެއްވެއެވެ.

މިގޮތުން ކުރީގައި މިދަންނަވާލެވުނު حَدِيْث، جَمْعُ ކުރުމުގައި ދަންނަވަންޖެހެނީ حَقِيْقَةُ ގައި ގައިންގަޔަށް އަރާބާރުވުމެއް ނުހުންނަކަމުގައެވެ. އެއީ ސާބިތުކަމެއް ނޫން ކަމުގައެވެ. އޭގެ ހެއްކަކީ، ކިޔުއްވި رَسُوْلُ الله ﷺ ގެ މިބަސްފުޅެވެ. "لاَ يُعْدِي شَيْءٌ شَيْئًا." (رَوَاهُ التِّرْمِذِيّ) މާނައީ: "އެއްވެސް އެއްޗެއްގެ ސަބަބުން އަނެއްކަކަށް ބައްޔެއް ނުޖެހޭނެ އެވެ." އަދި ހަމަ އެހެންމެ ގައިކާރާބަލިޖެހިހުރިޖަނަވާރު އެބަލިނުޖެހޭ، ސަލާމަތުންހުރި ޖަނަވާރުތަކާއި ގުޅުވައިނުލާށެވެ، ސަލާމަތުންހުރި ޖަނަވާރުތަކަށް އެބަލިއަރާފާނެކަމަށް ބުނުއްވިހަކަން ވިސްނައިދެއްވުމުގެ ގޮތުން رَسُوْلُ الله ﷺ حَدِيْث ކުރައްވާފައިވެއެވެ." فَمَنْ أَعْدَى الأَوَّلَ؟" މާނައީ: "އެހެންވިއްޔާ ފުރަތަމަ ޖަނަވާރަށް އެބަލިޖެއްސީ ކޮންފަރާތަކުންހެއްޔެވެ؟ އެބަހީ: އެންމެފުރަތަމަ އެބަލި ޖެހިހުރި ޖަނަވާރަށް ބަލިޖެހުނީވެސް اللهُ ގެ އިރާދަފުޅާ ލައިގެން ނޫނެވެ." އެހެންކަމުން ވާހަކައަކީ އެހެން ޖަނަވާރުތަކަށްވެސް އެބަލިޖެހެނީވެސް، ބަލިޖެހެނީ އެކަލާނގެ އިރާދަފުޅާއިގުޅިގެންނެވެ. މި ބަސްފުޅަކުން ހަމައެކަނި حَقِيْقَةُ ގައި ގައިންގަޔަށް އަރާބާރުވާ ބަލިތަކެއް ނުވާކަމުގެ ދަލީލެކެވެ.

ދެކޮޅުވި ދެވަނަ ދެންނެވުނު حَدِيْث ގައިވާ، ޖުޒާމުބަލިޖެހިހުރި މީހާގެ ކިބައިން ރައްކާތެރިވުމަށް އަންގަވާފައިވާ ބަސްފުޅެވެ. އެ حَدِيْث ގައި ވަނީ ނަބިއްޔާ ﷺ إِرْشَادُ ދެއްވާފައިވަނީ، ސަބަބުތަކާގައި ހިފުމަށެވެ. ގެއްލުމުގެ ކުރިމަތިވުމަށް ބަލާނެކަމާއި ދުރުކުރުމަށް إِسْلاَم دِيْنُ ގައި އަންގަވާފައިވާ أُصُوْلُ އެއްގޮތްވާގޮތުގެ މަތިންނެވެ. ޖެހޭ ބަލިޖެހުމާއި މިހާރު ގައިގާ ހިފައިގެންވާ، صِحَّةُ ސަލާމަތުން ހުރި މީހަކަށް، އެބަލިޖެހުނުކަމުގައިވިޔަސް އެކަން އެގޮތަށް ގެންދިޔައީ اللهُ ގެ އިރާދަފުޅާ އެއްގޮތަށްކަމަށް އެންގެވުމެވެ، އީމާންކަން ބަލިކަމުގެ ބަދަލުގައި، އޭރުން ދެރަވާކަމަށް ހިތުގައި، ކަނޑައަޅާ عَقِيْدَة ގައި އުޅެނިކޮށް ދެރަވުމުގެ ވާހަކަ ބަސްފުޅަކުން ތިޔައީ ވެއެވެ. އެހެނީ، ސަލާމަތުންހުރި މީހަކަށް ޖެހޭބަލިޖެހުމަކީ ބަލި ގައިގާ ހިފާ ގައިގެ ވުމުގެ ސަބަބުން ކަމުގައި، އަދި އެގޮތުން އެއީ

ގައިންގަތަން އަޙާބައްދުއްރީކަމުގައި يَقِيْن ކޮށްދިނަމަ، އެކަންބެލެވޭނީ އާންމުގެ عَقِيْدَة ބަލިކަށިކަމުން قَبُوْلُ ކުރެވުން ކަމެއްކަމުގައެވެ. އެހިނދު އާސާސްތަކުގެ اعْتِقَاد އެއްގެ ސަބަބުން ކާފިރުވާނެއެވެ. ވީމާ، މާތް نَبِيّއާ ﷺ ގެ މިބަސްފުޅުގައި އަންގަވާފައިމިވީ، މިންވަރަކު މަގުމަތީ ބަސްދުކުރައްވުމުގެ ގޮތުން އަންގަވާފައިވާ އެންގެވުމެކެވެ. އެއީ ގައިންގަތަންއަރާ ބަލިކަށްވާކަމަށް އަންގަވާފައިވާ އެންގެވުމެއްނޫނެވެ.

5- ދެحَدِيْثެއް تَعَارُضُ ވެފައިވާކަމަށް ފެނިއްޖެނަމަ، އެހިނދު ވާޖިބުވަނީ ކޮންކަމެއް؟

މިފަދަ ދެحَدِيْث އެއްފެނިއްޖެނަމަ، ކަމުގެ قَابِلِيَّةُ ލިބިގެންވާ މީހެއްގެމައްޗަށް އަންނަނިވި ތަރުތީބުގެމަތިން ވާޖިބުވެއެވެ.

(ހ) ދެ حَدِيْث ، جَمْعُ ކުރެވޭތޯބެލުން:

تَعَارُضُވެފައިވާ ދެحَدِيْث،جَمْعُ ކުރެވޭތޯ ފުރަތަމަބަލައި جَمْعُ ކުރެވިދާނެނަމަ، އެ ދެ حَدِيْثަށް عَمَلُކުރުން.

(ށ) އެއްވެސް ސަބަބަކާހުރެ ދެ حَدِيْث،جَمْعُ ނުކުރެވިއްޖެނަމަ:

1- އެއިންއެއް حَدِيْثަކީ، ކުރީގެ حُكْم مَنْسُوْخُ ކުރާ نَاسِخُ حَدِيْث އެއްކަން އެނގިއްޖެނަމަ، نَاسِخُ حَدِيْث އަށް ނިސްބަތްކޮށް مَنْسُوْخُ ވި حَدِيْث ދޫކޮށްލުން.

2- އެއިންއެއް حَدِيْث އަކީވެސް نَاسِخُ حَدِيْث އެއްކަން ނޭނގުނުނަމަ:

އެހިނދު، އެއް حَدِيْث އަނެއް حَدِيْث ގެ މައްޗަށް ނިސްބަތްކޮށް تَرْجِيْحُ ކުރުމަށް ކަނޑައެޅިފައިވާ أُصُوْلُތައް ބޭނުންކޮށް، އެއްحَدِيْث އަނެއްحَدِيْثގެމައްޗަށް تَرْجِيْحُކުރުން.

تَرْجِيْحُ ކުރުމަށް، އެކަމަށްފެންނަސަބަބު، ނުވަތަ އެއަށްވުރެގިނަގޮތް ކަނޑައެޅިފައިވާކަމެވެ. އެއިންގޮތަކުން އެއްحَدِيْث އަނެއް حَدِيْث ގެ މައްޗަށް تَرْجِيْحُ ކޮށް، ނިސްބަތްކޮށްލެވޭނަމަ، رَاجِحُ ވީ، އެބަހީ: ނިސްބަތްކޮށްލެވުނު حَدِيْث އަށް عَمَلُ ކުރާނީއެވެ.

3- އެއް حَدِيْث ގެ މައްޗަށް އަނެއް حَدِيْث ، تَرْجِيْحُ ނުކުރެވުނުނަމަ:

އެއީ ވަރަށް މަދުން ނޫނީ ދިމާވާން ގޮތެއް ނުދެކެވުނެވެ. އެކަހަލަ ގޮތެއް ދިމާވެއްޖެނަމަ އެ މައްސަލަ حَلُّ ކުރެވޭން ގޮތެއް ފެނިއްޖައުމަކަށް ނުގެނެވުނު ނަމަ، އެދެ حَدِيْث އަށް عَمَلُ ނުކޮށް ފަސްކޮށްލަންވީއެވެ.

6- تَعَارُضُ ވެރިވާދެ حَدِيْثއެއް ބަލައި އެކަން حَلُّ ކުރުމުގެ މިންގަނޑަކީ، އަދި އެކަން ކުރެވޭނީ ކޮންބައެއްކަން؟

تَعَارُضُ ވެރިވާ ދެ حَدِيْث އެއް ބަލައި އެކަން حَلُّ ކުރުމަކީ، حَدِيْث عِلْمُ ގެ އެންމެމުހިއްމު ބައިތަކުގެތެރެއިންވާބައެކެވެ. މިއީ ހަމަގޮތުން عِلْمُ ވެރިއަކަށްވެސް އެނގެންޖެހިގެންވާކަމެކެވެ. އެހެންނަމަވެސް، މިކަންވެސް ވަރަށް ފުންނާބުއްދިވެރި عِلْمُ ވެރިންނަށެވެ. އެއީ حَدِيْث عِلْم އާއި، فِقْهُ عِلْم އާއި، أُصُوْلُ ގެ عِلْمُ ގައި ހަރުދަނާވި، އަދި އެފަދަ حَدِيْثތަކުގައިވާ ފުންމާނަތަކުގެ މައްސަލަ ޙައްލުކުރުމުގެ ފުންވަރުގެ إِمَامُންނަށް ތަފުސީލުކޮށްދެއްވައިފައިވެއެވެ. އެފަދަ ދެحَدِيْثއެއް جَمْعُ ކުރެއްވުން އެފަދަ ބޭކަލުންނަށް ތަފުސީލު ކަމަކަށް ވާނީ ވަރަށްވެސް ނާދިރުގޮތެއްގައެވެ.

تَعَارُضُ ވެރިވާ حَدِيْث ތަކާމެދު عِلْمُ ވެރިން ގިނަގުނަ މަސައްކަތްތަކެއް ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އޭގެ ސަބަބުން އެބޭކަލުންގެ عِلْمُ ވެރިކަމާއި، އެފަދަ ތަފުސީލު އުނދަގޫ ކަންކަމުގައި އެބޭކަލުންގެ ވިސްނުންފުޅު ފުޅާފުޅާކަމާއި، އެބޭކަލުން ނިންމަވާ ނިންމެވުމުގެ ފުރިހަމަކަމާއި، މަތިވެރިކަން ހާމަވެއެވެ.

عِلْمُ ވެރިންގެ جَمَاعَة އަކު ނިސްބަތްވުމުގައި އަދި ކުރީކުރިންކަމުގައި ބޭފުޅާ ބައެއް ފަރާތްތަކުން ވަރަށް އެކަށީގެންވާ، ކުތުބު ތަފްސީލުކޮށްފައިވެސް މިރޮނގުން އެތައްބައިވަރުކަން ފާހަގަކުރަންޖެހެއެވެ.

7- މިރޮނގުގައި مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް:

(ހ) اخْتِلاَفُ الْحَدِيْثِ: މިއީ الإِمَامُ الشَّافِعِيّ ގެ ފޮތެކެވެ. މި عِلْمُ އާމެދުގައި އެންމެ ފުރަތަމަ ވަކިކޮށްލިޔުއްވައި ފޮތެއް تَصْنِيفُ ކުރެއްވިބޭކަލަކީވެސް الإِمَامُ الشَّافِعِيّ އެވެ.

(ހ) تَأْوِيْلُ مُخْتَلِفُ الْحَدِيْثِ: މިއީ، الإِمَامُ ابْنُ قُتَيْبَة (عَبْدُ اللهِ بْنُ مُسْلِم) ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ.

(ށ) مُشْكِلُ الآثَارِ: މިއީ الإِمَامُ الطَّحَاوِيّ (أَبُوْجَعْفَرٍ عَبْدُ اللهِ بْنُ سَلاَمَة)ގެ ފޮތެކެވެ.

* * * * *

نَاسِخُ الْحَدِيْثِ وَمَنْسُوْخُهُ

حَدِيْث ގެތެރެއިން نَاسِخُ حَدِيْث އާއި مَنْسُوْخُ حَدِيْث

1– النَّسْخُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) ބަހުގެގޮތުން: النَّسْخُ ގެ ދެމާނައެއްވެއެވެ.

ފުރަތަމައީ: الإِزَالَةُ "އުވައިލުން"، "ނެތިކޮށްލުން"، "ފިލުވައިލުން" މިއެވެ. عَرَب ބަހުންބުނަނީ نَسَخَتِ الشَّمْسُ الظِّلَّ. މާނައީ: "އިރުގެއަލިން ހިޔަނިފިލުވައިލައިފި" މިހެން ނެވެ.

ދެވަނައީ: النَّقْلُ "އެއްތަނުންއަނެއްތަނަކަށް نَقْلُ ކުރުން" ނުވަތަ "ބަދަލުކުރުން" މިއެވެ. ވީމާ عَرَب ބަހުގައިބުނެއުޅޭނީ، نَسَخْتُ الْكِتَابَ މާނައީ: "ފޮތުގައިވާ ލިޔުން އެހެން ފޮތަކަށް نَقْلُ ކޮށްލިޔެލުން" މިހެންނެވެ.

މިގޮތުން ބަލާއިރު النَّاسِخُ އެވެ ބުނެވޭބަހުގެ މާނައަކީ، ވަކިކަމަކާގުޅޭޝަރުޢީ ކުރިންއޮތް حُكْم އެހެން حُكْم އަކަށް ބަދަލުކުރާއެއްޗެކެވެ. އަދި ބަދަލުވި ނުވަތަ އުވުން حُكْم އަށް ކިޔާނަމަވީ، مَنْسُوْخ އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِيގޮތަށް: شَرْعُ ގައި ކުރިން ކަނޑައަޅާފައިވާ حُكْم އެއް، شَرْعُ ގެ ފަހުގެ حُكْم އަކުން ބަދަލުކުރެއްވުމެވެ.

2– މިފަންނުގެ މުހިއްމުކަމާއި އުނދަގޫކަން، އަދި މިފަނުގެން އެންމެ އަރާތިއްބެވި ބޭކަލުން.

نَاسِخُ الْحَدِيْث އާއި مَنْسُوْخُ الْحَدِيْث ދެނެގަތުމަކީ حَدِيْث عِلْمُގެ ފަންނުތަކުގެ ތެރެއިން ވަރަށް މުހިއްމު، އަދި އެންމެ އުނދަގޫ ފަންނެކެވެ. އެހެންކަމާއެކު الإمَامُ الزُّهْرِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “حَدِيْث ތަކުގެ ތެރޭގައިވާ نَاسِخُ حَدِيْث އާއި مَنْسُوْخُ ވެފައިވާ حَدِيْثތައް ވަކިކުރައްވައި، ދެނެވަޑައިގަތުމަކީ ކުރެއްވިމަސައްކަތުގައި فِقْهُ عِلْمُ ވެރިންވަނީ ވަރުބަލިވެވަޑައިގެން، ނުކުޅެދުން ދިމާވެފައެވެ.”

މިފަނުގެން އެންމެ އަރާހުންނެވި مَشْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިއަކީ،الإمَامُ الشَّافِعِيّ އެވެ. އެކަލޭގެފާނުވަނީ މިފަނުގައި އެހެންހުރިހާ عِلْمُ ވެރިން ފަހަތަށް ބައްސަވައިލައްވައި ކުރިއަށް އަރާވަޑައިގެންފައެވެ. އަދި މިފަނުގައި تَأْلِيْفُ ކުރެއްވުމުގައި އިސްނެގެވި ބޭކަލަކީ އެކަލޭގެފާނެވެ.

ابْنُ وَارَةَ އެވެރިދުނު عِلْمُ ވެރިއަކު مِصْرُ ން ވަޑައިގަތުމުން الإمَامُ أَحْمَدُ އަރިހަށް ސަލާމްކުރެއްވިއެވެ. “ތިބާ الإمَامُ الشَّافِعِيّ ގެ ފޮތްތައް ލިޔުއްވައި، އެފޮތްތައް ކިޔުއްވިންތޯއެވެ؟” ޖަވާބުގައި އޭނާ ދެންނެވިއެވެ. “ނޫނެކެވެ. އަޅުގަނޑު ނުލިޔަމެވެ!” އެހިނދު الإمَامُ أَحْمَدُ އޭނާއަށް ވިދާޅުވިއެވެ. “ތިބާ ވަރަށް މަތިވެރި عِلْمُ ތަކެއް ދޫކޮށްލައްވައިފީމުއެވެ. އެހެނީ ތިމަންމެންނަކަށް مُجْمَلއަކީ، އަދި مُفَسِّر އަކީ، އަދި نَاسِخُ الْحَدِيْثއާއި مَنْسُوْخُ الْحَدِيْثއަކީ ކޮބައިކަން الإمَامُ الشَّافِعِيّ ގެ مَجْلِسގައި ތިމަންމެން ބައިވެރިވުމުގެ ކުރިއަކުން ނޭނގެނެވެ.”

3– نَاسِخُ الْحَدِيْث އާއި مَنْسُوْخُ الْحَدِيْث ދެނެގަނެވޭނީ ކިހިނެއްތޯ؟

نَاسِخُ الْحَدِيْثއާއި مَنْسُوْخُ الْحَدِيْث ދެނެގަނެވޭނީ އަންނަނިވި ކަންތައްތަކުންނެވެ.

(ހ) رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ކަނޑައެޅިގެން އެކަން ހާމަކޮށްދެއްވާފައިވުން:

މީގެ މިސާލަކީ، صَحِيْحُ مُسْلِم ގައިވާ بُرَيْدَة ގެ حَدِيْث އެވެ. رَسُوْلُ اللهِ ﷺ حَدِيْث ކުރައްވާފައިވެއެވެ. "كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ، فَزُوْرُوهَا، فَإِنَّهَا تُذَكِّرُ الآخِرَةَ."

މާނައީ: "މީގެ ކުރިން ތިޔަބައިމީހުން قَبْرُسْتَان އަށް ޒިޔާރަތްކުރުން ތިމަން ކަލޭގެފާނު نَهِي ކުރައްވާފައިވިއަސް، (މިހާރު) ތިޔަބައިމީހުން ވަޑައިގެންނަން ޒިޔާރަތްކުރާށެވެ. އެހެނީ އެއީ آخِرَة ހަނދުމަކޮށްދޭކަމެކެވެ."

(ނ) أَصْحَابُ ބޭކަލުން ހާމަކޮށްދެއްވާފައިވުން:

މިސާލަކަށް، اللَّهُ އެކަލޭގެފާނުންނަށް ރުއްސެވުންލެއްވި جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ ގެ ރިވާއިން سُنَنُ ގެ އަހުލުވެރިން ރިވާކުރައްވާފައިވާ މި حَدِيْث "كَانَ آخِرَ الأَمْرَيْنِ مِن رَسُولِ اللهِ ﷺ تَرْكُ الْوُضُوءِ مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ."

މާނައީ: "رَسُولُ اللهِ ﷺ ގެ އެންމެފަހުގެ عَمَلُ ފުރަގަހި، އަލިފާނުން ފިހިފައިވާ (އެބަހީ: އަލިފާނަށް އަރުވައިގެން ކައްކައި، ރޯކޮށްފައިވާ) އެއްޗެއް ބަރީއްކުރުއްވުމަށްފަހު وُضُوْء ކުރެއްވުން ދޫކޮށްލެއްވުމެވެ."

(ނޯޓް: ކުރިން حُكْم އޮތްގޮތަކީ އަލިފާނަށް ދުވާފައިވާއެއްޗެއް ކެއުމަށްފަހު وُضُوْء ކުރުމެވެ. "މުހައްޒިބު")

(ރ) تَارِيْخُ އެނގުންލިބުން:

މީގެ މާނައަކީ، ތަޢާރުޟުވާހެން ފެނިދާ ދެ حَدِيْث އަކީ، ކޮންކޮން ދުވަސްވަރެއްގައި ދިރިހުރި ރަސޫލާ ﷺ حَدِيْث ކުރައްވާފައިވާ ދެބަސްފުޅުކަން އެނގުމެވެ.

މިސާލަކަށް الإِمَامُ أَبُوْدَاوُد ރިވާކުރައްވާފައިވާ، اللَّهُ ރުއްސެވުންލެއްވި شَدَّادُ بْنُ أَوْس ގެ حَدِيْث: "أَفْطَرَ الْحَاجِمُ وَالْمَحْجُومُ." މާނައީ: "ރޯދަވެރިއަކު ކަވާޖެހުމާއި ކަވާޖަހައިދިނުމުން ކަވާ ޖަހައިދިނުމީހާގެ ރޯދަ ބާތިލުވެއްޖެއެވެ."

މި حَدِيْث ވަނީ الإِمَامُ مُسْلِمُ، މާތް اللَّهُ އެކަލޭގެފާނުންނަށް ރުއްސެވުންލެއްވި عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبَّاس ގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ މިދަންނަވާ حَدِيْث ގެ ސަބަބުން مَنْسُوْخُ

ވެއެވެ. "احْتَجَمَ وَهُوَ مُحْرِمٌ صَائِمٌ."މާނައަކީ: ''ހަމަކަށަވަރުން މާތް نَبِيُّއާ ﷺ إِحْرَامُ ބަނދުކުރައްވައިގެން، ރޯދަވެވަޑައިގެން ހުންނަވައި، ކަވާ ބަނދުކުރެއްވިއެވެ.''

شَدَّادُ بْنُ أَوْس ގެ ބަޔާންވެދިޔަ حَدِيْث ރިވާވެފައިވާ ބައެއް سَنَدُ ން އެނގޭ ގޮތުގައި މާތް نَبِيُّއާ ﷺ އެބަސްފުޅުގެ حَدِيْث ކުރެއްވީ، مَكَّة فَتْحُ ކުރެއްވި ދުވަސްވަރު (هِجْرَة އިން 8 ވަނައަހަރު)އެވެ. އަދި الإِمَامُ مُسْلِمُ ، عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبَّاس ގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ބަޔާންވެދިޔަ ބަސްފުޅުގައިވާގޮތުން رَسُولُ اللهِ ﷺ عَمَلُ ކުރެއްވީ، حَجَّةُ الْوَدَاعِ ގެ ތެރޭގައި (هِجْرَة އިން 10ވަނައަހަރު)އެވެ. ވީމާ ކުރީގެ حُكْم ވަނީ ފަހުގެ حُكْم ގެސަބަބުން مَنْسُوْخُ ވެއެވެ.

(ނ) عِلْمُ ވެރިންގެ إِجْمَاعُ ން يَقِيْن ކަންލިބުން:

މިސާލަކަށް الإِمَامُ أَبُوْدَاوُد އާއި الإِمَامُ التِّرْمِذِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ، "مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَاجْلِدُوهُ،فَإِنْ عَادَ فِي الرَّابِعَةِ فَاقْتُلُوْهُ." މާނައީ: ''ބަނގުރާބޮއިފިމީހާ حَدُّ ޖަހާށެވެ.އޭނާ ހަތަރުވަނަފަހަރަށް އެކަމަކަށް އެނބުރި އަތުވެއްޖެނަމަ ފަހެ އޭނާ قَتْلُ ކުރާށެވެ.''

''މިحَدِيْث އާމެދު الإِمَامُ النَّوَوِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.މިحَدِيْث مَنْسُوْخُ ވެފައިވާ ކަމަށް عِلْمُ ވެރިންގެ إِجْمَاعُ ން ދަލީލުލިބިއެވެ.''

حَقِيْقَةُ ގައި إِجْمَاع އަކީ حُكْم އެއް نَاسِخُ ކުރާ އަދި حُكْم އެއް مَنْسُوْخُ ކުރާ އެއްޗެއްނޫނެވެ.ނަމަވެސް، إِجْمَاعُ ން އެކަން ކުރާނޭ ދަލީލެއް ހުރިކަން ދޭހަވެއެވެ. (އެބަހީ:عِلْمُ ވެރިންގެ إِجْمَاعَއަކީ، شَرْعِي حُكْمُއެއް އަލަށްގެނެސްދޭނެ އެއްޗެއް ކަމުގައިނުވާފަދައިން عِلْمُވެރިންގެ إِجْمَاعِއިން شَرْعِي حُكْم އެއް مَنْسُوْخُ ކޮށް، އުވައެއްވެސް ނުލެވޭނެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް، إِجْمَاعِއަކީ، އެކަންކަން ހިނގާފައިވާގޮތުގެ މައްޗަށް ދަލީލުލިބިދޭކަމެވެ.)

4- މިފަންނުގައި ލިޔެވިފައިވާ އެންމެ مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް:

(ހ) الاِعْتِبَارُ فِي النَّاسِخِ وَالْمَنْسُوْخِ مِنَ الآثَارِ.މިއީ الإِمَامُ أَبُوْبَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُوْسَى الْحَازِمِيّ ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ.

(ހ) النَّاسِخُ وَالْمَنْسُوْخُ. މިއީ الإِمَامُ أَحْمَدُ ގެ ފޮތެކެވެ.
(ށ) تَجْرِيْدُ الأَحَادِيْثِ الْمَنْسُوْخَةِ. މިފޮތުގެ مُؤَلِّفُއަކީ الإِمَامُ اِبْنُ الْجَوْزِيّ އެވެ.

* * * * *

الْفَصْلُ الثَّالِثُ

ތިންވަނަ ބައި

الْخَبَرُ الْمَرْدُوْدُ

ރައްދުވެވިގެންވާ حَدِيْث

ފުރަތަމަ بَحْث: ضَعِيْفُ حَدِيْث

ދެވަނަ بَحْث: އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި ރާވީއަކު ވެއްޓިފައި،
އޮތުމުގެ ސަބަބުން ރައްދުވާ حَدِيْث

ތިންވަނަ بَحْث: ރާވީގެ ކިބާގައިވާ ތުހުމަތުކުރެވޭ ކަމަކާހުރެ
ރައްދުވާ حَدِيْث

الْخَبَرُ الْمَرْدُوْدُ وَ أَسْبَابُ رَدِّهِ

ރައްދުވެވިގެންވާ حَدِيْث އާއި، އެފަދަ حَدِيْث ރައްދުވެވުނު ސަބަބު

1– الْخَبَرُ الْمَرْدُوْدُ ގެ تَعَارُفُ:

الْخَبَرُ الْمَرْدُوْدُ، ނުވަތަ ރައްދުވެވިގެންވާ حَدِيْثއަކީ، އެخَبَر އެއް ދިންމީހާ، ތެދުވެރި މީހެއް ކަމުގެ يَقِيْن ކަން ކުޑަވެފައިވާ حَدِيْثއެވެ.

މިއީ صَحِيْحُ حَدِيْثގެ ވާހަކަދެކެވުނުހިނދު ބަޔާންކުރެވިފައިވާ ފަދައިން، حَدِيْث قَبُوْلُ ކުރުންއެމައްކަން ބިނާވެފައިވާشَرْطُ ތަކުގެ ތެރެއިން شَرْطއެއް، ނުވަތަ އޭގެތެރެއިން އެތައް شَرْطُ ތަކެއް سَنَد އެއްގައި ފުރިހަމަނުވުމުގެ ސަބަބުން ގެދުވެރިވާކަމެކެވެ.

2– الْخَبَرُ الْمَرْدُوْدُ ގެ ވައްތަރުތަކާއި، އެފަދަ خَبَرُ ރައްދުވެވޭ ސަބަބުތައް:

عِلْمُ ވެރިންވަނީ الْخَبَرُ الْمَرْدُوْدُ، ނުވަތަ ރައްދުވެވިގެންވާ حَدِيْث ވަރަށްގިނަ ބައިތަކަކަށް ބައްސަވާފައެވެ. (ބައެއް عِلْمُ ވެރިން އެފަދަ حَدِيْث ތައް ސާޅީސްއެއްހާ ބަޔަކަށް ބެހިގެންވާކަމަށް ވިދާޅުވެފައެވެ.) އަދި މިބައިތަކުގެ ތެރެއިން ކޮންމެބަޔަކަށް ވަކި خَاصَّ ނަމެއް ދެއްވާފައިވެއެވެ. ހަމައެހެންމެ، އޭގެތެރެއިން ބައެއް ބައިތަކަށް ވަކިخَاصَّ ނަމެއްދެއްވާފައި ނުވިއަސް، عَامُّ ނަމެއްކަމުގައިވާ الضَّعِيْفُ، ބަލި حَدِيْث ގެނަން ދެއްވާފައިވެއެވެ.

حَدِيْثއެއް قَبُوْلُ ނުކުރެވި ރައްދުކުރެވޭ ސަބަބުތަކަށް ބަލާއިރު، އެއީ ވަރަށްގިނަ ސަބަބުތަކެކެވެ. ނަމަވެސް އެހުރިހާ ސަބަބުތަކެއް ބެހިގެންވަނީ މައިގަނޑު ދެކަމަކާއެވެ. ނުވަތަ ދެސަބަބަކާއެވެ. އެއީ:

(ހ) سَنَدُ ގައި ރާވީއެއްގެނަން ބަޔާންވެފައިނުވުން. އާއި،

(ށ) ރާވީގެމައްޗަށް ޠަޢްނުވެފައިވާ ތުހުމަތު. މިދެކަންތަކެވެ.

މިދެންނެވުނު މައިގަނޑު ދެކަންތަކުންކުރެ ކޮންމެކަމެއްގެދަށުގައި އެތައް ވައްތަރުތަކެއް ނުވަތަ ބައިތަކެއްވެއެވެ. اللّٰهُ ގެ ވާގިފުޅާއި، އެކަލާނގެ تَوْفِيْق އާއެކު، މިއިން ކޮންމެބައެއްގެމައްޗަށް ވަކިވަކިން ބަލައިލާނަމެވެ.އެންމެފުރަތަމަ ބަލައިލާނީ، މަރްދޫދުބައިތަކަކަށް ކިޔާ عَامُّ ނަންކަމުގައިވާ الضَّعِيْفُ ގެ މައްސަލައެވެ.

* * * * *

ފުރަތަމަ بَحْث

الضَّعِيْفُ

ބަލި حَدِيْث

1- الضَّعِيْفُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الضَّعِيْفُއަކީ، الْقَوِيُّ "ގަދަފަދަ" ނުވަތަ "ވަރުގަދަ" މިބަހުގެއިދިކޮޅެވެ.الضَّعِيْفُ ނުވަތަ "ބަލިކަން" މިއީ حِسِّي އަދި مَعْنَوِيّ މިދެގޮތަށްވެސް ވާނެކަހަލަކަމެކެވެ. މިތަނުގައި މިމުރާދުކުރަނީ މަޢުނަވީބަލިކަމެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **ގޮތުން:** الضَّعِيْف އަކީ، އެ حَدِيْث އެއްގައި الْحَسَنُ ދަރަޖައިގެحَدِيْث އެއްގައި ހުންނަންޖެހޭ شَرْط އެއް ނުވަތަ شَرْطُ ތަކެއް ފުރިހަމަނުވާ حَدِيْث އެވެ.

الْبَيْقُوْنِيّ ގެ ނަޒުމުގައި އޭނާ الضَّعِيْفُ ގެ تَعَارُفُ މިފަދައިން ދެއްވާފައިވެއެވެ.

وَكُلُّ مَا عَنْ رُتْبَةِ الْحُسْنِ قَصُر   فَهُوَ الضَّعِيْفُ وَهُوَ أَقْسامٌ كُثُر

މާނައީ:"الْحَسَنُ ގެ ދަރަޖައަށް ދެރަވެފައިވާކޮންމެ حَدِيْث އަކީ ضَعِيْفُ حَدِيْث އެވެ. ދަނެ އަދި (އެބަހީ:ضَعِيْفُ حَدِيْثއަކީ) އޭގެވަރަށްގިނަ ބައިތައްހިމެނޭ ވައްތަރެކެވެ."

2– ضَعِيْفُ حَدِيْث ގެ ދަރަޖަތައް:

އެ حَدِيْث އެއްގެ ރާވީންގެކިބައިގައިވާ ضَعِيْفُ ކަން ނުވަތަ ބަލިކަން ބޮޑުވީ ވަރަކަށް އެ حَدِيْث އެއްގެ ضَعِيْفُ ކަން ބޮޑުވާނެއެވެ. އަދި ރާވީންގައިވާ ضَعِيْفُ‌ކަން ކުޑަނަމަ حَدِيْث ގެ ضَعِيْفُ ކަން ކުޑަވާނެއެވެ.އެއީ صَحَّ حَدِيْث ގެ މަރާތިބު ދަރަޖަތައް ހުންނަފަދައިންނެވެ.އެހެންކަމާއެކު ضَعِيْفُ حَدِيْث އާއި ضَعِيْفُ ކަން ވަރަށްބޮޑު حَدِيْث އާއި، الْوَاهِيّ "ވަރަށްބަލިކަމި" حَدِيْث އާއި، مُنْكَرُ حَدِيْث އާއި،އަދި އޭގެ އެންމެ ނުބައި އެންމެ ދަށްދަރަޖަ ކަމުގައިވާ مَوْضُوْعُ حَدِيْث އޭގެތެރޭގައިހިމެނެއެވެ.

3– އެންމެބަލި سَنَدُ ތައް:

صَحِيْحُ حَدِيْث ގެދަރަޖަތަކާވާހަކަ ދެކެވުނުއިރު ބަޔާންކުރުމުގައި ވާފަދައިން، صَحَّ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި އެންމެ صَحَّ سَنَدُ ބައެއް عِلْمُ ވެރިން ކަނޑައަޅުއްވާފައިވާ ގޮތުން، ضَعِيْفُ حَدِيْث ގެ مَوْضُوْعُ ގައި ބައެއް عِلْمُ ވެރިންވަނީ، أَوْهَي الأَسَانِيْد ނުވަތަ އެންމެބަލި سَنَدُތައް، މިނަމުގައި ބައެއް سَنَدُ ކަނޑައަޅުއްވައި، ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. މިގޮތުން الإِمَامُ الْحَاكِمُ ވަނީ، ބައެއް أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެކިބައިން حَدِيْث ރިވާވެފައިވާ، ބަލި سَنَد އާއި، ބައެއް ރަށްރަށް، ނުވަތަ ބައެއް ފަރާތްތަކާ نِسْبَة ވާ، ބަލި سَنَدُ ތައް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ.

މިގޮތުގައި، الْحَاكِم އާއި އެހެން ބޭކަލުންގެ ފޮތްފޮތުން ހޯދައިލެވިދާނެ އެފަދަ ބައެއް سَنَدُ ގެ މިސާލު ބަޔާން ކޮށްދިނުން قَصْدُ ކުރަމެވެ.

(ހ) أَبُوْبَكْرٍ الصِدِّيْقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ގެއަރިހުން ރިވާވެފައިވާ އެންމެ ބަލި سَنَدُ:

صَدَقَةُ بْنُ مُوْسَى الدَّقِيْقِيُّ ، عَنْ فَرْقَدِ السَّبَخِيُّ، عَنْ مُرَّةَ الطِّيْبِ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ.

(ށ) شَامُ ކަރައިގެ أَهْلُ ވެރިންގެ ރިވާއިން ރިވާވެފައިވާ އެންމެ ވަހީ سَنَدُ:
مُحَمَّدُ بْنُ قَيْسٍ الْمَصْلُوْبِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ زُحَرٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَزِيْدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ.

(ނ) عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ގެ ރިވާއިން ރިވާވެފައިވާ އެންމެވަހީ سَنَدُ:

السُّدِيُّ الصَّغِيْرُ مُحَمَّدُ بْنُ مَرْوَانَ، عَنِ الْكَلْبِيِّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

الْحَافِظُ اِبْنُ حَجَر ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިއީ ދޮގުގެ ސިލްސިލާއެކެވެ. ރަނގެ ސިލްސިލާއެއް ނޫނެވެ."

4- ضَعِيْفُ حَدِيْث ގެ މިސާލު:

الإِمَامُ التِّرْمِذِيّ، حَكِيمُ الأَثْرَمُ ހިމެނޭ سَنَدَއަކުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ މިދަންނަވާ حَدِيْثއަކީ، ضَعِيْفُ حَدِيْث އެކެވެ. حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَكِيْمِ الأَثْرَمِ، عَنْ أَبِي تَمِيمَةَ الْهُجَيْمِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَن النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَنْ أَتَى حَائِضاً أَوِ امْرَأَةً فِي دُبُرِهَا أَوْ كَاهِناً، فَقَدْ كَفَرَبِمَاأُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ(ﷺ)." މާނައީ: "حَيْضُ ވެރިޔާއާ އެއްދާންކުރާ މީހާއި، އަންހެނުންގެ ފުރަގަސްމަގުން އެއްދާންކުރާ މީހާއި، ކަހިނުން (އެބަހީ: ނަކަތް ބަލައިބުނާ މީހާއި، އަތްބަލައިބުނަނީ ކަސްކިޔާ، مُسْتَقْبَلُ ގައި ވާނެކަންތައްތައް ބުނެދޭ މީހާ) ގެ ގާތަށް އައިސް އޭނާ ބުނާއެއްޗެއް ތެދުކޮށްފި މީހާ، اللَّهُ ގެ ރަސޫލާ مُحَمَّدُ نَبِيކަލޭގެފާނު (ﷺ) ގެ މައްޗަށް ބާވައިލެއްވި އެއްޗަކަށް ކާފިރުވެއްޖެ މީހެކެވެ."

މި حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމަށްފަހު، التِّرْمِذِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "حَكِيمُ الأَثْرَمُ، عَنْ أَبِي تَمِيمَةَ الْهُجَيْمِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَة މި سَنَدُ ނޫން ގޮތަކުން މި حَدِيْث ރިވާވެފައި ވާކަމެއް ތިމަންނައަކަށް އެނގިގެން ނުވެއެވެ."

އަދިވެސް التِّرْمِذِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މި حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގެ ސަބަބުން، މިއީ ضَعِيْفُ حَدِيْث އެއްކަމުގައި مُحَمَّدُ (އެބަހީ: الْبُخَارِيّ) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ."

މި حَدِيْث، ضَعِيْفُ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވީ، މިحَدِيْثގެ سَنَدُ ގައިވާحَكِيمُ الأَثْرَمُ ގެ ސަބަބުންނެވެ. عِلْمُ ވެރިންވަނީ، އޭނާއަކީ ضَعِيْفُ ރާވީއަކުކަމުގައި ވިދާޅުވެފައެވެ. ابْنُ حَجَرُ އެކަލޭގެފާނުގެ تَقْرِيْبُ التَّقْرِيْب އެވެ ކިޔުނުފޮތުގައި، حَكِيمُ الأَثْرَم އާމެދުގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އެއީ "لِيْنٌ." "ضَعِيْفُ ކަންބޮޑު" ރާވީއެކެވެ.

5- ضَعِيْفُ حَدِيْث ރިވާޔަތްކުރުމުގެ حُكْم:

حَدِيْث عِلْمُ ގެ أَهْلُ ވެރިންނާއި، އެނޫން عِلْمُ ވެރިންވެސް ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި، ضَعِيْفُ حَدِيْثއެއްގެ سَنَدُ ގައިވާ ބަލިކަމެއް، ނުވަތަ ضَعِيْفُކަމެއް ބަޔާން ކުރުމެއްނެތި، އަދި އެ حَدِيْث ضَعِيْفُ ވިސަބަބު ހާމަކުރުމެއްނެތިވެސް ضَعِيْفُ حَدِيْث ރިވާޔަތްކުރުމަކީ، ދެ شَرْط އާއެކު ހުއްދަކަމެކެވެ. ނަމަވެސް مَوْضُوْعُ حَدِيْث އެއްނަމަ އެحَدِيْث، مَوْضُوْعُ حَدِيْث އަކަށްވީ ސަބަބު ބަޔާންކުރުމާނުލައި ރިވާޔަތްކުރުމަކީ، ހުއްދަކަމެއްނޫނެވެ.

އެ ދެ شَرْط އަކީ:

(ހ) އެ ضَعِيْفُ حَدِيْث އަކީ عَقِيْدَة އާބެހޭ حَدِيْث އެއްކަމުގައިނުވުން.

މިސާލަކަށް: اللّٰهُ ގެ ސިފަތްތަކާބެހޭގޮތުން، ނުވަތަ عَقِيْدَة އާބެހޭ އެފަދަ އެހެން ކަމަކާބެހޭގޮތުން އައިސްފައިވާ حَدِيْثއެއް ކަމުގައިނުވުން.

(ށ) އެ حَدِيْث އަކީ شَرْعُ ގެ حُكْمއެއް ބަޔާންކޮށްދީފައިވާ حَدِيْث އަކަށްނުވުން.

މިސާލަކަށް: އެ حَدِيْث އަކީ حَلَالُ، حَرَامُ އާ ގުޅުންހުރި حَدِيْث އެއް ކަމުގައި ނުވުން.

މާނައަކީ نَصِيْحَة އާއި، ހެޔޮކަންކަމަށް ހިތްވަރުދީ، ނުބައިކަންކަމުން ދުރުހެލިކުރުމުގެ ވާހަކަ ހިމެނޭ حَدِيْث އެއްނަމަ، ނުވަތަ ވޭތުވެދިޔަ ތާރީޚުވެސް حَادِثَة އެއްގެވާހަކަ ބަޔާންކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެއްނަމަ، ނުވަތަ މިނޫނަސް މިބާވަތުގެ ކަމަކާގުޅޭ حَدِيْث އެއްނަމަ އެފަދަ ضَعِيْفُ حَدِيْثއެއް، ދެންނެވިފަދަ ދެشَرْط އާއެއްގޮތަށް ރިވާޔަތްކުރުމަކީ ހުއްދަކަމެކެވެ.

عِلْمُ ވެރިންކުރެ ضَعِيفُ حَدِيْث ރިވާކުރުއްވުމުގައި تَسَاهُلُ "ކަންފަސޭހަކޮށް" ގެންގުޅުއްވިކަމަށް مَشْهُوْرُ ފުޤަހާއާ ބޭކަލުންގެތެރޭގައި سُفْيَانُ الثَّوْرِيّ އާއި عَبْدُ الرَّحْمَانَ بْنُ مَهْدِيّ އާއި الإِمَامُ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَل ހިމެނިވަޑައިގަންނައެވެ.

ضَعِيفُ حَدِيْث އެއީ، އެ حَدِيْث ގެ سَنَد އާ ނުލައި މިހެން ރިވާކުރާނަމަ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ މިފަދައިން حَدِيْث ކުރެއްވިއޭބުނުން ހުއްޓައެއް ނުވާނެއެވެ. އެހެން ނަމަވެސް، އެފަދަ حَال އެއްގައި ބުނުންހުންނަ ވަނީ، "رُوِيَ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ كَذَا" ވާނީ: "رَسُوْلُ اللهِ ﷺ މިފަދައިން حَدِيْث ކުރެއްވިކަމުގައި ބުނެވެއެވެ." ނުވަތަ "بَلَغَنَا عَنْهُ كَذَا" ވާނީ: "އިތުރު އެކަލޭގެފާނު އެފަރިން حَدِيْث ކުރެއްވިކަމުގައި މީހުންނަށް خَبَرُ ލިބިގެންވެއެވެ." މިފަދަ ބަސްގޮތަކަށެވެ.

އެއީ، އެ حَدِيْث ދަނީ، ضَعِيْفُ حَدِيْث އެއްކަން މީހާއަށް އަންގައިދިނުމަށެވެ، އަދި رَسُوْلُ اللهِ ﷺ حَدِيْث ކުރެއްވި ބަސްފުޅެއްކަމުގައި ކަށަވަރުވެގެންނުވާ، އެކަލޭގެފާނަށް ނިސްބަތްކުރުމުން ސަލާމަތްވުމަށްޓަކައެވެ.

6- ضَعِيْفُ حَدِيْث އަށް عَمَلُ ކުރުމުގެ حُكْم:

ضَعِيْفُ حَدِيْث އަށް عَمَلُ ކުރުމާމެދު عِلْمُ ވެރިންގެ ދެމެދުގައި ވަނީ خِلاَفُ އުފެދިފައެވެ.

އެހެންނަމަވެސް، جُمْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިން، ނުވަތަ عِلْمُ ވެރިންގެ أَغْلَبِيَّةُ ބޮޑީ، ތިން شَرْط އަކާއިގެން "فَضَائِلُ الأَعْمَالِ" "އިތުރުކުރާކަންކަމުގައި" ضَعِيفُ حَدِيْث އަށް عَمَلُ ކުރުމަކީ ހުއްދަކަމެކެވެ. الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر ވަނީ އެކަންކަން بَيَان ކުރައްވާފައެވެ. އެކަންކަމަކީ:

(ހ) އެ حَدِيْث ގައިވާ ضَعِيفُ ކަމަކީ، ނުވަތަބޮޑުކަމަކީ، ގަދަ ބޮޑުކަމަކަށް، ނުވަތަ ضَعِيْفُ ކަމަކަށް ނުވުން.

(ށ) عَمَلُ ކުރާ صَحَّ أَصْل އެއްގެމަތީގައި އެ حَدِيْثގައި ބަޔާން ވެގެންވާ ކަމެއް ހިމެނިގެންވުން.

(ނ) حَدِيْث ގައިވާކަމަކަށް عَمَلُ ކުރާހިނދު، އެއީކަނޑައެޅިގެން ثَابِتُ ވެފައިވާ ކަމެއްކަމުގައިނުހުރުމާއި، ރައްކާތެރިކަމަށް އިސްކަންދިނުމާއެކު عَمَلُ ކުރުން. މިއެވެ.

7– ضَعِيْفُ حَدِيْث ހިމެނޭ މުހިއްމު ފޮތްތައް:

(ހ) ضَعِيْفُ ރާވީންގެ މައްޗަށް تأْلِيفُ ކުރެވިފައިވާ ފޮތްތައް:

މިސާލަކަށް، الإمَامُ اِبْنُ حِبَّان ގެ كِتَابُ الضُّعَفَاء އާއި الإِمَامُ الذَّهَبِيّ ގެ مِيْزَانُ الإِعْتِدَال އަދި މިދެފޮތުގައި ފާހަގަކޮށްދީފައިވެއެވެ. އެއީ އެ ފޮތްތަކުގައި އެބޭކަލުން ވަރަށްގިނަ ضَعِيْفُ حَدِيْث ތައް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. އަދި އެފޮތްތަކުގައި ބަޔާން ކުރައްވާފައިވާ ضَعِيْفُ ރާވީންގެ ސަބަބުން، ضَعِيْفُ ވެފައިވާ حَدِيْث ތަކެވެ.

(ނ) خَاصّ ކޮށް ضَعِيْفُ حَدِيْث ގެ ވައްތަރުތައް ބަޔާންކޮށް تَأْلِيفُ ކުރެވި ފައިވާ ފޮތްތައް:

މިފަދަ ފޮތްފޮތުގެ ތެރޭގައި الْمَرَاسِيْل އާއި الْعِلَل އާއި الْمُدْرَجُ ފަދަ مَوْضُوْع ތަކަށް ޚާއްޞަވެފައިވާ ފޮތްފޮތް ހިމެނެއެވެ. އޭގެތެރޭގައި الإمَامُ أَبُوْدَاوُد ގެ كِتَابُ الْمَرَاسِيْل އާއި الإِمَامُ الدَّارَقُطْنِيّ ގެ الْعِلَلُ ހިމެނެއެވެ.

* * * * *

ދެވަނަ بَحْث

الْمَرْدُوْدُ بِسَبَبِ سَقْطٍ مِنَ الإِسْنَادِ

سَنَدُ ގައިވާ ކެނޑިފައިވުމުގެ ސަބަބުން ރައްދުކުރެވޭ ހަދީޘް

ރައްދުވާ حَدِيْث

1– سَنَدُ ގައިވާ سَقْط އެކޭބުނެވޭބަހުގެމާނަ:

سَنَدُގައިވާ سَقْط އެކޭ ނުވަތަ ވެއްޓިފައިވުމެކޭ، ނޫންނަމަ ބަޔާން ކޮށްލައި ނުވުމާ، ބުނެވޭބަހުގެމާނައަކީ، سَنَدُގައިވާ تَسَلْسُل "ގުޅިގެންވުން" ނެތުމެވެ. سَنَدُ މެދުކެނޑިފައިވުމެވެ. އެއީ އެسَنَدُ ގައިވާ ބައެއްރާވީން ގަސްދުގައި، ނުވަތަ ގަސްދުގައި ނޫން ގޮތެއް ގައިވިއަސް، އޭގެތެރިން އެއްރާވީއެއް، ނުވަތަ ގިނަރާވީންގެނަން ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލުމަށްފަހު، حَدِيْث ރިވާކުރުމެވެ. މިގޮތުން ބަޔާން ނުކޮށްދޫކޮށްލާފައިވާ، ނުވަތަ ރާވީންނަރީ سَنَدُ ގެ ފެށުމުގައި، ނުވަތަ ނިމޭހިސާބުގައި، ނުވަތަ سَنَدُ ގެ މެދުތެރޭގައިވާ ބައަކަމުގައި ވެސް ވެދާނެއެވެ. އަދި އެ ބަޔާންނުކުރެވޭ ފާޅުގައިވާ ދޫކޮށްލުމެއްކަމުގައި ނުވަތަ ވަންހަނާގައިވާ ދޫކޮށްލުމެއްކަމުގައިވެސް ވާނެއެވެ.

2– سَنَدُ ގައިދުރުވެރިވާ سَقْطُ ގެ "ދޫކޮށްލުމުގެ" ވައްތަރުތައް:

سَنَدُގައި ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލާދޫކޮށްލުން، ފާޅުގައިވާ ދޫކޮށްލުމެއް ކަމުގައި ވުމާއި، ވަންހަނާގައިވާދޫކޮށްލުމެއްކަމުގައިވުމުގެ މައްޗަށްބިނާކޮށް ދެބައިކަމަށްބެހިގެން ވެއެވެ. އެއީ: السَّقْطُ الظَّاهِرُ އާއި السَّقْطُ الْخَفِيّ އެވެ.

(ހ) السَّقْطُ الظَّاهِرُ: ފާޅުގައި ދޫކޮށްލާފައިވުން.

سَنَدُގައި ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލާފައިވުން އެއީ ފާޅުގައި ދޫކޮށްލާފައިވާ ދޫކޮށްލުމެއްކަން ދެނެގަތުމަށްޓަކައި މަސައްކަތްކުރެއްވި ބޭކަލުންގެތެރޭގައި، މިފަންނުގެ މާހިރުން ކަމުގައިވާ ބޮޑެތި عِلْمُ ވެރިންނާއި، މިފަންނުގައި تَحْقِيقُ ކުރައްވައި، ދިރާސާ ކުރެއްވުމަށް ކުރިމަތިލައްވާފައިވާ عِلْمُ ވެރިންވެއެވެ.

سَنَدُގައިވާ މިބާވަތުގެ ދޫކޮށްލުން ދެނެގަނެވޭނެ އެންމެ ފާޅުކަންބޮޑު ގޮތަކީ، ރާވީއާއި، އޭނާގެ شَيْخ އާ ބައްދަލުވެފައި ނުވާކަން ސާބިތުވުމެވެ. މިކަން ދެނެގަނެވޭ ގޮތްތަކުގެ ތެރޭގައި، އެދެމީހުން އެއްދުވަސްވަރެއްގައި ދިރިއުޅުއްވުން ނުވުން، ނުވަތަ އެއްދުވަސްވަރެއްގައި ދިރިއުޅުއްވިކަމުގައި ވިޔަސް، [illegible] [illegible]، أُسْتَاذ ކަމާއި، ދަރިވަރެއްގެ حَيْثِيَّةُ ން ބައްދަލުވެފައިވާ ބަޔަކަށްނުވުން، އަދި އެ شَيْخُ ގެ ކިބައިން حَدِيْث ރިވާކުރުމަށް إِجَازَةُގެގޮތުން، ނުވަތަ وِجَادَةُ ގެގޮތުން ހުއްދަ ލިބިފައި ނުވުންފަދަ ގޮތްތަކުން އެނގުމުން ބައްދަލުވެފައިނުވާކަން ސާބިތުވެއެވެ.

إِجَازَةُ ގެ މާނައަކީ، ވަކި عِلْمُ ވެރިއެއްގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْثތައް، އެ عِلْمُވެރިޔަކާ ބައްދަލުވެފައިނުވާ [illegible] ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދެއްވުމެވެ. މިގޮތުން، އެعِلْمُ ވެރިއެއްގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް އެއްފޮތެއްގައި ލިޔުއްވައިގެން ފޮތް [illegible]{މިޒަމާނާ ހަމައަށް [illegible] މިފޮތުގައި ހިމެނިފައިވާحَدِيْث ތައް މިޒަމާނާ އެއްދުވަސްވަރުގެ عِلْمُ ވެރިން، މިޒަމާނުގެ ކިބައިން ރިވާކުރުމަށް إِجَازَة “ހުއްދަ” ދިނުމެވެ.} މިފަދައިންނެވެ.

وِجَادَة ގެ މާނައަކީ، އެއީ ކާކުގެ އަތްލިޔުމެއްކަން، އެނގޭފަދައިން [illegible] އެނގޭ عِلْمُ ވެރިއެއްގެ އަމިއްލަފުޅު އަތްލިޔުމުން ލިޔުއްވާފައިވާ [illegible]، އެފޮތުގައިވާ حَدِيْث ތައް، އެ عِلْمُ ވެރިޔަކާ حَوَالَة ދީ، އޭނާގެ سَنَدُ ން އެރާވީއަކު ރިވާކުރުމެވެ. މި ކަންކަމުގެ تَفْصِيْلُ ތައް، طُرُقُ التَّحَمُّلِ وَصِيَغُ الأَدَاءِ “[illegible]

حَدِيْث ލިބިގަންނަގޮތްތަކާއި، އަސްލުންނަން حَدِيْث ހޯދުކޮށްދިންމުނަށްބުނާބަސްތައް“މިބާބުގައި އަދި އަންނާނެއެވެ.

ކަންމިހެން ހުރުމާއެކު حَدِيْث ތަކުގެ سَنَدُ ތަކާމެދު تَحْقِيْقُ ކޮށް ހޯދާ މީހަކަށް، ރާވީންނާބެހޭ تَارِيْخُ ތައް ދެނެގަންނަންޖެހޭނެއެވެ. އޭގެތެރޭގައި، އެ ރާވީން ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދެކެލެއްވި އަހަރާއި، އެބޭކަލުން އަވަހާރަވި އަހަރާއި، އެބޭކަލުން حَدِيْث ދަސްކުރުމުގެ ކަންތައްތަކުގައިން مَشْغُوْلُ ވެލެއްވި ދުވަސްވަރާއި، حَدِيْث ދަސްކުރުމަށްޓަކައި، ދުރުދުރަށް ދަތުރުފުޅުތަކުގައި އުޅުއްވި ދުވަސްވަރާއި، މިފަދަ އެތައްކަމެއް ދެނެގަންނަންޖެހޭނެއެވެ.

سَنَد އެއްގައިވާ السَّقْطُ الظَّاهِرُ، ނުވަތަ ފާޅުގައި ދޫކޮށްލާފައިވާ ދޫކޮށްލުމެއް، އެ سَنَدُ ގައިހިމެނިފައިވާ ހިސާބެއްގެ ގޮތުންނާއި، ދޫކޮށްލާފައިވާ ރާވީންގެ عَدَدُ ގެ މައްޗަށް ބައްލަވައި عِلْمُ ވެރިން ހަތަރު ނަމެއް ދީފައިވެއެވެ. އެނަންތަކަކީ:

1- الْمُعَلَّقُ

2- الْمُرْسَلُ

3- الْمُعْضَلُ

4- الْمُنْقَطِعُ މިއެވެ.

(ށ) السَّقْطُ الْخَفِيُّ: ވަންހަނާގޮތުގައި ދޫކޮށްލާފައިވުން.

މިއީ حَدِيْث عِلْمُ ގައި އަހާމިއްބަވާ، ވިސްނުންތެރިބޮޑެތިން، އަދި سَنَدُ ތައް ކުރިކަރި ވަތުންއަރިސްވަރިވާގޮތެރި، سَنَدُ ތަކުގައިވާعِلَّةތައް ބަލައިގަތުން ފެނިވަޑައިގަންނަވާ إِمَامُ ން ނަށްނޫނީ އެނގިވަޑައިގަންނަވާނެ ކަމެއްނޫނެވެ.

السَّقْطُ الْخَفِيّ އަށްވެސް ދެނަމެއްވެއެވެ. އެއީ:

1- الْمُدَلَّس އާއި

2- الْمُرْسَلُ الْخَفِيّ އެވެ.

މި 6 ބައިގެ މައްޗަށް އަންނަނިވި ޗެޕްޓަރުތަކުގައި تَفْصِيلُ ކޮށް ބަޔާންކުރާނަމެވެ.

*   *   *   *   *

الْمُعَلَّقُ

مُعَلَّقُ حَدِيْث

1- الْمُعَلَّقُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** މިއީ عَلَّقَ "އެއްޗެއް އަނެއްއެއްޗެއްގައި އައްސައިލުން، ނުވަތަ ގުޅުވަންތަރަކަށް އެލުވާލައިބަހައްޓަން" މި فِعْلُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْلُއެވެ.

އެހެރަ سَنَدُ ތަކަށް الْمُعَلَّقُ އެވިދުނީ، ހަމައެކަނި سَنَدُ ގެ މަތީބައި(أَصْحَابُ ބާކަރާކަހަމައިން)ގެ، اتِّصَالُ ވެފައިވުމާއެކު، سَنَدُ ގެ ތިރިބައިގެ ގުޅުން ކެނޑިފައިވުމުންނެވެ.

ވީމާ الْمُعَلَّقُ حَدِيْث ގެ މިސާލު ފަދަ ދިޔާ އެއް ތަރަފަށްވެފައި ގުޅިފައިވާ އެއްޗެއް ފަދައެވެ.

(ށ) اصْطِلَاحِي **ގޮތުން:** އެއީ سَنَدُ ފެށޭތަނުން ރާވީއެއް ނުވަތަ އެކަކަށްވުރެ ގިނަ ރާވީންގެ ނަން ބާކީނުކޮށް ދޫކޮށްލާފައިވާ حَدِيْثއެވެ.

2- الْمُعَلَّقُ ގެ ވައްތަރުތައް:

(ހ) އެ حَدِيْث އެއްގެ މުޅި سَنَدُ އުނިކޮށް ދޫކޮށްލުމަށްފަހު، " قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ كَذَا." "رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އެވިދާޅުވިން حَدِيْث ކުރައްވައި" ބުނުން.

(ށ) އެ حَدِيْث އެއްގެ سَنَدُ ގައިވާ صَحَابِيّ އެއްގެ ނަންފިޔަ ނުވަތަ صَحَابِيّ އާއި تَابِعِيّ ގެ ނަންފިޔަވައި މުޅި سَنَدُ އުނިކޮށް ދޫކޮށްލުން.

3– الْمُعَلَّقُ ގެ މިސާލެއް:

މިފަދަ މިސާލެއްގެ ގޮތުގައި، صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ ގައި بَابُ مَايُذْكَرُ فِي الْفَخِذِ. „މާކަލުވާމަހުގެ ވާހަކަ ނަންގަނެވޭބާބު“ ގެ مُقَدِّمَة ގައި الإِمَامُ الْبُخَارِيّ، مُعَلَّقُ ކޮށް ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ހިމެނެއެވެ.

الْبُخَارِيّ އެ حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ مُعَلَّقُ ކޮށް މިފަދައިންނެވެ. "وَقَالَ أَبُو مُوسَى: غَطَّى النَّبِيُّ ﷺ رُكْبَتَيهِ حِيْنَ دَخَلَ عُثْمَانُ."

މާނައީ: „عُثْمَانُ ގެފާނު (ގެކޮޅުގޮޅިއަށް) ވަޑައިގެންނެވުމުން، މާތް نَبِيّއާ ﷺ އެކަލޭގެފާނުގެ ދެކަކޫ ނިވައިކުރެއްވިއެވެ.“

މިއީ مُعَلَّقُ حَدِيْث އަކަށްވީ، އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައިވާ صَحَابِيّ ފިޔަވައި(އެއީ اللَّهُ ރުއްސުންލެއްވި أَبُوْ مُوْسَى الأَشْعَرِيّ އެވެ.)އެ حَدِيْث ގެ މުޅި سَنَدُ އެކުގައި ދޫކޮށްލައްވާފައި ވާތީއެވެ.

4– مُعَلَّقُ حَدِيْث ގެ حُكْم:

مُعَلَّقُ حَدِيْث އަކީ ރައްދުވެގެންވާ حَدِيْث ތަކުގެ ގިންތީގައި ހިމެނޭބާވަތެކެވެ. އެހެނީ އެފަދަ حَدِيْث ގައި، حَدِيْث صَحّ ވުމުގެ شَرْطُ ތަކުގެތެރެއިން ވަރަށްމުހިއްމު ކަމެއްކަމުގައިވާ سَنَدُ اتِّصَالُ ވެ ގުޅިގެންވުން ނެތީއެވެ. އޭގެ ސަބަބުން، އެފަދަ سَنَدُ ގައި ދޫކޮށްލެވިފައިވާ އެއް ރާވީ، ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގިނަ ރާވީންނަކީ، ކޮންކަހަލަ ބައެއްކަން ނޭނގޭތީއެވެ.

5– الصَّحِيْحَان ގައިވާ مُعَلَّقُ حَدِيْث ތަކުގެ حُكْم:

مُعَلَّقُ حَدِيْث އަކީ ރައްދުވެގެންވާބާވަތްތަކުގެ حَدِيْث އެއްކަމުގެ حُكْم އަކީ، عَامُّ حُكْم އެކެވެ. ނަމަވެސް، ހަމައެކަނި صَحّ حَدِيْث ރިވާކުރައްވާމުވަން، ފޮތުގެ مُؤَلِّفُ شَرْطُ ކުރައްވާފައިވާ الصَّحِيْحَان ފަދަ ފޮތެއްނަމަ، އެފަދަ ފޮތްފޮތުގައިވާ مُعَلَّقُ حَدِيْث އަށްވަނީ خَاصّ حُكْم އެއްވެއެވެ. މީގެކުރީގައި صَحِيْحُ حَدِيْث ގެ ވަށްކަން ވާހަކަ ދެކެވުނުއިރު، އެވާހަކަ ދެކެވިފައިވާނެއެވެ. އެކަމަކު ހަނދާން އާކޮށްދިނުމުގެ ގޮތުން، މިތާނގައި އެވާހަކަ ބަޔާން

ކޮށްފުމަކީ ނެތްކަމެއް ނޫނެވެ. މިގޮތުން، الصَّحِيْحَان ފަދަ ފޮތެއްގައިވާ مُعَلَّقُ حَدِيْث އަކީ قَبُوْلُ ކުރުމުގައި އަންނަނިވި ކަންކަމަށް ބެލެވޭނެއެވެ.

(ހ) ކަނޑައެޅިގެން حَدِيْث ކުރެއްވިކަން ދޭހަވާގޮތަށް ރިވާވެފައިވުން:

މިސާލަކަށް:قَالَ، ذَكَرَ، حَكَى މިފަދަ ގޮތަކަށް حَدِيْث ޖެހިފައިވުން، އެހެން ކަމަށްވާނަމަ، صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ އާއި صَحِيْحُ مُسْلِم ގައިވާ އެފަދަ مُعَلَّقُ حَدِيْث އަކީ صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ބެލެވޭނެއެވެ.

(ށ) ބަލި صِيْغَة އަކުން ރިވާވެފައިވުން:

މިސާލަކަށް، قِيلَ،ذُكِرَ،حُكِيَ މިފަދަ ބަލި ގޮތަކަށް مُعَلَّقُ حَدِيْثُ އެއް ބަޔާންވެފައި ވާނަމަ އެއީ އެ حَدِيْث ރިވާކުރެއްވި ބޭކަލަކަށް نسْبَة ކުރެވޭހިނދު صَحَّ ކަމަށްބެލެވޭނެ حَدِيْثއެއްނޫނެވެ. އަދި ވީއްތޯއެވެ؟ އެފަދަ ބަލި صِيْغَة އިން ރިވާވެފައިވާ مُعَلَّقُ حَدِيْث ގެ ތެރޭގައި صَحَّ حَدِيْث އާއި حَسَنُ حَدِيْث އާއި، ضَعِيْفُ حَدِيْث ވެސް ހިމެނެއެވެ. ނަމަވެސް ދެނެގަތުންއެއްޗެވެ. އެހެނީ ކަނޑައެޅިގެން صَحَّ حَدِيْث ރިވާކުރެއްވާނީ ފޮތެއްކަމުގައި އެފޮތްފޮތް ލިޔުއްވިބޭކަލުން ވިދާޅުވެފައިވާ އެއްވެސް ފޮތެއްގައި "حَدِيْثٌ وَاهٍ" އެބަހީ: ވަރަށް ضَعِيْفُ حَدِيْث އެއް ހިމެނިގެންނެއްނުވާނެއެވެ.

مُعَلَّقُ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވާ حَدِيْث އެއްވެސް އެއީ، صَحَّ حَدِيْث އެއްތޯ، ނުވަތަ ضَعِيْفُ حَدِيْث އެއްތޯ ދެނެގަނެވޭނީ، އެ حَدِيْث ރިވާވެފައިވާ سَنَدُ ހޯދުން ފިޔަވައި، ދިރާސާކޮށް، އެ سَنَدُގައިވާ ރާވީންގެ حالَة ދެނެގަތުމަށްފަހު، އެންމެފަހުން ނަތީޖާގެ މައްޗަށް ބިނާކޮށް، އެ حَدِيْث އާ އެކަށޭނަ حُكْم އެއް ކަނޑައެޅުމުގެމައްޗަށްވާ ކަމެއް ކަމުގައެވެ.

عِلْمُ ވެރިންވަނީ الصَّحِيْحَان ގައިވާ مُعَلَّقُ حَدِيْث ތައް ރިވާވެފައިވާ مُتَّصِلُ سَنَدُތައް ހޯއްދަވައި، އެއްކުރެއްވުމުން ގިނަގިނަމަސައްކަތްތަކެއް ކުރައްވާފައެވެ. މިގޮތުން އެންމެ ފުރިހަމަ މަސައްކަތެއް ކުރައްވާފައިވަނީ، الإِمَامُ اِبْنُ حَجَرُއެވެ. އެއީ، އެކަލޭގެފާނުގެ "تَغْلِيْقُ التَّعْلِيْقِ " މިފޮތުގައެވެ.

الْمُرْسَلُ

مُرْسَلُ حَدِيْث

1– الْمُرْسَلُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْمُرْسَلُ އަކީ، أَرْسَلَ "ދޫކޮށްލާފައިވުން" މި فِعْلُ ން ނެގިފައިވާ اسْمُ مَفْعُوْلُ އެވެ. مُرْسَلُ حَدِيْث އެވެބުނެވެނީ، إِرْسَالُ ކުރާމީހާ سَنَدُ ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލާފައިވާ حَدِيْث އަށެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނަ:** އެއީ سَنَدُ ނިމޭތަނުން، ނުވަތަ سَنَدُ ގެ ފަހަތުބައިން تَابِعِيّ އަށްފަހު (އެބަހީ: تَابِعِيّ އާއި رَسُوْلُ الله ﷺ އާދެމެދު) ހުރިމީހާ، ނުވަތަ ވިދިވިދިގެން އެތަކެއް ރާވީންގެނަން ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލާފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

تَابِعِيّ ންނާ ބުނެވެނީ، މުސްލިމެއްކަމުގައިވެގެން، أَصْحَابُ ބޭކަލަކާ ބައްދަލުވެ، މުސްލިމެއްގެ ގޮތުގައިހުރެ މަރުވެފައިވާމީހުންނަށެވެ.

2– مُرْسَلُ حَدِيْث ގެ ވައްތަރުތައް:

مُرْسَلُ حَدِيْث އަކީ، މަތީފަންތީގެ تَابِعِيّ ބޭކަލެއް، ނުވަތަ تَابِعِيّ ބޭކަލުންކުރެ ފަހު عُمْرُ ގެ ބޭކަލެއްނަމަވެސް رَسُوْلُ الله ﷺ އެވެނިހެން حَدِيْث ކުރެއްވި، ނުވަތަ އެވެނިހެން ކަމެއްކުރެއްވި، ނުވަތަ އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުގައި ބަޔަކު އެވެނިހެންކަމެއް ކުރިކަމުގައި ވިދާޅުވުމެވެ.

مُحَدِّثُ ންގެ އަރިހުގައި مُرْسَلُ حَدِيْث ކަމަށްބެލެވެނީ، މިފަދަ حَدِيْث އެވެ.

3– مُرْسَلُ حَدِيْث ގެ މިސާލެއް:

الإِمَامُ مُسْلِمُ އެކަލޭގެފާނުގެ الصَّحِيْحُ ގެ كِتَابُ الْبُيُوْعِ ގައި، ނުވަތަ "ވިޔަފާރީގެ ވާހަކަ ނަންގެ ފޮތުގައި" ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. قَالَ (مُسْلِمٌ): حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ ابْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا

حُجَيْنُ بْنُ الْمُثَنَّى،حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ،عَنْ سَعِيْدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ،" أَنَّ رَسُوْلَ اللهِ ﷺ نَهَى عَنْ بَيعِ الْمُزَابَنَةِ وَالْمُحَاقَلَةِ......" މާނައީ:“ ހަމަކަށަވަރުން الْمُزَابَنَة އާއި (އެބަހީ: ރޯކަދުރު ރުކުގައިހުއްޓައި، ނުވަތަ މޭބިސްކަދުރު ވެލުގައިހުއްޓައި ބަރުދަން އަންދާޒާކޮށް، ހިކި ކަދުރަށް ނުވަތަ ހިކިމޭބިސްކަދުރަށް އެތަކެތިވިއްކުން) الْمُحَاقَلَة (އެބަހީ: ގޮދަން ނުވަތަ އެފަދަގޮވާމުގެ ބާވަތެއް ނުކަނޑައި ދަނޑުގައި ކުރާގަނޑުގައި ހުއްޓައި، އެތައްޓަން، ނުވަތަ އެތައްކިލޯއަންދާޒާކޮށް ކަނޑައި ސާފުކޮށްފައިވާ އެބާވަތުގެ ގޮވާމަށްވިއްކުން) ފަދަ ވިޔަފާރިކުރުން، މާތް نَبِيއާ ﷺ ނަހީކުރެއްވިއެވެ.“

(ނޯޓް: މިބާވަތުގެ ވިޔަފާރިއަށް ކިޔާނަމަކީ، بَيْعُ الْغَرَر އެވެ. މިފަދަ ވިޔަފާރި حَرَامُ ކުރެއްވީ އޭގެ ނަތީޖާ ކަނޑައެޅިގެން ނޭނގޭތީއެވެ. ކަނޑައި ސާފުކޮށްފައިވާ އެތައްޓަން ގޮދަނޑުގެބަދަލުގައި އަދި ނުކަނޑައި ކުރާގަނޑުގައިހުރި ގޮދަނޑުގޮކަށް ވިއްކައިލުމުވެސް، އަންދާޒާކުރިވަރަށް އެތިވަރު ސަފާތަމާންރިބޫނުކަން އާއި އެނގޭކަމެއް ނޫނެވެ. “ފަތުޙުލްބާރީ”)

سَعِيْدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ އަކީ تَابِعِيّ ބޭކަލުންކުރެ ވަރަށްމަތީފެންވަރެއްގެ عِلْمُ ފުރި ބޭކަލެކެވެ. އެކަލޭގެފާނު މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، ސީދާ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެއަރިހުން އެކަލޭގެފާނަށް އަހާވަޑައިގެންނެވި ކަމެއްގެ ގޮތުގައެވެ. އެކަލޭގެފާނާއި، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އާ ދެމެދުގައިވާ، وَاسِطَة (އެބަހީ: أَصْحَابُ ބޭކަލެއްގެ ނަންފުޅު) ބަޔާންކުރެއްވުމަކާ ނުލައެވެ.

މި حَدِيْثގައިވަނީ، سَنَدُ ގެ އެންމެފަހަތުން ރާވިއަކު ބަޔާންނުކުރެވިފަ އެވެ. އެއީ تَابِعِيّ އަށްވުރެ، سَنَدُ ގައިވާނަމެވެ. އެންމެއާދައިގެ ގޮތުގައި ބުނާނަމަ ބުނެވޭނީ، މިފަދަ حَدِيْث އެއްގައި تَابِعِيّ އަށްވުރެ ބަޔާންނުކުރާ ދޫކޮށްލާފައިވަނީ، أَصْحَابُ ބޭކަލުންކަމުގައެވެ. އެކަމަކު أَصْحَابُ ބޭކަލުންނާއި އެއް تَابِعِيّ ބޭކަލެއްގެ ނަންފުޅު ދޫކޮށްލާފައި ފުވަރިފުށް އެކަށީގެންވާކަމެކެވެ.

4- فِقْهُ ފަޤީހުންނާއި أُصُوْلُ ގެ عِلْمُ ފަޤީހުންގެ އަރިހުގައި مُرْسَلُ حَدِيْث:

ކުރީގައި މިދެންނެވުނީ، حَدِيْث عِلْمُ ގެ أَهْلُ ފަޤީހުންގެއަރިހުގައި مُرْسَلُ حَدِيْث އަކީ ކޮބައިކަމެވެ. އެހެންނަމަވެސް فِقْهُ عِلْمُ ފަޤީހުންނާއި أُصُوْلُ ގެ عِلْمُ ފަޤީހުންގެއަރިހުގައި، مُرْسَلُ ގެމާނަ އެއަށްވުރެ عَامُّ ކަމުގައި ބެލެވެއެވެ. އެބަހާކަށުން ދެކެވަޑައިގެންނަވާ ގޮތުގައި ކޮންމެ مُنْقَطِعُ حَدِيْث އަކީ، ނުވަތަ سَنَدُ ގެ اِتِّصَالُ ވުން ކެނޑިފައިވާ ކޮންމެ حَدِيْث އަކީ، ކޮންމެކަހަލަ انْقِطَاع އެއް، ނުވަތަ ގުޅުންކެނޑުމެއްކަމުގައިވިޔަސް އެއީ مُرْسَلُ حَدِيْث އެކެވެ. الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ވެސް ދެކެވަޑައިގެންނެވި ގޮތަކީ މިއީއެވެ.

5- مُرْسَلُ حَدِيْث ގެ حُكْم:

مُرْسَلُ حَدِيْث އަކީ، حَقِيْقَةُ ގައި ضَعِيْفُ، مَرْدُوْدُ ނުވަތަ ރައްދުވެގެންވާ حَدِيْث އެކެވެ. އެއީ حَدِيْث صَحَّ ވުމުގެ މުހިއްމު شَرْط އެއްކަމުގައިވާ اِتِّصَالُ السَّنَدِ، سَنَدُ ގުޅިފައިވުން، އެފަދަ حَدِيْث ގައި ފުރިހަމަ ނުވާކަމަށްޓަކައެވެ. އަދި އެއީ سَنَدُ ގައި ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލެވިފައިވަނީ، أَصْحَابُ ބޭކަލަކު ފިޔަވައި އެހެންމީހަކު ކަމުގައި ވެދާނެތީއާއި، އަދި އެބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލެވިފައިވާ أَصْحَابُ ބޭކަލަކުނޫން މީހަކީ ضَعِيْفُ ރާވީއަކު ކަމުގައި ވެދާނެ ކަމަށްޓަކައެވެ.

އެހެންނަމަވެސް، مُحَدِّثُ ންނާއި އެނޫން عِلْمُ ފަޤީހުންވެސްވަނީ مُرْسَلُ حَدِيْث ގެ حُكْمُ އަކީ ކޮބައިކަމާއި، އެފަދަ حَدِيْث އަކީ، حُجَّة އެއްކަމުގައި ބެލެވޭތޯ خِيَالُ ތަފާތުވެފައެވެ. އެހެނީ إِرْسَالُ ކުރުމުގެ ސަބަބުން އެތަން ގުޅުންކެނޑުމަކީ، ނުވަތަ انْقِطَاعُ ވުމަކީ، سَنَدُ ގައި މެދުވެރިވާ އެހެނިހެން انْقِطَاع ތަ ވަރަށްބޮޑު ވައްތަރެއްކަމުގައި ވާކަމަށްޓަކައެވެ. އެއީ ގިނަފަހަރަށް مُرْسَلُ حَدِيْث ތަކުގައި ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލެވިފައިވަނީ أَصْحَابُ ބޭކަލެއްކަމުގައިވާތީއާއި، އެންމެހައި أَصْحَابُ ބޭކަލުންނަކީ عَدْلُ ފަރާތްތަކުން ކަމުގައި أُمَّةُ ގެ ދަންނަބޭކަލުން إِجْمَاعُ ވެ، اِتِّفَاقُ ވެފައިވާތީއެވެ. ވީމާ أَصْحَابُ ބޭކަލެއްގެނަން ދުރު سَنَدُ ގައި ބަޔާންނުވުމަކީ އެއްވެސް ކަމަކަށް އަސަރުކުރާ ކަމެއް ކަމުގައި ނުވާތީއެވެ.

ޙުއްޖަތެއްގައި مُرْسَلُ حَدِيْث ތަކާމެދު عِلْمُ ވެރިންގެ ބަސްފުޅުތައް ތިންބަޔަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. އެއީ:

(ހ) مُرْسَلُ ރިވާޔަތްތަކަކީ ضَعِيفُ ،ރައްދުވެގެންވާ ބާވަތެކެވެ.

މިހެންވިދާޅުވަނީ، مُحَدِّثُ ންގެތެރެއިން ޖަމާހީރުންގެ ގިނަބޭކަލުންނާއި، فِقْهُ ވެރިންނާއި أُصُوْلُ ގެ عِلْمُ ވެރިންގެތެރެއިން ވަރަށް ގިނަބޭކަލުންނެވެ.

މިބޭކަލުންގެ حُجَّة އަކީ، مُرْسَلُ ރިވާޔަތެއްގައި أَصْحَابُ ބޭކަލަކާއެކު އެހެންނާވީއްވެސް ބައިތިރިކޮށްފައި ދޫކޮށްލާފައިވާ ރާވީއަކީ ކޮންބޭކަލެއްކަމެއް ނޭނގޭތީ އަދި އެ أَصْحَابُ ބޭކަލަކުނޫން މީހަކު ضَعِيفُ ރާވީއަކު ވެދާނެ ކަމަށްވާތީ، އެއްކަލަކަށް مُرْسَلُ ރިވާޔަތަކީ ضَعِيفُ ރިވާޔަތެއްކަމުގައި ވާނެއެވެ.

(ށ) مُرْسَلُ ރިވާޔަތަކީ، صَحَّ،އަދިއެއިން ދަލީލުނެގެން ހުއްދަ ބާވަތެކެވެ.

މިއީ الإِمَامُ أَبُوحَنِيْفَةَ އާއި، الإِمَامُ مَالِك އާއި، الإِمَامُ أَحْمَدُ ގެ އެއްރިވާޔަތެއްގައި އައިސްފައިވާގޮތެވެ.އަދި އެހެން ބައެއް عِلْمُ ވެރިންވެސް މިހެން ވިދާޅުވެއެވެ.

ނަމަވެސް މިކަމުގައި މިބޭކަލުންގެ شَرْطެއްވެއެވެ.އެއީ إِرْسَالُ ކުރައްވާ ބޭކަލަކީ، ރަނގަޅު ثِقَة ރާވީއެއްކަމުގައިވުމާއި، އަދިއެބޭކަލަކީ، إِرْسَالُ ކުރާ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރައްވާ ރިޖާލު، ثِقَة ރާވީއެއްގެ ކިބައިންނޫނީ إِرْسَالُ ކުރައްވާ ބޭކަލަކުކަމުގައިނުވުމެވެ.

މިހެންވިދާޅުވާ ބޭކަލުންގެ حُجَّة އަކީ،تَابِعِيّ ންނަކީ ثِقَة ރާވީއަކު، ކަމަށްވާނަމަ ثِقَة ރާވީއެއްގެ ކިބައިން އެބޭކަލަކަށް އަޑުއިވިގެން ގޮތަކަށް ނޫނީ رَسُوْلُ الله ﷺ، حَدِيْث ކުރެއްވިކަމަށް،އެބޭކަލަކު ބުނުއްވުމަކީ، އެކަލޭގެފާނަށް، مُسْتَحِيْلُ ކަމެއްކަމުގައި ދެކިވަޑައިގަތުމެވެ.

(ނ) شَرْطُ ތަކަކާއެކު مُرْسَلُ حَدِيْث އަކީ قَبُوْلُ ކުރެވޭ ބާވަތެކެވެ.

މިއީ الإِمَامُ الشَّافِعِيّ އާއި،އެހެންބައެއް عِلْمُ ވެރިންނަށްވެވަޑައިގެންނެވި ގޮތެވެ.

مُرْسَلُ حَدِيْث قَبُوْلُ ކުރެވޭނެ شَرْطُ ތަކުގެތެރޭގައި މިބޭކަލުން 4 ކަމެއް ބުނެދީފައެވެ.އޭގެތެރެއިން إِرْسَالُ ކުރާ ރާވީގެ ކިބައިގައި 3 ކަމެއް އަދި إِرْسَالُ ކުރެވުނު

حَدِيْث ގައި 1 ކަމެއް ފުރިހަމަވާން ޖެހޭނެކަމުގައި އެބޭކަލުން ވިދާޅުވެއެވެ.އެ شَرْطُ ތަކަކީ:

1- إِرْسَالُ ކުރައްވާ ރާވީއަކީ تَابِعِيّންކުރެ މަތީފަންތީގެ مَشْهُوْرُ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވުން.

2- އެބޭކަލުންގެ ކިބައިން إِرْسَالُ ކުރެއްވުނު ރާވީއަކީ،(އެބަހީ:سَنَدُ ގައި ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލެވުނުރާވީއަކީ) ކޮބައިކަން އޮޅުންފިލާހިނދު، އެއީ ثِقَة ރާވީއަކުކަމުގައި ނޫނިނުވުން.

3- إِرْسَالُ ކުރެއްވިރާވީ ރިވާކުރެއްވި حَدِيْث،މަތީފަންތީގެ حافِظُ ން އެހެން سَنَد އަކުން ރިވާކުރައްވާފައިވާހިނދު، إِرْسَالُ ކުރެއްވިރާވީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ގޮތާ خِلاَف އަށް އެބޭކަލުންގެ ރިވާޔަތްނުވުން.

4- މި شَرْطُ ތަކުގެއިތުރުން އަންނަނިވި ކަންތައްތަކުގެތެރެއިން ކަމެއް إِرْسَالُ ކުރެވިފައިވާ حَدِيْث ގައި ފުރިހަމަވުން.

(ހ) إِرْسَالُ ކުރެއްވި ރާވީ ހިމެނޭ سَنَدُ ނޫން އެހެން سَنَد އަކުން އެ حَدِيْث، مُتَّصِلُ ކޮށް ރިވާވެފައިވުން.

(ށ) ނުވަތަ އެހެން سَنَد އަކުން އެ حَدِيْث ،مُرْسَلُ ކޮށް ރިވާވެފައި ވުން، އަދި އެ سَنَدُ ގައި ހިމެނޭ ރާވީންނަކީ، ފުރަތަމަ إِرْسَالُ ކުރެވުނު حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި ހިމެނިފައިވާ ރާވީންގެ ގޮތުންނޫން، އެހެންބައެއްގެ ގޮތުން عِلْمُ حاصِلُ ކޮށްދީފައިވާބަޔަކު ކަމުގައިވުން.

(ނ) ނުވަތަ إِرْسَالُ ކުރެވިފައިވާ ރިވާޔަތާ އެއްގޮތަށް أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ ބަސްފުޅުއޮތުން.

(ރ) ނުވަތަ إِرْسَالُ ކުރެވިފައިވާ ރިވާޔަތުގައިވާގޮތަށް އެއްގޮތަށް عَامُّ ކޮށް عِلْمُ ވެރިން ފަތުވާ ދެއްވާފައިވުން.މިއެވެ.

مُرْسَلُ ރިވާޔަތެއްގައި އިސްވެދިޔަ شَرْطُ ތައް ފުރިހަމަވެއްޖެނަމަ، އެހިނދު އެ مُرْسَلُ ރިވާޔަތަކީ، އަދި އެއާއެއްގޮތަށް އައިސްފައިވާ ރިވާޔަތަކީ صَحَّ ދެރިވާޔަތްކަމުގައި قَبُوْلُ ކުރެވޭނެއެވެ. އަދި މިދެރިވާޔަތާ އެހެން صَحَّ ރިވާޔަތަކާ تَعَارُضُ ވެއްޖެނަމަ، އަދި އެދެމެދުގައި جَمْعُ ކުރެވޭނެގޮތް ނުފެނިއްޖެނަމަ، އެހިނދު އިސްކަންދެވޭނީ مُرْسَلُ ކޮށް ރިވާވެފައިވާ، އަދި މިބަޔާންވެދިޔަ شَرْطُ ތައް ފުރިހަމަވެފައިވާ ދެރިވާޔަތެވެ. އެއީ އެރިވާޔަތް ތަފާތު މަގުތަކަކުން، ތަފާތު سَنَدُ ތަކުން ރިވާވެފައިވާކަމަށްޓަކައެވެ.'' މި شَرْطُ ތައް ފުރިހަމަވާނަމަ، مُرْسَلُ ރިވާޔަތް قَبُوْلُ ކުރުމަށް الإِمَامُ الشَّافِعِيّ އާއި އެކަލޭގެފާނާ އެއް خِيَالُ ގެ ބޭކަލުން ވިދާޅުވެއެވެ.

6- أَصْحَابُ ބޭކަލުން إِرْسَالُ ކުރައްވާ ރިވާޔަތް:

مُرْسَلُ الصَّحَابِيّ ނުވަތަ أَصْحَابُ ބޭކަލުން إِرْسَالُ ކުރައްވާ حَدِيث އަކީ ބުނެވެނީ، އެއިން ބޭކަލަކު رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ ބަސްފުޅެއް، ނުވަތަ އެކަލޭގެފާނުގެ عَمَلُ ފުޅެއް، އެބޭކަލުން އަމިއްލަފުޅަށް އަޑުއައްސަވާފައެއް، ނުވަތަ ދެކެވަޑައިގަތުމެއްނެތި، އެކަމުގެ خَبَرُ ދެއްވުމަށެވެ. އެހެންނަމަވެސް، އެބޭކަލުންގެތެރެއިން عُمْرُ ފުދުން ތުއްތުޅު ބޭކަލުންނެވެ. ނުވަތަ إِسْلَام ވެވަޑައިގަތުން ފަސްވެފައިވާ ބޭކަލުންނެވެ. ނުވަތަ އެއިން ބޭކަލަކު ގާތް نَبِيّ ﷺ ގެ އަރިހުގައި(الْمَدِيْنَةُ الْمُنَوَّرَة ގައި) ދިރިއުޅުއްވުމުގެ ބަދަލުގައި ދުރުހިސާބެއްގައި ދިރިއުޅުއްވަމުން ގެންދެވިފައިވުމުގެ ސަބަބުން، އެފަދަ ބޭކަލުންނެވެ.

أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ އެބޭކަލުންގެ عُمُرُ ފުދުން ތުއްތުޅު ބޭކަލުންކަމުގައިވާ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبَّاس އާއި عَبْدُ اللهِ بْنُ الزُّبَيْر ފަދަ ބޭކަލުންގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ މިފަދަ حَدِيث ތައް ވަރަށް ގިނައެވެ.

7- أَصْحَابُ ބޭކަލުން إِرْسَالُ ކުރައްވާފައިވާ حَدِيث ގެ حُكْم:

جُمْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިންގެބަހަކީ، އަދި مُعْتَبَرُ، صَحَّ ބަހަކީވެސް، أَصْحَابُ ބޭކަލުން إِرْسَالُ ކުރައްވާފައިވާ حَدِيث އަކީ، حُجَّة އެއްކަމުގައިބެލޭ صَحَّ حَدِيث އެއްކަމުގައި ބުނެވިފައެވެ. އަދި أَصْحَابُ ބޭކަލުން ވަރަށްމަދުން މެނުވީ تَابِعِيّ ބޭކަލުންގެ އަރިހުން حَدِيث

ރިވާކުރައްވާފައި ނުވުމާއި، އަދި تَابِعِيّ ބޭކަލެއްގެ އަރިހުން أَصْحَابُ ބޭކަލަކު حَدِيْث އެއް ރިވާކުރައްވައިފިނަމަ، އެކަން އެއިން ކޮންމެ ބޭކަލަކުވެސް ބަޔާން ކުރައްވާފައިވާތީއެވެ.

އަދި އެކަން ބަޔާން ނުކުރައްވައި، أَصْحَابُ ބޭކަލަކު رَسُوْلُ اللهِ ﷺ حَدِيْث ކުރައްވިއޭ ވިދާޅުވެއްޖެނަމަ އޭގެމާނައަކީ، އެބޭކަލުން އެވާހަކަ އަހާ، އެހެން أَصْحَابُ ބޭކަލެއްގެ އަރިހުން އަޑުއައްސަވާފައިވުމެވެ. ނުވަތަ އެވާހަކަ، އެބޭކަލުން ހަމަސީދާ ރަސޫލާ ކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން އަޑުއައްސަވާފައިވުމެވެ. ކުރީގައިވެސް ބަޔާންވެދިޔަފަދައިން سَنَدُ ގައިވާ أَصْحَابُ ބޭކަލަކު ބަޔާންނުކޮށްދެއްވިޔަސް، އެ سَنَدُ އަށް ބަލިކަމެއް ދުރުއްވެރިވާ ކަމެއް ނޫނެވެ.

عِلْمُ ވެރިންގެ ބައެއްބޭކަލުން ދެކެއްވާ ގޮތުގައި أَصْحَابُ ބޭކަލުން إِرْسَالُ ކުރައްވާ حَدِيْث އާ އެހެނިހެން مُرْسَلُ حَدِيْث އާ ބަރާބަރުކޮށްފައެވެ. ނަމަވެސް މިއީ ގިނަ عِلْمُ ވެރިން قَبُوْلُ ކުރައްވާ ބައެއްނޫނެވެ. އަދި ކީއްތޯއެވެ؟ މިއީ ވަރަށް ضَعِيْفُ ބަހެކެވެ. އަދިމިއީ قَبُوْلُ ކުރެވޭބަހެއްނޫނެވެ.

8- مُرْسَلُ حَدِيْث ގެމައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާ ފޮތްފޮތް:

(ހ) الإِمَامُ أَبُوْدَاوُد ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ الْمَرَاسِيْلُ.

(ށ) الإِمَامُ ابْنُ أَبِي حَاتِم ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ الْمَرَاسِيْلُ.

(ނ) الْحَافِظُ الْعَلَائِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ جَامِعُ التَّحْصِيْلِ لأَحْكَامِ الْمَرَاسِيْلِ.

* * * * *

الْمُعْضَلُ

އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި ވިދިވިދިގެން ދެރާވީން، ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގިނަ ރާވީން ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލާފައިވާ حَدِيْث

1- الْمُعْضَلُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْمُعْضَلُ މިބަސްނިކުމެފައިވަނީ، أَعْضَلَهُ މާނައީ: "އެވެނިކަމެއް ދަތިކޮށްދިނީ" މި فِعْلُ ންނެވެ. އަދި އެއީ އެ فِعْلُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ.

(ށ) اصْطِلَاحِي **މާނައަކީ:** އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި، ވިދިވިދިގެން ދެރާވީން، ނުވަތަ އެއަށްވުރެގިނަރާވީން ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލާފައިވާ ޙަދީޘަށެވެ.

2- مُعْضَلُ حَدِيْث ގެ މިސާލެއް:

مُعْضَلُ حَدِيْث ގެމިސާލެއްގެ ގޮތުގައި، الإِمَامُ الْحَاكِمُ އެކަލޭގެފާނުގެ مَعْرِفَةُ عُلُوْمِ الْحَدِيْثِ އެވިޔުޅުން ފޮތުގައި، އެކަލޭގެފާނުގެ سَنَدُ ން الْقَعْنَبِيّ ގެކިބައިން ރިވާކުރައްވާފައިވާ މި حَدِيْث ހިމެނެއެވެ. الْقَعْنَبِيُّ عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ "لِلْمَمْلُوكِ طَعَامُهُ وَكِسْوَتُهُ بِالْمَعْرُوفِ ، وَلاَ يُكَلَّفُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ مَا يُطِيقُ."

މާނައީ: "އަޅުވެރިޔާއަށް އޭނާގެ އަންނައުނާއި ކާބޯތަކެތި ހެޔޮގޮތުގައި ދޭން ވާނެއެވެ. އަދި އޭނާއަށް ކުޅަދާނަވެވޭނެވަރަށް މިންވަރަށްވުރެން މަސައްކަތެއްކުރުވުން ނުޖެއްސުންނުވާނެއެވެ."

މިحَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމަށްފަހު، الْحَاكِمُ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިއީ مَالِكُ ގެފާނުގެ ކިބައިންވާ مُعْضَلُ حَدِيْث އެކެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ الْمُوَطَّأ ގައި މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ މިފަދައިން مُعْضَلُ ކޮށެވެ."

ސަބަބަކަށްނުރުވެ. މިއީ مُعْضَلُ حَدِيْث އެކެވެ. އެހެނީ، މި حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައިވާ مَالِكُ ގެފާނާއި أَبُوهُرَيْرَة ގެފާނާދެމެދު ވިދިވިދިގެން ދެރާވީންގެނަން ވެއްޓިފައެވެ.

އެކަންއެނގެނީ، މިحديث، الْمُوَطَّأ ނޫން އެހެން ފޮތްފޮތުގައި ރިވާވެފައިވާ ރިވާޔަތްތަކަށް ބެލުމުންނެވެ. އެފޮތްފޮތުގައި މި حديث ރިވާވެފައިވާ سَنَدُ ގައި مَالِكُ ގެފާނަށްފަހު، އެ ދެރާވީންގެނަން އައިސްފައިވަނީ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلاَنَ، عَنْ أَبِيْهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ. މިފަދައިންނެވެ.

3– مُعْضَلُ حَدِيْث ގެ حُكْم:

مُعْضَلُ حَدِيْثއަކީ، ضَعِيفُ حَدِيْث ގެ ބާވަތެކެވެ. އަދި އެއީ الْمُرْسَل އާއި الْمُنْقَطِعُ އަށްވުރެވެސް ضَعِيفُ ކަންބޮޑު ވައްތަރެކެވެ. ސަބަބަކީ، އެދެބާވަތަށްވުރެ مُعْضَلُ ރިވާޔަތްތަކުގެ سَنَدُ ގައި ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލެވޭރާވީންގެعَدَدُ ގިނަވުމެވެ.

މިއީ مُعْضَلُ حَدِيْث އާމެދު عِلْمُ ވެރިންގެ މެދުގައި اِتِّفَاقُ ވެފައިވާ حُكْم އެވެ.

4– الْمُعَلَّقُ ގެ ބައެއްވައްތަރުތަކާއި الْمُعْضَلُ އާދެމެދު ގުޅުން:

الْمُعْضَلُ އާއި الْمُعَلَّق އާދެމެދު އެއްގޮތްވުމެއް ބައެއްފަހަރަށް އޮވެއެވެ. މިގޮތުން އަންނަނިވި ކަންތައްތައްވެއެވެ.

(ހ) އެއް حالَة އެއްގައިالْمُعْضَلُ އާއި الْمُعَلَّق އަކީ އެކައްޗެއްކަމުގައި ވެއެވެ. އެއީ سَنَدُ ގެ ފެށޭތަނުން ވިދިވިދިގެންދެރާވީން ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލާފައިވާނަމައެވެ. އެހިނދު، އެފަދަ ރިވާޔަތަކީ އެއްވަގުތެއްގައި مُعْضَلُ ރިވާޔަތަކަށްވާއިރު مُعَلَّقُ ރިވާޔަތެއްވެސްވެއެވެ.

(ށ) ދެހިސާބެއްގައި ނުވަތަ ދެވައްތަރެއްގައި މިދެބާވަތްއަނެއް ބާވަތާ ވަކިވެފައެވެ. އެއީ:

1- سَنَدُ ގެ ދެމެދުތެރެއިން ވިދިވިދިގެންދެރާވީން ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލާފައި ވާނަމަ އެއީ مُعْضَلُ ރިވާޔަތެކެވެ. مُعَلَّقُ ރިވާޔަތެއްނޫނެވެ.

2- سَنَدُ ގެ ފެށުމުގައި އެންމެ ރާވީއެއް ވެއްޓިފައިވާނަމަ އެއީ مُعَلَّقُ ރިވާޔަތެކެވެ. مُعْضَلُ ރިވާޔަތެއްނޫނެވެ.

5– مُعْضَلُ ރިވާއަތްތައް ގިނަގިނައިން ފެންނަ ފޮތްތައް:

السُّيُوْطِيّ ވިދާޅުވާގޮތުގައި الْمُعْضَلُ ރިވާއަތާއި الْمُنْقَطِعُ އަދި الْمُرْسَلُ ރިވާއަތް އެންމެ ގިނައިން ފެންނަ ފޮތްތަކުގެ ތެރޭގައިވަނީ އަންނަނިވި ފޮތްތަކެވެ.

(ހ) سَعِيْدُ بْنُ مَنْصُوْر ގެ كِتَابُ السُّنَنِ.

(ށ) ابْنُ أَبِي الدُّنْيَا ގެ ފޮތްތައް. މިއެވެ.

* * * * *

الْمُنْقَطِعُ

އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގެ ކޮންމެ ހިސާބަކުން ވިޔަސް
سَنَدُ اتِّصَالُ ވުމުގެ ގުޅުން ކެނޑިފައިވާ حَدِيْث

1– الْمُنْقَطِعُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ މާނައިން:** الْمُنْقَطِعُ އަކީ الاِتِّصَالُ "ގުޅިގެންވުން" މި مَصْدَرُ ގެ އިދިކޮޅު ކަމުގައިވާ الاِنْقِطَاعُ "ވަކިވެގެންވުން" މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ فَاعِل އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي މާނައަކީ: ކޮންމެ ސަބަބަކާހުރެގެން ނުވަތަ ކޮންމެ ގޮތަކަށް ކަމުގައިވިޔަސް، އެ حَدِيْث އެއްގެ سَنَدُ اتِّصَالُ ވެގެންނުވާ، އެބަހީ: ގުޅިގެންނުވާ ކޮންމެ حَدِيْث އެކެވެ.

2– تَعَارُفُ ގެ شَرْحُ:

اصْطِلاَحِي މާނައިން އެނގޭގޮތުގައި، مُنْقَطِعُ حَدِيْث އަކީ، އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގެ ކޮންމެ ހިސާބަކުން ވިޔަސް سَنَدُ اتِّصَالُ ވުމުގެ ގުޅުން ކެނޑިފައިވާ حَدِيْث އެވެ. سَنَدُ ގެ

ކުރިކޮޅުން ކަޑުވެއިވިއަސް، سَنَدُ ގެ ދެމެދުކޮޅުން ކަޑުވެއިވިއަސް، އަދި ނުވަތަ سَنَدُ ގެ ފަހުކޮޅުއިން ކަޑުވެއިވިއަސް، ތަފާތެއްނެތެވެ. މިހަމައިން ބަލާއިރު މި تَعَارُفُ ގެ ތެރޭގައި الْمُرْسَل އާއި الْمُعَلَّق އާއި الْمُعْضَلُ ވެސް شَامِلُ ވެއެވެ.

ނަމަވެސް الْمُصْطَلَحُ عِلْمُގެ أَهْلُ ވެރިންކުރެ ފަހުގެ عِلْمُ ވެރިންވަނީ، މިއިންބާވަތް، އެބަހީ: الْمُرْسَل އާއި، الْمُعَلَّق އާއި، الْمُعْضَلُ ނުހިމެނޭ خَاصَّ تَعَارُف އެއް الْمُنْقَطِعُއަށް އެކަށައަޅުއްވާފައެވެ. އަދި ކުރީގެ ގިނަ عِلْمُ ވެރިންވެސް ދެކެވަޑައްވަނީ، الْمُنْقَطِعُ ގެތެރޭގައި ކުރިން ދެންނެވުނު 3 ވައްތަރު شَامِلُ ނުވާކަމަށެވެ. އެހެންވެ الإِمَامُ النَّوَوِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

”الْمُنْقَطِعُ ގެ ނަން عَامٌّ ގޮތެއްގައި ބޭނުން ކުރެވެނީ، تَابِعِيّ ބޭކަލެއްގެ ނަންދުގާވިދިގެން އޮންނަ ސަހާބީގެ ނަން ނަންތަރި ރިވާކުރާ ރިވާޔަތްތަކަށެވެ. މިސާލަކަށް "عَنْ مَالِكٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ" މިފަދައިންނެވެ.“

(ނޯޓް: އިސްވެދިޔަ މިސާލުގައި، مَالِكُ ގެފާނަށްފަހު ބަޔާންނުކުރި ނަމަވެސް، އެކަލޭގެފާނުގެ أُسْتَاذُ ކަމުގައިވާ نَافِعُ ގެ ނަން ކަޑުވެއެވެ. އެހެނީ مَالِكُ ގެފާނަކީ، ސީދާގޮތުގައި اللّٰهُ ޢަންހުމާ ގެ ބައްޕާފުޅު عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ ގެ ކިބައިން حَدِيْث އަޑުއައްސަވާފައިވާ ބޭކަލެއް ނޫނެވެ. ”މުޤައްދިމާ“)

3- حَدِيْث عِلْمُ ގެ އަހުލުވެރިންކުރެ ފަހުގެ عِلْمُ ވެރިންގެ އަރިހުގައި الْمُنْقَطِعُ:

حَدِيْث عِلْمُ ގެ އަހުލުވެރިންކުރެ ފަހުގެ عِلْمُ ވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި، الْمُنْقَطِعُ حَدِيْث އަކީ، އެ انْقِطَاع އަކަށް الْمُرْسَلُ ވެސް، އަދި الْمُعَلَّقُ ވެސް، އަދި الْمُعْضَلُ ވެސް، شَامِلُ ނުވާގޮތުގެ މަތިން سَنَدُ ގައި انْقِطَاعُ ވެފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

އެހެންވީމާ މިއީ ތިންގޮތެއްގެމަތިން އުފެދޭ انْقِطَاعُ ވެސް (އެބަހީ: سَنَدُ ގެ ކުރިކޮޅުން انْقِطَاعُ ވުމާއި، سَنَدُގެ ފަހުކޮޅުން انْقِطَاعُ ވުމާއި، سَنَدُގެ ކޮންމެ ހިސާބަކުން ވިޔަސް ވިދިވިދިގެން ދެރާވީން انْقِطَاعُ ވުން) ހިމަނައި އެންމެހާ ބާވަތްތަކުގެ انْقِطَاع އަކަށް ބުނެވޭ عَامٌّ ނަމެއްކަމުގައި މި تَعَارُفُ ން ދޭހަވެއެވެ.

الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر "نُخْبَةُ الْفِكْرْ"ގައި މާނަކުރައްވާފައިވާގޮތަކީވެސް މިއީއެވެ.

އަދި خِيَالُ ބެހެއްޓެވުންހުއްޓެވެ. ބައެއް ފަހަރަށް، انْقِطَاعُ ވަނީ، سَنَدُގެ ކޮންމެވެސް އެއްހިސާބަކުން ކަމުގައިވެދާނެއެވެ. އެއާ خِلاَف އަށް އަނެއްބައި ފަހަރަށް سَنَدُ ގެ އެއް ތަނަކަށްވުރެ ގިނަތަންތަނެއްގައިވެސް انْقِطَاعُ ވެދެއެވެ. ވީމާ سَنَد އެއްގައި ދެތަނަކުން ނުވަތަ ތިން ތަނަކުންވެސް انْقِطَاعُ ވެފައިވެދާނެއެވެ.

4– انْقِطَاعُ ވެފައިވާ سَنَد އެއްގެ މިސާލެއް:

الإِمَامُ عَبْدُ الرَّزَّاق ރިވާކުރައްވާފައިވާ މިحَدِيْث:

عَبْدُ الرَّزَّاق،عَنِ الثَّوْرِيِّ،عَنْ أَبِي إِسْحَاقٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ يُثَيْعٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ مَرْفُوْعًا: "إِنْ وَلَّيْتُمُوْهَا أَبَابَكْرٍفَقَوِيٌّ أَمِيْنٌ."މި سَنَدُ ގައިވަނީ އެންމެ ރާވީއެއްގެނަން މެދުތެރެއިން ބަޔާން ނުވުމުންانْقِطَاعُ ވެފައެވެ. އެއީ شُرَيْكއެވެ. އޭނާއަކީ الثَّوْرِيّއާއި أَبُوإِسْحَاق އާދެމެދުގައިވާ ރާވީ އެކެވެ. އެހެނީ أَبُوإِسْحَاق ގެ އަރިހުން ސީދާގޮތުގައި الثَّوْرِيّ އަޑު އައްސަވާފައެއްނުވެއެވެ. الثَّوْرِيّ އަޑުއައްސަވާފައިވަނީ شُرَيْكُ ގެ އަރިހުންނެވެ. އަދި شُرَيْكُ ވަނީ أَبُوإِسْحَاق ގެ އަރިހުން އަޑުއައްސަވައި، ރިވާކުރައްވާފައެވެ.

މި ބާވަތުގެانْقِطَاع އަކަށް الْمُرْسَل އެކޭވެސް ނުބުނެވޭނެއެވެ. އަދި މިއީ الْمُعَلَّق އެއް ނުވަތަ الْمُعْضَل އެއްވެސް ނޫނެވެ. ވީމާ މިފަދަ ރިވާޔަތާމެދު ބުނެވޭނީ އެއީ ހަމަ الْمُنْقَطِعُ ކަމުގައެވެ.

(ނޯޓް: ބައެއް عِلْمُ ވެރިންވިދާޅުވާގޮތުގައި، އިސްވެ ބަޔާންވެފައިވާ سَنَدُ ގައި ދެތަނަކުން انْقِطَاعُ ވެފައިވެއެވެ. ފުރަތަމަތަނަކީ سَنَدُ ގެ ނިމޭހިސާބުން، عَبْدُ الرَّزَّاق އާ الثَّوْرِيّ އާ ދެމެދުގައި ރާވީއެއްގެނަން ބަޔާންނުވެ انْقِطَاعُ ވެފައިވުމެވެ. އެހެނީ عَبْدُ الرَّزَّاق އަކީ، الثَّوْرِيّ ގެ އަރިހުން ސީދާގޮތުގައި حَدِيْث އަޑުއެހެއްސެވި ބޭކަލެއްނޫނެވެ. އެކަލޭގެފާނު حَدِيْث އަޑުއައްސަވާފައިވަނީ، النُّعْمَانُ بْنُ أَبي شَيْبَةَ الْجُنْدِيّ ގެ އަރިހުންނެވެ. އަދި النُّعْمَانُ ގެ أُسْتَاذ އަކީ الثَّوْرِيّ އެވެ.

ދެވަނަތަނަކީ، ކުރިންބަޔާންކުރައްވާފައި އެވާފަދައިން الثَّوْرِيّ އާއި أَبُوإِسْحَاق އާދެމެދު ރާވީއެއްގެނަން انْقِطَاعُ ވެފައިވުމެވެ. އެހެނީ أَبُوإِسْحَاق ގެއަރިހުން ސީދާގޮތެއްގައި الثَّوْرِيّ، حَدِيْث އަޑުއައްސަވާފައެއްނުވެއެވެ. الثَّوْرِيّ އަޑުއައްސަވާ ފައިވަނީ شُرَيْكُ ގެ އަރިހުންނެވެ. شُرَيْك ވަނީ أَبُوإِسْحَاق ގެއަރިހުން އަޑުއައްސަވައި، ރިވާކުރައްވާ ފައެވެ.

- ބައްލަވާ "أُصُوْلُ الْحَدِيْثِ عُلُوْمُهُ وَمُصْطَلَحُهُ." ޑރ. مُحَمَّدُ عُجَاجُ الْخَطِيْب ޞ/223، 224) ޗާޕްކުރީ دَارُالْفِكْرِ، ދިމަޝްޤު ފުރަތަމަ ޗާޕް 1998 “މުތަރުޖިމު”)

5– مُنْقَطِعُ حَدِيْث ގެ حُكْم:

مُنْقَطِعُ حَدِيْثަކީ عِلْمُވެރިންގެ اِتِّفَاقُ ން ضَعِيْفُ حَدِيْث ގެ ބާވަތެކެވެ. ސަބަބަކީ، انْقِطَاعُ ވެ، سَنَدُ ގައި مَحْذُوْفُ ވެ، ބަޔާންނުކުރެވޭ ރާވީގެ ހާލަތު ނޭނގޭތީ، ނޭނގޭ ރާވީއެއްގެ ހާލަތަކީ ސާބިތުނުވާ ކަމެއްކަމުގައިވާތީއެވެ.

* * * * *

الْمُدَلَّسُ

سَنَدُ ގައިވާ عَيْب އެއް ވަންހަނާކޮށްފައިވާ حَدِيْث

1 – التَّدْلِيْسُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) ބަހުގެ މާނަ: الْمُدَلَّسُ އަކީ، التَّدْلِيْسُ މި مَصْدَرُ ން ނިކުމެފައިވާ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ.

عَرَبި ބަހުގައި التَّدْلِيْسُ ގެމާނައަކީ، ވިޔަފާރީގައިވާ عَيْب އެއް، އެއްކޮށް ގަންނަ މީހާއަށް ވަންހަނާކޮށް ސިއްރުކުރުމެވެ.

التَّدْلِيْس މިބަސް ނިކުމެފައިވަނީ، الدَّلَس އިންނެވެ. މާނައަކީ، އަނދިރިކަން، ނުވަތަ އަނދިރިކަން ގުޅުމެވެ.

އެހެންކަމާއެކު تَدْلِيسُ ކުރާމީހާ، އޭނާއަށްއެނގިހުރި عَيْب އެއް ވަންހަނާކޮށް، އޭނާގެ ގާތުން حَدِيْث ރިބިގަންނަމީހާއަށް، އެކަންބަޔާންނުކުރުމުގެ ސަބަބުން، އޭނާ(އެބަހީ: حَدِيْث ރިބިގަންނަމީހާ)ވަނީ، حَقِيْقَةނޭނގުމެއްގެތެރޭގައެވެ. ނުވަތަ އަނދިރިކަމާއި އޮޅުވުމެއްގެ ތެރޭގައެވެ. حَدِيْثގެ سَنَدُ ގައިވާ عَيْب އެއް އޮޅުންނުފިލާވައެވެ. ވީމާ އެފަދަ حَدِيْث އެއް ވަނީ مُدَلَّس ރިވާޔަތަކަށެވެ. سَنَدُ ގައިވާ عَيْب އެއް ވަންހަނާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އަކަށެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي މާނައަކީ: سَنَدُ ގައިވާ عَيْب އެއް ވަންހަނާކޮށް، ބޭރުފުށުން ރީތިކޮށްދެއްކުމެވެ.

2– التَّدْلِيسُ ގެ ބާވަތްތައް:

تَدْلِيسُ ގެ މައިގަނޑު ދެބައެއްވެއެވެ. އެއީ:

(ހ) تَدْلِيسُ الإِسْنَادِ: سَنَدُ ގައި تَدْلِيسُ ކުރުން. އަދި

(ށ) تَدْلِيسُ الشُّيُوْخِ: أُسْتَاذُ ން تَدْلِيسُ ކުރުން. މިއެވެ.

3– تَدْلِيسُ الإِسْنَادِ: سَنَدُ ގައި تَدْلِيسُ ކުރުން:

حَدِيْث عِلْمُގެ އަހުލުވެރިން މިފަދަ تَدْلِيسُ ގެ އެތަކެއް تَعَارُفُ ހުށަހަޅުއްވާފައިވެއެވެ. މިގޮތުން އަޅުގަނޑު ދެކޭގޮތުގައި އެންމެ صَحَّ ކަންބޮޑު، އަދި އެންމެ ދިރިހަމަ تَعَارُف މިތާނގައި ހުށަހަޅައި ދަނަމެވެ. އެއީ މިފަންނުގައިވަރަށް مَشْهُوْرُ ދެ إِمَامُ ންކަމުގައިވާ أَبُوْأَحْمَدَ بْنُ عَمْرٍو الْبَزَّارُ އާއި، أَبُوالْحَسَنِ بْنُ الْقَطَّانُ އާ ދެބޭކަލުން تَدْلِيسُ الإِسْنَاد ގެ تَعَارُفُ ކަމުގައި ވިދާޅުވެފައިވާގޮތެވެ.

(ހ) تَدْلِيسُ الإِسْنَادِ ގެ تَعَارُفُ:

އެއީ حَدِيْث ރިވާކުރާ ރާވީއަކު، އޭނާ އެބޭކަލެއްގެ އަރިހުން އެތައް حَدِيْثއެއް އަޑުއަހައި، އުނގެނިފައިވާ شَيْخ އެއްގެ އަރިހުން حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމުގައި، އޭނާ އެ تَدْلِيسُ ކުރާ ވަކި خَاصَّ حَدِيْثއަކީ، އެ شَيْخُ ގެ އަރިހުން އަޑުއަހާފައިވާ حَدِيْث އެއްކަން ނުވަތަ ނޫންކަން ބަޔާންކުރުމެއްނެތި، ރިވާކުރުމެވެ.

(ހ) تَعَارُفُ ގެ شَرْح:

ދެންނެވިދިޔަ تَعَارُفُ ން އެނގެނީ، تَدْلِيْسُ الإِسْنَاد އަކީ، حَدِيْث ރިވާކުރާ ރާވީއަކު، އެ شَيْخ އެއްގެ އަރިހުން ބައެއް حَدِيْث އަޑުއަހައި، އުނގެނިފައިވުމާއެކު، އޭނާ އެ تَدْلِيْس ކުރާ حَدِيْث އެއީ، އެ شَيْخ ގެ އަރިހުން އޭނާއަށް އަޑުއިވިފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ނުވިޔަސް، އެ شَيْخُ ގެއަރިހުން އުނގެނި އަޑުއަހާފައިވާ އެހެން شَيْخ އެއްގެއަރިހުން އެ حَدِيْث އޭނާއަޑުއަހާފައިވުމާއެކު، އެ شَيْخُ ގެ ނަން ބަޔާންނުކޮށް އޭނާކުރިން ބައެއް حَدِيْث އަޑުއަހާފައިވާ شَيْخُ ގެ އަރިހުން އަޑުއެހި حَدِيْث އެއް ކަމުގައި މީހުންނަށް ހީކުރެވޭފަދަ ބަހަކުން (މިސާލަކަށް: قَالَ ”އޭނާބުނި“ ނުވަތަ عَنْ ”އޭނާގެކިބައިން“ މިފަދަ صِيْغَة އަކުން)حَدِيْث ރިވާކުރުމެވެ.އަދި މިގޮތަށް ރިވާކުރާއިރު، ކަނޑައެޅިގެން އެ شَيْخُ ގެ އަރިހުން އެ حَدِيْث އަޑުއެހިކަމަކަށް ހާމައެއްވެސް ނުކުރާނެއެވެ.އެހެންވެ، އެފަދަ حَال އެއްގައި، سَمِعْتُ ”ތިމަންނާ އަޑުއެހީމޭ“ ނުވަތަ حَدَّثَنِي ”އޭނާ ތިމަންނާއަށް حَدِيْث ބަޔާންކޮށް ދެއްވިއޭ“ މިފަދަބަހަކުން އެ تَدْلِيْسُ ކުރާ حَدِيْث ރިވާއެއްވެސް ނުކުރާނެއެވެ. އެހެނީ تَدْلِيْسُ ކުރާ ރާވީއަކީ، އެކަމުގައި ކަނޑައެޅިގެން ދޮގުވެރިއަކުކަމުގައިނުވުމަށްޓަކައެވެ.

تَدْلِيْسُ ކުރާއިރު سَنَدُ ގައި ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލާފައިވަނީ އެކަކު ނުވަތަ ގިނަރާވީންކަމުގައި ވެސްވެދާނެއެވެ.

(ށ) التَّدْلِيْس އާއި الإِرْسَالُ الْخَفِيّ އާ ހުރިތަފާތު:

ކުރިން ބަޔާންކުރެވިފައިވާ تَدْلِيْسُ ގެ تَعَارُفُ ބަޔާން ކުރެއްވުމުގައި،الإِمَامُ أَبُوالْحَسَنِ بْنُ الْقَطَّانُ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

”تَدْلِيْس އާއި الإِرْسَالُ الْخَفِيّ އާ ހުރިތަފާތަކީ، إِرْسَالُ ކުރުމަކީ އެމީހެއްގެ ކިބައިން ދިމާއެއްކޮށް އަޑުއަހާފައިނުވާމީހެއްގެ ކިބައިން حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމެވެ.

މީގެމާނައަކީ، تَدْلِيْسُ ކުރާމީހާއި، إِرْسَالُ الْخَفِيّ ”ވަންހަނާ إِرْسَالُ“ ކުރާ މީހާ ދެމީހުންވެސް އެމީހުންނަށް، އެ شَيْخ އެއްގެއަރިހުން އެއްޗެއް އަޑުއިވިފައިނުވާ

شَيْخ އެއްގެ އަރިހުން ތިމާމެންނަށް އަޑުއިވިފައިވާކަމަށް ދޭހަވާފަދަ عِبَارَة އަކުންއެއްޗެއް ރިވާކުރުމެވެ.

އެހެންނަމަވެސް تَدْلِيسُ ކުރާމީހާވަނީ، އެ شَيْخُ ގެ އަރިހުން އޭނާ تَدْلِيسُ ކުރާ حَدِيث ފިޔަވައި، އެހެނިހެން حَدِيث ހަމަ އެ شَيْخُ ގެ އަރިހުން އަޑުއަހައި އުނގެނިފައެވެ.

އަދި إِرْسَالُ الْخَفِيّ "ވަންހަނާ إِرْسَالُ" ކުރާމީހާއަށް އޭނާ إِرْسَالُ ކުރާ شَيْخُ ގެ އަރިހުން އެއްވެސްއެއްޗެއް އަޑުއިވިފައެއް ނުވާނެއެވެ. އެގޮތުން އޭނާ إِرْسَالُ ކުރި حَدِيث ވެސް، އަދި އެހެން حَدِيث އެއްވެސް އަޑުއިވިފައެއް ނުވާނެއެވެ. ހަމައެކަނި އޮތްތަފާތަކީ إِرْسَالُ ކުރުމުގައި، އޭނާ އެ إِرْسَالُ ކުރި شَيْخ އާ ދިމާވެފައިވެސް، އެއްޒަމާނެއްގައި ދިރިއުޅެފައިވުމެވެ. ނަމަވެސް އެކަކު އަނެކަކާ ބައްދަލުވެފައިނުވުމެވެ."

(ރ) تَدْلِيسُ ކޮށްފައިވާ حَدِيث އެއްގެ މިސާލު:

الإِمَامُ الْحَاكِمُ އެކަލޭގެފާނުގެ سَنَدُ ން عَلِيُّ بْنُ خَشْرَم ގެކިބައިން ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيث: عَلِيُّ بْنُ خَشْرَمٍ ، قَالَ: قَالَ لَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ ،عَنِ الزُّهْرِيِّ. فَقِيلَ لَهُ سَمِعْتَهُ مِنَ الزُّهْرِيِّ ؟ فَقَالَ: لاَ. وَلاَ مِمَّنْ سَمِعَهُ مِنَ الزُّهْرِيِّ ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ ، عَنِ الزُّهْرِيِّ......الخ:

މާނައީ:"عَلِيُّ بْنُ خَشْرَم ވިދާޅުވިއެވެ.الزُّهْرِيّ ގެ އަރިހުން خَبَرُ ލިބި ވަޑައިގެންފައިވާކަމަށް ابْنُ عُيَيْنَة ތިމަންމެންނަށް ވިދާޅުވިއެވެ. ދެން، [illegible] (އެބަހީ:ابْنُ عُيَيْنَة އަށް) ދެންނެވުނެވެ. ތިޔަ الزُّهْرِيّ ގެ އަރިހުން އަޑުއެއްސެވީތޯއެވެ؟(ابْنُ عُيَيْنَة)ވިދާޅުވިއެވެ.ނޫނެކެވެ.އަދި [illegible]. [illegible]. الزُّهْرِيّ ގެއަރިހުން އަޑުއަހާ މީހެއްގެގޮތުންވެސް ތިމަންނާ (حَدِيثއެއް)އަޑެއް ނާހަމެވެ. ތިމަންނާއަށް حَدِيث ރިވާކޮށްދެއްވީ الزُّهْرِيّ ގެއަރިހުން(حَدِيث) އަޑުއެއްސެވިފައިވާ ބޭފުޅެއް ކަމުގައިވާ مَعْمَرُ ގެ އަރިހުން ދަރިވަރުވެ އުނގެނިފައިވާ ބޭފުޅަކުކަމުގައިވާ عَبْدُ الرَّزَّاق އެވެ."

މި މިސާލުގައިމިވަނީ، اِبْنُ عُيَيْنَة އާއި الزُّهْرِيّ އާ ދެމެދުން ދެބޭފުޅުންގެ ނަން ބަޔާންނުކުރައްވައި ދޫކޮށްލައްވާފައެވެ.އެއީ مَعْمَرُ އާއި عَبْدُ الرَّزَّاق އެވެ.

4- تَدْلِيْسُ التَّسْوِيَةِ ހަމަހަމަކުރުމުގެ تَدْلِيْسُ:

މިއީވެސް، تَدْلِيْسُ الإِسْنَاد ގެ ވައްތަރުތަކުގެ ތެރޭގައިހިމެނޭ ވައްތަރެކެވެ.

(ހ) تَدْلِيْسُ التَّسْوِيَةِ ގެ تَعَارُفُ:

تَدْلِيْسُ التَّسْوِيَة އޭ ކިޔަނީ، ރާވީއަކު، އޭނާގެ شَيْخُ ނުވަތަ أُسْتَاذُ ގެ އަރިހުން حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމުގައި، سَنَدُ ގައި ހިމެނޭ ثِقَة ދެރާވީއެއްގެ ދެމެދުގައިވާ ضَعِيْفُ ރާވީއަކު ބަޔާންނުކޮށް ދޫކޮށްލުމަކަށެވެ. އެހިނދު، އެ ثِقَة ދެރާވީންނަކީ އެކަކު އަނެކާ ބައްދަލުވެފައިވާ ދެމީހުންކަމުގައިވާންވާނެއެވެ.

މިކަންކުރެވޭގޮތަކީ، ކޮންމެވެސް ރާވީއަކު އޭނާގެ އިތުބާރުކުރި، ثِقَة أُسْتَاذُ ގެ ކިބައިން حَدِيْث އެއް ރިވާކުރަނީއެވެ. އެ ثِقَة ނުވަތަ އިތުބާރުކުރި أُسْتَاذُ، އެ حَدِيْث ރިވާކޮށްދީފައިވަނީ ضَعِيْفُ ރާވީއެއްގެ ގާތުންނެވެ. އެކަމަކު އެ ضَعِيْفُ ރާވީއަށް حَدِيْث ދީފައިވަނީ އިތުބާރުކުރި ثِقَة ރާވީއެއްގެ ކިބައިންނެވެ. އަދި މިސާލުގައިވާ އިތުބާރުކުރި ދެރާވީންނަކީ، އެކަކު އަނެކާ ބައްދަލުވެފައިވާ ދެމީހުންނެވެ. ކަންމިހެންހުރިހިނދު، ثِقَة أُسْتَاذُ ގެ ކިބައިން حَدِيْث އަޑުއެހި تَدْلِيْسُ ކުރާރާވީ، حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި، އޭނާގެ سَنَدُ ގައި ހިމެނޭ، [illegible] ضَعِيْفُ ރާވީގެނަން ހާމަނުކުރަނީއެވެ. އަދި އޭނާގެ ثِقَة أُسْتَاذُ އަށް حَدِيْث އަޑުއިވުނީ، [illegible] [illegible] ދޫކޮށްލާފައިވާ ضَعِيْفُ ރާވީގެ ثِقَة أُسْتَاذُ ގެ ކިބައިންކަމުގައިދައްކާގޮތަށް حَدِيْث ރިވާކުރަނީއެވެ. އެހިނދު ފެންނަމުންދާނީ އެ سَنَدُ އެކުލެވިގެންވަނީ މުޅިންވެސް ثِقَة، އިތުބާރުކުރި ރާވީންގެމައްޗަށެވެ.

تَدْلِيْسُ ގެ މިވައްތަރަކީ، تَدْلِيْسُ ގެ އެހެންވައްތަރުތަކާއިބަލާއިރު އެންމެ ނުރައްކާތެރި ވައްތަރެވެ. އެހެނީ، މި حَالَةُ ގައި سَنَدُ ގައި ހިމެނޭ ފުރަތަމަ ثِقَة ރާވީއަކީ تَدْلِيْسُ ކޮށް އުޅުއްވާކަން عَامُّ ކޮށް އެނގިފައިވާނަމަވެސް، މި سَنَد އަށްބަލާލާއިރު ފެންނާނީ، މިއީ މުޅިންވެސް ثِقَة ރާވީން އެކުލެވިގެންވާ سَنَد އެއް ކަމުގައެވެ. ވީމާ އޭރުން، މިއީ صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައި قَبُوْلُ ކުރެވިދާނެއެވެ. تَدْلِيْسُ ގެ މިވައްތަރުގެ ނުރައްކާތެރިކަން ބޮޑުވާ ސަބަބަކީ މިއެވެ.

(ހ) تَدْلِيْسُ التَّسْوِيَةِ ކުރުމުގައި مَشْهُوْرُ ރާވީން:

1- بَقِيَّةُ بْنُ الْوَلِيْدِ: މިނާއާމެދު أَبُوْ مِسْهَر ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "أَحَادِيثُ بَقِيَّةَ لَيْسَتْ نَقِيَّةً فَكُنْ مِنْهَا عَلَي تَقِيَّةٍ." މާނައަކީ: بَقِيَّةُ ގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތަކަކީ (عَيْبُ ތަކުން) ސަލާމަތް ވެފައިވާ حَدِيْث ތަކެއްނޫނެވެ.ވީމާ އެނާގެ حَدِيْث ތަކާމެދު ރައްކާތެރިވުންމަތީ ތިބަވާށެވެ.''

2- الْوَلِيْدُ بْنُ مُسْلِمٍ:

(ށ) تَدْلِيْسُ التَّسْوِيَةِ ކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެއްގެ މިސާލު:

الإِمَامُ اِبْنُ أَبِي حَاتِم އެކަލޭގެފާނުގެ الْعِلَلُ އެވަހިޔުން ފޮތުގައި މިފަދައިން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''ތިމަންގެ ބައްޕާ (އެބަހީ:الإِمَامُ أَبُوْحَاتِمٍ الرَّازِيّ) މި މިސާލު ބަޔާން ކޮށްދެއްވިއެވެ.'' އެއަށްފަހު މި سَنَدُ ބިޔުއްވައެވެ.

إِسْحَاقُ بْنُ رَاهُوَيْهِ، عَنْ بَقِيَّةٍ،حَدَّثَنِي أَبُوْوَهْبٍ الأَسَدِيُّ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: "لاَتَحْمَدُوا إِسْلاَمَ الْمَرْءِ حَتَّى تَعْرِفُوا عُقْدَةَ رَأْيِه."މާނައަކީ:''އެމީހެއްގެ عَقِيْدَة ގެ ކަންތައް ހުރިގޮތެއްނުބަލައި، ތިޔަބައިމީހުން އެކަކުގެވެސް إِسْلاَم ކަމުގައިވާކަން ތާރީފު ނުކުރަންވީ ކަމެވެ.''

اِبْنُ أَبِي حَاتِم ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''ތިމަންގެ ބައްޕާވިދާޅުވިއެވެ.މި حَدِيْث ގައި ވަރަށްމަދު މީހަކަށް ނޫނީ ނުވިސްނޭފަދަ މައްސަލައެއްވެއެވެ.

އެހެނީ حَقِيْقَةُ ގައި މި حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވަނީ إِسْحَاقُ بْنُ رَاهُوَيْهِ، عَنْ بَقِيَّةٍ،،عَنْ عُبَيْدِاللهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ أَبِي فَرْوَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: މިގޮތަށެވެ.

عُبَيْدِاللهِ بْنِ عَمْرٍوއަކީ ثِقَة،އިތުބާރުހުރި ރާވީއެކެވެ.އޭނާގެ كُنْيَةُ އަކީ أَبُوْوَهْب އެވެ. އެއީ أَسَدُ قَبِيْلَة ގެމީހެކެވެ.އެހެންވީމާ މިތަނުގައި بَقِيَّة (ابْنُ الْوَلِيْدِ)މިވަނީ سَنَدُ ގައިވާ ضَعِيْفُ ރާވީއަކުކަމުގައިވާ إِسْحَاقُ بْنُ أَبِي فَرْوَةَގެ ނަން އެއްގޮތަކަށްވެސް ހާމަކުރުމަކާ ނުލައި،އަދި بَقِيَّةَގެ أُسْتَاذُ ކަމުގައިވާ عُبَيْدُاللهِ بْنُ عَمْرٍو ގެ ނަންވެސް ފުރިހަމައަށް

ހާމަނުކޮށް، އޭނާގެ كُنْيَة އާއި އޭނާގެ قَبِيلَة ގެ ނިސްބަތުގެ ނަންގެނެސް أَبُوْوَهْبٍ الأَسَدِيّ އޭ ބުނެ تَدْلِيسُ التَّسْوِيَة ކޮށްފައެވެ. މިހެންވުމުން އާދައިގެ މީހަކަށް އޭނާ ދެނެގަތުމަށްވެސް ފަސޭހަކަމެއް ނުވާނެއެވެ. އަމުދުން سَنَدُ ގައިވާ ضَعِيفُ ރާވީއަކުގައިވާ إِسْحَاقُ بْنُ أَبِي فَرْوَةَ، ގެ ނަން ހާމަނުކުރުމުން މިއިސްނާދު ހީވަނީ މިއީ صَحّ حَدِيْث އެއްކަމުގައެވެ.“

5– تَدْلِيسُ الشُّيُوْخِ: أُسْتَاذު ނަން تَدْلِيسُ ކުރުން.

(ހ) تَدْلِيسُ الشُّيُوْخِ ގެ تَعَارُفُ:

އެއީ ރާވީއަކު އޭނާގެ شَيْخُ ގެ އަތުން حَدِيْث އެއް އަޑުއެހުމަށްފަހު، عَامُّ ކޮށް މީހުންނަށް ނޭނގޭ ފަދަ ގޮތަކަށް، އެ شَيْخُ ގެނަން، ނުވަތަ كُنْيَةُ، ނުވަތަ ނިސްބަތް ބޭނުންކޮށްގެން، ނުވަތަ އެހެން ކޮންމެވެސް ގޮތަކުން އޭނާ ބަޔާންކުރުމެވެ. ބޭނުމަކީ عَامُّ މީހަކަށް އެއީ ކާކުކަން ފަސޭހައިން ދެނެގަނެވިނުދިނުމެވެ.

(ށ) تَدْلِيسُ الشُّيُوْخ ގެ މިސާލު:

تَجْوِيْدُ އާއި ކީރިތި قُرْآن ގެ عِلْمُ ގެ إِمَام އެއް ކަމުގައިވާ أَبُوْبَكْرٍ بْنُ مُجَاهِد (تَدْلِيسُ الشُّيُوْخ ކުރެއްވުމުގެގޮތުން) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ”حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللهِ މާނައީ: ތިމަންނާއަށް عَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللهِ ، حَدِيْث ރިވާކޮށްދެއްވި އެވެ.“

މިއީ تَدْلِيسُ الشُّيُوْخُ ގެ މިސާލެކެވެ. އެހެނީ، މިތަނުގައި އޭނާ (އެބަހީ: مُجَاهِدُ) އިރާދަކުރައްވާ މީހަކީ أَبُوْبَكْرٍ بْنُ أَبِي دَاوُدَ السِجِسْتَانِيّ އެވެ.

6– تَدْلِيسُ ކުރުމުގެ حُكْم:

(ހ) تَدْلِيسُ الإِسْنَادِ:

މިއީ ގިނަ عِلْمُ ވެރިންވަރަށްބޮޑަށް އިންކާރުކުރައްވާފައިވާކަމެކެވެ. تَدْلِيسُ ކުރުމާއެންމެބޮޑަށް ދެކޮޅުހައްދަވާ إِمَامُ ންގެތެރޭގައި شُعْبَة (اِبْنُ حَجَّاجُ) ހިމެނިވަޑައިގަންނައެވެ. އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.” تَدْلِيس ކުރުމަކީ ދޮގެއްހެދުމާ އެއްފަދަކަމެކެވެ.“

(ރ) تَدْلِيْسُ التَّسْوِيَةِ:

މިއީ تَدْلِيْسُ الإِسْنَاد އަށްވުރެވެސް ނުބައިކަންބޮޑުކަމެކެވެ. އެހެންވެ الْعِرَاقِي ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.“މިފަދަގޮތަކަށް تَدْلِيْسُ ކުރާމީހަކު ތިމަންނާ ދެކޭނީ ޢަދުލުވެރިނޫން މީހަކުކަމުގައެވެ.“

(ބ) تَدْلِيْسُ الشُّيُوْخِ:

މިވައްތަރުގެتَدْلِيْسއަކީ، تَدْلِيْسُ الإِسْنَاد އަށްވުރެ އޭގެ ނުބައިކަމާއި ގެއްލުން ކުޑަވައްތަރެކެވެ.ސަބަބަކީ މިގޮތުން تَدْلِيْسُ ކުރުމުގައި تَدْلِيْس ކުރާމީހާ، سَنَدُ ން ރާވީއެއްގެނަން އުނިއެއްނުކުރެއެވެ.

އެހެންނަމަވެސް މިގޮތުން تَدْلِيْسُ ކުރުމުގައިވެސް އެކަން ކޮށްފައިވާގޮތުގެ ސަބަބުން އުފެދޭ މައްސަލަތަކެއްހުރެއެވެ.އެއީ، ބަލާމީހަކަށް ސަނަދުގެ حَالَة ދެނެގަތުން އުނދަގޫވުމެވެ.އެހެންކަމާއެކު އެބޭނުމަކަށްޓަކައި تَدْلِيْسُ ކޮށްފައިވާ ބޭނުން ތަފާތުވުމުގެ ސަބަބުން އުފެދޭ މައްސަލަތަކެއްވެސް ތަފާތުވެއެވެ.

7- އެބޭނުމަކަށްޓަކައި تَدْلِيْسُ ކޮށް އުޅޭބޭނުންތައް:

(ހ) تَدْلِيْسُ الشُّيُوْخِ ނުވަތަ ރާވީން تَدْلِيْسُ ކުރާބޭނުން 4 ބައިކަށްވެއެވެ. އެއީ:

1- شَيْخُ ގެއިބައިގައިވާ ضَعِيفُ ކަމެއްގެ ސަބަބުން،ނުވަތަ އޭނާއަކީ ثِقَةُ ރާވީއެއްކަން ނޭނގުމީ.(އެކަން ވަންހަނާކުރުމުން.)

2- شَيْخُ ނިޔާވުން ފަސްވެފައިވުމާއެކު، ދަރިވަރުގެމީހުން އެ شَيْخُ އަށްވުރެ ކުޑައިރުގެއެއްބައިމީހުން، އޭނާގެއަރިހުން(އެބަހީ: އެ شَيْخُގެއަރިހުން) حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާތީ.

3- شَيْخُ ގެ عُمْرُ ކުޑަކަން. މިގޮތުން އޭނާގެ ގާތުން ރިވާކުރާ (تَدْلِيْسُ ކުރާ)ރާވީއަށްވުރެ އޭނާގެ أُسْتَاذُ ނުވަތަ شَيْخُ، عُمْرُން ކުޑަވުން. (އެބަހީ: ދަރިވަރަށްވުރެ މުދައްރިސް عُمْرُން ކުޑަވުން.)

4- އެ شَيْخُ ގެ އަރިހުންރިވާވެފައިވާ ރިވާޔަތްތައް ގިނަވުން.ވީމާ تَدْلِيسُ ކުރާރާވީއަށް އޭނާގެ شَيْخُ ގެނަން އެއްގޮތެއްގައި އެތައް ފަހަރަކުގެނައުން ހިތްހަމަޖެހޭ ކަމަކަށްނުވުން.

(ށ) تَدْلِيسُ الإِسْنَادِ ނުވަތަ سَنَدُ ގައި تَدْلِيسُ ކުރާސަބަބުތައް 5 ބައަކަށް ވެއެވެ. އެއީ:

1- އަޑުއަހާމީހަކަށް سَنَدُ ގައި މަތިވެރިކަމެއް(عُلُوُّ الإِسْنَاد)ވާކަމަށް ހީކުރުވުން.

2- އެ شَيْخُ އެއްގެއަރިހުން އެތަކެއްحَدِيث އަޑުއަހާފައިވުމާއެކުވެސް އޭނާގެ ގޮތުން ވަކި حَدِيث އެއްގެ ބައެއް އުޑުންފިޔަވައިގެންވުން.

3- 4- 5- އެއީ،تَدْلِيسُ الشُّيُوْخ ގެ ފުރަތަމަ 3 ނަންބަރުގައި ބަޔާން ކުރެވިފައިވާ ކަންތައްތަކެވެ.

8– تَدْلِيسُ ކުރާމީހާ އެކުރާކަންތައް ރަނގަޅުވުންތަކަން ބުނަންޖެހޭ ސަބަބުތައް:

އެއީ 3 ކަމެކެވެ.

(ހ) އެމީހެއްގެ ގޮތުން ސިފާ އަޑުއަހާފައިނުވާ މީހެއްގެ ގޮތުން އަޑުއެހި ކަމަށް ދޭހަވާގޮތަށް ރިވާކުރުން.

(ށ) ކަންއޮތްގޮތް حَقِيْقَة ހާމަކުރުމުގެ ބަދަލުގައި،އެހެންގޮތަކަށް ހީކުރެވޭފަދަ ގޮތަކަށް ބަޔާން ކުރުން.

(ނ) އެ ރިވާއްގެނަން ހާމަކޮށްދިނަމަވައި قَبُولْ ކުރެވޭފަދަ މީހެއްނޫންކަން އެނގިގެން تَدْلِيسُ ކޮށް حَقِيْقَة ވަންހަނާކުރުން. މިއެވެ.

9– تَدْلِيسُ ކުރާ މީހެއްގެ ރިވާޔަތް قَبُولْ ކުރުމުގެ حُكْمْ:

تَدْلِيسُ ކުރާމީހެއްގެ ރިވާޔަތް قَبُولْ ކުރުމާމެދު عِلْمُ ވެރިންގެ ދެމެދުގައި ތަފާތު ބަސްތަކެއްވެއެވެ. އޭގެތެރެއިން އެންމެ مَشْهُوْرُ ވެފައިވަނީ ދެޤައުލެކެވެ. އެއީ؛

(ހ) تَدْلِيسُ ކުރާމީހާ، تَدْلِيسُ ކުރުމުން ރާވީގެ ގޮތުން حَدِيث އަޑުއަހާފައި ވިކަމުގައިވިއަސް، تَدْلِيسُ ނޫންކަމުގައިވިޔަސް، އެފަދަ ރިވާޔަތެއް قَبُول ނުކުރެވޭނެއެވެ.

އެހެނީ، تَدْلِيسُ ކުރުމަކީ އެކަމުގެ ޒާތުގައި تَدْلِيسُ ކުރާ ރާވީ مَجْرُوْحُ ވާ، އަދި އޭގެ ސަބަބުން އޭނާގެ އިތުބާރު ގެއްލި، އަގުވެއްޓޭ ކަމެކެވެ. ނަމަވެސް މިއީ ދީނީ عِلْمُ ވެރިންގެ ދެތެރޭގައި مَقْبُوْلُ ރައުޔެއް ނޫނެވެ.

(ށ) تَدْلِيسُ ކުރާ ރާވީގެ ރިވާޔަތް شَرْط އަކާއެކު قَبُوْلُ ކުރުމުގެ ރައުޔެވެ. عِلْمُ ވެރިންގެ ދެތެރޭގައި مَقْبُوْلُ ރައުޔަކީ މިއީއެވެ. މިގޮތުން:

1- تَدْلِيْسُ ކުރާރާވީ ކަނޑައެޅިގެން އަޑުއެހިކަން ދޭހަވާ ފަދަ صِيْغَة އަކުން ރިވާޔަތްކުރައްވާނަމަ، މިސާލަކަށް: سَمِعْتُ "ތިމަންނާ އަޑުއެހީމެވެ." މިފަދަ صِيْغَة އަކުން حَدِيْث ރިވާޔަތްކުރައްވާނަމަ، އެހިނދު، الْمُدَلِّسُ ގެ ރިވާޔަތް (އެބަހީ:تَدْلِيْس ކުރިރާވީގެ ރިވާޔަތް) قَبُوْلُ ކުރެވޭނެއެވެ.

2- تَدْلِيْسُ ކުރާރާވީއަކު ކަނޑައެޅިގެން އަޑުއިވުނުކަން ދޭހަނުވާ ފަދަ ގޮތަކަށް ރިވާޔަތްކުރައްވާނަމަ، މިސާލަކަށް عَنْ ގެ صِيْغَة އިން، ނުވަތަ އެފަދަ صِيْغَة އަކުން حَدِيْث ރިވާޔަތްކުރައްވާނަމަ، އެހިނދު އެ حَدِيْث އެއް قَبُوْل ނުކުރެވޭނެއެވެ.

10– تَدْلِيْسُ ކޮށްފައިވާކަން އެނގޭނީ ކިހިނެއް؟

تَدْلِيْسُ ކޮށްފައިވާކަން ދެގޮތަކުންކުރެ ގޮތަކުން އެނގިދާނެއެވެ. އެއީ:

1- الْمُدَلِّسُ އަމިއްލައަށް އެކަން ބަޔާންކޮށްދީފައިވުމުން އެކަން އެނގޭނެއެވެ. އެއީ، ابْنُ عُيَيْنَة ގާ ސުވާލުކުރެވުމުން އޭނާދެއްވި ޖަވާބުން އެނގެން ހަދައިންނެވެ. މިގޮތުރިން އެކަން ބަޔާންވެފައިވާނެއެވެ.

2- حَدِيْث عِلْمُ ގައި تَحْقِيْقُ ކުރައްވައި، حَدِيْث ތަކުގައިވާ عِلَّة ތައް ހޯދުމުގައި مَشْهُوْرُ إِمَام އަކަށް އޭނާގެ تَحْقِيْق އަށް ސާބިތުވެގެން އެކަން ހާމަކުރައްވާ ގޮތުން ވެސް އެކަން އެނގޭނެއެވެ.

11– تَدْلِيْسُ ކުރުމާއި تَدْلِيْسُ ކުރާމީހުންނާގުޅޭ ލިޔުއްވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް:

މި مَوْضُوْع ގައި ވަރަށް ގިނަގިނަ ފޮތްތައް ލިޔުއްވިފައިވެއެވެ. އޭގެތެރެއިން مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް ތިރީގައި މިވަނީއެވެ.

(ހ) الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ 3 ފޮތް، އޭގެތެރެއިން އެއްފޮތް خاصَّ ކުރައްވާފައިވަނީ تَدْلِيْسُ ކުރާމީހުންގެ ނަންތައް ބަޔާންކުރުމަށްޓަކައެވެ. އެފޮތުގެ ނަމަކީ، التَّبْيِيْنُ لأَسْمَاءِ الْمُدَلِّسِيْنَ މިއީއެވެ.

އަނެއްދެފޮތް خاصَّ ކުރައްވާފައިވަނީ تَدْلِيْسُ ގެ ދަރަޖަތަކުގެ ވައްތަރުތަކަށެވެ.

(ށ) بُرْهَانُ الدِّيْنِ الْحَلَبِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ التَّبْيِيْنُ لأَسْمَاءِ الْمُدَلِّسِيْنَ. މިއީކުޑަފޮތެކެވެ. މިފޮތްވަނީ ޗާޕުކުރެވިފައެވެ.

(ނ) ابْنُ حَجَرٍ الْعَسْقَلاَنِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ تَعْرِيْفُ أَهْلِ التَّقْدِيْسِ بِمَرَاتِبِ الْمَوْصُوْفِيْنَ بِالتَّدْلِيْسِ. މިފޮތްވެސް ވަނީ ޗާޕުވެފައެވެ.

* * * * *

الْمُرْسَلُ الْخَفِيُّ

ވަންހަނާ إِرْسَالُ ކުރުން

1– الْمُرْسَلُ الْخَفِيُّ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެމާނަ:** الْمُرْسَلُ އަކީ الإِرْسَالُ "ދޫކޮށްލާފައިވުން" މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْلއެވެ. އެހެންވީމާ إِرْسَالُ ކުރުމުން ނުކުންނަ ނަތީޖާއަކީ، سَنَدُ ގެތެރެން اتِّصَالُ ފެންނުމުގެ ބަދަލުގައި، سَنَدُ ގެ ގުޅުމެއްނެތި ދޫކޮށްލާފައިވުމާ އެއްގޮތަކަށެވެ.

الْخَفِيُّ އަކީ الْجَلِيُّ "ފާޅުކަން" މިބަހުގެ އިދިކޮޅެވެ. މާނައަކީ ވަންހަނާކަމެވެ. މިނަން ކިޔައިފައިވަނީ، މިފަދަ إرْسَال އަކީ، عَامٌّ ކޮށް އެންމެންނަކަށް އެނގޭނެކަމަކަށް ނުވާތީއެވެ. މިފަންނުގެ خاصّ މާހިރަކަށްމެނުވީ، އެކަން ދެނެގަނެވޭނީއެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي މާނައަކީ: ރާވީއަކު، އޭނާއާ ބައްދަލުވެފައިވާ މީހެއްގެ ކިބައިން ނުވަތަ، އޭނާގެ ޒަމާނުގައި އުޅުނު މީހެއްގެ ކިބައިން، ދިމާ އޭނާގެ ކިބައިން ނާހާ ހަދީޘެއް، އަޑުއެހި ކަމަށް ހިތުންވާފަދަ صِيْغَة އަކުން، ރިވާ ކުރުމެވެ. މިސާލަކަށް: قَالَ "އާއްމުގޮތުން" މިފަދަ ބަސްބުނެ ރިވާކުރާ حَدِيْث ރިވާކުރުމެވެ.

2– الْمُرْسَلُ الْخَفِيُّ ގެ މިސާލު:

الإِمَامُ ابْنُ مَاجَهْ ރިވާކުރައްވާފައިވާ މިދަންނަވާ حَدِيْث އަކީ الْمُرْسَلُ الْخَفِيّ ގެ މިސާލެކެވެ.

ابْنُ مَاجه އެކަލޭގެފާނުގެ سَنَدُ ން عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيْز ގެމަތިން (އެބަހީ: عُمَرُ ابْنُ عَبْدِ الْعَزِيْز ހިމެނޭ سَنَد އަކުން) ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ الْجُهَنِيِّ ؛ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: "رَحِمَ اللَّهُ حَارِسَ الْحَرَسِ." މާނައީ:" މުސްލިމުން ރައްކާތެރިކުރުމަށް ފާރަވެރިކަންކުރާ މީހާއަށް اللَّهُ ، رَحْمَة ލައްވާށިއެވެ!"

މިحَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައިމިވާ މާތް اللَّهُ ރުއްސެވިގެންވާ عُقْبَةُ بْنُ عَامِرٍ އާއި عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيْز ބައްދަލުވެވަޑައިގެންނުވެއެވެ. الْمِزِّيّ އެކަލޭގެފާނުގެ الأَطْرَاف ނަމުގައިވާ ފޮތުގައި މިކަން ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ.

3– الْمُرْسَلُ الْخَفِيّ ދެނެގަނެވޭނީ ކިހިނެއް؟

3 ކަމަކުންކުރެ ކަމަކުން الاِرْسَالُ الْخَفِيّ ދެނެގަނެވޭނެއެވެ. އެއީ:

(ހ) މިފަންނުގައި تَحْقِيْقُ ކުރެއްވި عِلْمُ ވެރިއަކަށް ސާބިތުކުރައްވާފައިވުން. މިގޮތުން އެރާވީ އެމީހަކާ ބައްދަލުވެފައިވާ ނަމަވެސް، ނުވަތަ އެއްޒަމާނުގައި އުޅުނު ނަމަވެސް، حَدِيْث އެއް އަޑުއެހި ނުވާކަން ސާބިތުވެފައިވުމުން، އެކަން އެނގެއެވެ.

(ހ) އެމީހަކު އަމިއްލައަށް އެކަމަށް اِعْتِرَافُ ވެފައިވުން. މިގޮތުން، އެވެނި شَيْخُ އަކާ މިމަންނާ ބައްދަލުވެފައިވެސްނުވާކަމަށާއި، އޭނާގެ ގާތުން އެއްޗެއް އަޑު އަހާފައި ނުވާނޭކަން ހާމަކޮށްފައިވުމުން އެކަން އެނގިދެއެވެ.

(ށ) އެހެން سَنَد އަކުން އެ حَدِيث ރިވާވެފައިވުމުންވެސް އެކަން އެނގިދެއެވެ.

އެހެން سَنَد އަކުން އެ حَدِيث ރިވާކުރެވޭއިރު މިގޮތަށް إِرْسَالُ ކޮށްއުޅޭ މީހަކާއި، އޭނާ އެމީހެއްގެ ގާތުން އަޑުއެހި، ރިވާކުރެއްވިވާކަމަށް ހާމަކޮށްފައިވާ ރާވީއާ ދެމެދުގައި އިތުރުމީހަކުވާތީއެވެ. މިގޮތުންވެސް އެ سَنَدُ ގެ حَقِيقَة އެނގިދެއެވެ.

އެހެންނަމަވެސް މިތިންގޮތުގައި ހުރިހާ عِلْمُ ވެރިން އެއްބަސްވެވަޑައެއް ނުގަންނަވައެވެ. އެހެނީ، އެ އިތުރުވެގެންގެންނަ ރާވީއަކުއިތުރުވުން އެއީ، الْمَزِيْدُ فِي مُتَّصِلِ الأَسَانِيْدِ، "سَنَدُ ގައިވާ اتِّصَالُ ވުމަށް އިތުރުބާރެއްލިބުން" ކަމުގައި ބެލެވޭ ބައިގެ ތެރޭގައިވެސް ހިމެނިދާނެކަމުގައިވާ ދާއެވެ.

4– الْمُرْسَلُ الْخَفِيّ ގެ حُكْم:

މިއީވެސް ضَعِيفُ حَدِيْث ގެ ތެރެއިންވާ ބާވަތެކެވެ. އެހެނީ މިއީ انْقِطَاعُ ގެ ވައްތަރުތަކުގެ ތެރެއިންހިމެނޭ ބާވަތަކަށްވާތީއެވެ. އެހެންކަމާއެކު، މިފަދަ حَدِيْث އެއް ގައިވަނީ انْقِطَاع އެއްކަން ކަނޑައެޅިގެން އެނގިއްޖެނަމަ ބެލެވޭނީ، އެއީ مُنْقَطِعُ حَدِيْث އެއްކަމުގައެވެ.

5- މިފަންނުން ލިޔުއްވިފައިވާ މުހިއްމު ފޮތްތައް:

الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ كِتَابُ التَّفْصِيْلِ لِمُبْهَمِ الْمَرَاسِيْلِ.

* * * * *

الْمُعَنْعَنُ وَ الْمُؤَنَّنُ

عَنْ އަދި أَنَّ އިން ރިވާކުރުން

1- އިސްވަބަސް:

މިހާތަނަށް، سَنَدُ ގައިވާ سقط އެއްގެ، އެބަހީ: ވެއްޓިފައިވުމެއް ނުވަތަ ބަޔާން ނުކޮށްވުމުގެ ސަބަބުން ރައްދުވެވިގެންވާ حَدِيْث ގެ ތެރޭގައި ހިމެނޭ 6 ވައްތަރު ބަޔާންކޮށް މިނިމުނީއެވެ. ނަމަވެސް الْمُعَنْعَنُ އާއި الْمُؤَنَّنُ އަކީ مُتَّصِلُ حَدِيْث ގެ ތެރޭގައި ހިމެނޭ ދެބާވަތްތޯ، ނުވަތަ އެއީވެސް الْمُنْقَطِعُ ގެ ތެރޭގައި ހިމެނޭ ދެބާވަތްތޯ ކަނޑައެޅުއްވުމުގައި عِلْمُ ވެރިންގެ މެދުގައި خِيَالُ ތަފާތުވެފައިވުމާއެކު، އަޅުގަނޑު ބުރަވަނީ މި ދެބާވަތްވެސް "الْمَرْدُوْدُ بِسبَبِ سَقْطٍ مِنَ الإِسْنَادِ" سَنَدُ ގައިވާ انْقِطَاع އެއްގެ ސަބަބުން ރައްދުކުރެވޭ ބައިގެ ތެރޭގައި ހިމަނާށެވެ.

2- الْمُعَنْعَنُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْمُعَنْعَنُ އަކީ عَنْعَنَ މި فِعْلُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ. މާނައަކީ ކިޔުމަކީ عَنْ ، عَنْ ގޮތުން حَدِيْثُ ރިވާކުރުމެވެ.

(ށ) **اصْطِلَاحِي މާނައަކީ:** حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި، ކިޔައިގެ فُلانٌ عَنْ فُلانٍ "އެވެނިކަކު މިވެނިކަކުގެ އަރިހުން (ރިވާކުރެއްވި)" ގޮތުން حَدِيْثُ ރިވާކުރުމެވެ.

3- الْمُعَنْعَنُ ގެ މިސާލު:

الإِمَامُ ابْنُ مَاجَه ރިވާކުރައްވާފައިވާ މި حَدِيْث:

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ؛ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "إِنَّ اللَّهَ وَمَلاَئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى مَيَامِنِ الصُّفُوفِ."

މާނައީ: "ހަމަކަށަވަރުން (ނަމާދުގެ) ކަނާތްފަރާތު ސަފުގެ އަހުލުވެރިންނަށް اللَّهُ

ރުހިވޮޑިގެން، رَحْمَة ލައްވައެވެ. އަދި އެކަލާނގެ مَلاَئِكَةُ ން، رَحْمَة ލެއްވުންއެދި دُعَاء ކުރައްވައެވެ.“

މި حَدِيْث ގައި سُفْيَانُ ން ފެށިގެން عَائِشَةُ ގެފާނާހަމައަށް ކޮންމެރާވީއަކުވެސް ރިވާކޮށްފައިވަނީ عَنْ ، عَنْ ގެ لَفْظُ ންނެވެ.

4– الْمُعَنْعَنْ އަކީ مُتَّصِلُ ގެ ބާވަތެއްތަ؟ ނުވަތަ مُنْقَطِعُ ގެ ބާވަތެއްތަ؟

عِلْمُ ވެރިންގެ މެދުގައި މިކަމާމެދު ދެބަސްވުންހުރެއެވެ.

(ހ) އެއީ اتِّصَالُ ވެފައިވާކަން ރަނގަޅަށް އެނގިއްޖައުމަކުނޫންނަމަ مُنْقَطِعُ ގެ ބާވަތެކެވެ.

(ށ) حَدِيْث عِلْمُ ގެ مَشْهُوْرُ ބޭކަލުންނާއި، فِقْهُ عِلْمُ ވެރިންނާއި، أُصُوْلُ ގެ عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި، އެއީ ވަކި شَرْطُ ތަކަކާހުރެގެން مُتَّصِلُ ގެ ޙުކުމުގައި ހިމެނޭ ބާވަތެކެވެ.އެ شَرْطُ ތަކުގެ ތެރެއިން 2 شَرْط އެއްގެ މައްޗަށް عِلْمُ ވެރިން އެއްބަސްވެފައިވާއިރު އެހެން شَرْطُ ތަކާމެދުގައި خِلاَفُ ވެފައެވެ.

އެ شَرْطُ ތަކުގެތެރެއިންعِلْمُ ވެރިން އެއްބަސްވެފައިވާ 2 شَرْط އާމެދު الإِمَامُ مُسْلِمُ ވިދާޅުވަނީ އެ 2 شَرْطُ އެކަނި ފުރިހަމަވުމުން ފުދޭނެ ކަމަށެވެ.އެދެ شَرْط އަކީ:

1- عَنْ عَنْ ގެ صِيْغَة އިން ރިވާކުރާ ރާވީއަކީ،تَدْلِيْسُ ކުރާމީހަކަށް ނުވުން.

2- ރާވީއެކަކު އަނެކަކާ ބައްދަލުވެފައިވުން އެއީ އެކަށީގެންވާ ކަމެއް ކަމުގައިވުން.މިސާލަކަށް عَنْ عَنْ ގެ صِيْغَة އިން ރިވާކުރާ ރާވީއާއި، އޭނާގެ شَيْخ އާ ބައްދަލުވެފައިވުމަކީ، އެކަށީގެންވާ ކަމެއްކަމުގައިވުމެވެ.

އެއްބަސްވެފައިވާ 2 شَرْطُ ގެ އިތުރަށް ހުންނަންޖެހޭކަމަށް ބުނާ شَرْطُ ތަކަކީ:

1– ثُبُوْتُ اللِّقَاءِ: އެބަހީ: عَنْ عَنْ ގެ صِيْغَة އިން ރިވާކުރާ ރާވީއާއި، އެ صِيْغَة އިން ރިވާކުރެވުނު އޭނާގެ شَيْخُ ނުވަތަ أُسْتَاذُ އާ ދެމީހުން އެކަކުއަނެކަކާ

ބައްދަލުވެފައިވާކަން ކަނޑައެޅިގެން يَقِيْن ވެފައިވުމެވެ. މިއީ الْبُخَارِيّ އާއި اِبْنُ الْمَدِينِيّ އާއި އެހެނިހެން ގިނަ مُحَقِّقُ ން ދެކެވަޑައްވާގޮތެވެ.

2– طُوْلُ الصُّحْبَةِ: އެބަހީ: عَنْ عَنْ ގެ صِيْغَة އިން ރިވާކުރާ ރާވީއާއި، އެ صِيْغَة އިން ރިވާކުރެވުނު އޭނާގެ شَيْخُ ނުވަތަ أُسْتَاذُ އާދެމެދުގެގުޅުން (ދަރިވަރާ أُسْتَاذ އެއްގެ حَيْثِيَّةُ ން) ގިނަދުވަހަށް ދެމިއޮތްކަމުގައި ވުމެވެ. މިއީ أَبُوالْمُظَفَّر السَّمْعَانِيّ ދެކެވަޑައްވާގޮތެވެ.

3– مَعْرِفَتُهُ بِالرِّوَايَةِ عَنْهُ: އެބަހީ: عَنْ عَنْ ގެ صِيْغَة އިން ރިވާކުރާ ރާވީއަކީ އެ صِيْغَةއިން ރިވާކުރެވުނު މީހެއްގެ ގާތުން ކަނޑައެޅިގެން حَدِيْث އަޑުއެހުމަށްފަހު ރިވާކުރާ ރާވީއެއްކަން އެނގިގެންވުމެވެ. މިއީ أَبُوعَمْرٍو الدَّانِيّ ދެކެވަޑައްވާގޮތެވެ.

5– الْمُؤَنَّنُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** އެއީ أَنَّنَ މި فِعْلُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ. މާނައަކީ أَنَّ أَنَّ، މި صِيْغَة އިން ރިވާކުރުމެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي**ގޮތުން:** حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި، حَدَّثَنَا فَلاَنٌ أَنَّ فُلاَنًا قَالَ: "އެވެނިމީހަކު ބުނިކަމުގައި ހަމަކަށަވަރުން މިވެނިމީހަކު ތިމަންމެންނަށް حَدِيْث ރިވާކޮށްދިނެވެ." މިފަދައިން ރާވީއަކު ބުނުމެވެ.

6– الْمُؤَنَّنُ ގެ حُكْم:

(ހ) الإِمَامُ أَحْمَد އާއި އެހެން ބައެއްބަޔަކުން ވިދާޅުވާގޮތުގައި، މި صِيْغَة އިން ރިވާވެފައިވާ ރިވާޔަތް ބަލާނީ، سَنَدُ اتِّصَالُ ވެ، ގުޅިފައިވާކަން ސާބިތުވާހާ ހިނދަކު އެއީ مُنْقَطِعُ ރިވާޔަތެއްގެ ގޮތުގައި ހިސާބުކުރެވޭނެއެވެ.

(ށ) ގިނަ عِلْمُ ވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި عَنْ އާއި أَنَّ އާ ތަފާތެއް ނުވެއެވެ. عَنْ عَنْ ގެ ބަހީގެ ބަހަށްކުރެވުން شَرْطُ ތަކާއިގެން أَنَّ އަށްވެސް سَمَاعُ ނުވަތަ އަޑުއެހިކަން ދޭހަވާ ބަހެއްކަމުގައި އެބަބަޔަކުން ވިދާޅުވެއެވެ.

* * * * *

ތިންވަނަ بَحْث

الْمَرْدُوْدُ بِسَبَبِ طَعْنٍ فِي الرَّاوِيِّ

ރާވީއާމެދުކުރެވޭ ތުހުމަތެއްގެ ސަބަބުން ރައްދުވާ حَدِيْث

1- ރާވީއާމެދު ތުހުމަތެއްކުރެވުމޭ ބުނެވޭބަހުގެމާނަ:

ރާވީއާމެދު ތުހުމަތެއްކުރެވުމޭ ބުނެވޭބަހުގެމާނައަކީ، ރާވީއަކާމެދު އެމީހެއްގެ އިތުބާރުގެއްލޭފަދަބަސްތައް ރައްދުވެލައިވުމާއި، އޭނާގެ عَدْلُ ވެރިކަމާއި ދީންތެރިކަމާ ބެހޭގޮތުން ވާހަކަދެކެވުމާއި، އޭނާ حَدِيْث ހަނދާންކުރުމާއި، حَدِيْث އަށްރައްކާތެރިވުމާއި، އޭނާގެ عَامُّ ހުނަރުވެރިކަމާބެހޭގޮތުން އިތުބާރުގެއްލޭފަދަ ވާހަކަދެކެވިފައިވުމެވެ.

2- ރާވީއަށް ތުހުމަތުކުރެވޭ ސަބަބުތައް:

ރާވީއެއްގެ މައްޗަށް 10 ކަމަކާހުރެ ތުހުމަތުކުރެވޭގޮތްވެއެވެ. އޭގެތެރެއިން 5 ކަމެއްގުޅިފައިވަނީ، ރާވީގެ عَدْلُ ވެރިކަމުގެ މައްޗަށެވެ. އަދި އަނެއް 5 ކަންތައް ގުޅިފައިވަނީ އޭނާގެ ضَبْطُ ގެ މައްޗަށެވެ. އެބަހީ: حَدِيْث ލިޔެގެން ނުވަތަ ހިތުދަސްކޮށްގެން حَدِيْث ރިވާޔަތްކުރުމުގެ ކުޅަދާނަކަމުގެ މައްޗަށެވެ.

(ހ) ރާވީގެ عَدْلُ ވެރިކަމާގުޅިގެން ތުހުމަތުކުރެވޭ ކަންތައްތައް:

1- الْكَذِبُ: ދޮގުހަދާކަން ކަނޑައެޅިގެން އެނގިފައިވުން.

2- التُّهْمَةُ بِالْكَذِبِ: ދޮގުހަދާކަމަށް ތުހުމަތުކުރެވުން.

3- الْفِسْقُ: ރާވީގެ فَاسِقُ ކަން.

4- الْبِدْعَةُ: ރާވީގެކިބައިގައިވާ بِدْعَة ވެރިކަން.

5- الْجَهَالَةُ: ރާވީއަކީ ކާކުކަންނޭނގުން. މިއެވެ.

(ށ) ރާވީގެކިބާގައިވާ الضَّبْطُ، حَدِيْث **ހަނދާންބެހެއްޓުމާ މިންވަރާ ގުޅިގެން ތުހުމަތުކުރާ ކަންތައްތައް:**

1- فُحْشُ الْغَلَطِ: ކުށްހުރުން ގިނަވުން.

2- سُوْءُالْحِفْظِ: ހަނދާން ބަލިވުން.

3- الْغَفْلَةُ: غَافِلُ ކަންބޮޑުވުން.

4- كَثْرَةُ الأَوْهَامِ: ޝައްކުތަކާއި އޮޅުންތައް ބޮޑުވުން.

5- مُخَالَفَةُ الثِّقَةِ: ތިމާއަށްވުރެ އިތުބާރުހުރި ހަރުދަނާ ثِقَة ރާވީއަކާ خِلاَفُ ވުން. މިއެވެ.

މިތީގައި އަޅުގަނޑު މިބަޔާންކުރީ، މިދެންނެވިދިހަ ސަބަބުތަކާހުރެ قَبُولُ ނުކުރާ حَدِيْث ގެ ވައްތަރުތަކެވެ. އޭގެތެރެއިން އެންމެނުބައިކަންބޮޑު ވައްތަރު ކަމުގައިވާ مَوْضُوْعُ حَدِيْث ށް ކިޔާނަމެވެ.

* * * * *

الْمَوْضُوْعُ

ދޮގުހަދައިގެން އުފައްދާފައިވާ حَدِيْث

ރާވީއަކު طَعْنُ ކުރާތީ، އެބަހީ:ރާވީއަކު އިތުބާރުނުކުރެވޭކަމުގައިބެލެވޭ ސަބަބުތަކުގެ ތެރެއިން އެންމެބޮޑަށް ވައްތަރަކީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ މައްޗަށް ދޮގުހަދައިގެން عِبَارَة

ތަކެއްއުފައްދައި، އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުނުވާބަސްފުޅެއް، އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވި އެއްޗެއް ކަމުގައިހަދައި، އެކަލޭގެފާނަށް ނިސްބަތްކުރުމެވެ. އެފަދަ ބަސްތަކަށް الْمَوْضُوْع އަކީ، ނުވަތަ مَوْضُوْعُ حَدِيْث އަށްކިޔައެވެ.

1– الْمَوْضُوْعُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** މިއީ وَضَعَ الشَّيْءَ، އެއްޗެއްގެއަގުވައްޓައިލުން މިބަހުގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ. މިހިސާބުން، އެއްޗެއް އޭގެ أَصْلُ ދަރަޖައިން އަދަށްވުރެ ދަށް ދަރަޖައަކަށް ވައްޓައިލެވޭތީއެވެ.

(ށ) اصْطِلَاحِي **ގޮތުން:** الْمَوْضُوْع އަކީ، ދޮގުހަދައިގެން ވާހަކައެއް އުފައްދައި އެއީ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ، حَدِيْث ކަމުގައި ބަސްފުޅެއްކަމުގައިހަދައި އެކަލޭގެފާނަށް ނިސްބަތްކޮށްފައިވާ ތަކެއްޗެވެ.

2– مَوْضُوْعُ حَدِيْث ގެ ދަރަޖަ:

مَوْضُوْعُ حَدِيْث އަކީ، ضَعِيْفُ حَدِيْث ތަކުގެތެރެއިން އެންމެނުބައި، އެންމެ ގެއްލުންބޮޑު ބާވަތެވެ. ބައެއް عِلْمُ ވެރިންތަކެއް ވަނީ އެކަމާ ގޮތުގައި މިއީ ބުރިން خَاصّ ވަކިބައެއްކަމަށެވެ. އެހެނީ مَوْضُوْعُ حَدِيْث އަކީ ضَعِيْفُ حَدِيْث ގެތެރޭގައި ހިމެނޭބާވަތެއް ކަމަކަށް އެބޭކަލުންނެއް ނުބަލައްވައެވެ.

3– مَوْضُوْعُ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގެ حُكْم:

ހުރިހާ عِلْمُ ވެރިންއެއްބަސްވެ، اتِّفَاقُ ވެވަޑައިގެންވާ ގޮތުގައި، الإِمَامُ مُسْلِمُ ރިވާކުރައްވާފައިވާ މިއަންނަނިވި حَدِيْث ގެއަލީގައި، އެގޮތުން حَدِيْث އަކީ مَوْضُوْعُ حَدِيْث އެއް ކަންއެނގިހުރެ، އެ حَدِيْث އަކީ مَوْضُوْعُ حَدِيْث އަކަށްވީ ސަބަބު ބަޔާންކުރުމެއްނެތި ރިވާކުރުމަކީ، ހުއްދަކަމެއްނޫނެވެ.

الإِمَامُ مُسْلِمُ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ، حَدِيْث ކުރެއްވިއެވެ." مَنْ حَدَّثَ عَنِّي بِحَدِيْثٍ يُرَى أَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبَيْنِ."މާނައީ: "ތިމަންކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވި ކަމަށްބުނެ، މިހެން حَدِيْث އެއްރިވާކުރާހިނދު، އެއީ ތިމަންކަލޭގެފާނު ވިދާޅުނުވާ

އެއްޗެއްކަން އުމުރަކަށްއެނގިހުރެ ރިވާކޮށްދިނަމަ އުމުރަކުވާނީ،ދޮގުވެރި ދަމީހުންކުރަ އެކަކުކަމުގައެވެ.“

4- ދޮގުހަދައިގެން حَدِيْث ރިވާކުރާމީހުން އަދަބްކުރާގޮތް:

(ހ) حَدِيْث ހަދާމީހުން ބައެއް ފަހަރަށް އަމިއްލައަށް عِبَارَة އެއް ތައްޔާރުކޮށް އެއަށް سَنَد އެއްކުރުމަށްފަހު رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ حَدِيْث އެއް ކަމުގައި ބުނެ ރިވާކުރެއެވެ.

(ށ) ނުވަތަ ބައެއް حِكْمَة ތެރި، ވިސްނުންތެރިންނާއި އުނދޫން ބައެއްމީހުން ބުނެފައިވާ ހަރުބަސްތަކުގެ މައްޗަށް سَنَدُ އެއްހަމަކުރައިގެން رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ حَدِيْث އެއް ކަމުގައިބުނެ ރިވާކުރެއެވެ.

5- مَوْضُوْعُ حَدِيْث އެއްކަން އެނގޭނީ ކިހިނެއް؟

مَوْضُوْعُ حَدِيْث އެއްކަންއެނގޭނެ އެތައްގޮތެއްވެއެވެ. އޭގެތެރޭގައި އަންނަނިވި ކަންތައްތައް ވެއެވެ:

(ހ) حَدِيْث ހެދިމީހާ އަމިއްލައަށް އެއީ އޭނާކުރަހަދެއްކަމަށް إِقْرَارُވުން:

މިސާލަކަށް أَبُوْعِصْمَةَ، نُوْحُ بْنُ أَبِي مَرْيَم އެވެ ކިޔުންމީހަކުވެސް إِقْرَارُ ވެ އެއްބަސްވެފައިވާގޮތުގައި، ކީރިތި قُرْآنُ ގެ ސޫރަތްތަކުގެ ފަޟީލަތާބެހޭ ވާހަކަތަކުގައި حَدِيْث ތައް ހަދާފައިވަނީ، اللّٰهُ ރުހިވެވޮޑިގެންވި عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبَّاس ގެ ރިވާގެ ފަރާތްތަކަށް ނިސްބަތްކޮށް حَدِيْث ތަކެއް ގޮތުގައި سَنَدُ ތަކެއް ހަދައިގެން قُرْآنُ ގެ ކޮންމެ ސޫރަތަކަށް ވަކިވަކި ފަޟީލަތްތަކެއް ބަޔާންކޮށް حَدِيْث ތަކެއް ހަދައިފިކަމަށް އޭނާ އެއްބަސްވެފައިވެއެވެ.

(ށ) އަދިއެހެނަސް އެއްބަސްވުމާއެއްފަދަ އެހެންގޮތަކުން އެކަންއެނގުން.

މިސާލަކަށް ވަކިމީހެއްގެ ގޮތުން حَدِيْث ރިވާކޮށްދޭ ރާވީއެއްގެ ގޮތުގައި، އޭނާގެ شَيْخُ ދުނިޔޭގެ އަރިހުންދަރުސްކިޔައިފިކަމަށް ކޮން تَارِيْخ އެއްގައިތޯ ސުވާލުކުރުމުން، حَقِيْقَة ގައި އެ شَيْخُ މަރުވުމުގެ تَارِيْخ އަށްވުރެވެސް، ފަހުގެ تَارِيْخُ އެއްގައި شَيْخُ އަވަހާރަވި

ކަމަށް ބުނެފައިވުންފަދަ، އަދި އެ حَدِيْث އަލީ އެބޭފުޅާ شَيْخُ ގެ ފަރާތުންނޫންގޮތަކަށް ރިވާ ވެފައިނުވާ حَدِيْث އެއްނަމަ، އެއީ ދޮގުހަދައިގެން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައި قَبُوْلُ ކުރެވެއެވެ.

(ށ) ރިވާކުރާމީހާގެ ޙާލަތުގައިވާ قَرِيْنَة އެއް ނުވަތަ ހެއްކަކުން އެކަށައަޅުން:

މިސާލަކަށް حَدِيْث ރިވާކުރާ ރާވީއަކު رَافِضِيّ އަކުކަމުގައިވެފައި، އެ حَدِيْث އަލީ أَهْلُ بَيْت ންގެ ފަޟީލަތާ ބެހޭގޮތުންވެފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވުން.

(ނ) އެ حَدِيْث ގައިވާ قَرِيْنَة އަކުން އެކަށައަޅުން:

މިސާލަކަށް އެ حَدِيْث ގެ عِبَارَة ތަކުގައިވާ ކުރަހިކަމެއް ސާބިތުވުން، ނުވަތަ عَامُّ أُصُوْلُ ތަކާ خِلاَف އަށް އެ حَدِيْث ގެ عِبَارَة ތައް ހުރުމުން، ނުވަތަ ޞަރީޙަ قُرْآن އާ ކަނޑައެޅިގެން خِلاَفُ ވެފައި ވުމުގެ ސަބަބުން އެކަށައަޅުން. މިއެވެ.

6- حَدِيْثُ ހަދުވަން މީހުންކުރިމަތިވި ސަބަބުތަކާއި حَدِيْثُ ހެދިމީހުންގެ ވައްތަރުތައް:

(ހ) اللّٰهُ ގެ حَضْرَة އަށް ކުރުބަންވެވޭނެކަމުގެ بَاطِل ނިޔަތުގައި حَدِيْث ހެދުން.

މިސާލަކަށް ހެޔޮކަންތައްތައް ކުރުމުގެމައްޗަށް شَوْقُ ވެރިކުރުމަށް، مُنْكَرَات ތަކާ ދުރުހެލިކުރުވުމަށާއި، އެފަދަކަންކަމާދުރު ބިރުވެރިކުރުވުމުގެގޮތުން ދޮގު ހަދައިގެން ވިއަސް حَدِيْث ތައް ހެދުމަކީ، اللّٰهُ އާ ކުރުބަންވެވޭނެ ކަމެއްކަމުގެ ވަހުމީ ޢަޤީދާގައި ބައެއްމީހުން حَدِيْث ތައް ހަދައިފައިވެއެވެ.

މިފަދަމީހުންނަކީ، މިބައިމީހުންނީ ކުރާގޮތުގައި، صَالِحُ އަޅުވެރިބައެއްކަމުގައި މީހުންނަށް قَبُوْلُ ކުރެވިފައިވާތީ، އެފަދަމީހުންގެ ދޮގުވާހަކަތަކައް ވަރަށް ފަސޭހައިން عَامُّ މީހުންނަށް قَبُوْلُ ކުރެވޭތަންދާއެވެ.

މިފަދަ މީހުންގެތެރޭގައި مَيْسَرَةُ بْنُ عَبْدِ رَبِّه އެވެ ހިމެނިގެންވެއެވެ. اِبْنُ حِبَّان އެކަލޭގެފާނު ލިޔުއްވި الضُّعَفَاءُ “ضَعِيفُ ރާވީން” މިނަންކިޔުއްވިފޮތުގައި عَبْدُ الرَّحْمَانِ بْنُ مَهْدِيّ ގެ ކިބައިން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

އެކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: عَبْدُ الرَّحْمَانِ بْنُ مَهْدِيّ) ވިދާޅުވިއެވެ. "مَيْسَرَةُ بْنُ عَبْدِ رَبِّهِ ގެ ގާތުގައި ތިމަންނާ އެއްސުވީމެވެ. އެވެނިސޫރަތެއް ކިޔަވައިފިމީހަކަށް އެވެނި ދިވެނި ثَوَابُ ހުރިކަމަށްބުނާ މި حَدِيث ތައް ކަލޭއަށް ލިބުނީ ކިހިނަކުންހެއްޔެވެ؟ އޭނާ جَوَابُ ދައި ބުންޏެވެ. އެއީ މީސްތަކުން قُرْآن އަށް شَوْقُ ވެރިކުރުމުގެ ނިޔަތުގައި ތިމަންނާ އަމިއްލަ އަށްހެދީއެވެ."

(ނ) ވަކި مَذْهَب އަކަށް تَعَصُّبُ ވުން:

ވަކި مَذْهَب އަކަށް އޮންނަ تَعَصُّبُ ގައި އެ مَذْهَب އަށް نَصْرُ ދިނުމުގެ ނިޔަތުގައި، ވަކިން خَاصَّ ކޮށް إِسْلَامِي مُجْتَمَعُ ގައި ފިތުނަވެރިކަން عَامُّ ވުމާގުޅިގެން އުފެދުން ސިޔާސީ مَذْهَب ތަކަށް نَصْرُ ދިނުމަށް(އެއީ حَقُّ مَذْهَب ތަކެއްކަމުގައި عَامُّ މީސްތަކުންނަށް ހީކުރުވުމަށްޓަކައި) حَدِيث ތައް ހަދާފައިވެއެވެ.

އެފަދަ ސިޔާސީمَذْهَبُ ތަކުގެތެރެއިން خَوَارِجُ ނާއި شِيْعَة އިންފަދަމީހުން، އެބަހީ މީހުން ތާއީދުކުރާ مَذْهَب އަކަށް نَصْرُ ދިނުމުގެގޮތުން حَدِيث ހަދާފައިވެއެވެ.

މިފަދަ حَدِيث ތަކުގެތެރެއިން "عَلِيٌّ خَيرُ الْبَشَرِ مَنْ شَكَّ فِيهِ كَفَرَ." މިފަދަ ގޯސް ބަސްތައް އުފައްދާފައި ވެއެވެ.

(ނޯޓް: خَوَارِجُ ންނަކީ، اللَّهُ ރުއްސުންފުއްމި عَلِيّ ގެފާނަށް تَائِيْدُ ކުރުމުގައި ދޮގުމީހުންތަރު، އެކަލޭގެފާނާ ދެކޮޅުވެރިވެ ވަކިވެގެންދިޔަ ބައެކެވެ. شِيْعَة އިންނަކީ عَلِيّ ގެފާނަށް تَائِيْدُ ކުރުމުގައި ހައްދުފަހަނަ އަޅައިގޮސް މަގުފުރެދިގެންދިޔަ ބައެކެވެ. "މުތަރުޖިމު")

(ރ) إِسْلَام دِيْنُ ގެ އަޑުވައްޓައިލުން:

މިކަންކުރި، زِنْدِيْقُ ން (އެބަހީ: މުރުތައްދުން، ދީނުންބޭރުވެފައިވާމީހުން) ގެ ތަރުތީބެއްކަމަށްވެއެވެ. އެބަހީ މީހުންނަކީ އިސްލާމްދީނަށް عَدَاوَة ތެރިކަން ހުރި ބައެކެވެ. ފާރުގައި ދީނަށް ނިކަމެތިކަން ގެނައުމަށްޓަކައި، މިފަދަ ބައެއް ގޮތްގޮތުން خِيَارُ ކުރުމަށް ކުރިމަތިލީ އެވެ. އެހެންކަމުން ފަތުރައިފި، މަދުނޫން عَدَد އެއްގެ ގޮތުގެ حَدِيث ތައްހެދުމެވެ،

ޖަމާޢަތްތަކެވެ. مَقْصَد އަކީ މީސްތަކުންގެ ހިތްތަކުގައި އިސްލާމްދީނުގެ މައްޗަށް ޝައްކު އުފައްދައި، އެދީނުގެ މައްޗަށްއޮންނަ އިތުބާރު ނަގައިލުމެވެ.

މިފަދަ ނުބައި عَمَل އެއްކުރަމުންގެންދިޔައިން އެކަކީ، مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيْدٍ الشَّامِيّ الْمَصْلُوْبُ އެވެ. މީނާ އަށް الْمَصْلُوْبُ އޭ ކިޔުނީ، މިކަލޭގެ ދީނުންބޭރުވެ، މުރުތައްދުވުމުގެ ސަބަބުން صَلِيْب އަށް އަރުވައި މަރާލެވިފައިވާމީއެވެ. މީނާއަމިއްލައަށް ހަދައިގެން، عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ މިސަނަދުން ރިވާކޮށްފައިވާ ދޮގު حَدِيْث އެއްގައިވެއެވެ." أَنَا خَاتِمُ النَّبِيِّيْنَ، لاَنَبِيَّ بَعْدِي، إِلاَّأَنْ يَشَاءَ اللَّهُ."

މިފަންނުގައި އަރާމިއްބަވި عِلْمُ ވެރިންވަނީ މިފަދަ ދޮގު حَدِيْث ތަކުގެ حَقِيْقَة ހާމަކޮށްދެއްވާފައެވެ. اللَّهُ އަށް ޝުކުރުކޮށް حَمْدُ ކުރަމެވެ.

(ނ) ވެރިކަމުގައި ތިއްބެވިބޭފުޅުންނާ އަރިސްވުމުގެ އެދުން:

ބައެއްމީހުން حَدِيْث ހެދި ސަބަބެއްކަމުގައި، ވެރިކަމުގައި ތިއްބެވި އިމާންކަން ބަލިކަށި ބައެއްޢުލަމާ ހަވާސްވުމުގެ އެދުންތެރިކަމުންނެވެ. އެގޮތުން އެފަދަ ބައެއް ވެރިން، ވެރިކަން ހިންގުމުގައި ދީނުގެ حُكْم ތަކާ ދުރަށް ޖެހިވަޑައިގަންނަވާ ދުރަށް ޖެހިވަޑައިގަތުން دِفَاعُ ކޮށްދީ، އެފަދަ ވެރިންގެ ޖެހިވަޑައިގަތުންދީބާފަދަ ގޮތްގޮތަށް ދޮގު ހަދައިގެން حَدِيْث ތައްހަދާފައިވެއެވެ.

މިފަދަ މިސާލެއްގެގޮތުން މިދަންނަވާކަންތައްވާނެއެވެ.عَبَّاسِي خَلِيْفَة، الْمَهْدِيّ (مُحَمَّدُ بْنُ مَنْصُوْر) އެއްދުވަހަކު ކޮތަރެއް ހިއްޕަވައިގެން އެސްޓޯރު ކުޅިވަރުކުޅުއްވަމުން އުޅުއްވަނިކޮށް خَلِيْفَة ގެދަރުބާރަށް غِيَاثُ بْنُ إِبْرَاهِيْمَ النَّخَعِيّ އެވެ ކިޔާމީހަކުދިޔައެވެ. ކޮތަރުހިއްޕެވުމަށާއި، އެސްޓޯރުގެންނާކުޅިވަރުކުޅުއްވުމަށް خَلِيْفَة،الْمَهْدِيّ ، شَوْقُ ވެރިކަން ބަހައްޓަވާތަން އޭނާއަށްފެނުމުން، ހަމައެވަގުތު އަމިއްލައަށް ހަދައިގެން سَنَد އެއް ހިމަނައި ދުވަސްވަރު، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ ބަސްފުޅެއްކަމުގައިވާ " لاَسَبْقَ إِلاَّفِي نَصْلٍ أَوْ خُفٍّ أَوْ حَافِرٍ." މި حَدِيْث ކިޔައިދިނެވެ. އެކަމަކު އެބަސްފުޅުގެތެރެއަށް غِيَاثُ بْنُ إِبْرَاهِيْمَ النَّخَعِيّ ގެ އަމިއްލަ عِبَارَة އެއްކަމުގައިވާ "أَوْ جَنَاحٍ." މި كَلِمَة އިތުރުކުރިއެވެ.

خَلِيْفَة އަށް މިކަންއެނގިވަޑައިގެން އެކޮތަރު ކަތިލުމަށް އަމުރުކުރެއްވިއެވެ. އަދި ވިދާޅުވިއެވެ. "އަހަރެންނަށް މިކުރެވުނުކަމަކުން އޭނާ (غِيَاثُ بْنُ إِبْرَاهِيْمَ النَّخَعِيّ) އެފަދަ ނުބައިބައެއްބުނުމަށް ފުރުސަތު ދެއްވުނު ކަމަށްޓަކައި ހިތާމަކުރައްވަމެވެ."

(ތ) ދިރިއުޅުން ތަނަވަސްކުރުމުގެ އެދުން:

މިގޮތުގައި حَدِيْث ހެދުމަށް އަރާތިބިބަޔަކީ قُصَّاصُ ންގެ ނަމުގައި މީހުންނަށް ވާހަކަދައްކައިދިނުމުގައި مَشْهُوْرُ ވެފައިވާބައެކެވެ. އެބައިމީހުން އާދައާ خِلاَفُ، عَجَائِبُ ކުރުވަނިވި ވާހަކަތައް ހަދަހަދައިގެން މީހުންނަށްކިޔައިދީ އުޅުނެވެ. އަދި އެފަދަ ވާހަކަތަކުގެތެރޭގައި މާތްނަބިއްޔާ ﷺ حَدِيْث ކުރެއްވިކަމަށްބުނެ އެބައިމީހުންއަމިއްލައަށް ހަދައިގެން ބައެއްވާހަކަތައް މީހުންނަށް ރިއްވައިއުޅުނެވެ.

މިފަދަ މީހުންގެތެރެއިން مَشْهُوْرُ އެކަކީ أَبُوْسَعِيْدٍ الْمَدَائِنِيّ އެވެ ކިޔުންމީހެކެވެ.

(ލ) މީހުންގެމެދުގައި مَشْهُوْرُ މީހަކަށްވުމުގެ އެދުން:

މީހުންގެމެދުގައި مَشْهُوْرُ ވުމުގެ އެދުމުގައި ބައެއްމީހުން ވަރަށް عَجَائِبُ ވަނިވި، حَيْرَان ކުރުވަނިވި ވާހަކަތައްހަދަހަދައިގެން، އަދި އެފަދަ ހަދާފައިވާ سَنَد އާއެކު މީހުންނަށް ރިވާކޮށްދީއުޅުނެވެ. އެކަމުގައި އެފަދަ މީހުންގެ އެދުމަކަށްވެފައިވަނީ، حَدِيْث عِلْمُ ގެ مَشْهُوْرُ، ބޮޑެތި إِمَامُ ންނަށްވެސް އެނގިވަޑައިގެންފައިނުވާ حَدِيْث ތައް އެބައިމީހުންނަށް އެނގޭކަމުގައި ބުނެދެއްކުމުން عَامُّ ންނަށް ހީކުރުވުމެވެ.

މިކަމުގައި އެންމެ އަރާތިބި މީހުންގެ ތެރޭގައި اِبْنُ أَبِي دِحْيَة އާއި حَمَّادُ النَّصِيْبِيّ ހިމެނެއެވެ.

7– ދޮގުحَدِيْثُ ހެދުމާމެދު، ކައްރާމީންގެ ރައުޔު:

މަގުފުރެދިފައިވާ، بِدْعَة ވެރިންގެ جَمَاعَة އެއްކަމުގައިވާ الْكَرَّامِيَّة ނުވަތަ ކައްރާމީންގެ ފާ ބަޔަކު ވިދާޅުވާގޮތުގައި، މީހުން ހެޔޮކަންކަމަށް شَوْقُ ވެރިކުރުވައި، ނުބައިކަންތައްތަކާ ދުރުހެލިކުރުވުމުގެ ގޮތުން، ދޮގުހަދައިގެން حَدِيْث ހެދުން ހުއްދައެވެ.

(ނޯޓް: މިބައިމީހުންނަކީ، سُنَّة جَمَاعَةُ ގެ عِلْمُ ވެރިންގެ ރައުޔާ خِلاَفُ ، بَاطِلُ ރައުޔެއް ގެންގުޅޭ މަގުފުރެދިފައިވާ، ބައެކެވެ. "މުޢުތަޒިލީ")

އެބައިމީހުން ދަލީލުއްކަމުގައިދައްކާތީ، ވަރަށް مَشْهُوْرُ حَدِيْث އެއް ކަމުގައިވާ "مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا." މިحَدِيْث އެވެ. އެކަމަކު މި حَدِيْث ގެތެރެއަށް އެއްޗެހިތަކެއްވެސް ثَابِتُ ވެފައިނުވާ عِبَارَة އެއްކަމުގައިވާ "لِيُضِلَّ النَّاسَ." މި عِبَارَة އެބައިމީހުން ހަމައެކަނި އިތުރުކުރެއެވެ. މި عِبَارَة އަކީ حَدِيْث عِلْمُ ގެ مَشْهُوْرُ ބޮޑެތި عِلْمُ ވެރިންގެ އަރިހުގައި ثَابِتُ ވާ عِبَارَة އެއްނޫނެވެ.

މީގެބައެއްމީހުން ދޮގު حَدِيْث ހެދުމުގައި حُجَّة އެއްކަމުގައިބުނުއްވެނީ، "މިމަންމެން حَدِيْث ހަދަނީ އެކަލޭގެފާނަށްޓަކައެވެ.(އެބަހީ: އެކަލޭގެފާނުގެދީން ކުރިއެރުވުމަށްޓަކައެވެ.) އެކަލޭގެފާނާ އިދިކޮޅަށް ނޫނެވެ." މިއެވެ.

މިއީ ވަރަށްހެއްވާ [illegible] ވާހަކައެކެވެ. އެހެނީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ شَرِيْعَة އަކީ އެހެން އެއްވެސްބަޔަކު އެ شَرِيْعَة އަށް ހެދި ثَابِتُ ކުރައްވައިދެއްވާފައިވާ ދީނެއް شَرِيْعَة އެއްނޫނެވެ. މިބައިމީހުންގެ މި ރައުޔަކީ مُسْلِمُ عِلْمُ ވެރިންގެ إِجْمَاعُ އާ خِلاَفُ ރައުޔެކެވެ. އެހެންކަމާހުރެ، أَبُوْ مُحَمَّدٍ الْجُوَيْنِيّ ފަދަ عِلْمُ ވެރިންވަނީ حَدِيْث ހަދާމީހުންނަކީ (އެބަހީ: رَسُوْلُ اللهِ ﷺ، حَدِيْث ކަމަށްވާގޮތަށްބުނެ ދޮގުހަދާމީހުން އެގޮތަށްކިޔައިދޭމީހުން އެކަލޭގެފާނާ މެދުގައި ބަސްތަކެއް ބުނާމީހުންނަކީ) كَافِرُ ވެ، އިސްލާމުން ބޭރުން ބޭރުވެފައިވާ ބައެއްކަމުގައި ހުކުމްކުރައްވާފައިވެއެވެ.

8- قُرْآن تَفْسِيْرُ ކުރުމުގައި ބައެއް عِلْمُ ވެރިންނަށް އެއްކޮށްފައިވާ ކުށްފިލުވައިލުމަށް:

ބައިވަރު قُرْآن تَفْسِيْرُ ކުރުމުގައި ބައެއް عِلْمُ ވެރިންނަށްވުރެ، އެބޭކަލުންގެ تَفْسِيْرُ ގައި ބައެއް مَوْضُوْعُ حَدِيْث ހިމެނިފައިވެއެވެ. ހަމަމިފަދައިން އެ حَدِيْث ތަކުގެ حَالَة ބަޔާންކޮށްދީފައި ނެތުން دَلِيْلُ ނަންގަވާފައިވާކަމެވެ. ވަކިން خَاصَّ ކޮށް ބައިބައި قُرْآنُ ގެ ސޫރަތްތަކުގެ މާތްކަމާގުޅޭގޮތުން أُبَيُّ بْنُ كَعْب ގެ ރިވާޔަތުން އައިސްފައިވާ حَدِيْث ތަކަކީ މިގޮތުގެތެރެއިންވެއެވެ.

މިދެންނެވުނުފަދަ تَفْسِيْرُ عِلْمُ ފޮތްތަކުގެތެރޭގައި:

1- الثَّعْلَبِيُّ.

2- الْوَاحِدِيُّ.

3- الزَّمَخْشَرِيُّ.

4- الْبَيْضَاوِيُّ.

5- الشَّوْكَانِيُّ. ފަދަބޭކަލުން ހިމެނިގެންވެއެވެ.

9- مَوْضُوْعُ حَدِيْث ގެ މައްޗަށް ލިޔުއްވާފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

(ހ) كِتَابُ الْمَوْضُوْعَاتِ:

މިއީ الإِمَامُ اِبْنُ الْجَوْزِيّ ގެ ފޮތެކެވެ. މިފޮތަކީ މި مَوْضُوْعُ ގައި އެންމެފުރަތަމަ ލިޔުއްވި ފޮތްތަކުގެތެރޭގައި ހިމެނޭފޮތެކެވެ.

اِبْنُ الْجَوْزِيّ ހިމެނުއްވާފައިވާ حَدِيْث އެއްގެ މައްޗަށް އެއީ ހަދާފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވިދާޅުވެ حُكْم އިއްވެވުމުގައި ވަރަށްކަންފަސޭހަކޮށް ގޮސްދެއްވީބާވަތަކު ކަމުގައެވެ. އެހެންވެ، އެކަމާގުޅިގެން މިފޮތުގެމައްޗަށް ވަރަށްގިނަ عِلْمُ ވެރިންވަނީ، تَنْقِيْدُ ކުރައްވައި اعْتِرَاضُ ކުރައްވާފައެވެ.

(ށ) اللَّآلِي الْمَصْنُوْعَةُ فِي الأَحَادِيْثِ الْمَوْضُوْعَةِ:

މިއީ الإِمَامُ السُّيُوْطِيّ ގެ ފޮތެކެވެ. މިފޮތަކީ اِبْنُ الْجَوْزِيّ ގެ އިސްވެދެންނެވުނު ފޮތުގެ اخْتِصَار އެކެވެ. ނުވަތަ ސަމަރީއެކެވެ. އެއާއެކު މިފޮތުގައިވަނީ، اِبْنُ الْجَوْزِيّ އަށް އޮޅުއްވާފައިވާ ކަމެއްޗެހިވެސް ހާމަކުރައްވާފައެވެ. އަދި اِبْنُ الْجَوْزِيّ ހިމަނުއްވާފައިނުވާ އެތަކެއް مَوْضُوْعُ حَدِيْث މިފޮތުގައި السُّيُوْطِيّ ހިމަނުއްވާފައިވެއެވެ.

(ނ) تَنْزِيْهُ الشَّرِيْعَةِ الْمَرْفُوْعَةِ عَنِ الأَحَادِيْثِ الْمَوْضُوْعَةِ:

މިއީ اِبْنُ عَرَّاقٍ الْكِنَانِيّ ގެ ފޮތެކެވެ.

މިފޮތަކީ ބަޔާންވެދިޔަ ދެފޮތުގެ تَلْخِيْص އެކެވެ. މިއީވަރަށްފުރިހަމައަށް ތަރުތީބު ކުރެވިފައިވާ، މަންފާބޮޑު ފޮތެއްކަމެވެ.

(ނޯޓް: މިއިންތިޚާބުސްވަނީ ޤާބިލްކުރުމުގެ ވިޔަފާރެވެ. تَلْخِيْصُ ކުރުމަކީ، ވަކިކަމަކާ ގުޅޭގޮތުން މިހާރުތަކީރިލާ ވާހަކަތަކުގެ އަސްލުނުގެ ޤަވާޢިދާއި މަސައްކަތާއި حُكْم ބައްޔާ ކުރުމުން ބަޔާންކުރުމަށް ހިއްސާކުރުމެވެ. "މުޙައްމަދު")

* * * * *

الْمَتْرُوْكُ

އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި
ދޮގުހަދާކަމުން ތުހުމަތުކުރެވޭ ރާވީއަކުހިމެނޭ حَدِيْث

އެ حَدِيْث އެއްރިވާކުރާ ރާވީންގެތެރޭގައި ދޮގުހަދާކަމުން ތުހުމަތުކުރެވޭ ރާވީއަކު ހުރިނަމަ އެފަދަ މީހެއްގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އަށްކިޔަނީ مَتْرُوْكُ حَدِيْث އެވެ. ރާވީއަކު ދޮގުހަދާކަމުން ތުހުމަތު ކުރެވުމަކީ حَدِيْث قَبُوْلُ ނުކުރެވޭ ސަބަބުތަކުގެ ތެރެއިން ދެވަނަސަބަބެވެ.

1– الْمَتْرُوْكُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْمَتْرُوْكُ އަކީ التَّرْكُ މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ. ދޫނި އެސްދޮޅުނުގެ ބިސްފިޔަން، ބިހުންފޮޅުން ނުކުމެދިޔަ އެއްކޮޅަ ބިހުގެ ތޮށިގަނޑަށް عَرَب ބަހުންކިޔަނީ التَّرِيْكَة އެވެ. މާނައަކީ، އެއްވެސް ބޭނުމެއްނެތް އެއްޗެކެވެ. الْمَتْرُوْكُ ނެގިފައި ވަނީ، މި أَصْلُ ންނެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި ދޮގުހަދާކަމުން ތުހުމަތު ކުރެވިފައިވާ ރާވީއަކު ހިމެނޭ حَدِيْث އެވެ.

2– ރާވީއަކު ދޮގުހަދާކަން ތުހުމަތުކުރެވޭ ސަބަބުތައް:

ރާވީއަކު ދޮގުހަދާކަން ތުހުމަތުކުރެވުނީ ދެސަބަބަކާހުރެއެވެ. އެއީ:

(ހ) އެ حَدِيْث އައީ ހަމައެކަނި އެރާވީގެ ކިބައިން ނޫންގޮތަކަށް ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އަކަށް ނުވުމާއެކު، އެ حَدِيْث އެއީ عَامُّ أُصُوْلُ ތަކާ خِلاَفُ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވުން.

(ށ) އެމީހަކީ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ދޮގުހަދާމީހަކުކަން އެނގިފައިނުވި ނަމަވެސް އޭނާގެ عَامُّ ދިރިއުޅުމުގައި ދޮގުހަދާކަން ސާބިތުވެފައިވާ މީހަކުކަމުގައިވުން. މިއެވެ.

3– مَترُوْكُ حَدِيْث ގެ މިސާލު:

" عَمْرُو بْنُ شَمِرٍ الْجُعْفِيُّ الْكُوْفِيُّ الشِّيْعِيُّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ أَبِي الطُّفَيْلِ ، عَنْ عَلِيٍّ وَ عَمَّارٍ قَالاَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقْنُتُ فِي الْفَجْرِ، وَيُكَبِّرُ يَوْمَ عَرَفَةَ مِنَ الصَّلاَةِ الْغَدَاةِ ، وَيَقْطَعُ صَلاَةَ الْعَصْرِ آخِرَ أَيَّامِ التَّشْرِيْقِ."

الإِمَامُ النَسَائِيّ އާއި الإِمَامُ الدَّارَقُطْنِيّ އާއި އެނޫން عِلْمُ ވެރިންވެސް عَمْرُو بْنُ شَمِرٍ އާދެކެ ވިދާޅުވެފައިވަނީ، އޭނާއަކީ "مَترُوْكُ الْحَدِيْثِ" ރާވީއެއްކަމުގައެވެ. އެބަހީ: ދޮގުހަދާކަން ތުހުމަތުކުރެވޭ އޭނާގެކިބައިންރިވާކުރާ حَدِيْث قَبُوْلُ ނުކޮށް، ދޫކޮށްލެވިފައިވާ މީހެއްކަމުގައެވެ.

4– مَترُوْكُ حَدِيْث ގެ ދަރަޖަ:

މިގޮތުން ދެންނެވިފައިވާތަރުތީބުން ضَعِيْفُ حَدِيْث ތަކުގެތެރެއިން އެންމެ ނުރައްކާތެރި ބާވަތަކީ مَوْضُوْعُ حَدِيْث އެވެ. އޭގެ ވިދިގެންވަނީ مَترُوْكُ الْحَدِيْث އެވެ. އެއަށްފަހު الْمُنْكَر އެވެ. ދެން الْمُعَلَّل އެވެ. ދެން الْمُدْرَج އެވެ. އެއަށްފަހުގައިވަނީ الْمَقْلُوْب އާއި الْمُضْطَّرِبُ އެވެ. މިއީ މިކަމުގައި الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر ތަރުތީބު ކުރައްވާފައިވާ ގޮތެވެ.

* * * * *

الْمُنكَرُ

ބޮޑެތި ކުށްހެދުންތެރިޔަ، غَافِلُ ކަންބޮޑު، فَاسِقُ ރާވީއަކު
ރިވާކުރާ حَدِيْث

ރާވީއަކު طَعْنُ ކުރެވޭސަބަބަކީ "فُحْشُ الْغَلَطِ" “ބޮޑެތި ކުށްހެދުންތެރިޔަވުން“ ނުވަތަ "كَثْرَةُ الْغَفْلَةِ" “غَافِلُ ކަންބޮޑުވުން“ ނުވަތަ " الْفِسْقُ " ، “فَاسِقُ ކަން“ ކަމުގައި ވެއްޖެނަމަ، އެފަދަ ރާވީއަކު ރިވާކުރާ حَدِيْث އަކީ مُنْكَرُ حَدِيْث އެވެ.

1- الْمُنْكَرُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْمُنْكَرُއަކީ الإِقْرَارُ އެއްބަސްވުން މިބަހުގެ އިދިކޮޅު ކަމުގައިވާ الإِنْكَارُ އިންކާރު ކުރުން، ދެބަސްވުން މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِيގޮތަށް: عِلْمُ ވެރިންވަނީ مُنْكَرُ حَدِيْث ގެ އެތަކެއް تَعَارُفُ ކުރައްވާފައެވެ.އޭގެތެރެއިން އެންމެ مَشْهُوْرُ ވީ تَعَارُفُ މިގޮތުގައި ބަޔާންކުރަނީއެވެ.

1- مُنْكَرُ حَدِيْثއަކީ، حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ބޮޑެތިކުށްހެދުންތެރިޔަ، غَافِلُ ކަންބޮޑު،ނުވަތަ އެމީހެއްގެ ކިބާގައި فَاسِقُ ކަމެއްވާ ރާވީއަކު އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި ހިމެނޭ حَدِيْث އެވެ.

މިއީ الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ تَعَارُف އެކެވެ.އަދި އެހެންބައެއް عِلْمُ ވެރިންނަށް މި تَعَارُف ނިސްބަތްކުރައްވާފައިވެއެވެ.

2- مُنْكَرُ حَدِيْث އަކީ އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ ގޮތާ خِلاَف އަށް ضَعِيْفُ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

2- الْمُنْكَرُ އާއި الشَّاذُ ގެ ތަފާތު:

(ހ) الشَّاذُ އަކީ مَقْبُوْلُ ރާވީއަކު، އޭނާއަށްވުރެ މަތީ ފެންވަރީގެ ރާވީއަކާ خِلاَف އަށް ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ. މިތަނުގައި مَقْبُوْلُ ރާވީއޭ ބުނެވޭބަހުގެ މާނައަކީ عَدْلُ ވެރި، حَدِيْث ހަނދާންބެހެއްޓުމުގެ ފުރިހަމަކަމުގައިވެސް، ނުވަތަ عَدْلُ ވެރި، އެކަމަކު حَدِيْث ހަނދާންބެހެއްޓުމުގެ ފުރިހަމަކަމަށްވުރެވެ.

(ށ) مُنْكَرُ حَدِيْث އަކީ ضَعِيفُ ރާވީއަކު، އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީއަކާ خِلاَف އަށް ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

މި تَعَارُف އަށް نَظَرُ ހިންގައިލުމުން އެނގޭގޮތުގައި الْمُنْكَرُ އާއި الشَّاذُّ އެއްގޮތްވާ ކަމެއްކަމުގައިވަނީ މިދެވައްތަރުގެ ރިވާޔަތްތަކުގައިވެސް، އެހެންބަޔަކާ خِلاَف އަށް ރިވާކުރާކަމެވެ. މިދެވައްތަރު އެއްވައްތަރު އަނެއްވައްތަރާ ތަފާތުވަނީ شَاذُّ ރިވާޔަތަކީ مَقْبُوْلُ ރާވީއަކު ރިވާކުރާ ރިވާޔަތަކަށްވުމާއި، مُنْكَر ރިވާޔަތަކީ ضَعِيْفُ ރާވީއަކު ރިވާކުރާ ރިވާޔަތަކަށްވުމެވެ.

الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “މިދެވައްތަރަކީ އެއްބާވަތެއް ކަމުގައި ހެދުމަށް މަސައްކަތްކޮށްފައިވާބަޔަކީ ކަމުގެ حَقِيْقَة ނުވިސްނޭބަޔަކެވެ.“

3- الْمُنْكَرُ ގެ މިސާލެއް:

(ހ) مُنْكَرُ ގެ ފުރަތަމަ تَعَارُفُ ގެ މިސާލު:

الإِمَامُ النَّسَائِيّ އާއި الإِمَامُ ابْنُ مَاجَه، أَبُوْ زُكَيرٍ يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْس ގެ މަގުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ މި ބަޔާންކުރާ حَدِيْث:

أَبُوْ زُكَيرٍ يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ،عَنْ أَبِيْهِ،عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ " كُلُوْا الْبَلْحَ بِالتَّمْرِ فَإِنَّ ابْنَ آدَمَ إِذَا أَكَلَهُ غَضِبَ الشَّيْطَانُ." މި سَنَدُ ން الإِمَامُ النَّسَائِيّ އާއި الإِمَامُ ابْنُ مَاجَه މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

الإِمَامُ النَّسَائِيّ މި حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމަށްފަހު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ”މިއީ مُنْكَر حَدِيْث އެކެވެ.“ މި حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި أَبُوْ زُكَير ވަނީ تَفَرُّدُ ވެފައެވެ. އޭނާއަކީ

އެހެންމީހަކު މި حَدِيْث ރިވާކޮށްފައެއް ނުވެއެވެ. އޭނާއަކީ،صَالِحُ شَيْخ އެއްކެއެވެ. الإِمَامُ مُسْلِمُ، مُتَابَعَاتُ ގޮތުގައި މިނާގެ ރިވާއިން حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.އެހެންނަމަވެސް މީނާއަކީ، އޭނާ تَفَرُّدُ ވުމުން، އެއީ حُجَّة އެއްކަމުގައި ބެލެވޭފަދަ މީހެއްނޫނެވެ.

(ނ) مُنْكَرُ ގެ ދެކޮޅަ تَعَارُفُ ގެ މިސާލު:

الإِمَامُ اِبْنُ أَبِي حَاتِمٍ، حَبِيْبُ بْنُ أَبِي حَبِيْبٍ الزَّيَّاتُ ގެމަގުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ މި ބަޔާންކުރާ حَدِيْث:

حَبِيْبُ بْنُ أَبِي حَبِيْبٍ الزَّيَّاتُ ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ ، عَنِ الْعَيْزَارِ بْنِ حُرَيْثٍ ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " مَنْ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ ، وَحَجَّ الْبَيْتَ ، وَقَرَى الضَّيْفَ دَخَلَ الْجَنَّةَ."

މި حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމަށްފަހު اِبْنُ أَبِي حَاتِم ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ”މިއީ مُنْكَرُ حَدِيْث އެކެވެ. އެއީ حَبِيْبُ بْنُ أَبِي حَبِيْبٍ الزَّيَّاتُ [illegible] އޭނާ ثِقَة އިޢުތިބާރުހުރި ރާވީން أَبُو إِسْحَاق ގެ ރިވާއިން މި حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވަނީ مَوْقُوْفُ ކޮށެވެ.(އެބަހީ: މިއީ عَبْدُ الله بْنُ عَبَّاس ގެ ބަސްފުޅެއްގެ ގޮތުގައެވެ.) އަދި صَحَّ ގޮތަކީވެސް އެއީއެވެ.“

4- مُنْكَرُ حَدِيْث ގެ ދަރަޖަ:

މީގެކުރީގައި ބަޔާންވެދިޔަ مُنْكَرُ ގެ ދެ تَعَارُفُ ގެ އަލީގައި ބަޔާންވެގެންވާ ގޮތުގައި މިފަދަ حَدِيْث އަކީ ވަރަށް ضَعِيْفُ ކަންބޮޑު ބާވަތެކެވެ. އެހެނީ މިފަދަ حَدِيْث އަކީ [illegible] އެމީހެއްގެރިވާގައި ބޮޑު [illegible]، އަދި غَافِلُ ކަންބޮޑު،އަދި فَاسِقُ ކަން އެކުލެވޭ ضَعِيْفُ ރާވީއެއްގެ ރިވާއިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އެވެ.[illegible] އެއީ، ثِقَة ރާވީއެއްގެ ރިވާއިން ރިވާވެފައިވާގޮތާ خِلَاف އަށް ضَعِيْفُ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ ރިވާޔަތެވެ.

މިދަރަޖަގައިވެސް އެފަދަ حَدِيْث ހިފެހެއްޓޭނީ ضَعِيْفُ ކަންބޮޑު حَدِيْث ގެ ގޮތުގައެވެ.އެހެންވެ الْمَتْرُوْك ގެ މައްޗަށް ދާދިވެސް ވަރަކާގައިވެސް ބަޔާންވެފައިވާން

ފަދައިން مَتْرُوْكُ حَدِيْث އަށްފަހުގައި ضَعِيْفُ ކަން އެންމެބޮޑު ބާވަތަކީ مُنْكَرُ حَدِيْث އެވެ.

* * * * *

الْمَعْرُوْفُ

ضَعِيْفُ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާގޮތާ خِلاَف އަށް އިތުބާރުކުރި ثِقَة ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث

މިބާބުގައި الْمَعْرُوْفُ ގެ ބަޔާން ގެނެސްފައިމިވަނީ، މިފަދަ حَدِيْث އަކީ مَرْدُوْدُ ނުވަތަ ރައްދުކުރެވިގެންވާ حَدِيْث ގެތެރޭގައި ހިމެނިގެންވާ ބާވަތަކަށް ވާތީއެއް ނޫނެވެ. އެކަމަކު، މިބާބުގައި މި مَوْضُوْع ހާމަކޮށްދެމުން ބޭނުންވީ، ކުރިންދެންނެވުނު مُنْكَرُ حَدِيْث އާ އެއްކަހަލަ ސިފައެއް މިބާވަތުގެ حَدِيْث ގައި އެކުލެވިފައިވެއެވެ.

حَقِيْقَةُ ގައި مَعْرُوْفُ حَدِيْث ހިމެނެނީ مَقْبُوْلُ حَدِيْث ގެތެރޭގައެވެ. އެއިން حُجَّة ނެގެންހުއްދަ صَحَّ حَدِيْث ގެ ބާވަތް މަދުގެތެރޭގައެވެ.

1– الْمَعْرُوْفُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) ބަހުގެމާނަ: الْمَعْرُوْف އަކީ عَرَفَ މި فِعْلُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނަ:** الْمَعْرُوْفُ حَدِيْث އަކީ ضَعِيْفُ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ ގޮތާ خِلاَف އަށް އިތުބާރުކުރި ثِقَة ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާحَدِيْث އެވެ.

މިމާނަގައި الْمَعْرُوْف އަކީ الْمُنْكَرُއާ އިދިކޮޅުބާވަތެކެވެ. ސާފުކޮށް ދަންނަވާނަމަ الْمَعْرُوْف އަކީ، الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر، مُنْكَرُ ގެ މާނަކުރައްވާފައިވާގޮތުގެ مُقَابِلُ ގައިވާ އޭގެ އިދިކޮޅުބާވަތެވެ.

2- الْمَعْرُوْف ގެ މިސާލު:

އެއީ، ކުރިން الْمُنْكَرُގެ ދެވަނަ تَعَارُف ގައި ހުށަހެޅުނު މިސާލުގައިވާ (ضَعِيْفُ ރާވީއަކުކުރުގައިވާ) حَبِيْبُ بْنُ أَبِي حَبِيْب ރިވާކޮށްފައިވާ ގޮތާ خِلاَف އަށް އިތުބާރުހުރި ރާވީން، ثِقَة ރާވީން ރިވާކޮށްފައިވާ ގޮތެވެ. ثِقَة ރާވީން ގެ حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވަނީ اِبْنُ عَبَّاس ގެ ބަސްފުޅެއްގެ ގޮތުގައި مَوْقُوْفُ ކޮށެވެ.

حَبِيْبُ بْنُ أَبِي حَبِيْب ގެ حَدِيْث مَرْفُوْعُ ކޮށް (އެބަހީ:رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ ބަސްފުޅެއްގެ ގޮތުގައި) ރިވާކޮށްފައިވުމުން، އެއީ مُنْكَرُ ރިވާޔަތެއްކަމުގައި اِبْنُ أَبِي حَاتِم ވިދާޅުވެފައިވަނީ އެހެންވެއެވެ.

* * * * *

الْمُعَلَّلُ

ބޭރުފުށުން ފެނުމުގައި صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވިޔަސް،

އެކަމަކު އެ حَدِيْث صَحَّ ވުމަށް ހުރަސްއަޅާ عِلَّة އެއް އޮޅިގެންވާ حَدِيْث

ރާވީއަކު طَعْنُ ކުރެވޭ ސަބަބުތަކުގެ ތެރެއިން ސަބަބެއް ކަމުގައިވާ "الْوَهْمُ" ނުވަތަ ކުށްހެދުން، ނޫންނަމަ އޮޅުންއެޅުން، އެރާވީއެއްގެ ކިބާގައި ހުރިނަމަ، އެފަދަ

ރާވީއެއްގެކިބައިން ހިލާފުވެފައިވާ حَدِيْث އަށް ކިޔަނީ الْمُعَلَّلُ އެވެ. "الْوَهْمُ" ނުވަތަ ކުށް ހެދުން ނޫންނަމަ، އޮޅުންއެރުން އެއީ ރާވީންގެ ކިބާގައިހުންނަ طَعْنُ ކުރެވޭ ސިފަތަކުގެ ތެރެއިން 6 ވަނަސިފައެވެ.

1– الْمُعَلَّلُ ގެ تَعارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ މާނައިން:** الْمُعَلَّلُ އަކީ عَلَّلَهُ މި فِعْلُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ.

عَرَب ބަހުގެ صَرْفُ ގެ أُصُوْلُ ންބަލާއިރު މިބަސްއަންނަން فَصِيْحُ ގޮތަކީ މިއީއެވެ. ނަމަވެސް حَدِيْث عِلْمُ ވެރިން މިބަސް ނަންގަވާފައިވަނީ عَرَب ބަހުގެ قَوَاعِدُ ގައި مَشْهُوْرُ ގޮތާ خِلَاف އަށެވެ. އެހެންކަމާއެކު ބައެއް مُحَدِّثُ ން މިބަސް الْمَعْلُوْلُ މި صِيْغَة ގައިވެސް ބޭނުންކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެކަމަކު އެއީ عَرَب ބަހުގެ أَهْلُ ވެރިންގެގޮތުގައި مَقْبُوْلُ ގޮތެއްނޫނެވެ.

(ށ) اصْطِلَاحِيމާނަ: الْمَعْلُوْلُ حَدِيْث އަކީ، حَدِيْث عِلْمُ ގެ މާހިރުންނަށް، އެ حَدِيْث އެއްގައިވާކަން އެނގިލައްވާފައިވާ، އޭގެސަބަބުން އެ حَدِيْث އަކީ صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވުމަށް ހުރަސްއަޅާ ސަބަބެކެވެ. ބޭރުފުށުން އެސަބަބު ނުފެންނާތީ، އެއީ عَامُّ މީހަކަށް صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ހީކުރެވޭ حَدِيْث އެކެވެ.

2– الْعِلَّةُ ގެ تَعارُفُ:

الْعِلَّةُ އަކީ އެ حَدِيْث އެއް އެއީ صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވުމަށް ހުރަސްއަޅާ ދެނެގަތުން އުނދަގޫ ވަންހަނާސަބަބަކަށް ކިޔާނެއެވެ.

الْعِلَّةُ ގެ މިދެންނެވުނު تَعارُفُ ގެ މައްޗަށް ވިސްނައިލުމުން ސާފުވާގޮތުގައި، حَدِيْثގައިވާ، އެحَدِيْثއެއް، صَحَّ ވުމަށް ހުރަސްއަޅާ عِلَّة އަކީ އޭގައި ދެ شَرْط އެއް އެކުލެވޭ އެއްޗެއްކަމުގައިވާންޖެހޭކަމަށް حَدِيْث عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވެއެވެ. އެ ދެ شَرْط އަކީ:

(ހ) الْغُمُوْضُ وَ الْخِفَاءُ: ދެނެގަތުން އުނދަގޫ އަދި ވަންހަނާ ކަމަކަށްވުން.

(ށ) الْقَدْحُ فِي صِحَّةِ الْحَدِيْثِ: حَدِيْث ، صَحَّ ވުމަށް ހުރަސްއަޅާކަމަކަށްވުން.

މިއެވެ.

މިދެކަމުންކުރެކަމެއް ފުރިހަމަނުވާނަމަ، މިސާލަކަށް، އެ عِلَّة އަޔީ ފާޅުކަންބޮޑު ކަމެއްކަމުގައިވުން ނުވަތަ އޭގެ ސަބަބުން حَدِيْث، صَحَّ ވުމަށް ހުރަސްއަޅާފަދަކަމަކަށް އެކަންނުވާނަމަ އެއީ اصْطِلاَحِي ގޮތުން عِلَّة އެކޭ ނުބުނެވޭނެއެވެ.

3- اصْطِلاَحِي މާނަނޫންގޮތުގައިވެސް ބައެއްފަހަރަށް عِلَّةُ ގެ މާނަކުރެވެއެވެ.

މީގެކުރީގެ ފޮޅުވަތްތަކުގައި މިދެންނެވުނީ مُحَدِّثُ ން ނުވަތަ حَدِيْث عِلْمُ ވެރިން، عِلَّةُ ގެ މާނަ ކުރައްވާގޮތެވެ. ނަމަވެސް ބައެއްފަހަރަށް، ރާވީގެ ޒާތުގައި ހުންނަ طَعْنُ ކުރެވޭ ސިފަތަކުގެތެރެއިން ކޮންމެސިފައެއް ހުރެގެންވެސް އަދި އެއީ طَعْنُ خَفِيّ އެއް (އެބަހީ: ވަންހަނާސަބަބެއް)ކަމުގައިނުވިއަސް، އަދި ރާވީގެ އިތުބާރު ގެއްލުވާފަދަކަމެއް ކަމުގައިނުވިއަސްވެއެވެ. މިގޮތުން ބަލާއިރު؛

(ހ) ފުރަތަމަ ގޮތުގެ މިސާލު:

ރާވީއަކީ ދޮގުހަދާ މީހަކުކަމުގައި ބެލެވުން، ނުވަތަ غَافِلُ ކަންބޮޑު މީހަކު ކަމުގައިވުން، ނުވަތަ ހަނދާންހުރުން ކުޑަމީހަކުކަމުގައިވުން. މިއެވެ. މިފަދަކަންތަކަކީ ރާވީއަކު طَعْنُ ކުރެވޭ ސަބަބުތަކުގެތެރެއިން ވަންހަނާސަބަބެއްވެސްނޫންނެވެ. އެހެންކަމާއެކު، التِّرْمِذِيّ ވިދާޅުވެފައިވަނީ حَدِيْث އެއް مَنْسُوْخُ ވުމަކީވެސް عِلَّة އެއްކަމުގައެވެ.

(ށ) ދެވަނަ ގޮތުގެ މިސާލު:

حَدِيْث صَحَّ ވުމަށް ހުރަސްއަޅާފަދަ خِلاَفُ ވެވެއްކަމުގައި ނުވުމެވެ. މިސާލަކަށް ގެނެވިފައިވާ مُتَّصِلُ سَنَد އަކުން ثِقَة ރާވީއަކު، رَسُوْلُ الله ﷺ ގެ އަރިހުން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެއް، އެހެން ރާވީއަކު مُرْسَلُ ކޮށް ރިވާކޮށްފައިވުންފަދަ ކަމެއްކަމުގައިވުމެވެ.

މި أُصُوْلُ ގެ މައްޗަށް ބިނާކުރައްވައި ބައެއް عِلْمُ ވެރިންވިދާޅުވެފައިވަނީ صَحَّ حَدِيْث ގެތެރޭގައި صَحِيْحُ ،އެކަމަކު مُعَلَّلُ حَدِيْث ހުންނަކަމުގައެވެ.

4- مُعَلَّلُ حَدِيْث ދެނެގަތުމުގެ މުހިއްމުކަމާއި އުނދަގޫކަން، އަދި މިކަން އުނދަގޫވަނީ ކޮންވަރަކަށް؟

عِلَّة ތައްއެކުލެވިގެންވާ حَدِيْث ދެނެގަތުމަކީ، حَدِيْث عِلْمُ ގެ ބައިތަކުގެތެރެއިން އެންމެމުހިއްމު عِلْمُ ތަކުގެތެރެއިންވާކަމެކެވެ. އެހެނީ، އެއީ حَدِيْث عِلْمُ ގައި އެންމެ އަދަރިމިއްބެވި، ފުންނާބުއުސް ބޭކަލުންނަށްމެނުވީ ނުކުރެވޭފަދަ ކަމެކެވެ. އަދި އެއީ ވަންހަނާވެ ފޮރުވިފައިވާ عِلَّة ތައް ދެނެގަތުމުގެމައްޗަށް އުކުޅެވިގެންވާކަމެއްމެވެ.

މިކަންވެވުނީ މިފަންނުގައި ވަރަށް ތަޖުރިބާހުރި، حَدِيْث ތައް ހިފުން ދެނެގަތުންބޮޑު، ވިސްނުންތޫނު عِلْمُ ވެރިންނަށެވެ. އެހެންކަމާއެކު މިދާއިރާގައި مَشْهُوْرُ ފަރާތަކީ ބޭކަލުންގެ عَدَدُ ވަރަށްވެސްމަދުވެ. އެއީ اِبْنُ الْمَدِيْنِيّ އާއި أَحْمَدُ އާއި الْبُخَارِيّ އާއި أَبُوْحَاتِمٍ الرَّازِيّ އާއި الدَّارَقُطْنِيّ އާއި (التِّرْمِذِيّ އާއި)މިނޫނަސް މިފަދަ މަދުބޭކަލުންކޮޅެކެވެ.

5- عِلَّة އެއް އޮތްކަމަށް ބެލެވޭނީ ކޮންކަހަލަ سَنَد އަށްތޯ؟

عِلَّة އެއްއޮތްވެގެން މައްސަލަ ޖެހެންދުވެރިވަނީ އެ سَنَد އެއްގެ ބޮޑުބައިގެން ބަޔާންކުރުމުގައި صَحَّ حَدِيْثُ ގެ ހުރިހާ شَرْطُ ތަކެއްހަމަވާ سَنَد އަށެވެ. އެހެނީ، ضَعِيْفُ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވެއްޖެ حَدِيْث އެއްއާއި عِلَّة އެއް ހޯދާގެންބަލައި تَحْقِيْقُ ކުރަންޖެހޭކަމަ حَالَة އެއްގައިވާ حَدِيْث އެއްނޫނެވެ. އެއީ، އެފަދަ حَدِيْث އަކީ ضَعِيْفُ حَدِيْث އަކަށްވުމުގެ ސަބަބުން، އެއަށް عَمَلُ ކުރެވޭނެތީމުންވާ، مَرْدُوْدُ (ރައްދުވެގެންވާ) حَدِيْث އެއްކަމުގައި ވާތީއެވެ.

6- عِلَّة ހޯދަން ދެނެގަތުމުގައި އެހީތެރިކަންދޭ ކޮންކަންތަކެއްތޯ؟

عِلَّة އެއް ހޯދަން ދެނެގަތުމަށް އެހީތެރިކަމުގައިވާ އެހީތެރިވެދޭ ކަންކަމަކީ. އާދަގޮތުގައި އަންނަނިވި ކަންތައްތައް ވެއެވެ.

(ހ) ރާވީއަކު تَفَرُّدُ ވެގެދިޔުން. އެބަހީ: އެ حَدِيْث،އެ تَفَرُّدُ ވީ ރާވީގެ ކިބައިންނޫނީ ރިވާވެފައި ވާކަން އެނގިގެންނުވުމެވެ.

(ށ) އެމީހަކު ރިވާކޮށްފައިވާ ގޮތް އެހެންރާވީން خِلَاف ވެގެދިޔުން.

(ނ) (ހ) އާއި (ށ) ގައި ބަޔާންކުރެވުނު ދެކަންތަކަށް ހަމަޖައްސައިދޭ އެހެނިހެން ހެކިތައް ހުރުން. މިއެވެ.

حَدِيْث عِلْمُ ގައި އެންމެ ދަގަނޑެއްބެހި ގޮތްތަކާއި ބެހޭ عِلْمُ ވެސް، سَنَدُ ތަކެއް ޖަމާކޮށް ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެ تَحْقِيْقُ ކުރުމުގެ ތެރެއިން، ރާވީންގެ ތަފާތު ރިވާޔަތްތައް ބަލައިގެން ހޯދައިގަނެވެއެވެ.

މިގޮތުން ގިނަރާވީން مَوْصُوْلُ ކޮށްރިވާކުރާ حَدِيْث އެއް، ބައެއްރާވީއަކު مُرْسَلُ ކޮށް ރިވާކޮށްފައިވުމާއި، އެފަދައިން مَرْفُوْعُ ކޮށް ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެއް ބައެއްރާވީއަކު مَوْقُوْفُ ކޮށް ރިވާކުރުމާއި، އެފަދައިން އެއް حَدِيْثُ ގެ عِبَارَة ތެރެއަށް ދެވަނަ حَدِيْث އެއްގެ عِبَارَة ތަކެއް އިތުރުކޮށްގެން ރިވާކުރުމާއި، ރާވީންނަށް އަމިއްލައަށް ކުރެވޭ ވަހުމުތަކާއި، އެފަދަ ކަންތައްތައް تَحْقِيْق ކުރުމުން ބޭނުންކުރާ ގޮތްތަކުން އެނގެއެވެ. ބޮޑެތި ދަރަޖައެއްގެ ގޮތްތަކުގެ ސަބަބުން، އެފަދަ حَدِيْث صَحَّ ނޫންކަމަށް ވިދާޅުވެއެވެ.

7– الْمُعَلَّلُ حَدِيْث އެނގިދާނެގޮތުގެ ވަސީލަތަކީ ކޮބާ؟

މިކަމަށް އޮތް އެންމެމުހިންމު ވަސީލަތަކީ، ކޮންމެ حَدِيْث އެއްވެސް ރިވާވެފައިވާ ތަފާތު سَنَدُ ތައް ޖަމާކޮށް، އެ سَنَدُ ތަކަށް ބަލައިގެން تَحْقِيْقُ ކުރުމެވެ. މިގޮތުން ރާވީންގެ ދެމެދުގައިވާ خِلَافُ ތަކާއި، އެބައި މީހުންނަށް އޮތް އަޅާކިޔުމުގެ حَدِيْث ހިފެހެއްޓުމާއި ضَبْطُ ގެ ތަފާތުތަކާއި، އެބައިމީހުންގެ ދަރަޖައިގެ މިންވަރުތަކަށް ބަލައިގެން ދެނެގަތުމަށްފަހު مُعَلَّلُ حَدِيْث ގެ މައްސަލާގައި حُكْم އަޅައިދެވެއެވެ.

8 – عِلَّة އެއް އޮވެދާނީ ކޮންބައެއްގައި؟

حَدِيْثُ ގެ سَنَد އާއި مَتْنُ ގައިވެސް عِلَّة އެއް އޮވެދާނެއެވެ.

(ހ) سَنَدُ ގައި عِلَّة އެއް އޮތުން:

މިއީ އެންމެ ގިނައިން އެކުވެރިވާގޮތެވެ.މިގޮތުން، مَوْقُوْفُ ކުރުން ނުވަތަ إِرْسَالُ ކުރުން ރިވާކުރުމުގެ ސަބަބުން އުފެދޭ عِلَّة ވަރަށް ގިނައެވެ.

(ށ) مَتْنُ ގައި عِلَّة އެއްއޮތުން:

حَدِيْثއެއްގެ سَنَدُ ގައި عِلَّة އެއް އޮތުމާބެހޭގޮތުން، حَدِيْثއެއްގެ مَتْنُ ގައި عِلَّة އެއްއޮތުމަކީ، މަދުގޮތަކެވެ.މިސާލަކަށް ނަމާދުގައި އަޑުހަރުކޮށް بِسْمِ ނުކިޔުމަށް އަންނަ حَدِيْث ފަދަ، މަދު حَدِيْثއެއްމެނުވީ،مَتْنُ ގައި عِلَّة އެއްއޮންނަ حَدِيْثއެއް ވަރަށް ނުފެނެއެވެ.

9 – سَنَدُ ގައި އޮންނަ عِلَّة އަކުން مَتْن އަށް އަސަރުކުރޭތޯ؟

(ހ) ބައެއްފަހަރަށް سَنَدُ ގައި އޮންނަ عِلَّة އެއްގެ ސަބަބުން، އެ حَدِيْث ގެ مَتْن އަށް އަސަރުކުރެއެވެ.އޭގެ މިސާލަކީ إِرْسَالُ ކުރުމުގެ ސަބަބުންއުފެދޭ عِلَّة ފަދަ ކަންކަމެވެ.

(ށ) ބައެއްފަހަރަށް سَنَدُ ގައި އެކަނި عِلَّة އެއް އޮވެފައި مَتْنُ ސަލާމަތުން صَحَّ ކަންމަތީގައި އޮވެއެވެ.މިސާލަކަށް: يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِيْنَارٍ ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ مَوْقُوْفًا: " الْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ مَالَمْ يَتَفَرَّقَا." މާނައީ:" ވިޔަފާރިކުރާ ދެމީހުން ވަކިވެގެން ނުދާހާހިނދަކު ދެމީހުންނަށް (ވިޔަފާރި ދެފަރާތުން އެއްބަސްވުމާއި ބާޠިލުކުރުމުގައި) اِخْتِيَارُ ލިބިގެންނެވެ." މި حَدِيْث އަކީ، سَنَدُ ގައި عِلَّة އެއްއޮންނަމަވެސް، مَتْنُ صَحَّ ، حَدِيْث އެކެވެ.

سُفْيَانُ الثَّوْرِيّ ގެ އަރިހުން މި حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމުގައި يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ އަށްވަނީ އޮޅުންއަރާފައެވެ.އޭނާއަށް عَمْرُو بْنُ دِيْنَار އޭ ބުނެފައިވަނީ، ކުށުންނެވެ. ރަނގަޅުގޮތަކީ عَبْدُ اللهِ بْنُ دِيْنَار އެވެ.

حَقِيْقَةُ ގައި މި حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި އޮޅުންއެރުމުގެ عِلَّة އެއް އޮތްކަމުގައި ވިޔަސް،މިއީ صَحَّ مَتْن އެކެވެ.އެއީ عَمْرُو بْنُ دِيْنَار އާއި عَبْدُ اللهِ بْنُ دِيْنَار އާއި

ދެބަޔަކުންނަކީވެސް، ثِقَة ދެރާވީންނެވެ. ثِقَة ދެރާވީއަކު އެކަކު އަނެކަކާ ބަދަލުވުމަކުން حَقِيْقَة ގައި حَدِيْث ގެ صَحّ ކަމަކަށް ބަދަލެއްނާދެއެވެ. ނަމަވެސް سَنَدُ ގައި އެވަނީ ވަރަށްވެސްބޮޑު ކުށެކެވެ.

10 – عِلَلُ الْحَدِيْث ގެ މައްޗަށްލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْر ފޮތްތައް:

1- اِبْنُ الْمَدِيْنِيّ ގެ كِتَابُ الْعِلَلِ.

2- اِبْنُ أَبِي حَاتِم ގެ عِلَلُ الْحَدِيْثِ.

3- الإِمَامُ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَل ގެ الْعِلَلُ وَمَعْرِفَةُ الرِّجَالِ.

4- التِّرْمِذِيّ ގެ الْعِلَلُ الْكَبِيْرُ އަދި الْعِلَلُ الصَّغِيْرُ.

5- الدَّارَقُطْنِيّ ގެ الْعِلَلُ الْوَارِدَةُ فِى الأَحَادِيْثِ النَّبَوِيَّةِ.

الدَّارَقُطْنِيّ ގެ މި ނަންގެނެވުނު ފޮތަކީ މިފަންނުގައި އެންމެ ފުރިހަމަ ފޮތެވެ.

* * * * *

الْمُخَالَفَةُ لِلثِّقَاتِ

އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީންނާ خِلاَفُ ވެރައިވުން

ރާވީއަކަށް طَعْنُ ކުރެވޭ ސަބަބުތަކުގެ ތެރެއިން 7 ވަނަސަބަބަކީ، އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީންނާ خِلاَفُ ވެރައިވުމެވެ. ފަހެ އޭގެސަބަބުން حَدِيْث عِلْمُ ގެ ތަފާތު ފަސް عِلْمُ އެއް އުފަންވެއެވެ. ނުވަތަ އުފެދުނެވެ. އެއީ، الْمُدْرَجُ، الْمَقْلُوْبُ، الْمَزِيدُ فِى مُتَّصِلِ الأَسَانِيْدِ، الْمُضْطَّرِبُ ، الْمُصَحَّفُ މިފަސް ބާވަތެވެ.

1- އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީންނާ خِلاَفُ ވުމުގައި، سَنَد އެއްގައި ރާވީންގެ ނަންތަކެއް އިތުރުކުރައްވާ ގޮތުބަދަލުކުރުމުން، ނުވަތަ مَوْقُوْفُ ބަހެއް އެއީ مَرْفُوْعُ حَدِيْث އެއްގެ ގޮތުގައި ރިވާކުރުންފަދަ ކަންކަމުގައިކިޔާނީ، الْمُدْرَجُ އެވެ.

2- އެ خِلاَفُ ވުމުގައި، ކަލިމައެއް އިސްފަސްކުރުންފަދަ ކަމެއް ވާނަމަ ކިޔާނީ، الْمَقْلُوْبُ އެވެ.

3- އެ خِلاَفُ ވުމުގައި، سَنَدُ ގައި ރާވީއަކު އިތުރުކުރުންފަދަ ކަމެއްވާނަމަ އެހިނދު ކިޔާނީ، الْمَزِيدُ فِي مُتَّصِلِ الأَسَانِيْدِ އެވެ.

4- އެ خِلاَفُ ވުމުގައި ރާވީއަކު އެހެންރާވީއެއްގެ ނަމަކަށްބަދަލުކުރުމުން، ނުވަތަ مَتْنُ ގައި އިސްފަސްވުމެއްފަދަ ކަމެއްވާނަމަ އެއަށްކިޔާނީ، الْمُضْطَّرِبُ އެވެ.

5- އެ خِلاَفُ ވުމުގައި أَصْلُ مَتْنُ ދެމެހެއްޓުމާއެކު ބަހެއް لَفْظُ ބަދަލުވެފައި ވާނަމަ ކިޔާނީ، الْمُصَحَّفُ އެވެ.

ދެން މިގެނެސްދެނީ މިބައިތަކުގެ تَفْصِيْلُ ބަޔާނެވެ.

* * * * *

الْمُدْرَجُ

އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ އެހެންގޮތަކަށް ބަދަލުކޮށްފައިވާ، ނުވަތަ

مَتْنُ ގައި ނޫނެއްޗެއް مَتْن އަށް އިތުރުކޮށްފައިވާ حَدِيْث

1– الْمُدْرَجُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** އެއީ "أَدْرَجْتُ" މާނައީ: "އެއްޗެއްގެ ތެރެއަށް އެހެން އެއްޗެއް އިތުރުކޮށްފިން" މި فِعْلُ ގެ اسْمُ مَفْعُول އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ އޮތްގޮތުން އެހެންގޮތަކަށް ބަދަލުކޮށްފައިވާ، ނުވަތަ، އެ حَدِيْث ގެ مَتْن ގައި ނޫނެއްޗެއް، އެކަން ވަކިކޮށް ދެނެގަނެވޭނެ ގޮތެއްނެތި އެ مَتْن އަށް އިތުރުކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

2- الْمُدْرَجُ ގެ ވައްތަރުތައް:

الْمُدْرَجُ ގެ ދެބާވަތެއްވެއެވެ. އެއީ: مُدْرَجُ الإِسْنَاد އާއި مُدْرَجُ الْمَتْن އެވެ.

(ހ) مُدْرَجُ الإِسْنَادِ: سَنَدُ އޮޅުވައިލެވިފައިވާ حَدِيْث.

1- مُدْرَجُ الإِسْنَادِ ގެ تَعَارُفُ:

އެފަދަ حَدِيْث އަކީ، އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ބަދަލުކޮށްފައިވާ ނުވަތަ އޮޅުވައިލެވިފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

2- مُدْرَجُ الإِسْنَادِ ގެ ވައްތަރު:

حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ރާވީއަކު سَنَدُ ބަޔާންކުރަމުންދިޔުމުގައި އޭނާއަށް ކޮންމެވެސް ސަބަބަކާހުރެ ކުރިމަތިވާހިނދު، އޭނާއަމިއްލަބަހެއްބުނެ، سَنَدُ ބަޔާންކޮށް ފައި

ވުމުން، މިފަދަ حَدِيْث އެއް އަޑުއަހާ ބައެއް މީހުންނަށް ހީކުރެވޭނީ، އެރާވީއަކު އަމިއްލައަށް ބުނެފައިވާބަހަކީ، އެ سَنَدُ ގެ مَتْنُ ކަމުގައެވެ. އެހެންވެ އެރާވީގެ ކިބައިން حَدِيْث ރިވާކުރާ އެހެންރާވީއަކު އޭނާގެ سَنَدُ ން [illegible] مَعْرُوْفُ ނުވަތަ مَوْقُوْفُ حَدِيْث އެއްގެ ގޮތުގައި ރިވާކުރެއެވެ.

3 – مُدْرَجُ الإِسْنَادِ ގެ މިސާލު:

ثَابِتُ بْنُ مُوسَى الزَّاهِدُ ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ، "مَنْ كَثُرَتْ صَلاَتُهُ بِاللَّيْلِ حَسُنَ وَجْهُهُ بِالنَّهَارِ." މިއީ مُدْرَجُ الإِسْنَاد ގެމިސާލެކެވެ.

މިގޮތަށް ثَابِتُ بْنُ مُوسَى ރިވާކުރައްވަން ގުޅުއްވިސަބަބަކީ، އެއްފަހަރަކު شُرَيْكُ بْنُ عَبْدِاللهِ الْقَاضِي ގެ އަރިހަށް ثَابِتُ بْنُ مُوسَى ޒިޔާރަތްކުރެއްވިއިރު، شُرَيْكُ އިންނެވީ ބަޔަކަށް حَدِيْث އެއް إِمْلاَء ކޮށްދެއްވާތީއެވެ. އެބައިމީހުންނަށް شُرَيْكُ ވިދާޅުވެ ދެއްވަމުންގެންދެވިއެވެ. "حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ: ....." މިހިސާބަށް شُرَيْكُ ވިދާޅުވެފައި، إِمْلاَء ކޮށް ދެއްވަމުންގެންދެވި މީހުން ލިޔަމުންދަން ފަށުއްވައިފިއެވެ. އަރިއަތުގައިވީ شُرَيْكُ އަށް، ثَابِتُ بْنُ مُوسَى ފެނިލައްވުމުން، އޭނާއާ مُخَاطَبُ ކުރައްވައި، ދެން نَبِيّ ﷺ حَدِيْثُ ކުރައްވާފައިވާ ބަސްފުޅެއް ކަމުގައިވާ "مَنْ كَثُرَتْ صَلاَتُهُ بِاللَّيْلِ حَسُنَ وَجْهُهُ بِالنَّهَارِ." ދަންނަވައި: ”ރޭގަނޑު އެމީހެއްގެ (ސުންނަތް) ނަމާދުގިނަވެއްޖެމީހާ (އެބަހީ: ދަމުނަމާދުކުރުން [illegible] [illegible]!) އޭގެސަބަބުން ދުވާލު، އޭނާގެ މޫނު އުޖާލާވެއްޖެއެވެ.“ މިބަސްފުޅު، شُرَيْكُ ވިދާޅުވިއެވެ.

قَاضِي شُرَيْكُ މިހެންވިދާޅުވީ، ثَابِتُ بْنُ مُوسَى ގެ زَاهِدُ ކަމާއި އަޅުވެރިކަމުގެ ސަބަބުން، އޭނާއަށް ތަރީފު ކުރެއްވުމުގެ ގޮތުންނެވެ. شُرَيْكُ މިހެންވިދާޅުވުމުން، ثَابِتُ بْنُ مُوسَى އަށް ހީވެއްޖެއީ، ކުރިން شُرَيْكُ އިމްލާކޮށްދެއްވަމުން ގެންދެވި سَنَدَ އާ، އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ކަމުގައެވެ. އެހެން ހިއްޕަވައި، شُرَيْكُ އާ حَوَالَة ދެއްވައި، އެ سَنَدُ ން ދެންނެވިއަ حَدِيْثُ، ثَابِتُ بْنُ مُوسَى ރިވާކުރެއްވިއެވެ.

(ނ) مُدْرَجُ الْمَتْنِ: مَتْن އަށް އެއްޗެއް އިތުރުކުރެވިފައިވާ حَدِيْث

1- مُدْرَجُ الْمَتْنِ ގެ تَعَارُفُ:

އެފަދަ حَدِيْث އަކީ އެ حَدِيْث ގެ مَتْنُ ގެތެރެއަށް، އެ مَتْنُ ގައި ނުހިމެނޭ އެއްޗެއް އިތުރުކޮށްފައިވާކަން ދެނެގަނެވޭނެ ނުވަތަ ވަކިކުރެވޭނެގޮތެއްނެތި، އެފަދަ އެއްޗެއް އިތުރުކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

2- مُدْرَجُ الْمَتْنِ ގެބާވަތްތައް:

މިފަދަ حَدِيْث ތިންބަޔަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ.

(ހ) حَدِيْث ގެ ފުރަތަމަށް مُدْرَج ކޮށް އެއްޗެއް އިތުރުކުރުން. މިއީ ނިސްބަތުން މަދުވާކަމެކެވެ. ނަމަވެސް حَدِيْث އެއްގެ ދެމެދުތެރެއަށް إِدْرَاجُ ކޮށް އިތުރުކުރުމަށްވުރެ سَنَدُ ގެ ކުރިއަށް إِدْرَاجُ ކޮށްއަރައުން ނިސްބަތުންގިނައެވެ.

(ނ) حَدِيْث ގެ ދެމެދުތެރެއަށް إِدْرَاجُ ކޮށް އެއްޗެއް އިތުރުކުރުން. މިއީ ފުރަތަމަބާވަތަށްވުރެ މަދުގޮތެކެވެ.

(ރ) حَدِيْث ގެ ފަހަތަށް (ނިމުމަށް) އެއްޗެއް إِدْرَاجُ ކޮށްއަރައުން. މިއީ އެންމެ ގިނައިން މިކަންހިނގާފަދަގޮތެވެ.

3- مُدْرَجُ الْمَتْنِ ގެމިސާލު:

(ހ) حَدِيْثُ ގެފުރަތަމަށް އެއްޗެއް إِدْرَاجُ ކޮށް عِبَارَة އެއް އަރުވުމުގެ މިސާލު:

މިކަން މިގޮތަށްދިމާވާސަބަބަކީ، حَدِيْث ގައި އައިސްފައިވާވާނަރުއް ބަޔާންކޮށް ދިނުމަށްޓަކައި، އެއްވެސް فاصلة އެއް ނުވަތަ ވަކިކުރުމެއްނެތި، ރާވީއަކު އަމިއްލަ عِبَارَة އެއް ބޭނުންކުރުމެވެ.

މިކަންދިމާވުމުން އަބޫހާތިމަކަށް ރިވާކުރުމުގައި، އަދިވެސް حَدِيْث ގެ عِبَارَة އެއްކަމުގައެވެ. މިގޮތުން الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ، أَبُوْقَطَن އާއި شَبَابَة ގެ ކިބައިންރިވާކުރެއްވި حَدِيْث އެއް އެއީ މިފަދަ މިސާލެކެވެ.

އެދެބޭކަލުން (އެބަހީ: أَبُوْقَطَن އާއި شَبَابَة) މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ عَنْ شُعْبَةَ،عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَة މި سَنَدُ ންނެވެ. އެ حَدِيْث ގެ عِبَارَة ގައިވަނީ قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ : " أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ، وَيْلٌ لِلأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ." މިފަދައިންނެވެ.

حَقِيْقَةُ މިތާނގައިމިވާ " أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ." މި عِبَارَة އަކީ مُدْرَجُ ކޮށް حَدِيْث ގެ ފެށުމުގައި އިތުރު ކުރެވިފައިވާ أَبُو هُرَيْرَة ގެފާނުގެ ބަސްފުޅެކެވެ.(އެއީ މާތްނަބިއްޔާ ﷺ، حَدِيْث ކުރައްވާފައިވަނީ "وَيْلٌ لِلأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ." މި ބަސްފުޅުގެ مَقْصَدُ ހާމަކުރައްވުމުގެ ގޮތުން أَبُو هُرَيْرَة ވިދާޅުވެފައިވާ عِبَارَة އެކެވެ.)

މިކަން އެނގެނީ الْبُخَارِيّ މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވާ ރިވާޔަތުންނެވެ. الْبُخَارِيّ އެކުލަވާލެއްވި الصَّحِيْحُ ގައި މިފަދައިން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.عَنْ آدَمَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ:" أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ." فَإِنَّ أَبَاالْقَاسِمِ ﷺ قَالَ:"وَيْلٌ لِلأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ." الْبُخَارِيّ މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، މިގޮތަށް تَفْصِيْلُ ކޮށް أَبُو هُرَيْرَة ގެފާނުގެ ބަސްފުޅު ވަކިން އެނގޭގޮތަށެވެ.

الْخَطِيْبُ ވިދާޅުވެފައިވަނީ أَبُوْقَطَن އާއި شَبَابَة އާ [illegible]، شُعْبَةَ ގެ ދަރިވަރުން މި حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި އޮޅުމެއް އަރާފައިވާކަމަށެވެ. އެހެނީ، شُعْبَةُ ގެ ދަރިވަރުން މި حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި އެންމެހައިރިވާޔަތެއްގައިވަނީ الْبُخَارِيّ ވެސް ރިވާ ކުރައްވާފައިވާގޮތަށް (مُدْرَجُ عِبَارَة ވަކިކޮށް އެނގޭގޮތަށް) ރިވާކުރައްވާފައެވެ.

(**ނޯޓް**: މިތާނގައި ބަޔާންވެފައިވާ حَدِيْث، الإِمَامُ الْبُخَارِيّ،صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ ގައި ރިވާކުރައްވާފައި ވަނީ، وُضُوء ކުރުމުގެ ބާބުގައެވެ، بَابُ غَسْلِ الأَعْقَابِ "ފައިބުޑިކޮށް ދޮވުމުގެ ބާބު" ގައެވެ. އެ حَدِيْث ގެ سَنَد އާއެކު މިތާނގައި ހިމަނާލަމެވެ.

حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ،قَالَ:حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَاهُرَيْرَةَ وَكَانَ يَمُرُّ بِنَا وَالنَّاسُ يَتَوَضَّؤُنَ مِنَ الْمِطْهَرَةِ، قَالَ: أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ، فَإِنَّ أَبَاالْقَاسِمِ ﷺ قَالَ:"وَيْلٌ لِلأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ."

މާނައީ: "الْبُخَارِيّ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާއަށް آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاس، حَدِيْث ބަޔާންކޮށްދެއްވިއެވެ. آدَمُ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާއަށް حَدِيْث ބަޔާންކޮށްދެއްވީ شُعْبَةُ އެވެ. شُعْبَةُ ވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންނާއަށް حَدِيْث ބަޔާންކޮށްދެއްވީ مُحَمَّدُ بْنُ زِيَاد އެވެ. مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادވިދާޅުވިއެވެ. أَبُوهُرَيْرَة ގެ ފަރާތުން ވިދާޅުވާތީ ތިމަންނާއަޑުއެހީމެވެ. އަދި އެކަލޭގެފާނު ތިމަންނާމެންގެ ގެޔަށް ވަޑައިގެންއުޅުއްވައެވެ. (އެކަލޭގެފާނު އެހެން ވިދާޅުވިއިރު) މީސްތަކުން وُضُوء ކުރާ ތަނެއްގައި وُضُوء ކުރަމުންގެންދެއެވެ. އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. "ތިޔަބައި މީހުން ފުރިހަމަގޮތުގައި وُضُوء ކުރާށެވެ. ހަމަކަށަވަރުން أَبُوالْقَاسِمِ ﷺ حَدِيْث ކުރެއްވިއެވެ. "ތަނބިކަރިތަކަށް (އެބަހީ: وُضُوء ކުރުމުގައި ފަޔަށިގެ ތަނބިކަރީގައި ރަނގަޅަށް ފެން ޖެހޭނޭގޮތަށް އުނގުޅައި، ފެން ނުޖައްސައި ދިނަމަ) ނަރަކައިގެ عَذَابُ ގެ ގެއްލުންހުއްޖެވެ!" "މުތަރުޖިމު")

(ށ) حَدِيْثގެ މެދުތެރެއަށް إِدْرَاجُ ކޮށް عِبَارَة އެއް އައުމުގެ މިސާލު:

الْبُخَارِيّ ގެ صَحِيْحُ ގައި، بَابُ الْوَحْي "وَحي ބާވައިލެއްވުން ފެއްޓެވުން." މިބާބު ގައި عَائِشَةُ ގެ ފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އެއްގައިވެއެވެ. "كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَحَنَّثُ فِي غَارِ حِرَاءَ ـــ وَهُوَ التَّعَبُّدُ ـــ اللَّيَالِي ذَوَاتِ الْعَدَدِ." މިތަނުގައިމިވާ - وَهُوَ التَّعَبُّدُ - މިބަސްއީ حَدِيْث ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެ ތެރޭގައި ހިމެނޭ އެއްބޭފުޅެއްކަމުގައިވާ الزُهْرِيّ ގެ عِبَارَة އެކެވެ. އެއީ التَّحَنُّثُ އަކީ ކޮބައިކަން ހާމަކުރެއްވުމުގެ ގޮތުން الزُهْرِيّ ވިދާޅުވާ ބަސްފުޅެކެވެ. (التَّحَنُّثُ ގެ މާނައަކީ، އަޅުކަމަށްޓަކައި އެކަހެރިވުމާއި ކަލަކަށް އެއްބައިވެވުމެވެ. ނުވަތަ އަޅުކަމަށްކުރުމެވެ.)

(ނ) حَدِيْث ގެ ފަހަތަށް إِدْرَاجُ ކޮށް عِبَارَة އެއް އައުމުގެ މިސާލު:

الْبُخَارِيّ ގެ صَحِيْحُ ގައި " بَابُ الْعِتْقِ" "އަޅުން މިނިވަންކުރުމުގެ ބާބު" ގައި أَبُو هُرَيْرَة ގެފާނުގެ ކިބައިން ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އެއްގައިވެއެވެ.

" لِلْعَبْدِ الْمَمْلُوْكِ الصَّالِحِ أَجْرَانِ." وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْلاَ الْجِهَادُ فِي سَبِيْلِ اللهِ وَالْحَجُ، وَبِرُّ أُمِّي لأَحْبَبْتُ أَنْ أَمُوْتَ وَأَنَا مَمْلُوكٌ.

މިތާނގައި وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ މިތަނުންފެށިގެން މުޅި عِبَارَة ނިމެންދެން އެއީ أَبُو هُرَيْرَة ގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވާބަސްތަކެކެވެ.

އެހެނީ رَسُوْلُ الله ﷺ މީހެއްގެ އަޅެއްގެގޮތުގައި ވެވަޑައިގެން ނިކަމެތިވެ ވަޑައިގަތުމަށް އެދިވަޑައިގަންނަވާކަމުގެ ބަސްފުޅެއް އެކަލޭގެފާނުން ވިދާޅުވުމަކީ مُسْتَحِيْلُ ކަމެކެވެ.އަދި އެކަލޭގެފާނުގެ މައިކަމަނާއަށް ކަމޭހިއްތެވީ، މައިކަމަނާ ދުނިޔޭގައި ހުންނެވިނަމައެވެ.އެކަލޭގެފާނު ވަރަށް ކުޑައިރު މައިކަމަނާވެސްވަނީ އަވަހާރަވެފަ އެވެ.

3- حَدِيْث ގައި إِدْرَاجُ ކުރުމަށް ދުރުވެރިވާ ސަބަބު:

حَدِيْث އަކަށް عِبَارَة އެއް إِدْرَاجُ ކޮށް އިތުރުކުރުމަށް ދުރުވެރިވާ، އެތައް ސަބަބުތަކެއްވެއެވެ. އޭގެތެރެއިން مَشْهُوْرُ ކަންތައްތަކަކީ:

(ހ) حَدِيْث ގައި ހިމެނޭ شَرْعِي حُكْم އެއް ހާމަކުރުން.

(ށ) އެ حَدِيْث ގެ މުޅި عِبَارَة، ބަޔާންކޮށް ނިމުމުގެކުރިން حَدِيْث ގައިވާ ބަސްފުޅަކުން ދޭހަވާ حُكْم އެއް اسْتِنْبَاطُ ކޮށް ހާމަކުރުން.

(ނ) حَدِيْث ގައި ހިމެނޭ އުނދަގޫ ބަހެއް شَرْحُ ކޮށް މާނަކުރުން.މިއެވެ.

4– حَدِيْث ގައި إِدْرَاجُ ކޮށްފައިވާކަން އެނގޭނީ ކިހިނެއް؟

إِدْرَاجُ ކޮށްފައިވާކަން އެނގޭނީ އެތައްގޮތެއްވެއެވެ. އޭގެތެރެއިން މުހިއްމު ބައެއްކަންތައްތައް މިދަންނަވަނީއެވެ.

(ހ) إِدْرَاجُ ކޮށްފައިވާ عِبَارَة ، حَدِيْث ގެ مَتْن އާ ވަކިން އެހެން حَدِيْث އެއްގައި ރިވާވެފައިވުން.

(ށ) حَدِيْث ތަކުގެ حَالَة ބަލައިގެން އެނގިދައްވާ، މިފަންނުގެ إِمَامُ ން إِدْرَاجُ ވެފައިވާކަން ހާމަކުރައްވާފައިވުން.

(ނ) إِدْرَاجُ ކުރި ރާވީ އަމިއްލައަށް، އެވެނީ عِبَارَة އަކީ އޭނާ إِدْرَاجُ ކޮށްފައިވާ عِبَارَة އެއްކަން ހާމަކޮށްފައިވުން.

(ރ) މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އެފަދަ ބަސްފުޅެއް حَدِيْث ކުރެއްވުމަކީ އެކަށީގެންވާ ކަމެއްނޫންކަން ހާމަވުން. މިއެވެ.

5– إِدْرَاجُ ކުރުމުގެ حُكْم:

حَدِيْث އެއްގެތެރެއަށް މީހެއްގެއަމިއްލަ عِبَارَة އެއް އިތުރުކުރުމަކީ عَامُّ ގޮތެއްގައި حَرَامُ ކަމެއްކަމުގައި حَدِيْث عِلْمُ ވެރިންނާއި فِقْهُ عِلْمُ ވެރިންނާއި އުނޫންވެސް عِلْمُ ވެރިން اتِّفَاقُ ވެފައިވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެއިތުރުކުރެވޭ عِبَارَة އަކީ حَدِيْث ގައި ހިމެނޭ އުނދަގޫ ބަހެއްގެމާނަކޮށް، تَفْسِيْرُ ކުރުމުގެ ބޭނުމުގައި އިތުރުކުރެވުނު عِبَارَة އެއް ނަމަ، (އެފަދަބަސްތައް ވަކިކުރެވޭނޭގޮތެއްގައިން އިތުރު ކުރުމަކީ) އެއީ حَرَامُ ކަމެއްނޫން ކަމަށް عِلْمُ ވެރިންވިދާޅުވެއެވެ. الإِمَامُ الزُّهْرِيّ ޔާއި އުނޫންވެސް އެތަކެއް عِلْمُ ވެރިން إِدْرَاجُ ކުރައްވާފައިވަނީ މިބޭނުމުންނެވެ.

6– إِدْرَاجُ ކުރެވިފައިވާކަން ހާމަކޮށްދެއްވިފައިވާ ފޮތްފޮތް:

(ހ) الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ الفَصْلُ لِلْوَصْلِ الْمُدْرَجِ فِي النَّقْلِ.

(ށ) اِبْنُ حَجَرٍ الْعَسْقَلَانِيّ ގެ تَقْرِيْبُ الْمَنْهَجِ بِتَرْتِيْبِ الْمُدْرَجِ.

މިފޮތަކީ الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ އިސްވެދެންނެވުނު ފޮތް ކުރުކުރައްވައިގެން ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ.

* * * * *

الْمَقْلُوْبُ

އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި ނުވަތަ مَتْنُ ގައިވާ لَفْظ އެއްގެބަދަލުގައި އަނެއް لَفْظ އެއް އިސްކޮށް ނުވަތަ ފަސްކޮށް ގެނެސްފައިވާ حَدِيْث

1– الْمَقْلُوْبُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْمَقْلُوْب އަކީ، الْقَلَبُ "އެއްޗެއް އެއްގޮތުން އަނެއްގޮތަށް ބަދަލުކުރުން" މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި ނުވަތަ مَتْنُ ގައިވާ لَفْظއެއްގެ ބަދަލުގައި އަނެއް لَفْظ އެއް އިސްކޮށް ނުވަތަ ފަސްކޮށްގެނެސްފައިވުމެވެ.

2– الْمَقْلُوْبُ ގެވައްތަރުތައް:

الْمَقْلُوْبُ ގެމައިގަނޑު ދެވައްތަރެއްވެއެވެ. އެއީ مَقْلُوْبُ السَّنَد އާއި، مَقْلُوْبُ الْمَتْن އެވެ. އެބަހީ: سَنَدُ ގައި ބަދަލުކޮށް އިސްފަސް ކޮށްފައިވުމާއި، مَتْنُ ގައި އިސްފަސް ކޮށްފައިވުމެވެ.

(ހ) مَقْلُوْبُ السَّنَدِ:

مَقْلُوْبُ السَّنَد އަކީ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި ބަދަލުކޮށް އިސްފަސްކޮށްފައި ވުމެވެ. މީގެދެވައްތަރެއް ވެއެވެ. އެއީ:

1- سَنَدُ ގައިވާ ރާވީއެއްގެނަންއިސްކޮށް، އަނެއްރާވީއަކާއި، އޭނާގެ ބައްޕަގެނަން ފަސްކޮށްފައިވުން.

މިސާލަކީ: كَعْبُ بْنُ مُرَّةَ ގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އެއް ރިވާ ކުރުމުގައި ރާވީއަކުވަނީ مُرَّةُ بْنُ كَعْب ކަމަށްބުނެ ރިވާކޮށްފައެވެ.

2- ރާވީއަކު سَنَدُ ގައިވާނަމެއް އެހެންނަމަކަށް ބަދަލުކޮށްގެން ރިވާކުރުން. ބޭނުމަކަށްވެސް އެހެންމީހުންނަށް އެއީ އާދައާ خِلاف ކަމެއްގެގޮތުގައި ދެއްކުމަށެވެ.

މިސާލަކަށް سَالِمُ ގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ مَشْهُوْرُ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމުގައި، ރާވީއަކުވެސް سَالِمُ މި ނަމުގެބަދަލުގައި نَافِعُ ގެ ނަންގެނެސްފައެވެ.

سَنَدُ ގައި މިގޮތަށް ބަދަލުތަކެއްގެނެސްގެން ރިވާކުރާކަމަށް مَشْهُوْرُ ރާވީންގެ ތެރޭގައި حَمَّادُ بْنُ عَمْرٍو النَّصِيْبِيّ ހިމެނެއެވެ.

حَمَّادُ بْنُ عَمْرٍو، مَقْلُوْبُ ކޮށްގެން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެއްގެ މިސާލު:
حَمَّادُ بْنُ عَمْرٍو النَّصِيْبِيُّ، عَنِ الأَعْمَشِ ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ مَرْفُوْعًا: "إِذَا لَقِيْتُمُ الْمُشْرِكِيْنَ فِي طَرِيْقٍ فَلاَ تَبْدَؤُوهُمْ بِالسَّلاَمِ." މާނައީ:” މަގުމަތީން مُشْرِكُ ންގެ ބަޔަކާ ތިޔަބައިމީހުންނާ ބައްދަލުވެއްޖެނަމަ، ތިޔަބައިމީހުންއިސްވެ އެބައިމީހުންނަށް سلام ނުކުރާށެވެ.“

މި حَدِيْث އަކީ سَنَدُ ގައި مَقْلُوْبُ ކޮށްގެން حَمَّادُ بْنُ عَمْرٍو ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْثއެކެވެ. އެހެނީ މި حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި حَمَّادُ މިވަނީ أَبُو صَالِحُ ގެ ދަރިކަލުން سُهَيْلُ ގެ ބަދަލުގައި الأَعْمَشُ އާ ބަދަލުކޮށްފައެވެ.

صَحِيْحُ مُسْلِمِ ގައި الإِمَامُ مُسْلِمُ،މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވާ سَنَدُ ގައިވެސް، މިފަދައިންނެވެ.حَمَّادُ بْنُ عَمْرٍو ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ ، عَنْ أَبِيْهِ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ مَرْفُوْعًا: މި سَنَد އަށްފަހުގައި ޛިކުރުކުރި حَدِيْث ގެ عِبَارَة ވަނީ الإِمَامُ مُسْلِمُ ރިވާކުރައްވާފައެވެ.

مَقْلُوْبُ ކޮށްحَدِيْث ރިވާކުރާމީހުންނަށް މިފަންނުގެ عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވެސް، ”އެވެނިމީހާއަކީ حَدِيْث ނު ވައްކަންކުރާމީހެކޭ“ ކަމުގައެވެ.

(ށ) مَقْلُوْبُ الْمَتْنِ:

مَقْلُوْبُ الْمَتْن އަކީ حَدِيْث ގެ مَتْنُ ގައިވާ لَفْظ އެއް އެހެން لَفْظ އަކަށް ބަދަލުކޮށް، އިސްފަސްކޮށް ނުވަތަ ބަދަލެއްގެނެސްފައިވާ ރިވާޔަތެވެ. مَقْلُوْبُ الْمَتْن ގެވެސް ދެބާވަތެއްވެއެވެ. އެއީ:

1- حَدِيْث ރިވާކުރާރާވީއަކު އެ حَدِيْث ގެ مَتْنُ ގައިވާ لَفْظ އެއް ނުވަތަ عِبَارَة އެއް އިސްފަސްކުރުމެވެ.

މިފަދަ މިސާލެއްގެގޮތުގައި اللّٰهُ ރުހިވޮޑިގެންވި أَبُوهُرَيْرَة ގެފާނުގެ ރިވައިން الإِمَامُ مُسْلِمُ ރިވާކުރައްވާފައިވާ "سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ" މި حَدِيْث ވެއެވެ. އެރިވާޔަތުގައި އައިސްފައިވެއެވެ. وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لاَتَعْلَمَ يَمِيْنُهُ مَا تُنْفِقُ شِمَالُهُ. މިތަނުގައި يَمِيْنُهُ މިކަލިމައާއި، شِمَالُهُ މިކަލިމަ މިވަނީ މި حَدِيْث ރިވާކުރި ރާވީއަކު مَقْلُوْبُ (އިސްފަސް) ކޮށްފައެވެ. حَقِيْقَةُ ގައި އެރިވާޔަތް މިފަދައިސްފަސްވުމަކާ ނުލައި ހުންނަނީ، حَتَّي لاَتَعْلَمَ شِمَالُهُ مَاتُنْفِقُ يَمِيْنُهُ. މިހެންނެވެ.

2- حَدِيْث ރިވާކުރާ ރާވީއަކު އެއްحَدِيْث އެއްގެ مَتْنُ، އެހެން حَدِيْث އެއްގެ سَنَد އާ ގުޅުވުން، މިކަން މިހެންކުރަނީ، އަސްލުން امْتِحَانُ ކުރުން ފަދަ ބޭނުމުގައެވެ.

މީގެ މިސާލަކީ الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ، بَغْدَاد އަށް ވަޑައިގަތުމުން، އެތަނުގެ ބޮޑެތި عِلْمُ ވެރިން އެކަލޭގެފާނު امْتِحَانُ ކުރެއްވުމުގެ ގޮތުން، ސަތޭކަ حَدِيْث މިބުނެވުނުގޮތަށް އެ حَدِيْثތައް ރިވާވެފައިވާ أَصْلُ سَنَدُ ނޫން އެހެން سَنَدُ ތަކަކުން އެކަލޭގެފާނަށް ހުށަހެޅުއްވިއެވެ. އެބޭކަލުން މިފަދަ އުނދަގޫ ސުވާލެއް އެކަލޭގެފާނަށް ހުށަހެޅުއްވި ނަމަވެސް، އެއިންކޮންމެحَدِيْث އެއްގެ سَنَدُ ގައިވެސް ކޮށްދެއްވައި އެ حَدِيْث ތައް ރިވާވެފައިވާ أَصْلُ سَنَدُ ން އެކަލޭގެފާނު އެބޭކަލުންނަށް ހިތްޕުޅުން ވިދާޅުވެދެއްވިއެވެ.

3- حَدِيْث ގައި مَقْلُوْبُ ކުރުމަށް ދުޅުވެރިވާ ސަބަބުތައް:

حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ބައެއްރާވީން مَقْلُوْبُ ކުރުމަށްދުޅުވެރިވާ ސަބަބުތައް ތަފާތުވެގެންވެއެވެ. އެސަބަބުތަކަކީ:

(ހ) އެހެންމީހުންނާ خِلاَف އަށް ރިވާކުރުމުގެ އެދުން. އެކަން އެހެން ކުރަނީ، އެރާވީއެއްގެ ރިވައިން ރިވާވެފައިވާ، އެހެންރާވީންނާ خِلاَفُ ރިވާޔަތްތައް މީސްތަކުން ބަލައިގަތުން ބޮޑުވާނެކަމަށް ބަލާފައެވެ.

(ށ) مُحَدِّث އެއްގެ ހިތްޕުޅުން حَدِيْث ތައް ދަސްފުޅުވުމުގައިވާ މިންވަރު ދެނެގަތުން އެބޭކަލުންގެ ކިބާގައިވާ ضَبْطُ ގެ ފުރިހަމަ ކަން امْتِحَانُ ކުރުމުގެ قَصْدُ ގައި مَقْلُوْبُ ކުރުން.

(ނ) ބައެއްރާވީންނަށް قَصْدަކާނުލައި މިފަދަ އުޅުންތަކާއި ކުށްތައް ހެދިފައިވުން. މިއެވެ.

4- حَدِيْث ގައި مَقْلُوْبُ ވުން އިސްތިފާދާކުރުމުގެ حُكْمُ:

(ހ) الإِغْرَابُ ނުވަތަ އެހެންރާވީންނާ خِلاَف ވާން ރިވާކުރުމުގެ قَصْدُ ގައި އެފަދަ އިސްތިފާދާ ކުރުމެއް ކުރާނަމަ، ޝަރުޢީ ގޮތުން ނުބައިކަމެއްގޮތުގައި، އެއީ ހުއްދަކަމެއްނޫނެވެ. އެއީ އެގޮތަށް އިސްތިފާދާކުރުމުގައި، ވާތީ نَبِيُّ ﷺ ގެ ބަސްފުޅެއްގޮތަށް އެކަލޭގެފާނު حَدِيْث ކުރައްވާފައިވާ ގޮތުން ގޮތްގޮތަށް ބަދަލުވެސް ހިނގާނެއެވެ. އަދި އެއީ، އަމިއްލައަށް حَدِيْث ހަދައިއުޅޭ وَضَّاعُ ނާ ވައްތަރުވެގެން ނުބައިކަންބޮޑު ކަމަކަށްވާތީ އެއީ ހުއްދަކަމެއް ނޫނެވެ.

(ށ) حَدِيْث އެއްގައި مَقْلُوْبُ ވުން، އިސްތިފާދާކުރަނީ مُحَدِّث އެއްގެ ފެންވަރު ބަލައި، އޭނާ حَدِيْث ތައް ހިތްޕުޅުން ދަސްވުމުގައިވާ މިންވަރުދެނެގަތުމުގެ ބޭނުމުގައި ކަމަށްވާނަމަ، އެއީ شَرْط ތަކާއެކު ހުއްދަކަމެކެވެ. އެ شَرْط އަކީ، އެކަމަށްޓަކައި އެއްކުރި مَجْلِس ނިންމައިލުމުގެކުރިން، އެ حَدِيْث ތައް ރިވާވެގެން އައިސްފައިވާ صَحَّ ގޮތް ހާމަކުރުމެވެ.

(ނ) حَدِيْث އެއްގައި އިސްތިފާދާ ކުރެވިފައިވަނީ އެކަން ކުރެވުނުގޮތުން ހަކަން ބޭނުންކުރުމުގައިވާނަމަ، އަދި އެއީ قَصْدُ ގައި ކުރެވުނުކަމުގައިނުވާނަމަ، ޝަރުޢީގޮތުން އެކަމަކީ مَعْذُوْرُ ވާނެއެވެ. އެބަހީ: ކުށްތެރިއެއްނުވާނެއެވެ. ނަމަވެސް ރާވީއެއްގެކިބައިން މިކަން ތަކުރާރުވެދިމާވާނަމަ، އޭނާގެސަބަބުން އޭނާއަކީ، ހަނދާން ހުރުން ކުޑަކަމުގައި ބަލައި، ضَعِيْفُ ރާވީއަކު ކަމުގައިވެދާނެއެވެ.

الْحَدِيْثُ الْمَقْلُوْب، ނުވަތަ އިސްތިލާހުގައިވާ مَقْلُوْبُ حَدِيْث އަކީ مَرْدُوْدُ އެބަހީ: ރައްދުކުރެވިގެންވާ، ضَعِيْفُ حَدِيْث ގެ ތެރޭގައިހިމެނޭ ބާވަތެކެވެ.

5– مَقْلُوْبُ حَدِيْث ގެ މައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާ މުހިއްމު ފޮތް:

الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ رَافِعُ الارْتِيَاب فِي الْمَقْلُوْبِ مِنَ الأَسْمَاءِ وَالأَلْقَاب.

މިފޮތުގެނަމާމެދު نَظَرُ ހިންގައިލުމުން ހީކުރެވެނީ، މިފޮތުގައި مُؤَلِّفُ ބަޔާން ކުރައްވާފައިވާނީ، ހަމައެކަނި سَنَدُ ގައި ގެނެސްވަދެވޭ އިޚްތިލާފުތަކުގެ ބަޔާންކަމަށެވެ.

* * * * *

الْمَزِيْدُ فِي مُتَّصِلِ الأَسَانِيْدِ

ބަލާބެލުމަށް مُتَّصِلُ سَنَد އެއްކަމަށް ފެންނަ سَنَد އެއްގައި

ރާވީއަކު އިތުރުކުރުން

1– تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْمَزِيْدُ އަކީ، ގިނަވުން، އިތުރުވުން މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ.

الْمُتَّصِلُ ގެ މާނައަކީ "ގުޅިގެންވުން" މިއެވެ.މިއީ الْمُنْقَطِعُ "ގުޅުކެނޑިފައިވުން" މިބަހުގެއިދިކޮޅެވެ.

الأَسَانِيْدُ އަކީ إِسْنَادُ ގެ جَمْع އެވެ.ގިނަގޮތެވެ. މާނައަކީ "سَنَدُ ތައް" މިއެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނަ:** ބޭރުފުށުން ފެންނަ ގޮތުގައި، އެއީ ގުޅިގެންވާ مُتَّصِلُ سَنَد އެއްކަމަށް ފެންނަ سَنَد އެއްގައި ރާވީއަކު އިތުރުކުރުމެވެ.

2- މިސާލު:

اِبْنُ الْمُبَارَك ގެ ކިބައިން ރިވާކުރެވިފައިވާ މި حَدِيْث:

قَالَ (اِبْنُ الْمُبَارَكِ) حَدَّثَنَا سُفْيَانُ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَانِ بْنِ يَزِيْدٍ ، حَدَّثَنِي بِسْرُ بْنُ عُبَيْدِ اللهِ ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا إِدْرِيْسَ، قَالَ: سَمِعْتُ وَاثِلَةَ يَقُوْلُ ، سَمِعْتُ أَبَا مَرْثَدٍ يَقُوْلُ ، سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللهِ ﷺ يَقُوْلُ: "لاَتَجْلِسُوا عَلَى الْقُبُوْرِ وَلاَتُصَلُّوا إِلَيْهَا." މާނައީ: “ތިޔަބައިމީހުން قَبْرُ މަތީގައި ނުއިށީންނަވާށެވެ. އަދި (ދިމާކޮށްގެން) قَبْرُ އަށް ކުރިމަތިލައިގެން ނަމާދު ނުކުރައްވާށެވެ.”

3- މިބަޔާންކުރެވުނު މިސާލުގައިވާ އިތުރުކުރުން:

އިސްވެދިޔަ މިސާލުގައި الزِّيَادَةُ (އިތުރުކުރުން) ވަނީ ދެތަނެއްގައެވެ. ފުރަތަމަ އިތުރުކުރުން ކަމުގައިވަނީ سُفْيَانُ މިނަމެވެ. ދެވަނަ އިތުރުކުރުންކަމުގައިވަނީ أَبُو إِدْرِيس މިނަމެވެ. މިދެތާނގައިވެސް އިތުރުކުރުން ނުވަތަ الزِّيَادَة ގެ ދުރުވެރިވެދާނެކަމުގައި ސަބަބަކީ ރާވީއަށް ކުރެއްވީއެވެ. އެކަން އެނގޭ ތިރީގައިވާ ގޮތުންނެވެ.

(ހ) سُفْيَانُ މިނަން އިތުރުވެފައިވަނީ، اِبْنُ الْمُبَارَك އަށްފަހު ތިރިން سَنَدُ ގައިވާ ރާވީއަކަށް އަރިއަޅުވާފައެވެ. އެހެން އަތުގައި ثِقَة ރާވީން عَبْدُ اللهِ بْنُ الْمُبَارَك ގެ އަރިހުން މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައި ވާއިރު، اِبْنُ الْمُبَارَك އާ عَبْدُ الرَّحْمَانِ بْنُ يَزِيْد އާ ދެމެދަށް ރާވީއަކު އިތުރުކޮށްފައެވެ. އެބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ عَنِ ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَانِ بْنِ يَزِيْد މިހެންނެވެ. އަދި އާޚިރުގައިން ބައެއް ރިވާކުރުމުގައި، عَبْدُ الرَّحْمَانِ بْنُ يَزِيْد ގެ އަރިހުން اِبْنُ الْمُبَارَك އަޑުއެއްސެވިކަން ކަނޑައެޅިގެން ސާބިތުކޮށް އެނގެން ނެތެވެ.

(ށ) أَبُو إِدْرِيس މިނަން އިތުރުވެފައިއޭ اِبْنُ الْمُبَارَك އަށް އަރާފައިވާ ޣަލަތެކެވެ. އެހެނީ އެކަމަކު ثِقَة ރާވީން عَبْدُ الرَّحْمَانِ بْنُ يَزِيْد ގެ ކިބައިން މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވާއިރު، އެބޭކަލުންގެ ރިވާޔަތުގައި أَبُو إِدْرِيس އެއް ނުހިމެނެއެވެ. އެގޮ

ތާބިޢީން ބައެއްބޭކަލުންގެރިވާޔަތްތަކުގައި، وَاثِلَة ގެ ޙަދީޘުން، بِسْرُ بْنُ عُبَيْدِ الله މި حَدِيْث އަޑުއެއްސެވިކަން ސާބިތުކަންބަޔާންވެފައިވެއެވެ.

4– سَنَدُ ގައި އިތުރުކުރެވިފައިވާ އިތުރުކުރުން ބަލައިގަތުމުގެ شَرْطُ ތައް:

سَنَد އެއްގައި އިތުރަށް ބަޔާންކުރެވޭ ރާވީން ބަޔާންކުރެވިފައިވާނީ އެނަންތައް އިތުރުކުރިރާވީއަށް އޮޅުންއަރައިގެންކަމުގައި ބެލުމަށް 2 شَرْط އެއްވެއެވެ. އެއީ:

(ހ) އެނަން، އިތުރުކޮށްގެން ރިވާކުރިރާވީއަށްވުރެ އެނަން ނުލައިރިވާކުރި ޙާފިޒުންނަކީ ހުރިހާގޮތަކުން އެބައިމީހުންގެ إِتْقَانُ، ހަރުދަނާކަން ބޮޑު، އިތުބާރުހުރި ثِقَة ބަޔަކު ކަމުގައިވުން.

(ށ) ޒިޔާދައެއްނެތް އިތުރުނުކޮށްފައިވާ سَنَدُ ގައި، އެ އިތުރުކުރި ތަނުގައި ބަޔާންކޮށްފައިވާ އަޑުއެހިކަން ސާބިތުކަން އެނގެންއޮންނަން ޖެހެއެވެ.

މިގޮތުން އެއް شَرْطُ ހަމަނުވިއަސް، ނުވަތަ މިދެ شَرْطُ އެކުގައިހުނިވި ކަމުގައިވިއަސް، ނަމަވެސް އިތުރުވެފައިވާ ރިވާޔަތަށް އިސްކަންދެވޭނެއެވެ. އަދި އެއީ مَقْبُوْلُ ރިވާޔަތެއްކަމުގައި ބެލެވޭނެއެވެ. އަދި އެހެންރިވާޔަތުން އެ އިތުރުވި ނަން ނުހިމެނޭ ރިވާޔަތްތައް ބެލެވޭނީ مُنْقَطِعُ ރިވާޔަތްތަކެއްކަމުގައެވެ. ނަމަވެސް، އެއީ انْقِطَاعُ خَفِيّ އަކަށެވެ. (ވަންހަނާ انْقِطَاع އަކަށެވެ.) الْمُرْسَلُ الْخَفِيّ އެވެސްކިޔަނީ، މިފަދަ انْقِطَاع އަކެވެ.

5– سَنَدُ ގައި ނަމެއް، ނުވަތަ ނަންތަކެއް އިތުރުވެފައިވާކަމަށް ބުނާ ބުނުމަށް ހުށަހެޅޭ اعْتِرَاضُ ތައް:

سَنَدُ ގައި އިތުރުކުރެވޭ ނަންތަކެއް ވާކަމަށްބުނެވޭ ބުނުމަށް ދެ اعْتِرَاض އެއް ހުށަހެޅެއެވެ. އެއީ:

(ހ) ނަމެއް އިތުރުވެފައިވާ سَنَدُ ގައި އެނަން، އިތުރުވެފައިވާތަނަ ނިސްބަތް ކޮށްބަލާއިރު، ނަމެއްއިތުރުވެފައިނުވާ سَنَدُ ގައި، އެ مَقَامُ ގައި عَنْ ގެ لَفْظُ ބޭނުންކޮށް، ހުރިނަމަ، އެރިވާޔަތަކީ، އެބަހީ: ނަމެއްއިތުރުވެފައިނުވާ ރިވާޔަތަކީ، مُنْقَطِعُ ރިވާޔަތެއް ކަމުގައި ބެލެވިދާނެއެވެ.

(ށ) ނަމެއްއިތުރުވެފައިވާ سَنَدُ ގައި، އިތުރުވެފައިވާ ރާވީ އަޑުއެހިކަން ދޭހަވާފަދަ ބަހަކުންރިވާކޮށްފައިވާނަމަ، އެއީ އޭނާއެ حَدِيْث ރިވާކުރާ أُسْتَاذُ ގެ ގާތުން އަޑުއަހާފައިވާ އެހެންރާވީއެއްގެކިބައިން ފުރަތަމައޭނާ ރިވާކުރުމަށްފަހު، އެ أُسْتَاذُ ގެ ގާތުން މެދުވެރިއަކުނެތި އޭނާރިވާކޮށްފައިވުން އެކަށޭނަކަމެކެވެ.

މި اعْتِرَاضُ ތަކަށް އަންނަނިވި ޖަވާބު ދެވިދާނެއެވެ.

(ހ) ފުރަތަމަاعْتِرَاضُއެއީ އެ اعْتِرَاضُ ކުރާމީހާ އެބުނާފަދައިން އޮތްކަމެކެވެ.

(ށ) ދެވަނަ اعْتِرَاض އާމެދު ބުނެވޭނީ އެއީވެސް އެކަށީގެންވާ ކަމެއް ކަމުގައެވެ. އެހެން ނަމަވެސް އެކަމަށް دَلِيْلُ ކުރާއިތުރު قَرِيْنَة އެއްނެތްނަމަ، އެފަދަ އިތުރު ކުރުމަކީ ރާވީގެ ވަހުމެއް، ނުވަތަ ހީއަކަށް ކޮށްފައިވާކަމެއް ކަމުގައިވެދާނެކަމަކަށް عِلْمُ ވެރިންވިދާޅެއްސެވެ.

6- މިފޮނުގެން ލިޔުއްވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ تَمْيِيْزُ الْمَزِيْدِ فِي مُتَّصِلِ الأَسَانِيْدِ.

* * * * *

الْمُضْطَّرِبُ

ދަރަޖައިގެ ގޮތުން އެއްފެންވަރެއްގެ،

ތަފާތު އެތައް ގޮތަކަށް ރިވާވެގެންވާ حَدِيْث

1- الْمُضْطَّرِبُގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْمُضْطَّرِبُ އަކީ، الاِضْطِّرَابُ މި مَصْدَرُ ނެރެވިފައިވާ اسْمُ فَاعِلُއެވެ.

الاِضْطِّرَابُގެ މާނައަކީ އޮޅުންބޮޅުންވެ، ކަމެއްގައި ސާބިތުކަމެއް ނެތުމެވެ. މިބަހުގެ أَصْل އަކީ اضْطِّرَابُ الْمَوْجُ އެވެ. މާނައަކީ، ކަނޑުގައި ރާޅުގަދަވެ އެއްރާޅު އަނެއްރާޅާޖެހުމެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** ބާރުގެ ގޮތުން ނުވަތަ ދަރަޖައިގެ ގޮތުން އެއް ފެންވަރެއްގެ، އެކަމަކު ތަފާތު އެތައްގޮތަކަށް ރިވާވެގެންވާ حَدِيْث އެވެ.

2- تَعَارُفُ ގެ شَرْحُ:

الْمُضْطَّرِبُ حَدِيْث އަކީ، އެއްކަމަކާގުޅޭގޮތުން، މުޅިންތަފާތު އިދިކޮޅުވާނަ ދޫރަވާ ގޮތުގައި، އެތައްސިފައަކަށް ރިވާވެފައިވާ، ދަރަޖައިގެ ގޮތުން އެއްފެންވަރެއްގެ حَدِيْثއެވެ. އެއްކަމަކާގުޅޭގޮތުން، ތަފާތު އިދިކޮޅުވާނަދޫރަވާގޮތުގައި އެތަކަ حَدِيْثއެއް ރިވާވެފައި ވުމާއެކު، އެތަކަ ރިވާޔަތްތަކެއް އެއްތަނެއްކޮށް، އެތަކަ حَدِيْث ތަކަށް އެއްގޮތް حُكْم އެއްދިނުން مُسْتَحِيْلُ ރިވާޔަތެވެ. ސަބަބަކީ، އެހުރިހާރިވާޔަތްތަކަކީ، ކަށަވަރުގޮތުން ބަލާކަމުގައި ވިޔަސް، އާގޮތްތަކުން އެއްރިވާޔަތް އަނެއްރިވާޔަތަކަށްވުރެ އެއްވަރެއްގެ ގަދަކަމެއްގައި ރިވާޔަތް ތަފާތުވެފައެވެ. އެހެންކަމާއެކު، އާގޮތްތަކުން ވަކި حَدِيْث އެއް، އެހެން حَدِيْث ތަކުގެ މައްޗަށް تَرْجِيْحُ ކުރެވޭން ގޮތެއްވެސް ފެނިފައިނުވާ حَدِيْث އެވެ.

3– مُضْطَّرِبُ حَدِيْث އެއްކަމަށް ބެލެވޭނެ شَرْطُ ތައް:

مُضْطَّرِبُ حَدِيْث ގެ تَعَارُفُ ދާއި، تَعَارُفُ ގެ شَرْح އަށް ވިސްނައިލުމުން އެނގޭގޮތުގައި، އެ حَدِيْث އެއްގައި 2 شَرْط އެއް ހަމަވުމުން ނޫނީ، އެއީ مُضْطَّرِبُ حَدِيْث އެކޭ ނުބުނެވޭނެއެވެ. އެ ދެشَرْط އަކީ:

(ހ) އެރިވާޔަތްތަކުގެ ދެމެދުގައި جَمْعُ ކުރުމަށް އެއްގޮތަކަށްވެސް އެކަށީގެންނުވާގޮތުގައި حَدِيْث ގެ ރިވާޔަތްތައް ތަފާތުވެފައިވުން.

(ށ) އެރިވާޔަތްތަކުގެ ގަދަބަލިކަމުގައި ހަމަހަމަވެގެންވާ، ތަފާތު ގިނަ سَنَدُ ތަކަކުން ރިވާވެފައިވުމުގެ ސަބަބުން އެތަފާތު ރިވާޔަތްތަކުގެތެރެއިން އެއްރިވާޔަތަކަށް ނުވަތަ ބައެއް ރިވާޔަތްތަކަށް އަނެއްރިވާޔަތުގެ ނުވަތަ އަނެއްބައި ރިވާޔަތްތަކުގެ މައްޗަށް އިސްކަންދީ، تَرْجِيْحُ ކުރުމަށް ނުކުރެވޭފަދަ ހަމަހަމަ، ބާރުހުރި ގޮތުގައި އެރިވާޔަތްތައް ރިވާވެފައިވުން. މިއެވެ.

ނަމަވެސް އެއްރިވާޔަތް އަނެއްރިވާޔަތުގެ މައްޗަށް އިސްކަންދީ تَرْجِيْحُ ކުރެވިއްޖެނަމަ، ނުވަތަ އެބަޔާން ރިވާޔަތްތަކުގެ ދެމެދުގައި އެކަށީގެންވާގޮތަކަށް جَمْعُ ކުރެވިއްޖެނަމަ، އެހިނދު އެ حَدِيْث އެއްގެ މައްޗަށްއޮތް اضْطِّرَابُ ފިލައިދެއެވެ. އަދި تَرْجِيْحُ ކުރެވިއްޖެނަމަ، رَاجِحُ ވީ ރިވާޔަތްގައިވާ ގޮތަކަށް عَمَلُ ކުރާނީއެވެ. އަދި ހަމައެހެންމެ ރިވާޔަތްތަކުގެދެމެދުގައި جَمْعُ ކުރެވިއްޖެނަމަ އެހުރިހާ ރިވާޔަތްތަކަށް عَمَلُ ކުރާނީއެވެ.

4– مُضْطَّرِبُ حَدِيْث ގެ ވައްތަރުތައް:

އެ حَدِيْث އެއްގައި اضْطِّرَابُ ވާތަނަކަށް ނިސްބަތްކޮށްލާއިރު اضْطِّرَابُ ދެބާވަތަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. އެއީ مُضْطَّرِبُ السَّنَدِ ، سَنَدُ ގައި اضْطِّرَابُ ވުން ދާއި، مُضْطَّرِبُ الْمَتْنِ، مَتْنُ ގައި اضْطِّرَابُ ވުން މިއެވެ. މިދެބާވަތުގެތެރެއިން، مَتْنُ ގައި اضْطِّرَابُ ވުމަށްވުރެ، سَنَدُ ގައި اضْطِّرَابُ ވުންގިނައެވެ.

(ހ) مُضْطَّرِبُ السَّنَدِ ، سَنَدُ ގައި اضْطِّرَابُ ވާ حَدِيْث:

މިސާލު: الإِمَامُ التِّرْمِذِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ أَبُوْبَكْر ގެފާނުގެ މި حَدِيْث.

عَنْ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: يَارَسُوْلَ اللهِ! أَرَاكَ شِبْتَ ! قَالَ: "شَيَّبَتْنِي هُوْدٌ وَأَخَوَاتُهَا." މާނައީ: ” أَبُوْبَكْرُ ގެފާނުވިދާޅުވިއެވެ. ތިމަންދެންނެވީމެވެ. اللَّهُ ގެ ރަސޫލާއެވެ! ކަލޭގެފާނުގެ ކިބައިން މުސްކުޅިކަން އެބަފެނެއެވެ! حَدِيْث ކުރެއްވިއެވެ. {ތިމަން ކަލޭގެފާނު މުސްކުޅިކުރުވީ، هُوْد ސޫރަތާއި އެސޫރަތުގެ أَخَوَاتُ ން ނެވެ.}“

މި حَدِيْث އާމެދުގައި الإِمَامُ الدَّارَقُطْنِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

”މިއީ مُضْطَّرِبُ حَدِيْث އެކެވެ. އެހެނީ މި حَدِيْث، أَبُوْإِسْحَاق ގެ ތަރީޤުން ނޫނީ ރިވާވެގެންނެއް ނުވެއެވެ. އޭނާގެ ކިބައިން މި حَدِيْث ރިވާކުރި ރާވީން ގާތްގަނޑަކަށް ދިހަގޮތަކަށް ރިވާކޮށްފައިވެއެވެ. އޭގެތެރެއިން ބައެއްމީހުން أَبُوْإِسْحَاق ގެ ކިބައިން މި حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވަނީ مُرْسَلُ ގޮތަށެވެ. އަނެއްބައިމީހުން ރިވާކޮށްފައި ވަނީ، مَوْصُوْلُ ގޮތަށެވެ. ބައެއްމީހުން މިއީ أَبُوْبَكْر ގެފާނުގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ބަލައިފިއެވެ. އަނެއްބައިމީހުން ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ سَعْدُ ގެފާނުގެ حَدِيْث އެއްކަމުގައެވެ. އަދި عَائِشَةُ ގެފާނުގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވެސް އެއްބަޔަކު ރިވާކޮށްފައިވެއެވެ. އަދި މިނޫން ގޮތްގޮތަށްވެސް ވެއެވެ. އަދި މި ރާވީންނަކީވެސް އިތުބާރުހުރި، ثِقَة ރާވީންނެވެ. މިގޮތުން ބައެއްބަޔަކު އަނެއްބައެއްގެ މައްޗަށް އިސްކަންދެވޭނެ ގޮތެއް ނެތެވެ. އަދި މިގޮތަށް ތަފާތުވެފައިވާ ރިވާޔަތްތަކާއި މި حَدِيْث ތަކުގެ ދެމެދުގައި جَمْعُ ކުރުމަކީވެސް ވާނެކަމެއްނޫނެވެ.“

(ނޯޓް: مُصَنِّفُ މިތަނުގައި ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ، الإِمَامُ التِّرْمِذِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، رَسُوْلُ الله ﷺ ގެ خاصّ ސިފަފުޅުތަކާއި ބަޔާންކުރައްވައި، التِّرْمِذِيّ ލިޔުއްވާފައިވާ، الشَّمَائِلُ النَّبَوِيَّةُ وَالْخَصَائِلُ الْمُصْطَفَوِيَّةُ މިނަންކިޔާ ފޮތުގައެވެ. މިކަމަށް إِشَارَةُ ކުރެއްވުމަށްޓަކައި، ހަމައެކަނި التِّرْمِذِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އެއް، مُصَنِّفُ

ވިދާޅުވެފައިވުމުން، ދެކޭހިނަކަށް އެންމެފުރަތަމަ خيالُ ކުރެވޭނީ، އެ عِبارَةُ ން، التِّرْمِذِيّ އެ حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، سُنَنُ التِّرْمِذِيّ ގައިކަމަށެވެ.

الشَّمَائِلُ النَّبَوِيَّةُ މިފޮތުގެއިތުރަށް سُنَنُ التِّرْمِذِيّ ގައި އަންނަނިވި عِبارَةُ ން މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ، قَالَ: قَالَ أَبُوْبَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَارَسُوْلَ اللهِ قَدْ شِبْتَ! قَالَ:"شَيَّبَتْنِي هُوْدٌ، وَالْوَاقِعَةُ، وَالْمُرْسَلاَتُ، وَعَمَّ يَتَسَاءَلُوْنَ، وَإِذَاالشَّمْسُ كُوِّرَتْ." މިحَدِيْث ގައި އައިސްފައިވާ ސޫރަތްތަކަކީ، هُوْدُ ސޫރަތުގެ أَخَوَاتُ ގެގޮތުގައި حَدِيْث ކުރައްވާފައިވާ ސޫރަތްތަކެވެ. އިސްވެދިޔަ އެކިއެކި نبي ބޭކަލުންގެ قَوْمُ ތަކުގެމީހުން އެބޭކަލުންނަށް އިމާންވުމަށް ދެކޮޅުހަދައި، اللّٰهُ ގެ އަމުރުފުޅަށް ނުކިޔަމަންތެރި ވުމުން، މާތް اللّٰهُ އެބައި މީހުންގެމައްޗަށްފޮނުއްވި ކޯފާއާއި عَذَابُ ގެ ވާހަކަ، މިސޫރަތްތަކުގައި ވަރަށްގިނަގިނައިން ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އެފަދަ އާފަތްތަކަށް [illegible]، اللّٰهُ ގެ ކޯފާއާއި عَذَاب އަށް އެކަލޭގެފާނު ބިރުފުޅުގެން ވަޑައިގަތުން ބޮޑުކަމުން، އެމަނިކުފާނުގެ ބޮލުގައިވާ އިސްތަށިފުޅުގައި، ތުނބުޅިފުޅުގެ އިސްތަށިފުޅުތައް ހުދުވެގެންދިޔައީކަން މި حَدِيْث ން އެނގެއެވެ. اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَيْهِ! ”[illegible]“)

(ނ) مُضْطَّرِبُ الْمَتْنِ، مَتْنُ ގައި اضْطِّرَابُ ވާ حَدِيْث.

މިސާލު: الإِمَامُ التِّرْمِذِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ فَاطِمَةُ بِنْتُ قَيْس ގެ މި حَدِيْث.

عَنْ شَرِيْكٍ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ ، عَنِ الشَّعْبِيِّ ، عن فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنِ الزَّكَاةِ فَقَالَ: "إِنَّ فِي الْمَالِ لَحَقًا سِوَى الزَّكَاةِ." މާނައީ: ”ހަމަކަށަވަރުން މުދަލުގައި ޒަކާތުގެއިތުރުން އެހެން حَقّ އެއް ވެއެވެ.“

ހަމަ މި سَنَدُ ން الإِمَامُ ابْنُ مَاجه ވެސް މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެކަމަކު އެ حَدِيْث ގައިވަނީ، "لَيْسَ فِي الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ." މިފަދައިންނެވެ. މާނައީ: ”ޒަކާތުގެއިތުރުން މުދަލުގައި އެހެން حَقّ އެއް ނުވެއެވެ.“

الإِمَامُ الْعِرَاقِيّ ވިދާޅުވާގޮތުގައި، “މި ދެ حَدِيْث އައީވެސް ގަދަބަލިކަމުގެ ގޮތުން އެއްފެންވަރުގެ ދެ حَدِيْث ކަމަށްވެއްޖިއި، ދެ حَدِيْث ގައިވާނީ މުޚާލިފްވުމާއިއެކު ދެވަނަ ކަމުގެ ގޮތުގައިވާނަމަ، މި ދެ حَدِيْث އައީ، އެއްވެސް تَأْوِيل އެއްކުރެވޭނެ ދެ حَدِيْث އެއްކުރެވޭ. އެހެންވުމުގެ ސަބަބުން اضْطِّرَاب އެއްވާ ދެ حَدِيْث އެވެ.”

5– اضْطِّرَابُ ހުރުވެރިވަނީ ކޮންބައެއްގެ ކިބައިންތޯ؟

(ހ) ބައެއްފަހަރަށް ހަމަ އެންމެ ރާވީއެއްގެ ކިބައިންވެސް اضْطِّرَابُ ހުރުވެރި ވެއެވެ. އެއީ މިސާލަކަށް ތަފާތު ގޮތްގޮތަށް އެއްރާވީއެއްގެ ކިބައިން حَدِيْث ރިވާކުރެވިފައިވުމުގެ ސަބަބުންނެވެ.

(ށ) ބައެއްފަހަރަށް އެތައްރާވީންނެއްގެ ކިބައިންވެސް اضْطِّرَابُ ހުރުވެރި ވެއެވެ. އެއީ ކޮންމެ ރާވީއަކު އަނެއްރާވީއާ خِلاَف ގޮތަށް އެއް حَدِيْث އެއް ރިވާކުރެވިފައިވުމުގެ ސަބަބުންނެވެ.

6– الْمُضْطَّرِبُ، “اضْطِّرَابُ ކުރާރާވީ” އަކީ ضَعِيفُ ޙަދީޘަކަށްވުމުގެސަބަބު.

حَدِيْث ގައި اضْطِّرَابُ ހުރުވެރިކުރުމާ ރާވީންނަކީ ضَعِيفُ ބައެއްކަމުގައި ބަލަންޖެހޭ ސަބަބަކީ، އެހެނީ ރާވީންނަށް ހުރުވެރިވަނީ، އެރާވީގެ ކިބާގައިވާ (الضَّبْطُ) حَدِيْث ރައްކާ ކުރުމުގެ ނުކުޅެދުމެއްގެ، ދިރުން ނެތުމާއި ރާވީގެ ފަރާތުން ކުރެވޭ ޤާބިލިއްޔަތު ނެތުމުގެ قَابِلِيَّةُ ދަނޑުވަޅުންކަމަށް قَبُوْلُ ނުކުރެވޭނެއެވެ.

7– މި މައުޟޫއަށް ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

الْحَافِظُ اِبْنُ حَجَر ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ الْمُقْتَرِبُ فِي بَيَانِ الْمُضْطَّرِبِ.

* * * * *

الْمُصَحَّفُ

ثِقَة ރާވީން ގެ حَدِيْث އެއް ރިވާކޮށްފައިވާ ގޮތާ خِلاَف އަށް ބައެއްކަލިމަ لَفْظِي ގޮތުންނާއި، މާނަވީގޮތުން ބަދަލުކޮށްފައިވާ حَدِيْث

1– الْمُصَحَّفُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) ބަހުގެ ގޮތުން: الْمُصَحَّفُ އަކީ "التَّصْحِيْفُ" މި مَصْدَرُ ން ނެގިފައިވާ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ. التَّصْحِيْفُ ގެ މާނައަކީ، ލިޔެފައިވާ ތަކެތި ކިޔުމުގައި ކުށްޖެހުމެވެ. "الصَّحْفِيُّ" މިކަލިމަވެސް ނެގިފައިވަނީ التَّصْحِيْفُ ންނެވެ. މާނައަކީ، "ލިޔެވިފައިވާ ތަކެތި ކިޔުމުގައި ކުށްޖެހޭ މީހާއެވެ." (ކިޔުމުގައި އެފަދަމީހުންނަށް ކުށްޖެހުމުގެ ސަބަބުން އެލިޔުމުގައިވާ ބައެއްކަލިމަތައް އެހެންކަލިމަތަކަށް ބަދަލުވެގެންދެއެވެ.)

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** ހަރުދަނާ ثِقَة ރާވީން ގެ حَدِيْث އެއް ރިވާ ކޮށްފައިވާ ގޮތާ خِلاَف އަށް ބައެއްކަލިމަ لَفْظِي ގޮތުންނާއި މާނަވީގޮތުން ބަދަލުކުރުމެވެ.

2– ރާވީންނަށް ހުރިފައިވާކުށްތައް ދެނެގަތުމުގެ މުހިއްމުކަމާއި އެކަމުގެ އުސޫލުތަކަށް:

حَدِيْث ތަކުގައި ރާވީންނަށް ހުރިފައިވާ تَصْحِيْفُ ތައް ނުވަތަ ކުށްތައް ދެނެގަތުމަކީ، مُصْطَلَحُ عِلْمُ ގައި ވަރަށް މުހިއްމު ފަންނެކެވެ. އަދި އެފަދަކަންތައް އޮޅުން ފިލުވައި ދެނެގަތުމަކީ އާސާންކަމެއް ނޫނެވެ.

حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ރާވީންނަށް ހުރިފައިވާކުށްތައް ދެނެގަތުމަކީ، حَدِيْث عِلْمُ ގައި ވަރަށް ފުންނާބު އިސް حَافِظُ ންނަށް މެނުވީ ވެވޭނެކަމެއް ނޫނެވެ. މިކަން އޮޅުން ފިލުއްވުމަށް މަސައްކަތްކޮށްފައިވާ ބޭބޭކަލުންގެތެރޭގައި (الْبُخَارِيّ އާއި) الدَّارَقُطْنِيّ ފަދަ، ވަރަށްމަދު ބޭކަލުން ތިއްބެވީއެވެ.

3- ރާވީންނަށް ޚިލާފުވާ ކުރުމަށް ބަހިގެންވާ ބައިތައް:

حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ރާވީންނަށް ޚިލާފުވާގޮތަށް، އެގޮތަށް ޚިލާފުވާ ތަފާތު حالَة ތަކުގެމައްޗަށް ބަލައިފައި 3 ބަޔަކަށް عِلْمُ ފަންނުން ބަހާލާފައިވެއެވެ. އެބައިތަކަކީ:

(1) ކުށްވާ ތަނުގެމަތިން مُصَحَّفُ ގެ ދެބާވަތެއްވެއެވެ. އެއީ، تَصْحِيْفٌ فِي الإِسْنَادِ އާއި تَصْحِيْفٌ فِي الْمَتْنِ އެވެ.

(ހ) تَصْحِيْفٌ فِي الإِسْنَادِ: **އެބަހީ:** سَنَدُ **ގައި ޚިލާފުވާކަން.**

މިސާލަކަށް، شُعْبَةُ، عَنِ الْعَوَّامِ بْنِ مُرَاجِمٍ. މި سَنَدُ ގައިވާ مُراجِمُ ގެ ނަންވަނީ، ابْنُ مَعِيْن ރަނގަޅުކުރައްވައެވެ. އޭނާވިދާޅުވެފައިވަނީ الْعَوَّامُ بْنُ مُزَاحِم ކަމުގައެވެ.

(ށ) تَصْحِيْفٌ فِي الْمَتْنِ: **އެބަހީ:** مَتْنُ **ގައި ޚިލާފުވާކަން.**

މިސާލަކަށް، زَيْدُ بْنُ ثَابت ގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ احْتَجَرَ فِي الْمَسْجِدِ" މާނައީ: "ހަދަކަރަވަރުން ދާތު نَبِيّ އާ ﷺ މިސްކިތުގައި ކޮޓަރިއެއްހެއްދެވިއެވެ." މި حَدِيْثއެވެ. اِبْنُ لَهِيْعَة މި حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމުގައިވަނީ احْتَجَرَ މިބަސް احْتَجَمَ އަށް ބަދަލުކޮށް "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ احْتَجَمَ فِى الْمَسْجِدِ" މިގޮތަށް ރިވާކުރައްވާފައެވެ.

(2) ކުށްއުފެދޭ حَيْثِيَّةُ ގެގޮތުން مُصَحَّفُ ގެ ދެބާވަތެއްވެއެވެ. އެއީ تَصْحِيْفُ الْبَصَرِ އާއި تَصْحِيْفُ السَّمْعِ އެވެ.

(ހ) تَصْحِيْفُ الْبَصَرِ: **އެބަހީ: ލޮލަށްފެންނަގޮތުގެ ސަބަބުން ހުރިކަން.**

މިއީއެންމެގިނައިން ރާވީންނަށް ކުށްހިފޭގޮތެވެ. މިހެންހިނގާވަނީ، ރާވީއަކަށް ފެންނަހިނދުގައި ދެފުށަކުރުމާއި، ކިޔުމަށްއުނދަގޫ ފޮތްތަކުގެ ސަބަބުންނެވެ. އެއީ، ލިޔެފައިވާ އަކުރުތައް ހުރިގޮތުން، ނުވަތަ ނުގޮތަކަށް ކިޔައިނުލެވުމުގެ ސަބަބުން ދުވުމަކީ ދުއްވައިލާކަމެވެ.

މިކަމުގެމިސާލަކީ، "مَنْ صَامَ رَمَضَانَ وَأَتْبَعَهُ سِتًا مِنْ شَوَّالٍ ......" މި حَدِيْث އެވެ.

أَبُوْبَكْرِالصَّوْلِي ދެވިއިޔުންތެރިޔަކު މި حَدِيْث ރިވާޔަތްކުރައްވާއިރުވެސް "مَنْ صَامَ رَمَضَانَ وَأَتْبَعَهُ شَيْئًا مِنْ شَوَّالٍ ......" މިފަދައިންނެވެ. سِتًا މިކަލިމަވެސް تَصْحِيفُ ވެ، شَيْئًا އަށް ބަދަލުވެގެންވެ.

(ށ) تَصْحِيفُ السَّمْعِ: އެބަހީ: އަޑުއިވުމުގެސަބަބުން ހިނގާކަން.

މިހެންނިޔާމާވެސް (އަސްލަކަށް حَدِيْث އެއް އިވުމާކަށްދާއިރު) އަޑުއައުމުގައާ ކަހަލަހުރިގޮތާ ދުވެދުރަވުމުގެ ދުރުކަލަމުކަން، ނުވަތަ އަޑުއައުމުގެ ކަށަވަރުގަވާއިދާ (ބުނުވުންދިނަ)عَيْب އެއްގެ ސަބަބުންނެވެ. އެހެންކަމާހުރި، އަޑުއިވާ މިހަކަން އެއްވަޢަނަކަން ހުރިހަ ކަމުގައެއް ހޭދެރާވަމުންދާތީވެ.

މިސާލަކަށް: عَاصِمُ الأَحْوَلُ ގެ ކިބައިން ރިވާވެވުނު حَدِيْث އެކެވެ. ބައެއް މީހުން މިحَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި عَاصِمُ الأَحْوَلُ މިނަން (تَصْحِيْفُ ވެގެން) ބަދަލުވެ ވެފައި ވަނީ وَاصِلُ الأَحْدَبُ އަށެވެ.

(3) ކަންހިނގައިވާ لَفْظُގެ، ނުވަތަ މާނައިގެ حَيْثِيَّةُ ން ހުށަހަޅާކަމެވެސް ދެބައިކަން ބެހިގެންވެއެވެ. އެއީ: تَصْحِيْفٌ فِي اللَّفْظِ އާއި تَصْحِيْفٌ فِي الْمَعْنَي އެވެ.

(ހ) تَصْحِيْفٌ فِي اللَّفْظِ: އެބަހީ: ކަލިމައެއްގައިހުށަހަޅާކަން.

އެންމެގިނައިން ހުރިންނަން ކަންހިނގައިވެސް މިގޮތަށެވެ. އާގެމިސާލު ކުރީގައި ދެންނެވި ނިމިއްޖެއެވެ.

(ށ) تَصْحِيْفٌ فِي الْمَعْنَي: އެބަހީ: މާނަކުރުމުގައި ހުށަހަޅާކަން.

މިހެންނިޔާމާވެސް، ރިވާއަކު حَدِيْث އެއްރިވާކުރުމުގައި އެ حَدِيْث ގައިވާ ބަސްތަކެއް އެހެނިހެން ހަރުދަނާ، އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީންނެވެސް ރިވާކޮށްދިނުމަށް ރިވާކުރާނަމަ، އޭގެތެރެއިން ބައެއްބަސް މާނަކުރުމުގައި އެހެންމީހުން ދެކިގެންވެދާގޮތާ މާނައިގެން މާނައާ އެއްގޮތަށް ކުރެވިފައިވާނަން ދެކެވޭ ގޮތަކަށް އެބަހެގެ މާނަކުރުމެވެ.

މިސާލަކަށް: أَبُوْمُوْسَى الْعَنَزِيّ ގެ މިބަހެވެ."نَحْنُ قَوْمٌ لَنَا شَرَفٌ، نَحْنُ مِنْ عَنَزَةَ صَلَّى إِلَيْنَارَسُوْلُ اللهِ ﷺ." މާނައީ:"ތިމަންމެންނަކީ، ވަރަށް شَرَفُވެރި ބައެކެވެ.

ތިމަންމެންނަކީ، عَنَزَة، قَبِيْلَةُގެ މީހުންނީމުއެވެ. އަހަރުމެންގެ ވަޒަނަށް ކުރިމަތިލައްވައި، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ނަމާދުކުރައްވާފައިވެއެވެ.“

މި عِبَارَةُ ން، أَبُوْمُوْسَى الْعَنَزِيّ ، قَصْدُ ކޮށްފައިވަނީ، މާތް نَبِيُّ ﷺ ގެ عَمَلُ ދޭހަށް ބަޔާންވެފައިވާ حَدِيْث އެކެވެ. އެއީ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى إِلَى عَنَزَةَ." މި حَدِيْث އެވެ.

ކަންވެފައިވާގޮތަކީ، أَبُوْمُوْسَى الْعَنَزِيُّ އަށް މި حَدِيْث ގައިވާ ބަހެއްގެމާނަ ނުއެނގުމެވެ. އެހެންވެ، އޭނާގެ ރިވާތުގައި އައިސްފައިވާގޮތުން މާނަކުރެވިފައި އިތުރު އެކަށަޅުއްވުން، عَنَزَة قَبِيْلَة ޢަންނަތިމާއަށް ކުރިމަތިލުއްވައިގެން ހުންނަވައި ނަމާދު ކުރެއްވިކަމަށާއި، އެއީ އެބައިމީހުންގެ قَبِيْلَة އަށްލިބުނު شَرَف އެއް ކަމަށެވެ.

ނަމަވެސް މިތަނުގައި الْعَنَزَة ގެ މާނައަކީ الْحَرْبَة އެވެ. އެއީ ހަނގުރާމައިގައި ބޭނުންކުރާ، ދޮންސިއަށްވިއްލާލެވޭ ހަތިޔާރަކަށް ވާހަނގެކެވެ.

ހާމަ މައިދާނެއް ފަދަތަނެއްގައި މިހެންނަމާދުކުރާން ހުންނަވާއިރުގައި سُتْرَة އެއްގެ ގޮތުގައި(އެބަހީ: ނަމާދުކުރާމީހާގެ ކުރިމަތިން ދިޔުން މަނާކުރުމަށް ބޭނުންކުރާ ހުރަހެއްގެ ގޮތުގައި) ޖަމަނަހަރާލައި، އޭގެ ފަހަތުގައި قِبْلَة އަށް ކުރިމަތިލައްވައިގެން ހުރެ ނަމާދު ކުރުމަށް الْعَنَزَة ނުވަތަ الْحَرْبَة ގެ ބޭނުން ހިފިއެވެ. حَقِيْقَةُ ގައި رَسُوْلُ اللَّهِ ﷺ އެފަދަ عَنَزَة އެއް، ނުވަތަ حَرْبَة އެއް ހުރަހެއްގެ ގޮތުގައި ބަހައްޓަވައިގެން ނަމާދުކުރެއްވިއެވެ.

4- الْحَافِظُ اِبْنُ حَجَر ބަޔާންކޮށްފައިވާގޮތް:

الْحَافِظُ اِبْنُ حَجَرَ ވަނީ ދެންނެވުނު ގޮތުގެ ދިމާލަށް ރާވީންނަށް ދެވުނު ކަންތައް ބަޔާންކޮށްފައެވެ. އެކަލޭގެފާނުވަނީ އެފަދަ ކަންތައް ދެގޮތަކަށް ވަކިކޮށް ބަޔާންކޮށްފައެވެ. މިގޮތުން އެކަލޭގެފާނު ބަޔާންކޮށްފައިވާ ބައިތަކަކީ:

(ހ) الْمُصَحَّفُ: އެއީ لَفْظ އެއް ލިޔުމުގައިވާ އަކުރުތަކުގައި ތިކިތަކާ ދިމާ لَفْظُ ގެ ނުކުތާތައް ބަދަލުވެފައިވުމެވެ.

(ށ) الْمُحَرَّفُ: އެއީ ލިޔުމުގައިވާ ލިޔުން އެއްގޮތްކަމުގައި ހުރުމާއެކު އެ އަކުރުތަކުގެ ސިފައަށް ބަދަލު އައިސްފައިވުމެވެ.

5- ރާވީއެއްގެކިބައިން ކުށްއެރުމަކީ އެރާވީއަކީ އިތުބާރުކުރި ثِقَة ރާވީއެއް ކަމުގައިނުބެލޭ ސަބަބަކީކޮބައިތޯ؟

(ހ) ރާވީއެއްގެކިބައިން ނާދިރުގޮތެއްގައި ދެތުވެރިވާ تَصْحِيف އަކީ، އޭނާ އެއީ ثِقَة ރާވީއަކު ކަމުގައި ނުބެލޭނެ ސަބަބެއްނޫނެވެ. އެހެނީ، ކުދިކުދިކުށްތަކުން ވަރަށްމަދު މީހަކުމެނުވީ ސަލާމަތްވެވޭނެކަމެއްނެތެވެ.

(ށ) ނަމަވެސް މިފަދަ ކުށްތައް ނުވަތަ تَصْحِيفُ ތައް ރާވީއެއްގެ ކިބައިން ވަރަށްގިނަގިނައިން ދެތުވެރިވާނަމަ، ޝައްކެއްނެތި އޭނާއަކީ ثِقَة ރާވީއަކުކަމުގައި ނުބެލޭނެއެވެ. އެއީ މިފަދަކުށްތައް ގިނަވުމަކީ، އެމީހާގެ ހަނދާންކުޑަވުމާއި ހަރުދަނާކަން ކުޑަކަން ދޭހަވާކަމުގެ ދަލީލެކެވެ. ވީމާ އެފަދަމީހަކު حَدِيث ރިވާކުރުމުގެ ދާއިރާގައި މަސައްކަތް ކުރުން އެކަށޭނަ މީހަކުކަމުގައި ނުވާނެއެވެ.

6- ރާވީއަކަށް ވަރަށްގިނަގިނައިން ކުށްހެދޭސަބަބު:

عَامُّ ގޮތެއްގައި ރާވީއަކަށް ގިނަގިނައިން تَصْحِيفُ ނުވަތަ ކުށް ހެދޭ ސަބަބުކަމުގައިވަނީ އެކިއެކިފޮތްފޮތުން نَقْلُ ކޮށްގެން ރިވާކުރުމެވެ. އެހެންގޮތަކުން ދަސްކޮށްދިނުމަކާ حَدِيث ރިވާކުރުމުގައި شَيْخُ ނާއި مُدَرِّسُ ނެތި އިސްތިފާދާކުރުމެވެ. އެހެން ކަމާއެކު مُحَدِّثُ ނުވަނީ ފޮތްފޮތުން نَقْلُ ކޮށްގެން حَدِيث ރިވާކުރާ މީހުންގެ ގޮތުން حَدِيث ހިފެހެއްޓުމުގައި ރައްކާތެރިވުމަށް إِنْذَارُ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެބޭކަލުން ވިދާޅުވެފައިވަނީ "لاَيُؤْخَذُالْحَدِيْثُ مِنْ صَحَفِيٍّ." މާނައީ:" ފޮތްފޮތުން نَقْلُ ކޮށްގެން ރިވާކުރާމީހެއްގެ ގޮތުން حَدِيث އަހައި ރިވާކުރުމަކީ ކޮށްގެންނުވާނެކަމެވެ."

7 – މިފަންނުގައި ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

1- الدَّارَقُطْنِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ التَّصْحِيفُ.

2- الْخَطَّابِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ إِصْلاَحُ خَطَاءِ الْمُحَدِّثِينَ.

3- أَبُوْأَحْمَدَ الْمِسْكَرِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ تَصْحِيفَاتُ الْمُحَدِّثِينَ.

* * * * *

الشَّاذُّ وَالْمَحْفُوْظُ

ހަރުދަނާ ރާވީއަކާ خِلاَف އަށް مَقْبُوْلُ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އާއި،
ހަރުދަނާ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާގޮތާ خِلاَف އަށް
އޭނާއަށްވުރެ ހަރުދަނާކަންބޮޑު ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث

1– الشَّاذُّ ގެ تعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الشَّاذُّ އަކީ، شَذَّ އެބަހީ: އެކަހެރިވެއްޖެ މި فِعْلُ ގެ اسْمُ فَاعِلُއެވެ.الشَّاذُّ ގެ މާނައަކީ الْمُنْفَرِدُ عَنِ الْجُمْهُوْرِ އެވެ.އެބަހީ: އެހެންމީހުންނާ އެކަހެރިވެ، جَمَاعَةُ ންއެއްކިބާވުމެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِيމާނައަކީ: حَدِيْث عِلْمُ ގައި ފެންވަރުރަނގަޅު مَقْبُوْلُ ރާވީއަކު، އޭނާއަށްވުރެ ހުރިހާގޮތަކުން މަތިފަންތީގެ ފުންނާބުއުސް ރާވީއަކާ خِلاَف އަށް ރިވާކުރުމެވެ.

2– تَعَارُفُ ގެ شَرْحُ:

އިސްވެދިޔަ تَعَارُفُ ގައި مَقْبُوْلُ ރާވީއެކޭބުނެވުނީ ބަހުގެމާނައަކީ، އެމީހެއްގެ ހަނދާންހުރުމުގެ ބާރުގަދައް ފުރިހަމަ، عَدْلُ ވެރި ރާވީއެއް، ނުވަތަ ހަނދާންހުރުމުގެ ބާރުގަދައް އަޅާކިޔާއިރުމަދުން، އެކަމަކު عَدْلُ ވެރި، އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީއެކެވެ.

އޭނާއަށްވުރެ ހުރިހާގޮތަކުން މަތިފަންތީގެ ފުންނާބުއުސް ރާވީއަކާ ބޭނުންވުން ބަހުގެމާނައަކީ، އަނެކަކަށް އިސްކަންދެވޭ ސަބަބުތަކެއްގެތެރެއިން ހިފުން ކަންކަމުގައި، عِلْمُ ވެރިކަމާއި، الضَّبْط އާއި، عَدْلُ ވެރިކަމާއި، މިފަދަހުރިހާކަމެއްގައި مَقْبُوْلُ ރާވީ އަށްވުރެ މަތިފަންތީގެރާވީއަކު ނުވަތަރާވީންނެވެ.

ދަންނަވައެވެ! عِلْمُ ވެރިންވަނީ ވަރަށްތަފާތު ބަސްކޮޅަކުން الشَّاذُّ ގެ تَعَارُفُ ކުރައްވާފައެވެ. ނަމަވެސް މިތަނުގައި نَقْلُ ކުރީ، الْحَافِظُ اِبْنُ حَجَر އިސްކަން ދެއްވާފައިވާ تَعَارُفُ އެވެ. އަދި އެކަށީގެންވާ ވިދާޅުވާގޮތުގައި اصْطِلاَحِي ހަމަޔަކަށް ބަލާއިރު الشَّاذُّ ގެ އެންމެރަނގަޅު، مَقْبُوْلُ تَعَارُف އަކީ މިދެންނެވީއެވެ.

3– الشُّذُوْذُ ނުވަތަ ބަޔާންވީތަރަ خِلاَفُ ވުމުގެ ދިމާވެދާނީ ކޮންތަންތަނެއްގައި؟

حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައާއި مَتْنُ ގައިވެސް شُذُوْذُ ދިމާވެދެއެވެ.

(ހ) سَنَدُ ގައި ދިމާވެދާފައިވާ شُذُوْذُ ގެމިސާލު:

التِّرْمِذِيّ އާއި النَّسَائِيّ އާއި اِبْنُ مَاجه މިއިންކޮންމެ ބޭކަލަކުވެސް اِبْنُ عُيَيْنَة ގެ މަގުން (އެބަހީ: اِبْنُ عُيَيْنَة ގެ سَنَدُ ން) ރިވާކުރައްވާފައިވާ މި حَدِيْث.

اِبْنُ عُيَيْنَةَ ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِيْنَارٍ، عَنْ عَوْسَجَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ، أَنَّ رَجُلاً تُوُفِّيَ عَلَى عَهْدِ رَسُوْلِ اللهِ ﷺ وَلَمْ يَدَعْ وَارِثًا إِلاَّ مَوْلَى هُوَ أَعْتَقَهُ. މާނައީ: ”ހަމަކަށަވަރުން މާތް نَبِيُّ އާ ﷺ ގެ ޒަމާނުގައި ފިރިހެނަކު މަރުވިއެވެ. އޭނާމިނިވަންކުރި ސާހިބުމީހާފިޔަވައި އެހެން އެއްވެސް ވާރުތަވެރިޔަކު އޭނާ ދޫކޮށްފައެއް ނުވެއެވެ.“

މި حَدِيْث، مَوْصُوْلُ ކޮށް، ގެނެވިފައިވާ سَنَد އަކުން ރިވާކުރެއްވުމުގައި اِبْنُ عُيَيْنَة ގެ އިތުރުން اِبْنُ جُرَيْج އާއި އެހެން އެތަކެއް ރާވީން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

ނަމަވެސް އެބޭކަލުންނާ خِلاَف އަށް، حَمَّادُ بْنُ زَيْد، މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އޭނާ ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، عَنِ ابْنِ عَبَّاس މި عِبَارَة ނުހިމަނައި، عَمْرُو بْنِ دِيْنَارٍ، عَنْ عَوْسَجَةَ، أَنَّ رَجُلاً تُوُفِّيَ.........إلخ މިގޮތަށިންނެވެ.

މިއިން ކަންހުރުމާއެކު أَبُوْحَاتِم ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ސައްޙަކަމުންއޮތް حَدِيْث އަކީ اِبْنُ عُيَيْنَة ގެ حَدِيْث އެވެ.

حَمَّادُ بْنُ زَيْد އަކީވެސް ޝައްކެއްނެތި عَدْلُ ވެރި، الضَّبْطُ ފުރިހަމަ، އެބަހީ: ހަނދާންކުރުމުގެ ގުދުރަތުވެސް ފުރިހަމަ ثِقَة ރާވީއެކެވެ. އެހެންނަމަވެސް اِبْنُ عُيَيْنَة ގެ

حَدِيْث އަށް އިސްނާދުކޮށްފައި، އެއީ ސަލާމަތުން އޮތް حَدِيْث އެއްކަމުގައި أَبُوْحَاتِم (الرَّازِيّ) ވިދާޅުވީ، حَمَّادُ بْنُ زَيْد އޭނާއާ އެއްވުރެ މާގިނަ ثِقَة ރާވީންނާ خِلاَف އަށް ރިވާކުރައްވާފައިވާތީއެވެ.

(ނ) مَتْنُ ގައި ހުރިވާ شُذُوْذ ގެ މިސާލު:

أَبُودَاوُد އާއި التِّرْمِذِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ މި حَدِيْثُ.

عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنِ زِيَادٍ،عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ مَرْفُوْعًا "إِذَاصَلَّى أَحَدُكُمْ (رَكْعَتَي) الْفَجْرِ،فَلْيَضْطَجِعْ عَنْ يَمِيْنِهِ." މާނައީ:” ތިޔަބައިމީހުންކުރެ ފަތިސްނަމާދުގެ(ސުންނަތުގެ رَكْعَة) ކޮށްފިނަމަ، ފަހެ އޭނާ ކަނާތް އަރިމަތިއަށްވާގޮތަށް އޮށޯވެލުމަކީ ކަމެވެ.“

(ނޯޓު:މިއާނަގައިމިވަނީ التِّرْمِذِيّ ގެ ރިވާޔަތެވެ. أَبُودَاوُد ގެ ރިވާޔަތުގައިވަނީ الرَّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ.”ފަތިސްނަމާދުގެ ކުރީގެ رَكْعَة ، އެބަހީ:ސުންނަތުގެ رَكْعَة“ މިފަދައިންނެވެ. ”މުތަރްޖިމް“)

މި حَدِيْث އާދެ الْبَيْهَقِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.”މި حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި عَبْدُ الْوَاحِد ވަނީ ވަރަށްގިނަބަޔަކާ خِلاَفُ ވެފައެވެ.އެހެނީ އާންމުކޮށްވަނީ އެހެންމީހުން ރިވާކޮށްފައިވަނީ މިއީ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ عَمَلُ ފުޅެއްކަމުގައެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ބަސްފުޅެއްގެ ގޮތުގައެއްނޫނެވެ. عَبْدُالْوَاحِدُ ވަނީ މި لَفْظُ ން (އެބަހީ:އެކަލޭގެފާނުގެ ބަސްފުޅެއްގެގޮތުގައި) މި حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި الأَعْمَشُ ގެ ދަރިވަރުންކުރެ އެހެނިހެން ثِقَة ރާވީންނާ خِلاَفُ ވެފައެވެ.“

4– الْمَحْفُوْظُ:

الْمَحْفُوْظ އަކީ الشَّاذُّ ގެ އިދިކޮޅެވެ.އެބަހީ: އެއީ ثِقَة ރާވީއަކު ރިވާކޮށް ފައިވާ ގޮތާ خِلاَف އަށް އޭނާއަށްވުރެ ثِقَة ކަމްކޮޅު،ހަރުދަނާރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ ރިވާޔަތެވެ.

الْمَحْفُوْظُ ގެމިސާލު:

الشَّاذُّ ގެމައްޗަށް ދެކެވުނު ވާހަކަތައި ބަޔާންވެފައިވާ ދެމިސާލަކީ الْمَحْفُوْظُ ގެ ވެސް ދެމިސާލެވެ.

5– الشَّاذُّ އާއި الْمَحْفُوْظُ ގެ حُكْم:

الشَّاذُّ އަކީ الْمَرْدُوْدُ، ރައްދުކުރެވޭނެ حدِيْث ގެ ބާވަތެކެވެ. ނަމަވެސް الْمَحْفُوْظ އަކީ، مَقْبُوْلُ حَدِيْث ގެ ބާވަތެކެވެ.

* * * * *

الْجَهَالَةُ بِالرَّاوِيِّ

ރާވީއަކީ ކާކުކަންނޭނގުން

ރާވީއަކު طَعْنُ ކުރެވޭ ސަބަބުތަކުގެތެރެއިން 8 ވަނަ ސަބަބަކީ الْجَهَالَةُ بِالرَّاوِيّ ނުވަތަ ރާވީއަކީ ކާކުކަން، ކޮންކަހަލަމީހެއްކަން ނޭނގުމެވެ.

1– الْجَهَالَةُ بالرَّاوِيِّ ގެ تعارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެމާނަ:** الْجَهَالَةُ އަކީ جَهِلَ މި فِعْلُ ގެ مَصْدَرُ އެވެ. الْجَهْل އަކީ الْعِلْمُ "އެނގިގެންވުން" މިއީގެ ދިކޮޅެވެ. މާނައަކީ އޮޅުންފިލުމެވެ.ނޭނގުމެވެ.

الْجَهَالَةُ بِالرَّاوِيّ އާ ބަސްފުޅުގެ މާނައަކީ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި، އެމީހާއަކީ ނުވަތަ އެމީހާރާވީއަކީ ކާކުކަން ނޭނގުމެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** ރާވީއަކީ ކާކުކަން،ނުވަތަ ކޮންކަހަލަ މީހެއްކަން ނޭނގުމެވެ.

2- މިކަމުގެ ސަބަބު:

ރާވީއަކީ ކާކުކަން ނޭނގެނެވޭނޭ ދައުރު 3 ސަބަބެއް ގުޅިގެންވެއެވެ. އެއީ:

(ހ) كَثْرَةُ نُعُوتِ الرَّاوِيِّ: ރާވީއަކު އެތައް ގޮތަކަށް ސިފަކުރެވިފައިވުން.

މިގޮތުން ބަލާއިރު، ރާވީގެ ނަމާއި، كُنْيَةއާއި، لَقَبއާއި، ސިފައާއި، ކުރާމަސައްކަތާއި ނަސަބާއި، މިފަދަ ތަފާތު އެތައް ގޮތަކަށް އެ ރާވީއަކު ބަޔާންވެ، مَشْهُوْر ވެފައިވަނިކޮށް، ކޮންމެވެސް ސަބަބަކާހުރެ އޭނާ مَشْهُوْرُ ވެފައިވާގޮތް ނޫން ގޮތަކަށް ބަޔާންވެފައިވުމުން، އަސްލުން ނަންނިވާވީ، އެއީ އެހެން ރާވީއެއްކަމަށް ހީވެއެވެ. ވުމާއެކު އެއީ ކާކުކަން ދަނެގަތުން ދަތިވެ، ނޭނގިގެން ދާނެއެވެ.

(ށ) قِلَّةُ رِوايَتِهِ: އެ ރާވީއެއްގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ ރިވާޔަތް މަދުވުން.

އެހެން ދިމާވަނީ، އެމީހެއްގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث މަދުވުމުގެ ސަބަބުންނެވެ. އެހެންވެ އޭނާގެ ގާތުން حَدِيْث ރިވާކުރާ އޭނާގެ ދަރިވަރުން މަދުވެއެވެ. ބައެއްފަހަރަށް ރާވީއެއްގެ ގާތުން ރިވާކުރަނީ އެންމެ ހަމައެކަނި މީހެއް ކަމުގައިވެސް ވެދާނެއެވެ. އެބަހީ: އެމީހަކީ ކިބައިގެން ވާނީ، ހަމައެންމެ ދަރިވަރެކެވެ.

(ނ) عَدَمُ التَّصْرِيْحِ بِاسْمِهِ: އެމީހެއްގެ ނަން ކަނޑައެޅިގެން ކޮށްދިޔާފައި ނުވުން.

ބައެއްފަހަރަށް اخْتِصَارُ ކުރުމުގެ ގޮތުން، އެބަހީ: ކުރުކޮށްލުމުގެ ގޮތުން ނުވަތަ އެހެންވެސް ސަބަބަކާހުރެ، ރާވީގެ ނަން ބަޔާންނުކޮށް ރިވާކުރާތީއެވެ. އެ ރާވީއެއްގެ ނަން ހާމަވެފައިނުވާނަމަ ބުނެވޭނީ އެއީ "الْمُبْهَمُ" މިހެން ކިޔައެވެ. އެބަހީ: އެވަނީ މިރާވީ ކާކުކަން ކަނޑައެޅިގެން ނޭނގިފައިވާ މިހެން ކިޔައެވެ.

3- الْجَهَالَةُ بالرَّاوِيّ ގެ މިސާލު:

الْجَهَالَةُ بِالرَّاوِيّ ގެ ބަޔާންވެދިޔަ 3 ސަބަބުގެ މިސާލު:

(ހ) ރާވީއަކު އެތައް ގޮތަކަށް ސިފަކުރެވިފައިވުމުގެ މިސާލު:

مُحَمَّدُ بْنُ السَّائِبِ بْنِ بِشْرٍ الْكَلْبِيُّ:

ބައެއްމީހުން މިނާގެ ކާފައަށް ނިސްބަތްކޮށް، مُحَمَّدُ بْنُ بِشْر އެވެ ބުނެފައިވެއެވެ. އަނެއްބައިމީހުން މިނާއަށް حَمَّادُ بْنُ السَّائِب އޭ ވެސް ބުނެފައިވެއެވެ.

އަނެއްބައިމީހުން أَبُوْالنَّصْر ގެ كُنْيَةُ ން މީހާގެނަން ބަޔާންކޮށްދީފައެވެ.

އަދި އަނެއްބަޔަކު أَبُوْسَعِيْد ގެ كُنْيَةُ ން މީހާގެނަން ބަޔާންކޮށްދީފައެވެ.

ހަމައެފަދައިން أَبُوْهِشَام ގެ كُنْيَةُ ންވެސް އަނެއްބަޔަކު މީހާގެނަން ބަޔާން ކޮށްދީފައެވެ.

މިހާ ތަފާތުގޮތްގޮތަށް އެކެއްގެނަން ހުރަހަކަށްވުމުން، (މިފަދަ ނަންނަމުން ހިތަވަރިއަށްނޫން)ބައެއްމީހުންނަށް އާއްމުކޮށް ނަން ނޭނގޭތީ، އެއީ އެކިއެކި މީހުންގެ ކިބައިން ރިވާކުރައްވާފައިވާކަމަށް ހީވެދާނެއެވެ. ނަމަވެސް حَقِيْقَةُ ގައި އެއީ ހަމަ އެއްމީހެކެވެ.

(ށ) އެ ރާވީއާގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ ރިވާޔަތްތަކުގެ މިސާލު:

أَبُوْالْعَشْرَاءِالدَّارَمِيّ، މިއީ تَابِعِيّ ން ގެތެރެއިން ހިމެނިގެންވާ ބޭކަލެކެވެ. މިކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ ހަމައެކަނި ޙައްމާދެވެ. އެއީ حَمَّادُ بْنُ سَلَمَة އެވެ.

(ނ) އެމީހެއްގެނަން ކަނޑައެޅިގެން އޮޅުންފިލާފައި ނުވުމުގެމިސާލު:

މީގެ މިސާލަކީ ރާވީއަކު އޭނާގެ أُسْتَاذُ ގެ ނަން ކަނޑައެޅިގެން ނާމަނުކޮށް، أَخْبَرَنِي فُلَانٌ "މިމަންނާއަށް ފިލާނު ޚަބަރުދިނެވެ." ނުވަތަ أَخْبَرَنِي شَيْخٌ "މިމަންނާއަށް شَيْخ އަކު ޙަދީޘްކުރެއްވިއެވެ." ނުވަތަ أَخْبَرَنِي رَجُلٌ "މިމަންނާއަށް ފިރިހެނަކު ޚަބަރުދިނެވެ." މިފަދަ ގޮތަކަށް ރިވާކޮށްފައިވުމެވެ.

4– الْمَجْهُوْلُ ގެ تَعَارُفُ:

އެއީ އެމީހަކީ ކާކުކަން، ނުވަތަ ކޮންކަހަލަ މީހެއްކަން އެނގިފައިނުވާ މީހާއެވެ.

الْمَجْهُوْلُ، މިބަހުގެމާނައަކީ، އެމީހެއްގެ ޛާތާއި އެމީހެއްގެ شَخْصِيَّةُ އެނގިފައި ވީނަމަވެސް، އެއީ ކޮންކަހަލަސިފަތަކެއްހުރި މީހެއްކަން، عَدْلُ ވެރިއެއްކަން، حَدِيْث ހަނދާންބަހައްޓުމުގެ ފުރިހަމަކަމާ ހުރިކަން، އަދި މިނޫނަސް ރާވީއާއި ގުޅިގެން އެނގެންޖެހޭ މިފަދަ އެއްވެސްކަމެއް އެމީހަކާގުޅޭ އެނގިފައިނުވާ މީހާއެވެ.

5– أَنْوَاعُ الْمَجْهُوْلِ: ކޮންކަން އެނގިފައިނުވާމީހުންގެ ވައްތަރުތައް.

ކޮންކަން އެނގިފައިނުވާމީހުން ނުވަތަ مَجْهُوْلُ މީހުން 3 ބަޔަކަށް ބެހިގެން ވެއެވެ. އެއީ: مَجْهُوْلُ الْعَيْنِ އާއި، مَجْهُوْلُ الْحَالِ އާއި، الْمُبْهَمُ އެވެ.

(ހ) مَجْهُوْلُ الْعَيْنِ : އެބަހީ: ކޮންކަން ކަނޑައެޅިގެން އެނގިފައިނުވާމީހާ.

1- مَجْهُوْلُ الْعَيْن ގެ تَعَارُفُ:

އެއީ، އެމީހެއްގެ ނަން ބަޔާންކޮށްފައިވާ، އެކަމަކު އޭނާގެ ގޮތުން ހަމައެކަނި ރާވީއަކުފިޔަވައި އެހެންމީހަކު ރިވާޔަތްކޮށްފައިނުވާ މީހާއެވެ.

2- مَجْهُوْلُ الْعَيْن ރާވީއެއްގެ ރިވާޔަތުގެ حُكْم:

އެފަދަ ރާވީއެއްގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث قَبُوْلُ ކުރެވޭނީ އެމީހަކީ، އިތުބާރުކުރި ثِقَة ހަރުދަނާ ރާވީއެއްކަން ބަޔާންވެގެންނެވެ. އެހެންނޫނިއްޔާ އޭނާގެ ރިވާޔަތް قَبُوْل އެއްނުކުރެވޭނެއެވެ.

3- ހަރުދަނާރާވީއަކު ކަމުގައި ސާބިތުވާނީ ކިހިނެއް؟

ހަރުދަނާ ثِقَة ރާވީއަކުކަމުގައި އަންނަނިވި ދެގޮތުންކުރެ ގޮތަކުން ސާބިތުވެ ދެއެވެ.

(ހ) އޭނާގެގޮތުން حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާ ރާވީނުން އެހެންމީހަކު އޭނާއަކީ ކޮންކަހަލަ މީހެއްކަން ބަޔާން ކޮށްފައިވުމުން.

(ށ) ނުވަތަ އޭނާގެގޮތުން ރިވާކޮށްފައިވާ ރާވީ، އޭނާގެ أُسْتَاذُ އާމެދު يَقِيْن ކަންތިބޭފަދަ ގޮތަކަށް تَوْثِيْقُ (ހަރުދަނާ މީހެއްކަން ސާފުކުރުމުން) ކޮށްފައިވުން، ނުވަތަ މިގޮތުގައި އޭނާއަކީ(އެބަހީ: مَجْهُوْلُ الْعَيْن ރާވީގެގޮތުންރިވާކޮށްފައިވާމީހާއަކީ) الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ ގެ أَهْلُ ވެރިއަކު ކަމުގައިވާންވާނެއެވެ.

4- مَجْهُوْلُ الْعَيْن ރާވީންގެ حَدِيْث އަށް ވަކިނަމެއްއޮތްތޯ؟

އެފަދަ ރާވީއެއްގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އަކަށް ވަކި خَاصّ ނަމެއް ނުކިޔައެވެ.ނަމަވެސް އެފަދަ حَدِيْث ވަނީ ހިމެނޭނީ ضَعِيْفُ حَدِيْث ގެބައިގައެވެ.

(ހ) مَجْهُوْلُ الْحَالِ: **އެބަހީ: އެއީ ކޮންކަހަލަ މީހަކުކަންއެނގިފައިނުވާމީހާ.**

މިބާވަތުގެ މީހުންނަށް الْمَسْتُوْرُ “ފޮރުވި، ވަންހަނާވެފައިވާމީހާ” މިހެންވެސް ކިޔައެވެ.

1- مَجْهُوْلُ الْحَال ގެ تَعَارُفُ:

އެއީ އެމީހެއްގެގާތުން ދެމީހުން ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގިނަމީހުން ރިވާކޮށްފައި ވުމާއެކުވެސް އެމީހަކީ ثِقَة ރާވީއަކުކަން ހާމަވެފައިނުވާމީހާއެވެ.

2- مَجْهُوْلُ الْحَال ރާވީއެއްގެ ރިވާޔަތުގެ حُكْم:

جُمْهُوْرُعِلْمُ ވެރިން (އެބަހީ:حَدِيْثُ، فِقْهُ، تَفْسِيْرُ، أُصُوْلُ ފަދަ ތަފާތު ރޮނގު ތަކުގައި مَشْهُوْرُ ގިނަ عِلْمُ ވެރިން) އެއްބަސްވެ ވަޑައިގަންނަވާ ގޮތުގައި مَجْهُوْلُ الْحَال ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އަކީ مَقْبُوْلُ حَدِيْث އެއްނޫނެވެ. އަދި ކީކޭތޯއެވެ؟ އެފަދަ حَدِيْث އެއްވާނީ مَرْدُوْدُ، حَدِيْث އެއްކަމުގައެވެ.

3- مَجْهُوْلُ الْحَال ރާވީންގެ حَدِيْث އަށް ވަކިނަމެއް ކިޔާތަ؟

އެފަދަ ރާވީއެއްގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އަށް ވަކިނަމެއް ނުކިޔައެވެ. އެފަދަ حَدِيْث އަކީ ضَعِيْفُ حَدِيْث ގޮތުގައި ހިމެނޭ حَدِيْث އެކެވެ.

(ށ) الْمُبْهَمُ: **އެބަހީ: އެމީހެއްގެނަން ހާމަކުރެވިފައިނުވާމީހާ.**

عِلْمُ ވެރިން މިފަދަ މީހުންނަށް ވަކިނަމެއް ކަނޑައަޅުއްވާފައިވިނަމަވެސް، الْمُبْهَمُ ނުވަތަ އެމީހެއްގެ ނަން حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ހާމަކުރެވިފައިނުވާ މީހުން ނަކީވެސް الْمَجْهُوْلُ ގޮތުގައި ހިމެނޭބާވަތެކެވެ. އެއީ މިބައިމީހުންނަށް الْمُبْهَمُ ކިޔުން ނަމަވެސް ނުކުންނަ ނަތީޖާއަކީ الْمَجْهُوْلُ ގައިވެސް ނުކުންނަ ނަތީޖާކަމުގައިވާތީއެވެ.

1- الْمُبْهَمُ ގެ تَعَارُفُ:

الْمُبْهَمُ އޭބުނެވެނީ حَدِيْثُ ރިވާކުރުމުގައި އެމީހެއްގެނަން ހާމަކުރެވިފައިނުވާ މީހުންނަށެވެ.

2- مُبْهَمُ ރާވީއެއްގެ ރިވާޔަތުގެ حُكْم:

އެމީހެއްގެގޮތުން ރިވާކުރާ ރާވީއަކު އެއީ ކާކުކަން (އެބަހީ: އޭނާގެ أُسْتَاذ އަކީ) ކޮންކަހަލަމީހަކުކަން ހާމަކޮށްދީފައިނުވާނަމަ، ނުވަތަ އޭނާގެ ގޮތުން ރިވާކުރި ފުރަތަމަ މިދެންނެވުނު ރާވީނޫން އެހެންރާވީއަކު، ފުރަތަމަ سَنَدُ ނޫން އެހެން سَنَد އަކުން އެ مُبْهَمُ ރާވީގެ ގޮތުން ރިވާކޮށްދެއްވުމާއެކު، އެރިވާޔަތުގައި އެއީ ކޮންނަމެއްކިޔާ ކޮންކަހަލަ މީހަކުކަން ހާމަކޮށްދީފައިނުވާނަމަ مُبْهَمُ ރާވީއެއްގެ ގޮތުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث قَبُوْل އެއްނުކުރެވޭނެއެވެ.

މިގޮތަށް ރާވީއެއްގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث قَبُوْلُ ނުކުރުމުގެ ސަބަބަކީ، އެއީ ކާކުކަން ނޭނގުމެވެ. އެހެނީ އެމީހެއްގެ ނަން ހާމަކޮށްފައިނުވާތީ، އެއީ ކާކުކަމެއް އަދި އެއީ ކޮންކަހަލަމީހަކުކަމެއް، عَدْلُ ފަރާތެއްކަން ނުވަތަ ނޫންކަމެއްވެސް ނޭނގޭނެއެވެ. مُبْهَمُ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث قَبُوْلُ ނުކުރެވޭސަބަބަކީ މިއީއެވެ.

3- ރަނގަޅު ރާވީއަކުކަން ތަޢުރީފުކުރާ عِبَارَة އަކުން مُبْهَمُ ކޮށްފައިވާނަމަ އެފަދަ ރާވީއެއްގެ حَدِيْث قَبُوْلُ ކުރެވޭނެތަ؟

ރަނގަޅު ރާވީއަކުކަން ތަޢުރީފުކުރާ عِبَارَة އަކުން مُبْهَمُ ކޮށްފައިވާ ބަސްތަކުގެ މިސާލަކީ، ރާވީއަކު އޭނާގެ أُسْتَاذ އަކީ ކާކުކަން ނަމުން ހާމަނުކޮށް أَخْبَرَنِي الثِّقَةُ އެބަހީ: ”ތިމަންނާއަށް ثِقَة ރާވީއަކު ބަޔާންކޮށްދިނެވެ.“ މިފަދަ عِبَارَة އަކުން ރިވާކުރުމެވެ.

މިޢިބާރާއަކީ، މިފަދަގޮތަކަށް ރިވާކޮށްފައިވިޔަސް، އެމީހަކީކާކުކަން ނޭނގެންދެން ނަމުން ހާމަކޮށްނުދެއްވުމުގެ ސަބަބުން އެފަދަ ރިވާޔަތް قَبُوْل އެއް ނުކުރެވޭނެއެވެ. އެހެނީ ނަންހާމަނުކޮށް އިބާރާއަކުން، އެގޮތަށް ރިވާކުރި ރާވީއެއްގެގޮތުގައި ثِقَة މީހަކުކަމުގައިވިޔަސް، އޭނާއަށް ނޭނގޭ مَشْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިން، އެ ނަންހާމަކޮށްދީފައިނުވާ މީހާއަކީ ދަނެގެންވާކަމެއް ނޫނީ ދަސްކުރަނުވާތީއެވެ، އެހެންކަމުން حَدِيْث قَبُوْلُ ނުކުރެވޭނެއެވެ.

4- مُبْهَمُ ރާވީއެއްގެ ރިވާޔަތަށް ކިޔާ خاصَّ ނަމެއް ވޭތެއްތެވެ؟

މިފަދަރާވީންގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އަށް ކިޔާނަމަކީ، الْمُبْهَمُ އެވެ. مُبْهَمُ حَدِيْث އަކީ، އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި، ނަމުން ހާމަކޮށްފައިނުވާ ރާވީއަކު ނުވަތަ ރާވީން ހިމެނޭ حَدِيْث އެވެ.

الْبَيْقُوْنِيّ އޭނާގެ ޝެޢުރުގައި މިފަދައިން މިވާހަކަ ގެންނަވާފައިވެއެވެ.

وَمُبْهَمٌ مَافِيْهِ رَاوٍ لَمْ يُسَمَّ މާނައަކީ: "އަދި مُبْهَمُ އެވެ. އެއީ އެރިވާޔަތުގައި ނަން ހާމަކޮށްފައިނުވާ ރާވީއަކު ހިމެނޭރިވާޔަތެވެ."

6– ރާވީންނަކީ ކޮންބައެއްކަން ނޭނގޭ ސަބަބުތަކުގެ މައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާ މުހިއްމު ފޮތްފޮތް:

(ހ) كَثْرَةُ نُعُوْتِ الرَّاوِيّ: އެކަކު އެތައްގޮތަކަށް ސިފަކުރެވިފައިވުން.

މި مَوْضُوْع ގައި الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތެއްވެއެވެ. އެއީ:مُوَضَّحُ أَوْهَامِ الْجَمْعِ وَالتَّفْرِيْقِ. މިނަންކިޔާފޮތެކެވެ.

(ށ) قِلَّةُ رِوَايَتِهِ: ވަކިމީހަކުގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ ރިވާޔަތްމަދުވުން.

މި مَوْضُوْع ގައި ލިޔެވިފައިވާ ފޮތްފޮތަށް ކިޔާނަމަކީ الْوُحْدَانُ އެވެ. މާނައަކީ: "އެމީހެއްގެ ގޮތުން ހަމަ އެކަނި ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ މީހުން އެފޮތްފޮތުގައި شَامِلُ ކުރެވިފައިވާ ފޮތްފޮތެވެ." މީގެ ތެރެއިން ވަރަށް مَشْهُوْرُ ފޮތެއްކަމުގައި الإِمَامُ مُسْلِمُ ލިޔުއްވާފައިވާ الْوُحْدَانُ ހިމެނެއެވެ.

(ނ) عَدَمُ التَّصْرِيحِ بِاسْمِهِ:އެމީހެއްގެނަން ކަނޑައެޅިގެން ހާމަކޮށްފައި ނުވުން.

މި مَوْضُوْع ގައި ލިޔެވިފައިވާ ފޮތްފޮތަށް الْمُبْهَمَات އެވެ ކިޔަފައިވެއެވެ.

މީގެތެރޭގައި:

الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ލިޔުއްވާފައިވާ الأَسْمَاءُ الْمُبْهَمَةِ فِى الأَنْبَاءِ الْمُحْكَمَةِ މިފޮތާއި، وَلِيُّ الدِّيْنُ الْعِرَاقِيّ ލިޔުއްވާފައިވާ الْمُسْتَفَادُ مِنْ مُبْهَمَاتِ الْمَتْنِ وَالسَّنَدِ. މިފޮތް ހިމެނެއެވެ.

الْبِدْعَةُ

بِدْعَة ވެރިކަން

ރާވީއަށް طَعْنُ ކުރެވޭ ސަބަބުތަކުގެތެރެއިން 9 ވަނަސަބަބަކީ الْبِدْعَة އެވެ.

1- الْبِدْعَة ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْبِدْعَة އަކީ "بَدَعَ" “އާއެއްކޮށް އުފައްދައިދީ” މި فِعْلُ ގެ مَصْدَر އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** އިސްލާމްދީން ފުރިހަމަވެ، ހުރިހާކަމެއް ހަމަޖެހި ނިމުމަށްފަހު ދީނުގެނަމުގައި އަލަށް އުފައްދާފައިވާކަންތަކެވެ. އެއީ عَقِيْدَة އާގުޅޭ ކަންކަން ނުވަތަ عَمَل އާގުޅޭ ކަންކަން ކަމުގައިވިޔަސްމެއެވެ.

2- الْبِدْعَة ގެ ވައްތަރުތައް:

الْبِدْعَة ބެހިގެންވޭ ދެބައިކަށެވެ. އެއީ، بِدْعَةٌ مُكَفِّرَةٌ އާއި بِدْعَةٌ مُفَسِّقَةٌ އެވެ.

(ހ) بِدْعَةٌ مُكَفِّرَةٌ: އެއީ، އެކަމެއްކުރާމީހާ ދީނުންބޭރުވެ، ކާފިރުވާފަދަ بِدْعَة އެވެ. މިގޮތުންނަމަ އެމީހަކު كَافِرُ ވާފަދަ اعْتِقَاد އެއް قَبُولُ ކުރުންފަދަކަންކަމެވެ.

عِلْمُ ވެރިންގެއަރިހުގައި مَقْبُوْلُ ބަހަކީ، ދީނުގައި ކަނޑައެޅިގެން تَوَاتُرُ ގެ أُصُوْلُ ން ސާބިތުވެފައިވާކަމާ އިންކާރުކުރުމުންނާއި، އެފަދަ ފާސިދު عَقِيْدَة ގެ އަހުލުވެރިންގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތަކަކީ مَقْبُوْلُ އެއްޗެއްނޫނެވެ.

(ށ) بِدْعَةٌ مُفَسِّقَةٌ: އަކީ، އޭގެސަބަބުން އެފަދަމީހަކު فَاسِق އަކު ކަމުގައި ވާފަދަ بِدْعَة އެވެ. މިބާވަތުގެ މީހުންނަކީ އޭގެސަބަބުން އެފަދަމީހުން كَافِرُ ނުވިނަމަވެސް،

ދީނުގައި ކަނޑައެޅިފައިވާގޮތާ خِلاَفُ ވުމުގެސަބަބުން فَاسِقُ ކަމުގެދަރަޖައަށްގޮސްފައިވާ މީހުންނެވެ.

3- بدْعَة ވެރިންގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ގެ حُكْم:

(ހ) އެމީހަކީ އޭގެސަބަބުން މީހާ ދީނުންބޭރުވެ، كَافِرُ ވާފަދަ عَقِيْدَة އެއް ނުވަތަ އެފަދަ عَمَل އެއްގެ އަހުލުވެރިއަކުނަމަ، އެފަދަމީހަކުގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْثއަކީ ރައްދު ވެވިގެންވާރިވާޔަތެކެވެ.

(ށ) އެމީހަކީ އޭގެސަބަބުން މީހާ فَاسِقُ ވާފަދަ ކަމެއްކުރާމީހަކުނަމަ، 2 شَرْط ތަކާއެކުގައި އެފަދަމީހަކު ރިވާކޮށްފައިވާ ރިވާޔަތް قَبُوْلُ ކުރެވިދާނެކަމުގައި ދީނީ عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވެއެވެ. އެދެ شَرْط ތަކީ:

1- އެމީހަކީ، އޭނާ އެ قَبُوْلُ ކުރާ بِدْعَة އާއެއްގޮތަށް އެހެންމީހުން عَمَلُ ކުރުމަށް ގޮވާލައިދޭ މީހަކުކަމުގައި ނުވުން.

2- އޭނާ އެރިވާކުރާއެއްޗަކީ، އޭނާގެކިބައިން ފެނިގެންވާ بِدْعَة އަށްބާރުދޭ ގޮތުގައި ރިވާކުރާއެއްޗެއް ކަމުގައިނުވުން.މިއެވެ.

4– بِدْعَة ވެރިންގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އަށް ވަކި خَاصَّ ނަމެއްކިޔާތޯ؟

بِدْعَة ވެރިންގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އަށް ވަކި خَاصَّ ނަމެއް ނުކިޔައެވެ.އެކަމަކު އެފަދަ މީހަކުގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އަކީ، މީގެކުރިން ހާމަ ކުރެވުނު شَرْطُ ތަކާހައިގެން ދެނުވީ قَبُوْلُ ނުކުރެވޭނެ ރައްދުވެވިގެންވާ ضَعِيْفُ حَدِيْث ގެ ބާވަތެކެވެ.

* * * * *

سُوْءُ الْحِفْظِ

ހަނދާންހުރުން ދެރަވުން

ރާވީއަކު طَعْنُ ކުރެވޭ ސަބަބުތަކުގެ ތެރެއިން 10 ވަނަ ސަބަބަކީ سُوْءُ الْحِفْظِ " ހަނދާންހުރުން ދެރަވުން" އެވެ.

1- سَيِّءُ الْحِفْظِ ގެ تَعَارُفُ:

سَيِّءُ الْحِفْظِ އޭބުނެވެނީ، އެރާވީއަކު ކުށެއްނެތި ރަނގަޅަށް ރިވާކުރެވޭ حَدِيْث ތައް، އޭނާއަށް ހެދިފައިވާ ކުށްތަކާއެކު ރިވާކުރެވިފައިވާ حَدِيْث ތަކުގެމައްޗަށް އިސްކަން ދެވޭވަރު ނުވުމަށެވެ.

އެހެން عِبارَة އަކުންބުނަމަ، އެއީ، ކުށްނުހަދައި ދިމާއަށް ރިވާކުރެވިފައިވާ حَدِيْث ތަކާއި، ދިމާއަށް ކުށްހަދައިފައިވާ حَدِيْث ތައް ވަކިކުރަން ގިނަކަމެވެ.

2- سَيِّءُ الْحِفْظِ ގެ ވައްތަރުތައް:

سَيِّءُ الْحِفْظ ނުވަތަ ހަނދާންހުރުން ދެރަވުން ދެބައިކަށް ބެހިގެންވެއެވެ.

(ހ) އޭނާއަކީ އަސްލު ގެތުވަހުއްޓާ ހަނދާންބަލިމީހެއް ކަމުގައިވުމާއެކު އެސިފަ އޭނާގެ މުޅި حَيَاةُ ގެ ހުރިހާ ދުވަސްވަރެއްގައި ފިލައިނުގޮސް ދެމިހުރުން.

ބައެއް عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވާގޮތުގައި މިފަދަރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އަށް شَاذٌّ އޭ ކިޔައެވެ.

(ށ) އަނެއްގޮތަކީ އޭނާގެ حَيَاةُ ގެ ވަކިހިސާބަކުން ހަނދާން ބަލިވުން އޭނާއަށް ދުވަސްވުމުންނެވެ.މިގޮތަށް ދުވަސްވީމާ، އޭނާގެ عُمْرُ ދުވަސްވެ މުސްކުޅިވުމުން، ނުވަތަ ވަކިހިސާބަކުން އޭނާގެ ލޯލު އަނދިރިވެ ފޮތްތައް ގެއްލިދިއުމުން، ނުވަތަ އޭނާއަށްޖެހުނު ބައްޔެއްގެސަބަބުން، ނުވަތަ އޭނާ ލިޔުއްވާ ފޮތްތައް ގެއްލިގެން،ނުވަތަ

އަސަރުކުރިގެން ދިއުންފަދަކަމެއް ގެދުވެރިވުމުންނެވެ. މިފަދަގޮތެއް ގެދުވެރިވެފައިވާ މީހަކަށް ކިޔާނަމަކީ، الْمُخْتَلَطُ "އެއްޗެއްމިއެއް ވަކިނުވާ ގޮތްވެފައިވާމީހާ" މިއެވެ.

3- سَيِّءُ الْحِفْظِ ރާވީއަކުގެ ކިބައިން ރިވާކުރުމުގެ حُكْم:

(ހ) އެމީހަކީ އުފެދުމުގައިވެސް ހަނދާން ބަލިމީހަކު ކަމުގައިވާނަމަ، އެފަދަމީހެއްގެ ކިބައިން حَدِيْث ރިވާކުރުމަކީ، ކުރުން ހެޔޮވާވަރުގެ ކަމެއްނޫނެވެ. އެފަދަމީހަކު ރިވާކޮށްފައިވާ ރިވާޔަތަކީ مَرْدُوْدُ ، ރައްދުކުރެވިގެންވާ ރިވާޔަތެކެވެ.

(ށ) مُخْتَلَطُ ރާވީއަކުގެ ކިބައިން ރިވާކުރުމުގައި އަންނަނިވި تَفْصِيْل އާއެކު ރިވާކުރެވިދާނެކަމަށް عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވެއެވެ.

1- އެމީހަކަށް، އޭނާ اخْتِلاَطُ ވުމުގެކުރިން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث ތައް އެނޫން حَدِيْث ތަކާ ވަކިކުރަން އެނގޭކަމަށްވާނަމަ، އޭގެކުރީގެ ރިވާޔަތްތަކަކީ مَقْبُوْلُ ރިވާޔަތްތަކެވެ.

2- އޭނާ اخْتِلاَطُ ވުމަށްފަހުގެ ރިވާޔަތްތަކަކީ قَبُوْلُ ނުކުރެވޭނެ ރައްދު ވެވިގެންވާ،مَرْدُوْدُ ރިވާޔަތްތަކެކެވެ.

3- އޭނާގެރިވާޔަތްތަކާމެދު، އެއީ اخْتِلاَطُ ވުމުގެކުރީގެ ރިވާޔަތްތަކެއްކަން، ނުވަތަ އޭގެފަހުގެ ރިވާޔަތް ތަކެއްކަން ނޭނގޭނަމަ، އެކަން އެނގިއްޖައުމަށްދާންދެން އެފަދަ مُخْتَلَطُ ރާވީއެއްގެ ރިވާޔަތް قَبُوْل އެއް ނުކުރެވޭނެއެވެ.

* * * * *

الْفَصْلُ الرَّابِعُ

ހަތަރުވަނަބައި

الْخَبَرُ الْمُشْتَرَكُ بَيْنَ الْمَقْبُوْلِ وَالْمَرْدُوْدِ

مَقْبُوْل އާއި مَرْدُوْد އާ ދެމެދުގައި شَامِلُ ވާ حَدِيْث

ފުރަތަމަ بَحْث: އެފަރާތަކަށް ނިސްބަތްކޮށްދެވޭ ފަރާތުގެ ގޮތުން حَدِيْث ބެހިގެންވާ ބައިތައް

ދެވަނަ بَحْث: مَقْبُوْل އާއި مَرْدُوْد އާ ދެމެދުގައި شَامِلُ ވާ حَدِيْث ގެ އެހެނިހެން ވައްތަރުތައް

ފުރަތަމަ بَحْث

تَقْسِيْمُ الْخَبَرِ بِالنِّسْبَةِ إِلَي مَنْ أُسْنِدَ إِلَيْهِ

އެފަރާތަކަށް ނިސްބަތްކުރެވޭ ފަރާތުގެގޮތުން حَدِيْث ބެހިގެންވާ ބައިތައް

އެފަރާތަކަށް ނިސްބަތްކުރެވޭ ފަރާތުގެގޮތުން حَدِيْث ވަނީ ހަތަރުބަޔަކަށް ބެހިގެން ދެއެވެ.އެއީ:

الْحَدِيْثُ الْقُدْسِيُّ	قُدْسِيّ حَدِيْث އާއި،
الْحَدِيْثُ الْمَرْفُوْعُ	رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ ބަސްފުޅުތަކާއި، އެކަލޭގެފާނުގެ عَمَلُ ފުޅުތަކާއި،تَقْرِيْرُ، އެބަހީ:رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ ކުރިފުޅުމަތީގައި ހިނގިކަމެއްގެވާހަކަ އާއި،
الْحَدِيْثُ الْمَوْقُوْفُ	أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ ބަސްފުޅުތަކާއި، عَمَلُ ފުޅުތަކާއި تَقْرِيْرُ އާއި،
الْحَدِيْثُ الْمَقْطُوْعُ	تَابِعِيّ ބޭކަލުން ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ފަހުގެ ބޭކަލަކަށް ނިސްބަތްކުރެވޭ ބަސްފުޅުތަކާއި، عَمَلُ ފުޅުތަކާއި، تَقْرِيْر އާއި، މި ހަތަރުބައެވެ.

الْحَدِيْثُ الْقُدْسِيُّ

قُدْسِيُّ حَدِيْث

1- الْحَدِيْثُ الْقُدْسِيّ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْقُدْسِيّ އަކީ، الْقُدْس އަށް ނިސްބަތްކޮށްފައިވާ ބަހެކެވެ. الْقُدْسُ ގެ މާނައަކީ طَاهِرُ ކަމެވެ.

މާނައަކީ މަތިވެރިވަންތަ، އެއްކައުވަންތަ مُقَدَّس ذَاتُ ކިޔަން، އެބަހީ: اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى އަށް ނިސްބަތްކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

(ށ) اصْطِلَاحي **މާނަ:** قُدْسِيّ حَدِيْث އަކީ، މާތްنَبِيّ އާ ﷺ، اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى ގެ حَضْرَةُ ން ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

2- قُدْسِيّ حَدِيْث އާ ކީރިތި قُرْآن އާ ހުރި ތަފާތު:

ކީރިތި قُرْآن އާއި قُدْسِيّ حَدِيْث އާ ދެމެދުގައި ވަރަށްގިނަގުނަ ތަފާތުތައް ވެއެވެ.އޭގެތެރެއިން مَشْهُوْرُ ކަންތައްތަކަކީ:

(ހ) ކީރިތި قُرْآن ގެ لَفْظ އާއި މާނައަކީ، اللَّهُ ގެ حَضْرَةُ ން ބާވައި ލައްވާފައިވާ އެއްޗެކެވެ.قُدْسِيّ حَدِيْث ގައިވާ މާނައަކީ اللَّهُ ގެ حَضْرَةُ ން ވާއެއްޗެކެވެ. އެހެންނަމަވެސް، قُدْسِيّ حَدِيْثގެ لَفْظُ ތަކާއި عِبَارَة ތައްވަނީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ އަރިހުން އައިސްފައިވާ އެއްޗެއްކަމުގައެވެ.

(ނ) ކީރިތި قُرْآن ކިޔެވުމަކީ އަޅުކަމެކެވެ. ނަމަވެސް قُدْسِيّ حَدِيْث ކިޔެވުމަކީ އަޅުކަމެއްނޫނެވެ.

(ރ) ކީރިތި قُرْآن އަކީ تَوَاتُرُ ގޮތުން އައިސްފައިވާ ތެދެއްކަމާމެދު ކުޑަވެސް ޝައްކެއްނެތެވެ. ނަމަވެސް قُدْسِيّ حَدِيْث އެއް ސާބިތުވުމަށްޓަކައި، تَوَاتُرُ ގެ أُصُوْلُ ން ރިވާވެފައިވުމަކީ شَرْط އެއްނޫނެވެ.

3– قُدْسِيّ حَدِيْث ތަކުގެ عَدَدُ:

މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ އަރިހުން ރިވާވެފައިވާ عَامُّ حَدِيْث ތަކާ އަޅައިބަލާއިރު قُدْسِيّ حَدِيْث ގެ عَدَدُ މާގިނައެއްނޫނެވެ. ބެލެވިފައިވާގޮތުގައި قُدْسِيّ حَدِيْث ގެ ގޮތުގައި ރިވާވެފައިވަނީ ގާތްގަނޑަކަށް 200 ވަރަކަށް حَدِيْث އަށްވުރެ ތަންކޮޅެއްގިނަ عَدَد އެއްގެ حَدِيْث އެވެ.

4– قُدْسِيّ حَدِيْث ގެމިސާލެއް:

الإِمَامُ مُسْلِمُ އެކަލޭގެފާނުގެ صَحِيْحُ ގައި اللّٰهُ ރުއްސުންވެވޭތި أَبُوْذَرٍّالْغِفَارِيّ ގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ މި حَدِيْث:

عَنْ أَبِي ذَرٍّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِيْمَا رَوَى عَنِ اللهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنَّهُ قَالَ: يَا عِبَادِي! إِنِّي حَرَّمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي،وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا، فَلاَ تَظَالَمُوا......إِلَى آخِرِ الْحَدِيْثِ.

މި قُدْسِيّ حَدِيْث އެކެވެ.

މާނައީ:"اللّٰهُ تَعَالَى وَحِي ކުރެއްވިއެވެ.{އޭ ތިމަންރަސްކަލާނގެ އަޅުތަކުންނޭވެ! ހަމަކަށަވަރުން ތިމަންރަސްކަލާނގެ ރަސްކަލަންފުޅުގެމައްޗަށް ތިމަންރަސްކަލާނގެ އަނިޔާވެރިކަން حَرَام ކުރެއްވީމެވެ.އަދި އެއީ، ތިޔަބައިމީހުންގެ މެދުގައިވެސް حَرَام ކަމެއްކަމުގައިލެއްވީމެވެ.ފަހެތިޔަބައިމީހުން އެއްބަޔަކު އަނެއްބަޔަކަށް އަނިޔާވެރި ނުވާހުށިކަމެވެ. ------- حَدِيْث ނިމުނީއެވެ."

5– قُدْسِيّ حَدِيْث ރިވާކުރެވޭ صِيْغَة:

قُدْسِيّ حَدِيْث ރިވާކުރާ ރާވީން ބޭނުންކޮށްއުޅޭ ދެ صِيْغَة އެއްވެއެވެ. އޭގެތެރެއިން އެމީހަކު ބޭނުން صِيْغَةُ އަކުން ރިވާކުރެއެވެ. އެއީ:

(ހ) قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ فِيْمَا يَرْوِيْهِ عَن رَّبِّهِ عَزَّوَجَلَّ. “އެކަލޭގެފާނުގެ ވެރިރަސްކަލާނގެ عَزَّوَجَلَّ ގެ حَضْرَةُ ން، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ރިވާކުރައްވައި އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ.” ނުވަތަ،

(ށ) قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: فِيْمَا رَوَاهُ عَنْهُ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ: ” اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى ގެ حَضْرَةُ ން رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އެއްގައި އެކަލާނގެ وَحِي ކުރައްވާފައިވެއެވެ.“ މިއެވެ.

6 – قُدْسِيّ حَدِيْث ގެ މައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

الإِمَامُ عَبْدُ الرَّؤُفِ الْمَنَاوِيّ ލިޔުއްވާފައިވާ الاِتْحَافُ السَّنِيَّةُ بِالأَحَادِيْثِ الْقُدْسِيَّةِ. މިފޮތުގައި 272 حَدِيْثُ ހިމަނުއްވާފައިވެއެވެ.

* * * * *

الْمَرْفُوْعُ

رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އަށް ނިސްބަތްކުރެވިފައިވާ حَدِيْث

1– الْمَرْفُوْعُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** مَرْفُوْعُ އަކީ رَفَعَ، “އުފުއްލައިލި” މި فِعْلُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْلُއެވެ. މިނަން ކިޔުނީ އެ خَبَرُ މަތިވެރި ދަރަޖައަކުގެ ވެރި ސާހިބާ مُحَمَّدٌ ﷺ އަށް ނިސްބަތްކުރެވޭ ކަމަށްވާތީއެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي ގޮތުން: مَرْفُوْعُ حَدِيْث އަކީ، މާތް نَبِيّއާ ﷺ އަށް ނިސްބަތް ކުރެވޭ ބަސްފުޅުތަކާއި، އެކަލޭގެފާނުގެ عَمَلُ ފުޅުތަކާއި، تَقْرِيْرُ ތަކާއި، އެކަލޭގެފާނުގެ ސިފަފުޅުތަކެވެ.

2- تَعَارُفُ ގެ شَرْح:

مَرْفُوْعُ حَدِيْث އަކީ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެއަރިހުން ރިވާވެފައިވާ ނުވަތަ އެކަލޭގެފާނަށް ނިސްބަތްކޮށް ކުރެވިފައިވާ خَبَرެވެ. އެއީ އެކަލޭގެފާނުގެ ބަސްފުޅެއް، ނުވަތަ عَمَلُ ފުޅެއް، ނުވަތަ تَقْرِيْر އެއް، ނުވަތަ އެކަލޭގެފާނުގެ ސިފަފުޅެއް ކަމުގައި ވިޔަސްމެއެވެ. އަދި އެކަލޭގެފާނަށް އެ خَبَرُ ނިސްބަތްކޮށްދެއްވީ أَصْحَابُ ބޭކަލެއް ކަމުގައިވިޔަސް، ނުވަތަ تَابِعِيّ ބޭކަލެއްކަމުގައިވިޔަސް، އަދި އެ خَبَرُ ނިސްބަތްކޮށްދޭ سَنَد އަކީ مُتَّصِلُ سَنَد އެއް ނުވަތަ مُنْقَطِعُ سَنَد އެއްކަމުގައިވިޔަސްމެއެވެ.

مَرْفُوْعُ حَدِيْث ގެތެރޭގައި مَوْصُلُ، مُرْسَلُ، مُتَّصِلُ، مُنْقَطِعُ މިހުރިހާ ބާވަތެއް ވެސް شَامِلُ ވެއެވެ. جُمْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިން مَرْفُوْعُ حَدِيْث ގެ تَعَارُفُ ކުރައްވާފައި މިދެންނެވުނު ގޮތަށެވެ.

مَرْفُوْعُ حَدِيْث އަކީ ކޮބައިކަމާއި، އޭގެތެރޭގައި ހިމެނޭ ބައިތަކާމެދު ދުރުވިސްނުމަކީ އެނގުން އަހައްމިއްޔަތުކަމަށް عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

3- مَرْفُوْعُ حَدِيْث ގެވައްތަރުތައް:

ބަޔާންވެދިޔަ تَعَارُفُ ގެ شَرْح އިން އެނގޭގޮތުގައި، مَرْفُوْعُ حَدِيْث ހަތަރު ބާވަތަށް ބެހިގެންވެއެވެ. އެއީ:

(ހ) الْمَرْفُوْعُ الْقَوْلِيُّ. މާތް نَبِيّއާ ﷺ އަށް ނިސްބަތްކޮށްފައިވާ ބަސްފުޅު.

(ށ) الْمَرْفُوْعُ الْفِعْلِيُّ. މާތް نَبِيّއާ ﷺ އަށް ނިސްބަތްކޮށްފައިވާ عَمَلُ ފުޅު.

(ނ) الْمَرْفُوْعُ التَّقْرِيْرِيُّ. މާތް نَبِيّއާ ﷺ އަށް ނިސްބަތްކޮށްފައިވާ تَقْرِيْرُ ފުޅު.

(ރ) الْمَرْفُوْعُ الْوَصْفِيُّ. މާތް نَبِيّއާ ﷺ އަށް ނިސްބަތްކޮށްފައިވާ ސިފަފުޅު.

މިއެވެ.

4– مَرْفُوْعُ حَدِيْث ގެމިސާލު:

(ހ) الْمَرْفُوْعُ الْقَوْلِيَ ގެ މިސާލު:

أَصْحَابُ ބޭކަލަކު ނުވަތަ تابِعِيّ ބޭކަލަކު، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އެވެނިހެން حَدِيْث ކުރެއްވިޔޭ ވިދާޅުވެ ބަޔާންކުރައްވާ خَبَرُ.

(ށ) الْمَرْفُوْعُ الْفِعْلِيّ ގެ މިސާލު:

أَصْحَابُ ބޭކަލަކު ނުވަތަ تَابِعِيّ ބޭކަލަކު، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އެވެނިކަމެއް ކުރެއްވިޔޭ ވިދާޅުވެ ދެއްވާ خَبَرُ.

(ނ) الْمَرْفُوْعُ التَّقْرِيْرِيّ ގެ މިސާލު:

أَصْحَابُ ބޭކަލަކު ނުވަތަ تَابِعِيّ ބޭކަލަކު، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ ހަޒިރުގައި އެވެނިކަމެއް ހިނގިއޭ އަދި އެކަލޭގެފާނު އެކަމަށް މަނާއެއްނުކުރައްވައޭ(ނުވަތަ މަނާ ކުރެއްވިޔޭ) ވިދާޅުވެ ދެއްވާ خَبَرُ.

(ރ) الْمَرْفُوْعُ الْوَصْفِيّ ގެމިސާލު:

أَصْحَابُ ބޭކަލަކު ނުވަތަ تَابِعِيّ ބޭކަލަކު، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އަކީ މިވެނިކަހަލަ މާތްސިފަތަކުގެ ވެރިބޭކަލެކޭ ވިދާޅުވެދެއްވާ خَبَرُ. މިސާލަކަށް، كَانَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ أَحْسَنَ النَّاسِ خُلُقًا. މާނައީ: " ރަސޫލު اللَّهِ ﷺ އަކީ މީސްތަކުންނަށްވުރެ އެންމެ خُلُقُ ރިވެތި ސާހިބާއެވެ."

* * * * *

الْمَوْقُوْفُ

أَصْحَابُ ބޭކަލަކަށް ނިސްބަތްކޮށްދެވިފައިވާ ބަސްފުޅު ނުވަތަ عَمَلُ ފުޅު

1– الْمَوْقُوْفُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْمَوْقُوْف އަކީ ،الْوَقْفُ، "ހުއްޓުން" މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ.އެހެނީ މިފަދަ ރިވާޔަތަކީ أَصْحَابُ ބޭކަލަކާހަމައިން حَدِيْث ގެ سَنَدُ ކުރިއަށް ނުގެންގޮސް ހުއްޓިފައިވާ ރިވާޔަތަށް ކިޔައެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي މާނަ: الْمَوْقُوْف އަކީ ނުވަތަ مَوْقُوْفُ حَدِيْث އަކީ، أَصْحَابُ ބޭކަލަކަށް نِسْبَة ކުރެވޭ ބަސްފުޅެއް ނުވަތަ عَمَلُ ފުޅެއް ނުވަތަ تَقْرِيْر އެވެ.

2– تَعَارُفُ ގެ شَرْح:

مَوْقُوْفُ حَدِيْثއަކީ أَصْحَابُ ބޭކަލަކަށް نِسْبَة ކުރެވޭ ބަސްފުޅެއް ނުވަތަ عَمَلُ ފުޅެއް ނުވަތަ تَقْرِيْر އެވެ. މި ގޮތުން نِسْبَة ކުރެވިފައިވަނީ مُتَّصِلُ ގޮތް ކަމުގައިވިޔަސް އަދި مُنْقَطِعُ ގޮތް ކަމުގައިވިޔަސް ވެއެވެ.

3– مَوْقُوْفُ حَدِيْث ގެ މިސާލު:

(ހ) الْمَوْقُوْفُ الْقَوْلِيّ: أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ ބަސްފުޅުގެ މިސާލު:

މިވަނީ أَصْحَابُ ބޭކަލަކު އެވެނިހެން ވިދާޅުވިއޭ [illegible] ބުނުމެވެ.މިގޮތުން މާތް اللَّهُ [illegible] عَلِيُّ ގެފާނު ވިދާޅުވިކަމުގައި [illegible] ބުނެފައިވެއެވެ. "حَدِّثُواالنَّاسَ بِمَا يَعْرِفُوْنَ، أَتُرِيْدُوْنَ أَنْ يُكَذَّبَ اللَّهُ وَرَسُوْلُهُ؟" މާނައީ:" މީސްތަކުންނަށް އެނގޭކަންތަކުގެ ވާހަކަ ދައްކާށެވެ! ([illegible] ވާހަކަ ދައްކައިގެން) اللَّهُ އާއި، އެކަލާނގެ ރަސޫލާ (ﷺ) ދޮގުކުރުމަށް ތިޔަބޭފުޅުން އެދެނީހެއްތޯ!"(މިއީ أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ ބަސްފުޅުގެ މިސާލެކެވެ.)

(ށ) الْمَوْقُوفُ الْفِعْلِيّ: أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ عَمَلُ ފުޅުގެ މިސާލު:

وَأَمَّ ابْنُ عَبَّاسٍ وَهُوَ مُتَيَمِّمٌ.”އަދި عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبَّاس ގެފާނު تَيَمُّمُ ކުރައްވައިގެން ހުންނަވައި، މީސްތަކުންނާއިގެން އިމާމުވެވަޑައިގެން ނަމާދުކުރެއްވިއެވެ.“ މިއީ أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ عَمَلُ ފުޅުގެ މިސާލެކެވެ.

(ނ) الْمَوْقُوفُ التَّقْرِيْرِيّ: أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ ކުރިމަތީގައި ހިނގިކަމެއްގެ މިސާލު:

މިކަމާގުޅޭގޮތުން ބައެއް تَابِعِيّ ބޭކަލުން މިފަދައިން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. فَعَلْتُ كَذَا أَمَامَ أَحَدٍ مِنَ الصَّحَابَةِ،وَلَمْ يُنْكِرْ عَلَيَّ.” أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ ކުރިމަތީގައި ތިމަންނާ އެވެނިމިވެނި ކަމެއްކުރެއްވީމެވެ. ނަމަވެސް އެކަމާގުޅިގެން ތިމަންނާމެދު އެކަލޭގެފާނު އިންކާރުގެ ބަސްފުޅެއް ވިދާޅުއްނުވެއެވެ.“

4– الْمَوْقُوفُ ގެ ނަންބޭނުންކުރެވޭ އެހެންގޮތެއް:

أَصْحَابُ ބޭކަލުންނޫން އެހެންބޭކަލުންގެ ކިބައިންރިވާވެފައިވާ ބަސްފުޅު ތަކަށްވެސް مَوْقُوفُ ގެނަން ބޭނުންކުރެވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް أَصْحَابُ ބޭކަލުންނޫން ބޭކަލުންގެކިބައިން އަންނަ ރިވާޔަތްތަކަށް مَوْقُوفُ ގެނަން ބޭނުންކުރެވޭއިރު އެއީ ކޮންބޭކަލެއްގެ ކިބައިން އައިސްފައިވާ ރިވާޔަތެއްކަން ހާމަކުރެވެއެވެ.

މިސާލަކަށް، هَذَا حَدِيْثٌ وَقَفَهُ فُلاَنٌ عَلَى الزُّهْرِيِّ، أَوْ عَلَى عَطَاءٍ. ”މިއީ އެވެނި ފުލާނަކު مَوْقُوفُ ކޮށް الزُّهْرِيّ ގެކިބައިން ނުވަތަ مَوْقُوفُ ކޮށް عَطَاء ގެ ކިބައިން ރިވާކޮށްފައިވާ ބަސްފުޅެކެވެ.“ މިފަދައިންނެވެ.

5– خُرَاسَانُ ގެ عِلْمُ ފަޤީހުންގެ اصْطِلاَح އެއް:

خُرَاسَانُ ގެ عِلْمُ ފަޤީހުންގެމެދުގައި އެބޭކަލުން خَاصّ ގޮތެއްގައި اسْتِعْمَالُ ކުރައްވާ اصْطِلاَح އެއްވެއެވެ. އެގޮތުން،

(ހ) رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ އަރިހުން ރިވާވެފައިވާތަކެއްޗަށް އެބޭކަލުން خَبَر އެވެ ވިދާޅުވެ ނަންދެއްވައެވެ.

(ށ) أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ ތަކެއްޗަށް أَثَر އެވެ ކިޔުއްވައެވެ.އެހެންނަމަވެސް عَامُّ ކޮށް مُحَدِّثُ ން މިދެބާވަތަށްވެސް أَثَرُ ގެ ނަންދެއްވައެވެ. އެއީ، ”އެވެނިއެއްޗެއް ތިމަން ރިވާކުރީމެވެ.“ މިހެން ބުނާބުނުމަން، عَرَب ބަހުން، أَثَرْتُ الشَّيْءَ އެވެ ބުނާ أُصُوْل އަށް ބައްލަވައިގެންނެވެ.

6– مَوْقُوْفُ حَدِيْث **އަކަށްވެސް** مَرْفُوْعُ حَدِيْث **އެއްގެ** حُكْم **ދެވޭ ބައެއް** حَالَة:

އެ خَبَرُގެ لَفْظُ ތަކާއި، އަދި خَبَرُ ލިބިފައިވާގޮތަށް ބަލާއިރު، ބަލާބެލުމުން އެއީ مَوْقُوْفُ حَدِيْث އެއް ކަމުގައި ފެނުނު ކަމުގައިވިޔަސް، حُكْمُ ގެ ގޮތުން އެއަށް مَرْفُوْعُ حَدِيْث ގެ ދަރަޖަ ދޭންޖެހޭކަމަށް حَدِيْث ތަކާމެދު تَحْقِيْقُ ކުރައްވާ ބޭކަލުންދެކެލައްވާ ބައެއް حَالَة ނުވަތަ ބައެއްސަބަބުވެއެވެ.

އެހެންވެ عِلْمُ ވެރިންވަނީ އެފަދަކަންކަމަށް حُكْمُ ގެ ގޮތުން مَرْفُوْعُ ގެދަރަޖަ ދެއްވާފައިވެއެވެ.އެހެން عِبَارَة އަކުން ދަންނަވާނަމަ لَفْظُ ގެ ގޮތުން އެއީ مَوْقُوْفُ ރިވާޔަތްތަކެއްކަމުގައިވިޔަސް حُكْمُ ގެ ގޮތުން އެއީ مَرْفُوْعُ ރިވާޔަތްތަކެވެ.

މިފަދަ ސަބަބުތަކުގެތެރޭގައި އަންނަނިވި ކަންކަން ހިމެނެއެވެ.

(ހ) އެ أَصْحَابُ ބޭކަލަކީ ފޮތުގެ އަހުލުވެރިންގެ ކިބައިން خَبَرُ ތައް نَقْلُ ކުރައްވައިއުޅުއްވާ ބޭކަލަކުކަމުގައިނުވާ ބޭކަލެއްގެކިބައިން، މިއަންނަނިވި ކަންކަމާ ބެހޭގޮތުން نَقْلُ ކުރެވިފައިވާ، اجْتِهَادُ އަކާ ގުޅުމެއްނުވާ އަދި ބަހުގެގޮތުން އިތުރު شَرْح އަކަށް ބޭނުންނުވާ ބަސްފުޅުތައް:

1- ހިނގައިނިމިފައިވާ ކަމަކާގުޅޭގޮތުން ދެއްވާފައިވާ خَبَرُ ތައް، މިސާލަކަށް خَلْقُ ތަކުން ކުރެއްވުން ފެށިގެން އައިގޮތާބެހޭ خَبَرُ.

2- އަންނަންހުރި ޒަމާންގައި ހިނގާނެކަންކަމެއް، މިސާލަކަށް، [illegible] ފިތުނަތަކާއި ހަނގުރާމަތަކާއި قِيَامَة ދުވަހުގެ خَبَرُ ތައް.

3- ކަމެއްކުރުމުން އުމުރަށްޓަކަން ލިބޭނީ ثَوَاب އާއި عَذَابُ ގެ ވާހަކަ، މިސާލަކަށް، އެފަދަ عَمَلއެއް ކުރުމުން އުޖޫރަކަށް އެފަދަމީހަ ހެޔޮކަމުގަ ލިބޭނީކަމަށް أَصْحَابُ ބޭކަލުންވިދާޅުވުން. މިއެވެ.

(ށ) ނުވަތަ އެކަމެއްކުރުމުގައި اجْتِهَادُ ކުރުމަށް فُرْصَة އެއް ނުލިބުނުދިޔަ ކަމަށް.

މިސާލަކަށް: ކުސޫފުނަމާދު ކުރެއްވުމުގައި، اللّٰهُ ރުހިވެވޑައިގެންނެވި عَلِيّ ގެފާނު ކޮންމެ رَكْعَة އެއްގައިވެސް 2 رُكُوْع އަދާކުރުމާއި ދިޔައިން رُكُوْعُ ކުރައްވާފައިވުންފަދަ ކަމަށް.

(ނ) ނުވަތަ أَصْحَابُ ބޭކަލުން އެފަދަކަމެއް ކުރައްވާކަމަށް، އެފަދަ ބޭކަލަކު ވިދާޅުވާކަމަށާއި، އެފަދަކަމެއްކުރުމަކީ ޝަރުޢީކަމެއްކަމުގައި އެބޭކަލުން ދެކެނެވުމާ ކަމަށް أَصْحَابُ ބޭކަލުން ވިދާޅުވުން.ނަމަވެސް،

1- އެކަމަކީ، رَسُوْلُ اللّٰهِ ﷺ ދުނިޔޭގައި ހުންނަވި ދުވަސްވަރު އެބޭކަލުން ކުރައްވާ އެއްޗެހިކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވާ ކަމެއްނަމަ ބޭފުޅުން އެއީ مَرْفُوْعُ ގެ حُكْمُ ގައިވާ ކަމެއްކަމުގައެވެ. މިސާލަކަށް جابِرُ ގެފާނުގެ حَدِيْث ގައިވާ، "كُنَّا نَعْزِلُ عَلَى عَهْدِ رَسُوْلِ اللّٰهِ ﷺ." އެބަހީ:"رَسُوْلُ اللّٰهِ ﷺ ގެޒަމާނުގައި ތިމަންމެން عَزْلُ ކުރަން އުޅުނީމުއެވެ." މިއެވެ.

(ނޯޓް: މުސްލިމުގައި ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث، الإِمَامُ مُسْلِمُ ރިވާކުރައްވާފައި ވަނީ، އަންނަނިވި عِبَارَة ންނެވެ. "كُنَّا نَعْزِلُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَبَلَغَ ذَلِكَ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ فَلَمْ يَنْهَنَا." މާނައީ:"رَسُوْلُ اللّٰهِ ﷺ ގެޒަމާނުގައި ތިމަންމެން عَزْلُ ކުރަން އުޅުނީމުއެވެ.ފަހެ މި خَبَرُ ، رَسُوْلُ اللّٰهِ ﷺ އަށް ލިބިވަޑައިގެންނެވިއެވެ.ފަހެ އެކަލޭގެފާނު ތިމަންމެން އެކަން ނަހީއެއްނުކުރައްވައެވެ."

عَزْلُ ކުރުމަކީ، ދެމަފިރިން އެއްދާންކުރަނިކޮށް، ފިރިމީހާގެ شَهْوَة ތެރިކަން ފުރިހަމަވުމުގެ ކުރިން، އަނބިމީހާގެ ޖިންސީގުނަވަނުގެ ތެރެއިން، ފިރިމީހާގެ ޖިންސީގުނަވަން

ބޭރަށްނުކުމުމެވެ. އެކަމަކު، އަނބިމީހާ ބަލިވެއިނުން މަސާލިހުތަކުގެބޭނުމުގައި ކުރެވޭ ކަމެކެވެ. "މުހައްޛަބު")

2- އެކަމަކު رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ ޒަމާނުގައި އެބޭކަލުން ކުރައްވާ އުޅުއްވި ކަމެއްކަމުގައި ބަޔާން ކުރައްވާފައި ނުވާކަމަށްވާނަމަ جُمْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިން ބައްލަވަނީ އެއީ مَوْقُوْفُ ރިވާޔަތެއްގެ ގޮތުގައެވެ.

މިސާލަކަށް، جَابِرُ ގެފާނުގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ އަންނަނިވި حَدِيْث: "كُنَّا إِذَاصَعِدْنَاكَبَّرْنَا، وَإِذَانَزَلْنَاسَبَّحْنَا."(رَوَاهُ الْبُخَارِيّ) "ތިމަންމެން އުސްތަންތަނަށް އަރައްވާނަމަ تَكْبِيْرُ ކިޔުއްވަމުއެވެ. އަދި އުސްތަންތަނުން ފައިބަންނަވާނަމަ تَسْبِيْح ކިޔުއްވަމުއެވެ."

(ހ) ނުވަތަ "ތިމަންމެންނަށް އެވެނިކަމަކަށް އަމުރުކުރެވުނެވެ." އަދި "ތިމަންމެންނަށް އެވެނިކަމަކުން ނަހީކުރެވުނެވެ." އަދި "އެވެނިކަމަކީ سُنَّةُ ގެ ތެރެއިންވާ ކަމެކެވެ." މިފަދަގޮތަކަށް أَصْحَابُ ބޭކަލުން ވިދާޅުވާގޮތުގައިވެސް.

މިސާލަކަށް ބައެއް أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ أُمِرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ وَأَنْ يُوتِرَ الْإِقَامَةَ.(رَوَاهُ الْبُخَارِيّ وَمُسْلِم) "ބަންގީގެ كَلِمَة ތައް ތަކުރާރުކޮށް ކިޔުއްވުމަށާއި الإِقَامَةُ ގެ ކޮންމެ كَلِمَةُ އެއް އެއްފަހަރު ކިޔުއްވުމަށް بِلَالُ ގެފާނަށް އަމުރުކުރެވުނެވެ."

އަދި أُمُّ عَطِيَّة ގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ نُهِينَا عَنِ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ وَلَمْ يُعْزَمْ عَلَيْنَا.(رَوَاهُ مُسْلِم)މާނައީ: "ތިމަންމެންއަންހެނުން ޖަނާޒާގެފަހަތުންދިއުމުންނަހީ ކުރެއްވުނެވެ. އަދި އެކަން ތިމަންމެންނަށްނުކުރުން ވާޖިބެއް ނުކުރައްވައެވެ."

އަދި أَنَسُ ގެ ފާނުގެކިބައިން أَبُوقِلَابَة ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث: "مِنَ السُّنَّةِ إِذَا تَزَوّجَ الرَّجُلُ الْبِكْرَ عَلَى الثّيِّبِ أَقَامَ عِنْدَهَا سَبْعاً."(رَوَاهُ الْبُخَارِيّ) "މާނައީ: ކުރިން މީހަކާއިނދެގެން އުޅުއްވަމުންއަންނަނިކޮށް ބިކުރުވެރި އަންހެނަކާއި(ދޮށިއަންބަކު)ކައިވެނި ކޮށްފިނަމަ، އޭނާ އެކަމަނާއާއެކުގައި ހަތްދުވަހު ހުންނެވުމަކީ ސުންނަތުގެ ތެރެއިންވާ ކަމެކެވެ." މިފަދަ حَدِيْث ތައް.

(ހ) ނުވަތަ ތާބިޢީއަކު حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި أَصْحَابُ ބޭކަލެއްގެނަން ނުބުނެ ބަޔާންކުރުމަށްފަހު އެއާވިދިގެން މިއަންނަނިވި ހަތަރު كَلِمَة އިންކުރެ كَلِمَة އެއް ގެނެސްފައިވާނަމަ، އެ حَدِيْث އަސްލުގައިވެސް ބެލެވޭނީ مَرْفُوْعُ حَدِيْث އެއްގެ حُكْمގައެވެ. އެ ހަތަރު كَلِمَة އަކީ يَرْفَعُهُ ނުވަތަ يَنْمِيْهِ ނުވަތަ يَبْلُغُ بِهِ ނުވަތަ رِوَايَةً މިއެވެ.

މިގެމިސާލަކީ، الْبُخَارِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ އަންނަނިވި حَدِيْثެވެ. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ:رِوَايَةً "تُقَاتِلُونَ قَوْمًا صِغَارَ الأَعْيُنِ." މާނައީ:" (قِيَامَة ކައިރިވާހިނދު) ލޮލަށްކުޑި قَومއެއްގެ މީހުންނާ ތިޔަބައިމީހުން ހަނގުރާމަކުރާހުށްޖެވެ!"

(ށ) ނުވަތަ އާޔަތެއް ބާވައިލެއްވި ސަބަބު ބަޔާންކުރެއްވުމުގައި، أَصْحَابُ ބޭކަލުން، އެކަލުންގެ تَفْسِيرُ ބަޔާންކުރެއްވުމުގެ ގޮތުން ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅުތަކަށް ވެސް ބެލެވޭނީ مَرْفُوْعُ حَدِيْث ގެ حُكْم ގައިވާ ބަސްފުޅެއްކަމުގައެވެ. މިގެމިސާލަކީ، ﴿نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٞ لَّكُمۡ فَأۡتُواْ حَرۡثَكُمۡ أَنَّىٰ شِئۡتُمۡۖ ﴾ (الْبَقَرَة: ٢٢٣) މާނައީ: "ތިޔަބައިމީހުންގެ އަނބިންނީ، ތިޔަބައިމީހުންނަށް ދަނޑުބިމެކެވެ. ފަހެ ތިޔަބައިމީހުން ބޭނުންފަދައަކުން ތިޔަބައިމީހުންގެ ދަނޑުބިމަށް އަންނާށެވެ!(އެބަސް:ނަސްލުއުފެއްދުމުގެ މަގުގެ خِيَارُ ކުރާށެވެ!)" މި އާޔަތް ބާވައިލެއްވިސަބަބު ހާމަކުރައްވައި جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅެވެ.

جَابِرُ ގޭފާނު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ." يَهُوْدِيّ ން ބުނެއުޅުނުގޮތުގައި އަނބިމީހާއާ އެއްބާންކުރާއިރު، އަނބީގެ ފުރަގަހުން ކުރިމަތީފަރާތުގެ ބޭނުންކުރެއްވުމުން، އެއްބާންކުރެވޭދަރިން ލޮލަށް ދަރިން صِحَّةُ ނުވާގޮތަށް ދިރިހުރޭނެއެވެ. ފަހެ އަނބިމީހުންގެ މަގުން ގުޅުންހުރި އެއްވެސް ގޮތަކަށް ބޭނުންކުރުން ހުއްދަކަމުގައި، އެކަމަށް ރިޔާޔަތްކުރައްވައި اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى މިއާޔަތް ބާވައިލެއްވީއެވެ."

7- مَوْقُوفُ حَدِيْث އަކީ حُجَّة އަކަށް ބެލެވޭނެހެއްތޯ؟

مَوْقُوفُ حَدِيْث އަކީ ކުރީގައިވެސް ހާމަކުރެވިފައިވާނޭފަދައިން صَحّ ރިވާޔަތަކަށް، ނުވަތަ حَسَنُ ދަރަޖައިގެ ރިވާޔަތަކަށް، ނޫންނަމަ ضَعِيْفُ ރިވާޔަތެއް ކަމުގައި ވެސްވެދާނެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު، مَوْقُوفُ حَدِيْث އެއް، صَحّ سَنَد އަކުން ސާބިތުވެއްޖެނަމަ، އެއީ حُجَّة އެއްކަމުގައި ބެލެވޭނެހެއްތޯ؟

މިސުވާލުގެ ޖަވާބުގައި عِلْمُ ވެރިންވިދާޅުވެފައިވަނީ، حَقِيْقَةُ ގައި مَوْقُوفُ حَدِيْث އެއް حُجَّة އެއްކަމުގައި ނުބެލެވޭނެކަމުގައެވެ. އެހެނީ އެއީ أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ ބަސްފުޅެއް ނުވަތަ عَمَلُ ފުޅެއްކަމުގައި ވާތީއެވެ. ނަމަވެސް، مُرْسَلُ ރިވާޔަތުގެ بَحْث ގައިވެސް ހާމަކުރެވިފައިވާނޭފަދައިން، مَوْقُوفُ ރިވާޔަތެއް صَحّ سَنَد އަކުން ސާބިތުވެއްޖެނަމަ، އަދިއެއީ مَرْفُوْعُ حَدِيْث ގެ حُكْمُ ގައިވާ مَوْقُوفُ ރިވާޔަތެއްކަމުގައި ނުވިއަސް އެފަދަރިވާޔަތެއް އެއީ ضَعِيْفُ ރިވާޔަތްތަކަށްވުރެ ގަދަރަކަންލިބިގެންވާ ރިވާޔަތެއްކަމުގައި ބެލެވޭނެއެވެ. އެހެނީ، أَصْحَابُ ބޭކަލުންނަކީ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ سُنَّة އާއެއްގޮތުން އެބޭކަލުންގެ عَمَلُ ފުޅުތައްސީދާކުރެއްވި ބޭކަލުން ކަމުގައިވާތީއެވެ.

ނަމަވެސް، مَوْقُوفُ ރިވާޔަތެއް صَحّ سَنَد އަކުންސާބިތުވެފައިވުމާއެކު، ކުރިން އިސްވެދެންނެވުނުފަދައިން އެއީ مَرْفُوْعُ حَدِيْث ގެ حُكْم ގައިވާ مَوْقُوفُ ރިވާޔަތެއް ކަމުގައިވެއްޖެނަމަ، އެފަދަ ރިވާޔަތްތަކަށް ބެލެވެނީ مَرْفُوْعُ حَدِيْث އާއެއްފަދައިން حُجَّة އެއްކަމުގައެވެ.

* * * * *

الْمَقْطُوْعُ

تَابِعِيّ ބޭކަލަކަށް ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ދަށުގެބޭކަލަކަށް ނިސްބަތްކުރެވިފައިވާ ބަސްފުޅުތަކާއި عَمَلُ ފުޅު

1– الْمَقْطُوْعُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) ބަހުގެ ގޮތުން: الْمَقْطُوْع އަކީ قَطَعَ މި فِعْلُ ން ނެގިފައިވާ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي ގޮތުން: އެއީ تَابِعِيّ ބޭކަލަކަށް ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ދަށުގެ ބޭކަލަކަށް އެބަހީ:تَابِعُ التَّابِعِيّ ގެ ބޭކަލަކަށް نِسْبَة ކުރެވިފައިވާ ބަސްފުޅެއް، ނުވަތަ عَمَلُ ފުޅެވެ.

2– تَعَارُفُ ގެ شَرْحُ:

الْمَقْطُوْعُ އަކީ تَابِعِيّ ބޭކަލަކަށް ނުވަތަ تَابِعُ التَّابِعِيّ އަކަށް ނުވަތަ އެއިން ބޭކަލުންގެއަރިހުން عِلْمُ ހޯދަފައިވާ ރާވީއަކަށް نِسْبَة ކުރެވިފައިވާ ބަސްފުޅުތަކާއި عَمَلُ ފުޅުތަކެވެ.

الْمَقْطُوْع އަކީ الْمُنْقَطِع އާ ތަފާތުބާވަތެކެވެ. އެހެނީ الْمَقْطُوْع އާ ބެހެނީ مَتْنُ ގެ ސިފައަކަށެވެ. އެކަމަކު الْمُنْقَطِع އަކީ سَنَدُ ގެ ސިފައެކެވެ. އެހެންވީމާ مَقْطُوْعُ حَدِيْث އަކީ ބުނެވުނީ، تَابِعِيّ ބޭކަލަކަށް ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ދަށުގެބޭކަލަކަށް نِسْبَة ކުރެވޭ ބަސްފުޅުތަކާއި عَمَلُ ފުޅުތަކެވެ. އެހެންކަމާއެކު، مَقْطُوْعُ ރިވާޔަތަކީ مُتَّصِلُ سَنَد އަކުން ރިވާކުރެވޭ حَدِيْث އަކަށްވެސް ވެދާނެއެވެ.

ނަމަވެސް مُنْقَطِعُ ރިވާޔަތެއްގައި سَنَدُ مُتَّصِل އެއްނުވާނެއެވެ. އެއީ مَتْن އާ ގުޅުމެއްހުރި ކަމެއްނޫނެވެ.

3- الْمَقْطُوْعُ ގެ ބައެއް މިސާލު:

(ހ) الْمَقْطُوْعُ الْقَوْلِيّ ގެމިސާލު:

بِدْعَة ވެރިންގެ ފަހަތުގައި ނަމާދުކުރުމާ ގުޅޭގޮތުން، تَابِعِيّ ބޭކަލަކުކަމުގައިވާ الْحَسَنُ الْبَصَرِيّ رَحِمَهُ اللَّهُ ވިދާޅުވެފައިވާ މިބަސްފުޅު "صَلِّ وَعَلَيهِ بِدْعَتُهُ." (رَوَاهُ الْبُخَارِيّ) މާނައީ: ”ތިބާ އެމީހެއްގެ ފަހަތުގައިވެސް اقْتِدَاءُ ވެ ނަމާދުކުރާށެވެ.އޭނާގެ بِدْعَة ގެ ސުންޖާކަން އޮންނަނީ އޭނާއަށެވެ.“

(ށ) الْمَقْطُوْعُ الْفِعْلِيّ ގެ މިސާލު:

إِبْرَاهِيْمُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُنْتَشِر އެވެރިހުނު تَابِعُ التَّابِعِيّ އަކު، الْمَسْرُوْق އެވެރިހުނު تَابِعِيّ ބޭކަލެއްގެ عَمَلُ ކުރެއްވިގޮތް ބަޔާންކުރައްވައި، މިފަދައިން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "كَانَ مَسْرُوْقٌ يُرْخِي السِّتْرَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَهْلِهِ،وَيُقْبِلُ عَلَى صَلاَتِهِ، وَيُخَلِّيْهِمْ وَدُنْيَاهُمْ." މާނައީ: ”الْمَسْرُوْقُ ނަމާދު ކުރައްވާއިރު (އަދި: سُنَّة ނަމާދު ކުރައްވާއިރު) އެކަލޭގެފާނާއި، އެކަލޭގެފާނުގެ އަހުލުވެރިންނާ ދެމެދު ފަރުދާކުރައްވައެވެ.އަދި އެކަލޭގެފާނު ނަމާދަށް ކުރިމަތިލައްވައެވެ.އެބައިމީހުން އެބައިމީހުންގެ ދުނިޔެއަށް ދޫކޮށްލައްވައެވެ.(އަދި: އަނިދު ދިރިއުޅުއްވުމުގެ އެއްވެސްކަމަކާ އެކަލޭގެފާނު خيالُ އަރުނުކުރައްވައެވެ.)

4- مَقْطُوْعُ حَدِيْث އަކީ حُجَّة އެއްކަމުގައި ބެލުމުގެ حُكْم:

مَقْطُوْعُ حَدِيْث އަކީ شَرْعِي އެއްވެސް ކަމެއްގައި حُجَّة އެއްކަމުގައި ބެލޭން އެއްޗެއްނޫނެވެ.އެއީ سَنَدُ ގެގޮތުން صَحّ، ثَابِتُ حَدِيْث އެއް ކަމުގައިވިޔަސްމެއެވެ. ސަބަބަކީمَقْطُوْعُ حَدِيْث އަކީ عَامُّ مُسْلِم އެއްގެ ބަހެއް،ނުވަތަ عَمَل އެއްކަމުގައި ވާކަމެވެ.

އެހެންނަމަވެސް مَقْطُوْعُ حَدِيْث އަކަށް އިތުރު قَرِيْنَة އެއް،ނުވަތަ އިތުރު ހެކިއެއް ލިބިފައިވާނަމަ މިސާލަކަށް އެފަދަ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމުގައި تَابِعِيّ ގެ ނަންދެއްކެވުމުގައި، ރަސޫލާއަށް يَرْفَعُهُ ފަދަ لَفْظ އެއް ބޭނުންކޮށްފައިވާނަމަ، ބެލެވޭނީ އެއީ مَرْفُوْعُ الْمُرْسَلُ ގެ حُكْم ގައިވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައެވެ.

5- ބައެއް عِلْمُ ވެރިން مُنْقَطِعُ ގެމާނަގައި مَقْطُوْعُ މި ބަސްބޭނުންކުރައްވުން:

الشَّافِعِيّ އާއި، الطَبَرَانِيّ ފަދަ ބައެއް مُحَدِّثُ ން، مَقْطُوْعُ މިބަސް الْمُنْقَطِعُ ގެ މާނަގައި، އެބަހީ: مُتَّصِلُ سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އެއްގެ މާނަގައި ބޭނުން ކުރައްވާފައިވެއެވެ. ނަމަވެސް މިއީ مَشْهُوْرُ اصْطِلَاح އެއްނޫނެވެ.

الإِمَامُ الشَّافِعِيّ މިގޮތަށް مُنْقَطِعُ ގެމާނަގައި الْمَقْطُوْعُ މިބަސް ބޭނުން ކުރައްވާފައިވަނީ، حَدِيْث عِلْمُ ގެ اصْطِلَاحُ ތައްހަމަޖެހި، އެމައްކަމަށް عِلْمُ ވެރިން އެއްބަސްވުމުގެ ކުރީގައެވެ.

ނަމަވެސް الطَبَرَانِيّ މިބަސް ބޭނުންކުރައްވާފައިވަނީ، އެހެނިހެން عِلْمُ ވެރިންނާ خِلَاف އަށް، އެކަލޭގެފާނުގެ އަމިއްލަފުޅު اصْطِلَاح އެއްގެ ގޮތުގައެވެ.

6- الْمَوْقُوْفُ އާއި الْمَقْطُوْعُ حَدِيْث އެންމެ ގިނައިން އެކުލެވޭ ފޮތްތައް:

(ހ) مُصَنَّفُ اِبْنِ أَبِي شَيْبَةَ.

(ށ) مُصَنَّفُ عَبْدِ الرَّزَّاقِ.

(ނ) اِبْنُ جَرِيْر އާއި اِبْنُ أَبِي حَاتِم އާއި اِبْنُ الْمُنْذِر އާއި މިބޭބޭކަލުންގެ تَفْسِيْرُ ތައް.

* * * * *

ދެވަނަ بَحْث

أَنْوَاعٌ أُخْرَى مُشْتَرِكَةٌ بَيْنَ الْمَقْبُوْلِ وَ الْمَرْدُوْدِ

قَبُوْلُ ވެވުމާއި قبُوْلُ ނުވެވުމާ ދެމެދުގައި شَامِلُ ވާ ބައެއް އެހެންވައްތަރުތައް

الْمُسْنَدُ

سَنَدُ ގުޅިގެން رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އަށް ނިސްބަތްކުރެވޭ ކަންތައްތަކެއް

1- الْمُسْنَدُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) ބަހުގެ ގޮތުން: الْمُسْنَدُ އަކީ أَسْنَدَ، "ނިސްބަތްކޮށްދި" މި فِعْلُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** މާތްނަބިއްޔާ ﷺ އާ ހަމައަށް سَنَدُ ގުޅިގެން، مُتَّصِلُ ކޮށް مَرْفُوْعُ ކޮށް އުފުއްދައި، ނިސްބަތްކުރެވޭ ކަންތައްތަކެވެ. (އެބަހީ: އެކަލޭގެފާނުގެ ބަސްފުޅުތަކާއި، عَمَلُ ފުޅުތަކާއި، تَقْرِيْرُ ތަކެވެ.)

2- الْمُسْنَدُ ގެ މިސާލު:

الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ މިދަންނަވާ حَدِيْث:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوْسُفَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: أَنَّ رَسُوْلَ اللهِ ﷺ قَالَ:"إِذَا شَرِبَ الْكَلْبُ فِي إِنَاءِ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْسِلْهُ سَبْعًا." މާނައީ: "ތިޔަބައިމީހުންގެ ކަންވާރުން ކުއްތާއެއް ބޮއިފިނަމަ، ދެން އެތަންވަޅު

ހަތްފަހަރަށް ދޮންނާށެވެ.“ މިއީ سَنَدُ ފެށުނީއްސުރެ ނިޔަލަށް مُتَّصِلُ ކޮން ގުޅިގެންއޮތް سَنَد އަކުން رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ އަރިހުން ثَابِتُ ވެފައިވާ مَرْفُوْعُ حَدِيْث އެކެވެ.

* * * * *

الْمُتَّصِلُ

ގުޅިފައިވާ سَنَد އަކުން ސާބިތުވާ حَدِيْث

1- الْمُتَّصِلُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) ބަހުގެ ގޮތުން: الْمُتَّصِلُ އަކީ، انْقَطَعَ “ވަކިވެއްޖެ” ، “ގުޅުންކެނޑިއްޖެ” މި فِعْلُ ގެ އިދިކޮޅު ކަމުގައިވާ اتَّصَلَ “ގުޅިއްޖެ” މި فِعْلُ ގެ اسْمُ فَاعِل އެވެ.

حَدِيْث ގެ މިބާވަތަށް الْمَوْصُوْل ވެސް ކިޔައެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي މާނަ: އެއީ مَرْفُوْعُ ކަމުގައިވިޔަސް، ނުވަތަ مَوْقُوْفُ ކަމުގައިވިޔަސް ގުޅިފައިވާ سَنَد އަކުން ސާބިތުވެފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

2- الْمُتَّصِلُ ގެ މިސާލު:

(ހ) مَرْفُوْعُ مُتَّصِلُ ގެ މިސާލު:

"مَالِكٌ ،عَنِ ابْنِ شِهَابٍ ،عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ ،عَنْ أَبِيْهِ ، عَنْ رَسُوْلِ اللهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: كَذَا........"

މާނައީ: ” مَالِكُ،ابْنُ شِهَاب ގެ އަރިހުން، އެކަލޭގެފާނުން (އެބަހީ: ابْنُ شِهَاب) سَالِمُ ابْنُ عَبْدِ اللهِ ގެ އަރިހުން، އެކަލޭގެފާނުން (އެބަހީ: سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ) އޭނާގެބައްޕަ (عَبْدُ اللهِ

ابْنُ عُمَرَ) ގެ އަރިހުން، އެކަލޭގެފާނު(އެބަހީ: عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ) رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން އިބުނުއެކަލޭގެފާނު އެވެނިހެން حَدِيْث ކުރެއްވި އެވެ.''

ބަޔާންވެދިޔަފަދަ، ގުޅިފައިވާ مُتَّصِلُ سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވާނަމަ، އަދި مَرْفُوْعُ مُتَّصِلُ حَدِيْث އެކެވެ.

(ނ) مَوْقُوْفُ مُتَّصِلُ ގެ މިސާލު:

"مَالِكٌ ،عَنْ نَافِعٍ ،عَنِ ابْنِ عُمَرَ ،أَنَّهُ قَالَ: كَذَا....."

މާނައީ: ''مَالِكُ ، نَافِعُ ގެ ކިބައިން، އެކަލޭގެފާނު اِبْنُ عُمَر ގެ ކިބައިން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. اِبْنُ عُمَر ގެ ފާނު އެވެނިހެއްޓަކަށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.''

ބަޔާންވެދިޔަފަދަ ގުޅިފައިވާ مُتَّصِلُ سَنَد އަކުން ރިވާވެފައިވާ، أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ ބަސްފުޅެއްނަމަ، އަދި مَوْقُوْفُ، مُتَّصِلُ حَدِيْث އެކެވެ.

3– تَابِعِيّ ބޭކަލުން ވިދާޅުވާބަސްފުޅަކަށް مُتَّصِلُ حَدِيْث އެކޭ ބުނެވޭނެހެއްޔެވެ؟

الْعِرَاقِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

'' تَابِعِيّ ބޭކަލުންނާހަމައަށް سَنَدُ مُتَّصِلُ ކޮށް ރިވާވެފައިވިކަމުގައިވިޔަސް عَامُّ ގޮތެއްގައި تَابِعِيّ ބޭކަލުން ވިދާޅުވާ ބަސްފުޅަކަށް مُتَّصِلُ حَدِيْث އެކޭ ނުބުނެވޭނެއެވެ. ނަމަވެސް އެފަދަބަސްފުޅެއް ރިވާކުރި ރާވީއަކު ކަނޑައެޅިގެން އެ ރިވާކުރަނީ مُتَّصِلُ ރިވާކުރުމެއް ކަމަށް ހަމަކަށަވަރުކޮށްދީފިނަމަ، އަދި مُتَّصِلُ ރިވާކުރުމެކޭ ބުނެވިދާނެއެވެ. މިސާލަކަށް هَذَا مُتَّصِلٌ إِلَى سَعِيْدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، أَوْ إِلَى الزُّهْرِيِّ، أَوْ إِلَى مَالِكٍ ، وَنَحْوَ ذَلِكَ.

މާނައީ: މިއީ سَعِيْدُ بْنُ الْمُسَيِّب ގެ ކިބައިން ވާ مُتَّصِلُ ރިވާކުރުމެކޭ، ނުވަތަ الزُّهْرِيّ ، ނުވަތަ مَالِكُ ގެ ކިބައިންވާ مُتَّصِلُ ރިވާކުރުމެކޭ، މިފަދަ عِبَارَة އަކުން ކަނޑައެޅިގެންބުނެ ހަމަކަށަވަރުކޮށްދީފިނަމަ، އަދި އެބުނެވުނު ބޭކަލުންގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ مُتَّصِلُ ރިވާކުރުމެކޭ ބުނުން ޖާއިޒުވާނެއެވެ.

މިކަމުގައި ފާހަގަކޮށްލަންޖެހޭ މުހިއްމުކަމަކީ، މިފަދަރިވާޔަތްތަކަށް ކިޔާނަމަވީ مَقَاطِيْعُ އެވެ. މިފަދަ ރިވާޔަތަކަށް مُتَّصِلُ ރިވާޔަތެކޭބުނިނަމަ، އޭގެމާނައަކީ އަސްލަށްބަލާއިރު ބަހުގެގޮތުން އިއްތިޞާލު ހުރުމަށްޓަކައިކަމުގައި ބެލެވޭނެއެވެ.“الْعِرَاقِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

* * * * *

زِيَادَاتُ الثِّقَاتِ

އިތުބާރުހުރި ރާވީއަކު ރިވާކުރި حَدِيْث އެއްގައި ހިމެނިފައިނުވާ
ބައެއް عِبَارَة އެތެރެވިގެން
އިތުބާރުހުރި ރާވީންގެ ރިވާޔަތްތަކުގައި އައިސްފައިވާ حَدِيْث

1– زِيَادَاتُ الثِّقَاتِ އޭ ބުނެވޭބަހުގެ މުރާދު:

الزِّيَادَاتُ މީ زِيَادَةٌ މިބަހުގެ جَمْعُ ނުވަތަ ގިނަގޮތެވެ.

الثِّقَاتُ މީ ثِقَةٌ މިބަހުގެ ގިނަގޮތެވެ.

الثِّقَة އަކީ، އެމީހެއްގެ ކިބައިގައި عَدْلُ ފުރިހަމަވުމާއި، الضَّبْطُ ނުވަތަ حَدِيْث ހަނދާންކުރުމުގެ ސިފަތައް ފުރިހަމަވެފައިވާ، އިތުބާރުހުރި، ހަރުދަނާމީހާއެވެ.

އެހެންވީމާ "زِيَادَةُالثِّقَةِ" އޭ ބުނެވޭނީ، އެމީހެއްގެކިބައިގައި، ބަޔާންކޮށްދިނި ސިފަތައް ފުރިހަމަވެފައިވާ، އިތުބާރުހުރި، ހަރުދަނާ ثِقَة ރާވީންރިވާކޮށްފައިވާ ވަކިخَاصَّ حَدِيْث އެއް، ހަމައެސިފަތައް ފުރިހަމަވެފައިވާ، އިތުބާރުހުރި، ހަރުދަނާ ثِقَة އެހެންބައެއް ރާވީން ރިވާކޮށްނުދީ، ކުރިންބުނެވުނު ރާވީންރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث ގައިނުހިމެނޭ ބައެއް لَفْظُ، ފަހުންމިބުނެވުނު ހަރުދަނާ ثِقَة ރާވީންގެ ރިވާޔަތުގައި ހިމެނިފައިވުމަށެވެ.

2- އެފަދަ ރިވާޔަތްތައް ވަކިކުރައްވައި تَحْقِيقُ ކުރެއްވި مَشْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިން:

އިތުބާރުކުރި ހަރުދަނާ ރާވީންގެ ފަރާތުން ބައެއް حَدِيْث ތަކުގައި شَامِلُ ކުރެވިފައިވާ އިތުރު لَفْظُ ތަކަކީ، އެމައްޗަށް ބައެއް عِلْمُ ވެރިން خَاصَّ ގޮތެއްގައި ސަމާލުކަންދެއްވައި، تَحْقِيْقُ ކުރެއްވުމަށް ކުރިމަތިލައްވަންޖައްސާފައިވާ އިތުރު لَفْظُ ތަކެކެވެ. ވުމާއެކު އެފަދަ ރިވާޔަތްތައް ހޯއްދަވައި، تَحْقِيْقُ ކުރައްވައި، އެރިވާޔަތްތަކުގެ ފެންވަރު އޮޅުންފިލުވައިދެއްވުމަށް ކުރިމަތިލެއްވި عِلْمُ ވެރިންކުރެ ބައެއް مَشْهُوْرُ ބޭކަލުންނަކީ:

(ހ) الإِمَامُ أَبُوْبَكْرٍ عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ النَّيْسَابُوْرِيِّ.

(ށ) الإِمَامُ أَبُوْنُعَيْمٍ الْجُرْجَانِيِّ.

(ނ) الإِمَامُ أَبُوالْوَلِيْدِ حَسَّانُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيِّ. މިފަދަބޭކަލުންނެވެ.

3- ހަރުދަނާ ރާވީންގެ އިތުރު لَفْظُ ތައް ހިމެނޭތަންތަން:

(ހ) حَدِيْث ގެ مَتْنُ ނުވަތަ أَصْلُ عِبَارَةُ ގައި ބައެއްފަހަރަށް ކަލިމައެއް ނުވަތަ ޖުމްލައެއް އިތުރުވެފައި އޮތުމެވެ.

(ށ) سَنَدُ ގައިވެސް ބައެއްފަހަރަށް އިތުރު تَفْصِيل އެއް ހާމަވާތަން ހުރެއެވެ. މިގޮތުން مَوْقُوْفُ ރިވާޔަތެއް مَرْفُوْعُ ގޮތަށް ރިވާކުރެވިފައިވުން، ނުވަތަ مُرْسَلُ ރިވާޔަތެއް مَوْصُوْلُ ގޮތަށް ރިވާވެފައިވުމުފަދަ ކަންތައްތައް سَنَدُ ގައި ހިމެނިފައިވާތަން ހުރެއެވެ.

4- حَدِيْث އެއްގެ مَتْنُ ގައި އިތުރު تَفْصِيل އެއް އޮތުމުގެ حُكْم:

حَدِيْث އެއްގެ مَتْنُ ގައި އެހެނިހެން ހަރުދަނާރާވީން، އެ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ވާއިރު ނުހިމަނާކަމެއް އޮތުމާމެދު عِلْمُ ވެރިންގެ ރައުޔު ތަފާތުވެގެންވެއެވެ. މިގޮތުން،

(ހ) ބައެއް عِلْمُ ވެރިން ވަކި شَرْط އެއްނެތި އެފަދަ އިތުރު لَفْظُ ތައް قَبُوْلُ ކުރައްވައެވެ.

(ށ) ހަމައެފަދައިން ބައެއް عِلْمُ ވެރިން އެފަދަ އިތުރުކުރުންތައް قَبُوْلُ ނުކުރައްވައި ރައްދު ކުރައްވައެވެ.

(ނ) އަނެއްބައި عِلْمُ ވެރިން މިކަމުގައި ބައްލަވާފައިވަނީ ތަފާތު ގޮތަކަށެވެ. އެގޮތުން، ފުރަތަމަ އޭނާ ރިވާކޮށްފައިވާ ރިވާޔަތުގައި އެ لَفْظ އެއް އިތުރުކޮށް ފަހުން އޭނާ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ރާވީއަކު لَفْظ އެއް އިތުރުކޮށްފައިވާނަމަ އެ އިތުރުކުރުން އެބޭކަލުން قَبُوْل އެއް ނުކުރައްވައެވެ. އެކަމަކު އެނޫންގޮތްގޮތުގައި އައިސްފައިހުންނަ އިތުރު لَفْظُ ތައް قَبُوْلُ ކުރައްވައެވެ.

ހަރުދަނާ ރާވީންގެ ކިބައިން އައިސްފައިހުންނަ އިތުރުކުރުންތައް قَبُوْلُ ކުރުމާއި ރައްދުކުރުމާމެދު الإِمَامُ اِبْنُ الصَّلاَح، މިން أُصُوْل އެއް އެކަށަ އަޅުއްވާފައި ވެއެވެ. حَقِيْقَةُ ގައި އެއީ ވަރަށް ފުރިހަމަ މިން أُصُوْل އެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ އެ أُصُوْلُ ތަކާމެދު الإِمَامُ النَّوَوِيّ އާއި އެނޫން އެތަކެއް عِلْمُ ވެރިން اِتِّفَاقُ ވެލައްވައެވެ. މިދެންނެވުނު މިން أُصُوْلއަކީ:

(ހ) ހަރުދަނާ ރާވީއެއްގެ ފަރާތުން حَدِيْث އަކަށް އިތުރުވެފައިވާ އިތުރުވުމަކީ، އެހެނިހެން ހަރުދަނާ ރާވީން ނުވަތަ އޭނާއަށްވުރެ ފުންނާބުވެރިންނާ ރާވީންގެ ރިވާޔަތާ ފުށުއަރާގޮތަށްނުވާ، އިތުރުކުރުމެއްނަމަ، އެފަދަ އިތުރު تَفْصِيْلُ ތަކުގެ حُكْم އަކީ އެއީ قَبُوْلُ ކުރެވޭނެ އިތުރުކުރުމެކެވެ.

އެހެނީ އެފަދަ حَالَةُ ގައި، އެ އިތުރުކުރެވިފައިވާ ރިވާޔަތަކީ ބަލާއިރު، އެތަކެއް ހަރުދަނާރާވީންގެ ތެރެއިން އެއްރާވީއަކު ވަކިވެރިކޮށްފައި، އެހެންރާވީންނާ خِلاَف ނޫން ރިވާކުރާ ރިވާޔަތެއްގެ ގޮތުގައެވެ.

(ށ) އެހެނިހެން ހަރުދަނާރާވީން، ނުވަތަ އޭނާއަށްވުރެ ފުންނާބުވެރިންނާ ހަރުދަނާ ރާވީންގެ ރިވާޔަތާ ފުށުއަރާގޮތަށް އައިސްފައިހުންނަ އިތުރުކުރުންތަކުގެ حُكْم އަކީ، އެފަދަ ރިވާޔަތަކީ، ރައްދުކުރެވޭނެ އެއްޗެކެވެ. އެއީ، شَاذُّ ރިވާޔަތްތަކުގެ ވާހަކަ ދެކެވުނުއިރު ބަޔާންކޮށްފައިވާފަދައިންނެވެ.

(ނ) އެހެނިހެންހަރުދަނާރާވީން، ނުވަތަ އޭނާއަށްވުރެ ފުންނާބުވެރިންނާ ހަރުދަނާރާވީން ރިވާކޮށްފައިވާގޮތާ ފުށުއަރާގޮތަކަށް އައިސްފައިވާ އިތުރުކުރުންތަކެއް

ކަމަށްވުމާއެކުގައިމު، އެފަދަ އިތުރުކުރުންތަކަކީ ދެކަމުގެމައްޗަށް ހަޞިރުވެގެންވާނާ އިތުރުކުރުމެއް ކަމުގައިވުން. ދެކަމަކީ:

1- تَقْيِيْدُ الْمُطْلَقِ: مُطْلَقُ ކޮށް،އޮތްކަމެއް، ވަކިކަމަކާ مُقَيَّدُ ކުރުން.

2- تَخْصِيْصُ الْعَامِّ: عَامُّ ކޮށް އޮތްއެއްޗެއް خاصّ ކުރުން. މިއެވެ.

މިފަދައިތުރުކުރުންތަކަށް ވަކިحُكْم އެއް ދެއްވުމުގައި اِبْنُ الصَّلاح ވަނީ ފަސްޖެހިވަޑައިގެންފައެވެ. މިކަމާގުޅޭގޮތުން، الإِمَامُ النَوَوِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ''صحّ ބަހަކީ މިދެންނެވުނު ފަދަ އިތުރު تَفْصِيلُ ތައް قَبُوْلُ ކުރުމެވެ.''

5- حَدِيْثُ ގެ مَتْنُ ގައި އިތުރުކުރެވިފައިވާ އިތުރުކުރުމުގެ މިސާލުތަކެއް:

(ހ) އެހެން ހަރުދަނާރާވީންނާ خِلاَفُ ވުމެއް، [illegible] حَدِيْث ގެ مَتْنُ އަށް އިތުރުވެފައިވާ ގޮތުގެ މިސާލު:

الإِمَامُ مُسْلِمُ ރިވާކުރައްވާފައިވާ وُلُوْغُ الْكَلْبِ ''ކުއްތާ ދޫލުމާބެހޭ'' حَدِيْث.

عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ: أَخْبَرَنَا الأَعْمَشُ عَنْ أَبِي رَزِيْنٍ وَأَبِي صَالِحٍ،عَنْ أَبِي هُرَيْرَة މި سَنَد އިން އައިސްފައިވާ حَدِيْث ގައިވެސް، "فَلْيُرِقْهُ" މިكَلِمَة އިތުރުވެފައެވެ. މާނައީ: ''އެކަންވާރުގައި ހުރިއެއްޗެއް އުކައިލާށެވެ.'' މި كَلِمَة އަކީ އެހެނިހެން ހަރުދަނާރާވީންނާ [illegible]، مَتْنُ އަށް އިތުރުވެފައިވާ ގޮތުގެ މިސާލެކެވެ.

ނަމަވެސް الأَعْمَشُ ގެ ކިބައިން حَدِيْث ރިވާކުރި عَلِيُّ بْنُ مُسْهِر ފިޔަވައި އެހެނިހެން ހަރުދަނާރާވީން މި حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާއިރު، އެ كَلِمَة އެއްނުހިމަނައެވެ. އެބައިމީހުން ރިވާކޮށްފައިވަނީ "إِذَا وَلَغَ الْكَلْبُ فِيْ إِنَاءِ أَحَدِكُمْ ، فَلْيَغْسِلْهُ سَبْعَ مَرَّاتٍ." މިގޮތަށެވެ. މާނައީ:'' ތިޔަބައިމީހުންގެ ކަންވާރުގައި ކުއްތާ ދޫލައިފިނަމަ، ފަހެ އެކަންވާރު ހަތްފަހަރު ދޮންނާށެވެ.''

އެހެންވީމާ الأَعْمَشُ ގެ ކިބައިން عَلِيُّ بْنُ مُسْهِر މި حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާއިރު، އެ [illegible] كَلِمَة އަކީ ހަރުދަނާރާވީއަކު خَبَرُ ނަގުލުކުރުމުގައި تَفَرُّدُ ވީ ރިވާޔަތެއްގެ

حُكْم ގައިވާ އިތުރުކުރުމެކެވެ. ވީމާ އެއީ قَبُولُ ކުރެވޭ އިތުރުކުރުމެކެވެ.އެއަށް عَمَلُ ކުރަންޖެހޭނެއެވެ.

(ށ) އެހެނިހެން ހަރުދަނާ ރާވީންނާ ފުށުއަރާފަދަ އިތުރުކުރުމެއްގެ މިސާލު:

التِّرْمِذِيّ އާއި أَبُوْدَاوُد ފަދަ ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ މި حَدِيْث:

عَنْ مُوْسَى بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيْهِ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ: "يَوْمُ عَرَفَةَ وَيَوْمُ النَّحْرِ وَأَيَّامُ التَّشْرِيْقِ عِيْدُنَا أَهْلَ الإِسْلَامِ، وَهِيَ أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ." މި حَدِيْث ގައިވަނީ "يَومُ عَرَفَةَ" މިޖުމްލަ އިތުރުވެފައެވެ. ނަމަވެސް މި حَدِيْث އެހެން ހުރިހާ سَنَدތަކުން ރިވާވެފައިވާއިރުވެސް މި ޖުމްލައެއް ނުވެއެވެ.

(ނ) އެހެނިހެން ހަރުދަނާރާވީންނާ ފުށުއަރާހެން ހީވާފަދަ ގޮތަކަށް އައިސްފައިވާ އިތުރުކުރުމުގެ މިސާލު:

الإِمَامُ مُسْلِمُ ރިވާކުރައްވާފައިވާ މިދަންނަވާ حَدِيْث:

عَنْ أَبِي مَالِكٍ الأَشْجَعِيِّ، عَنْ رِبْعِيٍّ، عَنْ حُذَيْفَةَ؛ قَالَ: قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ "فُضِّلْنَا عَلَى النَّاسِ بِثَلَاثٍ: جُعِلَتْ صُفُوْفُنَا كَصُفُوْفِ الْمَلَائِكَةِ، وَجُعِلَتْ لَنَا الأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدًا، وَجُعِلَتْ تُرْبَتُهَا لَنَا طَهُوْرًا." މާނައީ:” ތިންކަމެއްގެ ސަބަބުން ތިމަންމެން (މުސްލިމުންނަށް) މީސްތަކުންގެމައްޗަށް މާތްކުރެއްވުނީއެވެ.(އެއީ) އަހަރުމެންގެ ސަފުތަކީ، مَلَائِكَةُ ންގެ ސަފުތައް ފަދައިންނާ ހައްދެވުނެވެ. އަދި އަހަރުމެންނަށް މުޅިބިމަކީ (އެބަހީ: طَاهِرُ ކޮންމެބިމަކީ)މިސްކިތެއްކަމުގައި ހައްދެވުނެވެ. އަދި އެބިމުގެ ހިރަފުހި طَاهِرُ ކުރުވަނިވި އެއްޗެއްކަމުގައި ހައްދެވުނެވެ.“

މި حَدِيْث ގައި تُرْبَتُهَا މި عِبَارَة އިތުރުކޮށް ރިވާކުރުމުގައި أَبُومَالِكٍ الأَشْجَعِيّ ވަނީ تَفَرُّدُ ވެފައެވެ. އެހެނިހެން ހަރުދަނާރާވީން މި حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާއިރު، އެ عِبَارَة އެއް ނުހިމެނެއެވެ. އެބައިމީހުންގެ ރިވާޔަތުގައިވަނީ وَجُعِلَتْ لَنَا الأَرْضُ مَسْجِدًا وَّ طَهُوْرًا މިފަދައިންނެވެ.

6- سَنَدُ ގައި އިތުރުކުރެވޭ އިތުރުކުރުމުގެ حُكْم:

سَنَدُ ގައި އިތުރުކުރެވޭ އިތުރުކުރުންތައް މައިގަނޑު ދެކަމަކަށް خاصَّ ވެފައި ވެއެވެ. އެއީ:

1- އެއްބަޔަކު إِرْسَالُ ކޮށް ރިވާކުރާ حَدِيْث އެއް، ރާވީއަކު وَصْلُ ކޮށް ރިވާކުރުމާއި،

2- އެއްބަޔަކު مَوْقُوفُ ކޮށް ރިވާކުރާ حَدِيْث އެއް، ރާވީއަކު مَرْفُوْعُ ކޮށް ރިވާކުރުމެވެ.

މިދެވައްތަރު ގިނަވައި سَنَدُ ގައި އިތުރުކުރެވޭ އިތުރުކުރުމުގެ މައްސަލަ عِلْمُ ވިދާޅުވި ވަރު خاصَّ بَحْث ތަށް ކުރައްވާފައެވެ.މިގޮތުން الْمَزِيْدُ فِي مُتَّصِلِ الأَسَانِيْدِ ގައި بَحْث ތައް ވެއެވެ. سَنَدُ ގައި ހަމައެކަނިވާ އިތުރުކުރުންތައް قَبُوْلُ ކުރުމާއި قَبُوْلُ ނުކުރުމުގެ މައްސަލަ ހަމައަށް ބޮޑެތި عِلْمُ ވެރިން ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެއީ:

(ހ) سَنَدُ ގައި އެހެނިހެން ރަނގަޅުރާވީންނާ خِلاَف ވާން ރަނގަޅު ރާވީއަކު وَصْلُ ކޮށް ނުވަތަ رَفْعُ ކޮށްގެންނަ ގެނައުން قَبُوْلُ ކުރުން.

މިއީ ގިނަ فِقْهُ عِلْمُ ވެރިންނާއި أُصُوْلِيّ ންގެ ރައުޔެވެ.

(ށ) وَصْلُ ކޮށް ނުވަތަ رَفْعُ ކޮށް އެހެން ރަނގަޅު ރާވީންނާ خِلاَفُ ވާން ރާވީއަކު ރިވާކުރިއަސް އެކަން قَبُوْل އެއް ނުކުރެވޭނެއެވެ.

މިއީ حَدِيْث عِلْمُ ވެރިންގެ ތެރެއިން ގިނަބައެއްގެ ގިނަ عِلْمُ ވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވައެވެ.

(ނ) ގިނަބަޔަކު ރިވާކުރާގޮތް قَبُوْلُ ކުރުން.

މިއީ حَدِيْث عِلْمُ ވެރިންގެ ތެރެއިން ބައެއް عِلْمُ ވެރިންދެކެވަޑައިގަތްގޮތެވެ.

(ރ) ޙާފިޡުންގެ ގިނަބަޔަކު ރިވާކޮށްފައިވާ ގޮތް قَبُوْلُ ކުރުން.

މިއީބައެއްحَدِيْث عِلْمُ ވެރިންގެ ތެރެއިން ބައެއް عِلْمُވެރިންދެކެވަޑައިގަތް ގޮތެވެ.

މީގެމިސާލަކީ: لاَنِكَاحَ إِلاَّ بِوَلِيٍّ މި حَدِيْثއެވެ. މާނައީ: “وَلِيއާނުލައި ކައިވެނި صَحَّ އެއްނުވާނެއެވެ.”

މި حَدِيْث ވަނީ يُوْنُسُ بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ السَّبِيْعِيّ އާއި، އޭނާގެ ދަރިފުޅު إِسْرَائِيْلُ އާއި، قَيْسُ بْنُ الرَّبِيْع އާ ތިންކަލުން، أَبُوْإِسْحَاق ގެ ކިބައިން مُتَّصِلُ ކޮށް ރިވާކުރައްވާފައެވެ.

ނަމަވެސް سُفْيَانُ الثَّوْرِيّ އާއި الشُّعْبَة އާ ދެކަލުން ހަމަ أَبُوْإِسْحَاق ގެ ކިބައިން މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ مُرْسَلُ ކޮށެވެ.

* * * * *

الاِعْتِبَارُ وَالْمُتَابِعُ وَالشَّاهِدُ

ރާވީއަކު تَفَرُّدُ ވެފައިވާ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމުގައި، އެހެންބަޔަކު شَامِلُ ވެފައިވޭތޯ سَنَدُ ތައް تَحْقِيْقُ ކޮށްބެލުން

1– الاِعْتِبَارُ وَالْمُتَابِعُ وَالشَّاهِدُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) الاِعْتِبَارُ:

1- ބަހުގެގޮތުން: الاِعْتِبَار އަކީ اعْتَبَرَ މި فِعْلُ ގެ مَصْدَر އެވެ.

الاِعْتِبَارُ ގެ މާނައަކީ، ކަމެއްގެމައްޗަށް، އެކަމަކާގުޅޭގޮތުން އިތުރު مَعْلُوْمَات އެއް ލިބޭތޯ تَحْقِيْقُ ކޮށްބެލުމެވެ.

2- اصْطِلاَحِي މާނައަކީ: އެ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމުގައި، ރާވީއަކު تَفَرُّدُ ވެފައިވާ حَدِيْث އެއް، ރިވާކުރުމުގައި އޭނާއާއެކު އެހެންރާވީއަކު، ނުވަތަ އެތަކެއް ރާވީން ބައިވެރިވެފައިވޭތޯ سَنَدُ ތައް تَحْقِيْقُ ކޮށްބެލުމެވެ.

(ހ) الْمُتَابِعُ: މިއަށް التَّابِعُ ވެސް ކިޔައެވެ.

1- ބަހުގޮތުން: الْمُتَابِعُ ނުވަތަ التَّابِع އަކީ تَابَعَ ، "ކަމެއްގައި ބައިވެރިވެއްޖެ" މި فِعْلُ ގެ اسْمُ فَاعِل އެވެ.

2- اصْطِلاَحِي މާނައަކީ: حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމުގައި ރާވީއަކު تفرُّدُ ވެފައި ވާއިރު، އެ تَفَرُّدُ ވެފައިވާ ރާވީ، އެ حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާ أَصْحَابُ ބަޔަކުގެ އަރިހުން، އެހެން އިތުރު ރާވީއަކު އެ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ބައިވެރިވެ، އެ تَفَرُّدُ ވި ރާވީވެސް އެ حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާ لَفْظُ ން ހަމަ އެއްމާނަގައި، ނުވަތަ ހަމައެކަނި އެއްމާނަގައި، އެ حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވުމަށް ކިޔަނީއެވެ.

(ށ) الشَّاهِدُ:

1- ބަހުގޮތުން: الشَّاهِد އަކީ، الشَّهَادَةُ މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ فَاعِل އެވެ. މިހެންބުނެފައިވަނީ، تفرُّد ވެފައިވާ حَدِيْث އަކީ أَصْلُ އެއް ހުރި حَدِيْث އެއްކަމަށް ހެކިދޭތީއެވެ. އެއީ دَعْوَى ކުރާމީހާގެ دَعْوَى ގައި ތެދުވެރިކަމަށް ހެކިވެރިޔާ ހެކިދޭ ފަދައިން، ރާވީއަކު تَفَرُّدُ ވެފައިވާ حَدِيْث އަކަށް އިތުރު ހެކިދޭ ކަމަށްވާތީއެވެ.

2- اصْطِلاَحِي މާނަ: الشَّاهِد އަކީ ރާވީއަކު އެ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމުގައި تَفَرُّدُ ވެފައިވާ حَدِيْث އެއް، އެ تَفَرُّدُ ވި ރާވީ ރިވާކޮށްފައިވާ لَفْظُ ން އެއްމާނަގައި، ނުވަތަ ހަމައެކަނި އެއްމާނަގައި އެހެންނަމަވެސް އެހެން أَصْحَابُ ބަޔަކުގެ އަރިހުން އެހެނިހެން ރާވީން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

2– الاِعْتِبَار އަކީ التَّابِعُ އާއި الشَّاهِدُ އާ ހޯދުމެވެ؟

الاِعْتِبَار އަކީ، التَّابِعُ އާއި الشَّاهِدُ އާ ހޯދުމަށް ކުރެވޭ މަސައްކަތެވެ. ނަމަވެސް އެއީ އެހެން ބައެއްކަމުގައި ނުބެލެވެ. އެހެނީ الاِعْتِبَار އަކީ، التَّابِعُ އާއި الشَّاهِدُ އާ ހަމައެކަނި ހޯދުމެއްނޫނެވެ. އެހެން عِبَارَة އަކުންނަމަ الاِعْتِبَار އަކީ ބަލާގޮތުގައި تَفَرُّدُ ވެފައިވާ حَدِيْث އަކަށް އިތުރު ރިވާޔަތެއް ހުރިތޯ تَحْقِيْقُ ކޮށް بَحْث ކުރުމުގެ މަސައްކަތެވެ.

3- التَّابِعُ އާއި الشَّاهِدُ ގެ އެނގުންތަކެއް:

التَّابِعُ އާއި الشَّاهِدُ ގެ تَعَارُفُ ގައި ދެންނެވިދާނީ، އެހެންނަމަވެސް ކިޔަ عِلْمُ ވެރިން އެއްބަސްވެގެންވާ مَشْهُوْرُ تَعَارُفُ އެވެ. އެހެންނަމަވެސް މިދާތަނުގައި އެހެން تَعَارُف އެއް ނުވަތަ اصْطِلَاح އެއް ވެއެވެ. އެއީ:

(ހ) التَّابِعُ އަކީ: ރާވީއަކު حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމުގައި تَفَرُّدُ ވެގެންވުމުން، އޭނާ އެ حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާ صَحَابِيّ ގެ އަރިހުން ނުވަތަ އެހެން أَصْحَابُ ބޭކަލެއްގެ އަރިހުން ކަމުގައިވިޔަސް އެހެން ބަޔަކު، އެ حَدِيْث ހަމައެ لَفْظُ ން ރިވާކޮށްފައިވުމެވެ.

(ށ) الشَّاهِدُ އަކީ: ރާވީއަކު حَدِيْث އެއްރިވާކުރުމުގައި تَفَرُّدُ ވެގެންވުމުން، އޭނާ އެ حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާ صَحَابِيّ ގެ އަރިހުން ނުވަތަ އެހެން أَصْحَابُ ބޭކަލެއްގެ އަރިހުންކަމުގައިވިޔަސް އެހެންބަޔަކު އެ حَدِيْث އެމާނަގައި ރިވާކޮށްފައިވުމެވެ.

ބައެއް ފަހަރަށް މިދެނަން އެއްނަމަކާ ބަދަލުވެއެވެ. އެބަހީ: ބައެއް ފަހަރަށް التَّابِعُ އަށް الشَّاهِدُ އެވެސް ކިޔައެވެ. އަދި الشَّاهِدُ އަށް التَّابِعُ އާވެސް ކިޔައެވެ. ކޮންމެ ގޮތެއްގައިވިޔަސް އެއީ މައްސަލައެއް ކަމެއްނޫނެވެ. އެހެނީ الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر ވިދާޅުވެފައިވާ ގޮތުގައިވެސް މިގެ مَقْصَد އަކީ ހަމައެއް مقصد އެކެވެ. އެއީ تَفَرُّدُ ވެގެންވާ حَدِيْث އަކީ أَصْلُ އެއްއޮތް حَدِيْث އެއްކަން ބެލުމުގެ މަގުން تَحْقِيْقُ ކުރުން، އެ حَدِيْث އަށް ގެނައުން ރިވާވެފައިވާނަމަ އެ لَفْظُ ން ނުވަތަ އެމާނައިގައި އެ حَدِيْث ރިވާވެގެންވާ صَحَابِيُّ ގެ އަރިހުން ނުވަތަ އެހެން أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ އަރިހުންވިޔަސް އެ حَدِيْث ރިވާވެގެންވޭތޯ ހޯދައި ބެލުމެވެ.

4- الْمُتَابَعَةُ:

(ހ) الْمُتَابَعَةُ ގެ تَعَارُفُ:

1- ބަހުގެގޮތުން: الْمُتَابَعَةُ އަކީ تَابَعَ، މިބަހުގެ ކަންތައްތަކުގައި އެއްގޮތްވުން ނުވަތަ ކަމެއްގައި އެއްގޮތްވުން، ނުވަތަ ކަމެއްގައި އެއްބާރުލުން ދިނުމާބެހޭ، މި فِعْلُ ގެ مَصْدَر އެވެ.

ވީމާ، الْمُتَابَعَةُ އަކީ ކަމަކާ مُوَافَقَة ވުމެވެ.ނުވަތަ އެއްބަސްވުމެވެ.ނުވަތަ ކަމެއް ވާނުވާގޮތް ބެލުމެވެ.

2- اصْطِلَاحِي މާނަ:حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމުގައި ރާވީއަކާ އެހެން ބަޔަކު ބައިވެރިވެދިއުމެވެ.

(ނ) الْمُتَابَعَةُ ގެ ވައްތަރުތައް:

الْمُتَابَعَةُ ގެ ދެބާވަތެއްވެއެވެ. އެއީ:

1- الْمُتَابَعَةُ التَّامَّةُ: ފުރިހަމަ އެއްބަސްވުން.

މިހެންބުނުވީ، سَنَدُ ގެ ފުރުމުގައި އެރާވީއަކާ އެހެންބަޔަކު ބައިވެރިވެ، مُتَابَعَة ކޮށް حَدِيْث ރިވާކޮށްދެއި ވުމަށެވެ.

2- الْمُتَابَعَةُ الْقَاصِرَةُ: އުނިއެއްބަސްވުން.

މިހެންބުނުވީ، سَنَدُ ގެ ވަކިހިސާބަކުން حَدِيْث ރިވާ ކުރުމުގައި އެރާވީއަކާ އެހެންބަޔަކު ބައިވެރިވެ، مُتَابَعَة ކޮށްދެއިވުމަށެވެ.

5- ބަޔާންވެދިޔަ ކަންތައްތަކުގެ މިސާލު:

މިތާނގައި މިދަންނަވަނީ الْمُتَابَعَةُ التَّامَّة އާއި، الْمُتَابَعَةُ الْقَاصِرَة އާއި، الشَّاهِدُ އާއި، މިއެންމެންގެ ކަމަކަށް الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر ދެއްވާފައިވާ މިސާލެވެ.

الإِمَامُ الشَّافِعِيّ، الأُمُّ ގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ މި حَدِيْث.

عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِيْنَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُوْلَ اللهِ ﷺ قَالَ: الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُوْنَ، فَلاَ تَصُوْمُواحَتَّى تَرَوُا الْهِلاَلَ، وَلاَتَفْطِرُوا حَتَّى تَرَوْهُ، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلاَثِيْنَ. މާނައީ:" (ހަނދުމަހުގެ) މަސްދުވަހަކީ، އޮނަތިރީސްދުވަސް ނުވަތަ ތިރީސްދުވަހެވެ. ފަހެ ތިޔަބައިމީހުން ހަނދުފެނިގެންނޫނީ، ތިޔަބައިމީހުން ރޯދަނުހިފާ ހުރިކަމެވެ. އަދި ހަނދުފެނިގެންނޫނީ، ރޯދަހިފުން ހުއްޓައި ނުލާހުރިކަމެވެ. ފަހެ ހަމަކަނަވަރުން ތިޔަބައިމީހުންގެމައްޗަށް އުޑުމަތި ބަނަވެއްޖެނަމަ، ފަހެ ތިޔަބައިމީހުން ތިރީސްދުވަހުގެ ޢަދަދު ފުރިހަމަކުރާހުރިކަމެވެ."

މި لَفْظُ ން މި حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމުގައި، مَالِكُ ގެފާނުގެ ދަރިވަރުން الإِمَامُ الشَّافِعِيّ ވަނީ تَفَرُّدُ ވެވަޑައިގެންފައިކަމަށާއި، الشَّافِعِيّ ނޫން ބޭކަލަކު މި لَفْظُ ން ރިވާކުރައްވާފައި ނުވާކަމަށް ބައެއް މީހުން ހީކުރެއެވެ. ވީމާ މިއީ الشَّافِعِيّ ގެފާނުގެ غَرَائِبُ ގެ ގޮތުގައި، އެބަހީ: ހަމައެކަނި އެކަލޭގެފާނު ރިވާކުރައްވާފައިވާ ގޮތެއްކަމުގައި، އެބައިމީހުން ބަލާފައިވެއެވެ. އެހެނީ مَالِكُ ގެފާނުގެ ދަރިވަރުން މި حَدِيْث ރިވާކުރި އެހެންރާވީން حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވަނީ "فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدُرُوا لَهُ." މި عِبَارَةُ ން ކަމުގައިވާތީއެވެ.

ނަމަވެސް الاِعْتِبَار ދަންނަވާ، އެބަހީ: އިތުރަށް تَحْقِيقُ ކޮށް ހޯދުމުންއެނގުނީ، الشَّافِعِيّ އާ މުޅިންއެއްގޮތްގޮތުގައި އެބަހީ: الْمُتَابَعَةُ التَّامَّةُ އާއި، މުޅިން އެއްގޮތްނޫންގޮތުގައި، އެބަހީ:الْمُتَابَعَةُالْقَاصِرَةُ ނުވަތަ الْمُتَابَعَةُالنَّاقِصَةُ އާއި، [illegible]،އެބަހީ: الشَّاهِدُ ، މިދެންނެވުނު الشَّافِعِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އަށް ލިބިފައިވާކަމެވެ. އެއީ ތިރީގައި ބަޔާންކޮށްފައިވާ ގޮތުގައިވާނެއެވެ:

(ހ) الْمُتَابَعَةُ التَّامَّةُ:

مَالِكُ ގެފާނުގެ ދަރިވަރުން الشَّافِعِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ سَنَدُ ން عَبْدُ اللهِ بْنُ مُسْلِمٍ الْقَعْنَبِيّ ގެދަރިވަރުން الْبُخَارِيّ މި حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވާ عِبَارَة ގައިވެސް، "فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلاثِيْنَ." މިފަދައިންނެވެ. މާނައީ:"ފަހެ ތިޔަބައިމީހުންގެމައްޗަށް ވިލާގަނޑު ބަނޑުވެއްޖެނަމަ، ފަހެ ތިޔަބައިމީހުން ތިރީސްދުވަހުގެ ޢަދަދު ފުރިހަމަކުރާށެވެ."

(ށ) الْمُتَابَعَةُ الْقَاصِرَةُ:

الإِمَامُ اِبْنُ خُزَيْمَة ، އަންނަނިވި سَنَدُ ން ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث.

عَنْ عَاصِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ،عَنْ أَبِيْهِ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ،عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ : (فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ) "فَكَمِّلُوا ثَلاثِيْنَ." މާނައީ:"(ފަހެ ތިޔަބައިމީހުންނަށް ވިލާގަނޑު ބަނޑުވެއްޖެނަމަ) ފަހެ ތިރީސްދުވަސް ފުރިހަމަކުރާށެވެ."

(ނ) الشَّاهِدُ:

الإِمَام النَّسَائِيّ، އަންނަނިވި سَنَدُން ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث.

مُحّمَّدُ بْنُ حُنَيْنٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ "فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُواالْعِدَّةَ ثَلاَثِيْنَ." މާނައީ: "ފަހެ ތިޔަބައިމީހުންނަށް އުޑުމަތިބަނޑުވެއްޖެނަމަ، ފަހެ ތިޔަބައިމީހުން ތިރީސްދުވަހުގެ އަދަދު ފުރިހަމަކުރައްވާށެވެ."

* * * * *

ފަސްވަނަ ބާބު

صِفَةُ مَنْ تُقْبَلُ رِوَايَتُهُ وَمَا يَتَعَلَّقُ بِذَلِكَ
مِنَ الْجَرْحِ وَالتَّعْدِيْلِ

އެމީނެއްގެ حَدِيْث قَبُوْلُ ކުރުމަށް ރާވީއެއްގެ ސިފަތަކާއި އަދި
މިކަމާގުޅިގެންރާވީއަކު طَعْنُ ކުރުމަށް شَرْطُ ތަކާއި،
އަދި އޭނާގެ ބަސް قَبُوْلُ ކުރުމަށް شَرْطُ ތައް

ފުރަތަމަ بَحْث: ރާވީގެކިބައި ހުރުން ލާޒިމުވާ ކަންތައްތަކާއި،
އޭނާގެ ބަސް قَبُوْلُ ކުރުމަށް شَرْطُ ތައް

ދެވަނަ بَحْث: الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ ގެ މައްޗަށް ބިނެވިފައިވާ
ފޮތްތަކުގެ މައްޗަށް އަވަސްކަލިއެއް

ތިންވަނަ بَحْث: الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ ގެ ދަރަޖަތައް

ފުރަތަމަ بَحْث

ރާވީގެ ކިބާގައި ހުރުން ލާޒިމުވާ ކަންތައްތަކާއި، އޭނާގެ ބަސް قَبُوْلُ ކުރެވޭ شَرْطُ ތައް

1- އިސްބަސް:

رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ حَدِيْث ތައް، ފަހުގެ ޖީލުތަކާހަމައަށް، އާދެ! އަޅުގަނޑުމެންނާ ހަމައަށް نَقْلُ ވެގެން އައުމުގެ ސަބަބަށްކަމުގައިވަނީ، އެބަސްފުޅުތައް ނުވަތަ حَدِيْث ފުޅުތައް نَقْلُ ކުރި ރާވީންނެވެ. އެ حَدِيْث އެއް صَحَّ ވުމާއި ނުވުން ބިނާވެފައިވަނީ، އެ حَدِيْث نَقْلُ ކުރި ރާވީންގެމައްޗަށެވެ. އަދި އެބައިމީހުން އެ حَدِيْث ތައް نَقْلُ ކޮށްފައިވާ ގޮތުގެމައްޗަށެވެ. އެހެންކަމާއެކު حَدِيْث عِلْمُ ވެރިންވެސް، ރާވީއަކު نَقْلُ ކުރާ خَبَر އެއް، ނުވަތަ ރިވާކުރާ حَدِيْث އެއް قَبُوْلُ ކުރުމަށް، ވަރަށް ހަރުދަނާ، އެހާމެ ސާބިތުކަންބޮޑު شَرْطُ ތަކެއް ކަނޑައަޅުއްވާފައެވެ. އެ شَرْطُ ތަކާމެދު ވިސްނައި ފުދުން، އެބޭކަލުންގެ ވިސްނުންފުޅުގެ ތޫނުފިލިކަމާއި، އެބޭކަލުން اخْتِيَارُ ކުރައްވާފައިވާ أُصُوْلُ ތަކުގެ ފުރިހަމަކަމާއި، ހަރުދަނާކަން ހާމަވެއެވެ.

ރާވީގެކިބާގައި ހުރުމަށް ލާޒިމުކުރައްވާފައިވާ شَرْطُ ތަކާއި، އޭނާގެ ބަސް قَبُوْلُ ކުރުމާއި ނުކުރުން އެމައްޗަށްބިނާވެފައިވާ شَرْطُ ތަކަކީ، ކޮބައިތޯއާއި އެއްވެސް އެއްމަތީގެބަޔަކު ކަނޑައަޅާފައިވާ شَرْطُ ތަކެއްނޫނެވެ. އަދި ކީއްތޯއެވެ؟ އެއީ تَرَقِّي ވެފައިވާ އަދުގެދުނިޔޭގައި، އެކިކަންކަމުގައި ހަރުދަނާ أُصُوْلُ ތަކާއި،قَوَاعِدُ ތައް ކަނޑައެޅިފައިވާކަމަށް دَعْوَى ކުރާ މިޒަމާނުގައިވެސް، خَبَرُ ތައް نَقْلُ ކުރުމުގެމައްސަލަ އެފަދަ

ހަރުދަނާ أُصُوْل ތަކެއް ދެއްކިފައިނުވާފަދަ މަތިވެރި أُصُوْلُ ތަކެކެވެ. އެހެނީ، މިޒަމާނުގެ خَبَرُ ފަތުރާ ވަސީލަތްތަކުން، ފަތުރަމުންދާ خَبَرُ ތަކާއި، ތެދުގެމައްޗަށް ބިނާ ވެފައިވާ خَبَرُ ތެދެއްކަން يَقِيْن ކުރުމަށްޓަކައެވެ. رَسْمِي خَبَرُ ފަތުރާ ޗެނަލްތަކުން ފަތުރާ ވަރަށްގިނަ خَبَرަކީ، ދޮގެއްކަން، ކިތަންމެފަހަރަކު ސާބިތުވެފައިވެއެވެ.

ސަބަބަކީ، އެ خَبَرُ ތައް ތައްޔާރުކުރާ މީހުންނާއި، ހުށަހަޅާމީހުންނަކީ، “ކޮންކަހަލަ ބައެއްކަން“ ނޭނގުމެވެ. ނުބެލުމެވެ. އެއީ ތެދުވެރި ބަޔަކަށްނުވުމެވެ. “مَجْهُوْلُ” މީހުންކަމުގައިވުމެވެ. خَبَرُ ތަކުގެ ތެދު، ދޮގު އޮޅިދިއުމުގެ އަސްލަކީ، އެ خَبَرُ ރާވީއެއްގެ ކިބާގައިވާ ނުރަނގަޅު ސިފަތައް ހިފައި އޮންނަކަމުންނެވެ.

2– خَبَرُ ރާވީއެއްގެ ބަސް قَبُوْلُ ކުރެވޭ شَرْطُ ތައް:

حَدِيْث އާއި فِقْهُ ގެ عِلْمُ ވެރިން އެއްބަސްވާގޮތުގައި، ރާވީއަކީ، ނުވަތަ خَبَر އެއްޗޭ މީހާ، ތެދުވެރި މީހަކުކަމުގައި قَبُوْلُ ވެވޭނީ، އެމީހެއްގެ ކިބާގައި މައިގަނޑު ދެ شَرْطއެއް ފުރިހަމަވެގެންނެވެ. އެއީ الْعَدَالَة އާއި الضَّبْط އެވެ.

(ހ) الْعَدَالَةُ:

الْعَدَالَة އޭ ބުނެވޭބަހުގެ މާނައަކީ، ރާވީއަކީ، މުސްލިމަކުކަމުގައިވުމާއި، بَالِغُ ވެފައިވާމީހަކުކަމުގައިވުމާއި، ބުއްދިސަލާމަތުންހުރި މީހަކުކަމުގައިވުމާއި، فَاسِقُ ކަމުން ސަލާމަތްވެގެންވާ މީހަކުކަމުގައިވުމާއި، އަދި މުރުއްވަތްތެރިކަން ގެއްލިފައިވާ މީހަކު ކަމުގައި ނުވުމެވެ.

(ށ) الضَّبْطُ:

ރާވީއެއްގެކިބާގައި الضَّبْطُ ފުރިހަމަވުމޭ ބުނެވޭބަހުގެމާނައަކީ، އެ خَبَرُ ދޭ ރާވީއަކީ، އެހެނިހެން އިތުބާރުހުރި ރާވީންނާ خِلَاف ވެފައިވާ މީހަކު ކަމުގައި ނުވުމާއި، ހަނދާން ބަލިމީހަކުކަމުގައި ނުވުމާއި، ބޮޑެތި ކުށްތައް ހިނގާ މީހަކުކަމުގައި ނުވުމާއި، غَافِلُ ކަން އެކުލެވިގެންވާ މީހަކުކަމުގައި ނުވުމާއި، ވަހުމުތަކާއި ޝައްކުތަކެއް ގިނަ މީހަކު ކަމުގައި ނުވުމެވެ.

3- ރާވީއެއްގެ ކިބާގައި عَدَالَةُ ސާބިތުވާނީ ކިހިނެއް؟

ރާވީއެއްގެ ކިބާގައި عَدَالَةُ ސާބިތުވާނީ ދެކަމަކުންކުރެ ކަމަކުންނެވެ. އެއީ:

(ހ) عَدْلُ ވެރި ދެމީހުން ހެކިދިނުމުން، އެބަހީ: ރާވީންގެ حَالَةُ އޮޅުންފިލުވައި تَحْقِيقُ ކުރެއްވި عِلْمُ ވެރިންގެ ތެރެއިން ދެބޭކަލުން، ނުވަތަ އޭގެތެރެއިން މަތީފަންތީގެ އެއްބޭކަލަކު، އެވެސް ރާވީއަކީ عَدْلُ ވެރިއެއްކަމަށް ވިދާޅުވެފައިވުމުންނެވެ. ނުވަތަ:

(ށ) އެރާވީއަކީ عَدْلُ ވެރިއަކުކަމުގައި، މީސްތަކުންގެ ދެމެދުގައިمَشْهُوْرُ ވެފައިވާ ވިހާކަމުވުމުންނެވެ.عِلْمُ ވެރިންގެމެދުގައި އެމީހެއްގެ ތަޢުރީފުވެރިކަމާއި، އަމާނާތްތެރިކަމާއި، ވިސްނުމުގެ ގާބިލުކަމާއި، ހަނދާންތެރިކަމާއި ބޭފުޅުންގެ ތަޢުރީފު ހުރުމުން، އަދިހަމަ مَشْهُوْرُ ވެފައި ވާނަމަ، އެމީހަކާމެދު ތަޢުދީލުކުރުމަކަށް އިތުރު ބޭފުޅަކު ބޭނުމެއްނުވެއެވެ. އެފަދަ ބޭފުޅުންގެ ތެރޭގައި، މާލިކީ مَذْهَبُ ގެ إِمَامُ ނަމާއި، سُفْيَانُ الثَّوْرِيّ އާއި، سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَة އާއި، الأَوْزَاعِيّ އާއި އެފަދަ އެހެން ބޭފުޅުންނެވެ.

4- عَدَالَةُ ސާބިތުކުރުމުގައި اِبْنُ عَبْدِ الْبَرّ ދެކެވަޑައިގަންނަވާގޮތް:

ابْنُ عَبْدِ الْبَرّ ދެކެވަޑައިގަންނަވަނީ، "ކޮންމެ عِلْمُ ބަލަހައްޓާ، އަދި عِلْمِي ކަންކަމާއިގެން مَشْغُوْلُ ވެއްޖެކަމުގެ عِلْمُ ވެރިޔާ، އޭނާގެ عَدْلُ ވެރިކަމުގެ މައްސަލަ ހާމަވެގެން ނުވާހިނދަކު.އޭނާގެ ވެރިޔާބޭފުޅުން އެކަމަކަށް ޖަރަހަވެރިއަކު ނުފެންނަތާ ކަމެއް ސާބިތުވެއްޖެއްޔާމުން ދަރަޖަނުން އޭނާއަކީ عَدْلُ ވެރިއަކަށްކަމުގައި ބެލެވޭނެއެވެ."

اِبْنُ عَبْدِ الْبَرّ ގެ ދެކެވަޑައިގަތުމަށް އޭނާ دَلِيْل އެއްކަމުގައި ބައްލަވާފައިވަނީ އަންނަނިވި حَدِيْث އެވެ. "يَحْمِلُ هَذَا الْعِلْمَ مِنْ كُلِّ خَلَفٍ عُدُوْلُهُ، يَنْفُوْنَ عَنْهُ تَحْرِيْفَ الْغَالِيْنَ، وَانْتِحَالَ الْمُبْطِلِيْنَ، وَتَأْوِيلَ الْجَاهِلِيْنَ."

މާނައީ: "ކޮންމެ ޖީލެއްގެ ތެރެއިން عَدْلُ ވެރިންގެ ބަޔަކު، މި عِلْمُ އުފުލަހައްޓާނެއެވެ. ހައްދުފަހަނައަޅާ ގޮސްފައިވާ މީހުންގެ تَحْرِيْفُ ތަކުންނާއި، حَقُّ ނޫން އެއްޗެއް ދެއްކުމަށް ބުނާބަސްތަކުން، ޖާހިލުންގެ تَأْوِيلُ ތަކުން އެބޭފުޅުން، އޭގެން حِمَايَة ކުރާނެއެވެ."

ނަމަވެސް ابْنُ عَبْدِ الْبَرّ ދެކެވަޑައްވާގޮތަކީ، މިފަންނުގައި ފުންނާބުއުސް އިމާމުންނަކީ އެހެންބަޔަކުން قَبُوْلُ ކުރައްވާ ގޮތެއްނޫނެވެ. ސަބަބަކީ، އެއީ اسْتِدْلاَلُ ކުރައްވާ حَدِيْثއަކީ، صَحَّ سَنَد އަކުން ސާބިތު حَدِيْث އެއްކަމުގައިނުވާކަމެވެ. އަދި صَحَّ ގޮތުން ސާބިތުވެފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވިޔަސްވެސް އެ حَدِيْث ގައިވާ "يَحْمِلُ هَذَا الْعِلْمَ مِنْ كُلِّ خَلَفٍ عُدُوْلُهُ." މާނައީ: "ކޮންމެ ޖީލެއްގެތެރެއިން عَدْلُ ވެރިންގެ ތެރެއިންބަޔަކު، މި عِلْمُ އަށަގެންނަން ފުރިހަމަކޮށްދޭނެއެވެ." މި عِبارَة ގެ އިތުރުން މާނައިން ދެނެގަތެވޭގޮތުގައި ކޮންމެ ޖީލެއްގެ މީހުންގެތެރޭގައި عَدْلُ ވެރިންނަށްބަރޯސާވެސް މި عِلْمُ ހިފަހައްޓަން އަށަގެންނަން ފުރިހަމަކޮށްދޭނެކަމުގައި އެބުނުއްވާކަމެއްނޫނެވެ.

5- ރާވީއެއްގެ ހިބާގައިވާ ضَبْطُ ގެ ފުރިހަމަކަން އެނގޭނީކިހިނެއް؟

ރާވީއެއްގެ ހިބާގައިވާ ضَبْطُ ގެ ފުރިހަމަކަން އެނގޭނީ، އޭނާ ރިވާކުރާ ހަދީސް ރިވާޔަތްތަކާ އެހެނިހެން އިމާމުންގެ ثِقَة ރާވީން އެއްބަސްވާނަމައެވެ. އެހެނިހެން ފުންނާބުއުސް އިމާމުންގެ ރާވީން، އޭނާ ރިވާކޮށްފައިވާ ރިވާޔަތްތަކާ އެއްބަސްވާނަމަ (އެބަހީ: އެބައިމީހުން ރިވާކޮށްފައިވާގޮތާ އޭނާ ރިވާކުރާގޮތް ތަފާތުވެފައިނުވާނަމަ) ބެލެވޭނީ، އެރާވީއަކީ، އޭނާގެ ހިބާގައިވާ ضَبْطُ ގެބައި ފުރިހަމަ މީހެއްކަމުގައެވެ. އެބައިމީހުންނާ މަދުފަހަރަކު އޭނާ خِلاَفُ ވެފައިވިޔަސް، އޭނާގެ ހިބާގައިވާ ضَبْطُ ގެބައި އުނިކަމަކަށް ބެލެވޭނެކަމެއްނޫނެވެ. ނަމަވެސް އެބައިމީހުން ފުންނާބުއުސް އިމާމުންގެ ރާވީންނާ އޭނާ خِلاَفُ ވުން ގިނަކަމުގައިވާނަމަ ބެލެވޭނީ، އޭނާއަކީ ضَبْطُ ގެބައި އުނި މީހެއްކަމުގައެވެ. އަދި އެފަދަމީހަކު ރިވާކުރާ ރިވާޔަތަކީ حُجَّة އެއްކަމުގައި ނުބެލެވޭނެއެވެ.

6- ފުރިހަމައަށް ބަޔާންކުރުމެއްނެތި ރާވީއަކު طَعْنُ ކޮށް، ނުވަތަ تَوْثِيقُ ކޮށްފައި ވާނަމަ، އެކަން قَبُوْلُ ކުރެވޭނީހެއްތޯ؟

(ހ) ރާވީއަކު تَوْثِيقُ ނުވަތަ تَعْدِيلُ ކޮށްފައިވާނަމަ، އެބަހީ: އެމީހަކީ عَدْلُ ވެރިކަމާއި ހަނދާންހުރުން ފުރިހަމަ، فَاسِقُ ކަމެއްނެތް، އިމާމުންގެ މިހާކަމުގައި

ބަޔާންކޮށްދީފައިވާނަމަ، ދީނީ عِلْمُ ފުރިހަމަކުރެއްވި ބޭކަލަކު، ސަބަބު ބަޔާންކޮށްދީފައި ނުވިޔަސް އެކަން قَبُوْلُ ކުރެވޭނެއެވެ. އެހެނީ تَوْثِيقُ ނުވަތަ تَعْدِيلُ ކުރުމު ސަބަބުތަކަކީ، ވަރަށްގިނަ ކަންތައްތަކެއް ކަމުގައިވުމާއި، އެހުރިހާކަމެއް ބަޔާންކުރުމަކީ ދަތިކަމަކަށްވާތީއެވެ. އަދި އެހުރިހާ ސަބަބުތައް ބަޔާންކުރަން މިހެން އިމާމުންނަށް ބޭނުންވެއްޖެނަމަ ބަޔާންކުރާނީ ކޮންކަމެއް ކަމާއި ކުރިމަތިވާނެ ބޭނުންތަކާ ބެހޭގޮތުން ނުނިމޭ ސުވާލުތަކެއް އުފެދޭނެއެވެ. ނުވަތަ ބަޔާންކުރާ ބޭފުޅާއަށް ބަޔާންކުރަން ނުކުޅެދިދާނެއެވެ. ނުވަތަ ބަޔާންކުރާކަމުގައިވިޔަސް މިފަދަ އެއްޗެއް ކުރިމަތިވެދާނެއެވެ. ކުރެވޭނީ ބަޔާންކޮށްދޭ އިމާމުގެ ވިސްނުމަށް ބަރޯސާވެގެން ކަމުގައިވާނީއެވެ.

(ށ) ނަމަވެސް މިހެން طَعْنُ ކުރާނަމަ، ނުވަތަ مَجْرُوْحُ ކުރާނަމަ، އެބަހީ: އިމާމުންގެ މިހެން ކުރައްވައިގެން ބޭނުންނަމަ، އެއީ އެކަމުގެ ފުރިހަމަ ބަޔާން ދެއްވައިގެން ކަމުގައިވާނެއެވެ، تَفْصِيل އާއެކު ބަޔާންކޮށްދެއްވުމުން قَبُوْلُ ކުރެވޭނީއެވެ. ސަބަބަކީ، އެކަންތައްތަކުގެ ބާވަތް ކުރުމަށް ދިމާވާ ސަބަބުތަކާމެދު ތަފާތު ހިޔާލުތައް ހުރުމެވެ. އަދި އަނެއްސަބަބަކީ، ކަންކުރާގޮތް މިހެން އިމާމު ގޮތުން ނުކުތުމަކީ ބަލައިގަނެވޭ އެއްކަމެއް ނޫނީ، އިމާމުންގެ ތެރޭގައިވާ މީހުންގެ ބުއްދީގެ ތަފާތުކަމުން ބަޔާންކުރެވޭ ސިފަތަކަކީ އެއްގޮތަކަށް ނުވާތީއެވެ.

اِبْنُ الصَّلَاح ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "فِقْه އާއި أُصُوْلُ ގެ عِلْمُ ފުރިހަ މިކަންވަނީ މިގޮތަށް ބަޔާންކުރެވިފައިވާނެ ގޮތެއް ކަމަށްވެއެވެ." الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ އާއި الْحَافِظُ اِبْنُ حَجَر ވެސް ބައެއްކަންކަމާ ގުޅޭގޮތުން حَدِيْث عِلْمُ ގެ ހުރިހާ مُهِمُّ حَافِظُ ންނާއި إِمَامُ ންނެވި، މިގޮތް قَبُوْلُ ކުރައްވާފައެވެ. (އެބަހީ: ސަބަބު ބަޔާން ކުރައްވާނުލައި ރާވީއަކު مَجْرُوْحُ ކޮށް طَعْنُ ކޮށްފައިވާކަން އެހިސާބުން ބަލާ قَبُوْلُ ކުރުމަކީ ހުރިހާ ބޭފުޅުންނެވެ.)

އެހެންކަމުން الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِمُ ފަދަ ފުރިހަމަ އިމާމުން ވާރިދުކުރެއްވި ތަފާސީލީ أُصُوْلُ قَبُوْلُ ކުރައްވާފައެވެ. އެބޭކަލުންނެވި ރިވާކުރެއްވި عِلْمُ ފުރިހަ ސަބަބު ބަޔާންކުރައްވާނުލައި مَجْرُوْحُ ކުރައްވާފައިވާ އެތައް ރާވީންގެ ރިވާޔަތުން حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައެވެ. މިގޮތުން عِكْرِمَة، عَمْرُوبْنُ مَرْزُوْق ފަދަ ރާވީންގެ ރިވާޔަތުން ރިވާކުރައްވާފައެވެ

حَدِيْث، الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ވަނީ، قَبُوْلُ ކުރައްވާފައެވެ. އަދި سُوَيْدُ بْنُ سَعِيْد ފަދަ ބައެއް ރާވީންގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث، الإِمَامُ مُسْلِمُ ވެސް ވަނީ قَبُوْلُ ކުރައްވާފައެވެ.

މިފަދަ ރާވީންނަކީ، އެބައިމީހުންގެބަސް قَبُوْلُ ނުކުރެވޭނީ ސަބަބަކީ ކޮބައިކަން ބަޔާންކުރައްވާފައެއްނުވި ބައެއް عِلْمُ ވެރިން مَجْرُوْحُ ރާވީންކަމުގައި ކަނޑައެޅުއްވާފައިވާ ބައެއްކަމެވެ. الإِمَامُ أَبُوْدَاوُد ވެސް ހިންގަވާފައިވަނީ މިގޮތުންނެވެ. މިއިންތާރަވެ އުސޫލަކީ، ރާވިޔަކު طَعْنُ ކޮށް އޭނާގެބަސް قَبُوْلُ ނުކުރެވޭފަދަ مَجْرُوْحُ މީހަކުކަމުގައި ބަޔާންކޮށްފައިވާނަމަ އެކަންކުރަންވާނީ، އެމީހެއްގެބަސް قَبُوْلُ ކުރަންޖެހޭނީ ކޮންސަބަބަކާހުރެކަން ހާމަކުރުމާ އެކުގައިކަމެވެ. ހަމައެކަނި “އެވިނިމީހާ، އިތުބާރު ކުރުމުގައި ނޫނޭ” ބުނުމަކީ عِلْمُ ވެރިން قَبُوْلُ ކުރައްވާގޮތްއެއްނޫންކަމެވެ.

(ނޯޓް: حَقِيْقَةُ ގައި މީހެއްގެ އިތުބާރުގެއްލި، އެމީހެއްގެ އަގުވެއްޓޭފަދަ ބަހެއް މީހަކަށް ނިސްބަތްކުރުމުގައި، ވަރަށްބޮޑު ކަމެއްކަމުގައި. عَامُّ ގޮތެއްގައި އެއީ ދީނީގޮތުން ހެއްދެވުމެއްކަމެއްނޫނެވެ. އެހެންކަމާއެކު މިކަމުގައި عِلْمُ ވެރިންވަނީ ވަރަށްބޮޑަށް ރައްކާތެރިވެވޮޑިގެންވަނީ. ނަބިއްޔާ ﷺ ގެ حَدِيْث ތައް ހައްކާތެރި ކުރުމުގެ ތުތުން ނޫނަސް، މީހުންގެ ތަފާސީލުތަކާއި، މީހުންގެ އިތުބާރު ގެއްލޭގޮތްތަކާއި އަދި މިކަން ނިސްބަތްކުރުމުގައި، އެމީހުންގެބަހުގައި ކުރިހަމަކަން ހޯދިގެންކަމަށްވިޔަސް، ހެއްކަކަމެއް ނޫންކަމުގައި عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު حَدِيْث عِلْمُ ގައި ފުންނާބުރުސް عِلْمُ ވެރިންވަނީ، މީހުންގެ އިތުބާރުނެތްކަން ހާމަކަން، مَجْرُوْحُ ކުރަން ޖެހިއްޖެނަމަ، އެކަން އެހެންވީގޮތް ވަކިންކޮށްގެން ސަބަބާއެކު ހާމަކުރަންޖެހޭނެކަމަށް ކަނޑައަޅުއްވާފައެވެ. “މުޤައްދިމާ”)

7– އެވިނި ރާވިޔަކީ އިތުބާރުހުރި މީހަކުކަމުގައި ނުވަތަ އިތުބާރުނެތް މީހަކު ކަމުގައި ހަމައެކަނި މީހަކު ބަޔާންކޮށްފައިވުމުން އެކަން قَبُوْلُ ކުރެވޭނެތަ؟

(ހ) جُمْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިންގެ ގޮތުގައި مَقْبُوْلُ ބަހަކީ، ރާވީއެއްގެ حَالَةُ ބަޔާންކޮށް، އެންމެ عِلْمُ ވެރިއަކު ވިދާޅުވެފައިވާބަސް قَبُوْلُ ކުރެވޭނެއެވެ.

(ށ) ބައެއް عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވަނީ ދެ عِلْمُ ވެރިއަކު އެއްގޮތަކަށް ވިދާޅުވެފައިވުމުންނޫނީ އެކަން قَبُوْل އެއް ނުކުރެވޭނެކަމަށެވެ.

8- އެއްރާވީއަކާބެހޭގޮތުން، އެއީ އިތުބާރުހިފެވޭ މީހެއްކަމުގައި އިތުބާރުނުހިފެވޭ މީހެއްކަމަށް عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވާނަމަ ހަދާނީކިހިނެއް؟

އެކަކާބެހޭގޮތުން ތަފާތު عِلْمُ ވެރިންދެގޮތަކަށް ބަޔާންކުރައްވާފައިވާނަމަ، މިކަމުގައި تَفْصِيْل އަކަށް ދާންޖެހެއެވެ. މިގޮތުން:

(ހ) ސަބަބު ބަޔާންކުރުމާއެކު އެމީހަކީ އިތުބާރުނުހިފެވޭ މީހެއްކަމަށް ބަޔާންކޮށްފައިވާނަމަ، އެބަހަށް އިސްކަންދޭންޖެހޭނެއެވެ.

(ށ) ބައެއް عِلْمُ ވެރިން ބުރަވެގަތްވަނީ، ކޮންމެ ގޮތަކަށް عِلْمُ ވެރިންގެ ބަސްތައްއައިސްފައިވިއަސް (އެބަހީ: تَفْصِيْل ބަޔާންކުރުމަކާނުލައި ކަމަށްވިޔަސް) ރާވީއަކީ އިތުބާރު ނުކުރެވޭ މީހެއްކަމަށް ބަޔާންކުރައްވާ عِلْمُ ވެރިންނަށްވުރެ، އެއީ އިތުބާރުކުރެވޭ މީހެއްކަމުގައިވިދާޅުވާ عِلْمُ ވެރިންގެ عَدَدُ ގިނަނަމަ، ބުރަވާންޖެހޭނީ އެއީ އިތުބާރުކުރެވޭ މީހެއްކަމަށް ބަޔާންކުރައްވާ عِلْمُ ވެރިންގެބަހަށެވެ.

ނަމަވެސް، މިއީ عِلْمُ ވެރިންގެ أَغْلَبِيَّة ދެކެފައިވާ ބަޔަކުންނެވެ.

9- عَدْلُ ވެރި ރާވީއަކު މީހެއްގެ ގޮތުން ރިވާކޮށްފައިވުމުގެ حُكْمُ އަކީ ކޮބާ؟

(ހ) عَدْلُ ވެރި ރާވީއަކު މީހެއްގެ ގޮތުން ރިވާކޮށްފައިވުމަކީ، އެ ރިވާކުރުން ވުމަކީ(އެބަހީ: عَدْلُ ވެރި ރާވީގެ شَيْخُ ނުވަތަ أُسْتَاذ އަކީ) عَدْلُ ވެރިއަކު ކަމުގައި ބުނުން ތަޢުދީލުކުރުމަކަށް ނުވާނެއެވެ. ގިނަ عِلْمُ ވެރިންގެ ބަހަކީ މިއެވެ.

ނަމަވެސް މަދުބަޔަކު އެއީ، އެރިވާކުރެއްވުމަކީ عَدْلُ ވެރި، އިތުބާރު ކުރެވޭ ވެރިއެއްކަމުގައި ބަޔާންކުރެއްވުމެއްކަމުގައި ބައްލަވައެވެ. ނަމަވެސް މިއީ، ގިނަ علم ވެރިން قَبُوْلُ ކުރައްވާބަހެއްނޫނެވެ.

(ނ) حَدِيْث އެއްގައި އައިސްފައިވާ ގޮތާ އެއްގޮތަށް عِلْمُ ވެރިޔަކު عَمَلُ ކުރެއްވުމަކީ، އަދި އެއާއެއްގޮތަށް އޭނާ ފަތުވާދެއްވުމަކީ، އެ حَدِيْث އަކީ صَحَّ حَدِيْث އެއްކަމުގައި ބެލެވޭނެ ސަބަބެއްނޫނެވެ.

ހަމައެފަދައިން، حَدِيْث އެއްގައި ބަޔާންވެފައިވާގޮތާ عِلْمُ ވެރިޔަކު خِلاَفُ ވުމަކީ، އަދި އެ حَدِيْث ގައި ވާގޮތާ خِلاَف އަށް عِلْمُ ވެރިޔަކު ފަތުވާދެއްވުމަކީ، އެ حَدِيْثއަކީ صَحّ ނޫން حَدِيْث އެއްކަމުގައި ބެލޭނޭ، އަދި އެ حَدِيْث ރިވާކުރި ރާވީންނަކީ އިތުބާރުނެތް ބަޔަކުކަމުގައި ބަލަންޖެހޭނެ ސަބަބެއްވެސްނޫނެވެ.

ނަމަވެސް ބައެއް عِلْمُ ވެރިންވިދާޅުވަނީ، މިއީ ދެގޮތުގައިވެސް قَبُوْلُ ކުރެވޭނެ ކަމެއްކަމުގައެވެ. الآمِدِيّ ގާއި ބައެއް أُصُوْلِيّ ން މިގޮތް قَبُوْلُ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. މައްސަލަ އަކީ ވަރަށްދިގުކޮށް ވާހަކަ ދެކެވިފައިވާ މައްސަލައެކެވެ.

10– އެމީހެއްގެ ކިބާގައިވާ فَاسِقُ ކަމަކުން تَوْبَة ވެފައިވާމީހާގެ ރިވާޔަތުގެ حُكْم:

(ހ) އޭނާގެ ކިބައިގައިވާ فَاسِقُ ކަމަކުން رُجُوْعْވެ، تَوْبَة ވެފައިވާމީހާގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث قَبُوْلُ ކުރެވޭނެއެވެ.

(ނ) ނަމަވެސް رَسُوْلُ الله ﷺ ގެ މައްޗަށް ދޮގުހަދައިގެން ބަސްތަކެއް نِسْبَة ކޮށްފައިވާ ދޮގުވެރިޔަކު تَوْبَة ވިއަސް، އޭނާގެ ކިބައިންރިވާވެފައިވާ ބައެއް قَبُوْلُ އެއް ނުކުރެވޭނެއެވެ.

11– [illegible] حَدِيْث އުނގަންނައިދިނުމަށް އުޖޫރަނަގާމީހާގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث قَبُوْلُ ކުރުމުގެ حُكْم:

(ހ) الإِمَامُ أَحْمَد އާއި، إِسْحَاقُ بْنُ رَاهُوَيْه އާއި، ابْنُ أَبِي حَاتِم ފަދަބައެއް عِلْمُ ވެރިންވިދާޅުވާގޮތުގައި [illegible] حَدِيْث އުނގަންނައިދިނުމަށް އުޖޫރަނަގާ ފަރާތެއްގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އަކީ قَبُوْلُ ކުރެވޭނެ އެއްޗެއްނޫނެވެ.

(ނ) أَبُوْنُعَيْم (فَضْلُ بْنُ دُكَيْن) ފަދަ ބައެއް عِلْمُވެރިން ވިދާޅުވާގޮތުގައި އުޖޫރަ ނަގާމީހާގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْثُ ވެސް قَبُوْلُ ކުރެވޭނެއެވެ.

(ށ) މީހުންނަށް حَدِيْث އުނގެންނައިދިނުމުގައި އަވަދިނެތި އުޅެންޖެހުމުގެ ސަބަބުން، ތިމާގެ އަނބިދަރިންނަށް ކާންބޯންދިނުމަށް ތަކެތި ހޯދުމަށް ދަތިވެފައިވާ މީހަކުނަމަ، حَدِيْث އުނގެންނައި ދިނުމަށް އުޖޫރައްހިފުން ހުއްދަކަމުގައި أَبُوإِسْحَاقَ الشِّيْرَازِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

12– އެމީހެއްގެ ކަންފަސޫރަކަން، ނުވަތަ އަނެކުން ލައިދިނުމުން قَبُوْلُ ކުރާކަން، ނުވަތަ ހަނދާންނެތުން ބޮޑުކަމަށް مَشْهُوْرُ ވެފައިވާމީހެއްގެ ރިވާޔަތް قَبُوْلُ ކުރުމުގެ حُكْم:

(ހ) އެމީހަކު حَدِيْث އަޑުއަހައި ލިބިގަތުމުގައި ނުވަތަ އަނެކުންނަށް حَدِيْث އުނގެންނައި ދިނުމުގައި ކަންފަސޫރަ، ފަރުވާކުޑަމީހަކަމަށް مَشْهُوْرُ ވެފައިވާމީހެއްގެ ކިބައިން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެއް قَبُوْلُ އެއް ނުކުރެވޭނެއެވެ.

މިސާލަކަށް أُسْتَاذُ ގެކިބައިން حَدِيْث އަޑުއަހާއިރު ނިދައިއުޅޭމީހުން، ނުވަތަ ކުށްދިރުވާފައިނުވާ ފޮތަކުންބަލައިގެން މީހުންނަށް حَدِيْث ކިޔައިދީއުޅޭމީހެއްގެ ކިބައިން ރިވާކޮށްފައިވާ އެއްޗެއް قَبُوْل އެއް ނުކުރެވޭނެއެވެ.

(ށ) ހަމައެހެންމެ މީހުންނަށް އެމީހަކު حَدِيْث އެއް ބަޔާންކޮށްދެމުންދާއިރު އެހެންމީހުން ލައިދޭއެއްޗެއް، އެއީ، އޭނާ ބަޔާންކޮށްދޭ حَدِيْثُ ގެ عِبَارَة އެއްކަން ނުވަތަ ނޫންކަން އެނގުމެއްނެތި، ހަރައިދިން އެއްކަމާއިކު އަނޫރިވާކުރު حَدِيْث ބަޔާންކުރުމުގެ މީހުންގެ ކިބައިން ރިވާކޮށްފައިވާ އެއްޗެއްވެސް قَبُوْل އެއްނުކުރެވޭނެއެވެ.

(ނ) އެމީހަކު حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ހަނދާންނެތުން ބޮޑުކަމަށް مَشْهُوْرُ ވެފައިވާ މީހެއްގެ ކިބައިން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث ވެސް قَبُوْل އެއްނުކުރެވޭނެއެވެ.

13– حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިމެ، ހަނދާންނެތުނުމީހާގެ ރިވާޔަތުގެ حُكْم:

(ހ) حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިމެ ހަނދާންނެތުން ބުނެވޭބަހުގެ تَعَارُفُ:

މީގެމާނައަކީ، حَدِيْثُ ރިވާކުރި شَيْخُ އަކީ ޘިޤާ حَدِيْث ރިވާކުރުމަށްފަހު، ޘިޤާގެ ގާތުން حَدِيْث އުނގެނުނު ދަރިވަރަކަށް ކިޔައިދެއްވި ނުވަތަ ރިވާކޮށްދެއްވި ކޮން حَدِيْث އެއްކަން ހަނދާންނެތިއްޖެ މިހާލަތެވެ.

(ނ) އެފަދަމީހެއްގެ ރިވާޔަތުގެ حُكْم:

1- ޘިޤާ އެވެނިމީހަކަށްއެވެނި حَدِيْث އެއް ކިޔައިދިންކަމަށް ކަނޑައެޅިގެން އިންކާރުކޮށްފިނަމަ، ނުވަތަ ޔަޤީންކަމާ އެވެނިމީހަކަށް މިވެނި حَدِيْث އެއްކިޔައިދިން ކަމަށްބުނުން ޘިޤާ ޔަޤީންގެ މައްޗަށް އެހަރަދީ ކަނޑައެޅިގެން ދޮގެއްކަމުގައި ބުނާނަމަ، އެފަދަ حَالَةُ ގައި އެ شَيْخُ ގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث، قَبُوْل އެއްނުކުރެވޭނެއެވެ.

2- ޘިޤާ ކަނޑައެޅިގެން އިންކާރުކުރުމުގެއްނޫނީ، ހަމައެކަނި ޝައްކާއެކު ހަނދާނެއްނެތް ނުވަތަ ޝައްކާއެކު ނުދަނަހުރީމާ މިކުރަ ގޮތަކަށްބުނެ އެ حَدِيْث އެވެނި މިހަކަށްކިޔައިދިންކަމަށް ކަށަވަރުނުވަނީ، ޘިޤާގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث قَبُوْلُ ކުރެވޭނެއެވެ.

(ރ) شَيْخُ އަކީ އިންކާރުކުރުމުގެ ސަބަބުން حَدِيْث އެއް ރައްދުވެފައިވާނަމަ އެކަންވާނީ އެ شَيْخ އާއި ޘިޤާގެމީހުން حَدِيْث އުނގެނުނު ދަރިވަރާ ދެމެދުގެ އިތުބާރު ގެއްލިފަދަކަމެއްކަމުގައިހެއްޔެވެ؟

މިހާރު حَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމަށްފަހު ހަނދާންނެތުމުން، އެކަމަކު އިންކާރު ކުރި ނަމަވެސް އެ شَيْخ އާއި، ޘިޤާގެ ދަރިވަރުގެ، ނުވަތަ އެއިން އެކަކެއްގެވެސް އިތުބާރު ގެއްލޭނެ ކަމެއްކަމުގައި ނުބެލެވޭނެއެވެ. އެހެނީ އެދެމީހުންކުރެ ވަކިމީހަކަށް އެކަމާއިގުޅިގެން طَعْنُ ކުރުން حَقُّ ކަށަވަރު މިހުރިކަމުގައިނުވާތީއެވެ.

(ބ) حَدِيْث ރިވާކޮށްފައި ހަނދާންނެތުމުގެ މިސާލު:

الإِمَامُ أَبُوْدَاوُد އާއި، الإِمَامُ التِّرْمِذِيّ އާއި، الإِمَامُ ابْنُ مَاجه މުޙައްދިޘުން رَبِيْعَةُ ابْنُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَانِ ގެމަގުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ މިއަންނަނިވި حَدِيْث ، رَبِيْعَةُ بْنُ أَبِي

عَبْدِ الرَّحْمَانِ،عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيْهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَضَى بِالْيَمِينِ مَعَ الشَّاهِدِ الْوَاحِدِ."

عَبْدُ الْعَزِيْزِ بْنُ مُحَمَّدٍ الدَّرَاوَرْدِيّ އެވެދިޔުނުގާމީހަކު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ތިމަންނާއަށް ބަޔާންވެ ދިޔަ سَنَدُ ން رَبِيْعَةُ بْنُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَان މި حَدِيْث ރިވާކޮށް ދެއްވިއެވެ. ދަށަ ތިމަންނާއަށް سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِح އާ ބައްދަލުވުމުން ވަގުތެއްގައި އޭނާއަށް ތިމަންނާ މި حَدِيْث ދެންނެވީމެވެ. އެކަމަކު އޭރު، އޭނާ ހަނދާންނުވާކަމަށް حَدِيْث އެއްކަމުގައި سُهَيْلُ ނުދެނެއްވިއެވެ. ތިމަންނާ ހަނދާންކޮށްދިނީމެވެ. ދުވަސްތަކަކަށްފަހު އަހުރުން ގެ حَدِيْثُ، رَبِيْعَةُ بْنُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَانِ އުނގެނި، ރިވާކޮށްދެއްވާ ކަމުގައި ތިމަންނާއަށް މި حَدِيْثُ ކިޔައިދެއްވީ رَبِيْعَة އެވެ.

އެހެންކަމުގައި سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِح މިހުރުމުން މި حَدِيْث ރިވާކޮށްދެއްވުން ގެންދަވާފައިވަނީ މިފަދައިންނެވެ. حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيْزِ، عَنْ رَبِيْعَةَ عَنِّي، أَنِّي حَدَّثْتُهُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ مَرْفُوْعًا ("أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَضَى بِالْيَمِينِ مَعَ الشَّاهِدِ الْوَاحِدِ.")

މާނައީ: ”ހުވާއާއި އެއްހެކިއަކާއި ގުޅިގެން، އެމަނިކުފާނު رَسُوْلُ الله ﷺ حُكْمُ ކުރެއްވިކަމަށް، أَبُوْهُرَيْرَة ގެފާނުގެ ކިބައިން ރިވާވެގެންވާ حَدِيْث އެއް ތިމަންނާ رَبِيْعَةُ بْنُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَان އަށް ކިޔައިދީފައިވާކަމަށް عَبْدُ الْعَزِيْزِ بْنُ مُحَمَّدٍ الدَّرَاوَرْدِيّ އަށް رَبِيْعَةُ بْنُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَانِ ބުނުއްވާފައިވާކަމުގައި، ތިމަންނާގެގޮތުގައި عَبْدُ الْعَزِيْزِ بْنُ مُحَمَّد ބުނުއްވިއެވެ.“

(ބ) މިޙަދީޘް ރިވާކުރައްވާ مَشْهُوْر ފޮތްތައް:

الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ كِتَابُ أَخْبَارِ مَنْ حَدَّثَ وَنَسِيَ.

* * * * *

ދެވަނަ بَحْث

الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ ގެމައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާ ފޮތްފޮތުގެމައްޗަށް އަވަސްކަޅިއެއް

حَدِيْث އެއް صَحَّ ކަމަށް ނުވަތަ ضَعِيْفُ ކަމަށް حُكْم ކުރުން އެމައްޗަށް ބިނާވެފައިވާ ކަންތައްތަކުގެތެރޭގައި ރާވީންގެ عَدْلُ ވެރިކަމާއި،އެބައިމީހުންގެ ضَبْطُ ގެ ފުރިހަމަކަމާއި،އެބައިމީހުންގެ عَدْلُ ވެރިކަންކުޑަކަމާއި، ضَبْطُ ގެ ކުޑަކަން ހިމެނެއެވެ.

އެހެންކަމާހުރެ عِلْمُ ވެރިންވަނީ حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާ ރާވީންގެ حَالَةُ ދެނެގަތުމުގައި މިންނެތްމަސައްކަތްތަކެއް ކުރައްވާފައެވެ. މިގޮތުން ރާވީންގެ عَدْلُ ވެރިކަމާއި އެބައިމީހުންގެ ضَبْطُ ގެ ފުރިހަމަކަމުގެ މައްޗަށް [illegible] [illegible] ކަމުގެ މާހިރުން ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅުތައް [illegible]، ފޮތްފޮތުގައިވެސް ލިޔުއްވާފައެވެ.ރާވީންގެ [illegible]، [illegible]، [illegible] [illegible] ވާހަކަތަކަށް "التَّعْدِيْلُ" ކިޔައެވެ.މާނައަކީ "عَدْلُ ވެރިކަން ހާމަކުރުން" ނުވަތަ "އިތުބާރުކުރެވޭކަން ހާމަކުރުން" މިއެވެ.

ހަމައެފަދައިން،عِلْمُ ވެރިންވަނީ ރާވީންގެ عَدْلُ ވެރިކަމުގެކުޑަކަމާއި ضَبْطُ ގެ އުނިކަމުގެ [illegible]، ނުވަތަ އެބައިމީހުންގެ [illegible]، އެބައިމީހުންގައިވާ فَاسِقُ ކަމެއް [illegible] [illegible]، [illegible] ކަމުގެ މާހިރުން ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅުތައް [illegible]، [illegible]، [illegible] ފޮތްފޮތުގައި ލިޔުއްވާފައެވެ.[illegible] "الْجَرْحُ" ކިޔައެވެ. މާނައަކީ "زَخَمُ ކުރުން" ނުވަތަ "އިތުބާރުކުރެވޭކަން ނެތިކުރުން" މިއެވެ. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ލިޔުއްވާފައިވާ [illegible] "كُتُبُ الْجَرْحِ وَالتَّعْدِيْلِ" އެވެ.

[illegible] ވަރަށްގިނަ،އަދި [illegible] [illegible] ލިޔެވިފައިވާފޮތްފޮތެވެ.

މިފަދަ ބައެއްފޮތްފޮތުގައިވަނީ ހަމައެކަނި،[illegible] ثِقَة ރާވީންގެ ވާހަކަތަކެވެ.އަދި

ހަމަ އެފަދަ ފޮތްފޮތުގެ ތެރޭގައި، އިތުބާރު ގެއްލި، އަގުވެއްޓިފައިވާ ހަރުދަނާކަން ކުޑަ، ضَعِيفُ ނުވަތަ مَجْرُوحُ ރާވީންގެ ވާހަކަ އެކަނި ބަޔާންކޮށްފައިވާ ފޮތްފޮތް ވެސް ލިޔެވެއެވެ. އަދި ހަމަ މީގެތެރޭގައި އިތުބާރުކުރި ثِقَة ރާވީންނާއި، އިތުބާރު ގެއްލިފައިވާ ضَعِيفُ ރާވީންގެ މައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާ ފޮތްފޮތް ވެސް ލިޔެވެއެވެ.

އަދި ހަމަ އެފަދަ ފޮތްފޮތުގެ ތެރޭގައި ވަކި حَدِيث ފޮތެއްގެ ރާވީންގެ މައްޗަށް خَاصَّ ކޮށްގެން ލިޔެވިފައިވާ ފޮތްފޮތް ވެސް ލިޔެވެއެވެ. ނުވަތަ ވަކި ފޮތެއް خَاصَّ ނުކުރުމެއް ނެތި عَامُّ ކޮށް حَدِيث ފޮތްފޮތުގައިވާ ރާވީންގެ މައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާ ފޮތްފޮތް ވެސް ލިޔެވެއެވެ.

އަދި ހަމަ އެފަދަ ފޮތްފޮތުގެ ތެރޭގައި ވަކި خَاصَّ حَدِيث ފޮތެއް، ނޫންނަމަ ވަކި ފޮތްތަކެއްގައިވާ ރާވީންގެ ވަނަވަރު ނުވަތަ تَرْجُمَة ބަޔާންކޮށްފައިވާ ފޮތްފޮތް ވެސް ލިޔެވެއެވެ.

حَقِيقَةُ ގައި މިކަމަކީ، الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيلُ ގެ މައްޗަށް خَاصَّ ވެފައިވާ عِلْمُ ވެރިން ކުރައްވާފައިވާ ވަރަށް އަގުހުރި، އާދަޔާ ޚިލާފު ބޮޑު، އަދި އިސްލާމީ އުއްމަތުގެ މަސައްކަތެކެވެ. އެހެނީ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ حَدِيثُ ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެ ތެރޭގައި شَامِلُ ވާ އެންމެހާ ރާވީން ވަކިވަކިން تَحْقِيقُ ކުރައްވައި، އެއިން ކޮންމެ ރާވީއެއްގެ މައްޗަށް ނިސްބަތް ކުރެވިފައިވާ تَعْدِيلُ ގެ ބަސްތަކާއި تَجْرِيحُ ގެ ބަސްތައް އެއްކޮށްލައްވައި، އެއަށްފަހު އެއިން ކޮންމެ ރާވީއަކު حَدِيث ރިވާކުރުމުގައި، ކޮންކޮން ބައެއްގެ ގޮތުންކަމާއި، އެއިން ކޮންމެ ރާވީއެއްގެ ގޮތުން حَدِيث ރިވާކުރި ކޮންކޮން ބަޔަކުކަމާއި، އެއިން ކޮންމެ ރާވީއަކު حَدِيث އުނގެނުމަށްޓަކައި ދަތުރުފުޅުކޮށްފައިވަނީ ކޮންކޮން ރަށްރަށަކަށް، ކޮންދުވަސް ވަރެއްގައިކަމާއި، އެއިން ކޮންމެ ރާވީއެއްގެ އުސްތާދުންގެ شَيْخُ ންނާ ބައްދަލުވެފައިވާނަމަ، ބައްދަލުވީ ކޮން ދުވަސްވަރެއްގައި ކޮންތާކުގައިކަމާއި، އަދި މިނޫނަސް أُسْتَاذ އާއި ދަރިވަރު އާއި އެއްދުވަސްވަރެއްގައި ދިރިއުޅުން ބައްޓަމާއި، އެބައިމީހުން އާދޭސްކުރައްވާ އަސްކަނި ބައްދަލުކުރިކަން ނުވަތަ ނޫންކަން ނިސްބަތް ކުރާގޮތް ވަކިވަކިން تَحْقِيقُ ކުރައްވައި، ނަޒާހަތް ތެދުވެރިކަމާއި އަމާނާތްތެރިކަމާއި،

އެހުރިހާވާހަކަތަކެއް عِلْمُ ފެށިން ވަނީ ފޮތްފޮތުގައިލިޔުއްވައި ރައްކާތެރިކުރައްވާފައެވެ. މިބާވަތުގެ މަސައްކަތަކީ، حَدِيْث عِلْمُގެމައްޗަށް ދިރާސާކުރުމުގައި މުސްތަޤުބަލު عِلْمُ ފެށިން ނޫން އެއްވެސްބަހަނާ، އެއްވެސް ޢުޛުރެއްގައި ކޮށްފައިވާމަސައްކަތެއްނޫނެވެ.

ޙަދީޘްތަކަށެވެ؟ މިޢަދުގެ ترقِّي އާއި تهْذِيب އާއެކު، ޖަރަޙުއާއި خَبَرُ ތަކުރާރުގެ ވަސީލަތްތަކަށް މިހާ ކުރިއަރާފައިވާ ޒަމާނެއްގައިވެސް، ބަހުރަ މިހެންނާފަދަ މިހާ تَفْصِيْلُ ކަން އޮޅުންފިލުވިފައެއްނުވެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު حَدِيْث ރިވާކުރި ރާވީންގެ تَرَاجِمُ ނުވަތަ އެބައިމީހުންގެ ވަނަވަރު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ގޮތުން حَدِيْث عِلْمُ ގެ އަރާހިއްބޮޑު މާހިރުން ލިޔުއްވާފައިވާ އިންސައިކްލޯޕީޑިއާތަކަކީ، ނުވަތަ مَوْسُوْعَاتُ ތަކަކީ، އެމައްޗަށް ހިނގާ ޒަމާނެއްގައިވެސް އެކަމުގެ ފުރިހަމަކަމާއި މުތިވެރިކަމަށްބަޔާ، އާބާތަކުންނަން ތެރިވެގެ ބަސްތައް ފޮރުވޭނެނެ، ވަރަށްވެސް މުހިއްމު، އާލާފުރިހަމަ މަސައްކަތެތަކެކެވެ. އެފަދަ މުހިއްމު މަސައްކަތްތައް ކުރުއްވި عِلْمُ ފެނިންނަށް އަދި މުސްލިމުން އުންމަތައި މުސްލިމުންގެ ފަރާތުން، މާތް اللّٰهُ ހެޔޮ جزَاء ދެއްވާށިއެވެ!

ދެންމިދަންނަވައިދޭނީ މި مَوْضُوْع ގައި ލިޔެވިފައިވާ ގިނަގުނަ ފޮތްފޮތުގެ ތެރެއިން ބައެއްފޮތްފޮތުގެނަމެވެ.

1- التَّأْرِيْخُ الْكَبِيْرُ: الإِمَامُ الْبُخَارِيّ މިފޮތުލިޔުއްވާފައިވަނީ ثِقَة ރާވީންނާއި ضَعِيْفُ ރާވީން އެއްފޮތުގައި ހިމަނުއްވައިގެންނެވެ.

2- الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ: މިފޮތަކީ الإِمَامُ اِبْنُ أَبِي حَاتِم ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ. މިއީވެސް ފުރިހަމަ ދެންނެވުނު ފޮތުގައިވާފަދައިން ثِقَة ރާވީންނާއި ضَعِيْفُ ރާވީންހިމެނޭ ގޮތުން ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ.

3- الثِّقَاتُ: މިފޮތުގެ مُؤَلِّف އަކީ الإِمَامُ اِبْنُ حِبَّان އެވެ. މިއީ ހަމައެކަނި ހަމަތަނަ ثِقَة ރާވީންގެ މައްޗަށް خَاصّ ކުރައްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ.

4- الْكَامِلُ فِي الضُّعَفَاءِ: މިފޮތަކީ الإِمَامُ اِبْنُ عَدِيّ ލިޔުއްވާފައިވާފޮތެކެވެ. ފޮތުގެނަމުންވެސް އެނގޭގޮތުގައި މިއީހަމައެކަނި ضَعِيْفُ ރާވީންގެމައްޗަށް ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ.

5- الْكَامِلُ فِي أَسْمَاءِ الرِّجَالِ: މިފޮތުގެ مُؤَلِّف އަކީ الإِمَامُ عَبْدُ الْغَنِيِّ الْمَقْدِسِيّ އެވެ.މިއީ عَامٌّ ފޮތެކެވެ.(އެބަހީ: އިތުބާރުކުރެވޭ ثِقَة ރާވީންނާއި، ބަލި ضَعِيْفُ ރާވީންހިމެނޭ ފޮތެކެވެ.) ނަމަވެސް މިފޮތުގައިވަނީ الْكُتُبُ السِّتَّة ގައިވާ ރާވީންގެ ވަނަވަރެވެ.

6- مِيْزَانُ الاِعْتِدَالِ: މިފޮތުގެ مُؤَلِّف އަކީ الإِمَامُ الذَّهَبِيّ އެވެ.މިފޮތަކީ، حَدِيْث ރިވާކުރި ރާވީންގެތެރެއިން މީހަކާމެދުގައި،عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްތަކުގެ ތެރެއިން، ހުރިހާ عِلْمُ ވެރިން اتِّفَاقُ ވާ ވާހަކައެއްކަމުގައި ނުވިއަސް، އެމީހެއްގެމައްޗަށް طَعْنُ ކުރެވޭފަދަ ބަހެއް نَقْلُ ވެފައިވާކޮންމެމީހެއްގެ ވަނަވަރުގެ މައްޗަށް خَاصَّ ކުރައްވާފައިވާފޮތެކެވެ.

7- تَهْذِيْبُ التَّهْذِيْبِ: މިފޮތުގެ مُؤَلِّف އަކީ الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر އެވެ. މިފޮތަކީ، "الْكَمَالُ فِي أَسْمَاءِ الرِّجَالِ" މިނަމުގައި أَبُوالْحَجَّاجِ الْمِزِّيّ ލިޔުއްވާފައިވާ ވަރަށް ބޮޑު، އެހާމެ މުހިއްމުފޮތެއްގެ ވަރަށްކުރުކޮށް، އެހާމެ ބޭނުންތެރި خُلاَصَة އެކެވެ.

* * * * *

ތިންވަނަ بَحْث

الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ ގެ ދަރަޖަތައް

الإِمَامُ اِبْنُ أَبِي حَاتِم އެކަލޭގެފާނުގެ الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ މިފޮތުގެ مُقَدِّمَة ގައި ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ގޮތުގައި الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ ގެ ދަރަޖަތައް ނުވަތަ ބައިތައްވަނީ ހަތަރު ގޮތަކަށެވެ. އަދި މިއިން ކޮންމެގޮތެއް ނުވަތަ ދަރަޖައެއްގެ حُكْم އެކަލޭގެފާނު ބަޔާން ކުރައްވާފައިވެއެވެ.

އޭގެފަހުގައި އެހެނިހެން عِلْمُ ވެރިންވަނީ މިހަތަރު ބައިގެތެރެއަށް ދެބައި އިތުރުކުރައްވާފައެވެ. މިގޮތުން الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ ގެ ދަރަޖަތައްވަނީ މުޅިއެކު 6 ބަޔަކަށެވެ.

ތިރީގައި މިދަންނަވަނީ މި 6 ބަޔާއި، އެއިންކޮންމެ ބައެއްގައި ހިމެނޭ ބަސްތަކެވެ.

1- الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ ގެ ދަރަޖަތަކާއި ބަސްތައް:

(ހ) އެންމެ އިސްވެ مَقَامُ ގައިވަނީ تَوْثِيْقُ ކުރުމުގައި مُبَالَغَة ގެ (އެބަހީ: އިންތިހާގެ) މާނަދޭހަވާ ބަސްތަކުން تَوْثِيْقُ ކުރެވިފައިވާ ރާވީންނެވެ. މިފަދަ ބަސްތަކަކީ عَرَب ބަހުގައި أَفْعَلُ ގެ ވަޒަނަށް އައިސްފައިވާ ބަސްތަކެވެ.

މިސާލަކަށް:

1- "فُلاَنٌ إِلَيْهِ الْمُنْتَهَى فِي التَّثَبُّتِ": “އެވެނިމީހާއީ ނިހާޔަތަށް އިތުބާރާއި ހަރުދަނާކަން ލިބިގެންވާ މީހާއެވެ.”

2- "فُلاَنٌ أَثْبَتُ النَّاسِ": “އެވެނިމީހަކީ މީސްތަކުންކުރެ އެންމެހަރުދަނާ، އެންމެއިތުބާރުބޮޑުމީހާއެވެ.” މިފަދަބަސްތަކުން އިތުބާރުކުރެވޭކަން ބަޔާންކުރެވިފައި ވެއެވެ.

(ހ) އެއަށްފަހުގައިވަނީ، تَوْثِيقُ ކުރުމުގެބަސްތަކުގެތެރެއިން ވިދިވިދިގެން އެފަދަ ދެބަހުން تأْكِيدُ ކުރެވިފައިވާ (އެބަހީ: އެކަން ސާބިތުކުރުމަށް އިތުރަށް ބާރުދެވިފައިވާ) ރާވީންނެވެ.

މިސާލަކަށް:

1- "ثِقَةٌ ، ثِقَةٌ": ”އެވެނިމީހަކީ ،އިތުބާރުހުރި، އިތުބާރުހުރި މީހެކެވެ.“

2- "ثِقَةٌ ، ثَبْتٌ": ”އެވެނިމީހަކީ، އިތުބާރުހުރި، ސާބިތުކަންބޮޑު މީހެކެވެ.“

(ށ) ތިންވަނައަށް އެންމެއިސްކަމަށް ބެލެވެނީ تَوْثِيقُ ކުރެވިފައިވާއިރުވެސް تأْكِيدُ ކުރެވިފައި ނުވާ ބަސްތަކެވެ.

މިސާލަކަށް:

1- "ثِقَةٌ": ”އެވެނިމީހަކީ،އިތުބާރުހުރި މީހެކެވެ.“

2- "حُجَّةٌ": ”އެވެނިމީހަކީ،حُجَّة އެއްކަމުގައި ބެލެވޭމީހެކެވެ.“ މިފަދަ ބަސްތަކެވެ.

(ނ) ހަތަރުވަނައަށް އަންނަނީ،އެމީހެއްގެ ކިބާގައިވާ الضَّبْطُ ގެ ސިފައަށް ފުރިހަމަކަމަށް إِشَارَة ނުކުރާ، އެކަމަކު އެމީހަކީ عَدْلُ ވެރިއަކުކަމަށް ދަލީލުކުރާ ގޮތުގައި تَوْثِيقُ ކުރުމުގެބަސް ތަކެވެ.

މިސާލަކަށް:

1- "صَدُوْقٌ": ”އެވެނިމީހަކީ،ތެދުވެރި މީހެކެވެ.“

2- "مَحَلُّهُ الصِّدْقِ": ”އޭނާއަކީ ތެދުވެރިއަކުކަމުގައި ބެލެވެއެވެ.“

3- "لاَبَأْسَ بِهِ" عِنْدَ غَيْرِ اِبْنِ مَعِينٍ: الإِمَامُ اِبْنُ مَعِيْن ފިޔަވައި އެހެން ބާކަލުންގެއަރިހުގައި ”އޭނާއަކީ މައްސަލައެއް ވާމީހަކުނޫނެވެ.“ މިފަދަ عِبَارَة އަކުން تَوْثِيقُ ކުރެވިފައިވާރާވީންނެވެ.

اِبْنُ مَعِيْن ރާވީއަކާމެދު "لاَبَأْسَ بِهِ" "އޭނާއަކީ މައްސަލައެއް ވާމީހަކުނޫނެވެ." މިފަދައިން ވިދާޅުވެއްޖެނަމަ، އޭގެމާނައަކީ، އެމީހަކީ، އެކަށީގެންވާ ދަރަޖައިގައި އިތުބާރުކުރި ثِقَة ރާވީއެކެވެ.

(ބ) އެއަށްފަހުގައިވަނީ އެއީ تَوْثِيْقُ ގެ ނުވަތަ تَجْرِيْحُ ގެބަހެއްކަމަށް إِشَارَة ނުކުރާ ބަސްތަކެވެ.

މިސާލަކަށް:

1- "فُلاَنٌ شَيْخٌ": "އެވެނިމީހަކީ شَيْخ އެކެވެ. ނުވަތަ عِلْمُ ވެރިއެކެވެ."

2- "رَوَى عَنْهُ النَّاسُ": "މީސްތަކުންވަނީ އޭނާގެގާތުން ރިވާކޮށްފައެވެ." މިފަދަބަސްތަކުން إِشَارَة ކުރެވިފައިވާމީހުންނެވެ.

(ޅ) އެއާވިދިގެން އެންމެފަހަތުގައިވަނީ جَرْحُ ކުރުމުގެ ނުވަތަ طَعْنُ ކުރުމުގެ عِبَارَة އެއްކަމަށް ބޭނުންކުރެވޭގޮތަށް إِشَارَة ކުރުވާބަސްތަކެވެ.

މިސާލަކަށް:

1- "فُلاَنٌ صَالِحُ الْحَدِيْثِ": "އެވެނިމީހަކީ އޭނާގެކިބައިންރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް އެންމެރަނގަޅު ކަމުގައި ބެލެވިދާނެއެވެ."

2- "يُكْتَبُ حَدِيْثُهُ": "އެވެނިމީހާގެކިބައިން ރިވާކުރާ حَدِيْث ލިޔުމަކީ އެންމެ ރަނގަޅުކަމެކެވެ." މިފަދަ عِبَارَة ތަކެވެ.

2- ބަޔާންވެދިޔަ ދަރަޖަތަކުގެ حُكْم:

(ހ) އެންމެފުރަތަމަ ތިން ދަރަޖާގައި شَامِلُ ވާ ރާވީންނަކީ، އެބައިމީހުންގެ އެއްބަޔަކަށްވުރެ އަނެއްބަޔަކު ދަރަޖައިގެގޮތުން މަތިވެރިނަމަވެސް، އެ އެންމެންގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް قَبُوْلُ ކުރެވޭ، އަދި حُجَّة އެއްކަމުގައިބެލެވިދާނެއެވެ.

(ށ) ނަމަވެސް 4 އަދި 5 ވަނަ (ރ،އާއި ބ،ގައިވާ)ދަރަޖައިގެ މީހުންނަކީ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި حُجَّة އެއްކަމުގައި ބެލެވޭފަދަބައެއްނޫނެވެ.އެހެންނަމަވެސް އެފަދަ

މީހުންގެ ރިބައިން ރިވާވެގެންވާ حَدِيْث ތައް ޖިހުމުލި އެންމެބަރުދަނުގެކަމެވެ. އަދި

އެއަށްފަހު އެ حَدِيْث ތަކާއި، އެހެނިހެން އިމާމުބުޚާރީ ތާވިން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث

ތަކާ އަޅާބަލައި، تَحْقِيْقُ ކޮށް، އެބައިމީހުން امْتِحَانُ ކުރެއްވިއެވެ. އަދި މިގޮތުން

ބުޚާރީ، އިމާމުބުޚާރީރާވީން ރިވާކޮށްފައިވާގޮތް، އެފަދަ މީހުން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث

ތައް އެއްގޮތްނަމަ، އެފަދަ މީހުންގެ ރިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް قَبُوْلُ ކުރެއްވިއެވެ.

ތަފާތުވެއްޖެނަމަ قَبُوْل އެއް ނުކުރައްވައި އެވެ.

(ނ) 6 ވަނަދަރަޖާގައިވާ މީހުންގެ ރިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْثُ، قَبُوْل އެއް

ނުކުރައްވައިއެވެ. އެފަދަ މީހުންނަކީ حُجَّة އެއްނޫނެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެފަދަމީހުން ރިވާ

ކޮށްފައިވާ حَدِيْث ހަމައެކަނި ތަރުތީބު سَنَد އަކީނޑައަޅާލެވެ، ލިޔެ ރައްކާތެރި ކުރެވިދާނެ

އެވެ. އަދި އެފަދަމީހުން امْتِحَانُ ކޮށް، އެބައިމީހުން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث ތަކާ އެހެނިހެން

އިމާމުބުޚާރީރާވީން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث ތަކާ އަޅާބަލައި،تَحْقِيْقُ އެއްވެސް ނުކުރެވުނު

އެވެ. އޭ އެފަދަމީހުންނަކީ حَدِيْث ހަނދާންބެހެއްޓުމުގެ ތަރުތީބައިތަކުގައި ވެންވަރު

ދަށްކަމަށް مَشْهُوْرُ ވެފައިވާ މީހުންކަމުގައިވާމީހެވެ.

3– جَرْحُ ނުވަތަ طَعْنُ ކުރުމާ ބަސްތަކުގެ ދަރަޖައާއި އެފަދަބަސްތައް:

(ހ) އެންމެ ލާދަރުގެ ގޮތުގައި އިމާމުބުޚާރީގެއްލިފައިވާ ކަމަށް إِشَارَة ކުރާ

ބަސްތައް:

މިސާލަކަށް:

1- "فُلاَنٌ لَيِّنُ الْحَدِيْثِ": "އެވަނީމީހާގެ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ބަލިކަނި

މީހެކެވެ."

2- "فِيْهِ مَقَالٌ": "އެވަނީމީހެއްގެ ރިބާގައި ސުވާލުއުފެދޭފަދަ ސިފަތައް

ވެއެވެ."

(ށ) ދެވަނައަށްވުރެ އެމީހެއްގެ އިމާމުބުޚާރީކަމަކާއި ޝަރުކުރުމުގެ ފަދަ

ސިފަތައް ހުރިކަމަށް إِشَارَة ކުރާބަސްތަކެވެ.

މިސާލަކަށް:

1- "فُلاَنٌ لاَيُحْتَجُّ بِهِ": ”އެމީހާއަކީ އޭނާގެ ރިވާޔަތް ދަލީލަކަށް ނުނެގޭނެ އަދި
حُجَّة އެއް ކަމުގައި ބެލެވޭން މީހެއް ނޫނެވެ.“

2- "ضَعِيْفٌ": ”އެމީހާއަކީ ضَعِيفُ، ބަލިމީހެކެވެ.“

3- "لَهُ مَنَاكِيْرٌ": ”އޭނާގެ ކިބައިން مُنْكَرُ حَدِيْث އެއް ރިވާވެފައި ވެއެވެ.“
މިފަދަ عِبَارَة ތަކެވެ.

(ށ) ތިންވަނައިގައިވެސް، އޭނާގެ حَدِيْث ލިޔަށްއެދުންކުރުމަށް إِشَارَة ކުރާ
ފަދަ ބަސްބަހެވެ.

މިސާލަކަށް:

1- "فُلاَنٌ لاَيُكْتَبُ حَدِيْثُهُ": ”އެފަރާތުގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث
ނުލިޔުންހުށްޓެވެ.“

2- "لاَتَحِلُّ الرِّوَايَةُ عَنْهُ": ”އެފަރާތުގެކިބައިން حَدِيْث ރިވާކުރުމަކީ
ހުއްދަކަމެއް ނޫނެވެ.“

3- "ضَعِيْفٌ جِداً": ”އެމީހާއަކީ ވަރަށް ضَعِيفُ މީހެކެވެ.“

4- "وَاهٍ بِمَرَّةٍ": ”އަދި އިންތިހާއަށް ދޮގުން ހަރުވައިވާ ވަހުމްތައް މިނަ
މީހެކެވެ.“ މިފަދަ عِبَارَة ތަކެވެ.

(ނ) ހަތަރުވަނައިގައިވެސް ދޮގުހަދާކަމަށް ތުހުމަތުކުރާފަދަ ބަސްތަކެވެ.

މިސާލަކަށް:

1- "فُلاَنٌ مُتَّهَمٌ بِالْكَذِبِ": ”އެމީހަކީ ދޮގުހަދާކަމަށް ތުހުމަތު
ކުރެވިފައިވާ މީހެކެވެ.“

2- "مُتَّهَمٌ بِالْوَضْعِ": ”އެމީހަކީ ދޮގުހަދައިގެން حَدِيْث ހަދާކަމަށް
ތުހުމަތުކުރެވިފައިވާ މީހެކެވެ.“

3- "يَسْرِقُ الْحَدِيْثَ ": ”އެވެނިމީހަކީ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ވައްކަން ކުރާ މީހެކެވެ.“(އެބަހީ: އެގޮތްމިގޮތަށް حَدِيْث ތައްބަދަލުކޮށް سَنَدُ ތައް އޮޅުވާލައިގެން حَدِيْث ރިވާކުރާމީހެކެވެ.)

4- "سَاقِطٌ": ”އެވެނިމީހަކީ، މީހުންގެކުރިމަތީގައި އޭނާރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث ތަކުގެ އަދުވެއްޓިފައިވާމީހެކެވެ.“

5- "مَتْرُوْكٌ": ”އެވެނިމީހަކީ އޭނާރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث قَبُوْلُ ނުކުރެވޭ ދޫކޮށްލާފައިވާ މީހެކެވެ.“

6- "لَيْسَ بِثِقَةٍ": ”އެވެނިމީހަކީ އިތުބާރުހުރި މީހެއްނޫނެވެ.“ މިފަދަ عِبَارَة ތަކެވެ.

(ބ) ފަސްވަނައަށް އަންނަނީ އެމީހަކީ ދޮގުވެރިއެއްކަމަށް ކަނޑައެޅިގެން އެނގޭފަދަ ބަސްބަހެވެ.

މިސާލަކަށް:

1- "كَذَّابٌ": ”އެވެނިމީހަކީ ވަރަށްބޮޑު ދޮގުވެރިއެކެވެ.“

2- "دَجَّالٌ": ”އެވެނިމީހަކީ ވަރަށްމަކަރުވެރި ދޮގުވެރިއެކެވެ.“

3- "وَضَّاعٌ": ”އެވެނިމީހަކީ ދޮގުހަދައިގެން ގިނަގިނައިން حَدِيْث ހަދާ މީހެކެވެ.“

4- "يَكْذِبُ": ”އެވެނިމީހަކީ ދޮގުހަދާމީހެކެވެ.“

5- "يَضَعُ": ”އެވެނިމީހަކީ حَدِيْث ހަދާމީހެކެވެ.“ މިފަދަ عِبَارَة ތަކުން ދޮގުހަދާކަމަށް ބާރުން ވެފައިވާމީހުންނެވެ.

(ޅ) طَعْنُ ކުރުމުގެ ބަސްތަކުގެތެރެއިން 6 ވަނައަށް އަންނަނީ މިކަމުގެ އެންމެ ނުބައި ދަރަޖަ އަންގައިދޭ ބަސްތަކެވެ.

މިސާލުތައް:

1- "فُلاَنٌ أَكْذَبُ النَّاسِ": "އެވެނިމީހަކީ މީސްތަކުންކުރެ އެންމެ ދޮގުވެރި މީހާއެވެ."

2- "إِلَيْهِ الْمُنْتَهَى فِي الْكَذِبِ": "އެވެނިމީހާއީ، ދޮގުހެދުމުގައި ނިހާޔަތަށް ގޮސްފައިވާ މީހެކެވެ."

3- "هُوَ رُكْنٌ فِي الْكَذِبِ": "އެވެނިމީހަކީ ދޮގުހެދުން ބޮޑުކަމުގައި ފާހަގަކުރެވޭ ދޮގުވެރިއެކެވެ."

މިފަދަ عِبَارَة ތަކުން ދޮގުވެރިކަން ހާމަކޮށްދޭބަސްބަހެވެ.މީގެއެންމެނުބައި ދަރަޖައަކީ މިއީއެވެ.އެހެނީ އެއީ އެމީހެއްގެކިބާގައި ދޮގުހެދުން އިންތިހާއަށްގޮސްފައި ވާކަން އަންގައިދޭ ބަސްބަހެވެ.

4- މިބަޔާންވީ ދަރަޖަ ތަކުގެ حُكْم:

(ހ) ދޮގުވެރިންގެގޮތުގައިބެލެވޭ މީސްތަކުންކުރެ ފުރަތަމަ ދެ ދަރަޖަ ތަކުގައިވާ (ހ) އާއި (ށ) ގައި ބަޔާންވެފައިވާ މީހުންގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އަކީ دَلِيْل އެއްކަމަކަށް،ނުވަތަ حُجَّة އެއްކަމަކަށް ނުބެލެވޭނެއެވެ. ނަމަވެސް ހަމައެކަނި اعْتِبَار ގެގޮތުން، އެބަހީ: ގިނަ سَنَد ތައް އެއްއަޅާކިޔުން ބެލުމުގެގޮތުން އެފަދަ މީސްތަކުންގެ ކިބައިންރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައްވެސް ލިޔުން ހުއްދައެވެ.އަދި ފުރަތަމަ ދަރަޖައިގެ މީހުންނަށްވުރެ ދޮގުވެރިކަމުގައި ދެވަނަ ދަރަޖައިގެމީހުންނާމެދު އިތުބާރުކުރުމުގައި ވިއަސްމެވެ.

(ށ) އެއަށްފަހު އަންނަ ހަތަރުދަރަޖައިގެމީހުން،(އެބަހީ:(ނ)،(ރ)،(ބ) (ޅ) ގައިވާމީހުން)ގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތަކަކީވެސް حُجَّة އެއްނޫނެވެ.އަދި އެފަދަ މީހުންގެ حَدِيْث ތައް ލިޔެ ރައްކާތެރިކުރުމާއި، އަދި އިތުބާރުކުރުމާއި އެއްވެސްކަމަކުގައި ބޭނުންވެސް ހުއްދަކަމެއްނޫނެވެ.

* * * * *

ތިންވަނަ ބާބު

الرِّوَايَةُ وَآدَابُهَا وَكَيْفِيَّةُ ضَبْطِهَا

ރިވާކުރުމާއި އެކަމުގެ އަދަބުތަކާއި،

އަދި ރިވާކުރާއެއްޗެއް ރައްކާތެރިކުރާނެގޮތްތައް

ފުރަތަމަ ބައި: كَيْفِيَّةُ ضَبْطِ الرِّوَايَةِ ، وَ طُرُقُ تحَمُّلِهَا

ރިވާޔަތްތައް ރައްކާތެރިކުރާނެގޮތް އަދި
ރިވާޔަތެއް ލިބިގަންނާނެ މަގުތައް

ދެވަނަ ބައި : آدَابُ الرِّوَايَةِ

ރިވާކުރުމުގެ އަދަބުތައް

ފުރަތަމަބައި

كَيْفِيَّةُ ضَبْطِ الرِّوَايَةِ وَ طُرُقُ تَحمُّلِهَا

ރިވާޔަތްތައް ރައްކާތެރިކުރާނެގޮތް އަދި ރިވާޔަތެއް ލިބިގަންނާނެ ގޮތްތައް

ފުރަތަމަ بَحْث: كَيْفِيَّةُ سَمَاعِ الْحَدِيْثِ، وَتَحَمُّلِهِ وَصِفَةِ ضَبْطِهِ

حَدِيْث އަޑުއެހުމާއި، ލިބިގަތުމާއި، ރައްކާތެރިކުރާނެގޮތް

ދެވަނަ بَحْث: طُرُقُ التَّحَمُّلِ وَصِيَغُ الأَدَاءِ

حَدِيْث ލިބިގަތުމުގެގޮތްތަކާއި، ރިވާކުރުމަށް ބޭނުންކުރާ ބަސްތައް

ތިންވަނަ بَحْث: كِتَابَةُ الْحَدِيْثِ وَ ضَبْطُهُ وَالتَّصْنِيْفُ فِيْهِ

حَدِيْث ލިޔުން ރައްކާތެރިކުރުމާއި، حَدِيْث ފޮތްފޮތް تَصْنِيْفُ ކުރުން

ހަތަރުވަނަ بَحْث: صِفَةُ رِوَايَةِ الْحَدِيْثِ

حَدِيْث ރިވާކުރާނެގޮތް

ފުރަތަމަ بَحْث

كَيْفِيَّةُ سَمَاعِ الْحَدِيْثِ، وَتَحَمُّلِهِ وَصِفَةِ ضَبْطِهِ

حَدِيْث އަޑުއެހުމާއި، ލިބިގަތުމާއި، ރައްކާތެރިކުރާނެގޮތް

1- އިސްވަބަސް:

كَيْفِيَّةُ سَمَاعِ الْحَدِيْثِ ނުވަތަ حَدِيْث އަޑުއަހާނެ ގޮތް ބުނެވޭބަހުގެ މާނައަކީ، أُسْتَاذُ ންގެ ނުވަތަ شَيْخُ ންގެ އަރިހުން حَدِيْث ރިވާކޮށް، އެތަކެތި އެހެންމީހުންނަށް ރިވާކޮށް ދިނުމުގެ مَقْصَدُގައި،حَدِيْث އަޑުއަހައި، ރިވާކުރަން އެދޭމީހެއްގެ ކިބާގައިހުރުމަށް ކޮންމެހެންލާޒިމުވާ ސިފަތަކާއި شَرْطُތަކެވެ.މިސާލަކަށް حَدِيْث ރިވާކުރުމަށް އެދޭމީހަކީ ވަކި عُمْر އެއްގެ މީހަކު ކަމުގައިވުން ޝަރުތަކަށްކަމުވެ.

تَحَمُّلِهِ ނުވަތަ حَدِيْث ލިބިގަތުމާ ބުނެވޭބަހުގެ މާނައަކީ، أُسْتَاذُ ން ނޫންނަމަ شَيْخُ ންގެ އަރިހުން حَدِيْث އެއް މީހަކަށް ފޯރުކޮށްދޭނެގޮތްތަކާއި ގޮތްތަކެވެ.

صِفَةِ ضَبْطِهِ ނުވަތަ حَدِيْث ރައްކާތެރިކުރާނެގޮތް ބުނެވޭބަހުގެމާނައަކީ، شَيْخُ ގެ ކިބައިންދަރިވަރަށް އެ حَدِيْث ފޯރުމުން، އަނެކުންނަން ދިމާ އެ حَدِيْث ރިވާކޮށް ދިނުމުގެ قَابِلِيَّة ލިބިގެންވުމަށްޓަކައި، އެحَدِيْث ރަނގަޅަށްހިފަހައްޓަން ބޭނުންވާކަންތައް ތަކެވެ.

مُصْطَلَحُ الْحَدِيْث ގެ عِلْمُ ފުރިންވަނީ،މިކަންތައްތަކުގެމައްޗަށް ވަރަށް خاصّ އިސްކަމެއްދީފައި، މިއިންކޮންމެކަމެއް ވަރަށްބޮޑަށް تَفْصِيلُ ކުރައްވައި، ހަމަކުރައްވާފަ

އެވެ. އެހެންކަމާއެކު މިއިންކޮންމެކަމަކާމެދު،ހުރިހާ قَوَاعِدُ ތަކާއި أُصُوْلُ ތައް،އަދި އެހާމެ ފުރިހަމަ شَرْطُތައް ކަނޑައަޅުއްވާފައިވެއެވެ.އަދި حَدِيْث އެއް ތިމާއާ ހަމައަށް ފޯރާތީ ކަމެއްކަމުގައި ވަރަށްރަނގަޅަށް ބަޔާންކޮށް عِلْمُ ވިރިސްވާހަކަ ދައްކަވާފައިވެއެވެ. އަދި އެއީ ތަފާތު ދަރަޖަތަކަކަށް ކަމެއްކަމުގައި ހަމަކުރައްވާފައިވެއެވެ. ހަމައެއާއި ކުރައި،އެއީ ބައެއް ގޮތްގޮތް އަންނަބައި ގޮތްގޮތަށް ވަޒަންކުރުމެވެ ހަމަކުރައްވާފައި ވެއެވެ.

މިހުރިހާކަމެއް އެބޭކަލުން ކުރައްވާފައިވަނީ،ހަމައެކަނި މާތް نَبِيُّ ﷺ ގެ حَدِيْث ރައްކާތެރިކުރުމަށް أَهَمِّيَّةُ ގެ ބޮޑުކަމާހުރެއެވެ.އަދި އެކަލޭގެފާނުގެ ބަސްފުޅުތައް ރިވާކުރުމުގައި އެކަށީގެންވާ އަނެކަކަށް ފޯރުކޮށްދޭނޭގޮތަށް،އެފޯރުވާއިރު،ހުރިހާ،يَقِيْن ކަން ލިބިގެންވާ،ސާބިތުވެފައި ފޯރުކޮށްދޭ ކަށަވަރުކަމާއެކު ހަމަކަމުގެ ދަރުމަވެރިކަން ލިބިދެއްވުމަށްޓަކައެވެ.އަދި އެއީ، އެއްވެސް عَيْب އެއް،ޝައްކެއް،އަދި ކޮށްމެއްނެތި، އެކަކުގެ ނަމުން އަނެކަކަށް نَقْلُ ކުރެވުމުން ފޯރުކޮށްދޭ ކަށަވަރުކަމުގެ يَقِيْن ކަން ލިބި ދެއްވުމަށްޓަކައެވެ.

2- حَدِيْث އެއް ލިބިގަތުމަށްޓަކައި بَالِغُ ވުމާއި،މުސްލިމަކަށްވުން شَرْطُ ވޭތޯ؟

މިނަ عِلْمُ ވިރިސްދުނިޔަޔާ ވާހަކަދައްކާ ގޮތުގައި،حَدِيْث އެއް އުނގެނުމާ ހަމައަށް ފޯރުވައި،އެ حَدِيْث ލިބިގަތުމުގައި އުނގެނޭ،بَالِغُ ވެފައިވުމާއި މިނުން،އަދި މުސްލިމަކަށްވާކަން شَرْطُ އެއްނުވެ.ނަމަވެސް އެ حَدِيْث އަނެކުންނަށް ރިވާކޮށްދޭން ބޭނުންނަމަ،އުނގެނޭ بَالِغُ ވުމާއި ހުނަކަމުގައި،އަދި مُسْلِم އަކު ކަމުގައިވުން شَرْطُ ވެއެވެ. މިކަން ރާވިންގެ ހާބުގައި ހުންނަނަޖެހޭ شَرْطُ ތައް ބަޔާންކުރުމުގައިވެސް ހަމަކުރުވިފައިވާނެއެވެ.

ކަންމިހެން ހުރުމާއެކު،ރާވީއަކު بَالِغُ ވުމުގެ ކުރިން،އަދި إِسْلاَم ވުމުގެ ކުރިން تَحَمُّلُ ކޮށް، ލިބިގެންފައިވާ حَدِيْث އެއް، އޭނާ بَالِغُ ވުމަށްފަހު،އަދި إِسْلاَم ވުމަށްފަހުން ރިވާކުރަން އެދެން ނަމަ،އެއީ ކުރިމަތީދޭނެކަމެކެވެ. ނަމަވެސް،އޭނާ އެ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި، އެކަން ހަމަކުރުމަށް ކޮންމެހެންވެސް ހުރިހޭކަމެކެވެ.

ބައެއް عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވާގޮތުގައި، حَدِيْث އެއް تَحَمُّلُ ކުރުމަށްޓަކައި، އެބަހީ، أُسْتَاذُ ންގެ ކިބައިން حَدِيْث ލިބިގަތުމަށްޓަކައި، بَالِغْ ވެފައިވުމަކީ شَرْط އެކެވެ. ނަމަވެސް މިއީ ހުރިހާعِلْمُ ވެރިން قَبُوْلُ ކުރައްވާ ބަސްއެއްނޫނެވެ. އެހެނީ أَصْحَابُ ބޭކަލުންނާއި ތާބިޢީ ބޭކަލުންކުޑަކުދިންގައިވާ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيّ އާއި،عَبْدُ الله بْنُ عَبَّاس ފަދަ ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ތައްވެސް، مُسْلِمُ ން قَبُوْلُ ކުރައްވައެވެ.އެފަދަ ހަމަ عُمْرُ ފުރުގެ ބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْثތަކުގެތެރެއިން، އެބޭކަލުން بَالِغْ ވުމުގެކުރިން ނާއި،بَالِغْ ވުމުގެފަހުން تَحَمُّلُ ކުރެއްވީ، ނުވަތަ شَيْخُ ންގެކިބައިން ލިބިގަންނަވީ، ކަންކަން حَدِيْث އެއްކަމަށް ވަކިކޮށް ބަލާކަށް އެކަކުވެސް މަސައްކަތްކޮށްފައެއްނުވެއެވެ. އަދި މިއީ ކުރަންޖެހޭކަންތައްކަމުގައި އެއްވެސްعِلْمُ ވެރިއަކު ވިދާޅުވެފައެއްވެސްނުވެއެވެ.

3- حَدِيْث އަޑުއެހުން مُسْتَحَبُّ ވެގެންވަނީ ކޮން عُمُرެއްގައިތޯ؟

(ހ) شَامُ ކަރައިގެ أَهْلُ ވެރިން ދެކޭގޮތުގައި حَدِيْث އަޑުއެހުން،ނުވަތަ تَحَمُّلُ ކުރުން مُسْتَحَبُّ ވެގެންވަނީ 30 އަހަރުވުމުންނެވެ.

(ށ) كُوْفَة ގެ أَهْلُ ވެރިން ދެކެފައިވީ، 20 އަހަރުވުމުން ކަމުގައެވެ.

(ނ) بَصرَة ގެ أَهْلُ ވެރިން ދެކެފައިވީ 10 އަހަރުވުމުން ކަމުގައެވެ.

(ރ) ފަހުގެ ދުވަސްވަރުގައި،ގިނަބޭކަލުން ދެކެފައިވާ ރަނގަޅުގޮތަކީ، އެމީހަކަށް حَدِيْث ފަދަ مُهِمُّ އެއްޗެއް އަޑުއަހައި،އާގައި އެބުނާވާކަންތަކަށްއެއްސުރި، އޭގެންލިޔެފަކަރ عُمُرެއްގައި، حَدِيْث އަޑުއެހުން ފެށުން ކަމުގައެވެ.އެކަމަށް ވަކި عُمُر އެއް ކަނޑައެޅުމެއް ނެތެވެ.ސަބަބަކީ،ކުރީގެ عِلْمُ ވެރިންގެ މަސައްކަތްތަކުގައި تَحْقِيْقއަށްފަހު، حَدِيْث ތައް ވަނީ ފޮތްފޮތުގައި تَدْوِينُ ކޮށް ލިޔެ،ރައްކާތެރިކުރެވިގެން ކަމުގައިވާތީއެވެ.

4- ކުޑަކުއްޖަކު حَدِيْث އަޑުއެހުން ހުއްދަދެވުމަށް ވަކި عُمُر އެއް އޮތްތޯ؟

(ހ) ބައެއް عِلْمُ ވެރިން ދެކެފައިވާގޮތުގައި،حَدِيْث އަޑުއެހުމަށް ހުއްދަވާ އެންމެކުޑަ عُمُر އަކީ 5 އަހަރެވެ.އަދި حَدِيْث عِلْمُ ގެ أَهْلُ ވެރިންގެ އަރިހުގައި މިކަން ކަނޑައެޅިފައިވާ ގޮތަކީ މިއީއެވެ.

(ނ) އަނެއްބައި عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވަނީ، ކުޑަކުއްޖަކު ތަންދޮރު ކިޔާވަރު ވުމުންނޫނީ، حَدِيْث އަޑުއެހުމަށެވެ. [illegible] ސުވާލުތަކާއި، އޭގެ ޖަވާބު އެނގޭވަރުވުމާއި،ތަންދޮރު ކިޔުމެވެ. އެހެން ނޫނީ ހުއްދައެއްނުވާނެއެވެ.

* * * * *

ދެވަނަ بَحْث

طُرُقُ التَّحَمُّلِ وَصِيَغُ الأَدَاءِ

حَدِيْث ލިބިގަތުމުގެ ގޮތްތަކާއި، ރިވާކުރުމަށް ބޭނުންކުރާ ބަސްތައް

حَدِيْث، تَحَمُّلُ ކުރުން،ނުވަތަ شَيْخ ގެކިބައިން حَدِيْث ލިބިގަތުންވަނީ 8 ގޮތަކަށެވެ.އެއީ:

السَّمَاعُ مِنْ لَفْظِ الشَّيْخِ: شَيْخُ ކިޔައިދެއްވުމުން، ދަރިވަރު އަޑުއެހުން.

الْقِرَاءَةُ عَلَى الشَّيْخِ: ދަރިވަރު އަމިއްލައަށް شَيْخَއަށް ކިޔައިދިނުމުން، شَيْخُ އަޑުއައްސަވައި ރަނގަޅުކޮށްދެއްވުން.

الإِجَازَةُ: شَيْخ އަކު އޭނާގެއަރިހުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތަކެއް ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަ، ދަރިވަރަށް ދެއްވުން.

الْمُنَاوَلَةُ: شَيْخ އަކު ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ތަކެއް ލިޔެފައިވާ ފޮތެއް ދަރިވަރަށްދީފައި، އޭނާ އެފޮތުންރިވާކުރުން.

الْكِتَابَةُ: شَيْخ އަކު އޭނާގެއަތުން ލިޔުއްވާފައިވާ حَدِيْث ތައް، ދަރިވަރަށް ލިޔެދެއްވުން.

الإِعْلاَمُ: شَيْخ އަކު އޭނާގެ ދަރިވަރަކަށް، އެވެނި حَدِيْث އަކީ ނުވަތަ އެވެނިފޮތަކީ، އެ شَيْخُ އަޑު އައްސަވާފައިވާއެއްޗެއްކަން އަންގަވުން.

الْوَصِيَّةُ: شَيْخ އަކު އޭނާ އަވަހާރަވާހިނދު، ނުވަތަ އެހެންގޮތެއްގައިވެސް އޭނާގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް ރިވާކުރުމަށް وَصِيَّة ކުރެއްވުން.

الْوِجَادَةُ: شَيْخ އެއްގެ އަތުލިޔުއްވުމުން ލިޔެފައިވާފޮތެއް ދަރިވަރަކަށްލިބި، އޭނާ އެފޮތުންރިވާކުރުން. ވިއެވެ.

ދެންމިދަންނަވަނީ، މިއިންކޮންމެބަޔަކާއި، އަދި އެއިންކޮންމެބައެއްގައި ބޭނުން ކުރަވާ خَاصَّ ބަސްތައް ވަރަށް ކުރުގޮތަކަށެވެ.

1– السَّمَاعُ مِنْ لَفْظِ الشَّيْخِ: شَيْخُ ކިޔައިދެއްވުމުން حَدِيْث އެއް އަޑުއެހުން.

(ހ) މިކަމުގެ ވައްތަރު:

شَيْخُ ކިޔައިދެއްވުމުން، حَدِيْث އަޑުއެހުމަށްބޭނުންވެނި، ދަރިވަރުންނަށް شَيْخ އަކު حَدِيْث، إِمْلاء ކޮށްދެއްވައި، ކިޔައިދެއްވުމުން، ދަރިވަރުން، އެ حَدِيْث އަޑުއަހައި، ލިޔެގަންނަވަނެވެ. މިގޮތުން شَيْخُ ކިޔައިދެއްވާއިރު، އޭނާ حَدِيْث ކިޔައިދެއްވަނީ، ހިތުން ކަމުގައިވިއަސް، ނުވަތަ ލިޔެފައިވާ ފޮތަކުން ބައްލަވައިގެން ކަމުގައިވިއަސް، އަދި ކިޔައިދެއްވާ އެއްޗެއް ދަރިވަރުން ލިޔުއްވައިގެން ކަމުގައިވިއަސް، ނުވަތަ ހަމައެކަނި އަޑުއަހައިގަތުމަށް ނަމަވެސް ކަމުގައިވިއަސް މިގޮތަށް ހިމެނެއެވެ.

(ށ) މީގެ ދަރަޖަ:

شَيْخُ ގެ އަޑުން حَدِيْث އަޑުއަހުމަކީ، حَدِيْث ލިބިގަތުމުގެ ގޮތްތަކުގެތެރޭއިން އެންމެބާރުގަދަ، އެންމެމަތިވެރިގޮތްކަމުގައި عِلْمُ ވެރިން އެއްބަސްވެލައްވައެވެ.

(ނ) އަޑުއަހާފައިވާ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރާނެބަސްތައް:

1- حَدِيْث، تَحَمُّلُ ކޮށް އަޑުއެހުން ކަމުގައިބެލެވޭ ގޮތްގޮތުގެތެރެއިން ކޮންމެ ގޮތަކަށް ވަކި خَاصَّ ބަސްތަކެއްކަނޑައެޅި،އެއީ އެގޮތްގޮތުގައި އަޑުއަހާފައިވާ حَدِيْث ތައް ރިވާކުރުމަށް ބޭނުންކުރެވޭ ބަސްތައްކަމުގައި ހަމަޖެހުމުގެކުރިން،شَيْخ ކިޔައިދެއްވާ އަޑުއަހައިގެން ލިބިގެންފައިވާ حَدِيْثއެއް ރިވާކުރުމަށް ބޭނުންކޮށްއުޅެފައިވަނީ، އަންނަނިވިބަސްތަކެވެ. "سَمِعْتُ" "އަހަރެންއަޑުއެހީމެވެ." "حَدَّثَنِي" "އަހަރެންނަށް حَدِيْث نَقْلُ ކޮށްދެއްވިއެވެ." "أَخْبَرَنِي" "އަހަރެންނަށް خَبَرُ ދެއްވިއެވެ." "أَنْبَأَنِي" "އަހަރެންނަށް ބަޔާންކޮށްދެއްވިއެވެ." "قَالَ لِي" "އަހަރެންނަށް ބުނެދެއްވިއެވެ." "ذَكَرَ لِي" "އަހަރެންނަށް ذِكْرُ ކޮށްދެއްވައި، ބުނެދެއްވިއެވެ." މިފަދަބަސްތަކެވެ.

2- تَحَمُّلُ ކުރުމުގެ ނުވަތަ حَدِيْث ލިބިގަތުމުގެ ކޮންމެބަޔަކަށް ވަކި ބަސްތަކެއްކަނޑައެޅި،އެއީ އެގޮތުގައިއަޑުއަހާފައިވާ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގެ صِيْغَة ކަމުގައި ހަމަޖެހުމަށްފަހު، ސީދާ شَيْخُ ގެ އަޑުން ދަރިވަރުއަޑުއަހާފައިވާ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރާނެ ބަސްތައް ތިރީގައިމިވަނީއެވެ.

شَيْخُ ކިޔައިދެއްވުމުން ދަރިވަރު حَدِيْث އަޑުއަހާފައިވާނަމަ: سَمِعْتُ ނުވަތަ حَدَّثَنِي.

شَيْخُއަށް ކިޔައިދިނުމުން،އޭނާއަޑުއައްސަވައި،ކުށްތައްރަނގަޅުކޮށްދެއްވާފައިވާނަމަ: أَخْبَرَنِي. އަދި شَيْخُ ހުއްދަދެއްވައިގެން ރިވާކުރާނަމަ: أَنْبَأَنِي. شَيْخُ އާދެކެވުމުން ވާހަކައެއްގައި حَدِيْث އެއް ބުނެދެއްވާފައި ވާނަމަ: قَالَ لِي ނުވަތަ ذَكَرَلِي މިފަދަބަހެކެވެ.

شَيْخ އާ ދެކެވުމުން ވާހަކައެއްގައި حَدِيْث އެއް ބުނެދެއްވުމާއި، شَيْخُ ގެއަޑުން ދަރިވަރުންނަށް حَدِيْث އެއް ކިޔައިދެއްވުމުގައި ތަފާތެއްވެއެވެ. އެހެނީ، شَيْخُ ގެއަޑުން حَدِيْث އެއް އަޑުއަހުމަކީ، އެކަމަށްޓަކައި شَيْخ އާއި އޭނާގެ ދަރިވަރު ނުވަތަ ދަރިވަރުން، ކިޔައިދިނުމުގެމަޖިލީހަކަށް حَاضِرُ ވުމުގެކުރިން ދުވަހަކާއި ވަގުތެއް ހަމަޖެހިގެން ވެގެން ކުރާ ވާހަކަކަމެވެ.

ނަމަވެސް شَيْخُ އާ ދެކެވުނު ވާހަކައެއްގައި حَدِيْث އެއް ބުނެދެއްވުމުގައި މިފަދަ ބަސްތަކުބޭނުންކުރެއްވުން ދެފަރާތުންވެސް ކަރާހިޔަތްކަން ހުރިކަމެއްކަމަށްވެއެވެ.

2– الْقِرَاءَةُ عَلَى الشَّيْخِ: ދަރިވަރު އޭނާގެއަޑުން شَيْخ އަށްކިޔައިދިނުމުން، شَيْخُ އަޑު އައްސަވައި ރަނގަޅު ކޮށްދެއްވުން.

މިއީވެސް حَدِيْث ލިބިގަތުމުގެ ގޮތްތަކުގެތެރެއިން ގޮތެކެވެ. ގިނަ مُحَدِّثُ ން މިއަށްކިޔުއްވައި، الْعَرَضُ އެވެ. އެބަހީ: ހުށަހެޅުން.މިއެވެ.

(ހ) މިކަމުގެވައްތަރުތައް:

ވަކި شَيْخ އެއްގެމަގުން(އެބަހީ:އެނގޭ سَنَدُ ން) ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތަކެއް، ދަރިވަރު އެ شَيْخ އަށް [illegible] ނުވަތަކިޔަވައި ދިނުން.

އެއީ ދަރިވަރު އަމިއްލައަށް،ނުވަތަ އެހެންމީހަކުލައްވައި شَيْخ އަށް [illegible]ކަމުގައިވިޔަސް، އަދި އޭނާ ކިޔަވައިދެނީ ފޮތެއްބަލައިގެން ކިޔަވައިދިނުން ކަމުގައިވިޔަސް، ނުވަތަ ހިތުދަސްކޮށްފައިވާ ފޮތްތަކުން ބަލައިގެން ކިޔަވައިދިނުން ކަމުގައިވިޔަސް، އަދި އެކިޔަވައިދޭ حَدِيْث ތަކެއް شَيْخُ ގެ ހިތުދަސްވެފައިވާ ގޮތުން، އޭނާ އަޑުއައްސަވަމުން ގެންދިޔައަސް،ނުވަތަ ހިތުދަސްވެފައިވާ ފޮތެއްގެ އަސްލެއް ބަލަހައްޓަވަމުން ގެންދިޔައަސް، އަދި އެފޮތް شَيْخُ އަމިއްލައަށް ބަލަހައްޓަވައިގެން ގެންދިޔައަސް،ނުވަތަ އޭނާއަށް اعْتِمَادُ ކުރެއްވޭ އެހެން ثِقَة ރާވީއަކު ހިފެހެއްޓެވުމުގައި ބަލަހައްޓަވަމުން ގެންދިޔައަސް، މިކަމުގައި އެއްވެސް ތަފާތެއްނުވެއެވެ.

(ށ) މިގޮތަށް حَدِيْث ރިވާކުރުމުގެ حُكْمُ:

شَيْخ އަށް ކިޔަވައިދިނުމުގައި ބަޔާންވެދިޔަ ހުރިހާގޮތްތަކުގައި، އެކަން ރަނގަޅު ދިރާސާކުރައްވާ حَدِيْث ތަކެއް ރިވާކުރެއްވުން، އެބަހީ: އެ شَيْخُ ގެ سَنَدُ ން ރިވާކުރުމަކީ، އެންމެހައި مُحَدِّثُ ންގެ އިޖްމާޢުގައި قَبُولُ ކުރެވޭނޭކަމެކެވެ.މިކަމުގައި خِلَافُ ވެފައިވަނީ، އެބައެއްގެ ބަސް قَبُولُ ނުކުރެވޭތީ ވަރަށްމަދުބައެއްކަމެވެ.

(ނ) މީގެ ދަރަޖަ:

شَيْخ އަލްޢުޘައިމީނުމުން، شَيْخُ ކުރަހަނަގެ ބުނެދެއްވާފައިވާ حَدِيْث ގެ ދަރަޖައާމެދު عِلْمُ ވެރިންގެ 3 ބަސްފުޅެއް ވެއެވެ. އެއީ:

1- އެފަދަ حَدِيْث އަކީ شَيْخ ގެ އަރިހުން އަޑުއަހާފައިވާ حَدِيْث އާއި އެއް ދަރަޖައެއްގައިވާ حَدِيْث އެކެވެ.

މިހެން ވިދާޅުވެވަނީ الإِمَامُ مَالِك އާއި، الإِمَامُ الْبُخَارِيّ އާއި، حِجَازُ ކަރައާއި، كُوْفَةُ ގެ ގިނަ عِلْمُ ވެރިންނެވެ.

2- އެއީ شَيْخُ ގެ އަރިހުން އަޑުއަހާފައިވާ حَدِيْث އަށްވުރެ ދަށް ފެންވަރުގެ حَدِيْث އެވެ.

މިހެން ވިދާޅުވެވަނީ مَشْرِقُ ގެ ގިނަ عِلْمُ ވެރިންނެވެ. އަދި ބޮޑަށް صَحَّ ރައުޔަކީ ވެސް މިއީއެވެ.

(ނޯޓް: مَشْرِقُ ގެ އެބަހީ: އިރުމަތީގެ عِلْمُ ވެރިން ބުނާބަހުގެ މާނައަކީ، مَغْرِبُ ގެ ސަރަހައްދުތަކުގައި ބެލެވެން މޮރޮކޯއާއި، އަލްޖީރިޔާއާއި، ލީބިޔާއާއި، ޓިއުނީޝިއާއާއި، މިހިސާބުގެ ރަށްރަށުގެ عِلْمُ ވެރިންނާއި، إِسْلاَمِي ދުނިޔޭގެ އެހެން ރަށްރަށުގެ عِلْمُ ވެރިންނެވެ. އެގޮތުގައި، حِجَازُ ކަރައާއި، شَامُ ކަރައާއި، عِرَاقُ އާއި، مِصْرُ އާއި، އެދުވަސް ވަރުގެ إِسْلاَمِي ދުނިޔޭގެ ރަށްރަށް ކަމުގައިވާ بُخَارَى އާއި سَمَرْقَنْدُ ފަދަ ރަށްރަށުގެ عِلْمُ ވެރިން ހިމެނިގެންވެއެވެ. "މުތަރުޖިމު")

3- އެއީ شَيْخُ ގެ އަރިހުން އަޑުއަހާފައިވާ حَدِيْث އަށްވުރެ ދަރަޖަ މަތިވެރި ވައްތަރެކެވެ.

މިހެން ވިދާޅުވެވަނީ الإِمَامُ أَبُوْحَنِيْفَة އާއި، ابْنُ أَبِي ذِئْب އާއި، الإِمَامُ مَالِكُ ގެ އަރިހުން އައިސްފައިވާ އެއްރިވާޔަތެއްގައި އެކަށީގެންނެވެ.

(ށ) މިފަދަ حَدِيْث ރިވާކުރުމަށް ބޭނުންކުރާ ބަސްތައް:

1- އެންމެ ރަނގަޅު ގޮތް:

"قَرَأْتُ عَلَى فُلاَنٍ" “އެވެނި ބޭކަލަކަށް އަހަރެން ކިޔަވައިދިނީމެވެ.” ނުވަތަ "قُرِىءَ عَلَيْهِ وَأَنَا أَسْمَعُ فَأَقَرَّبِهِ" “އެވެނި ބޭކަލަކަށް ކިޔަވައިދެވުނު އިރު އަހަރެން އަޑުއަހަންއިނީމެވެ. އަދި އެކިޔަވައިދެވުނުއެއްޗަކާ އެބޭކަލަކު އެއްބަސްވެ ދެއްވިއެވެ.”

2- ބުނުން ހުއްދަގޮތެއް:

ކިޔަވައިދެވުނުއިރު އަޑުއަހަން އިންކަން ދޭފަދަ عِبارَةَއަކުން ރިވާކުރުންވެސް ހުއްދައެވެ. މިސާލަކަށް، "حَدَّثَنَا قِرَاءَةً عَلَيْهِ" “އެވެނި ބޭކަލަކަށް ކިޔަވައިދެވުނު އެއްޗެއް އަޑުއައްސަވައި ރިވާކޮށް ދެއްވިއެވެ.”

3- ގިނަ مُحَدِّثُ ން ބޭނުންކުރައްވާގޮތް:

شَيْخُ އަށް ކިޔަވައިދެވުނުއެއްޗެއް ރިވާކުރެއްވުމުގައި ގިނަ مُحَدِّثُ ން ބޭނުން ކުރައްވަނީ ހަމައެކަނި "أَخْبَرَنَا" މިބަހެވެ. މާނައަކީ “ތިމަންމެންނަށް خَبَرُ ދެއްވިއެވެ.”މިއެވެ.

3–الإِجَازَةُ: شَيْخ އަކު ތިމާގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތަކެއް ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަ طَالِب އަށް ދެއްވުން.

(ހ) الإِجَازَةُ ގެ تَعَارُفُ:

الإِجَازَة އަކީ، شَيْخ އަކު ތިމާގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް ރިވާކުރުމަށް އަނގަބަހުން ނުވަތަ ލިޔުމުން طَالِب އަށް ހުއްދަދެއްވުމެވެ.

(ށ) الإِجَازَةُ ގެ ސިފަ:

شَيْخ އަކު ތިމާގެ ދަރިވަރަކަށް މިފަދަގޮތަކަށް ބުނުއްވުން. "أَجَزْتُ لَكَ أَنْ تَرْوِيَ عَنِّي صَحِيْحَ الْبُخَارِيِّ." މާނައަކީ:“ އަހަރެންގެކިބައިން صَحِيْحُ الْبُخَارِيّރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަ ތިބާއަށްދީފީމެވެ.” މިއެވެ.

(ނ) الإِجَازَةُ ގެ ވައްތަރުތައް:

الإِجَازَةُ ގެ ވަރަށްގިނަ ވައްތަރުތައް (މުޙައްދިސުން 9 ވައްތަރު) ބަހާލާ. އޭގެ ތެރެއިން މުހިއްމު ހަތަރުވައްތަރު މިތާނގައި ބަޔާންކުރަމެވެ. އެއީ:

1- "أَنْ يُجِيزَ الشَّيْخُ مُعَيَّنًا لِمُعَيَّنٍ" "شَيْخ އަކު ވަކި خَاصّ ފޮތެއް ވަކި خَاصّ މީހަކަށް ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދެއްވުން." މިއެވެ.

މިސާލަކަށް:"أَجَزْتُ لَكَ أَنْ تَرْوِيَ عَنِّي صَحِيْحَ الْبُخَارِيِّ." މާނައަކީ: "އަހަރެންގެ ކިބައިން صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަ ތިބާއަށް ދިނީމެވެ." މިއެވެ.

މިއީ الْمُنَاوَلَة އާ ނުލައިނަމަ، އެބަހީ: شَيْخُ ގެ އަމިއްލަ އަތުން ކުރިން ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތެއް طَالِبُ އަށް ދިނުމާ ނުލައިނަމަ، الإِجَازَةُ ގެ އުސޫލުގެ މަތިން ދެއްވުމެވެ.

2- أَنْ يُجِيزَ مُعَيَّنًا بِغَيْرِ مُعَيَّنٍ: "ވަކި خَاصّ މީހަކަށް عَامٌّ ކޮށް ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދިނުން." މިސާލަކަށް:"أَجَزْتُكَ رِوَايَةَ مَسْمُوْعَاتِي" މާނައީ: "ތިމަންނާގެ ކިބައިން ތިބާ އަޑުއަހާފައިވާ ކަންތައްތަކުގެ ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަ ތިބާއަށް ދިނީމެވެ."

3- أَنْ يُجِيزَ غَيْرَ مُعَيَّنٍ بِغَيْرِ مُعَيَّنٍ: عَامٌّ ބަޔަކަށް عَامٌّ ކޮށް ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދިނުން. މިއެވެ.

މިސާލަކަށް:"أَجَزْتُ أَهْلَ زَمَانِي رِوَايَةَ مَسْمُوْعَاتِي" މާނައީ:"އަހަރެން އަޑުއަހައި ރިވާކޮށްފައިވާ ކަންތައްތައް ރިވާކުރުމަށް، އަހަރެންނާއި އެއްވަގުތެއްގައި ދިރިއުޅޭ މީހުންނަށް ހުއްދަ ދިނީމެވެ." މިއެވެ.

4-"أَنْ يُجِيزَ بِمَجْهُوْلٍ أَوْ لِمَجْهُوْلٍ" "ވަކި އެއްޗެއްކަން ނޭނގޭއެއްޗެއް ނުވަތަ ވަކިމީހަކުކަން ނޭނގޭމީހަކަށް ހުއްދަދިނުން." މިއެވެ.

މިސާލަކަށް: "أَجَزْتُكَ كِتَابَ السُّنَنِ" މާނައީ:"ތިބާއަށް السُّنَنُ ފޮތް ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަ ދިނީމެވެ." މިހެން عَامٌّ ކޮށް ހުއްދަދެއްވިޔަސް، އެތަކެއް سُنَنُ ރިވާކޮށްފައިވާ شَيْخ އެއް ކަމުގައިވާތީ ނުވާނެއެވެ. އޭގެ ތެރެއިން ހުއްދަ ދީފައިވަނީ ކޮން سُنَن އެއްކަން

عَيَّن ނުކުރާތީ، އެވަނީ مَجْهُوْلٌ އެއްޗެއް ނުވަތަ ކޮންއެއްޗެއްކަން ކަނޑައެޅިގެން ނޭނގޭއެއްޗެއް ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދިނުންކަމުގައެވެ.

ދެވަނަގޮތަކީ "أَجَزْتُ لِمُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الدِّمِشْقِيِّ " ، ”مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ الدِّمِشْقِيّ حَدِيْث ރިވާކުރުމަށް ހަމަކޮށް ހުއްދަދިނީމެވެ.“ މިއެވެ. މިހެން ބުނާއިރު އެނަން ކިޔާ އެތަކެއްމީހުން ތިބޭތީކަމަށްޓަކައި، އެވަނީ عَامٌّ މީހަކަށް ނުވަތަ ކަނޑައެޅިގެން ވަކިމީހަކު ނޭނގޭ މީހަކަށް ހުއްދަދިނުން ކަމުގައެވެ.

5- الإِجَازَةُ لِمَعْدُوْمٍ: ” ދުނިޔޭގައި އަދިނުވާމީހަކަށް ހުއްދަދިނުން.“

މިގޮތުގެ ދެބައިވެއެވެ. ފުރަތަމަގޮތަކީ އުފަންވެފައިވާ މީހަކާއި، އޭނާއަށް އުފަން ވާނެ ދަރިފަހަކަށް ހުއްދަދިނުމެވެ. މިސާލަކަށް:"أَجَزْتُ لِفُلَانٍ وَلِمَنْ يُوْلَدُ لَهُ" މާނައީ: ”އެވެނިމީހަކާއި، އޭނާއަށްލިބޭނެދަރިއަކަށް ހަމަހަމައަށް ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަ ދިނީމެވެ.“ މިއެވެ.

ދެވަނަގޮތަކީ، އަދި އުފަންވެފައިނުވާމީހަކަށް ހުއްދަދިނުމެވެ. މިސާލަކަށް: "أَجَزْتُ لِمَنْ يُوْلَدُ لِفُلَانٍ" މާނައީ:”އެވެނިމީހަކަށްލިބޭ ދަރިއަކަށް ހަމަހަމައަށް ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދިނީމެވެ.“ މިއެވެ.

(ރ) الإِجَازَةُ ގެ حُكْم:

الإِجَازَةُ ގެ ބަޔާންކުރެވުނު ފަސްވައްތަރުގެތެރެއިން އެންމެ ފުރަތަމަ ދެންނެވުނު ވައްތަރުގައި [illegible] ހުއްދައިގެ މަގުން ރިވާކުރުމާއި، އެފަދަ ރިވާތަކުން عَمَلُ ކުރުން ހުއްދަކަމުގައި ގިނަ عِلْمُ ވެރިން ދެކެވަޑައިގެންފައެވެ. އަދި عِلْمُ ވެރިންގެ ބައެއްގައި عَمَلُ ކުރުމުން ގޮސްފައިވާނީވެސް އެގޮތަށެވެ. ނަމަވެސް ބައެއް عِلْمُ ވެރިން އެކަމަށް އިންކާރުކުރައްވައެވެ. އެގޮތަށް ރިވާކުރުން ހުއްދަނުވާކަމަށް ވިދާޅުވެއެވެ. الإِمَامُ الشَّافِعِيّ ގެ ރިވާޔަތާ އެއްރިވާޔަތެއްގައި އެކަމާ ފުށުއަރާފަދައިން އެކަމަށް އިންކާރުކުރައްވައެވެ.

ދެންއޮތީ ބާކީ ހަތަރުގޮތެވެ. عِلْمُ ވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވާގޮތުގައި އެކަމާ ގުޅޭ ގޮތްތަކެއް އެއްގޮތްވެފައިނުވާ ހުއްދައިގެ މަގުން ރިވާކުރުމާއި، ރިވާކުރުމުގައި އެކަމަ

ރިވާޔަތްތަކަށް عَمَلُ ކުރުން ރަނގަޅުނޫންކަމުގައެވެ. عِلْمُ ވެރިން އެގޮތްގޮތުގެ މައްޗަށް ކުރައްވާފައިވާ اعْتِرَاضُ ތަކެއް ވަރަށްގިނައެވެ.

ކޮންމެ حَال އެއްގައިވެސް الإِجَازَة ގެ މިބަހާސްކުރެވުން ވައްތަރުތަކުގެ ތެރެއިން ފަހުންބުނެވުން ޚަބަރު ގޮތުގައި ރިވާކޮށްދެއުމަކީ އެއަށް ރައްކާތެރިވާންޖެހޭނެ ކަމެކެވެ. ނޫންނަމަ حَدِيْث ތަކުގެމައްޗަށް ރައްކާތެރިވުމުގެ ގޮތުން عِلْمُ ވެރިން ކަނޑައެޅުއްވާފައިވާ ހަރުދަނާ أُصُوْلُ ތަކެއް ބޭކާރުކުރެއްވުމުގެ ސަބަބުން ކަމުގައިވެގެން ހިނގާނެއެވެ.

(ބ) إجَازَةُ ގެގޮތުން ރިވާކުރުމުގެ ބަސް:

1- ފުރަތަމައީ: "أَجَازَلِي فُلاَنٌ" ، މާނައީ: “އެވެނި شَيْخ އަކު ނުވަތަ އެވެނިމީހަކު ތިމަންނާއަށް ހުއްދަދެއްވިއެވެ.“ މިހެންބުނުމެވެ.

2- ދެވަނައީ: އަޑުއެހިކަމާއި ކިޔަވައިދިނުމުގައި ބޭނުންކުރާ ފަދަ عِبَارَة އަކާ އެކުގައިވެސް ބޭނުންކުރެވިދާނެއެވެ. މިސާލަކަށް :"حَدَّثَنَا إِجَازَةً" ، މާނައީ:“إِجَازَةُ ގެގޮތުން އަހަރުމެންނަށް حَدِيْث ރިވާކޮށްދެއްވިއެވެ.“ ނުވަތަ "أَخْبَرَنَا إِجَازَةً" މާނައީ: “ إِجَازَةُ ގެ ގޮތުން އަހަރުމެންނަށް ޚަބަރުދެއްވިއެވެ.“ މިފަދަބަސްތަކަކުން ރިވާކުރުމެވެ.

3- ފަހުގެ عِلْمُ ވެރިންގެ اصْطِلاَح އެއް: "أَنْبَأَنَا" މާނައީ: “އަހަރުމެންނަށް ޚަބަރުދެއްވިއެވެ.“ މިއީ أَبُوالْعَبَّاسِ الْوَلِيْدُ بْنُ بَكْرٍالْمَعْمَرِيّ، އެކަލޭގެ ފޮތްކަމުގައިވާ "الْوِجَازَةُ فِي تَجْوِيْزِالإِجَازَةِ." މިފޮތުގައި ބާރުން ކުރައްވާފައިވާ ގޮތެވެ.

4- الْمُنَاوَلَةُ: شَيْخ އަކު ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ތަކެއް ދީފައިވާ ގޮތެއްގައި، އެގޮތުން ރިވާކުރުން.

(ހ) الْمُنَاوَلَةُ ގެ ދެވައްތަރެއްވެއެވެ. އެއީ:

1- مَقْرُوْنَةٌ بِالإِجَازَةِ: ހުއްދަދެއްވާފައިވުމާއެކު ގޮތުގައިވުން.

މިއީ އެއްވެސް ބާވަތެއްގެ ތެރެއިން مُنَاوَلَةُ ގެ އެންމެމަތީ ދަރަޖައެވެ. މިގެ ސިފަކަމުގެ ގޮތުގައި، شَيْخ އަކު ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ތަކެއްލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތެއް އެކަލޭގެ ދަރިވަރަކަށް ދެއްވުމަށްފަހު، މިއީ އެވެނި شَيْخ އަކު ނުވަތަ އެވެނި شَيْخُ ނަގެ ކިބައިން

އަހަރެން ރިވާކޮށްދީފައިވާ حَدِيْث ތަކެއް ކަމަށާއި، އަހަރެންގެ ކިބައިން އެ حَدِيْث ތައް ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަތިބާއަށްދީފީމެވެ." މިފަދައިން ބުނުއްވުމެވެ. އެއަށްފަހު އެފޮތް އެދަރިވަރުގެއަތުގައި އޮންނާނީ އޭނާގެ އަމިއްލަ މިލްކެއްގެ ގޮތުގައެވެ. ނުވަތަ އެކޮޕީއޭނާގެ އަތުގައި އޮންނާނީ، ވަގުތީގޮތުންނެވެ.އެއީ އެކޮޕީގައިވާ އެއްޗެއް އޭނާލިޔެ نَقْلُ ކޮށްލުމަށްޓަކައެވެ.

2- مُجَرَّدَةٌ عَنِ الإِجَازَةِ: ހުއްދަދީފައިވުމެއްނެތި ފޮތްލިބިފައިވުން.

މިގެމިސާލަކީ، شَيْخْ އަކު ވަކިހުއްދައެއްދެއްވުމަކާނުލައި، އޭނާގެދަރިވަރުގެއަތަށް ފޮތެއް ދެއްވުމަށްފަހު، "މިއީ އަހަރެން އަޑުއަހާފައިވާ حَدِيْث ތަކެކޭ" ބުނުއްވުމެވެ.

(ށ) މިދެގޮތުގައި ރިވާކުރުމުގެ حُكْم:

1- شَيْخُ ގެ ހުއްދައާއެކު ފޮތްދެއްވާފައިވާނަމަ، އެފޮތުން ރިވާކުރުމަކީ، ހުއްދައެއްކަމުގައި عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވެއެވެ.ނަމަވެސް އެއީ شَيْخُ ގެ ގާތުން حَدِيْث އަޑުއެހުމާއި،شَيْخ އަށްކިޔައިދިނުން [illegible]، މިދެގޮތަށްވުރެ ދަށުދަރަޖަ އެއްކަމުގައިވެސް عِلْمُ ވެރިންދެކެވަޑައިގަންނަވައެވެ.

2- شَيْخُ ހުއްދަދެއްވުމަކާނުލައި ފޮތްދެއްވާފައިވާނަމަ، އެފޮތުންރިވާކުރުމަކީ ހުއްދަކަމެއް ނޫންކަމަށް ގިނަ عِلْمُ ވެރިންދެކެވަޑައިގަންނަވައެވެ.

(ނ) مُنَاوَلَةُ ގެގޮތުގައި ރިވާކުރުމަށްބޭނުންކުރާބަސް:

1- އެންމެރަނގަޅުބަސް:

شَيْخُ ހުއްދަ ދެއްވުމާއެކު ފޮތްދެއްވާފައިވާނަމަ، "نَاوَلَنِي" "ތިމަންނާއަށް ފޮތްދެއްވިއެވެ." ނުވަތަ "نَاوَلَنِي وَأَجَازَنِي" "ތިމަންނާއަށް ފޮތްދެއްވުމަށްފަހު ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދެއްވިއެވެ." މިހެން ބުނުން.

2- ހުއްދަގޮތް:

އަޑުއެހުމާއި ކިޔައިދިނުމުގައިވާ އެނގޭ ގޮތަކަށް ބޭނުންކުރުން ހުއްދައެވެ.

މިސާލަކަށް:"حَدَّثَنَا مُنَاوَلَةً" "شَيْخُ ގެ ފޮތްދެއްވައި، އަހަރެންނަށް حَدِيْث ރިވާކޮށް

ދެއްވިއެވެ.“ ނުވަތަ "أَخْبَرَنَا مُنَاوَلَةَ وَ إِجَازَةً" ”އަހަރެންނަށް شَيْخُ ގެ ޚަތްދެއްވައި، ހުއްދަދެއްވުމާއެކު، خَبَرُ ދެއްވައި ރިވާކޮށްދެއްވިއެވެ.“ މިފަދަގޮތަކަށް ބުނުމެވެ.

5– الْكِتَابَةُ: شَيْخُ އަކު އޭނާގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ލިޔެ ފޮނުއްވުން.

(ހ) الْكِتَابَة އަކީ ކޮބާ؟

الْكِتَابَة އޭބުނުވީ، شَيْخ އަކު އޭނާގެ ގާތުގައިވާ މީހަކަށްޓަކައި، ނުވަތަ ދުރުގައިވާ މީހަކަށްޓަކައި އޭނާ އަޑުއައްސަވާފައިވާ حَدِيْث ލިޔެ، އޭނާގެއަމިއްލަ އަތްޕުޅުން ނުވަތަ އޭނާއެހެންމީހަކު ލައްވައި ލިޔުއްވުމަށެވެ.

(ށ) الْكِتَابَة ގެ ވައްތަރުތައް:

الْكِتَابَة ގެ ދެވައްތަރެއްވެއެވެ. އެއީ:

1- مَقْرُوْنٌ بِالإِجَازَةِ: ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދިނުމާއެކު ލިޔުއްވިފައިވުން.

މިސާލަކަށް "أَجَزْتُكَ مَاكَتَبْتُ لَكَ" ”ތިބާއަށް އަހަރެން ލިޔުނިންތަކާއި ތިބާ ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދިނީމެވެ.“ ނުވަތަ "أَجَزْتُكَ مَاكَتَبْتُ إِلَيْكَ" ”ތިބާއަށްޓަކައި އަހަރެން ލިޔުނިންތަކާއިރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދިނީމެވެ.“ މިފަދަގޮތަކަށްإِجَازَة ނުވަތަ ހުއްދަދީފައިވުމެވެ.

2- مُجَرَّدَةٌ عَنِ الإِجَازَةِ: ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދިނުމަކާނުލައި ލިޔުއްވިފައިވުން.

މިސާލަކަށް، އެ شَيْخ އަށް އަޑުއަހާފައިވާ ބައެއް حَدِيْث ލިޔެ، شَيْخُ ގެ ކިބައިން ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދިނުމަކާނުލައި، އޭނާއަރިހަށް މީހަކަށްޓަކައިލިޔުއްވީ ފޮނުވުމެވެ.

(ނ) شَيْخ އަށް ލިޔެދެއްވާލިޔުމަކުން ރިވާކުރުމުގެ حُكْم:

1- ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދެއްވާފައިވާނަމަ، شَيْخُ ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْثތައް ލިޔުއްވިފައިވާ ލިޔުމުންބަލައިގެން ރިވާކުރުމަކީ ހުއްދަކަމެކެވެ.އަދި އެގޮތުން ރިވާކުރާ ރިވާކުރުން صَحَّ ވުމާއި އޭގެބާރުގަދަކަން، مُنَاوَلَةُ ގެ ގޮތުން ހުއްދަލިބިގެން ރިވާކުރުމާއިއެއްގޮތެވެ.

2- ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދެއްވުމަކާނުލައި شَيْخ އަށް ލިޔެދެއްވާފައިވާ ލިޔުމުން ބަލައިގެން ރިވާކުރުމަކީ، ބައެއް عِلْمُ ވެރިންގެ ގާތުގައި ހުއްދަކަމެއްނޫނެވެ.

ނަމަވެސް ހުރިހާ ލިޔުމަކުން إجَازَةُ ގެ މާނަލިބޭތީ، (شَيْخ އަކު ލިޔުއްވާފައި ދީއްވުމުން، އެނގޭނީބައިން ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދިނުމަށް ވާކަމަށްދޭހަވާތީ) އެގޮތުގައިވެސް ރިވާކުރުން ހުއްދަކަމަށް حَدِيْث عِلْمُ ގެ ގިނަ ބޭކަލުން ދެކެލައްވައެވެ.

(ރ) شَيْخُ ގެ ލިޔުއްވުންކަން يَقِيْن ކުރުމަށް ސާބިތުހެކީގެ ބޭނުންވާނެތަ؟

1- ބައެއް ބޭކަލުން ބުނެލައްވާގޮތުގައި شَيْخ އަކު އެނގޭ އަޚުއަހުސަވާފަދައިވާ حَدِيْث ތަކެއް ލިޔެދެއްވުމުން (ވަކިން خَاصَّ ކޮށް ދުރުގައިވާ މީހަކަށްބަލައި އެތަކަށް ލިޔެ، ފޮނުއްވުމުން) އެއީ އެނގޭ އަމިއްލަ ލިޔުއްވުންކަން ސާބިތުކުރާނެ ހެކިބޭނުންވާނެއެވެ. އެއީ އެކަކުއަނެކަކާ ލިޔުން އެއްގޮތްވެދާނެ ކަމަށްބަލާއެވެ. ނަމަވެސް މިއީ ضَعِيْفُ ބަހެކެވެ.

2- ގިނަ عِلْمُ ވެރިން ބުނެލައްވާގޮތުގައި، އެމީހަކަށްބަލައި شَيْخُ ގެ ލިޔުން ލިޔުއްވުމާއި، އެއީ ވަކިމީހެއްގެ އަތުއަކުރުކަން އެނގުމުން ފުދޭނެއެވެ. އެކަމަށް އިތުރުހެކިއެއް ބޭނުމެއް ނުވާނެއެވެ. އެހެނީ ދެމީހެއްގެ އަތުއަކުރު އެއްގޮތްވުން ކުޑަ އަދިގޮތެއްހުންނާނެއެވެ. صَحّ ބަހަކީ މިއީއެވެ.

(ބ) كِتَابَةُ ގެ ذَرِيْعَة އިންލިބިފައިވާ حَدِيْث ރިވާކުރުންބަސްތައް:

1- ލިޔެދިފައިވާކަން ދޭހަވާފަދަބަހަކުން ރިވާކުރުން:

މިސާލަކަށް "كَتَبَ إِلَيَّ فُلاَنٌ" "އެވެނިމީހަކު ތިމަންނައަށް ލިޔެދެއްވާފައި ވެއެވެ." މިފަދަ عِبَارَة އަކުން ރިވާކުރުން.

2- އަޚުބަރުފައިވާކަން، ނުވަތަ ކިޔައިދީފައިވާކަން ދޭހަވާފަދަބަސްތަކުން، ރިވާކުރުން:

މިސާލަކަށް "حَدَّثَنِي فُلاَنٌ كِتَابَةً" "ތިމަންނައަށްއެވެނިމީހަކު ލިޔެދެއްވާފައިވާ ލިޔުމެއްގައި ރިވާކޮށްދެއްވާފައިވެއެވެ." ނުވަތަ "أَخْبَرَنِي كِتَابَةً" "ލިޔެފައިވާ ލިޔުމުގެ ذَرِيْعَة އިން ތިމަންނައަށް خَبَرُ ދެއްވާފައިވެއެވެ." މިފަދަބަސްތަކުން ރިވާކުރެވިދާނެއެވެ.

6- الإِعْلاَمُ: شَيْخ އަކު އޭނާގެ طَالِب އަކަށް، އެވެނި حَدِيْث އަކީ ނުވަތަ އެވެނި ފޮތަކީ شَيْخُ އަޑު އައްސަވާފައިވާ އެއްޗެއްކަން އެންގެވުން.

(ހ) الإِعْلاَم އަކީ ކޮބާ؟

الإِعْلاَم އަކީ شَيْخ އަކު އޭނާގެދަރިވަރަށް އެވެނި حَدِيْث އަކީ ނުވަތަ އެވެނިފޮތަކީ އެ شَيْخُ އަޑުއައްސަވާފައިވާ އެއްޗެއްކަމުގެ خَبَرُ ދެއްވުމެވެ.

(ށ) الإِعْلاَمُ ގެ ذَرِيْعَة އިން ލިބިފައިވާ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގެ حُكْم:

الإِعْلاَمُ ގެ ذَرِيْعَة އިން ލިބިފައިވާ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި عِلْمُ ވެރިންގެ ރައުޔު ދެގޮތަކަށްވެއެވެ. އެއީ:

1- ހުއްދަވުން:

حَدِيْث عِلْمُ ގެ ގިނަޢާލިމުންނާއި فِقْهُ عِلْمُ ވެރިންނާއި أُصُوْلُ ގެ عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި އެއީ ރިވާކުރުން ހުއްދަގޮތެކެވެ.

2- ހުއްދަނުވުން:

حَدِيْث عِلْمُ ގެމަދުނޫން عِلْمُ ވެރިންނާއި، އެނޫންބޭކަލުން ވިދާޅުވާގޮތުގައި الإِعْلاَمُ ގެ ذَرِيْعَة އިން ލިބިފައިވާއެއްޗެއް ރިވާކުރުން ހުއްދައެއްނޫނެވެ.

صَحَّ ބަހަކީވެސް މިއީއެވެ.

ސަބަބަކީ، شَيْخ އަށް އެއީ އޭނާ އަޑުއައްސަވާފައިވާ ރިވާޔަތެއްކަން އެނގިވަޑައިގަންނަވާނެއެވެ. ނަމަވެސް އެފަދަ حَدِيْث އެއްގައި(شَيْخ އަށްއެނގިފައިވާ) خَلَل އެއް ނުވަތަ މައްސަލައެއްގެ ސަބަބުން އެރިވާކުރުން އެކަށީގެން ނުވާއެއްޗެއްކަން ވެދާނެއެވެ. އަދި މިގޮތަށް ހުއްދަދެއްވައިރު އެކަން ބަޔާންކޮށްފައި ނުވާނަމަ، الإِعْلاَمُ ގެ ذَرِيْعَةއިން ލިބިފައިވާއެއްޗެއް ރިވާކުރުން ހުއްދަނުވާނެއެވެ. އެކަމަކު شَيْخُ އެ ރިވާކުރުމުގެ ހުއްދަދެއްވައިފިނަމަ ރިވާކުރުން صَحَّ ވާނެއެވެ.

(ނ) ރިވާކުރާނެބަސް:

މިފަދަ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރަންބޭނުނީ"أَعْلَمَنِي شَيْخِي بِكَذًا" ''މިމަންނާގެ شَيْخُ މިމަންނާއަށް މިވެނި އެއްޗެއްގެ خَبَرُ ދެއްވިއެވެ.'' މިފަދައިންނެވެ.

7– الْوَصِيَّةُ:شَيْخ އަކު އަވަހާރަވާހިނދު، ނުވަތަ އެހެންގޮތެއްގައިގޮސް އޭނާގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާحَدِيْث އެއް ރިވާކުރުމަށް وَصِيَّة ކުރެއްވުން.

(ހ) الْوَصِيَّة ގެ މާނައީ:

އެއީ شَيْخ އަކުއަވަހާރަވާހިނދު، ނުވަތަ ދުރުމަސާފަތަކަށް ފުރުއްވާ ހިނދު، އޭނާ އަޑުއައްސަވާފައިވާ حَدِيْث އެއް ލިޔުއްވައިވާ ފޮތްތަކުގެ ތެރެއިން خاصَّ ފޮތެއް، ނުވަތަ ފޮތްތަކެއް، ވަކި މީހަކަށްދިނުމަށް وَصِيَّة ކުރެއްވުމެވެ.

(ށ) الْوَصِيَّة ން ލިބިފައިވާ އެއްޗެއްރިވާކުރުމުގެ حُكْم:

1- ހުއްދަވުން.

ފަހުގެބައެއް عِلْمُ ވެރިން އެފަދައެއްޗެއް ރިވާކުރުން ހުއްދަވާނެކަމަށް ވިދާޅުވެއެވެ.

ނަމަވެސް މިއީ ރަނގަޅުބަހެއްނޫނެވެ.އެހެނީ އެފޮތް ހަވާލުކުރެއްވި شَيْخُ، وَصِيَّةُ ކުރައްވާފައިވިޔަސް، އެރިވާކުރުމުގެ إجازة ''ހުއްދަ'' ދެއްވާފައިނުވުން ހިނގައިދާނެތީއެވެ.

2 - ހުއްދަނުވުން:

صَحَّ ބަހަކީ وَصِيَّةُ ން ލިބިފައިވާ އެއްޗެއް ރިވާކުރުންހުއްދަ އެއްނުވާނެއެވެ.

(ނ) އެ ފަދަ އެއްޗެއް ރިވާ ކުރާނެ ބަސް:

"أَوْصَى إِلَيَّ فُلاَنٌ" ''ފުލާނަކު މިމަންނާއަށް وَصِيَّةُ ން މިވެނި އެއްޗެއް ދެއްވިއެވެ.'' ނުވަތަ "حَدَّثَنِي فُلاَنٌ بِوَصِيَّةٍ" ''ފުލާނަކު وَصِيَّةُ ން މިމަންނާއަށް ރިވާ ކޮށްދެއްވިއެވެ.'' މިފަދަ ގޮތަކަށް ރިވާކުރުން.

8- الوِجَادَةُ: شَيْخ އެއްގެ އަތުލިޔުއްވުމުން ލިޔެފައިވާފޮތެއް ދަރިވަރަކަށްލިބި، އޭނާ އެފޮތުން ރިވާކުރުން.

ލަފުޒުގެ އިބްތިދާއަކީ الْوِجَادَةُ މިއީ وَجَدَ މި فِعْلُ ގެ مَصْدَر އެވެ.

(ހ) الْوِجَادَة އަކީ ކޮބާ؟

الْوِجَادَة އަކީ شَيْخ އެއްގެ އަތުލިޔުއްވުމުންލިޔެފައިވާ، އަދިއޭނާ ރިވާކުރައްވާ حَدِيْث ތަކެއް ދަރިވަރަކަށްލިބުމެވެ. ނުވަތަ ފެނުމެވެ. އެހިނދު، ދަރިވަރަށް އެއީ ވަކިވެސް شَيْخ އެއްގެ އަތުއަކުރުކަން އެނގުނުކަމުގައިވިޔަސް، އެ شَيْخُ ގެ އަރިހުން އޭނާ (حَدِيْث) އަޑުއަހާފައިނުވާކަމަށްބަލައި، އޭނާއަށް އެއަކަމުގެ ރިވާކުރުމަށް إجَازَة ވެސް ލިބިފައެއް ނުވާނެއެވެ.

(ށ) الْوِجَادَةُ ގެ ގޮތުން ލިބިފައިވާއެއްޗެއް ރިވާކުރުމުގެ حُكْم:

الْوِجَادَةُ ގެ ގޮތުން ލިބިފައިވާއެއްޗެއް ރިވާކުރާނަމަ، އެބުނެވޭނީ مُنْقَطِعُ ރިވާޔަތެއް ކަމުގައެވެ. ނަމަވެސް އޭގައި اتِّصَالُ ގެ ސިފަވެސް އެކުލެވެއެވެ.

(ނ) ރިވާކުރާނެބަސް:

الْوِجَادَةُ ގެ ގޮތުން ލިބިފައިވާއެއްޗެއް ރިވާކުރުމުގައި ކާވިބުނާނީ، "وَجَدْتُ بِخَطِّ فُلَانٍ" “އެވެނިމީހެއްގެ އަތުއަކުރުންލިޔެފައިވަނިކޮށް ތިމަނާއަށްލިބިފައިވެއެވެ.“ ނުވަތަ "قَرَأْتُ بِخَطِّ فُلَانٍ كَذَا" “އެވެނިމީހެއްގެ އަތުއަކުރުން މިވެނިއެއްޗެއް ލިޔެފައި ވަނިކޮށް އަހަރެން ކިޔީމެވެ.“ އެއަށްފަހު އެ سَنَد އާއި مَتْنُ ބަޔާން ކުރާނީ އެވެ.

* * * * *

ތިންވަނަ بَحْث

كِتَابَةُ الْحَدِيْثِ وَ ضَبْطُهُ وَالتَّصْنِيْفُ فِيْهِ

حَدِيْث ލިޔުން ރައްކާތެރިކުރުމާއި، حَدِيْث ޟަބްޠުކޮށް تَصْنِيْفُ ކުރުން

1- حَدِيْث ލިޔުމުގެ حُكْم:

أَصْحَابُ ބޭކަލުންނާއި تَابِعِيّ ބޭކަލުންނަށް، حَدِيْث ލިޔުމާމެދު އެތައްއެތައް رَأْي އެއް ހާމަކުރައްވާ ފައެވެ. އެގޮތުން ބައެއް رَأْيُ ތިރީގައި ހުށަހަޅާލަމެވެ.

(ހ) ބައެއް ބޭކަލުން حَدِيْث ލިޔުމަށް ދެކޮޅުހައްދަވައެވެ.

އޭގެތެރޭގައި عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَر އާއި، عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْعُوْد އާއި، زَيْدُ بْنُ ثَابِت ހިމެނި ވަޑައި ގަންނައެވެ.

(ށ) ބައެއް ބޭކަލުން حَدِيْث ލިޔުން ހުއްދަކުރައްވައެވެ.

އެބޭކަލުންގެތެރޭގައި عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْعَاص އާއި، أَنَسُ بْنُ مَالِك އާއި عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيْز އާއި، أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ أَغْلَبِيَّةُ ހިމެނިގެންވެއެވެ.

(ނ) މިخِلاَفُ ދުރުކޮށްލައްވައި، އެކަމަށް އެންމެހައި أَصْحَابُ ން تَأْيِيْدُ ކުރެއްވިއެވެ.

އެންމެފުރަތަމަ حَدِيْثލިޔުމަކީ، ހުއްދަކަމެއް ނޫންކަމަށް ވިދާޅުވިބޭކަލުންވެސް އެخِلاَفُ ދުރުކޮށްލައްވައި، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ حَدِيْث ފޮތެއްގައި جَمْعُ ކޮށް، ލިޔުމަކީ ހުއްދަކަމެއް ކަމުގައި ދެކެވިގެންވިއެވެ. އެހެނީ حَدِيْث މަށްޓަކައި އެއްކޮށް ފޮތްތަކުގައި جَمْعُ ނުކުރެވުނު ނަމަ، ފަހުގެ ދުވަސްވަރުގައި އެތަކެތި ގެއްލިހިނގައްޖެއެވެ. ވަކިން خَاصّ ކޮށްދިނަމަ ދުވަސްވަރާ ހަމައަށް ދިމާއްލާނެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު އަދި ހުއްދަކަމާމެދު ކަމަކަށް إِسْلاَمِي أُمَّة ވެސް إِجْمَاع ވެއްޖެއެވެ.

2- حَدِيْث ލިޔުމާމެދު خِلاَفُ އުފެދުނު ސަބަބު:

رَسُوْلُ الله ﷺ ގެ حَدِيْث ފުޅުތައް ލިޔުއްވުމާއިގުޅޭގޮތުން ނުކުރުމުގެ މައްސަލައިގައި أَصْحَابُ ބޭކަލުންނާއި އަންނަބޭކަލުންގެ ދެމެދުގައި خِلاَفُ އުފެދުނެވެ. އެއީ ހުއްދަ ކަމެއްކަމާއި ހުއްދަނޫންކަމެއްކަމަށް ދަލީލުކުރާ حَدِيْث ފުޅުތައް ހުރިކަމެވެ. އެގޮތުގައިވާ ދެބާވަތެއްގެ حَدِيْث ތަކެވެ.

(ހ) ހުއްދަނޫން ކަމެއްކަމަށް ދަލީލުކުރާ حَدِيْث އެއް:

الإِمَامُ مُسْلِمُ އެކަލޭގެފާނުގެ الصَّحِيْحُ ގައި ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. أَنَّ رَسُولَ الله ﷺ قَالَ: "لاَ تَكْتُبُوا عَنِّي، وَمَنْ كَتَبَ عَنِّي غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ." މާނައީ: "ތިމަން ކަލޭގެފާނުގެ ކިބައިން(ކިޔަމި قُرْآن ނޫން) އެއްޗެއް ތިޔަބައިމީހުން ނުލިޔާށެވެ. އަދި ތިމަން ކަލޭގެފާނުގެ ކިބައިން قُرْآن ނޫންއެއްޗެއް ލިޔެފައިވާމީހަކުވާނަމަ ފަހެ އޭނާ އެއެއްޗެއް ފޮހެލާށެވެ."

(ށ) ހުއްދަކަމަށް ދަލީލުކުރާ حَدِيْث އެއް:

الإِمَامُ الْبُخَارِيّ އާއި، الإِمَامُ مُسْلِم އެދެބޭކަލުންގެ صَحِيْحُ ގައި ރިވާ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. رَسُولُ الله ﷺ حَدِيْث ކުރައްވާފައިވެއެވެ. "اكْتُبُوا لأَبِي شَاهٍ." މާނައީ: "أَبُوْشَاه އަށްޓަކައި ލިޔުއްވާށެވެ."

މި حَدِيْث ގެއިތުރުންވެސް، حَدِيْث ލިޔުމަށް ހުއްދަދެއްވާފައިވާކަން އެނގޭ އެތައް حَدِيْث ވެއެވެ. އޭގެތެރޭގައި عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو އަށް ހުއްދަދެއްވާފައިވާ ވާ حَدِيْث ވެސް ހިމެނެއެވެ.

3- حَدِيْثލިޔުން ނަހީ ވެފައިވާ حَدِيْث ތަކާއި، ހުއްދަދެއްވާ ފައިވާ حَدِيْث ތައް جَمْعُ ކުރުން.

عِلْمُ ފިލިދާނީ މި ދުނިޔެއިން ދުރުވެ ނަހީގެ ބަސްފުޅު ވާހަކަފުޅުވާ حَدِيْث ތަކާއި، ހުއްދަދެއްވާފައިވާ حَدِيْث ތައް އެތައް ބޭކަލުން جَمْع ކުރައްވާފައެވެ. މިގޮތުން އަނަސްނިމިގޮތެއް ފާހަގަ ކުރެވެއެވެ.

(ހ) حَدِيْث ލިޔުން ހުއްދަދެއްވާފައިވަނީ، ލިޔުގެންނުވާނީ حَدِيْث ތައް ހަނދާނުން ބެހެއްޓުން ދަތިވެދާނެކަމަށާއި، އެހެންނޫންނަމަ އެ حَدِيْث ތައް ހަނދާނުންނެތި ދާނެކަމަށް ބިރުވެރިވާތީހުއްޓެވެ.

އަދި އެކަންނަހީކުރައްވާފައިވަނީ، ހަނދާންކޮށުމުގެ ބާރު ކުޑަވެ، އެކަމަކު حَدِيْث ތައް ލިޔުނީމަ އޭގެ ހަނދާނުގެ ބަދަލުގައި ދޫކޮށްލައި ހަމައެކަނި ލިޔުމަށް ބަރޯސާވުރަން ފަށާފާނެކަމަށް ހީކުރެއްވުމުންނެވެ.

(ށ) ބައެއްޢާލިމުން ވިދާޅުވާގޮތުގައި حَدِيْث ލިޔުންކުރީގޮތުގައި ނަހީ ކުރައްވާފައިވަނީ، [illegible] قُرْآن ބާވައިލައްވަމުން ދިޔައިރު حَدِيْث ލިޔުމާއިގެން މީސްތަކުން مَشْغُوْلُ ވެއްޖެނަމަ قُرْآن އާއި، حَدِيْث އެކުވެ، އޮޅިގެންދާނެ ގުޅުވެރިވެދާނެކަމަށް ޓަކައެވެ.

އަދިحَدِيْث ލިޔުމަށް ހުއްދަދެއްވާފައިވަނީ، އެކަމުގެ ނަހީކުރެއްވުން ސާފު ވުމުންނެވެ.އެހެންވީމާ ކުރިން ނަހީކުރައްވާފައި އަމުރުފުޅުވަނީ ފަހުން ހުއްދަދެއްވުމުން مَنْسُوْخُ ވެފައެވެ.

4- حَدِيْث ލިޔުމަށްކުރިމަތިލާ މީހުންގެމައްޗަށް ވާޖިބުވަނީ ކޮންކަމެއް؟

حَدِيْث ލިޔެ އެއްކުރުމަށް ކުރިމަތިލާ މީހުންގެމައްޗަށް ވާޖިބުވެގެންވާ ކަންތައްތަކުގެތެރެއިން އެންމެމުހިންމު ކަންތައްތައް ފާހަގަކޮށްލާނަމެވެ.މިގޮތުން،އެމީހުންގެ لَيَاقَة އާއި قَابِلِيَّةُ ތަންދިން އެންމެމަތީ ދަރަޖައަކަށް حَدِيْث ތައް ކުރިއަށްގެންދިއުމަށް،ވާރީތުގެ ބައިވާ ގޮތަށް ލިޔުމަށްގެންދަނީ މަސައްކަތްކުރަންޖެހޭނެއެވެ. ކޮންމެ لَفْظ އަކުރެއް ބަހުގެ قَوَاعِدُ ތަކާ އެއްގޮތަށް ލިޔުމާއި،އަކުރުތަކުގެ އޮޑުވާލުމުގައި ނުގޮސް ތަރުތީބުން ޖެހުމުން خَاصَّ سَمَالُ ކުރުމަށް ޖެހޭނެއެވެ.އަދި لَفْظُ ތައް އަދާކުރާ މާނައާއި مَقْصَدُ ބަދަލުވުމުގެ ބިރުން ސަލާމަތް ވުމަށް ޖެހޭނެއެވެ.އަދި އިބާރާތުގެ ބަހުރުވަތަކުގެ تَشْكِيْلُ ކުރަން ޖެހޭނެއެވެ. ވީމާ خَاصَّ ކޮށް މިސާލުތުގެ ނަސްތަތް تَشْكِيْلُ ކުރުން مُهِمُّ އެވެ.އިސްލާމް ދީނާ ޖުމްލައިން އެކަތި لَفْظُ ތައް ދެނެގަނެވޭނީ ކަމަށް ޖެހޭނެއެވެ.

(**ނޯޓް**: تَشْكِيلُ ކުރުމަކީ، އެއަކުރެއްގައި ނުގުތާޖަހަންޖެހޭހަރަކާތަ، ނުގުތާ ޖަހަން ޖެހޭހަރަކާތާއި، ނުގުތާ ޖަހަން ނުޖެހޭހަރަކަ ޖަހަންނުޖެހޭހަރަކާތާއި، ލިބިމައް ޖަހަންވާގޮތް عِبَارَةُ ނަން ދިނުމެވެ.

މިސާލަކަށް، حُصَيْنُ މިނަން ލިޔުމުގައި تَشْكِيلُ ކޮށްލިޔާނީ، "ح" ގައި ނުގުތާނުޖެހުމުން ލިބި،"ص" ގައި ނުގުތާނުޖަހާ ލިބި، "ي" ގެދަށުގައި ދެނުގުތާޖަހައިގެން ސުކޫނު، "ن" ގައި އެއްނުގުތާޖަހައިގެން އެލިބި، މިފަދައިންނެވެ. މިގޮތުންނަމަވެ، އެއްއަކުރުތަކަކުން އެއްގޮތަކަށްލިޔުވޭ ތަފާތުނަންތަކުގެ އަކުރުތަކާއި ލިޔުމަކީ ލިބިމައްޗެއް، ނަން ކިޔާނެގޮތްތަކުގެ ތަކުރާރުކުރާނެ ނުރައްކަލެއް ސަލާމަތްކުރެވެއެވެ. ރޫނަން ތަމުން حَصِيْنُ މިނަންވެސް ލިޔެވި، ނުވަތަ ކިޔެވޭނެއެވެ. "މުތަރުޖިމު")

حَدِيْث ލިޔުމަށްފަށާއިރު ކުރިއަށްދާ ހިސާބުގައި عَرَب ބަހުގެ مَشْهُوْرُ قَوَاعِدُ ތަކާ އެއްގޮތަށް،إِمْلاَء ގެ أُصُوْلُ ތަކަށް ތަބާވެގެން، ކުރެވިފައި ސާފުކޮށް ލިޔުމަށް ސަމާލުކަން ދޭން މަސައްކަތް ކުރެވިފައިވެއެވެ. މީގެއިތުރުން އެހެން ބަސްތަކުގައި تَعَارُفُ ވެ އުޅޭ ގޮތަށް، ތަފާތު ގޮތްގޮތަށް اصْطِلاَحُ ތަކެއް ލިޔުމުގެ ތެރޭގައި ބޭނުންކޮށްފައި ނުވާނެއެވެ. އަދި ވަކިން خَاصَّ ސަމާލުކަމެއް ދެވިފައިވަނީ އަސްލުކަމަށް رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ މުބާރަކު ނަން ފުދެ އަސްމާއު ކޮށްފައިވާ ތަންތަނުގައި ޞަލަވާތު ގޮތަށް صَلَوَات އާއި سَلاَمُ ލިޔުމުގެ ބަދަލުގައި صَلَوَات އާއި سَلاَمُ ގެ عِبَارَة ފުރިހަމައަށް ލިޔެވުމެވެ. ގިނަ ފަހަރު އެ عِبَارَة ފުރަތަން ޖެހިގެން ވާފަދައިން، އަދިވެސް ލިޔެކިޔާ إِحْسَاس ކުރާގޮތެއް ކިޔުމުގައިވެސް ނުވާނެއެވެ. އަދި އެއާއި ކަނޑާ އެ أَصْل އަކުން ބަދަލުވެސް ލިޔާޗާއްޓާގައި صَلَوَات އާއި سَلاَمُ ގެ عِبَارَة ލިޔެވި ނުވާނަމަ، އެޗާޓަށް ތަބާވެގެން صَلَوَات އާއި سَلاَمُ ގެ عِبَارَة ނުލިޔެ ދޫކޮށްލައިގެންނުވެސް ނުވާނެއެވެ.

صَلَوَات އާއި سَلاَمُ ގެ عِبَارَة ލިޔުންފަށަނީ ކުރިމަތިލައިން اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى ގެ اسْمُ ފުރިހަމަ ނިޝާނު "عَزَّوَجَلَّ" މި عِبَارَة ލިޔުމާއި،أَصْحَاب ބޭކަލުންނާއި ބޭފުޅުން عِلْمُ

ވެރިންގެ ނަންލިޔުމުގެ ފަހަތުގައި އުޅޭކަލުންނަށް رَحْمَة ލެއްވުމަށްއެދި "رَحِمَهُ اللَّهُ" ފަދަ عِبَارَة އެއްލިޔުން އާދަކުރަންވާނެއެވެ.

رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ ނަންލިޔުމުގެ ފަހަތުން ހަމައެކަނި "ص" ނުވަތަ ހަމައެކަނި "صَلْعَمْ" ބައެއްމީހުން ލިޔެފައިހުންނަކަން، އެފަދަ ރަމްޒެއްލިޔުން ފުއްދައިލުމަކީ، ހިތަހަމަޖެހޭ ކަމެއް ކަމުގައި ވިދާޅުވެއްޖެއެވެ.

5– ލިޔުންލިޔުން أَصْل އާ އަޅައިބެލުމުގެ ގޮތަށް:

حَدِيْث ލިޔުމަށް ކުރިމަތިލާފަދަ ވަރަށްއިސްކަންދެވޭ ކަމެއްކަމުގައި ބަލަން ޖެހޭ مُهِمُّ ކަމަކީ، އެއީ އެލިޔުންލިޔުން ލިޔެނިމުމަށްފަހު شَيْخُ ގެ أَصْل އާ އަޅައިބަލައި ކުށްފިލުވުމެވެ. މިގޮތުން އަޅައިބެލުމުގައި الإِجَازَةُ ގެ أُصُوْلُ ނާ أَصْلُ ތަކާ ގެނެވިފައި ވިޔަސް އެތަކާ އަޅައިބަލައި ކުށްފިލުވަންވާނެއެވެ.

މިކަންކުރުމަށްއެކަށީގެންވާ، ތިމާއާއި ތިމާގެ أُسْتَاذُ ނުވަތަ شَيْخ އާ ދެމީހުން ވެގެން، އެދެފަރާތް އަޅައި ބަލައި، އަކުރުންއަކުރަށްކިޔައި إِصْلاَحُ ކުރުމެވެ.

އެމީހަކަށް ފުރިހަމައަށްއިތުބާރުކުރެވޭ ހަރުދަނާ ثِقَة ރާވީއަކުލައްވައި އަޅައި ބަލައިވިޔަސް ނުވަތަ ފުރަތަމަ ބެލުމަށްފަހު އެފަދަ އިތުބާރުކުރެވޭ މީހަކުލައްވައި ފަހުން ބެލުއްވިޔަސް ހަމައެކަށް ރަނގަޅުވާނެއެވެ.

އަދިހަމައެހެންމެ شَيْخُ ގެ أَصْلُ ތަކާ مُقَابَلَة ކޮށް އަޅައިބަލައި ކުށް إِصْلاَحُ ކޮށްދެއްވާފައިވާ އެހެން ކޮޕީތަކާ އަޅައިބެލުންވެސް އެކަށް ރަނގަޅުވާނެއެވެ.

6– حَدِيْث ރިވާކޮށްދިނުމަށް ބޭނުންކުރާ لَفْظُ ތަކާއި، ކުރުކުރުން لَفْظُ ތައް ލިޔުމުގެ أُصُوْلُ:

حَدِيْث ލިޔެ جَمْعُ ކުރެއްވުމުގައާއި حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމުގައި އުޅުއްވި ބޭކަލުންނަކީ ވަރަށްގިނަ ބައެއްގެތެރޭގައި عَامُّ ވެފައިވާ ގޮތުގައި، އަސާނީދުން حَدِيْث ބުނެދިނުމުގައި ބޭނުންކުރާ عِبَارَة ތަކެއް اخْتِصَارُ ކޮށް ލިޔުއްވުންވެސް އާދަވެފައެވެ. އެފަދަ اخْتِصَارُ ތަކާ ނުވަތަ ރަމްޒުތަކާ ބޭނުންކުރެވިފައިވަނީ މިދަންނަވާގޮތަށެވެ.

(ހ) "حَدَّثنا" މި عِبارَة " ثَنا " ނުވަތަ " نَا " މިގޮތަށް ކުރުކޮށްލިޔުން.

(ށ) "أَخْبَرَنا" މި عِبارَة " أَنَا " ނުވަތަ " أَرَنا " މިގޮތަށް ކުރުކޮށްލިޔުން.

(ނ) އެއް سَنَدُ ނިމުމުން سَنَد އަނެއްބަދަލުވާހިނދު "تَحْوِيْلٌ" ގެ ބަދަލުގައި "ح" މިގޮތަށް ކުރުކޮށްލިޔުން.

(ރ) ބަހުގެ قَوَاعِد އާ خِلاَف އަށް ކުރެވިފައިވާ ކަމެއްކަމުގައި ވިޔަސްވެސް، سَنَدُ ގައިވާ މީހުންގެ ނަމުތަކުގައި، އެކަކުއަނެކަކަށް އެ خَبَرُ ދިންކަން، ނުވަތަ حَدِيْث ރިވާކޮށްދިންކަން އެންގުމުގެގޮތުންބޭނުންކުރާ "قَالَ" މިބަސް ވަރަށްގިނަފަހަރަށް ނުލިޔެވެނީ އާދައަކަށްވެފައެވެ.އެއީ ލިޔުމުގައި ދިގުސޫރަކުން ލިޔުމުގެ ގޮތުން ކުރުވިޔަވާކަމަކެވެ.އެހެން ކަމާއެކު عَامُّ ގޮތެއްގައި އެބަސްނުލިޔުނަސް سَنَدُ ތައްކިޔުމުގައިވާނީ މިބަސްކިޔާ ގޮތަށެވެ.

މިސާލަކަށް: "حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوْسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ." މިގޮތަށް "قَالَ" މިބަސް ނުލިޔުނުވިޔަސް ނަކަލުކުރުމުގައި حَقِيْقَةُ ގައި އޮތީ اخْتِصَارُ ކުރުމުގެގޮތުން "قَالَ" ނުލިޔެ ކަމުގައިވެފައެވެ.ވީމާކިޔާއިރު عِبارَة ތެރެއިން ފިލުވުމުގައި "قَالَ" ގެ لَفْظُ ހިމަނައިގެން ކިޔުން ކަނޑައެޅިގެން ބުނެވެ.އެހެން ކިޔުމުގައި އެ عِبارَة ބުނާނީ "حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوْسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ." މިހެންނެވެ.

ލިޔުމުގައި ފަސޭހަކުރުމުގެ ގޮތުން ގިނަގޮތުން سَنَدُ ގެ އެންމެފަހަތުން أَنَّهُ ގެ عِبارَة ވެސް ނުލިޔެ ދޫކޮށްލެވެނީ އާދައަކަށްވެފައެވެ.އޭގެމިސާލަކީ" عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ " މިއެވެ.ވީމާ عَرَب ބަހުގެ إعْرَابُ ގެ قَوَاعِد އަށް رِعَايَة ކުރުމުގެގޮތުން އެބަސް ހިމަނައިގެން "عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ " މިގޮތަށް سَنَدُ ގެ عِبارَة ކިޔުމަށް ސަމާލުކަން ދިނުންރަނގަޅެވެ.

7– حَدِيْث އުނގެނުމުގެ ބޭނުމުގައި ދަތުރުކުރުން:

އަޅުގަނޑުމެންގެ މާތް السَّلَفُ الصَّالِحُ ގެ ބޭކަލުންވަނީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ حَدِيْث އަށް އެހެންމީހުންވެސް ކަމަކަށްވެފައިވާ ސަމާލުކަމާއެކު ބަހައްޓަވާފައެވެ.ވީމާއިރު ކުރިންތިބި حَدِيْث ތައް އުނގެނުމަށްޓަކައި، ދުރުދުރަށް ދަތުރުކުރައްވައި، އެބޭކަލުންގެ

މަސައްކަތާއި އަގުހުރިވަގުތު ހޭދަކުރައްވާފައިވަނީ، އެކަންކަމުގެ މައްޗަށްވިސްނައި ފިކުރުކުރިންގައި ޖީލުތަކަށް، އެކަންކަމުގެ ބޮޑުކުރުމުގެ ފުރުޞަތުތަކުގައި މިފިޔަވަޅުތަކަށް ރަޖަކަށެވެ.

އެއިން ކޮންމެ ބޭކަލަކުވެސް، އެބޭކަލުންގެ އަމިއްލަ ވަޠަނުގައި މިއްބަވާ عِلْمُ ވެރިންނާއި، شَيْخُ ން ގެ އަރިހުން حَدِيْث އުނގެނިވަޑައިގަތުމަށްފަހު، ދުރާއި ގާތުގައިވާ އެރަށްރަށުގައި މިއްބަވާ شَيْخُ ންގެ އަރިހުންވެސް حَدِيْث އުނގެނިވަޑައިގަތުމުގެ ބޭނުމުގައި ދަތުރުދަތުރު ކުރައްވައި އުޅުއްވިއެވެ. އަމުދުން އެޒަމާނުގެ ދަތުރުތަކުގެ ކަންތައްތައް ހުރިގޮތް ދަތިކަމާއިކުރިވެސް، ދަތުރުތަކުގެ އުނދަގޫކަމާއި، ކާއިންބޭނުމާއި އެރުން ކަންތައްތަކުގައި ދުރުފިޔަވާ ހިރާސްތެރިކަމާއި، އުނދަގޫކަމާއެކު އެއިންކޮންމެ ބޭކަލަކު تَحَمُّلُ ކުރައްވާފައިވަނީ، އާފާތުގެން މުޖިން އަމިއްލަފުރުޞަތުކަމުގެ ގޮތުގައެވެ.

الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ވަނީ މި مُهِمُّ مَوْضُوْعَ ގައި خَاصَّ ފޮތެއް تَأْلِيْفُ ކުރައްވާފައެވެ. އެފޮތަކީ އޭގެނަންދީފައިވަނީ "الرِّحْلَةُ فِي طَلَبِ الْحَدِيْثِ" ،“حَدِيْث އުނގެނުމުގެ ބޭނުމުގައި ދަތުރުކުރުން” ވިއެވެ. އެފޮތުގައި އެކަށީގެންވާ ގާވަ ކުރައްވާފައި ވަނީ أَصْحَابُ ބޭކަލުންނާއި، تَابِعِيّ ބޭކަލުން، އަދިއޭގެ ފަހުގައި އުޅުއްވި عِلْمُ ވެރިން، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ حَدِيْث އުނގެނިވަޑައިގެން، ދަތުރުކުރެއްވުމުގެ ބޭނުމުގައި ކުރައްވާ ފައިވާ ދަތުރުތަކުގެ ދަތިތަކާއި، އެކަމުގައި އެބޭކަލުން އުފުއްލަވާފައިވާ ބުރަތަކާއި، تَكْلِيْفُ ތަކުގެ ވާހަކައެވެ. އެއީ އިންސާނުންގެ ސިކުނޑިތަކަށް، އަމުދުން މިޒަމާނުގައި މިބަޔަށްވާ ފަސޭހަތަކާއެކު އަޅުގަނޑުމެން ބަލާ މީހުން، حَيْرَان ވެ އަންދާޒާކުރާ ވަރަކަމެކެވެ. މިފަދަ ވަރަކަ ތަކުން عِبْرَة އެއް ހޯދުމަށްއެދޭ ކޮންމެ މީހަކު އެކަމަށްހިތްވަރުލިބޭނެއެވެ. ސަބަބަކީ، އެދުވަސްވަރު ވަރަކަށް ދަތި، عِلْمُ حَاصِلُ ކުރުމަށް ކުރިމަތިލި ކޮންމެ ކަމެއްގައި، ކޮންމެ މީހެއްގެ، هِمَّة އާއި عَزْمُ ވަރުގަދަކޮށްދެއްވާތީއެވެ، އަދި عِلْمُ ލިބިގަތުމުގެ މަގުގައި ދަތިކަމާއި، ހިތާހިތަށް ކަމާއި ދިމާލަށް ވަރަކަމެކެވެ.

8- حَدِيْث ތައް އެއްކޮށް جَمْعُ ކުރެވިފައިވާ ފޮތްތަކުގެ ވައްތަރުތައް:

حَدِيْثތައް جَمْعُ ކުރުމަށް ކުޅަދާނަކަންލިބި، އެކަމަށްކުރިމަތިލާ ކޮންމެ މިހާރުވެސް އަދި އެތައްއެއްކޮށް ފިޔަވަޅުތަކެއް އެޅުމުގައިވަރަށް خَاصَّ سَمَالُ ކަމެއް ދިނުންކުރަންޖެހޭ ކަންތައްތަކާއްފުއްވާ. މިގޮތުން ބަލާއިރު، އުސޫލުގެބަސްތަކާއި لَفْظُ ތަކުގެ މާނަކުރުން، ވަކިތަރުތީބުއްފެށުމުގެ ފިޔަވަޅުއަޅާފިޔަވަޅުތައް ތަރުތީބުން އަޅުގަނޑުގެން ފިޔަވަޅުން، ފުރިހަމަވެފައިވާ ހުރިހާ ތަފާސީލާއި ގުޅޭ ހަވާލާތަކާއި ފަހަރުތަކާއި ތަރުތީބުން ތަރުތީބުވާނެއް ތަކު ކުރުންބޭނުންވެއެވެ. މިސާލަކަށް އެއްމަގު، ވަކިން خَاصَّ ކޮށް حَدِيْث ފޮތެއްނަމަ އެއްމަގު ބަލައި، مُطَالَعَة ކުރުމަށްފަހު، ފޮތުގެ މަސްދަރުތަކުގެ ގުޅުން ދޭއިރު، އެތިހާސީ ހޯދުންބޭނުންވާ އެއްޗެއް، ވަކިމަދުވަރަކަށްލުއިކަމެއް، ވިސްނައިދޭކަން އެއްގޮތް ހޯދުމުން ފަސޭހަކަން ދިނުން ބަލައެވެ.

އަދި އެހިސާބު އެފިޔަވަޅުގެ، މިދެންނެވުނު ގޮތުގެމަތިން ތަރުތީބުކުރެވޭ، ކޮންފަދަ ފަހަރެއް ދެނެވި عَامُّ ކޮށް شَائِعُ ނުވާނޭތޯއެވެ. އަދި އެޅޭހާ ވިސްނަބަލައިލުމުން ފަސޭހަ ގޮތެއް ފަހަރުގައި ދެކިދޭކަން ވަޒީފާ ލިބޭނޭތޯއެވެ.

މިދެންނެވުނު أُصُوْلُ ގެމަތިން عِلْمُ ވެރިންވަނީ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ حَدِيْث ފޮތްތައް ތަފާތުގޮތްތަށް أُصُوْلُ ތަކެއްގެމަތިން جَمْعُ ކުރައްވައި، ފޮތްތައް تَأْلِيفُ ކުރައްވާފަ އެވެ. މިގޮތުން حَدِيْثُ ގެ مَوْضُوْع ގައި ފޮތްތައް تَصْنِيفُ ކުރެވިފައިވާ ބައިގޮތްތަކަކީ:

(ހ) الْجَوَامِعُ:

الْجَوَامِعُ: އަކީ الْجَامِعُ މިބަހުގެ ޖަމްޢެވެ. الْجَامِعُ އަކީ އެފޮތެއްގައި، ފޮތުގެ مُؤَلِّفُ ތަރުތީބު އެގޮތް ބަލައިގެން موْضُوْع ތަކުގެ މައްސަލަ ހުރިހާބައިވާ حَدِيْث ތައް ތަރުތީބުކުރައްވައި، ތިޔައްވާބައިވާ ފޮތްތަކެވެ. މިގޮތުން، "الْعَقِيْدَةُ"،عَقِيْدَة ާގުޅޭ حَدِيْث ތަކާއި، "الْعِبَادَاتُ"، އަޅުކަމާގުޅޭ حَدِيْث ތަކާއި، "الْمُعَامَلاَتُ"، مُعَامَلاَتُ ާގުޅޭ حَدِيْث ތަކާއި، "السِّيْرَةُ"،سِيْرَة ާގުޅޭ حَدِيْث ތަކާއި، "الْمَنَاقِبُ"، މަތިވެރިކަމާއި ثَنَاء ާއި، فَضِيْلَة ާގުޅޭ حَدِيْث ތަކާއި، "الرِّقَاقُ"، އަޅުގަނޑާއި، އަޅުގަނޑުމެންނަށް ކުރާއިގުޅޭ حَدِيْث ތަކާއި،

"الْفِتَنُ"، ފިތުނަތަކާބެހޭ حَدِيْث ތަކާއި، "أَخْبَارُ يَوْمِ الْقِيَامَةِ"،قِيَامة ދުވަހުގެ خَبَرُ ތަކުގެ މައްޗަށްހުރިحَدِيْث ތަކާއި" މިފަދަ ތަފާތުބައިތައް އެއްކުރައްވާފައިވާ ފޮތްފޮތެވެ. މިސާލަކަށް الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ގެ "الْجَامِعُ الصَّحِيْح" ފަދަ ފޮތްފޮތެވެ.

(ށ) الْمَسَانِيْدُ:

الْمَسَانِيْدُ އަކީ، الْمُسْنَدُ މިބަހުގެ ގިނަގޮތެވެ. الْمُسْنَد އަކީ އެއްފޮތުގައި حَدِيْث ގެ مَوْضُوْع އަށް رِعَايَة ނުކުރައްވައި، ކޮންމެ أَصْحَابُ ބޭކަލެއްގެކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް އެއްތަނެއްގައިޖަމާ ކުރައްވާފައިވާ ފޮތްފޮތަށް ކިޔާނަމެކެވެ. އެގޮތުން އެފަދަ ފޮތް ފޮތުގައި އެތަކެއް أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް ޖަމާކުރެވިފައި ހުރެއެވެ. މީގެ މިސާލަކީ الإِمَامُ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَل ގެ "الْمُسْنَدُ" އެވެ.

(ނ) السُّنَنُ:

السُّنَنُ އެވެރިޔެނީ، އެފޮތްފޮތުގައި ލިޔުއްވާފައިވާحَدِيْث ތައް فِقْهِي بَابُ ތަކުގެ ނުވަތަ ޗެޕްޓަރުތަކުގެމައްޗަށް ތަރުތީބުކުރައްވައިގެން حَدِيْث ތައް ޖަމާކުރައްވާފައިވާ ފޮތްފޮތެވެ. މިއީ خَاصَّ ކޮށް فِقْهُ ވެރިންނާއި، އެނޫން މީހުންނަށްވެސް ވަކިخَاصَّ މައްސަލައަކާ ގުޅިގެން شَرْعِي حُكْم އޮތްގޮތް ދެނެގަތުން ފަސޭހަވާގޮތުގައި تَأْلِيْفُ ކުރެވިފައިވާ ފޮތްފޮތެވެ.

السُّنَنُ ގެ ގޮތުގައި ބެލެވޭފޮތްފޮތް الْجَوَامِعُ އާ ތަފާތުވާނެއެވެ. އެއީ السُّنَنُ ގައި عَقِيْدَةُ އާއި سِيْرَةُ އާއި، مَنَاقِبُ ފަދަ ބައިތަކުގެމައްޗަށް އެކުލެވޭ حَدِيْثُ ތައް ނުހިމެނޭއެވެ. އެއާ خِلاَف އަށް سُنَن އަކީ ހަމައެކަނި فِقْهِي حُكْمُ ތަކުގެމައްޗަށް އެކުލެވޭ حَدِيْث ތައް ހިމެނޭފޮތްފޮތެވެ.

މީގެމިސާލަކީ الإِمَامُ أَبُو دَاوُد ގެ "سُنَنُ" ފަދަ ފޮތްފޮތެވެ.

(ރ) الْمَعَاجِمُ:

الْمَعَاجِمُ އަކީ الْمُعْجَمُ މިބަހުގެ ގިނަގޮތެވެ. الْمُعْجَمُ އެވެރިޔެނީ، އެފޮތްފޮތުގައިވާ حَدِيْث ތައް، ފޮތްލިޔުއްވި ބޭކަލެއްގެ شَيْخُ ން ނުވަތަ أُسْتَاذُ ންގެ ނަންތަކުގެ ތަރުތީބުން

حَدِيْثތައް ޖަމާކުރައްވާފައިވާ ފޮތްތަކެވެ.عامُّ ގޮތެއްގައި މިގޮތަށް ފޮތް ތަރުތީބު ކުރައްވާފައިހުންނަނީ އަލިފުބާގެ އަކުރުތަކުގެ ތަރުތީބަށެވެ. މިސާލަކަށް الإِمَامُ الطَّبَرَانِيّ ލިޔުއްވާފައިވާތިން مُعْجَمُ ކަމުގައިވާ "الْمُعْجَمُ الْكَبِيْرُ" އާއި، "الْمُعْجَمُ الأَوْسَطُ" އާއި، "الْمُعْجَمُ الصَّغِيْرُ" އެވެ.

(ބ) الْعِلَلُ:

الْعِلَلُ އަކީ العِلَّةُ މިބަހުގެ ގިނަގޮތެވެ.الْعِلَلُ އަށް ކިޔަނީ އެކިއެކި عِلَّة ތައް (حَدِيْث ضَعِيْفُ ވުމަށްދުރުވެރިވާ ސަބަބުތައް)އެކުލެވިފައިހުންނަ حَدِيْث ތައް އެއްތަން ކުރައްވައި،އަދި حَدِيْث ތަކުގައި عِلَّة ދެމިވެރިވި ސަބަބުވެސް ބަޔާން ކުރެއްވުމާއެކު އެފޮތްތަކުގައި حَدِيْث ތައް ޖަމާކުރައްވާފައިވާ ފޮތްތަކެވެ. މިސާލަކަށް الإِمَامُ ابْنُ أَبِي حَاتِم ގެ "الْعِلَلُ" އާއި الإِمَامُ الدَّارَقُطْنِيّ ގެ "الْعِلَلُ" ފަދަފޮތްތަކެވެ.

(ޅ) الأَجْزَاءُ:

الأَجْزَاء އަކީ الْجُزْءُ މިބަހުގެ ގިނަގޮތެވެ. الأَجْزَاءއަށް ކިޔަނީ، حَدِيْث ރިވާ ކުރެއްވި ޞަޙާބީން ކޮޅު ވަކި خاصّ ރާވީއެއްގެ ރިވާޔަތްތަކެއް ހިމެނޭގޮތަށްވާ حَدِيْث ތައް، ނުވަތަ ވަކި خاصّ مَوْضُوْع އެއްގެމަތިން އަރިސްކުރާ حَدِيْث ތައް اخْتِصَارُ ކޮށް ޖަމާކުރައްވާފައިވާ ފޮތްތަކެވެ.މިސާލަކަށް الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ގެ "جُزْءُ رَفْعُ الْيَدَيْنِ فِي الصَّلاَةِ" މިފޮތެވެ.

(ކ) الأَطْرَافُ:

الأَطْرَافُ އަކީ الطَّرْفُ މިބަހުގެ ގިނަގޮތެވެ.الأَطْرَافُ އަށް ކިޔަނީ، އެފަދަފޮތް ތަކުގައިވާ حَدِيْث ތަކުގެތެރެއިން ކޮންމެ حَدِيْث އެއްގެ ފުރަތަމަ عِبَارَة ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތްތަކެވެ.މިފަދަ ފޮތްތަކުގައި ލިޔުއްވާފައި ހުންނަނީ،حَدِيْث އެއްގެ ފުރަތަމަ عِبَارَة އަންގަމުން أَصْلُ حَدِيْث އަށް إشارة ދެއްވާފައެވެ.އެއާއެކު އެންމެހާ حَدِيْث އެއްރިވާކޮށްފައިވާ ހުރިހާ سَنَدُ ތައް ނުވަތަ ބައެއް ފޮތްތަކުގައިވާ حَدِيْث ތަކުގެ سَنَدُ ތައް ލިޔުއްވާފައި ވާނެއެވެ. މިސާލަކަށް الإِمَامُ الْمِزِّيّ ގެ "تُحْفَةُ الأَشْرَافِ بِمَعْرِفَةِ الأَطْرَافِ" މިފޮތެވެ.

(ހ) الْمُسْتَدْرَكَاتُ:

الْمُسْتَدْرَكَاتُ މިއީ الْمُسْتَدْرَكُ މިބަހުގެ ގިނަގޮތެވެ. الْمُسْتَدْرَكَاتُ އެވެކިޔެނީ، حَدِيْث ފޮތްތަކުގެތެރެއިން ފޮތެއް، ނުވަތަ ބައެއް ފޮތްފޮތް ލިޔުއްވި مُصَنِّفُ ން އެފޮތް ފޮތުގައި حَدِيْث ރިވާކުރައްވުމުގައި އެބޭކަލުން ކަނޑައަޅުއްވާފައިވާ شَرْطُ ތަކަށް ފެތޭ، އެކަމަކު އެފަދަ ފޮތްފޮތުގައި އެބޭކަލުން ރިވާކުރައްވާފައިނުވާ حَدِيْث ތައް އެއްކުރައްވައިގެން ފަހުގެ عِلْم ވެރިޔަކު ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތްފޮތަށެވެ. މިސާލަކަށް الإِمَامُ الْحَاكِمُ ގެ "الْمُسْتَدْرَكُ عَلَى الصَّحِيْحَيْنِ" މިފޮތެވެ.

(ށ) الْمُسْتَخْرَجَاتُ:

الْمُسْتَخْرَجَاتُ މިއީ، الْمُسْتَخْرَجُ މިބަހުގެ ގިނަ ގޮތެވެ. الْمُسْتَخْرَجَات އެވެ ކިޔެނީ حَدِيْث ރިވާކުރައްވި إِمَامُ ނުވަތަ ކޮންމެވެސްބޭކަލަކު އެބޭކަލެއްގެ ފޮތުގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث ތައް ފަހުގެ عِلْمُ ވެރިޔަކު، އެބޭކަލަކަށް އެ حَدِيْث ތައް ލިބިފައިވާ سَنَدُ ން ރިވާކުރައްވާފައިންނަ ފޮތްފޮތަށެވެ. މިގޮތުން ރިވާކުރައްވާއިރު ރިވާކުރައްވާނީ، أَصْلُ ފޮތުގައި އެފޮތުގެ مُؤَلِّف އެ حَدِيْثُ ތައް ރިވާކުރައްވާ ފައިވާ سَنَدُ ތައްނޫން الْمُسْتَخْرَجُ ލިޔުއްވާ ބޭކަލެއްގެ سَنَدُ ންނެވެ.

މިސާލަކަށް الإِمَامُ أَبُوْنُعَيْمِ الأَصْبَهَانِيّ ގެ "الْمُسْتَخْرَجُ عَلَى الصَّحِيْحَيْنِ" މިފޮތެވެ.

* * * * *

ހަތަރުވަނަ بَحْث

صِفَةُ رِوَايَةِ الْحَدِيْثِ

حَدِيْث ރިވާކުރާނެގޮތް

1- މިނަންކަނޑައެޅުމުގެ ބޭނުން:

މިނަން ނުވަތަ މި عُنْوَانُ އެކަނޑައެޅުމުގެ ބޭނުމަކީ حَدِيْث ރިވާކުރާނެ ގޮތާއި، حَدِيْث ރިވާކުރާ ރާވީއަކު ތަބާވާންޖެހޭ أَدَبُ ތަކާއި، އެހެންވެސް مَوْضُوْعُ އާ ގުޅުންހުރި ކަންތައްތައް ބަޔާންކުރުމެވެ.

މީގެތެރެއިން ބައެއްކަންތައްތައްވާނީ ކުރިން ބަޔާންވެދިޔަބައެއް بَحْث ތަކުގައި ހާމަކުރެވިފައިވެއެވެ.އެތަންތާނގައި ބަޔާންނުކުރެވިވާ ކަންތައްތައް މިތާނގައި މިދަންނަވާލަނީއެވެ.

2- ރާވީއަކަށް އޭނާގެ ފޮތުގައިވާ حَدِيْث ތައް ހިތުންނޭނގޭނަމަ އެފޮތުން ރިވާކުރުން ހުއްދަވާނެހެއްޔެވެ؟

މިކަމަކީ عِلْمُ ވެރިންގެ މެދުގައި خِيَالُ ތަފާތުވެފައިވާކަމެކެވެ.ބައެއްބޭކަލުން ވަނީ، މިކަމުގައި ވަރަށް ހަރުކަށި أُصُوْلُ ތަކެއް އެކަށައަޅުއްވާފައެވެ. އެބޭކަލުންވަނީ އެކަމުގައި މާބޮޑަށް ހަރުކަށިވެވަޑައިގެންފައެވެ.

އަނެއްބައިބޭކަލުންވަނީ މާބޮޑަށް ހަރުކަށިނުވެވަޑައިގަތީއެވެ. އެބޭކަލުން ވެސް ވަނީ ހައްދުފަހަނަޅައި ވެވަޑައިގެންފައެވެ. އަދި އަނެއްބައިބޭކަލުން އެދެމެދުގެ މެދުމިންވަރެއް خِيَارُ ކުރައްވާފައިވެއެވެ.

(ހ) ހަންބަލީ أُصُوْلُގެ ބޭކަލުންގެ رَأْيُ:

މިފަދަ ބޭކަލުންގެ ބަހަކީ، ޤިޔާސަށްވުރެ ޟަޢީފުވެފައިވާ حَدِيْثތައްނޫން އެއްކޮށް އޭނާ ރިވާކުރި ކަމުގައިވިޔަސް قَبُوْلُ ކުރެވޭނެއެވެ.

މިހެންވިދާޅުވެފައިވަނީ الإِمَامُ أَبُوْحَنِيْفَة އާއި الإِمَامُ مَالِك އާއި شَافِعِيّ مَذْهَبُ ގެ عِلْمُ ވެރިޔަކުކަމުގައިވާ أَبُوْبَكْرٍ الصَّيْدَلَانِيّ އެވެ.

(ށ) ކަނޑައެޅިގެން ގޮތަކަށްވާ ބޭކަލުންގެ رَأْيُ:

އެފަދަ ބޭކަލުންވަނީ أَصْل އާ އަރާބަރުވި، ކަންތައްތަކުގައިވާ ޙުކުމްތައް ބަޔާންކުރާ حَدِيْث ރިވާކުރުމަށް އެދިގެންނެވެ. ކަމަކުގައި ގޮތަކަށްވިޔަސް، އެފަދަ ޙުކުމްތައް ރިވާކުރާނީ ސާބިތުވާ ގޮތުގައެވެ. އެގޮތުން ابْنُ لَهِيْعَة ފަދަ ރާވީންނަށް ބަލާނެއެވެ.

(ނ) މެދުމިން أُصُولُ ގެންގުޅުއްވާ ބޭކަލުންގެ رَأْيُ:

މިގޮތުގައި جُمْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިން (عِلْمُ ވެރިންގެ أَغْلَبِيَّةُ) ހިމެނިވަޑައިގަންނަވައެވެ. އެބޭކަލުން ދެކެވަޑައިގަންނަވާގޮތުގައި، حَدِيْث ޖިބްރީލުގެ ގާއިދާ، أَصْل އާ އަރާބަރުވި مُقَابَلَة ކޮށް ކަނޑައެޅުމުގައި ކަރަން ބަޔާންކުރުމުގައިވާ شَرْطُ ތަކާއެއްގޮތަށް ހާމަކޮށް عَمَلُ ކޮށް ފައިވާނަމަ، ޖާއިޒުވާނެ ގޮތުން ރިވާކުރުމަކީ، އެގޮތަށް ހާމަކުރަން ހުއްދަ ކަމެކެވެ. އެއި އެފަދަ އާންމު އަތޮޅުގައި އެކޮށްދޭކަމުގެ މިނަވަރެވެ. އެހެނީ (އެ شَرْطُ ތައް ނޫން ދުރަކަށް ކަނޑައެޅިގެން ފައިވާނަމަ) عَامُّ ގޮތެއްގައި ބެލެވޭ ޖާއިޒުވާ ޖާއިޒުކަމަކީ صَحَّ ޖާއިޒުކަމެވެ. ކަމުގައެވެ. އަދި އެގޮތުން ބަދަލުކުރިޔަސް އެދެވެން މެދުވެރިވެފައިވާނަކަމަކަށެވެ. ވަކިން خَاصّ ކޮށް އެމިހަކަން އާންމުޖާއިޒުވާ ގޮތުން އެއްވެސް ބަދަލެއް ނުކުރިޔަސް ދެކޭ ގޮތަށް ކަމަށް ކަނޑައެޅިގެން ހުންނަ ކަމަކީ ރަނގަޅު ބޯޅެވެ.

3– އެމީހަކު ކަމަށް އިއްޔާއެއްކޮށް ހިމެނިފައިވާނަމަ، ތަފްސީލުކޮށް حَدِيْث ރިވާ ކުރުމުގެ حُكْم:

އޭނާ ކަމެއްގައި حَدِيْث އެއް ހިމެނިފައިވާ ތަފްސީލުކޮށް، އެހެން ކިޔާ ބާވަތްތަކުގެ ބޭނުންކުރާކަން حَدِيْث ޖެހޭ، ކަމެއްތަކާ ނުވާކަން، އަދި ކަން ޖެހުމުގައި

مُرَاجَعَة ކޮށްލައްވާނަމަ، އަދި އުޞޫލުން ބަލައިގެން އޭނާއަށް ކިޔައިދެވިފައިވާ އެކަމުގައި ސަމާލު ކަމާއި ރައްކާތެރިކަން ބަރާބަރުނަމަ، އޭނާ حَدِيْث ރިވާކުރުން صَحَّ ވާނެކަމަށް ގިނަ عِلْمُ ވެރިން ދެކެވަޑައިގަންނަވައެވެ. އެހީ، އެފަދަ حَالَة ގައި އޭނާއާ ޚިޔާނާތްވެދާނެ، އެކަމަކު ކިތަންމެހެން ނޭނގޭ އަދި ހިތްވަރުގަދަވާނަމަ އެކަމުގައި ރަނގަޅުވެއެވެ.

4- حَدِيْث އެއް، އޭގެ لَفْظُ ނޫން ރިވާކުރުމުގެ ބަދަލުގައި އޭގެ މާނައިން ރިވާ ކުރުމާއި އެކަމުގެ شَرْطُ ތައް:

ކުރީގެ عِلْمُ ވެރިންނަށް حَدِيْث އެއް ވެރިދުވަހާ لَفْظُ ގެބަދަލުގައި އޭގެ މާނައިން ރިވާކުރުމާމެދު ތަފާތު خِيَالُ ތައް ހުރިކަމަށް ފާހަގަކުރައްވައެވެ. ބައެއްބޭކަލުންނަށް حَدِيْث މާނައިން ރިވާކުރުން މަނާކަމަށް ފާހަގަކުރައްވައެވެ. އަދި އަނެއްބައި ބޭކަލުންނަށް އެކަމަށް ހުއްދަ ދެއްވައެވެ.

(ހ) حَدِيْث މާނައިން ރިވާކުރުން ހުއްދަނުވާނެކަމަށް ވިދާޅުވާ ބޭކަލުންގެ ތެރޭގައި حَدِيْث عِلْمُގެ ބައެއް عِلْمُ ވެރިންނާއި، ބައެއް فِقْهُ عِلْمُ ވެރިންނާއި، أُصُوْلُ عِلْمُ ގެ ބައެއްބޭކަލުން ހިމެނިގެންވެއެވެ. އޭގެތެރޭގައި اِبْنُ سِيْرِيْن އާއި أَبُوْبَكْرٍالرَّازِيّ ހިމެނިގެންވެއެވެ.

(ށ) حَدِيْث އަށް މާނައިން ރިވާކުރުން ވަކި شَرْطُ ތަކަކާއެކު ހުއްދަކަމަށް سَلَفُ ން ނާއި خَلَفُ ން ގެ(އެބަހީ: ކުރީގެއާއި ފަހުގެ) ގިނަ عِلْمُ ވެރިންދެކެވަޑައިގަންނަވައެވެ. އޭގެތެރޭގައިحَدِيْث عِلْمُ ވެރިންނާއި فِقْهُ އާއި أُصُوْلُ ގެ عِلْمُ ވެރިން ހިމެނިގެންވެއެވެ. ހަތަރު مَذْهَبُ ގެ إِمَامُ ންގެތެރެ ދެކެވަޑައިގަތުމުގައި ވަކި شَرْطُ ތަކަކާއެކު حَدِيْث މާނައިން ރިވާކުރުންހުއްދައެވެ. އެ شَرْطُ ތަކަކީ:

1- ރާވީއަކީ، عَرَب ބަހުގެ لَفْظُ ތަކާއި އެ لَفْظُ ތަކުގެމާނަތަކާއި مَقْصَدُ ތައް ވަރަށްގަދަށް ދަންނަމީހަކުކަމުގައިވުން.

2- އެ لَفْظُ ތަކުގެމާނަ އެއްގޮތްކަމަށް އިސްތިޢުމާލުކުރެވޭގޮތް ރަނގަޅަށް ދަންނަމީހަކުކަމުގައިވުން. މިއެވެ.

މި شَرْطُ ތަކާއެކުގައިވެސް حَدِيْث އެއް އާދެ أَصْلُ لَفْظُ ދުރުކޮށް މާނައިން ރިވާކުރުންހުއްދަވާނީ تَصْنِيفُ ކުރެވިފައިވާ ފޮތްފޮތް ނޫންނަމައެވެ. تَصْنِيفُ ކުރެވިފައިވާ ފޮތެއްގައިވާ حَدِيْث އެއް އެފޮތުގައި އޮތްގޮތުން ގޮތަކަށް އެ حَدِيْث ން ލިބޭމާނައިން ރިވާކުރުމަކީ ހުއްދަކަމެއްނޫނެވެ.

ސަބަބަކީ حَدِيْث އެއް މާނައިން ރިވާކުރުން ހުއްދަވަނީ، ރާވީއަކަށް أَصْلُ لَفْظُ ހަނދާންނެތިގެން ނުވަތަ ނޭނގުމުންނެވެ.ނަމަވެސް مُحَدِّثُ ން ނުހަނު ބުރަމަސައްކަތާ އެކު حَدِيْث ތައް ފޮތްފޮތުގައި ލިޔުއްވައި تَدْوِيْنُ ކުރައްވާފައިވުމުން،އެއިން ފޮތެއްގައިވާ حَدِيْث އެއް މާނައިން ރިވާކުރުމަކީ ބޭނުމެއްނެތްކަމެކެވެ.

މިތާނގައި ހަނދާންބަހައްޓަންވީ މުހިއްމު ނުކުތާއަކީ،ރާވީއަކު حَدِيْث އެއް މާނައިން ރިވާކުރުމަށްފަހު "أَوْكَمَاقَالَ"، "أَوْ نَحْوَهُ"، "أَوْشِبْهُهُ" ނުވަތަ މާތްސާހިބާ حَدِيْث ކުރެއްވީ މިހެންކަމަށްވާތީއެވެ. މިފަދަގޮތަށް ބުނުންހުއްޓެވެ.

(ނޯޓް:حَدِيْث އެއް މާނައިން ރިވާކުރާހިނދު އިސްވެބުނެވުނުފަދައިވާފަދަ ގޮތަކަށް ބަދަލުވެއްޖެނަމަ، މާތް نَبِيُّ ﷺ ، حَدِيْث ނުކުރައްވާ އެއްޗެއް އެކަލޭގެފާނަށް ނިސްބަތްކުރުމުގެ ކުށުން ސަލާމަތްވުމަށް ބުނާބަސްތަކެކެވެ. "މުޤައްދިމާ")

5- اللَّحْنُ ، ނުވަތަ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ކުށް ޖެހުމާއި އެކަންދިމާވާސަބަބު.

حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި اللَّحْنُ ނުވަތަ ކުށްޖެހުމަކީ ވަރަށްބޮޑުކަމެކެވެ.މިހެނިހެން އެފަދަކުށް ޖެހޭ ސަބަބުތަކުގެ ތެރެއިން އަންނަނިވި ކަންކަމެކެވެ.

(ހ) عَرَب ބަހުގެ نَحْو އާއި صَرْفُ ނުވަތަ ބަހުގެ قَوَاعِدُ ރަނގަޅަށް އެނގިފައިނުވުން.

އެހެން ކަމާއެކު حَدِيْث عِلْمُ ދަސްކުރަމުންދާ ކޮންމެ މީހަކުވެސް ދަސްކޮށްދެނެގަތުމަށް އެބަ މާތް نَبِيُّ ﷺ ގެ ބަސްފުޅުތައް ނުވަތަ حَدِيْث ފުޅުތައް ރިވާކުރުމުގައި، އެހެނިހެން ކުށްތަކުން ސަލާމަތްވުމަށްޓަކައި ރަނގަޅަށް عَرَب ބަސް ދަސްކުރަންވާނެއެވެ.

حَمَّادُ بْنُ سَلَمَة ވިދާޅުވާކަމުގައި الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. "مَثَلُ الَّذِي يَطْلُبُ الْحَدِيْثَ وَلاَيَعْرِفُ النَّحْوَ مِثْلُ الْحِمَارِ عَلَيْهِ مِخْلاَةٌ لاَشَعِيْرَ فِيْهَا." މާނައީ: ”حَمَّادُ بْنُ سَلَمَة ވިދާޅުވިއެވެ. حَدِيْث عِلْمُ އުނގެނެންއުޅޭމީހަކު، عَرَب ބަހުގެ نَحْوُ އާއި صَرْفُ ރަނގަޅަށް ދަސްކޮށްފައިނުވާނަމަ، އޭނާއަކީ އެއްވެސް އެއްޗެއްނެތް ގޮނޑެއް އުސޫލުގެ ބުރިކަށިމަތީގައި އަޅުވާފައިވާ حِمار އަކާ އެއްގޮތެވެ.“

(ނޯޓް: مِخْلاَة އަކީ އަރާއި حِمارُ ފަދަ ޖަނަވާރަށް ކާންދިނުމަށް ހުރާއި އެފަދަކަމަކަށްޓަކައި ބޭނުންކުރާ އުސޫލުގެ އަނގަވަށްނަގާތަން މީހާއަށް އަތްސަގައި ބަރުވާ ބައިގެ ގޮނޑެއް ފަދަ ކަމެއްކަމަށް ދެކޭނެކަމެވެ. “މުޢަރިބު”)

(ނ) މިޒަމާނުން ފެންނަބައެއް عِلْمُ ވެރިންގެތެރެން حَدِيْث އުނގެނި ދަސްކުރުމުގެ ބަދަލުގައި ފޮތްފޮތުން حَدِيْث އުނގެނުން.

މިގޮތުން حَدِيْث تَحَمُّلُ ކޮށް، ރިވާކުރުމުގެ މަރްޙަލާ ވާހަކަދައްކާފައިވާނަމަވެސް އާދައިގެ ބައެއްގޮތް އަނބުރައިގެންގޮސް ބާރުގަދަކަމުގެ ބާރުނުކުރެވިގެން ވެއްޖެއެވެ. އާދައިގެ އެންމެ ބާރުގަދަ ދުވަސް شَيْخُ ން ގެ އަޑުން އެނގިދާނެއިރުވެސް حَدِيْث ރިވާކުރާތީވެ. އެއަށްފަހު شَيْخ އަށް حَدِيْث ކިޔައިދީ ކުށްފެނުމުގެ ފުރުޞަތުވެސް.

އެހެންކަމުން رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ حَدِيْث ފުރުޞަތު ނެތިގެންދާތީ އެކުލަވާލުން މިހާރުގެ އެންމެ ފުރިހަމަ ގޮތަކީ ފަހުން މުޅިދުނިޔެ، ކަމުގެ قَابِلِيَّةُ ރިވާކުރާ، حَدِيْث ތަކުގެ تَحْقِيْقُ ކުރައްވައިދެއްވި مَاهِر عِلْمُ ވެރިންގެ ފޮތްތަކުން حَدِيْث އަޑުއަހައި ރިވާކުރުމެވެ. އެއީ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ކުރަންޖެހޭ ސަމާލުކަމުގެ ބޮޑުކަމަކަށްވެއެވެ. އެހެން ކަމާއެކު حَدِيْث عِلْمُ ގެ طَالِب އަކަށް ފޮތްފޮތުން، މަޖައްސާކޮށްދެނީ (މިޒާޖުގައި އިންސާނިއްޔާއި އެކަކު އެއްޗަކަށްވާ ރީތިކޮށްދިނުން) حَدِيْث އުނގެނި، އެއީ ރިވާގެ أُسْتَاذُ ކަމުގައި ބެލުން ގެންގުޅުމެވެ. އެއީ حَدِيْث ގައި ކުށެއްއެނބުރި، އެގޮތާއި مَفْهُوْمُ ނަގައިދޭނެ ވިސްނި، مَقْصَدُ ގެއްލުން ގެނެވިދާނެ ސަބަބަކަށްވެ. ކަންތައްތަކުން ހުރުމާއި ކުރިގެ عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "لاَتَأْخُذِ الْقُرْآنَ مِنْ مُصْحَفِيٍّ، وَلاَ الْحَدِيْثَ مِنْ صَحْفِيٍّ" މާނައީ: مُصْحَفِيّ

އެއްގެ ކިބައިން(އެބަހީ:قَارِيء ވެރިންގެ ގާތުން قُرْآن އުނގެނުމުގެ ބަދަލުގައި އަމިއްލައަށް مُصْحَفُ ން ބަލައިގެން ކިޔަވައި އުޅޭ މީހެއްގެ ގާތުން) މިބާ قُرْآن އުނގެނުން ނަނަގާނެވެ. އަދި صَحْفِيّ އެއްގެ ކިބައިން(އެބަހީ: ފޮތްފޮތުން ބަލައިގެން އަމިއްލައަށް حَدِيْث އުނގެނި އުޅޭ މީހެއްގެ ގާތުން) މިބާ حَدِيْث އުނގެނުން ނަނަގާނެވެ.

* * * * *

غَرِيْبُ الْحَدِيْثِ

حَدِيْث ގައި އައިސްފައިވާ އުނދަގޫ ބަސްތައް

1– غَرِيْبُ الْحَدِيْثِ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْغَرِيْبُ އޭ ބުނެވެނީ، އެކުވެރިންނާ ދުރުގައި އެކަހެރި ވެފައި ވުމަށެވެ. ބީރައްޓެހިންނަށެވެ. މިތާނގައި الْغَرِيْبُ ގެ މާނައަކީ، حَدِيْث ގެ لَفْظُ ތަކުގެ ތެރޭގައިވާ، އޭގެ މާނައާއި مَفْهُوْمُ ދެނެގަތުމަށް އުނދަގޫ ބަސްބަހެވެ.

الْقَامُوْسُ الْمُحِيْطُ ގައިވެއެވެ. “غَرُبَ މި لَفْظُ އަންނަނީ، كَرُمَ މިބަސް އޮންނަ ގޮތަށެވެ.(އެބަހީ:غَرُبَ މިބަހުގެ އަކުރުތަކުގައި ފިލިޖެހޭނީ، كَرُمَ މިބަހުގެ އަކުރުތަކުގައިވެސް ފިލިޖެހޭގޮތަށެވެ.) غَرُبَ ގެ މާނައަކީ ވަންހަނާ ވެފައިވުން، ދެނެގަތުން އުނދަގޫވުމެވެ.”

(ރ) اصْطِلاَحِي މާނައަކީ: حَدِيْث ގެ مَتْنُ ގައިއަންނަ، އޭގެމާނަ ދެނެގަތުން އުނދަގޫބަސްބަހެވެ. އެއީ، އެބަސްބަސް عَرَب ބަހުގެތެރޭގައި عَامٌّ ކޮށް اسْتِعْمَالُ ކުރުން މަދުކަމާހުރެއެވެ.

2- غَرِيْبُ الْحَدِيْث ގެ أَهَمِّيَّةُ ގެ ބޭނުކަމާއި، ދެނެގަތުން އުނދަގޫކަން:

حَدِيْث ގެ لَفْظُ ތަކުގެތެރޭގައި ހިމެނޭ غَرِيْبُ لَفْظُ ތައް، ނުވަތަ އުނދަގޫ ބަސްތައް ދެނެގަތުމަކީ، عُلُوْمُ الْحَدِيْث ގެ ފަންނުތަކުގެތެރެއިން ވަރަށް مُهِمٌّ ، އަދި މާ މަތިވެރިފަންނެކެވެ. حَدِيْث عِلْمُ ވެރިއަކަށް އެފަދަ ބަސްތައް ނޭނގުމަކީ، ވަރަށް ހުތުރު ނިކަމެތިސިފައެކެވެ. ހަމައެއާއެކު، އެއީ ދެނެގަތުން އިންތިހާއަށް އުނދަގޫކަމެއްމެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު، حَدِيْث ގެފަންނުގައި مَشْغُوْلُ ވެ އުޅޭ ކޮންމެ މީހަކު ހިފެހެއްޓަން ބުރަވެގެންހުރި މާތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ ބަސްފުޅުތަކުގެ މާނަ ކުރުމާދުރު ރައްކާތެރިވެ، އެކަމުގައި اللّٰهُ އަށް ބިރުވެތިވުން ހުއްޓެވެ. السَّلَفُ الصَّالِحُ ގެ عِلْمُ ވެރިންވަނީ، މިކަމުގައި އިންތިހާ ދަރަޖައަށް ރައްކާތެރިވެވަޑައިގެންނެވެ.

3- غَرِيْبُ الْحَدِيْث ގެ އެންމެ ރިވެތި تَفْسِيْرُ:

عِلْمُ ވެރިން ދެކިލައްވާގޮތުގައި، رَسُوْلُ اللّٰه ﷺ ގެ ބަސްފުޅުތަކުގައިވާ އުނދަގޫބަހުގެ އެންމެ ރިވެތި މާނައަކީ، ނުވަތަ تَفْسِيْر އަކީ، އިތުރު އެކަށީގެ ޠުރުޤުގެ އެހެން حَدِيْث ޠުރުޤެއްގައި އެކަށީގެ ޠުރުޤުން އެބަހުގެ تَفْسِيْر އާއި مَقْصَدُ ހާމަ ކުރައްވާފައިވާ ބަސްފުޅުތަކެވެ.

މިސާލަކަށް، ބަލިވެއްޖެމީހާ ނަމާދު ކުރާނެގޮތް ބަޔާންވެފައިވާ حَدِيْث އެވެ. اللّٰهُ ރުއްސެވުން ލެއްވި عِمْرَانُ بْنُ الْحُصَيْن ގެ ކިބައިން الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ރިވާ ކުރައްވާފައިވެއެވެ. رَسُوْلُ اللّٰه ﷺ حَدِيْث ކުރެއްވިއެވެ. "صَلِّ قَائِمًا، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقَاعِدًا، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ." މި حَدِيْث ގައި އައިސްފައިވާ "فَعَلَى جَنْبٍ." މިބަސްފުޅުގައި ހާމަކުރައްވާފައިވާ އެއްކޮށް اللّٰهُ ރުއްސެވުން ލެއްވި عَلِيٌّ ގެފާނުގެ ކިބައިން ރިވާވެގެންވާ އެހެން حَدِيْث އެއްގައި މާ ސާފުކޮށް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެ حَدِيْث ގައިވެއެވެ. "فَعَلَى جَنْبِهِ الأَيْمَنِ

مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةَ بِوَجْهِهِ." މާނައީ: ”[illegible] އޭނާއޮންނާނީ މޫނު قِبْلَة އަށް ކުރިމަތިކޮށް، ކަނާތު [illegible] [illegible].“

4- غَرِيْبُ الْحَدِيْث ގެ މައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް:

(ހ) الإِمَامُ أَبُوْ عَبْدِ اللهِ قَاسِمُ بْنُ سَلاَّم ގެ غَرِيْبُ الْحَدِيْثِ.

(ށ) الإِمَامُ اِبْنُ الأَثِيْر ގެ النِّهَايَةُ فِي غَرِيْبِ الْحَدِيْثِ. މިފޮތަކީ މިފަންނުގައި ލިޔެވިފައިވާ އެންމެ މަޝްހޫރު ފޮތެވެ.

(ނ) الإِمَامُ السُّيُوْطِيّ ގެ الدُّرُّ النَّثِيْرُ މިފޮތަކީ "النِّهَايَةُ" ގެ خُلاَصَة އެކެވެ.

(ރ) الإِمَامُ الزَّمَخْشَرِيّ ގެ الْفَائِقُ މިއެވެ.

* * * * *

ދެވަނަބައި

آدَابُ رِوَايَةِ الْحَدِيْثِ

حَدِيْث ރިވާކުރުމުގެ އަދަބުތައް

ފުރަތަމަ بَحْث: آدَابُ الْمُحَدِّثِ

حَدِيْث ރިވާކުރާމީހާގެކިބާގައި ހުންނަންޖެހޭ އަދަބުތައް

ދެވަނަ بَحْث: آدَابُ طَالِبِ الْحَدِيْثِ

حَدِيْث އުނގެނޭ މީހާގެކިބާގައި ހުންނަންޖެހޭ އަދަބުތައް

ފުރަތަމަ بَحْث

آدَابُ الْمُحَدِّثِ

حَدِيْث ރިވާކުރާމީހާގެކިބާގައި ހުންނަންޖެހޭ އަބަދުތައް

1- ފެށުމުގެ ބަސް:

ޝައްކެއްނެތްގޮތުގައި މާތް نبيِޔާ ﷺ ގެ حَدِيْث ފުޅުތައް އުނގެނި تَحْقِيْقُ ކޮށް، އެކަމުގައި مَشْغُوْلُ ވެ އުޅުމަކީ اللّٰهُ ގެ حَضْرَة އަށް ޤުރްބަންވެވޭ ކަންތައް ތަކުގެތެރެއިންވާ ވަރަށް مُهِمُّ ކަމެކެވެ. އަދި އެންމެ شَرَفُ ވެރި، މާތް މަސައްކަތްމެއެވެ.

އެހެންކަމާއެކު حَدِيْث عِلْمُ ގައި مَشْغُوْلُ ވުމުގެ، އަދިމީސްތަކުންނަށް حَدِيْث އޮޅުން ފިލުވައިދީ، އެބައިމީހުންގެ ތެރޭގައި [illegible] ބަސްފުޅުތައް ފެތުރުމަށް މަސައްކަތްކުރުމުގެ ކޮންމެހިނދަކު، مَكَارِمُ الأَخْلاَق ގެ ރިވެތި ސިފަތަކުން ޒީނަތްތެރިވެގެންވުން لاَزِمُ ވާނެއެވެ. އަދި އެދުރުކޮންމެމީހަކީ، މީސްތަކުންނަށް އުނގަންނައިދޭ އެއްޗަކާ އެއްފަދައިން މީސްތަކުންގެ މެދުގައި ރިވެތި ނަމޫނާ شَخْصِيَّة އެއްކަމުގައި ވާންވާނެއެވެ. އެހެންމީހުންނަށް ހެޔޮ އެއްޗެއް ބުނެދިނުމުގެ ކުރިން، އަމިއްލަ نَفْس އަށް އެކަންތައްތައް تَنْفِيْذُ ކޮށް تَطْبِيْقُ ކުރާ މީހަކު ކަމުގައިވެސް ވާންވާނެއެވެ.

2– مُحَدِّث އަކު އެސިފަތަކުން ޒީނަތްތެރިވުން ކޮންމެހެން لاَزِمُ ސިފަތައް:

(ހ) ތިބާގެ ނިޔަތް صَحَّ ކޮށް خَالِص ކުރުން:

މިގޮތުން ދުނިޔަވީ އުދުންތަކާއި މަތިވެރިކަމާއި قَدَرُ ވެރިކަމުން، މިސާލަކަށް މަތީ مَقَامُ ތަކާއި مَشْهُوْرُ ވުންފަދަ އުދުންތަކުގެ ސުވާލުކުން ތިބާގެ ހިތް ސަލާމަތް ކުރުން ކޮންމެހެން ބޭނުމެވެ.

(ށ) ތިބާގެ އެންމެ مُهِمُّ مَقْصَد އަކީ، حَدِيْث عَامُّ ކުރުން ކަމުގައިވުން:

مُحَدِّث އެއްގެ އެންމެمُهِمُّ مَقْصَد އެއްކަމުގައި ވާންވާނީ، رَسُوْلُ الله ﷺ ގެ ބަސްފުޅުތައް މީސްތަކުންގެ މެދުގައި ފެތުރައި عَامُّ ކުރުމެވެ. އޭގެބަދަލުގައި ثَوَاب އަށް اللَّهُ ގެ حَضْرَةُ ން އެދި ހުރުމާއެކުގައެވެ.

(ނ) ތިބާއަށް ވީހާ عُمْرُ ގެ ގިނަބައި عِلْمُ ވެރިކަމުގެގޮތުން އިސްވެ މީހާގެ ކުރިމަތީގައި حَدِيْث ރިވާކުރުމުގެގޮތުން ހޭދަކުރުން.

(ރ) حَدِيْث އަކާ ބެހޭގޮތުން މީހަކު ސުވާލުކޮށްފިހިނދެއްގައި، ތިބާއަށް އެނގިހުރި مَعْلُوْمَاتُ އެއް ބަޔާންކޮށްދިނުމާއި، އެ حَدِيْث ގެބާރު مَعْلُوْمَاتُ އެހެން މީހާގެ ހިތުގައިވާކަން އެނގޭނަމަ، އެމީހަކަށް އެކުލަވާލައި مَعْلُوْمَاتُ ދީ، އިރުޝާދު ދިނުން.

(ބ) މީހެއްގެ ހިތްނިޔަތް خالِص ނޫންކަމަށްދެކެ، އެމީހަކަށް حَدِيْث ބުނެދީ ރިވާކޮށްދިނުމުން މަނާވެނުގަތުން، އެހެނީ ކޮންމެމީހަކީވެސް އެމީހެއްގެ ނިޔަތް خالِص ވެގެންވުމަށް އަބަދުވެސް أُمِّيْدُ ކުރެވޭ މީހެކެވެ.

(ޅ) ކެރިކުޅަދާނަވެގެންވުމާއެކު އެކަމަށް أَهْلُ ވެރިއަކު ކަމުގައިވާނަމަ، حَدِيْث އުނގަންނައިދީ إِمْلَاء ކޮށްދިނުމަށްޓަކައި ވަގުތެއް ކަނޑައަޅައިގެން، ރިވާކުރުމުގެ އެންމެ މަތިދަރަޖައަކީ އެއީއެވެ.

3- حَدِيْث إِمْلَاءُ ކޮށް ދިނުމުގެ މަޖިލިހަކަށް حاضِرُ ވާހިނދު ކުރުން مُسْتَحَبُّ ކަންތައްތައް:

(ހ) ސާފުތާހިރުވެ ހުވަނދުގައި، ތުނބުޅިއާއި ބޮލުގައި ފުނާއަޅައި ޖިނަމޮޅުވެރިވުން.

(ށ) މާތް نَبِيُّ ﷺ ގެ ބަސްފުޅުތަކަށް قَدَرُ ކޮށް احْتِرَامُ ކުރުމުގެ ގޮތުން ހައިބަވި ގޮތުގައި މަޖެހިވަޑައިގަނެ އިށީނދެއިނުން.

(ނ) ތިމާގެ ދަރިވަރުންގެތެރެއިން ވަކިދަރިވަރަކަށް خاصّ ގޮތެއް ނުބައްލަވައި، حاضِرُ ވެތިބި ހުރިހާ އެންމެންނަށް އެއްގޮތެއްގައި ކަންތައްކުރުން.

(ރ) މަޖިލިސް ފެށުމުގައި ނިންމުމުގައި، اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى އަށް حَمْد އާއި ثَنَاء ދަންނަވައި، رَسُوْلُ الله ﷺ ގެ މައްޗަށް صَلَوَات އާއި سَلَامُ ފޮނުވުން އެދި، ވަޒަޢަކީ އެކަށީގެން ގޮތުގައި دُعَاء އެއްކުރުން.

(ބ) حاضِرُ ވެތިބި ބަޔަކަށް އަޑުއިވުމުން ދަތިވާނަމަ، ނުވަތަ އެބައިމީހުންގެ ވިސްނުމާއި އަކަނިގެންނުވާފަދަ ވަތަ حَدِيْث ލައްއިހަދިނުން އެއްބަޔާވުން.

(ޅ) إِمْلَاء ކޮށްދިނުމުގެމަޖިލިސް ނިންމައިލުމުގެ ކުރިން حَدِيْث އުނގަންނައިދިނުމުގައި عِلْمُ ފުރިހަމަކުރުމާއި އަދަބާ خِلَافُ حادِثَة އެއް، ނުވަތަ އެންމެފަހުން އަދި ވާހަކައިން މަޖިލިސް ނިންމައިލުން، އަދި ދަރިވަރުން

އެއްކަމެއްގައި ގިނައިރުދެމިތިބުމުން އުފެދިފައިވާ ވަރުބަލިކަމާއި، ފޫހިކަން ފިލުވާލައި شَوْقُ ވެރިކުރުވުމަށްޓަކައެވެ.

4– مُحَدِّث އަށް حَدِيْث އުނގަންނައިދިނުމަށް އެކަށޭނަ عُمْرُ:

عِلْمُ ވެރިންވަނީ، މިކަމުގައި ތަފާތު خِيَالُ ތައް ފާޅުކުރައްވާފައެވެ.

(ހ) ބައެއްބަޔަކުން ވިދާޅުވާގޮތުގައި، حَدِيْث އުނގަންނައިދިނުމަށް ކުރިމަތިލުން އެކަށީގެންވަނީ 50 އަހަރުވުމުންނެވެ. އަދި އެއްއުމުރަކީ، 40 އަހަރު ކަމަށާއި އެނޫންގޮތް ގޮތަށްވެސް ރިވާވެގެންވެއެވެ.

(ށ) قَبُوْلُ ކުރެވޭ صَحَّ ބަޔަކީ، އެމީހަކު އެކަމަށް [illegible]، قَابِلِيَّةُ ލިބިގެންވާހިނދު حَدِيْث ރިވާކޮށްދިނުމަށް ކުރިމަތިލުން ހުއްދަވާނެއެވެ. އެކަމުގައި 40 ނުވަތަ 50 އަހަރުކަމުގައި ބެލުމެއްނޯވެއެވެ.

5– مُحَدِّثُ ންގެ [illegible] ލިޔެވިފައިވާ مُهِمُّ ފޮތްތައް:

(ހ) الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ الْجَامِعُ لأَخْلاَقِ الرَّاوِيِّ وَآدَابِ السَّامِعِ.

(ށ) اِبْنُ عَبْدِ الْبَرّ ގެ جَامِعُ بَيَانِ الْعِلْمِ وَفَضْلِهِ وَمَايَنْبَغِي فِي رِوَايَتِهِ وَحَمْلِهِ.

* * * * *

ދެވަނަ بَحْث

آدَابُ طَالِبِ الْحَدِيْثِ

حَدِيْث އުނގެނޭ މީހާގެ ކިބާގައި ހުންނަންޖެހޭ އަދަބުތައް

1- ފެށުމުގެބަސް:

آدَابُ طَالِبِ الْحَدِيْثއޭ ބުނެވޭބަހުގެމާނައަކީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ حَدِيْث ފުޅުތައް އުނގެނި، ދަސްކުރުމަށްކުރިމަތިލާ މީހާގެކިބާގައި ހުރުން ލާޒިމުވާ، އެފަދަ މާތް، ދަރިވެރި علم އަކާ އެކަށީގެންވާ ފުރިހަމަ أَخْلَاقِي ސިފަތަކާއި އަދަބުތަކެވެ.

މިއަދަބުތަކުގެތެރެއިން ބައެއްކަންތައްތަކަކީ مُحَدِّث އެއްގެ ކިބާގައިވެސް ހުރުން شَرْطُ ވެގެންވާ ކަންތައްތަކެވެ. އަދި خَاصَّ ކޮށް حَدِيْث ގެ طَالِب އެއްގެ ކިބާގައި ހުރުންލާޒިމުވާ ބައެއްކަންތައްތައްވެސް ވެއެވެ.

2– مُحَدِّث އަކާއެކު حَدِيْث އުނގެނޭ ދަރިވަރު حِصَّة ކުރާ އަދަބުތައް:

(ހ) حَدِيْث އުނގެނުމުގައި اللَّهُ އަށް ހިތްނިޔަތް خَالِصُ ކުރުން.

(ށ) حَدِيْث އުނގެނުމުގެ ބޭނުމަކީ، ދުނިޔަވީ ބޭނުމެއް حَاصِلُ ކުރުން ކަމުގައިވުމުގެ ސުންނާކުރުން ސަލާމަތްވުން.

މިކަމާގުޅޭގޮތުން الإِمَامُ أَبُوْدَاوُد އާއި الإِمَامُ اِبْنُ مَاجَه ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އެއްގައި ވެއެވެ. رَسُوْلُ اللهِ ﷺ حَدِيْث ކުރެއްވިއެވެ. "مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لاَ يَتَعَلَّمُهُ إِلاَّ لِيُصِيْبَ بِهِ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَجِدْ عَرْفَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ." މާނައީ: ”އެ علم އެއް حَاصِلُ ކުރުމުގެ ސަބަބުން اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى ގެ حَضْرَة އާ ކުއްތެންވަނިވި علم އެއް އުނގެނުމީ، ދުނިޔާގެ އެއްޗެއްލިބުމަށްޓަކައިނޫނީ، އެ عِلْمُ حَاصِلُ ނުކުރާކަމުގައި

ވެއްޖެނަމަ (އެބަހީ: އެމީހަކު އެދެވަ عِلْم އެއް حاصِلْ ކުރަނީ، ކާކުގެސަބަބުން ދުނިޔޭގެ މަތިވެރިކަން ހޯދުމުގެ ބޭނުމުގައިކަމަށް ވާނަމަ) قِيامَة ދުވަހުން އެމީހަކަށް ސުވަރުގޭގެ ވަސްވެސް ނުދެނެނަހުއްޓެވެ.“

(ނ) އޭނާއުނގެނިދަސްކުރާ حَدِيْث އާއެއްގޮތަށް عَمَلُ ތައް إِصْلاحُ ކުރުން.

3- حَدِيْث އުނގެނޭ މީހާގެ ކިބާގައި ހުންނަންޖެހޭ އަދަބުތައް:

(ހ) حَدِيْث ދިރާސާކުރުމުގައި އުނގެނުމާއި، ދަސްކޮށް، ހަނދާންބެހެއްޓުމުގައި اللَّهُ ގެ حَضْرَةُ ން تَوْفِيْق އާއި މަދަދުދެއްވުން އެދި އަބަދާއިއަބަދު އެކަލާނގެحَضْرَةُ ގައި ابْتِهَالُ ވެ دُعَاء ދަންނަވުން.

(ށ) މީހާގެ ހިތާވަގުތުތަކެއް حَدِيْث އުނގެނި، ދަސްކުރުމަށްހުސްކޮށް، އެހެން ހިޔާލުތަކުން އެއްކިބާވެ އެކަމަށް މަސައްކަތްކުރުން.

(ނ) حَدِيْث އުނގެނުމުގައި، އެންމެ ފުރަތަމަ އެމީހެއްގެ އަމިއްލަ ދިރިއުޅުމުގައި ތަޠުބީޤުކުރުން عِلْمُ ފަރިތަކުރާ عِلْمާއި عَمَلُ ގައި އެންމެ ރަނގަޅު މިސާލަކީ، އެބޭކަލުންގެ سَنَدُ ގައި رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އާ އެންމެ ކައިރިސަލަފުންނެވެ. عِلْمُ ފިރިހެނުގެ އަރިހުން حَدِيْث އުނގެނެން ފެށުން.

(ރ) އެބޭކަލުންގެ އަރިހުން حَدِيْث އަހައި އުނގެނޭ މީހާގެ أَسْتَاذُ ންނާއި شَيْخُ ންނަށް قَدَرُ ކުރުން، احْتِرَامُ ކުރުމަށް ހިތްވަރުކުރުން. އެކަމަކީ، عِلْمُ حاصِلُ ވެ، އޭގެ މަންފާ އިތުރުވަނީވެސް ސަބަބުތަކުގެތެރެއިން ހިމެނޭ މުހިއްމުކަމެއްކަމުގައިވާތީވެ. މިގޮތުން أُسْتَاذُ ންގެ ދުޢާގައި ކާމިޔާބީގެ ގޮތުގައިވެސް މަސައްކަތްކުރާ ފަހަރުގައި އެއިން ބޭކަލަކުގެ ކިބައިން ހިތްހަމަނުޖެހޭ ގޮތަކަށް ކަންތައް ނުކުރުމަށް ނުވާނެގޮތަށް އެކަމަކަށް ކަށަވަރުކުރުން.

(ބ) حَدِيْث އުނގެނުމުގައި މީހާއަށް އިތުރުން އަޖާއިބު ފުރުޞަތުކަމަކަށް ނުވަތަ ލިބޭ ފައިދާއެއް، މިސާލު، އެއް މަޖިލީހުގައި حَدِيْث އުނގެނޭއިރުން أَخُ ންނާއަށް

حِصَّة ކޮށް، އެބައިމީހުންނަށްވެސް އެދަރަޖަތަކަށް ފޯރުވައިދިނުމާއި، އެބައި މީހުންނަށް އެދަރަޖަތަކުގައި ވަނަވަރުކުރުވުން.

އެހެނީ عِلْمُ حاصِلُ ކުރުމުގެ މައިދާނުގައި ތިމާއަށްވުރެ އިސްވެފައި އޮތުން ފިލާކަމުގެ އަސާސްތަކުގެ ތެރެއިން، ވަނަވަރާއި ކުރުމުގެ އަސްލުކަން ހާމަކުރަން ޖެހޭ އެއްގޮތެވެ. عِلْمُ حاصِلُ ކުރަނީ އެ عِلْمُ ގޮތްކުރެވޭ ކަމުގެ އިލްމީ ނިޒާމަކުން، ފިލާވަޅުތަކާއި ވަނަވަރުތަކުން ސިލްސިލާކުރެވި، عِلْمِي ގޮތުން މަރުޙަލާ ފިލާވަޅަށް ނިސްބަތްވާ ސިލްސިލާއެވެ.

(ج) عِلْمُ حاصِلُ ކުރުމުގައި أُسْتَاذُ ގެ ކިބައިން އަހައި އޮޅުން ފިލުވުމަށް ދަތުރުކުރުމާއި، ކިބައިން ފައިދާ ހޯދުމުގެ ސަބަބުން އެކަމަށް ކުރަސްއެޅުމާ ގުޅޭ ދަތުރުތައް ކުރައްވާފައިވާކަން. މިގޮތުން ސަޙާބީންގެ عُمَرُ އާއި، ޢަބްދުﷲ އާއި، އަދި އެހެންވެސް ގިނަ ޞަޙާބީންގެ މިސާލުތައް ބޮޑެވެ، އެމީހުންގެ ކިބައިން عِلْم އެއް ހޯދުމަށް އަހައި އޮޅުން ފިލުވުން.

(د) ހަމައެކަނި حَدِيْث އަޑުއަހައި ދިރާސާކުރުމަށް ޓަކައި ދަތުރުކުރުން. އޭގެ خِلاَف އަށް އަޑުއަހައި ދިރާސާކުރެވުނު ކަމުގެ حَدِيْث އަށްވުރެ އެހެން ގޮތަކުން ހުރިހާ ކަމެއް أُسْتَاذُ ގެ އަރިހުން ބަލައިގަތުމަށް އަހައި އޮޅުން ފިލުވައިދިނުން. އެގޮތުން ދޭންނަމަ، ގަބޫލުކުރަން ސިފަކުރެވޭ ވަރަށް ބޮޑު ފައިދާތަކެއް، ބޭނުންވާ مَقْصَدُ حاصِلُ އުން ނުވާނެއެވެ.

(هـ) حَدِيْث ބަލާ އުސޫލީ، ދަސްކުރުމުގައި އަސްލު ފޮތްތަކަކީ صَحِيْحُ الْبُخَارِيِّ އާއި صَحِيْحُ مُسْلِم އަދި އިސްލާމީ ކިތާބުތައް، އެއަށްފަހު سُنَنُ أَبِي دَاوُد، ދެން سُنَنُ التِّرْمِذِيّ، ދެން سُنَنُ النَّسَائِيّ އޭގެފަހުގައި الْبَيْهَقِيّ ގެ السُّنَنُ الْكُبْرَى ދެން ބޭނުންވާ އެހެނިހެން مَسَانِيْدُ ފަދަ ފޮތްތައް، މިސާލަކަށް مُسْنَدُ أَحْمَد، مُوَطَّأُ مَالِك ފަދަ ފޮތްފޮތާއި، عِلَلُ އާ ބެހޭފޮތްތަކުގެ ތެރެއިން، عِلَلُ الدَّارَقُطْنِيّ، އަދި މީހުންގެ حَالَة އާ ބެހޭފޮތުން الْبُخَارِيّ ގެ التَّارِيْخُ الْكَبِيْر، އަދި الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْل އާ ބެހޭފޮތުން اِبْنُ أَبِي حَاتِم ގެ كِتَابُ الْجَرْحِ وَالتَّعْدِيْلِ، އަދި ރާވީންގެ ނަންނަމާއި ދިރިއުޅުމާ ގުޅުންހުރި ފޮތުން اِبْنُ مَاكُوْلاَ

ގެލޮތް، ހަމައެހެންމެ حَدِيْث ގައިވާ އުނދަގޫ لَفْظُ ތައް ދެނެގަތުމުގެ ގޮތުން ابْنُ الأَثِيْر ގެ النِّهَايَةُ ފަދަ ފޮތްތައް އުނގެނި ދަސްކުރުއްޖެވެ.

(ނޯޓް: މިތާނގައި اِبْنُ مَاكُوْلا ގެ ފޮތު ބުނެފައިވަނީ، ރާވީންގެ ނަންތައް ލިޔެ ހިފާނެގޮތް ދެނެގަތުމާބެހޭ اِبْنُ مَاكُوْلاَ ލިޔުއްވާފައިވާ "الإِكْمَالُ فِي رَفْعِ الارْتِيَابِ عَنِ الْمُؤْتَلَفِ وَالْمُخْتَلَفِ مِنَ الأَسْمَاءِ وَالْكُنَى وَالأَنْسَابِ." މިނަންހިއުންފޮތުގެ ވާހަކައެވެ. ابْنُ مَاكُوْلاَ ގެ ފުރިހަމަނަމަކީ، الأَمِيْرُ الْحَافِظُ عَلِيُّ بْنُ هِبَةَ اللَّهِ أَبِي نَصْرٍ بْنُ مَاكُوْلاَ އެވެ. ”މުތަރުޖިމު“)

* * * * *

ހަތަރުވަނަބާބު

الإِسْنَادُ وَمَا يَتَعَلَّقُ بِهِ

سَنَد އާއި، سَنَد އާ ގުޅިފައިވާ ކަންތައްތައް

ފުރަތަމަބައި : لَطَائِفُ الإِسْنَادِ

سَنَد ގައި އެއްކުލެވޭ މުހިއްމު ސިއްރުތައް

ދެވަނަބައި: مَعْرِفَةُ الرُّوَاةِ

ރާވީން ދެނެގަތުން

ފުރަތަމަބައި

لَطَائِفُ الإِسْنَادِ

سَنَدُ ގައި އެކުލެވޭ މުހިއްމު ސިފަތައް

1- الإِسْنَادُ الْعَالِي وَالنَّازِلُ

ރާވީންގެ عَدَدُ މަދު سَنَد އާއި، ރާވީންގެ عَدَدُ ގިނަ سَنَدُ

2- الْمُسَلْسَلُ

حَدِيْثُ ގައިވާ لَفْظ އެއްބަޔާން ކުރުމުގައި، سَنَدُ ގައި ހިމެނޭ ހުރިހާރާވީން އެއްގޮތްވުން

3- رِوَايَةُ الأَكَابِرِ عَنِ الأَصَاغِرِ

މަތީފަންތީގެعِلْمُ ވެރިން އެއަށްވުރެ އާދަރައިގެ މީހުންގާތުން ރިވާކުރުން

4- رِوَايَةُ الآبَاءِ عَنِ الأَبْنَاءِ

ބައްޕައިން،ދަރިންގެގާތުން ރިވާކުރުން

5- رِوَايَةُ الأَبْنَاءِ عَنِ الآبَاءِ

ދަރިން، ބައްޕައިންގެގާތުން ރިވާކުރުން

6- الْمُدَبَّجُ وَرِوَايَةُ الأَقْرَانِ

އެއްފެންވަރެއްގެދެމީހަކު،އެކަކު އަނެކެއްގެގާތުން ރިވާކުރުމާއި،
އެއްعُمْر އެއްގެދެމީހުން،އޭގެއެކަކު އަނެއްކެއްގެގާތުން ރިވާކުރުން

7- السَّابِقُ وَاللاَّحِقُ

ކުރިން އަވަހާރަވީ ރާވީންނާއި، ފަހުން އަވަހާރަވީ ރާވީން

- 1 -

الإِسْنَادُ الْعَالِي وَالنَّازِلُ

ރާވީންގެ عَدَدُ މަދު سَنَد އާއި، ރާވީންގެ عَدَدُ ގިނަ سَنَدُ

1- ފެށުމުގެބަސް:

الإِسْنَادُއަކީ، إِسْلاَمِي أُمَّة އަށްخَاصَّ ވެގެންވާ، މާތްކަމާއި މަތިވެރިކަމެކެވެ. އިސްވެދިޔަ أُمَّة ތަކުގެތެރެއިން އެއްވެސް أُمَّة އަކަށް މި މަތިވެރިކަމާއި، މާތްކަން ލިބިގެންނެއްނުވެއެވެ. އެއީ އުމަތްތަކަށް ރައްކާތެރިކަން ދެއްވުމަށް ޙައްޤުތަޢާލާ ދެއްވާފައިވާ ވަރަށްވެސް މަތިވެރި سُنَّة އެކެވެ. އެހެންކަމާއެކު حَدِيْث އެއް ނުވަތަ خَبَرُ އެއް نَقْلُ ކޮށް އަނެކުންނަށް ފޯރުކޮށްދިނުމުގައި، އެ خَبَرُ ތިމާއަށް ދިނީ ކޮންކޮންބައެއްގެ ގޮތުންކަން، ކޮންމެ مُسْلِم އަކުވެސް ބަލަންޖެހެއެވެ.

سَنَدُ ގެ مُهِمُّ ކަމުގެމައްޗަށް عِلْمُ ވެރިން ވާހަކަދައްކަވާފައިވެއެވެ.

الإِمَامُ عَبْدُ اللهِ بْنُ الْمُبَارَك ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ."الإِسْنَادُ مِنَ الدِّيْنِ، وَلَوْلاَ الإِسْنَادُ لَقَالَ مَنْ شَاءَ مَاشَاءَ." މާނައީ:" إِسْنَاد އަކީ (އެބަހީ: خَبَر އެއް ލިބިއްޖެމިހަކު، އެމިހަކަށް އެ خَبَرُ ލިބުނީ ކޮންކޮން ބައެއްގެ ގޮތުންކަން ބަޔާންކުރުމަކީ) دِيْنُ ގެ مُهِمُّ أَسَاسއެކެވެ. އަދި إِسْنَادُ ނެތްނަމަ، ކޮންމެ މިހަކުވެސް،އެމިހަކު ބޭނުންއެއްޗެއް (ދީނާމެދު) ބުނެފާނެއެވެ.“

الإِمَامُ سُفْيَانُ الثَّوْرِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ."الإِسْنَادُ سِلاَحُ الْمُؤْمِنِ." މާނައީ: ”إِسْنَاد އަކީ مُؤْمِن އާގެ ހަތިޔާރެވެ.“

سَنَدُގެ އިސްނާދު ޢާލީކުރުމަށް މަސައްކަތްކޮށްދެއްވުމަކީ ވަރަށްމާތް سُنَّة އެކެވެ.

الإِمَامُ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَل ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ."طَلَبُ الإِسْنَادِ الْعَالِيِّ سُنَّةُ عَمَّنْ سَلَفَ." މާނައީ:

“سَنَدُ ގެ އިސްދަރަޖަހޯދުމަށް މަސައްކަތްކުރުމަކީ، އިސްވެދިޔަ މާތް عِلْمُ ވެރިންގެ سُنَّة އެކެވެ.” އެހެނީ اللّٰهُ ރުޟްވާންލެއްވި عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْعُوْد ގެފާނުގެ އެކުވެރިން سَنَدُ ގެ މަތިދަރަޖަ حَاصِلُ ކުރެއްވުމުގެ ބޭނުމުގައި، كُوْفَة އިން الْمَدِيْنَةُ الْمُنَوَّرَة އަށް ދަތުރުކުރައްވައި، اللّٰهُ ރުޟްވާންލެއްވި عُمَر ގެފާނުގެ އަރިހުން حَدِيْث އަޑުއައްސަވައި، އުނގެނިވަޑައިގަން އުޅުއްވިއެވެ.އެހެންކަމާއެކު حَدِيْث އުނގެނުމަށްޓަކައި ދަތުރު ކުރުން، ދުރު ރަށްރަށަށް ދިޔުންވަނީ مُسْتَحَبُّ ކަމެއް ކަމުގައެވެ.أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރު އެތައްއެތައް ބޭކަލުންނަށްވަނީ عُلُوُّ الإِسْنَادِ ގެ ބޭނުންފުޅުގައި ދަތުރުދަތުރު ކުރައްވާފައެވެ. އެބޭކަލުންގެ ތެރޭގައި اللّٰهُ ރުޟްވާން ލެއްވި أَبُوأَيُّوبِ الأَنْصَارِيّ އާއި جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ ފަދަ އެތައް أَصْحَابُ ބޭކަލުން ހިނގަވަޑައިގަތެވެ.

2– الإِسْنَادُ الْعَالِي وَالنَّازِلُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْعَالِي އަކީ، الْعُلُوُّ “މަތިވެރިކަން” މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ فَاعِلِ އެވެ. النَّازِلُ އަކީ النُّزُوْلُ “ދަށަށްފައިބުން”، “ނިކަމެތިވުން”، “އެއްކޮށް މަތިންތިރިވުން” މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ فَاعِلِ އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي މާނަ:

1- الإِسْنَادُ الْعَالِي އަކީ، އެއްحَدِيْث އެއް ދެ سَنَدُ ން ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގިނަ سَنَدُ ން ރިވާވެފައިވާނަމަ،އޭގެތެރެއިން ރާވީންގެ عَدَدُ މަދު سَنَد އަށް ކިޔާ ނަމެވެ. (މިއީ سَنَد އަށް ލިބޭ މަތިވެރިކަމެވެ.)

2- الإِسْنَادُ النَّازِل އަކީ، އެއް حَدِيْث އެއް ދެ سَنَدُ ން ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގިނަ سَنَدُ ން ރިވާވެފައިވާނަމަ،އޭގެތެރެއިން ރާވީންގެ عَدَدُ ގިނަ سَنَد އަށް ކިޔާ ނަމެވެ. (މިއީ سَنَد އަށް ލިބޭ ދަށްކަމެވެ.)

3– أَقْسَامُ الْعُلُوِّ: سَنَدُ މަތިވެރިވުމުގެ ވައްތަރުތައް.

سَنَدُ ގައި ރާވީންގެ عَدَدُ މަދުވުމުން سَنَد އަށްލިބޭ މަތިވެރިކަން 5 ބާވަތަކަށް ނުވަތަ 5 ވައްތަރަކަށްވެއެވެ.އޭގެތެރެއިން އެއްބާވަތަކަށް ކިޔަނީ الْعُلُوُّ الْمُطْلَقُ

އެވެ. "حَقِيْقِي މަތިވެރިކަން" އަދި އަނެއް ހަމަޖެހޭގޮތަކީ ކިޔަނީ الْعُلُوُّ النِّسْبِيّ "ނިސްބީ މަތިވެރިކަން" މިއެވެ. އެބާވަތްތަކަކީ:

(ހ) އެ سَنَدُ ގައި، އެއްވެސް عِلَّة އެއް شَاذُّ ކަމެއް ނެތް، ސާފު صَحَّ سَنَد އަކުން رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އާ އަރިސްކޮޅަށް ރިވާވެފައިވާ سَنَدُ:

(ޝަރްޙު: رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އާ އަރިސްކޮޅަށް ރިވާވެފައިވުމާ ބުނުއްވުނުބަހުގެ މާނައަކީ، އެ سَنَدُ ގައި ބައިވެރިވި ސިލްސިލާގެ ފަހު ރާވީއާއި، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އާ ދެމެދުގައިވާ މީހުންގެ عَدَدُ މަދުވުމެވެ. "މުތަރުޖިމު")

މިގޮތަށް سَنَد އަކީ، الْعُلُوُّ الْمُطْلَقُ ނުވަތަ حَقِيْقِي މަތިވެރިކަން ލިބިގެންވާ سَنَد އެކެވެ. އަދި الْعُلُوُّ ގެ އެންމެ އިސްދަރަޖައަކީވެސް މިއީއެވެ.

(ށ) حَدِيْث عِلْمُ ގެ އަރާތިއްބެވި إِمَامُ ނުވަތަ إِمَام އަކާ އަރިސްކޮޅަށް ރިވާވެފައިވާ سَنَدُ:

މިގައި އެ إِمَام އަކަށްފަހުގައި رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އާ ދެމެދުގައިވާ ރާވީންގެ عَدَدُ ގިނަކަމުގައިވިޔަސް ފަރުވާއެއްނުވެއެވެ. މިސާލަކަށް الأَعْمَشُ ، ابْنُ جُرَيْجٍ ، مَالِكُ އަދި އެނޫނަސް އެފަދަ މަޝްހޫރިންގެ إِمَام އަކާ ދެމެދުގައި ރާވީންގެ عَدَدُ މަދު سَنَدُ ތައް މީގެތެރޭގައި ހިމެނެއެވެ. މިގޮތަށް سَنَدُ ތަކެއްވެސް ވާންވާނީ، އެއްވެސް عِلَّة އެއް شَاذُّ ކަމެއްނެތް صَحَّ سَنَد އެއް ކަމުގައެވެ.

(ނ) الْكُتُبُ السِّتَّة ނުވަތަ އެންމެންވެސް اعْتِمَادُ ކުރާ حَدِيْث ފޮތްތައް ރިވާކުރެއްވި إِمَام އަކާ އަރިސްކަންބޮޑު سَنَدُ:

މިއީ ފަހުގެ عِلْمُ ވެރިން، ބޮޑަށް އަހައްމިއްޔަތުދީގައި އެމަތިވެރިކަން ހޯއްދެވުމަށް، މަސައްކަތް ކުރައްވާފައިވާ ގޮތެކެވެ. މިގޮތުން الْمُوَافَقَةُ "އެއްގޮތްވުން" الْبَدَلُ "އެހެންމަގަކުން ރިވާކުރުން" الْمُسَاوَاةُ "ރާވީންގެ عَدَدُ އެއްވަރުވުން" الْمُصَافَحَةُ "سَنَدُ ގެ ރާވީންގެ عَدَدُ ހަމަހަމަވުން" ފަދަގޮތްގޮތުގައި حَدِيْث ފޮތްތައް ރިވާކުރެއްވި إِمَامُ ންނާ އަރިސްކަން حَاصِلُ ކުރެއްވުމަށް އެބާވަތްތަކުން މަސައްކަތް ކުރައްވާފައިވެއެވެ.

މި ބުނެވުނު ބާވަތްތަކުގެ تَفْصِيْلُ، ތިރީގައި މިދަންނަވަނީއެވެ.

1- الْمُوَافَقَةُ: އެއްގޮތްވުން

الْمُوَافَقَة އަކީ، مَشْهُوْرُ حَدِيْث ފޮތެއް ރިވާކުރެއްވި إِمَام އެއްގެ شَيْخ އަށް ހަމައަށް، އެފޮތް ރިވާކުރެއްވި إِمَامُ ގެ سَنَدُ ނޫން އެއަށްވުރެ ރާވީންގެ عَدَدُ މަދު، އެހެން سَنَد އަކުން ފޯރުވުމެވެ.

الْمُوَافَقَة ގެ މިސާލު:

النُّخْبَة ގެ شَرْحُ ލިޔުއްވުމުގައި الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. “الْبُخَارِيّ، قُتَيْبَةُ ގެ އަރިހުން، އޭނާ مَالِكُ ގެ އަރިހުން حَدِيْث އެއް ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

މިމަނިކާ الْبُخَارِيّ ހިފުނާ سَنَد އަކުން އެ حَدِيْث ރިވާކޮށްދިނަމަ، މިމަނިކާއާ قُتَيْبَة އާ ދެމެދުގައި 8 ރާވީންއާދެއެވެ.ނަމަވެސް الْبُخَارِيّ ގެ شَيْخ އެއްކަމުގައިވާ أَبُوْالْعَبَّاسِ السِّرَاجُ ގެއަރިހުން، އޭނާ قُتَيْبَةُ ގެއަރިހުން ރިވާ ކުރައްވާފައިވާ سَنَد އަކުން މިމަނިކާ،ހަމަ އެحَدِيْث ރިވާކޮށްދިނަމަ، މިމަނިކާއާ قُتَيْبَة އާ ދެމެދުގައި އޮންނަނީ 7 ރާވީންނެވެ.

މިގޮތުން މިމަނިކާއަށްވަނީ،الْبُخَارِيّ ގެ شَيْخ އާ (އެބަހީ:قُتَيْبَة އާ) مُوَافَقَةُ ގެ ގޮތުން سَنَدُ ގެ މަތިވެރިކަން حَاصِلُ ވެފައެވެ.”

2- الْبَدَلُ: އެހެންމަގަކުން ނުވަތަ އެހެން سَنَدُ އަކުން ރިވާކުރުން

الْبَدَل އަކީ مَشْهُوْرُ حَدِيْث ފޮތެއް ރިވާކުރެއްވި إِمَام އެއްގެ أُسْتَاذُ ގެ، أُسْتَاذُ ގެ އަރިހުން، އެފޮތް ރިވާކުރެއްވި إِمَامُ ގެ سَنَدُ ނޫން އެހެން سَنَدُ އަކުން،އަދި ފޮތްރިވާކުރެއްވި إِمَامُ ގެ سَنَدُ ގައިވާ ރާވީންނަށްވުރެ عَدَدُ ގެގޮތުން މަދު ރާވީންގެ ކިބައިން حَدِيْث ރިވާކުރުމެވެ.

الْبَدَلُ ގެމިސާލު:

الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

“މިމަނިކާއަށްވަނީ، الْبُخَارِيّ ގެ أُسْتَاذُ ގެ (އެބަހީ:قُتَيْبَة بْنُ سَعِيْد ގެ) أُسْتَاذُ އެއްކަމުގައިވާ الْقَعْنَبِيّ ގެއަރިހުން،އޭނާ مَالِكُ ގެ އަރިހުން،ރިވާކުރައްވާފައިވާ سَنَد

އަކުން، ހަމައެ حَدِيْث (އެބަހީ: الْبُخَارِيُّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث) ރިވާކުރުމުގެ فُرْصَةُ ލިބިފައެވެ. ވީމާ، އެ سَنَدُ ގައި قُتَيْبَة ގެ ބަދަލުގައިވަނީ الْقَعْنَبِيّ އެވެ.“

3- الْمُسَاوَاةُ: ރާވީންގެ عَدَدُ އެއްވަރުވުން.

الْمُسَاوَاةُ އޭ ބުނެވެނީ، سَنَد އެއްގައިވާ ރާވީންގެ عَدَدُ، އެ سَنَدُ ފެށުނީއްސުރެ ނިޔަލަށް مَشْهُوْرُ حَدِيْث ފޮތެއްގެ إِمَامُ ގެ سَنَد އާ އެއްވަރުވުމަށެވެ.

الْمُسَاوَاةُ ގެ މިސާލު:

الإِمَامُ ابْنُ حَجَر ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ”الإِمَامُ النَّسَائِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އެއްގައި النَّسَائِيّ އާ رَسُوْلُ الله ﷺ އާ ދެމެދުގައިވަނީ 11 ރާވީންނެވެ. ހަމައެ حَدِيْث النَّسَائِيّ ގެ سَنَدُ ނޫން، އެކަމަކު އެ سَنَدُ ގައިވާ ރާވީންގެ عَدَد އާ އެއްވަރު އެހެން سَنَدُ އަކުން ރިވާކުރުމުގެ فُرْصَةُ މިމަންނާއަށް ލިބިގެންވެއެވެ. އެގޮތުން މިމަންނާއާ رَسُوْلُ الله ﷺ އާ ދެމެދުގައިވެސް އަންނަނީ 11 ރާވީންނެވެ. ވީމާ النَّسَائِيّ ގެ سَنَدُ ގައިވާ ރާވީންގެ عَدَد އާ އެއްވަރުގެ عَدَد އަކަށް ރާވީން ހިމެނޭ އެހެން سَنَد އަކުން ރިވާކުރުމުގެ މަތިވެރިކަން މިމަންނާއަށް ވެސް ވަނީ ލިބިފައެވެ.

(**ނޯޓު:** މިތާނގައި ފާހަގަކޮށްލަން ހިއްމު ނުކުތާއަކީ، الإِمَامُ النَّسَائِيّ އާ الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر އާ ދެމެދު 470 އަހަރުގެ ތަފާތުވެރިކަމެވެ. އެހެނީ الإِمَامُ النَّسَائِيّ ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދެކެވަޑައިގަތީ، هِجْرَة އިން 230 ވަނައަހަރުއެވެ. އެކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވީ، هِجْرَة އިން 303 ވަނައަހަރުއެވެ. الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދެކެވަޑައިގަތީ، هِجْرَة އިން 773 ވަނައަހަރުއެވެ. އެކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވީ، هِجْرَة އިން 852 ވަނައަހަރުއެވެ. ވީމާ، الإِمَامُ النَّسَائِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އެއް، އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައިވާ ރާވީންގެ عَدَد އާ އެއްވަރު عَدَد އެއްގެ ރާވީން ހިމެނޭ އެހެން سَنَد އަކުން الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر ރިވާކުރައްވާފައިވުމީ އެކަލޭގެފާނަށް ލިބިވަޑައިގެންވާ ވަރަށްވެސް ބޮޑު މަތިވެރިކަމެކެވެ. “މުތަރުޖިމު”)

4- الْمُصَافَحَةُ: سَنَدُ ގެ ރާވީންގެ عَدَدُ ހަމަހަމަވުން.

الْمُصَافَحَةُ އޭބުނެވެނީ، ކޮންމެވެސް ރާވީއެއްގެ سَنَدُ ގައިހުރިހާ ރާވީންގެ عَدَد އާއި، مَشْهُوْرُحَدِيْث ފޮތެއް ރިވާކުރެއްވި إمَام އެއްގެ ދަރިވަރުގެ سَنَدُގައިހުރިހާ ރާވީން عَدَدُ ގެ ގޮތުން އެއްވަރުވުމަށެވެ.

މިހެން، ދެسَنَدُ ގެ ރާވީންގެ عَدَدُ އެއްވަރުވުމަކީ الْمُصَافَحَةُ ގެނަން ދީފައިވަނީ، ދެމީހަކު ބައްދަލުވުމުން، އަތާއަތް ޖޯޑުކޮށް مُصَافَحَةُ ކޮށް، ސަލާންކޮށްލާފަދައިން، مَشْهُوْرُ حَدِيْث ފޮތެއްރިވާކުރެއްވި إمَامُގެ ދަރިވަރުގެ سَنَدُގައިވާ ރާވީންނާއި ކޮންމެވެސް ރާވީއެއްގެ سَنَدُގައިހުރިހާ ރާވީން،عَدَدُގެ ގޮތުން އެއްވަރުވުމުގެ ސަބަބުންނެވެ.

(ހ)ކުރިންއަވަހާރަވީއެއްގެ އަރިހުންރިވާކޮށްފައިވުމުން ދިއްބާ ކަމިލިބިކަން.

މިކަމާގުޅިގެން الإِمَامُ النَّوَوِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.

الْحَاكِمُ ގެ އަރިހުން، أَبُوْبَكْرٍ بْنُ خَلَف ރިވާކުރައްވާފައިވާ سَنَد އަކުން ތިމަންނާ ރިވާކުރުމަށްވުރެ، الْحَاكِمُ ގެ އަރިހުން،الْبَيْهَقِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވާ سَنَد އަކުން ތިމަންނާ ރިވާކުރުމަކީ،ދިއްބާ ކުރިއަށްދެކެވެ.އެއީ أَبُوْبَكْرٍ بْنُ خَلَف އަށްވުރެ ކުރިން الْبَيْهَقِيّ އަވަހާރަވެފައިވާތީއެވެ.

(ށ)شَيْخ އެއްގެއަރިހުން حَدِيْثُ އަޑުއެހުމުގައި ދަރިވަރުން ދިމާކުރިއްޔުން.

މިސާލަކީ، ވަކި شَيْخއެއްގެއަރިހުންحَدِيْثއަޑުއަހައި،އުނގެނުނުދަރިވަރުންގެ ތެރެއިން، ފަހުގެދުވަސްވަރެއްގައި އެ شَيْخُ ގެއަރިހުން އުނގެނުނު ދަރިވަރުންނަށްވުރެ، ކުރީގެދުވަސްވަރެއްގައި އުނގެނުނު ދަރިވަރުންނަށް އެ شَيْخُ ގެ އަރިހުން އަޑުއެހުމުގައި ކުރިވުމުގެސަބަބުން އިސްކަމެއްލިބިގެންވުމެވެ.

މީގެމިސާލު:

ވަކި خَاصَّ عِلْمُ ވެރިއެއްގެ އަރިހުން حَدِيْث އުނގެނުނު ދެމީހެކެވެ. އޭގެ ތެރެއިންއެކަކީ (ވަކި تَارِيْخ އަކުންފެށިގެން) މިސާލަކަށް 60 އަހަރުދުވަހު އެ شَيْخُ ގެ އަރިހުން ގެންދިޔައީ عِلْمُ އުނގެނުމުގައި مَشْغُوْلُ ވެއްޖެމީހެކެވެ.ދެވަނަ މީހާއަކީ،

އެ شَيْخُ ގެ އަރިހުން عِلْمُ އުނގެނުމުގައި، 40 އަހަރުއްސުރެ مَشْغُوْلُ ވެ އުޅުނުމީހެކެވެ. ވީމާ، މި ދެމީހުންގެތެރެއިން އިސްވެރިޔަކީ 60 އަހަރުއްސުރެ އެ شَيْخُ ގެ އަރިހުން عِلْمُ އުނގެނުމުގައި مَشْغُوْلُ ވެ އުޅުނުމީހާއެވެ.

ވަކިން خاصَّ ކޮށް މިންކުރާ ފާހަގަކުރެވެނީ، އެ شَيْخُ ގެ عُمُرުން ދުވަސްވެ، ޖޮބާކިވެ، حَدِيْثُ ތައްހަނދާންނެތުން(ނުވަތަ اخْتِلَاطُ) ގޯހުވެރިވުމުންނެވެ.

4- النُّزُوْلُ ގެ ބައިތައް:

ކުރިންވެސް إِشَارَة ކޮށްފި ފައިވާ ފަދައިން النُّزُوْلُ ނުވަތަ إِسْنَادُ النَّازِل އަކީ އެ سَنَدُ ގައިވާ ރާވީންގެ عَدَدُ ގިނަ سَند އެވެ. الْعُلُوُّ އާއި އެއްފަދައިން النُّزُوْلُ ވެސްވަނީ، 5 ބަހަކަށެވެ. عُلُوُّ الإِسْنَاد ގައި ބަޔާންކުރެވުނު ކޮންމެބައެއްގެ އިދިކޮޅަކީ النُّزُوْلُ ގެބައެކެވެ.

5- الْعُلُوُّ އާއި النُّزُوْلُ ގެތެރެއިން މަތިވެރިކަންބޮޑީ ކޮންކަހަލަ سَند އެއްތަ؟

(ހ) ގިނަ عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވާގޮތުގައި، އެ سَند އެއްގައި މީހުންގިނަ سَند އަށްވުރެ މަތިވެރިކަންބޮޑީ، އެ سَنَدُ ގައި މީހުންގެعَدَدُ މަދު سَند އެވެ. އޭގެސިއްރަކީ އެފަދަ سَنَدُ ތަކުން ރިވާވެފައިވާحَدِيْث ތަކަކީ، އެފަދަ حَدِيْث އަށް އެއްވެސްކަހަލަ ބަދަލެއް އައިސްފައިވުމުން ދުރު حَدِيْث އެއްކަމުގައިބެލެވޭކަމެވެ.

سَنَدُ ގައި މީހުންގިނަވުމަކީ ކުށަށްވާކަމުގެ ސަބަބެވެ. އެހެންވެ،اِبْنُ الْمَدِيْنِيّ ވިދާޅުވެއެވެ.“سَنَدُ ގައި މީހުންގިނަ ވުމަކީ ސުންނާފަތްކަމެކެވެ.” ނަމަވެސް މިގޮތުން ބެލެވުނީ عَالِيّ އަދި نَازِلُ ދެ سَند އަކީވެސް صَحَّ ކަމުގެގޮތުން އެއްދަރަޖައެއްގައިވާ ދެ سَنَدُ ކަމުގައިވާނަމައެވެ.

(ށ) ބައެއް حَالَة ގައި އެ سَنَدُ ގައި މީހުންގިނަ سَند އެއްވެސް، މީހުން މަދު سَند އަށްވުރެ މަތިވެރިވެދާއެވެ. އެއީ އެފަދަ سَند އަކަށް خَاصَّ حَيْثِيَّة އެއް ލިބިގެންވާނަމައެވެ. މިގޮތުން އެ سَنَدُގައި މީހުންމަދު سَند އެއްގައިވިޔަސް ރާވީންނަށްވުރެ حَدِيْثُ ގެ ފަންނުގައި ފުންނާބުއިސް، فِقْهُ ވެރިކަންބޮޑު، ގިނަحَدِيْثތައް ދަންނަބަޔަކު،

މީހުން ގިނަ ސަނަދުގައިވާނަމަ، އެ حَالَةُގައި މީހުންގެ عَدَدُ ގިނަ سَنَد އަށް އިސްކަންދެވޭނެއެވެ.

6– މިރޮނގުން ލިޔެވިފައިވާ مُهِمُّ ފޮތްތައް:

خَاصَّ ގޮތެއްގައި الإِسْنَادُ الْعَالِيّ އަދި الإِسْنَادُ النَّازِلُ ގެ މައްޗަށް تَأْلِيفُ ކުރެވިފައިވާ ފޮތެއް ނުހުރެއެވެ.އެހެންނަމަވެސް ބައެއްعِلْمُ ވެރިން ވަނީ الثُّلاَثِيَّاتُގެ ނަމުގައި، އެފަދަ މަދު މީހުންހިމެނޭ سَنَدُ ތަކެއް އެކުލެވޭ ކުދިފޮތްފޮތް ލިޔުއްވާފައެވެ. އެފަދަ ކުދި ފޮތްފޮތުގެ ތެރޭގައިވެސް، ވަކި خَاصَّ عِلْمُ ވެރިޔަކާއި، رَسُوْلُ الله ﷺ އާ ދެމެދު سَنَدُ ގައި 3 ރާވީން ހިމެނޭގޮތުން ވާރިދުވެފައިވާ حَدِيْث ތައް ޖަމާކުރައްވާފައެވެ. މިއިން އެނގޭނީ މަދުރާވީން ހިމެނޭ سَنَدُ ތަކެއް ހޯއްދަވައި،އެފަދަ سَنَدُ ތަކުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތަކުގެ މައްޗަށް عِلْمُ ވެރިންދެއްވާފައިވާ ސަމާލުކަމެވެ. މިފަދަ ކުދި ފޮތްފޮތުގެ ތެރޭގައި އަންނަނިވި ފޮތްފޮތްހިމެނެއެވެ.

(ހ) الإِمَامُ اِبْنُ حَجَر ލިޔުއްވާފައިވާ ثُلاَثِيَّاتُ الْبُخَارِيِّ.

(ށ) الإِمَامُ السَّفَّارِيْنِيّ ލިޔުއްވާފައިވާ ثُلاَثِيَّاتُ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ.

- 2 -

الْمُسَلْسَلُ

حَدِيْث ގައިވާ لَفْظ އެއްބަހާން ކިޔުމުގައި، سَنَدُ ގައި ހިމެނޭ ހުރިހާރާވީން އެއްގޮތްވުން

1– الْمُسَلْسَلُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْمُسَلْسَل އަކީ، السَّلْسَلَةُ މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ. السَّلْسَلَةُ ގެ މާނައަކީ އެއްޗެއް އަނެއްއެއްޗަކާ ގުޅިގެންވުމެވެ. ދަގަނޑުޗޭނަން، ނުވަތަ ހިލިހިލާއަން عَرَب ބަހުގައި "سِلْسِلَةُ الْحَدِيْدِ" ކިޔަނީ، ހިލިހިލާގެ އެއްބޮޑުއަނެއްބޮޑާގާތުގައި ގުޅިފައިވާތީއެވެ.

(ށ) اصْطِلَاحِي މާނަ: އެއީ حَدِيْث އެއް ރިވާކުރި سَنَدُ ގައި ހިމެނޭހުރިހާ ރާވީން حَدِيْث ގައި އެކުލެވިގެންވާގޮތަށް އޮޅުންފިލުވައިދިނުމުގައި ކުރިޢަމަލެއް ނުވަތަ ބުނިބަހެއް، އެހެނިހެން ހާލަތްތަކުގައިވެސް އެއްސިފައެއްގައި، އެއްގޮތަކަށް އައިސްފައިވުމެވެ.

2– تَعَارُفُ ގެ شَرْحُ:

الْمُسَلْسَلُ حَدِيْث އަކީ، އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައިވާރާވީން، حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި؛

(ހ) އެ އެންމެން حَدِيْث ރިވާކުރި حَالَةُ އެއްގޮތްވުން. ނުވަތަ

(ށ) އެ އެންމެން حَدِيْث ރިވާކުރިސިފަ އެއްގޮތްވުން. ނުވަތަ

(ނ) އެ އެންމެންގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ ރިވާޔަތް އެއްސިފައަކަށް އޮތުން މިއެވެ.

3- الْمُسَلْسَلُ ގެ ބާވަތްތައް:

ބަޔާންވެދިޔަ تَعارُفُ ގެ شَرْح އިން ދެނެގަނެވޭގޮތުގައި، الْمُسَلْسَلُ ގެ ތިންބާވަތެއް ވެއެވެ. އެއީ

الْمُسَلْسَلُ بِأَحْوَالِ الرُّوَاةِ، އެحَدِيْثއެއްގައި އަރިސްވެފައިވާކަމެއް ބަޔާން ކުރުމުގައި، ރާވީރާވީން އެއް حالَةُ އެއްގައި އެކަން ބަޔާންކޮށްފައިވުމާއި،

الْمُسَلْسَلُ بِصِفَاتِ الرُّوَاةِ، ރާވީ ރާވީން އެއްސިފައެއްގައި އެކަން ބަޔާން ކޮށްފައިވުމާއި،

الْمُسَلْسَلُ بِصِفَاتِ الرِّوَايَةِ، ރާވީ ރާވީންބަޔާންކުރި ރިވާޔަތް އެއް ސިފައެއްގައި ވުމެވެ.

މިބައިތަކުގެ تَفْصِيْلُ ތިރީގައި މިވަނީއެވެ.

(ހ) الْمُسَلْسَلُ بِأَحْوَالِ الرُّوَاةِ:

الْمُسَلْسَلُ بِأَحْوَالِ الرُّوَاةِ އަކީ، حَدِيْث ގައި އަރިސްވެފައިވާ ކަމެއް ބަޔާން ކުރުމުގައި، އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައިވާ ރާވީރާވީން އެއް حالَة އެއްގައި އެކަން ބަޔާންކޮށްފައިވުމެވެ.

ރާވީރާވީން އެއް حالَة އެއްގައި ބަޔާންކުރުމުގައި، ރާވީން އެކަމެއް نَقْلُ ކުރާ ބަސްއެއްގޮތުން، ނުވަތަ ރާވީން އެކަމެއް نَقْلُ ކުރާސިފައެއްގޮތުން، ނުވަތަ ރާވީންއެކަމެއް نَقْلُ ކުރާބަސާއި ސިފަ އެއްގޮތުން ހިމެނެއެވެ. އެހެންކަމާއެކު الْمُسَلْسَلُ بِأَحْوَالِ الرُّوَاةِ ގެ ތިންބާވަތެއް ވުޖޫދުވަނީއެވެ. އެބައިތަކަކީ؛

1- الْمُسَلْسَلُ بِأَحْوَالِ الرُّوَاةِ الْقَوْلِيَّةِ: حَدِيْث ގައި ބަޔާންވެފައިވާކަމެއް نَقْلُ ކޮށް، ބަޔާންކުރުމުގައި ރާވީ ރާވީންގެބަސް އެއްގޮތުން.

މީގެ މިސާލަކީ، مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ގެ ރިވާޔަތުން الإِمَامُ أَبُوْدَاوُد ރިވާކުރައްވާފައިވާ މި حَدِيْث އެވެ.

"أَنَّهُ قَالَ: أَنَّ رَسُوْلَ اللهِ ﷺ، أَخَذَ بِيَدِهِ وَقَالَ:{ يَا مُعَاذُ، وَاللَّهِ! إِنِّي لأُحِبُّكَ} فَقَالَ:{أُوْصِيْكَ يَا مُعَاذُ! لاَ تَدعَنَّ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلاَةٍ تَقُوْلُ: اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ.}"

މާނައީ:" مُعَاذُ بْنُ جَبَل ވިދާޅުވިއެވެ. ހަމަކަށަވަރުން رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އެކަލޭގެފާނުގެ (އެބަހީ: مُعَاذُ بْنُ جَبَل ގެ) އަތްޕުޅުގައި ހިއްޕަވައިގެންހުންނަވައި حَدِيْث ކުރެއްވިއެވެ. {اللَّهُ ގަންދެއްވައިވިދާޅުވަމެވެ. އޭ مُعَاذُ އެވެ! ހަމަކަށަވަރުން، ކަލޭގެފާނުދެކެ ތިމަންކަލޭގެފާނު ލޯބިފުޅުވަމެވެ.} މިހެން حَدِيْث ކުރެއްވުމަށްފަހުގައި حَدِيْث ކުރެއްވިއެވެ.{ އޭ مُعَاذُ އެވެ! ތިބާއަށް ތިމަންކަލޭގެފާނު وَصِيَّةُ ކުރައްވަމެވެ. ފަހެ ކޮންމެ ނަމާދެއްގެ ފަހުގައި، ތިބާ މިފަދައިން ވިދާޅުވުން ދޫކޮށްނުލައްވާށެވެ! اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ. "އަޅުގެ ވެރިރަސްކަލާނގެ! އިބަރަސްކަލާނގެއަށް ޒިކުރުކުރުމުގައި އަޅުކަން ކުރައްވަވާތި، އިބަރަސްކަލާނގެއަށް މިއަދާ شُكْرُ ކުރައްވަވާތި، އިބަރަސްކަލާނގެ ރަނގަޅުކުރައްވަން މިއަދާއަން ވަގުތީގޮތުން ދެއްވާނދޭވެ!"}

މި حَدِيْث ރިވާކުރެއްވި ހަމަކޮންމެ ރާވީއަކުވެސްވަނީ، އަނެއްބަޔަކަށް حَدِيْث ރިވާކޮށް ދެއްވުމުގައި، "وَأَنَا أُحِبُّكَ، فَقُلْ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلاَةٍ." "އަޅުގަނޑު ތިބާދެކެ ލޯބިވަމެވެ! ފަހެ ކޮންމެނަމާދެއްގެ ފަހުގައި ތިބާ މިފަދައިން ވިދާޅުވާށެވެ." މިހެން ވިދާޅުވެ ވުމަށްފަހު، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ ބަޔާންފުޅާއި ބަސްފުޅުގެ ވިދާޅުވެދެއްވާފައެވެ.

2- الْمُسَلْسَلُ بِأَحْوَالِ الرُّوَاةِ الْفِعْلِيَّةِ: حَدِيْث ގައި އައިސްފައިވާކަމެއް ބަޔާން ކުރުމުގައި ހުރިހާ ރާވީން އެކަންބަޔާންކުރާ ސިފަ އެއްގޮތްވުން.

މީގެ މިސާލަކީ: الإِمَامُ الْحَاكِمُ، "مَعْرِفَةُ عُلُومِ الْحَدِيْثِ" މިނަމުގައިވާ ފޮތުގައި ރިވާކުރައްވާފައިވާ اللَّهُ ރުއްސެވިއްސެވި أَبُوْهُرَيْرَة ގެފާނުގެ حَدِيْث އެވެ. أَبُوْهُرَيْرَة ގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. "شَبَّكَ أَبُوالْقَاسِمِ ﷺ وَقَالَ: خَلَقَ اللَّهُ الأَرْضَ يَوْمَ السَّبْتِ." މާނައީ:

"أَبُو الْقَاسِمِ، އެބަހީ: رَسُوْلُ اللهِ ﷺ، އެކަލޭގެފާނުގެ އެއްއަތްޕުޅުގެ އިނގިލިޕުޅުތައް އަނެއް އަތްޕުޅުގެ އިނގިލިޕުޅުތަކުގެތެރެއަށް ވަރާލެއްވުމަށްފަހު، حَدِيْث ކުރެއްވިއެވެ. {اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى ބިންއުފެއްދެވީ، ހޮނިހިރުދުވަހުއެވެ.}"

މިحَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމުގައި، ކޮންމެރާވީއަކުވެސް، އެބޭކަލަކުގެ އަތްޕުޅުގެ އިނގިލިޕުޅުތައް އަނެއްއަތްޕުޅުގެ އިނގިލިޕުޅުތަކުގެތެރެއަށް ވަރާލެއްވުމަށްފަހުގައި ދެންވީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ حَدِيْث ކުރައްވާފައިވާ ބަސްފުޅު ވިދާޅުވެގެންވާފަދައިން ނުވެއެވެ.

3- الْمُسَلْسَلُ بِأَحْوَالِ الرُّوَاةِالْقَوْلِيَّةِ وَالْفِعْلِيَّةِ: حَدِيْثގައި ބަޔާންވެގެންވާ ކަމެއް ރިވާކުރުމުގައި، ހުރިހާރާވީންގެ ބަހާއި، ކަންކުރިގޮތް އެއްގޮތްވެގެންވުން.

މީގެމިސާލަކީ: الإِمَامُ الْحَاكِمُ، "مَعْرِفَةُ عُلُومِ الْحَدِيْثِ" މިފޮތުގައި ރިވާކުރައްވާ ރަޟިޔާاللَّهُ ޢުއްހުސްން ދިއްވިأَنَسُ ގެފާނުގެ حَدِيْث އެވެ.أَنَسُ ގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ، حَدِيْث ކުރެއްވިއެވެ." {لاَ يَجِدُ الْعَبْدُ حَلاَوَةَ الإِيمَانَ حَتَّى يُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ ، وَشَرِّهِ ، وَحُلْوِهِ ، وَمُرِّهِ .}، قَالَ : وَقَبَضَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ عَلَى لِحْيَتِهِ ، فَقَالَ: {آمَنْتُ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ وَحُلْوِهِ وَمُرِّهِ.}"

މާނައީ: "{اللَّهُ މިންވަރުކުރައްވާފައިވާ ކަންތައްތަކަށް އޭގެތެރެއިން ހެޔޮ މިންވަރާއި، ނުބައި މިންވަރަށް، ފޮނިކަންކަމާއި، ހިތިކަންކަމަށް (އެބަހީ: އުފާވެރި ކަންކަމާއި، ހިތާމަވެރިކަންކަމަށް) އީމާންނުވާހާހިނދަކު، އަޅާއަށް އީމާންކަމުގެ ފޮނިކަން إِحْسَاسއެއް ނުވާނެއެވެ.} أَنَسُ ގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ.(رَسُوْلُ اللهِ ﷺ މިހެން حَدِيْث ކުރެއްވުމަށްފަހު) އެކަލޭގެފާނުގެ ތުނބުޅިފުޅުގައި ހިއްޕަވައިލެއްވިއެވެ. އަދި حَدِيْث ކުރެއްވިއެވެ.{ތިމަންކަލޭގެފާނު اللَّهُ ގެ މިންވަރަށް އީމާންވެ ވަޑައިގަންނަވަމެވެ. އޭގެތެރެއިން ހެޔޮމިންވަރާއި، ނުބައިމިންވަރަށް، ފޮނި ކަންކަމާއި ހިތިކަންކަމަށް އީމާންވެ ވަޑައިގަންނަވަމެވެ.}"

މި حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމުގައި، ހަމަކޮންމެ ރާވީއަކުވެސް، އެރާވީއެއްގެ ތުނބުޅިފުޅުގައި ހިފަހައްޓަވައިލައްވުމަށްފަހު، "ތިމަންނާ اللَّهُ ގެމިންވަރަށް އީމާން

ވެއްޖެއީމުއެވެ.އޭގެތެރެއިން ހެޔޮމިންވަރާއި ނުބައި މިންވަރު، ފޮނިކަންކަމާއި، ހިތިކަންކަމަށް އީމާންވެއްޖެއީމުއެވެ.“ މިހެންވިދާޅުވެވަޑައިގަތެވެ. އެހެންކަމާއެކު،حَدِيْث ގައި ބަޔާންވެގެންވާކަމެއް ހާމަކުރުމުގައި ކޮންމެރާވީއެއްގެ ބަހާއި عَمَلُ މިވަނީ އެއްގޮތް ވެފައެވެ.

(ނޯޓު: مَعْرِفَةُ عُلُومِ الْحَدِيْثِ މިފޮތުގައި الإِمَامُ الْحَاكِمُ ، މިحَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވާ سَنَدُ ތިރީގައި އެވަނީއެވެ. الزُّبَيْرُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ ، حَدَّثَنِي أَبُوْ الْحَسَنِ يُوْسُفُ بْنُ عَبْدِ الأَحَدِ الْقُمْنِيُّ الشَّافِعِيُّ بِمِصْرَ قَالَ: حَدَّثَنِي سَلِيْمُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكَسَائِيُّ، حَدَّثَنِي سَعِيْدُ الآدَمُ، حَدَّثَنِي شِهَابُ بْنُ خَرَاشٍ الْحَوْشَبِيُّ قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيْدَ الرَّقَاشِيَّ يُحَدِّثُ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ:.........اِلخ. މި سَنَدُ ގައި ހިމެނިގެންވާ ކޮންމެބޭކަލަކު އަނެއްބޭކަލަކަށް މިحَدِيْث ރިވާކޮށްދެއްވުމުގައިވެސް، އެބޭކަލަކުގެ ތުނބުޅިގައި ހިފަހައްޓަވައިގެން ހުންނަވައި، "آمَنْتُ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ وَحُلْوِهِ وَمُرِّهِ." މިހެން ވިދާޅުވެ، حَدِيْث ރިވާކޮށްދެއްވާފައެވެ. ”މުސަލްސަލު“)

(ނ) الْمُسَلْسَلُ بِصِفَاتِ الرُّوَاةِ: ރާވީން އެއް ސިފައެއްގައި ބަޔާންކޮށްދިނުން.

الْمُسَلْسَلُ بِصِفَاتِ الرُّوَاةِއަކީ، حَدِيْث ގައި އައިސްފައިވާ ކަމެއް ބަޔާން ކުރުމުގައި، ރާވީން އެއްސިފައަކަށް އެކަން ބަޔާންކުރުމެވެ. މީގެ ދެބަޔަކަށްބެހިފައިވެއެވެ. އެއީ؛

الْمُسَلْسَلُ بِصِفَاتِ الرُّوَاةِ الْقَوْلِيَّةِ އާއި الْمُسَلْسَلُ بِصِفَاتِ الرُّوَاةِ الْفِعْلِيَّةِ އެވެ.މިދެބައިގެ تَفْصِيْلُ ތިރީގައި މި ދަންނަވަނީއެވެ.

1- الْمُسَلْسَلُ بِصِفَاتِ الرُّوَاةِ الْقَوْلِيَّةِ:

މިބާވަތަކީ حَدِيْث ގައި އައިސްފައިވާކަމެއް ބަޔާންކުރުމުގައި، ރާވީންބަހާ ސިފަ އެއްގޮތްވުމެވެ.

މީގެމިސާލަކީ،ނަމާދުގައި الصَّفُّ ސޫރަތް ކިޔެވުމުގެވާހަކަ ހަދީސްގައިވާ حَدِيث ރިވާކުރި ކުރުމުގައި ހުރިހާރާވީންވެސް އެއްގޮތަކަށް ބުނެފައިވާ ބަޔާންކޮށްދެވެ. މިގޮތުން އެ حَدِيث ރިވާކުރި ކޮންމެ ރާވީއަކު،"فَقَرَأَهَافُلَانٌ هَكَذَا." މާނައަކީ: “އެވެނިބޭކަލަކު މިގޮތަށް އެސޫރަތް ކިޔުއްވިއެވެ.” މިހެން ބުނެފައި ވެއެވެ.

الإِمَامُ الْعِرَاقِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.“حَدِيث ގައި ބަޔާންވެފައިވާކަމެއް ހާމަ ކުރުމުގައި،ހުރިހާރާވީން ބުނާބަސް އެއްގޮތްވުމާއި،ހުރިހާ ރާވީން ބުނާސިފަ އެއްގޮތް ވުމާއި،ވަރަން އެއްކަހަލަ ދުވަސްތަކެވެ.”

2- الْمُسَلْسَلُ بِصِفَاتِ الرُّوَاةِ الْفِعْلِيَّةِ:

މީގެމާނައަކީ حَدِيث ގައި ބަޔާންވެފައިވާ ކަމެއް ރިވާކުރިރާވީންގެ އެއްގޮތްކަމެއް އޮތުމެވެ.

މިސާލަކަށް އެ އެންމެހާރާވީން،އެއްކަހަލަ ނަމެއްގެ ވެރިބަޔަކަށްވުން، މިސާލަކަށް، مُحَمَّدُ ކިޔާބަޔަކަށްވުން، ނުވަތަ އެހެން އެފަދަ ނަމެއްގެ ކަމެއް އެ އެންމެހާރާވީން ޢާލިމުން، މިސާލަކަށް،مَشْهُوْرُ فِقْهُ ވެރިންކަމުގައިވުން، ނުވަތަ حَدِيث عِلْمُ ގެ حَافِظُ ން ގެގޮތުގައި ބޭފުޅު مَشْهُوْرُ ބަޔަކަށްވުން، ނުވަތަ އެއްރަށަކަށް نِسْبَة ވާ ބަޔަކަށްވުން،މިސާލަކަށް އެންމެހާރާވީން،دِمَشْق އަށް،ނުވަތަ مِصْر އަށް نِسْبَة ވާ ބަޔަކަށްވުން، މިއެވެ.

(ނ) الْمُسَلْسَلُ بِصِفَاتِ الرِّوَايَةِ: ހުރިހާރާވީން ބަޔާންކުރި ރިވާޔަތުގެސިފަ އެއްސިފައަކަށްވެފައިވުން.

މިގޮތުން ހުރިހާރާވީން ރިވާކުރުމުގައިވާ صِيْغَة ގެ އެއްގޮތްވުން، ނުވަތަ ހުރިހާރާވީން ރިވާކުރިވަގުތު ދުވަސްވަރުގެ އެއްގޮތްވުން، ނުވަތަ ތަނުގެ އެއްގޮތްވުންފަދަކަންތައްތަކުގައި ހަމަހަމަކުރުމެވެ.

ތިރީގައި މިވަނީ މިކަންތަކުގެ تَفْصِيل އެވެ.

1- الْمُسَلْسَلُ بِصِيَغِ الأَدَاءِ: حَدِيْث ގެ صِيْغَة ގެ އެއްގޮތްކަން.

މިގެ މިސާލަކީ، އެހުރިހާރާވީންވެސް سَمِعْتُ "ތިމަންނާ އަޑުއެހީމެވެ." ނުވަތަ أَخْبَرَنَا "ތިމަންމެންނަށް ޚަބަރުދެއްވިއެވެ." މިފަދަ އެއްގޮތް ގޮތަކަށް ރިވާކޮށްފައި ވެއެވެ.

2- الْمُسَلْسَلُ بِزَمَانِ الرِّوَايَةِ: އެހުރިހާރާވީން ރިވާކުރި ދުވަސް އެއްގޮތްވުން.

حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި އެހުރިހާރާވީން ރިވާކުރި ދުވަސް އެއްގޮތްވުމުގެ މިސާލަކީ، عِيْدُ ދުވަހެއްގައި ހުރިހާ ރާވީންވެސް އެ حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވުންފަދަ ދުވަހުގެ ނުވަތަ ޒަމާނުގެ އެއްގޮތްކަމެއް އޮތުމެވެ.

3- الْمُسَلْسَلُ بِمَكَانِ الرَّوَايَةِ: މިގެ މާނައަކީ، حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ހުރިހާ ރާވީންވެސް އެއްތަނަކާ ބެހޭގޮތުން އެ حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވުމެވެ.

މިގެ މިސާލަކީ، الْمُلْتَزَمُ ގައި دُعَاء إِجَابَة ވުމުގެ ވާހަކަ އައިސްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

4– الْمُسَلْسَلُ ގެ ބާވަތްތަކުގެ ތެރެއިން އެންމެ އިތުރުކަންބޮޑު ވައްތަރަކީ ކޮބާ؟

އެއްވެސް ދެބަސްވުމެއްނެތްގޮތުގައި، الْمُسَلْسَلُ ގެ މިބަޔާންވެދިޔަ ބާވަތްތަކުގެތެރެއިން އެންމެ އިތުރުކަންބޮޑީ، އެ حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ކަނޑައެޅިގެން އަޑުއެހި ކަމަށް ރާވީން ބަޔާންކޮށްފައިވާ، އަދި އޭގައި تَدْلِيْسُ ކުރުމެއްނުވާ ރިވާޔަތެވެ.

5– الْمُسَلْسَلُ ގެ ފައިދާ:

މިއީ ރާވީންގެ ކިބާގައިވާ حَدِيْث ހަނދާންބެހެއްޓުމުގެ ފުރިހަމަކަމާއި، އެބައިމީހުން حَدِيْث އަށް [illegible] [illegible] [illegible].

6– سَنَدُ ގެ ހުރިހާ ހިސާބެއްގައި التَّسَلْسُلُ "އެއްގޮތްވުން" ހޯދުން ލާޒިމުވޭ ކަމެއްތޯ؟

سَنَدُ ގެހުރިހާހިސާބެއްގައި تَسَلْسُلُ ވުން ލާޒިމެއްނޫނެވެ. ބައެއްފަހަރު سَنَدُ ގެ މެދުތެރެއިން، ނުވަތަ ފަހަތުން تَسَلْسُلُ ވުން ކެނޑިދެއެވެ. ނަމަވެސް އެހެންކަމަށްވާނަމަ

އެވެނިމީހަކާ ހަމައަށް حَدِيْث ވަނީ مُسَلْسَلُ ކޮށް، ނުވަތަ ހުރިހާ ރާވީންވެސް حَدِيْث ގައިވާ ކަމެއް ބަޔާންކުރުމުގައި، އެއްގޮތްވެފައިވެއޭ عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވެއެވެ.

7– حَدِيْث އެއްގައި تَسَلْسُلُ ވުޖޫދުވުމަކީ، އެ حَدِيْث صَحَّ ވުމުގެ شَرْط އެއްނޫނެވެ.

حَدِيْث ގައިވާކަމެއް ބަޔާންކުރުމުގައި ރާވީންގެކިބާގައިވާ އެއްގޮތްވުމަކީ، އެ حَدِيْث صَحَّ ކަމުގެ މައްޗަށް ދަލީލުކުރާ ކަމަކަށްނުވާނެއެވެ. އެހެނީ، އެ حَدِيْث ގެ مَتْنُ، صَحَّ ކަމުގައިވިޔަސް ވަރަށްމަދު ފަހަރެއްގައިމެނުވީ، مُسَلْسَلُ ކޮށް ރިވާވެފައިވާ حَدِيْثُ އެއްގައި ضَعِيْفُ ކަމެއް، ނުވަތަ عِلَّةއެއް ނެތިއެއްނުވެއެވެ.

8– މި مَوْضُوْع ގައިލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް:

(ހ) السُّيُوْطِيّ ގެ الْمُسَلْسَلاتُ الْكُبْرَى މިފޮތުގައި މިފަދަ 85 حَدِيْث ވެއެވެ.

(ށ) مُحَمَّدُ عَبْدُ الْبَاقِي الأَيُّوْبِي ގެ الْمَنَاهِلُ السَّلْسَلَةُ فِي الأَحَادِيْثِ الْمُسَلْسَلَةِ. މިފޮތުގައި مُسَلْسَلُ ކޮށް ރިވާވެފައިވާ 212 حَدِيْث ވެއެވެ.

- 3 -

رِوَايَةُ الأَكَابِرِ عَنِ الأَصَاغِرِ

މަތީފަންތީގެ عِلْمُ ވެރިން އެއަށްވުރެ އާދައިގެ މީހުންގާތުން ރިވާކުރުން

1– رِوَايَةُ الأَكَابِرِ عَنِ الأَصَاغِرِ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الأَكَابِرُ އަކީ "أَكْبَرُ" " ބޮޑު،މަތިވެރި" މިބަހުގެ ގިނަޢަދަދެވެ. މާނައަކީ "ބޮޑެތިމީހުން"، "މަތިވެރިމީހުން" މިއެވެ. الأَصَاغِرُ މިއީ "أَصْغَرُ"

”ކުޑަ، އާދައިގެ“ މިބަހުގެ ގިނަގޮތެވެ. މާނައަކީ ”عُمْرުން ހަގުމީހުން ނުވަތަ އާދައިގެ ފެންވަރުގެމީހުން“ މިއެވެ.

(ހ) اصْطِلاَحِي މާނައަކީ: އެމީހަކަށްވުރެ عِلْمِي ގޮތުންނާއި، ދަރަޖައިގެ ގޮތުން ނުވަތަ، عُمْرُ ންހަހަގު އާދައިގެމީހެއްގެ ގާތުން އެގޮތްގޮތުން [illegible] މީހުން حَدِيْث ރިވާކުރުމެވެ.

2– تَعَارُفُ ގެ شَرْحُ:

اصْطِلاَحِي މާނައިން ދޭހަވާގޮތުގައި، رِوَايَةُ الأَكَابِرِ عَنِ الأَصَاغِرِ ގެ މާނައަކީ، عِلْمِي ގޮތުން ނުވަތަ ދަރަޖައިގެ ގޮތުންނާއި عُمْرُ ގެ ގޮތުން ދަށްމީހެއްގެ ގާތުން، ނުވަތަ އެމީހަކަށްވުރެ ދަށް طَبَقَة އެއްގެ މީހެއްގެ ގާތުން، މަތީ طَبَقَة އެއްގެ މީހަކު حَدِيْث ރިވާކުރުމެވެ. މިސާލަކަށް أَصْحَابُ ބޭކަލުން تَابِعِيّ ބޭކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވުމެވެ.

ނުވަތަ އެމީހަކަށްވުރެ عِلْمِي ގޮތުން ދަށްމީހެއްގެ ގާތުން عِلْمِي ގޮތުން މަތީ މީހަކު ރިވާކުރުމެވެ. މިސާލަކަށް حَدِيْث عِلْمُ ގެ އެންމެ [illegible] إِمَامُ [illegible] ބޭކަލުން، [illegible] އާދައިގެ މީހެއްގެ ގާތުން ރިވާކުރެއްވުމެވެ. އަދި އާދައިގެ މީހާއި عُمْرُ ގެ ގޮތުން [illegible].

މިތަނުގައި ދެނެގަތުން މުހިއްމު ނުކުތާތަކެއްވެއެވެ. އެއީ އެމީހެއްގެ ގާތުން ރިވާކުރާ މީހަކަށްވުރެ، ރިވާކުރާމީހާ عِلْمِي ގޮތުން މަތިވެރިނޫނަސް، ހަމައެކަނި ރިވާކުރާމީހާ عُمْرُ ން [illegible]، ނުވަތަ طَبَقَة ގެ ގޮތުން [illegible] އެއީ [illegible] އާދައިގެމީހުންގެ ގޮތުން މަތީ ދަރަޖައިގެ މީހަކު ރިވާކުރާ [illegible] ނުބުނެވޭނެއެވެ. ތިރީގައިވާ މިސާލުތަކުން މިކަން އެނގޭނެއެވެ.

3– رِوَايَةُ الأَكَابِرِ عَنِ الأَصَاغِرِ ގެ ބައިތަކާއި މިސާލުތައް:

رِوَايَةُ الأَكَابِرِ عَنِ الأَصَاغِرِ ނުވަތަ عُمْرُ ންހަހަގު، އަދި عِلْمِي ގޮތުންނާއި ދަރަޖައިގެ ގޮތުން އާދައިގެމީހެއްގެ ގާތުން، އެގޮތްގޮތުން މަތިވެރިމީހަކު ރިވާކުރާ ކުރުން ތިންބަޔަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. އެއީ؛

(ހ) އެމީހެއްގެގާތުން ރިވާކުރެވުނުމީހާއަށްވުރެ ރިވާކުރާމީހާ طَبَقَة ގެ ގޮތުންނާއި، عُمْرُ ގެ ގޮތުންނާއި ،عِلْمُ ފުރިކަމާއި حِفْظُ ގެގޮތުންއިސްވުން. އެބަހީ: މަތީ ފަންތީގެ މީހަކުކަމުގައިވުން.

މިސާލަކަށް، الإِمَامُ مَالِكُ بْنُ أَنَس ގެ އަރިހުން الزُّهْرِيّ ރިވާކުރެއްވުން، ނުވަތަ الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ އަރިހުން الزُّهْرِيّ ރިވާކުރެއްވުން.(މި މިސާލުގައި، الزُّهْرِيّ އަކީ الإِمَامُ مَالِكُ بْنُ أَنَس އާއި الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ އަށްވުރެ طَبَقَة ގެ ގޮތުންނާއި، عُمْرُ ގެ ގޮތުންނާއި، عِلْمُ ފުރިކަމާއި حِفْظُ ގެގޮތުންއިސް ބޭކަލެކެވެ.)

(ށ) އެމީހެއްގެގާތުން ރިވާކުރެވުނު މީހާއަށްވުރެ ރިވާކުރާމީހާ عُمْرُ ގެ ގޮތުން[illegible] عِلْمُ ފުރިކަމާއި حِفْظُ ގެގޮތުން މަތިވެރިވުން.

މިސާލަކަށް، މަތީދަރަޖައިގެ عِلْمُ ފުރި حَافِظ އަކު، حَافِظ އަކަށްނުވާ، عِلْمُ ފުރި އެއްގެ އަރިހުންރިވާ ކުރެއްވުން، މިގޮތުން، عَبْدُ اللهِ بْنُ دِيْنَار ގެ އަރިހުން الإِمَامُ مَالِكُ بْنُ أَنَس ރިވާކުރެއްވުން.(މި މިސާލުގައި الإِمَامُ مَالِكُ بْنُ أَنَس އަކީ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ނުވިއަސް، [illegible]، عِلْمُ ފުރިކަމާއި حِفْظُ ގެގޮތުން عَبْدُ اللهِ بْنُ دِيْنَار އަށްވުރެ އެތައްގުނަ މަތިވެރި ބޭކަލެކެވެ.)

(ނ) ރިވާކުރާމީހާއަކީ އެމީހެއްގެގާތުން ރިވާކުރެވުނު މީހާއަށްވުރެ عُمْر އާއި قَدْرُ ގެގޮތުން،(އެބަހީ: عِلْمُ ފުރިކަމުގެގޮތުން) މަތިވެރިމީހަކު ކަމުގައިވުން.

މިސާލަކަށް، الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ އަރިހުން الْبُرْقَانِيّ ރިވާކުރެއްވުން.

4- [illegible] އާދައިގެ މީހެއްގެގާތުން، މަތީދަރަޖައިގެމީހަކު ރިވާކުރުން ކަމުގައި [illegible] ބައިގަޑުތަކުގައި ހިމެނޭ ބައެއްކަންތައް.

(ހ) މިގޮތުގައި أَصْحَابُ ބޭކަލުން تَابِعِيّ ބޭކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވުން ހިމެނެއެވެ.

މިސާލަކަށް، كَعْبُ الأَحْبَار ގެ އަރިހުން "الْعَبَادِلَةُ الأَرْبَعَة" ރިވާކުރައްވާފައި ވުން.

(ށ) تَابِعِيّ ބޭކަލުން تَابِعُ التَّابِعِيْن ގެ ބޭކަލުންގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވުން. މިސާލަކަށް، الإِمَامُ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ ގެ އަރިހުން يَحْيَى بْنُ سَعِيْدٍ الأَنْصَارِيّ ރިވާ ކުރެއްވުން މިއެވެ.

5– މިކަން ދެނެގަތުމުގެ ފައިދާ:

(ހ) عَامُّ ގޮތެއްގައި أُسْتَاذُ ންނާއި مُدَرِّسُ ންނަކީ، ދަރިވަރަށްވުރެ عِلْمي ގޮތުންނާއި عُمْرُ ގެގޮތުން މަތިވެރިބަޔަކުކަމުގައިވިއަސް އެމީހެއްގެގާތުން ރިވާކުރެއެވޭ މިހަރީ(އެބަހީ:أُسْتَاذއަކީ)ރިވާކުރާ ތިމާއަށްވުރެ (އެބަހީ:ދަރިވަރަށްވުރެ) މަތިވެރިމީހަކު ކަމުގައި ނުވިސްނައިދާނެކަން އެނގުން.

(ށ) މިކަންއެނގުމުގެ އަސްލުފައިދާއަކީ سَنَدُ ގައި ކުށެއް،ނުވަތަ އިސްފަސް ވެފައިވާކަމުގައި ހީކުރުމުން ސަލާމަތްވުމެވެ.

6– މި مَوْضُوْع ގައި ލިޔުއްވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް.

1- الْحَافِظُ أَبُوْ يَعْقُوْبٍ إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيْمَ الْوَرَّاقُ (އަވަހާރަވީ،هِجْرَة އިން 403 ގައި)ލިޔުއްވާފައިވާ مَارَوَاهُ الْكِبَارُ عَنِ الصِّغَارِ،وَالآبَاءُ عَنِ الأَبْنَاءِ.މިނަންކިޔާ ފޮތް.

- 4 -

رِوَايَةُ الآبَاءِ عَنِ الأَبْنَاءِ

ބައްޕައިން، ދަރިންގެގާތުން ރިވާކުރުން

1– تَعَارُفُ:

رِوَايَةُ الآبَاءِ عَنِ الأَبْنَاءِ ގެ މާނައަކީ، حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައިވާ ރާވީންގެ ތެރޭގައި ހިމެނޭ، ބައްޕައަކު އެކަލޭގެ ދަރިފުޅުގެގާތުން އުނގެނި ރިވާކޮށްފައިވުމެވެ.

2- މިސާލު:

الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَنِ ابْنِهِ الْفَضْلِ: " أَنَّ رَسُوْلَ اللهِ ﷺ جَمَعَ بَيْنَ الصَّلاَتَيْنِ بِالْمُزْدَلِفَةِ."

”رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ، مُزْدَلِفَةَ ގައި ދެނަމާދު جَمْعُ ކުރެއްވިއެވެ.“ މި حَدِيْث އަކީ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِالْمُطَّلِب އެކަލޭގެފާނުގެ ދަރިކަލުން الْفَضْلُ ގެ އަރިހުން އުނގެނި ވަޑައިގެން، ރިވާކުރައްވާފައިވާ حَدِيْث އެކެވެ.

3- ބަފައިން ދަރިންގެ ގާތުން ރިވާކޮށްފައިވާކަން ދެނެގަތުމުގެ ފައިދާ:

سَنَدُ ގައި އިސްލަސްވުމެއް، ނުވަތަ ކުށެއް އޮތީކަމުގައި ހީކުރުމުން ސަލާމަތްވުން. އާދީ عَامُّ ގޮތެއްގައި ކަންހިނގާގޮތަކީ، ދަރިން މައިންބަފައިންގެ ކިބައިން ކަންކަން އުނގެނި ދަސްކުރުމެވެ. ކަންމިހެން ހުރުމާއެކު، މިބާވަތުގެ مَوْضُوْع އާއި އާދައިގެ مَوْضُوْع އަށް نَظَرُ ހިންގައިދެއްވުމުން، މިއަދަބުތަކުން ނަސޭހަތްތަކެއް އެނގިވަޑައިގަންނަވާނީ، عِلْمُ ފުރިހަމަކަމުގައިވާ تَوَاضُعُ ފުރިކަމެވެ. އާބާކަލުންގެ ކިބައިގައިވާ ނިކަމެތިކަމެވެ. އާބާކަލުން عِلْمُ ހާސިލުކުރުމުގައި، އާބާކަލުންނަށްވުރެ عُمْرُ ގެ ގޮތުންނާއި ދަރަޖައިގެ ގޮތުން ކިޔަން އެބަޔަކާ ގޮތުން އުނގެނިވަޑައިގެން، އެއްކޮށް ގެންގުޅުއްވުމުގައި ދެންނެވުނު ނިޔަތާއި أُصُوْل އެވެ.

4- މި مَوْضُوْع ގައި ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ رِوَايَةُ الآبَاءِ عَنِ الأَبْنَاءِ.

- 5 -

رِوَايَةُ الأَبْنَاءِ عَنِ الآبَاءِ

ދަރިން، ބައްޕައިންގެގާތުން ރިވާކުރުން

1– تَعَارُفُ:

رِوَايَةُ الأَبْنَاءِ عَنِ الآبَاءِ ގެ މާނައަކީ، حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައިވާ ރާވީންގެ ތެރޭގައިހިމެނޭ، ރާވީއަކު އޭނާގެ ބައްޕަގެގާތުން ނުވަތަ ބައްޕަގެ ބައްޕަގެގާތުން (އެބަހީ:ކާފަގެގާތުން) حَدِيْث އުނގެނި ރިވާކޮށްފައިވުމެވެ.

2 – މިކަންދެނެގަތުމުގެ مُهِمُّ ކަން:

ބައްޕައިންގެގާތުން ދަރިން حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާރިވާކުރުމުގައި އެންމެ مُهِمُّ އެއްބަޔަކީ، ބައްޕަގެ، ނުވަތަކާފަގެ ނަން ބަޔާންނުކޮށް، ރިވާކޮށްފައިވާ ރިވާޔަތްތަކެވެ. އެފަދަ ރިވާޔަތްތައް ދެނެގަތުމުންޖަކައި، އެބައްޕަ ނުވަތަ އެކާފަގެނަން ދެނެގަތުން ބޭނުންވެއެވެ. އެހެންވެ މިބާވަތް އެއީ ދެނެގަތުން مُهِمُّ ބައެކެވެ.

3– މިކަމުގެ ފައިދާތައް:

ދަރިން އެބައިމީހުންގެބައްޕައިންގެގާތުން ރިވާކޮށްފައިވާ ރިވާޔަތް ދެބައަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. އެއީ:

(ހ) ރާވީއަކު އޭނާގެބައްޕަގެގާތުންއެކަނި ރިވާކޮށްފައިވުން، މީގެ މާނައަކީ އޭނާގެ ކާފަގެގާތުން ރިވާކޮށްފައިނުވުމެވެ. ވަރަށްގިނައިން މިފަދަރިވާޔަތްތައްވެއެވެ.

މިސާލު: أَبُوالْعُشَرَاء އޭނާގެ ބައްޕަގެގާތުން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث.

أَبُوالْعُشَرَاء އާއި އޭނާގެ ބައްޕަގެ ނަމާމެދު ވަރަށްބޮޑު ޚިލާފަކަށްވެއެވެ. އޭގެތެރެއިން އެންމެ مَشْهُوْرُ ބަހަކީ، أَبُو الْعُشَرَاء ގެނަމަކީ أُسَامَة އެވެ. އޭނާގެ ބައްޕަގެ ނަމަކީ مَالِك އެވެ.

(ނ) ރާވީއަކު އޭނާގެ ބައްޕަގެމަގުން އޭނާގެ ކާފަގެ ގާތުން،ނުވަތަ އޭނާގެބައްޕަގެމަގުން އޭނާގެ މުނިކާފަގާތުން ރިވާކޮށްދިނުން.

މިސާލު: عَمْرُو بْنُ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيْهِ عَنْ جَدِّهِ.

މި سَنَد ގައިވާ عَمْرُو ގެ ނަސަބު ބަޔާންކޮށްދީފިނަމަ،عَمْرُو بْنُ شُعَيْب بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ މިފަދައިންނެވެ. عَمْرُو ގެ ބައްޕައަކީ شُعَيْبُ އެވެ. ކާފައަކީ مُحَمَّدُ އެވެ.

ނަމަވެސް މިވާހަކަދެކެވޭ سَنَد އާ ދުރު، عِلْمُ ވެރިންކުރެއްވި تَحْقِيْقُ ން ސާބިތުވެފައިވާގޮތުގައި،عَمْرُو بْنُ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيْهِ عَنْ جَدِّهِ މި سَنَدُ ގައިވާ جَدِّهِ ގެ ضَمِيْرُ ” ه “ رُجُوْعَ ވަނީ عَمْرُو ގެކާފަ مُحَمَّد އަކަށްނޫނެވެ. އެއާ خِلاَفُ އަންނަ ضَمِيْرُ رُجُوْعَ ވަނީ،عَمْرُو ގެ މުނިކާފަ، އަދި شُعَيْبُ ގެ ކާފަކަމުގައިވާ، اللَّهُ އެކަލޭގެފާނަށް ރުހިވޮޑިގެން ރުހިވެވޮޑިގެންވި عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ އަށެވެ.އެހެނީ شُعَيْبُ އޭނާގެ ކާފަ عَبْدُ الله ގެ އަރިހުން عِلْمُ حاصِلُ ކުރެއްވިކަން ސާބިތުވެއެވެ.ވީމާ عَمْرُو بْنُ شُعَيْب عَنْ أَبِيْهِ عَنْ جَدِّهِ އެވެބުނުމުން އޭގެމާނައަކީ،”عَمْرُو އޭނާގެ ބައްޕަ شُعَيْبُ ގެއަރިހުން، شُعَيْبُ އޭނާގެކާފަ اللَّهُ ރުހިވެވޮޑިގެންވި عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ ގެއަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.“ މިއެވެ.

4- މިކަން ދެނެގަތުމުގެ ފައިދާ:

(ހ) "عَنْ أَبِيْهِ" ނުވަތަ "عَنْ جَدِّهِ" އާ ދެން ބައްޕަ، ނުވަތަ ކާފަގެ ނަން ކަނޑައެޅިގެން ހާމަނުކޮށް ރިވާކޮށްފައިވާހިނދު، އެފަދަ سَنَدُ ބައްލަވައި، تَحْقِيْقُ ކޮށް، އެބަސް ”ބައްޕަ“ އާއި ”ކާފަ“ އަކީ، ކާކުކަމެއްކަމާއި ކޮން ބޭފުޅެއްކަން ދެނެގަތުމުގެ މަސައްކަތްކޮށްދިނުން.

(ށ) جَدِّهِ އޭ ބުނެވޭބަހުގެ މުރާދަކީ ކޮބައިތޯ تَحْقِيقُ ކޮށްހޯދުން އެހެނީ، ކާފަގެ ގާތުންނޭ އެބުނެވޭބަހުގެމުރާދަކީ، ރާވީގެ ކާފަތޯ ނުވަތަ ރާވީގެ ބައްޕަގެކާފަތޯ ސާފުކޮށް ދެނެގަތުން.

5– މިމޮޟޫޢުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرْ ފޮތްފޮތް.

(ހ) أَبُو نَصْرٍ عُبَيْدُ اللهِ بْنُ سَعِيْدٍ الْوَائِلِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ رِوَايَةُ الأَبْنَاءِ عَنْ آبَائِهِمْ.

(ށ) اِبْنُ أَبِي خَيْثَمَةَ ގެ ކުޑަ ފޮތެއްކަމުގައިވާ جُزْءُ مَنْ رَوَى عَنْ أَبِيْهِ عَنْ جَدِّهِ.

(ނ) الْحَافِظُ الْعَلاَئِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ كِتَابُ الْوَشْيُ الْمُعَلّمُ فِي مَنْ رَوَى عَنْ أَبِيْهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

- 6 -

الْمُدَبَّجُ وَ رِوَايَةُ الأَقْرَانِ

އެއްފެންވަރެއްގެދެމީހަކު، އޭގެއެކަކު އަނެކެއްގެގާތުން ރިވާކުރުމާއި،
އެއް عُمْر އެއްގެދެމީހަކު، އޭގެއަނެކަކު އަނެއްކެއްގެގާތުން ރިވާކުރުން

1– الأَقْرَانُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الأَقْرَانُ އަކީ، قَرِيْنٌ މިބަހުގެ جَمْعُ ނުވަތަ ގިނަގޮތެވެ. قَرِيْنٌ ގެމާނައަކީ ”އެކުވެރިޔާ“ އެވެ. އެހެންވީމާ الأَقْرَانُ ގެމާނައަކީ ”އެކުވެރިން“ ނެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** عُمْرُ ގެގޮތުން ގާތްގާތްވަރެއްގެ، އަދި سَنَدُ ގައި އެއްވަރެއްގެ (އެބަހީ: އެއްطَبَقَة އެއްގެ شَيْخُ ންގެ އަރިހުންކިޔަވާފައިވާ) ރާވީންނެވެ.

2– رِوَايَةُ الأَقْرَانِ ގެ تَعَارُفُ:

رِوَايَةُ الأَقْرَانِ އޭ ބުނެވޭބަހުގެ މާނައަކީ عُمْرُގެ ގޮތުން ދާދިއެއްވަރުގެ ބަޔަކު ނުވަތަ އެއް طَبَقَة އެއްގެ شَيْخُ ންގެ އަރިހުން حَدِيْث ރިވާކޮށް، عِلْمُ އުނގެނިފައިވާ ބަޔަކު އޭގެއެއްބަޔަކު އަނެއްބަޔަކުގެ ކިބައިން حَدِيْث ރިވާކުރުމެވެ.

މިސާލު:

سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ، عَنْ مِسْعَرِ بْنِ كِدَام މިދެރާވީންނަކީވެސް قَرِيْنُ ންނެވެ. ދާދި އެއްعُمْرެއްގެ އަދި އެއްطَبَقَة އެއްގެ شَيْخُ ންގެއަރިހުން حَدِيْث ރިވާކޮށްފައިވާ ރާވީން ނެވެ.

سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ، مِسْعَرُ بْنُ كِدَام ގެގާތުން حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވިއަސް، سُلَيْمَانُ ގެގާތުން مِسْعَرُ بْنُ كِدَام، حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވާކަމެއް އެނގޭކަށްނެތެވެ.

3– الْمُدَبَّجُ ގެ تعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْمُدَبَّجُ އަކީ التَّدْبِيْجُ ނުވަތަ التَّزْيِيْنُ "ޒީނަތްތެރި ކުރުން" މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْلُއެވެ. التَّدْبِيْجُ މިބަސް ނެގިފައިވަނީ، دِيْبَاجَةُ الْوَجْهِ މި أَصْلُ ންނެވެ. އޭގެ މާނައަކީ ދެކޯތާފަތެވެ.

އެހެންވީމާ ރިވާކުރާމީހާއި، އޭނާގެ ގާތުން ރިވާކުރެވޭމީހާއި(عُمْرُ ގެ ގޮތުންނާއި، طَبَقَة ގެ ގޮތުންނާއި، عِلْمُ ވެރިކަމުގެ ގޮތުން) އެއްވަރެއްގެ ދެމީހުންނަށްވާތީ، މިނަންބޭނުން ކުރެވިފައިވަނީއެވެ. އެއީ، މޫނުގެ ދެކޯތާފަތްވެސް އެއްގޮތްވާ ފަދައިންނެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** އެއް ފެންވަރެއްގެ ދެރާވީން، އޭގެއެކަކު އަނެކަކުގެ ގާތުން حَدِيْث ރިވާކުރުމެވެ.(އުނގެނުމާއި އުނގަންނައިދިނުމެވެ.)

4– الْمُدَبَّجُ ގެ ބައެއްމިސާލު:

(ހ) أَصْحَابُ **ބޭކަލުން:**

أُمُّ الْمُؤْمِنِيْنَ عَائِشَةَ ގެފާނު، أَبُوْهُرَيْرَة ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާ ފައިވާއިރު، أَبُوْهُرَيْرَة ގެފާނުވެސްވަނީ عَائِشَة ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައެވެ.

(ނ) تَابِعِيّ ބޭކަލުން:

مُحَمَّدُ بْنُ شِهَابٍ الزُّهْرِيّ، عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيْز ގެއަރިހުންރިވާ ކުރައްވާފައިވާއިރު عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيْز ވެސްވަނީ الزُّهْرِيّ ގެ އަރިހުން ރިވާ ކުރައްވާފައެވެ.

(ރ) أَتْبَاعُ التَّابِعِيْن ގެ ބޭކަލުން:

الإِمَامُ مَالِكُ ގެފާނު، الإِمَامُ الأَوْزَاعِيّ ގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައި ވާއިރު، الإِمَامُ الأَوْزَاعِيّ ވަނީ الإِمَامُ مَالِكُ ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައެވެ.

5- މިކަން ދެނެގަތުމުގެ ފައިދާ:

(ހ) سَنَدُ ގައި އޮޅުމެއްވާކަމަށް ހީވާ ހީވުން ނެތިގެންދިއުން.

(ށ) މިފަދަ سَنَد އެއް ދެކެ ނުވަތަ ކިޔާ، އާދައިގެމީހަކަށް سَنَدُ ގައި ކުށެއް ލިބިފައިވަނީކަމަށް ހީކުރެވުން ނެތިގެންދިއުން، މިގޮތުން މިފަދަ سَنَدُ އަށް ބަލައިލާއިރު حَدَّثَنَا فُلاَنٌ وَ فُلاَنٌ މިގޮތަށް ބަލައިލުމުން ކުށެއްކަމުގައި، އޭގެ ބަދަލުގައި ކަމަށްވާނީ حَدَّثَنَا فُلاَنٌ عَنْ فُلاَنٍ ކަމުގައި ހީކުރެވިދާނެތީއެވެ.

(ނޯޓު: عَامُّ މީހެއްގައި ކަންނޭނގޭމީހާ أُسْتَاذُ ގެ އަރިހުން ދަރިވަރު އިނގޭނެއެވެ. މިގޮތުންނެވެ ދަރިވަރަކަށް ކިޔަވައިދޭ އުސްތާޛުގެ ކިބައިން ދަރިވަރާ ގާތުން، އުސްތާޛު ދަރިވަރުގެ ގާތުން ކިޔަވަތް، ކުރެވޭނެއެވެ. އެގޮތަށް ކަމުގައި ހިކުމަތްތެރިކަމުގެ ވާހަކަ. މިހާ سَنَدُ ތަކަށް ކަމަށް ވަރުގަދަ ކަމެއް ނެތުމެވެ. ނުވަތަ އެއީ އަހަރެމެން ކިޔަވަމުންދާ ނަސޭހަތެވެ. "މުޙައްމަދު")

6- މިރޮނގުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْر ފޮތްފޮތް:

(ހ) الدَّارَقُطْنِيّ ގެ الْمُدَبَّجُ.

(ށ) أَبُو الشَّيْخِ الأَصْبَهَانِيُّ ގެ رِوَايَةُ الأَقْرَانِ.

- 7 -

السَّابِقُ وَاللاَّحِقُ

ކުރިން އަވަހާރަވި ރާވީންނާއި، ފަހުން އަވަހާރަވި ރާވީން

1– السَّابِقُ وَ اللاَّحِقُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** السَّابِقُ އަކީ السَّبْقُ "ކުރިއެރުން"މިބަހުގެ اسْمُ فَاعِل އެވެ.
اللاَّحِقُ އަކީ اللَّحَاقُ "ފަސްވުން" މިބަހުގެ اسْمُ فَاعِلއެވެ.

السَّابِقُ وَاللاَّحِقُ ގެ މާނައަކީ، ކުރީގެ تَارِيْخ އެއްގައި އަވަހާރަވި ރާވީއާއި، ފަހުގެ تَارِيْخ އެއް ގައި އަވަހާރަވި ރާވީއެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي**މާނައަކީ:** ވަކި شَيْخُ އެއްގެ އަރިހުން ރިވާކުރި ރާވީންގެ ތެރޭގައިވެސް ދެރާވީއަކު ދުރުވަސްވަރެއްގައި އަވަހާރަވެފައިވުމެވެ.

2– السَّابِقُ وَاللاَّحِقُ ގެމިސާލު:

(ހ) مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ السِّرَاجُ:

މިނާ ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދުށުފުއްވީ هِجْرَة އިން 216 ވަނައަހަރުއެވެ. 97 އަހަރުގެ ދިގު عُمْرެއްގައި އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 313 ވަނައަހަރުއެވެ.

މި مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاق ގެ އަރިހުން ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެތެރޭގައި الإِمَامُ الْبُخَارِيّ އާއި أَبُو الْحُسَيْنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْخَفَّافُ ހިމެނިގެންވެއެވެ. މިދެބޭކަލުން އަވަހާރަވުމުގައި 137 އަހަރުގެ ތަފާތު ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގިނަދުވަސްހިފުނެއެވެ.

الْبُخَارِيّ އަވަހާރަވެވަޑައި ވަނީ هِجْرَة އިން 256 ގައެވެ. أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْخَفَّافُ އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 393 ގައެވެ. 395 ގައި ކަމަށްވެސްބުނެވެއެވެ.

(ހ) الإِمَامُ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ:

الإِمَامُ مَالِكُ ގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވުމުގައި الزُّهْرِيّ އާއި أَحْمَدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ السَّهْمِيّ ބައިވެރިވެލައްވާގައިވެއެވެ. މިދެބޭކަލުން އަވަހާރަވުމުގައި 135 އަހަރުގެތަފާތު ވެއެވެ.އެއީ الإِمَامُ مَالِكُ އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 124 ގައެވެ. أَحْمَدُ ابْنُ إِسْمَاعِيلَ އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 259 ގައެވެ.

މިހެންރިވާވެފައިވުމުގެސިއްރަކީ الزُّهْرِيّ އަކީ الإِمَامُ مَالِكُ އަށްވުރެ ދޮށީބޭކަލެކެވެ.އެކަލޭގެފާނަކީ تَابِعِيّ ބޭކަލުންކުރެ مَشْهُوْرُ ބޭކަލެކެވެ. مَالِكُ އަކީ تَابِعُ التَّابِعِيْن ގެތެރެއިން ހިމެނިދައްވާބޭކަލެކެވެ.

مَالِكُ ގެފާނުގެ އަރިހުން الزُّهْرِيّ ރިވާކުރައްވާފައިވުންހިމެނެނީ رِوَايَةُ الأَكَابِرِ عَنِ الأَصَاغِرِ މިބައިގެތެރެއިންނެވެ.

أَحْمَدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ السَّهْمِيّ އަކީ الإِمَامُ مَالِك އަށްވުރެ عُمْرُ ން ކުޑަ ބޭކަލެކެވެ. އަދި މިދެއިމާމުން އެކަލޭގެފާން ހިމެނިދައްވަނީ عُمْرُ ދުރުމިގެ ބޭކަލެއްކަމުގައެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ عُمْرُ އަކީ ގާތްގަނޑަކަށް 100 އަހަރެވެ.الزُّهْرِيّ އާއިالسَّهْمِيّ އަވަހާރަވީ تَارِيْخُ ގައި މިހާ ބޮޑުތަފާތެއްއޮތުން ސަބަބަކީ އެއީއެވެ.

އެހެން عِبَارَة އަކުންނަމަ السَّابِقُ ނުވަތަ ކުރިން އަވަހާރަވީ ބޭކަލަކު ހިމެނޭނީ ފަހުންއަވަހާރަވީ ބޭކަލެއްގެ أُسْتَاذ އަކުކަމުގައެވެ.އަދި اللاَّحِقُ ގެ ގޮތުގައިވާ (އެބަހީ: ފަހުންއަވަހާރަވީ)ބޭކަލަކުވާނީ السَّابِقُ ގެ ދަރިވަރަކުކަމުގައެވެ.އަދި މިދަރިވަރު ހިމެނޭނީ ގިނަދުވަހު ދުނިޔޭ އުޅުން މިއަކުކަމުގައެވެ.

3- މިކަންތައް ދެނެގަތުމުގެ ފައިދާ:

(ހ) عُلُوُّ الإِسْنَادِ ގެ މުހިއްމުކަން ވަޒަންކުރުން.

(ނ) اللاَّحِقُ ނުވަތަ ފަހުން އަވަހާރަވީ ރާވީގެ سَنَدُ ގައި انْقِطَاعُ އެއް ވާކަމަށް ފެނުނަސް حَقِيْقَة އެއްނޫންކަން ސާބިތުވެފައިވުން.

4- މިބާވަތުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް.

الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ السَّابِقُ وَاللاَّحِقُ

* * * * *

ދެވަނަބައި

مَعْرِفَةُ الرُّوَاةِ

ރާވީން ދެނެގަތުން

1- مَعْرِفَةُ الصَّحَابَةِ.

أَصْحَابُ ބޭކަލުން ދެނެގަތުން.

2- مَعْرِفَةُ التَّابِعِيْنَ.

تَابِعِيّ ބޭކަލުން ދެނެގަތުން.

3- مَعْرِفَةُ الإِخْوَةِ وَالأَخَوَاتِ.

ރާވީންގެތެރޭގައިހުރިހާ أَخُ ން ނާއި أُخْتُ ން ދެނެގަތުން.

4- مَعْرِفَةُ الْمُتَّفِقِ وَالْمُفْتَرِقِ.

ދެރާވީންގެ ނަމާއި،އެބައިމީހުންގެ ބައްޕައިންގެނަން ލިޔުމާއި ކިޔުމުގައި އެއްގޮތް، ނަމަވެސް އަސްލުގައި ބަޔަކު ތަފާތު މީހުންދެނެގަތުން.

5- الْمُؤْتَلِفُ وَالْمُخْتَلِفُ.

އެރާވީންގެނަން ނުވަތަ لَقَبُ ނުވަތަ كُنْيَة ނުވަތަ نَسَبُ ލިޔާގޮތް އެއްކަހަލަ، ކިޔާގޮތް ތަފާތު މީހުންދެނެގަތުން.

6- الْمُتَشَابِهُ.

އެރާވީންގެނަން ލިޔާގޮތާއި، ކިޔާގޮތް އެއްކަހަލަ އަދި އެބައިމީހުންގެ ބައްޕައިންގެ ނަން ކިޔުމުގައި ތަފާތު، އެހެންނަމަވެސް ލިޔުމުގައި އެއްގޮތް، ނުވަތަ ކިޔުމުގައި އެއްގޮތް ލިޔުމުގައި ތަފާތު މީހުންދެނެގަތުން.

7- الْمُهْمَلُ.

އެއީ ކާކުކަން ހާމަކޮށްފައިނުވާ ރާވީން ދެނެގަތުން.

8- مَعْرِفَةُ الْمُبْهَمَاتِ.

އެމީހެއްގެނަން مَتْنُ ގައި، ނުވަތަ سَنَدُ ގައި ހާމަކޮށްފައިނުވާމީހުން ދެނެގަތުން.

9- مَعْرِفَةُ الوُحْدَانِ.

އެމީހެއްގެ ގާތުން އެންމެމީހަކު ރިވާކޮށްފައިވާރާވީން ދެނެގަތުން.

10- مَعْرِفَةُ مَنْ ذُكِرَبِأَسْمَاءٍ أَوْ صِفَاتٍ مُخْتَلِفَةٍ.

ތަފާތުއެތައްނަމަކުން ނުވަތަ އެތައްގޮތަކަށް ހާމަކުރެވިފައިވާ މީހުން ދެނެގަތުން.

11- مَعْرِفَةُ الْمُفْرَدَاتِ مِنَ الأَسْمَاءِ، وَالْكُنَى، وَالأَلْقَابِ.

އެހެންއެކަކަށްވެސް ކިޔާފައިނުވާނަމެއް، ނުވަތަ كُنْيَة އެއް، ނުވަތަ لَقَب އެއް ކިޔާފައިވާމީހުން ދެނެގަތުން.

12- مَعْرِفَةُ أَسْمَاءِ مَنْ اشْتُهِرُوا بِكُنَاهُمْ.

އެބައިމީހުންގެ كُنْيَةُ ން مَشْهُوْرُ ވެފައިވާމީހުންގެ ނަންދެނެގަތުން.

13- مَعْرِفَةُ الأَلْقَابِ.

މީހުންގެ لَقَبُ ތައް ދެނެގަތުން.

14- مَعْرِفَةُ الْمَنْسُوْبِيْنَ إِلَى غَيْرِ أَبِيْهِمْ.

އެރާވީންގެބައްޕައިންނޫން މީހުންނަށް نِسْبَة ވެފައިވާ ރާވީން ދެނެގަތުން.

15- مَعْرِفَةُ النِّسَبِ الَّتِي عَلَى خِلَافِ ظَاهِرِهَا.

ބޭރުފުށުގެ އާދަޔާތަފާތު نِسْبَة ދެވިފައިވާ ރާވީން ދެނެގަތުން.

16- مَعْرِفَةُ تَوَارِيْخِ الرُّوَاةِ.

ރާވީންނާބެހޭ مُهِمُّ تَارِيْخُ ތައް ދެނެގަތުން.

17- مَعْرِفَةُ مَنِ اخْتُلِطَ مِنَ الثِّقَاتِ.

އިތުބާރުކުރި ثِقَة ރާވީންގެތެރެއިން ބުއްދިގޮސްވީ ރާވީން ދެނެގަތުން.

18- مَعْرِفَةُ طَبَقَاتِ الْعُلَمَاءِ وَالرُّوَاةِ.

عِلْمُ ވެރިންނާއި ރާވީންގެ طَبَقَاتُ ތައް ދެނެގަތުން.

19- مَعْرِفَةُ الْمَوَالِيِّ مِنَ الرُّوَاةِ وَالْعُلَمَاءِ.

عِلْمُ ވެރިންނާއި ރާވީންގެތެރެއިން، އެކިقَبِيْلَةތަކަށްނިސްބަތްވީ ބަޔަކުންނާއި، އަނެކުންގެރައްކާތެރިކަމުގައިވީބަޔަކުންނާއި، މިނިވަންކުރުމުގެ ސަބަބުން އެބަޔަކާގުޅިފައިވާބަޔަކުން ދެނެގަތުން.

20- مَعْرِفَةُ الثِّقَاتِ وَالضُّعَفَاءِ مِنَ الرُّوَاةِ.

ރާވީންގެތެރެއިން އިތުބާރުކުރި މީހުންނާއި ضَعِيْفُ މީހުންދެނެގަތުން.

21- مَعْرِفَةُ أَوْطَانِ الرُّوَاةِ وَبُلْدَانِهِمْ.

ރާވީންގެ ވަޠަނާއި، އެބައިމީހުންގެ ރަށް ދެނެގަތުން.

-1-

مَعْرِفَةُ الصَّحَابَةِ

أَصْحَابُ ބޭކަލުން ދެނެގަތުން

1– الصَّحَابِيُّ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الصَّحَابَةُ އަކީ الصُّحْبَةُ "އެކުވެރިކަން" މިބަހުގެ مَصْدَرއެވެ. الصَّحَابِيُّ އަކީ الصَّاحِبُ ނެގިފައިވަނީ، މިބަހުންނެވެ. الصَّحَابِيُّ ގެ ގިނަ ގޮތަކީ أَصْحَابُ އެވެ. الصَّاحِبُ ގެ ގިނަ ގޮތަކީ صُحُبُ އެވެ. الصَّحَابَةُ މިނަން الأَصْحَابُ "އެކުވެރިން" ގެ މާނަގައި ބޭނުން ކުރެވިފައި ވަރަށް ގިނައެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނަ:** الصَّحَابِيّ އަކީ مُسْلِم އެއްކަލުގައިވެދުންނަވައި، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އާ ބައްދަލުވެ إِسْلاَمُ ކަންމަތީގައި މިދުނިޔެދޫކުރެއްވި ކޮންމެބޭކަލަކަށެވެ. ބޮޑަށްصَحَّ ބަހުގައި އެއިންބޭކަލަކު، مُرْتَدُّ ވުމަށްފަހު އަލުން إِسْلاَمُ ވެއްޖެނަމަ أَصْحَابُ ބޭކަލަކަށްވުމުގެ شَرَفُ ގެއްލިއެއްނުދާނެއެވެ.

2– أَصْحَابُ ބޭކަލުން ދެނެގަތުމުގެ مُهِمُّ ކަމާއި އެކަމުގެ ފައިދާ:

أَصْحَابُ ބޭކަލުން ދެނެގަތުމަކީ حَدِيْث عِلْمُ ގައި ވަރަށް مُهِمُّ، އެހާމެ މަތިވެރި ފަންނެކެވެ. އޭގެފައިދާތައް ގިނަގުނަވެއެވެ. އެކަމުގެ ފައިދާތަކުގެ ތެރެއިން مُتَّصِلُ حَدِيْث އާއި، مُرْسَلُ حَدِيْث ވަކިކޮށް އެނގިގެންނެވެ.

3– أَصْحَابُ ބޭކަލެއްކަން އެނގޭނީ ކިހިނެއް؟

އަންނަނިވި 5 ކަންތަކުގެ ތެރެއިން ކަމަކާގައިގެން އެބޭކަލަކީ أَصْحَابُ ބޭކަލެއްކަން ސާބިތުވެގެންދެއެވެ.

(ހ) تَوَاتُرُ ކޮށްއެނގުން: މިސާލަކަށް أَبُوْبَكْرُ ގެފާނާއި، އެކަލޭގެ ފާނު ނޫނަސް އެބޭކަލުން ދުނިޔޭގައި ތިއްބަވަނިކޮށް، އެބޭކަލުންނަކީ، ސުވަރުގެވަންތަވެރިން ކަމުގެ އުފާވެރި ކަމުގެ خَبَرُ ލިބިވަޑައިގެންފައިވާ އެހެނިހެން ބޭކަލުން.

(ށ) أَصْحَابُ ބޭކަލެއްކަމުގައި مَشْهُوْرُ ވެފައިވުން: މިސާލަކަށް ضَمَامُ بْنُ ثَعْلَبَةُ އާއި عُكَاشَةُ بْنُ مِحْصَن ފަދަބޭކަލުން.

(ނ) އެހެން أَصْحَابُ ބޭކަލެއްގެ އަރިހުން އެކަން އެނގިފައިވުން.

(ރ) تَابِعِيّ ބޭކަލުންކުރެ އިތުބާރުހުރި ބޭކަލެއްގެއަރިހުން އެނގިފައިވުން.

(ބ) އެއީ عَدْلُ ވެރި، އިތުބާރުހުރި ބޭކަލަކުކަމުގައިވާ ބޭކަލަކުއަމިއްލަފުޅަށް މިމަންނާއަކީ أَصْحَابُ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވިދާޅުވުން. އަދި އެވިދާޅުވާ ވިދާޅުވުމަކީ އެކަށީގެންވާ ޒަމާނެއްގައި قَبُوْلُ ކުރެވޭފަދަ ވިދާޅުވުމަކަށްވުން.

މިސާލަކަށް رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ސުވަރުގެވަޑައިގަތުމަށްފަހު ސަތޭކައަހަރުވުމުގެ ކުރީގެ ދުވަސްވަރުގެ ބޭކަލަކުވިދާޅުވާ ވިދާޅުވުމެއްކަމުގައިވުން.

ނަމަވެސް އެއަށްފަހުގެ تَارِيخ އެއްގެ މީހަކު އެމީހަކީ أَصْحَابُ ބޭކަލެއް ކަމުގައި دَعْوَى ކުރިކަމުގައިވިޔަސް އެކަން قَبُوْل އެއްނުކުރެވޭނެއެވެ.

މިސާލަކަށް رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ސުވަރުގެ ވަޑައިގަތްތާ 600 އަހަރު ފަހުން رَتَنُ الْهِنْدِيّ އެވިއްޔުން މީހަކު، އޭނާއަކީ أَصْحَابُ ބޭކަލަކުކަމުގައި دَعْوَى ކުރިއެވެ. حَقِيْقَةُ ގައި އޭނާއަކީ ވަރަށްބޮޑު ދޮގުވެރި މަކަރުވެރިއެކެވެ.

4– ހުރިހާ أَصْحَابُ ބޭކަލުންނަކީ ތެދުވެރި عَدْلُ ވެރިންނެވެ.

މާތް اللّٰهُ އެހުރިހާ ބޭކަލުންނަށް ރުއްސުންދެއްވި أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ ހަމަކޮންމެ ބޭކަލަކީ، ތެދުވެރި عَدْلُ ވެރިބޭކަލުންނެވެ. އުއްމަތުގައި އުފެދުން ފިތުނަވެރި ކަމުގައި އެއިންބޭކަލުން ވަކަން އެއްވެސް حَيْثِيَّة އަކުން ބައިވެރިވެފައިވުން ކަމުގައިވިޔަސް އަދިބައިވެރިވެފައިވި ކަމުގައިވިޔަސް މިކަމަކަށް ބަދަލެއް ނާދެއެވެ. عِلْمُ ވެރިންކުރެ އެބޭކަލުންގެބަސް قَبُوْلُ ކުރުމާ އެންމެހާބޭކަލުން މިކަމުގެ މައްޗަށް إِجْمَاعُ ވެފައިވެއެވެ.

އެބޭކަލުންގެ عَدْلُ ވެރިކަމުގެ މާނައަކީ، އެއިންއެއްވެސްބޭކަލަކީ حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމުގައި خاصَّ ކޮށް، އަދި عامُّ ކޮށް އެބޭކަލުންގެ ޒާތީ ދިރިއުޅުއް ވުމުގައިވެސް [illegible]، ދޮގުވެރިކަމާއި އެންމެހައި ކަންތައްތަކުން އެކަހެރިވެފައެވެ. ބޭކަލުންނަށްވުމުގެވެ. އަދި حَدِيْث قَبُوْلُ ކުރުމަށް ހުރަސްއަޅާ އެންމެހައި ކަންތައްތަކާ އެއްކިބާވެލެއްވުމެވެ. މިأُصُوْل އަށް رِعَايَة ކުރުމުގެ ސަބަބުން أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ ރިވާއިން نَقْلُ ވެ، ރިވާކުރެވިފައިވާ ހަމަކޮންމެރިވާތަކެއްވެސް قَبُوْلُ ކުރުމުގައި، އެއީކޮން ބޭކަލެއްކަން ބެލުމަކާނުލައި قَبُوْلُ ކުރުންވާޖިބުވެއެވެ. أُمَّةُ ގެ [illegible] [illegible] حَرَكَات ތަކުގައި [illegible] ބޭކަލަކަށް ބައިވެރިވެލައްވުންކަމުގައިވާ ކޮންމެބޭކަލަކަށްމެ، އަކަމުގައިބައިވެރިވެލައްވިޔަސް އެބޭކަލުންނަށް [illegible] حَقُّ ވާ اجْتِهَادُ ގެ މަތިންނެވެ. އެއިންކޮންމެ ބޭކަލަކުމެ، އެކަންކަމުގައި އެބޭކަލަކަށް ފެނިވަޑައިގެންވާ ގޮތަކާއި قَرِيْنَة ތަކުގެއަލިގައި، حَقُّ ކަމަށް ދެކެވަޑައިގެން ގޮތަކަށް ތާއިދުކުރެއްވުމުގެ ގޮތުންނެވެ. އެހެނީ އެބޭކަލުންނީ، އެންމެހެޔޮ قَرْنُ ގެ ބޭކަލުންނެވެ. إِسْلاَمِي شَرِيْعَة މިއުންމަތާ ހަމައަށް ފޯރުކޮށްދެއްވި ބޭކަލުންނެވެ.

5– އެންމެގިނަ حَدِيْثُ ރިވާކުރެއްވި ބޭކަލުން.

أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ مَشْهُوْرُ 6 ބޭކަލުން އެހެނިހެން أَصْحَابُ ބޭކަލުންނަށް ވުރެގިނައިން حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. ތަރުތީބުން އެ ބޭކަލުންގެ ނަންފުޅުތަކާއި، އެބޭކަލުން ރިވާކުރެއްވި حَدِيْث ގެ عَدَدُ ތިރީގައި މިވަނީއެވެ.

(ހ)	أَبُوْ هُرَيْرَةَ	5374
(ށ)	عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ	2630
(ނ)	أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ	2286
(ރ)	أُمُّ الْمُؤْمِنِيْنَ عَائِشَةُ	2210
(ބ)	عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبَّاسٍ	1660
(ޅ)	جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ	1540

6– އެންމެގިނައިން فَتْوَى ދެއްވިބޭކަލުން.

أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ އެންމެގިނަ فَتْوَى ތައް ރިވާވެގެންވަނީ އެދެބަފައިކަލުންނަށް اللَّهُ ރުއްސުން ލެއްވި عَبَّاسُ ގެފާނުގެ ދަރިކަލުން عَبْدُ اللَّهِ ގެފާނުގެ ކިބައިންނެވެ.އެކަލޭގެފާނަށްފަހު أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ عِلْمُ ވެރިކަމުގައި އަރާތިއްބެވި ބޮޑެތިބޭކަލުންގެ ކިބައިންނެވެ.

تَابِعِيّ ންކުރެ مَشْهُوْرُ إِمَام ރަޙުމަތުގައިވާ مَسْرُوْقُ ގެ ކިބައިން ރިވާވެގެންވާ ގޮތުގައި أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ 6 ބޭކަލަކު،އެހެންބޭކަލުންނަށްވުރެ عِلْمُ ވެރިކަމުގައި މަތިވެރިކަންބޮޑެވެ.އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ.” ހުރިހާ أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ عِلْمُ ވެރިކަމުގައި އަރާތިއްބެވި 6 ބޭކަލަކުވެއެވެ.އެއީ އެބޭކަލުންނަށް اللَّهُ ރުއްސުންލެއްވި عُمَرُ ގެފާނާއި، عَلِيّ ގެފާނާއި، أُبَيُّ بْنُ كَعْب ގެ ފާނާއި، زَيْدُ بْنُ ثَابِت ގެފާނާއި، أَبُو الدَّرْدَاء ގެ ފާނާއި، عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُوْد ގެފާނެވެ. އެއަށްފަހު އެ 6 ބޭކަލުންގެ ތެރެއިންވެސް عِلْمُ ވެރިކަމުގައި އަރާތިއްބެވި 2 ބޭކަލަކުވެއެވެ. އެއީ عَلِيّ ގެފާނާއި، عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُوْد ގެފާނެވެ.“

7– "الْعَبَادِلَةُ" އިން ނަކީ ކޮބާ؟

حَقِيْقَةُ ގައި عَبَادِلَة އަކީ ބުނެވޭބަހުގެ މުރާދަކީ أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ عَبْدُ اللهِ މިނަންކިޔޭ ބޭކަލުންނެވެ.އަދިދެން އާއްމުގޮތުން مَشْهُوْرُ ބައެއްބޭކަލުންނެވެ.

عَبْدُ اللَّهِ ގެ ނަމުންތިބި ބޭކަލުން أَصْحَابُ ންގެ ތެރޭގައި ވަރަށްގިނައެވެ. އެބޭކަލުންގެ عَدَدُ 300 އަށް ވުރެގިނަކަމުގައި عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވެއެވެ.ކަންމިހެން ހުރިކަމުގައިވިޔަސް الْعَبَادِلَة އަކީ ބުނެވުނީ عَبْدُ اللَّهِ ގެ ނަމުން ނަންކިޔޭ أَصْحَابُ ބޭކަލުން ކުރެ ވަރަށް مَشْهُوْرُ 4 ބޭކަލަކަށެވެ.އެބޭކަލުންނަކީ:

(ހ) عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّاب.

(ށ) عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِب.

(ނ) عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ.

(ރ) عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ މި 4 ބޭކަލުންނެވެ.

މިބޭކަލުން مَشْهُوْرُ ވެފައިވުމުގެ އަސްލު ބޮޑުސަބަބަކީ އެއިން ކޮންމެ ބޭކަލަކީ أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ عِلْمُ ވެރިކަމުން އަރާތިއްބެވި ބޭކަލުންކަމުގައިވުމާއި، އަދި أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ عُمْرُ ރުޑުދިގު، އަވަހާރަވުން ލަސްވެފައިވާ ބޭކަލުންކަމުގައިވުމެވެ. އެބޭކަލުންގެ عِلْمُ ވެރިކަމުގެ ބޮޑުކަމާމެދު عِلْمُ ވެރިންވަނީ ވަރަށްމަތީދަރަޖަ އެބޭކަލުންނަށް ދެއްވާފައެވެ. އެބޭކަލުންގެ فَتْوَى އަށްވަނީ عِلْمُ ވެރިން ބޭނުންވެފައެވެ. އެހެންވެ، އެބޭކަލުންނަށް މިމަތީވެރި مَقَامُ ލިބިވަޑައިގަތީއެވެ. دِيْنُ ގެ ވަކި مَسْأَلَة އަކާމެދު އެހަތަރުބޭކަލުންގެބަސްފުޅު އެއްގޮތްވެއްޖެނަމަ ބުނެވެނީ، މިއީ މިވެނި މައްސަލައަކާމެދު الْعَبَادِلَة ދެކެވަޑައިގަންނަވާގޮތެވެ. މާނައަކީ، އިސްވެދެންނެވުނު މަތިވެރި، عِلْمُ ވެރި ހަތަރުބޭކަލުން އެކަމަކާމެދު ދެކެވަޑައިގަންނަވާގޮތެވެ.

މިތާނގައި ފާހަގަކޮށްލަންވީ އަނެއް މުހިއްމުކަމަކީ، މިއިންކޮންމެ ބޭކަލެއްގެ ބައްޕަކަލުންނަކީވެސް، މަތީދަރަޖައިގެ مَشْهُوْرُ ، أَصْحَابُ ބޭކަލުންކަމުގައިވާކަމެވެ.

8- أَصْحَابُ **ބޭކަލުންގެ** عَدَدُ:

أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެعَدَدُ ކަށަވަރުކޮށް އެނގިފައެއްނުވެއެވެ. ނަމަވެސް عِلْمُ ވެރިންގެ ބަސްފުޅުތަކުގެމައްޗަށްބަލާއިރު، أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެعَدَدُ އެއްލައްކަ އަށްވުރެ ގިނަވާނެކަމަށް ބެލެވެއެވެ.

މީގެތެރެއިން އެންމެ مَشْهُوْرُ ބަސްފުޅަކީ، الإِمَامُ أَبُوْزُرْعَة ގެ އަންނަނިވި ބަސްފުޅެވެ. އެކަލޭގެފާނު ވިދާޅުވިއެވެ. ”رَسُوْلُ الله ﷺ ސުވަރުގެވަޑައިގެންއިރު އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން حَدِيْث ދުށުމާއި އަޑުއައްސަވައި، އަދި ރިވާކުރައްވާފައިވާ أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ عَدَد އަކީ 114000 (އެއްލައްކަ ސާދަހާސް)އެވެ.“

9- أَصْحَابُ **ބޭކަލުންގެ** طَبَقَاتُ **ތަކުގެ** عَدَدُ:

طَبَقَاتُ ތަކަކީ أَصْحَابُ ބޭކަލުންބެހިފައިވާ ބައިތަކެވެ. ނުވަތަ އެބޭކަލުންގެ ގިންތިތަކެވެ. عِلْمُ ވެރިންގެމެދުގައިވަނީ، أَصْحَابُ ބޭކަލުންބެހިފައިވާ ބައިތަކާމެދު ތަފާތު

[illegible]ތަކެއް ކުރެވިފައެވެ. ބައެއް عِلْمُ ވެރިންވަނީ، އެބޭކަލުން إِسْلَامْ دِيْنُ قَبُوْلُ ކުރެއްވި ތަރުތީބުގެ މައްޗަށް ބަލައްވައި، ދަރަޖަތަކަކަށް ބަހައްސަވާފައެވެ. އަނެއްބައި عِلْمُ ވެރިން ވަނީ هِجْرَةَ އަށްވަޑައިގަތުމުގެ، ނުވަތަ مَشْهُوْرُ ބޮޑެތި ހަނގުރާމަތަކުގައި ބައިވެރިވެވަޑައިގަތުމުގެ މައްޗަށް ބަލައްވައި ބައިތަކަކަށް ބަހައްސަވާފައެވެ. އަދި މިނޫން ގޮތްގޮތަށްވެސް ބައިބައިކުރައްވާ ބަހައްޓަވާފައި ވެއެވެ. ކޮންމެ عِلْمُ ވެރިއަކުވެސް، އެބޭކަލުންގެ اجْتِهَادُ ގެ މައްޗަށް ބަލައްވައިގެން ބަހައްސަވާފައި ވެއެވެ.

(ހ) الإِمَامُ ابْنُ سَعْد ވަނީ، أَصْحَابُ ބޭކަލުން5 طَبَقَة އަކަށް ބަހައްސަވާފައެވެ.

(ށ) الإِمَامُ الْحَاكِمُ ވަނީ އެބޭކަލުންގެ 12 طَبَقَة އެއް ކަމަށް ހަދުއްވާފައެވެ.

10– أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ އެންމެ މާތްކަންބޮޑު ބޭކަލުން:

ހުރިހާ أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެތެރެއިންވެސް މާތްކަމާއި، މަތިވެރިކަމުގައި އެންމެ [illegible] ހުންނެވި ބޭކަލަކީ، اللّهُ ޢަންހު أَبُوْبَكْرٍ الصِّدِّيْقُ ކަމުގައި عِلْمُ ވެރިން އެއްބަސްވެއެވެ. އެއަށްފަހުގައި އެބޭކަލުންނަކީ اللّهُ ޢަންހު عُمَرُ ގެފާނެވެ. ދެން عُثْمَانُ ގެފާނާއި عَلِيّ ގެފާނެވެ. އެއަށްފަހު ސުވަރުގޭވަންތަ ވެރިންކަމުގައި އެންގެވުނު އަނެއް 6 ބޭކަލުންނެވެ. އޭގެފަހުގައި بَدْرُ ހަނގުރާމައިގައި ބައިވެރިވެ ވަޑައިގެންނެވި ބޭކަލުންނެވެ. ދެން أُحُدُ ހަނގުރާމައާއި، بَيْعَةُ الرِّضْوَان ގައި ބައިވެރިވެ ވަޑައިގެންނެވި ބޭކަލުންނެވެ.

(ނޯޓް: ސުވަރުގޭވަންތަވެރިންކަމުގައި އެންގެވުނު 10 ބޭކަލުންގެ ތެރެއިން ހަތަރު ބޭކަލުންނަކީ، މި أُمَّةُ ގެ ހަތަރު خَلِيْفَة އިންނެވެ، ދެންހުރި 6 ބޭކަލުންނަކީ، އެބޭކަލުންނަކީ اللّهُ ޢަންހު سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاص ގެފާނާއި، سَعِيْدُ بْنُ زَيْد ގެ ފާނާއި، طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللهِ ގެފާނާއި، الزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ ގެފާނާއި، عَبْدُ الرَّحْمَانِ بْنُ عَوْف ގެ ފާނާއި، أَبُوْ عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاح ގެފާނެވެ. "މުޚްތަޞަރު")

11– أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ إِسْلَام دِيْنُ قَبُوْلُ ކުރެއްވުމުގައި އިސްނެންގެވި ބޭކަލުން.

(ހ) މިނިވަންފިރިހެނުންކުރެ اللَّهُ ރުއްސުންވެއްވި أَبُوْبَكْرٍ الصِّدِّيْقُ ގެފާނު.

(ށ) ކުޑަކުދިންކުރެ اللَّهُ ރުއްސުންވެއްވި عَلِيّ ގެފާނު.

(ނ) އަންހެނުންކުރެ اللَّهُ ރުއްސުންވެއްވި أُمُّ الْمُؤْمِنِيْنَ خَدِيْجَةَ ގެފާނު.

(ރ) މިނިވަންކުރެވުނު ބޭކަލުންކުރެ اللَّهُ ރުއްސުންވެއްވި زَيْدُ بْنُ حَارِثَة ގެފާނު.

(ބ) އަޅުންކުރެ اللَّهُ ރުއްސުންވެއްވި بِلاَلُ بْنُ رَبَاح ގެފާނު.

12– أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ އެންމެފަހުން އަވަހާރަވީ ބޭކަލުން:

ހުރިހާ أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެތެރެއިން އެންމެފަހުންއަވަހާރަވީބޭކަލަކީ، اللَّهُ ރުއްސުންވެއްވި أَبُو الطُّفَيْلِ عَامِرُ بْنِ وَاثِلَة އެވެ.އެކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވީ، مَكَّةُ الْمُكَرَّمَة ގައެވެ.މިނޫންއެހެންބޭކަލުން ކަމުގައިވެސް ބުނެވެއެވެ.أَبُو الطُّفَيْل ނޫނީހެން އެންމެފަހުން އަވަހާރަވީބޭކަލަކީ، اللَّهُ ރުއްސުންވެއްވި أَنَسُ بْنُ مَالِك އެވެ.އެކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 93 ވަނައަހަރު بَصرَة ގައެވެ.

13– أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެމައްޗަށް ލިޔުއްވާފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

(ހ) الإِمَامُ اِبْنُ حَجَرٍ الْعَسْقَلاَنِيّ ގެ الإِصَابَةُ فِي تَمْيِيْزِ الصَّحَابَةِ.

(ށ) الإِمَامُ اِبْنُ الأَثِيْر ގެ أُسُدُ الْغَابَةِ فِي مَعْرِفَةِ الصَّحَابَةِ.

(ނ) الإِمَامُ اِبْنُ عَبْدُ الْبَرّ ގެ الاسْتِيْعَابُ فِي أَسْمَاءِ الأَصْحَابِ.

* * * * *

-2-

مَعْرِفَةُ التَّابِعِيْنَ

تَابِعِيّ ބޭކަލުން ދެނެގަތުން

1– تَابِعِيُّ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ މާނައިން:** التَّابِعُوْن އަކީ تَابِعِيُّ ނުވަތަ تَابِعُ މިބަހުގެ ޖަމްޢެވެ. التَّابِعُ އަކީ تَبِعَهُ "އޭނާގެ ފަހަތުންހިނގައްޖެ" ނުވަތަ "އޭނާއާތަބާވެއްޖެ" މިބަހުގެ اسْمُ فَاعِل އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي ގޮތުން: التَّابِعِيّ އަކީ مُسْلِم އެއްކަމުގައިވާހާލު أَصْحَابُ ބޭކަލަކާ ބައްދަލުވެ إِسْلاَمُ ކަންމަތީގައިހުރެ މަރުވެއްޖެމީހާއެވެ.

2– تَابِعِيّ ބޭކަލުން އެނގުމުގެ ފައިދާ:

تَابِعِيّ ބޭކަލުން އެނގުމުގެ އެންމެބޮޑު ފައިދާއަކީ، حَدِيْث ތަކުގެ ތެރެއިން مُتَّصِلُ حَدِيْث އާއި مُرْسَلُ حَدِيْث ވަކިކުރަން އެނގުމެވެ.

3– تَابِعِيّ ބޭކަލުންގެ طَبَقَة ތައް:

عِلْمُ ވެރިންނަށް تَابِعِيّ ބޭކަލުންގެ طَبَقَة ތަކާމެދު ތަފާތު خِيَالُ ފާޅު ކުރައްވާފައެވެ. މިގޮތުން،

(ހ) الإِمَامُ مُسْلِمُ ވަނީ تَابِعِيّ ބޭކަލުން 3 طَبَقَة އަށް ނުވަތަ ތިންބަރަކަށް ބައްސަވާފައެވެ.

(ށ) الإِمَامُ ابْنُ سَعْد ވިދާޅުވަނީ 4 طَبَقَة ކަމުގައެވެ.

(ނ) الإِمَامُ الْحَاكِمُ ވަނީ تَابِعِيّ ބޭކަލުންގެ 15 طَبَقَة އެއް ކަނޑައަޅުއްވާފައެވެ. އެންމެފުރަތަމަ طَبَقَة އަކީ أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ މިދުނިޔޭގައި

އެބޭކަލުންތިއްބަވަނިކޮށް ސުވަރުގޭގެ އުފާވެރިކަމުގެ خَبَرُ ދެއްވުނު 10 ބޭކަލުންނާ ބައްދަލުކުރި تَابِعِيّ ބޭކަލުންނެވެ.

4- الْمُخَضْرَمُونَ:

الْمُخَضْرَمُون އަކީ مُخَضْرَمُ މިބަހުގެ ގިނަގޮތެވެ. މާނައަކީ އެމީހަކު جَاهِلِي ޒަމާނުގައިދިރިއުޅެ، މާތް نَبِيّ ާ ﷺ ގެ ޒަމާން ލުންނަމަވެސް،އެބައިމީހުން إِسْلَام ވުމަށްފަހު، މާތް نَبِيّ ާ ﷺ އާ ބައްދަލުވެވިފައިނުވާ މީހުންނެވެ.

އެބައެއްގެ ބަސް قَبُوْلُ ކުރެވޭ مُعْتَمَدُ عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވެފައިވާ ގޮތުގައި مُخَضْرَمُ ންނަކީ، تَابِعِيّ ބޭކަލުންގެ ތެރެއިންވާބައެކެވެ.

مُخَضْرَمُ ންގެ ގޮތުގައި ބެލެވޭ ބޭކަލުންގެ عَدَد އަކީ الإِمَامُ مُسْلِمُ ވިދާޅުވާ ގޮތުގައި، ގާތްގަނޑަކަށް ވިހިސްސެވެ. އެހެންނަމަވެސް صَحّ ބަހަކީއެބޭކަލުންގެ عَدَدُ އެއަށްވުރެ ގިނައެވެ.أَبُوْ عُثْمَانَ النَّهْدِيّ އާއި الأَسْوَدُ بْنُ يَزِيْدٍ النَّخَعِيّ އަކީ مُخَضْرَمُ ންގެ ތެރެއިންވާ ބޭކަލުންނެވެ.

5- فِقْهُ ވެރި 7 ބޭކަލުން:

تَابِعِيّ ބޭކަލުންގެތެރޭގައި އެބޭކަލުންގެ عِلْمُ ވެރިކަމާއި فِقْهُ ވެރިކަމުގެ ބޮޑުކަމުގެމައްޗަށް،ނަން مَشْهُوْرُ 7 ބޭކަލަކުވެއެވެ.އެހަތްބޭކަލުންނަކީ ޚާއްޞަކޮށް تَابِعِيّ ބޭކަލުންކުރި އެންމެ عِلْمُ އަށްއަރާތިއްބެވި މަތިވެރިބޭކަލުންނެވެ.އަދި އެ ހަތްބޭކަލުންނަކީ الْمَدِيْنَةُالْمُنَوَّرَة ގެ އަހުލުވެރިންނެވެ.އެބޭކަލުން ނަކީ،سَعِيْدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ ، عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ ، خَارِجَةُ بْنُ زَيْدٍ ، أَبُوْ سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَانِ ، عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ ، سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ މި ހަތްބޭކަލުންނެވެ.

6 – تَابِعِيّ ބޭކަލުންކުރި އެންމެމާތްބޭކަލަކީ ކާކު؟

އެންމެމާތް تَابِعِيّ ބޭކަލަކީ ކޮބައިކަމާމެދު عِلْمُ ވެރިންގެ خِيَالُ ތަފާތު ވެފައި ވެއެވެ.އެންމެ مَشْهُوْرُ ބަހަކީ، تَابِعِيّ ންކުރި އެންމެ މާތްބޭކަލަކީ سَعِيْدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ ކަމުގައިބުނެފައިވާބަހެވެ.

أَبُوْ عَبْدِ اللهِ مُحَمَّدُ بْنُ خَفِيْفٍ الشِّيْرَازِيّ ވިދާޅުވާގޮތުގައި،

(ހ) الْمَدِيْنَةُ الْمُنَوَّرَة ގެ أَهْلُ ވެރިންގެގާތުގައި އެންމެމާތް تابِعِيّ ބޭކަލަކީ سَعِيدُ بنُ الْمُسَيِّبِ އެވެ.

(ށ) كُوْفَة ގެ أَهْلُ ވެރިން ދެކޭގޮތުގައި އެންމެމާތް تابِعِيّ ބޭކަލަކީ أُوَيْسُ الْقَرْنِيّ އެވެ.

(ނ) بَصَرَة ގެ أَهْلُ ވެރިންގެ نَظَرُ ގައި އެންމެމާތް تَابِعِيّ ބޭކަލަކީ، الْحَسَنُ الْبَصَرِيّ އެވެ.

7– އެންމެމާތް تَابِعِيّ ބޭކަނބަލަކީކޮބާ؟

أَبُوْبَكْرِ بْنُ أَبِي دَاوُدَ ވިދާޅުވާގޮތުގައި އެންމެމާތް تابِعِيّ ބޭކަނބަލަކީ حَفْصَةُ بِنْتُ سِيْرِيْن އެވެ.ދެން عَمْرَةُ بِنْتُ عَبْدِالرَّحْمَان އެވެ. އެއަށްފަހު أُمُّ الدَّرْدَاء އެވެ.

ދަންނައެ! މި أُمُّ الدَّرْدَاءِ ގެ ނަންފުޅަކީ، هُجَيْمَةُ އެވެ. އަދި جُهَيْمَةُ ކަމުގައިވެސް ބުނެއެވެ. އެކަމަނާއަކީ، أُمُّ الدَّرْدَاءِ الصُّغْرَىއެވެ. އެކަމަނާއަކީވެސް أَبُوالدَّرْدَاءِ ގެފާނުގެ އަނބިކަނބަލެކެވެ.އެކަމަނާގެކުރިން أَبُوالدَّرْدَاء ކައިވެނިބެއްލެވީ، أُمُّ الدَّرْدَاءِالْكُبْرَىއާއެވެ. އެކަމަނާގެ ނަންފުޅަކީ، الْخَيْرَةُ އެވެ.އެކަމަނާއަކީ، أَصْحَابُ ބޭކަނބަލެކެވެ.

8– تَابِعِيّ ންގެ މައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

أَبُوالْمِطْرَفِ بْنُ فُطَيْسٍ الأَنْدَلْسِيّ ގެ مَعْرِفَةُالتَّابِعِيْنَ.

* * * * *

- 3 -

مَعْرِفَةُ الإِخْوَةِ وَالأَخَوَاتِ

ރާވީންގެތެރޭގައިހިމެނޭ
أَخُ ންނާއި أُخْتُ ން ދެނެގަތުން

1– ފެށުމުގެބަސް:

މިعِلْم އަކީ،އާދެ!حَدِيْث ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެތެރޭގައިހިމެނޭ أَخُ ންނާއި أُخْتُ ން ދެނެގަތުމަކީ،މިފަންނުގެ عِلْمُ ވެރިން ވަރަށް خاصَّ އިސްކަމެއް ދެއްވައިގެން تَحْقِيْقُ ކުރައްވައި، އެމަސައްކަތަށް ފޮތްތަކެއްލިޔުއްވި، ވަރަށް مُهِمُّ عِلْمُ އެކެވެ.حَدِيْث ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެ طَبَقَاتُ ތައް ނުވަތަ ތަފާތު ފަންތިތަކުގެ ތެރެއިންކޮންމެ طبقة އެއް ނުވަތަ ފަންތިއެއްގައި ހިމެނިގެންވާ أَخُ ންނާއި أُخْتُ ން އޮޅުންފިލުއްވުމާއި، އެކަން ބަޔާންކުރައްވައި ފޮތްތަކެއް تَأْلِيْفُ ކުރެއްވިކަމީ،عِلْمُ ވެރިން މިކަމުގެމައްޗަށް ދެއްވި މަތިވެރި أَهَمِّيَّةُ ހާމަވާކަމެކެވެ.މިގޮތުން އެރާވީންގެ ދަރިކޮޅުތަކާއި،އެބައިމީހުންގެ حَسَب އާއި نَسَبُ ދެނެގަތުމަށް عِلْمُ ވެރިންކުރައްވި މަސައްކަތްތަކުގެ ކުރުނަމަވެސް ބަޔާނެއް އަންނަނިވި ފޮތްތަކުގައި ހާމަކުރެވިފައިވާނެވެ.

2– މިކަމުގެފައިދާތައް:

ޝައްކެއްނެތްގޮތުގައި ރާވީންގެދަރިކޮޅުތަކާއި نَسَبُ ދެނެގަތުމުގެ އެންމެ މަތިވެރިފައިދާއަކީ،ދެމީހުންގެ ބައްޕަގެނަން އެއްގޮތްވެފައި ވީހަމަވެސް، أَخُ ންކަމުގައި ނުވާ ބަޔަކާމެދު، އެއީ أَخُ ންކަމަށް ހީކުރެވުންނެތުމެވެ.

މިސާލަކަށް ރާވީންގެ ތެރޭގައި ހިމެނޭ عَبْدُ اللهِ بْنُ دِيْنَارُ އާއި، عَمْرُو بْنُ دِيْنَار އަކީ މިކަމުގެ ފުރިހަމަމިސާލެކެވެ.مَوْضُوْع ގެތެރެއަށް ރަނގަޅަށް ވަނުމުގައި ނުވާ މީހަކަން

މިދެބޭކަލުންނަކީ أَخُ ން ކަމުގައި ހީވެދާނެއެވެ. ނަމަވެސް އެއީ أَخُ ންނެއް ނޫނެވެ. އެ ދެބޭކަލުންގެ ބައްޕަގެނަން އެއްގޮތްވީ ކަމުގައިވިޔަސް، އެއީ މުޅިންތަފާތު ދެދަރިކޮޅެއްގެ ދެބޭކަލުންނެވެ.

3- އިތުރުމިސާލުތަކެއް:

(ހ) أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ ދެ أَخُ ން:

عُمَرُ ، زَيْدُ މިދެބޭކަލުންނަކީ الْخَطَّابُ ގެ ދަރިކަލުންނެވެ.

(ށ) أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ ތިން أَخُ ން:

عَلِيٌّ ، جَعْفَرُ ، عَقِيْلُ މިތިންބޭކަލުންގެވެސް ބަފައިކަލީ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ ބޮޑުބޭބޭފުޅު أَبُوطَالِب ގެފާނެވެ.

(ނ) تَابِعُ التَّابِعِيْن ގެތެރެއިން ހަތަރު أَخُ ން:

سُهَيْلُ ، عَبْدُ اللهِ ، مُحَمَّدُ ، صَالِحُ މިހަތަރުބޭކަލުންނަކީ أَبُوْصَالِح ގެ ދަރިކަލުންނެވެ.

(ރ) تَابِعُ التَّابِعِيْن ގެތެރެއިން ފަސް أَخُ ން:

سُفْيَانُ، آدَمُ ، عِمْرَانُ ، مُحَمَّدُ ، إِبْرَاهِيْمُ މިފަސްބޭކަލުންނަކީ عُيَيْنَة ގެ ދަރިކަލުންނެވެ.

(ބ) تَابِعِيّ ބޭކަލުންކުރެ ހަ أَخُ ން أُخْتُ ން:

مُحَمَّدُ ، أَنَسُ ، يَحْيَى ، مَعْبَدُ ، حَفْصَةُ ، كَرِيْمَةُ މިހުރިހާ ބޭކަލުންނާއި ކަނބަލުންގެ ބަފައިކަލީ سِيْرِيْن އެވެ.

(ޅ) أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ ހަތް أَخُ ން:

النُّعْمَانُ ، مَعْقِلُ ، عُقَيْلُ ، سُوَيْدُ ، سِنَانُ ، عَبْدُ الرَّحْمَانِ ، عَبْدُ اللهِ މިހަތްބޭކަލުންގެބަފައިކަލީ مُقَرِّنُ އެވެ. أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެތެރޭގައި މިހަތްބޭކަލުން ފިޔަވައި މިފަދަމަތިވެރި شَرَف އެއް ލިބިވަޑައިގެންނެވި އެހެންބޭކަލަކު ނުވެއެވެ.މި ހަތް

ބޭކަލުންނަކީ مُهَاجِرِيّ ބޭކަލުންނެވެ.އަދި ބުނެވޭގޮތުގައި މި 7 ބޭކަލުން އެކުގައި خَنْدَقُ ހަނގުރާމާގައި ބައިވެރިވެވަޑައިގެންނެވިއެވެ.

4– މި مَوْضُوْع ގައި ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

(ހ) أَبُو الْمِطْرَفِ بْنُ فُطَيْسٍ الأَنْدَلْسِيّ ގެ كِتَابُ الإِخْوَةِ.

(ށ) أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاق ގެ كِتَابُ الإِخْوَةِ.

* * * * *

- 4 -

الْمُتَّفِقُ وَالْمُفْتَرِقُ.

އެރާވީންގެ ނަމާއި،އެބައިމީހުންގެ ބައްޕައިންގެނަން
ލިޔުމާއި ކިޔުމުގައި އެއްގޮތްނަމަވެސް
އަސްލަން ބަލާއިރު ތަފާތު ވީރުންތެރެގަމުން

1– الْمُتَّفِقُ وَ الْمُفْتَرِقُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْمُتَّفِقُ އަކީ الاِتِّفَاقُ (އެއްބަސްވުން،އެއްގޮތްވުން) މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ فَاعِلُއެވެ.

الْمُفْتَرِقُ އަކީ، الاِتِّفَاقُ (އެއްބަސްވުން، އެއްގޮތްވުން)މިބަހުގެ އިދިކޮޅު ކަމުގައިވާ، الاِفْتِرَاقُ (ވަކިވަކިވުން، އެއްގޮތްނުވުން) މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ فَاعِلُއެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** حَدِيْث ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެތެރޭގައި ތިއްބެވި، އެބޭކަލުންގެ ނަމާއި، އެބޭކަލުންގެ ބައްޕައިންގެ ނަން އަދި ފަހަރުގައި ކާފައިންގެ ނަންވެސް ލިޔާގޮތާއި ކިޔާގޮތް، އެއްގޮތް،އެކަމަކު އަސްލުގައި އެއީ މުޅިން ވަކިވަކި ތަފާތު ދަރިކޮޅު ތަކެއްގެ ތަފާތު شَخْصِيَّة ތަކެއްކަމުގައިވާމީހުންނެވެ.

މިގޮތުން އެއްގޮތްވާކަންތައްތަކުގެތެރޭގައި އެބައިމީހުންގެ ނަމާއި، كُنْيَة އާއި، ނިސްބަތް އަދި މިނޫން ކަންތައްތައްވެސް އެއްގޮތްވެދާނެއެވެ.

2- ބައެއްމިސާލު:

(ހ) الْخَلِيْلُ بْنُ أَحْمَد:

ރާވީންގެތެރޭގައި އެބޭކަލުންގެ ނަމާއި ބައްޕައިންގެ ނަން އެއްގޮތް الْخَلِيْلُ بْنُ أَحْمَد އެވެ ކިޔާގެންނާ 6 ބޭކަލުންވެއެވެ. އޭގެތެރެއިން އެންމެ مَشْهُوْرُ ބޭކަލަކީ عَرَب ބަހުގެ مَشْهُوْرُ إِمَامُ ،سِيْبَوَيْهِ ގެ أُسْتَاذُ ކަމުގައިވާ الْخَلِيْلُ بْنُ أَحْمَد އެވެ.

(ށ) أَحْمَدُ بْنُ جَعْفَرٍ بْنِ حَمْدَان:

حَدِيْثރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެތެރޭގައި، ރާވީގެނަމާއި، ބައްޕަގެނަމާއި، ކާފަގެ ނަންވެސް، މި [illegible] [illegible] [illegible] 4 ބޭކަލުން [illegible] ވަގުތެއްގައި އުޅުއްވާފައިވެއެވެ.

(ނ) عُمَرُ بْنُ الْخَطَّاب:

ރާވީގެނަމާއި ބައްޕަގެނަން މިގޮތުން އެއްގޮތް 6 ބޭކަލުން އުޅުއްވާފައިވެއެވެ.

(**ނޯޓް:** މި 6 ބޭކަލުންގެތެރެއިން އެންމެ مَشْهُوْرُ ބޭކަލަކީ، މުސްލިމުންގެ ދެވަނަ خَلِيْفَة [illegible] اللهُ [illegible] عُمَرُ بْنُ الْخَطَّاب އެވެ. "މުތަރުޖިމު")

3– މި عِلْمُ ދެނެގަތުމުގެ ބޭނުންތެރިކަން:

حَدِيْث عِلْمُ ގެބައިތަކުގެތެރެއިން މި عِلْمُ ދެނެގަތުމަކީ ވަރަށްވެސް مُهِمُّ،[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ސަބަބުން ބައެއް مَشْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިންނަށްވެސް ވަނީ [illegible] [illegible].

މިފަންނު ނުވަތަ މިعِلْمُ ދެނެގަތުމުގެ ފައިދާތަކުގެތެރޭގައި އަންނަނިވި ކަންތައްތައް ހިމެނެއެވެ.

(ހ) ރާވީގެނަމާއި ރާވީގެ ބައްޕަގެނަން އެއްގޮތް ދެމީހަކީ، ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގިނަބަޔަކީ އެކަކުކަމުގައިހީވުމުގެ ކުށްހިއީން ސަލާމަތްވުން، އަދި އެމީސްމީހުން އެކަކު އަނެކަކާވަކިވެ އޮޅުންފިލުން.

މިއީ الْمُهْمَلُ ގެ އިދިކޮޅެވެ.(الْمُهْمَلُ ގެ ބަޔާން އަދިފަހުން އަންނާނެއެވެ.) އޭގައި އެކަކީ ތަފާތުދެމީހުންކަމުގައި ހީކުރެވޭފަދަ އޮޅުމެއް ފިލުވައިދެއެވެ.

(ށ) އެމީހެއްގެނަމާއި، އޭނާގެ ބައްޕަގެނަން އެއްގޮތް ރާވީންގެ شَخْصِيَّةُ ދެނެގަތުން، މިގޮތުން އޭގެތެރެއިން އެކަކީ އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީއަކުކަމުގައި، އަދި އަނެކަކީ ضَعِيفُ ރާވީއަކު ކަމުގައިވެދާނެއެވެ. މިކަން ނޭނގިއްޖެނަމަ صَحَّ حَدِيْث އެއް އެއީ ضَعِيفُ حَدِيْث އެއްކަމުގައި، ނުވަތަ ضَعِيفُ حَدِيْث އެއްއެއީ، صَحَّ حَدِيْث އެއް ކަމުގައިވެސްނިންމިދާނެއެވެ.

4- މިކަންބަޔާންކުރުން مُهِمٌّ ވާނީ ކޮންހިސާބެއްގައިތޯ؟

ރާވީންގެތެރެއިން އެއްދުވަސްވަރެއްގައި ދިރިއުޅުނު، އެއްނަންނިވާ، އަދި އޭނާގެ ބައްޕަގެނަންވެސް އެއްގޮތް، އެކަކަށްވުރެގިނަރާވީން މިބައިނަމަ، އަދި އެ އެއްގޮތްނަންނިވާ ރާވީންގެތެރެއިން އެންމެންވެސް ރިވާކުރުމުގައި ވަކި خَاصَّ أُسْتَاذُ ން ތަކެއްގާތުން ރިވާކޮށްފައިވާއިރު، ނުވަތަ އެ އެއްގޮތްނަން ކިޔާ ރާވީންގެގާތުން އޭގެތެރެއިން އެއްބަޔަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَالُ ގައި، އެއީ ކޮންކޮން ބަޔަކުކަން ސާފުކޮށް ހަމަކުރުމަށް، ވަރަށް مُهِمٌّ ކަމެކެވެ.

ނަމަވެސް އެ ނަން އެއްގޮތްރާވީންނަކީ، ތަފާތު ދުވަސްވަރެއްގައި ދިރިއުޅުނުފަރާތް ބަޔަކުކަމުގައިވާނަމަ، އެއިކަންބަޔާން ހަމަނުކުރުމަކުން އެއްވެސް ޒިޔާނެއް ދިމާއެއްނުވާނެއެވެ.

5– މި مَوْضُوْع ގައި ލިޔުއްވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް:

(ހ) الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ الْمُتَّفِقُ وَ الْمُفْتَرِقُ. މިއީ ވަރަށް މަޝްހޫރު ފޮތެކެވެ.

(ށ) الْحَافِظُ اِبْنُ طَاهِر- އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 507 ގައި - ލިޔުއްވާފައިވާ الأَنْسَابُ الْمُتَّفِقَةُ މިނަންކިޔާފޮތް. މިއީ ވަކިރޮނގަކުން އެއްގޮތްވެފައިވާ ނަސްބަތަކަށް خَاصَّ ފޮތެކެވެ.

* * * * *

- 5 -

الْمُؤْتَلِفُ وَ الْمُخْتَلِفُ

އެރާވީންގެ ނަން ނުވަތަ لَقَبُ ނުވަތަ كُنْيَة ނުވަތަ نَسَبُ ލިޔާގޮތް

އެއްކަހަލަވެ، ކިޔާގޮތް ތަފާތު މީހުންނެގަތުން

1– الْمُؤْتَلِفُ وَ الْمُخْتَلِفُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْمُؤْتَلِفُ އަކީ الإِئْتِلاَفُ (އެއްގޮތްވުން ނުވަތަ ބައިވެރިވުން) މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ فَاعِلُ އެވެ.

الْمُخْتَلِفُ އަކީ، الاِخْتِلاَفُ (ބައިބައިވުން ،ވަކިވަކިވުން) މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ فَاعِلُ އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** ރާވީންގެ ނަން، ނުވަތަ لَقَبُ ނުވަތަ كُنْيَة، ނުވަތަ نَسَبُ ލިޔުމުގައި އެއްގޮތް، ނަމަވެސް ކިޔުމުގައި ތަފާތުރާވީންނެވެ.

ކިޔުމުގައި ތަފާތުވުމާ ބުނެވޭބަހުގެ ގާނޫނަކީ، އެ لَفْظُ ގައި ހުރި ނުވަތަ ނުކުތާޖެހުމުން، ނުވަތަ އެހެން ޙަރަކާތް ކަމަކުން ތަފާތުވުމެވެ.

2- الْمُؤْتَلِفُ وَ الْمُخْتَلِفُ ގެ މިސާލު:

(ހ) سَلاَمُ އަދި سَلاَّمُ

ފުރަތަމަ ނަންކިޔުމުގައި " ل " ގެ تَشْدِيْدُ އެއް ނުޖެހޭނެއެވެ.ނަމަވެސް ދެވަނަ ނަމުގައި " ل " ގެ تَشْدِيْدُ ޖެހޭނެއެވެ.

(ށ) مِسْوَرُ އަދި مُسَوَّرُ

ފުރަތަމަނަން ކިޔާނީ " م " ގައި އިބިފިލި، " س " ގައި ސުކޫން އަދި " و " ގައި تَشْدِيْدُ އާ ނުލައި އަބަފިލި ޖަހައިގެންނެވެ.

ދެވަނަނަން ކިޔާނީ " م " ގައި އުބުފިލި، " س " ގައި އަބަފިލި ، " و " ގައި تَشْدِيْدُ އާއެކު އަބަފިލި ޖަހައިގެންނެވެ.

(ނ) البَزَّارُ އަދި البَزَّازُ

ފުރަތަމަ ނަމުގެ ފަހުއަކުރަކީ " ز " އެވެ.ދެވަނަ ނަމުގެ ފަހުއަކުރަކީ "ر " އެވެ. (ދެނަމުގައިވެސް ލިޔެފައިވަނީ އެއްގޮތަކަށެވެ.)

(ރ) الثَّوْرِيُّ އަދި التَّوْزِيُّ

ފުރަތަމަ ނަމުގައިވާނީ " ث " އަކާއި " و " އަކާއި " ر " އަކާއި" ي " އެވެ.ދެވަނަ ނަމުގައި ވާނީ " ت " އަކާއި " و " އަކާއި " ز " އަކާއި " ي " އެވެ.(މިދެނަމުގައިވެސް ލިޔެފައިވަނީ އެއްގޮތަކަށެވެ.)

3- الْمُؤْتَلِفُ وَ الْمُخْتَلِفُ އަންގައި أُصُوْل އެއްވޭތަ؟

(ހ) މިފަދަ ނަންތަކަށް عَامُّ ގޮތެއްގައިވާ أُصُوْل އެއްނެތެވެ.އެއީ އެފަދަ އެއްގޮތްނަންތައް عَامُّ ކަން ބެޔާކުރެއެވެ.އެހެންނަމަވެސް މިފަންނުގައި تَحْقِيْقُ ކުރައްވައި،މަސައްކަތް ކުރެއްވިބޭކަލުން އެތަކެއްނަންތައް ހިށްބުޖުން ދަސްކޮށްލައްވާށެވެ.

(ނ) ވަކި خاصَّ حالَة އެއްގައި އެކުލަވާލެވިފައިވާ أصُول އެއް ކަނޑައެޅިފައި ވެސް ވެއެވެ. މިއީ ދެގޮތަކަށް އޮތްކަމެކެވެ.

1- ފުރަތަމައީ، ވަކިފޮތެއްގައި ނުވަތަ ވަކިފޮތްތަކެއްގައި އައިސްފައިވާ ނަންތަކުގެތެރެއިން الْمُؤْتَلِفُ وَالْمُخْتَلِفُ ނަމުގެ ފޮތްގައިބުނެވޭ ނަންތަކަށް ކަނޑައެޅޭ أُصُول އެކެވެ.

މިސާލަކަށް، صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ އާއި صَحِيْحُ مُسْلِم އަދި الْمُوَطَّأ ގައިވާ އެފަދަ ނަންނަމަކުންއޮތް عَامُّ أُصُول އަކީ، އެއިން ފޮތުން ކުރެ ފޮތެއްގައި "يَسَارُ" މިނަން އޮވެއްޖެނަމަ، އިންކޮންމެ ފޮތެއްގައިމެ އެނަން ލިޔުއްވާނީ، އަދި ކިޔާނީ "ي" ގައި އަބަފިލި، އަދި "س" ގައި އަބަފިލި ޖަހައިގެން "يَسَارُ" މިފަދައިންނެވެ. ހަމައެކަނި ނަމެއް ފިޔަވައެވެ. އެއީ مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ އެވެ. މިނަމުގައިވާ بَشَّارُ ގެ ފުރަތަމަ އަކުރަކީ "ب" އެވެ. ދެވަނައަކުރަކީ "ش" އެވެ. ނަން ކިޔާނީ "ب" ގައި އަބަފިލި "ش"ގައި تَشْدِيْدُ އާއެކު އަބަފިލި ޖަހައިގެން "بَشَّارُ" މިފަދައިންނެވެ.

2- ދެވަނައީ، خاصَّ ވަކިފޮތެއް، ނުވަތަ ފޮތްތަކާ ގުޅުވުމެއްނެތި، އެފަދަ ނަންނަމަކުންއޮތް عَامُّ أُصُول އެކެވެ.

މިގޮތުން، "سَلَّامُ" މިނަންކިޔާ މީހުންގެތެރެއިން، އެންމެ ފަސްމީހަކު ފިޔަވައި، އެހެންއެންމެންގެ ނަން ލިޔާނީ އަދި ކިޔާނީ، "س" ގައި އަބަފިލި "ل" ގައި تَشْدِيْدُ އާއެކު އަބަފިލި ޖަހައިގެންނެވެ." سَلَّامُ " މިފަދައިންނެވެ.

(ނޯޓް: މިތަނުގައި އެންމެ ފަސްމީހަކު ފިޔަވައިއޭ مُؤَلِّفُ ވިދާޅުވެފައިވާ ފަސް މީހުންނަކީ، ރަޟިޔަ اللّٰهُ ޢަންހު عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ سَلَامُ ގެ ބައްޕަ، يَهُودِيّ އަކުކަމުގައިވާ سَلَامُ އާއި، الْبُخَارِىّ ގެ شَيْخ ންގެތެރޭގައި ހިމެނިފައިވާ ބީކަންދީކަމުގައިވާ مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامُ ގެ ބައްޕަ سَلَامُ އާއި، مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدُ الْوَهَابُ بْنُ سَلَامُ الْمُعْتَزِلِيّ ގެ ކާފަ سَلَامُ އާއި، މަތްނަބިއްޔާ ﷺ ގެ ޒަމާނުގައި ދިރިއުޅުނު يَهُودِيّ ންގެތެރެއިން އަބޫރާފިޢު ކަމުގައިވާ سَلَامُ بْنُ أَبِي الْحَقِيْق އާއި، سَلَامُ بْنُ مُشْكَم އެވެ. “މުތަރުޖިމު”)

4- الْمُؤْتَلِفُ وَ الْمُخْتَلِفُ ނަންތައް ދެނެގަތުމުގެ مُهِمُّ ކަމާއި އޭގެބޭނުން.

حَدِيْث عِلْمُ ގެތެރޭގައި މިފަދަނަންތައްދެނެގަތުމަކީ، ވަރަށްބޮޑު مُهِمُّ ކަމެކެވެ. އެހެންވެ الإِمَامُ عَلِيُّ بْنُ الْمَدِيْنِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "أَشَدُّ التَصْحِيفِ مايَقَعُ فِي الأَسْمَاءِ." މާނައީ: ”އެންމެގިނައިން ރާވީންނަން ކުށްހެދި تَصْحِيفُ ކުރެވިފައިވަނީ، މީސްމީހުންގެ ނަންނަމުގައެވެ.“

ޝައްކެއްނެތެވެ. ނަންނަމަކީ [illegible] قِيَاس ކުރެވޭނެ އެއްޗެއްނޫނެވެ. އެހެންކަމާއެކު ޢިލްމުވެރިގެ ތެރޭގައި ނަން އައިސްފައިވާ ގޮތުގެ ސަބަބުން، އޭގެ ކުރިންނާއި އޭގެ ފަހުންވެސް ނަންކިޔަންވީގޮތް [illegible].

މިކަންއެނގުމުގެ ބޭނުމަކީ ނަންނަމައް ކިޔުމާއި ލިޔުމުގައި ކުށުންސަލާމަތް ވުމެވެ.

5- މިފަންނުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

1- عَبْدُ الْغَنِيُّ بْنُ سَعِيْد ގެ الْمُؤْتَلِفُ وَ الْمُخْتَلِفُ.

2- اِبْنُ مَاكُوْلاَ ގެ الإِكْمَالُ، އަދި އެފޮތުގައި ހިމެނިފައިނުވާ ނަންތައް شَامِلُ ކުރައްވައި أَبُوْبَكْرٍ بْنُ نُقْطَة ލިޔުއްވާފައިވާ ذَيْلُ الإِكْمَالِ.

* * * * *

- 6 -

الْمُتَشَابِهُ

އެރާވީންގެނަން ލިޔާގޮތާއި، ކިޔާގޮތް އެއްކަހަލަވެ، އަދި އެބައިމީހުންގެ ބައްޕައިންގެ ނަން ކިޔުމުގައި ތަފާތު،އެހެނަސް ލިޔުމުގައި އެއްގޮތް، ނުވަތަ ކިޔުމުގައި އެއްގޮތް ލިޔުމުގައި ތަފާތު މީހުންދެނެގަތުން

مَوْضُوع އަށް ފެށުމުގެކުރިން ދަންނަވަންޖެހެނީ، މި بَحْث ގައި ބަޔާންވެފައި މިވަނީ، މީގެކުރިންއިސްވެދިޔަ ދެ بَحْث ކަމުގައިވާ الْمُتَّفِقُ وَالْمُفْتَرِقُއާއި الْمُؤْتَلِفُ وَ الْمُخْتَلِفُގައިބަޔާންވެފައިވާ ކަންތައްތައްގުޅިގެން އުފެދިފައިވާ مَوْضُوع އެއްކަމުގައެވެ.

1– الْمُتَشَابِهُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْمُتَشَابِهُ އަކީ، "التَّشَابُهِ" “އެއްގޮތްވުން” މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ فَاعِلއެވެ. މިތަނުގައި الْمُتَشَابِهُ ގެ މާނައަކީ އެއްގޮތްވުމުގެސަބަބުން އޮޅުންއަރާގޮތްވުމެވެ.ކީރިތި قُرْآن ގައިވެސް الْمُتَشَابِهُގެ މާނަކުރެއްވީމިގޮތަށެވެ.އެއީ އެކަކާއެއްގޮތް އާޔަތްތަކުގެމާނަ [illegible] އާޔަތްތަކެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** حَدِيْث ރިވާކުރެއްވި ރާވީންގެތެރޭގައިހިމެނޭ ބަޔަކުމީހުންގެތެރެއިން، އެބައިމީހުންގެނަން،ނުވަތަ ބައްޕައިންގެނަން ކިޔުމުގައިތަފާތު، އެހެނަސްލިޔުމުގައިއެއްގޮތް، ނުވަތަ ކިޔުމުގައި އެއްގޮތް، ލިޔުމުގައި ތަފާތު މީހުންނެވެ.

2- މިފަދަ ބަދަލުމިސާލު:

(ހ) مُحَمَّدُ بْنُ عُقَيْلٍ މިތާނގައި ބައްޕަގެނަން ކިޔާނީ "ع" ގެ އުބުފިއްލާއި "ق" ގެ އަބަފިއްލާއެކު عُقَيْلُ މިފަދައިންނެވެ.

مُحَمَّدُ بْنُ عَقِيْلٍ މިތާނގައި ބައްޕަގެނަން ކިޔާނީ "ع" ގެ އަބަފިއްލާއި "ق" ގެ އިބިފިއްލާއެކު عَقِيْلُ މިފަދައިންނެވެ.

މިއީ ރާވީންގެނަންއެއްގޮތް އެކަމަކު އެބައިމީހުންގެ ބައްޕަގެނަން ލިޔުމުގައި (އެބަހީ:ނަމުގެ އަކުރުތަކުން)އެއްގޮތް، ނަމަވެސް ކިޔުމުގައި(އެބަހީ:އެ އެއްގޮތް އަކުރުތަކުގައި ޖެހޭ ފިލިތަކުން)ތަފާތު ބަދަލުވުމުގެމިސާލެކެވެ.

(ށ) شُرَيْحُ بْنُ النُّعْمَانِ މިތާނގައި ތިމާގެނަން ކިޔާނީ " ش" ގައި އުބުފިލި "ر" ގައި އަބަފިލި،"ح" ގައި އުބުފިލިޖަހައިގެން شُرَيحُ މިފަދައިންނެވެ.

سُرَيْجُ بْنُ النُّعْمَانِ މިތާނގައި ތިމާގެނަމުގެ ފުރަތަމައަކުރަކީ " س " އެވެ. ފަހުއަކުރަކީ " ج " އެވެ. ނަންކިޔާނީ " س " ގައި އުބުފިލި " ر " ގައި އަބަފިލި، "ج " ގައި އުބުފިލިޖަހައިގެން سُرَيجُ މިފަދައިންނެވެ.

މިއީ ތިމާގެނަން ތަފާތު، ބައްޕަގެނަން އެއްގޮތް ބަދަލުވުމުގެ މިސާލެވެ.

3- މިފަދަ ނަންތައް އެނގުމުގެ ފައިދާ:

މިފަދަ ނަންތައްއެނގުމުގެ އެންމެބޮޑު ފައިދާއަކީ، ރާވީންގެނަން ލިޔަންވީ ރަނގަޅުގޮތާއި، ކިޔަންވީރަނގަޅުގޮތް އެނގުމެވެ. އެފަދަނަންތައް (ލިޔުމާއި) ކިޔުމުގައި އޮޅުން އެރުވުމުން ސަލާމަތްވުމެވެ. ނަންތައް تَصْحِيْفُ ވުމާއި އޮޅުމުގެ ގެއްލުމުން ސަލާމަތްވުމެވެ.ضَعِيْفُ ރާވީންނާއި، އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީން ވަކިކޮށްއެނގުމެވެ.

4- އެއްގޮތްނަންނަމުގެ އެހެންބާވަތްތަކެއް:

ދެންނެވިދިޔަ ގޮތްގޮތަށް ރާވީންނާއި އެބައިމީހުންގެ ބައްޕައިންގެ ނަން އެއްގޮތްވުމުގެ އިތުރަށް، އެފަދައެހެންބައެއް ވައްތަރުތަކެއްވެސްހުރެއެވެ. އޭގެތެރެއިންއެންމެ مُهِمٌّ ބައިތައް މިތާނގައި މިދަންނަވައިލަނީއެވެ.

(ރ) ރާވީގެނަމާއި ބައްޕަގެނަންވެސް އެއްއަކުރު ނުވަތަ ދެއަކުރުގައި މެނުވީ އެއްގޮތްވުން.

މިސާލަކަށް: مُحَمَّدُ بْنُ حُنَينٍ އާއި مُحَمَّدُ بْنُ جُبَيرٍ.

(ބ) ރާވީގެނަމާއި ބައްޕަގެނަންވެސް ލިޔުމާއި ކިޔުމުގައި އެއްގޮތްވުން ނަމަވެސް އިސްފަސް ވުމުގައި ތަފާތުވުން.

މިސާލަކަށް:

1- ދެމީހުންގެ ނަންއެއްގޮތް،އިސްފަސްކަމުގައި ތަފާތުމީހުން:

الأَسْوَدُ بْنُ يَزِيْدٍ އަދި يَزِيْدُ بْنُ الأَسْوَدِ.

2- ބައެއް އަކުރު އިސްފަސްވުމުގައި ތަފާތުމީހުން:

أَيُّوْبُ بْنُ سَيَّارٍ އަދި أَيُّوْبُ بْنُ يَسَارٍ މިއެވެ.

5– މިފަންނުގައި ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް:

(1) الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ ފޮތެއްކަމުގައިވާ تَلْخِيْصُ الْمُتَشَابِهِ فِي الرَّسْمِ وَحِمَايَةُ مَاأَشْكَلَ مِنْهُ عَنْ بَوَادِرِ التَّصْحِيْفِ وَالْوَهْمِ.

(2) الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެއަނެއްފޮތެއްކަމުގައިވާ "تَالِيُ التَّلْخِيْصِ" މިފޮތަކީ ކުރީގައިދެންނެވުނު ފޮތުގައިވާކަންކަމަށް އިތުރަށްއަލިއަޅުވާ ޝަރްހާގައިވާފޮތެކެވެ.

މިދެފޮތަކީވެސް ވަރަށްމަންފާހުރިފޮތްތަކެކެވެ. މިފަންނުގައި އަދި މިނޫންވެސް އެތައް ފޮތް ލިޔެވިފައިވާނެއެވެ.

* * * * *

- 7 -

الْمُهْمَلُ

އެއީ ކޮބާކަން ހާމަކޮށްދިނުމާ ހުކުމްދެވޭގޮތުން

1– الْمُهْمَلُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْمُهْمَلُ އަކީ، "الإِهْمَالُ" “އަޅާނުލައި ދޫކޮށްލުން” މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ. މިހެންބުނެވެނީ ރާވީއަކު އޭނާ حَدِيْث ރިވާކުރި أُسْتَاذُ ގެނަން، އެފަދަ އެހެންމީހުންނާވަކިކޮށް އެނގޭގޮތަކަށް ބަޔާންނުކޮށް، ދޫކޮށްލެވިފައިވާކަމަށް ބަލައެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނަ:** الْمُهْمَل އެވެކިޔެނީ، ރާވީއަކު އެއްނަމެއްގެ ދެ أُسْتَاذُ ން ގެ ނަމުން حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި، ނުވަތަ އެދެމީހުންގެ ބައްޕައިންގެނަމާއެކު ދެ أُسْتَاذُن ގެނަމުން حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި، އެއިން އެކަކު އަނެކަކާ ނުވަތަ އެފަދަ އެއްޗެއްބަޔާ ވަކިކޮށް އެނގޭގޮތަކަށް ގޮތަކަށް ނަންނަގާވަކިކޮށް ދޫކޮށްލެވިފައިވުމެވެ.

2– الإِهْمَالُ ގެ ސަބަބުން ގެއްލުންވާނީ ކޮންއިރަކު:

އެ ދެ أُسْتَاذُ ންކުރެ އެކަކީ، އިތުބާރުހުރި ރާވީއަކުކަމުގައި، އަދި އަނެކަކީ ضَعِيْفُ ރާވީއަކުކަމުގައި ވާނަމަ، އެފަދަ سَنَد އެއްއަޑުއަށް ބަލައި ޙުކުމްކުރަން ޖެހޭ ދެމީހުން ضَعِيْفُ ރާވީއަކީ، އަދި އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީއަކީ ކޮބައިކަމެއް، ކަނޑައެޅިގެން ވަކިކުރާކަށް ނޭނގޭނެއެވެ. ވުމާއެކު ضَعِيْفُ ރާވީ حَدِيْث އެއް އެއީ، ضَعِيْفُ حَدِيْث އެއްކަމުގައިވެސް ބެލެވިދާނެއެވެ. އަދި މިގޮތުން ޞައްޙަކަމުގައިވެސް ބެލެވިދާނެއެވެ.

ނަމަވެސް އެފަދަ ދެރާވީންނަކީ، އިތުބާރުހުރި ދެމީހުންކަމުގައިވާނަމަ، إِهْمَالُ ކޮންފަދައިވީކަމުން ޞިއްޙަތަށް ގެއްލުމެއް ނުލިބޭނެއެވެ. އެހެނީ، އެއިން ކޮންމެރާވީއަކުވެސް އެއީ

އިތުބާރުހުރި ރާވީއަކުކަމުގައިވާތީއެވެ.ކޮންމެ حال އެއްގައިވެސް އިތުބާރުހުރިމީހަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث ވާނީ، صَحَّ حَدِيْث އަކަށެވެ.

3- الإِهْمَالُ ގެ މިސާލު:

(ހ) ދެރާވީންނަކީވެސް އިތުބާރުހުރި ރާވީން ކަމުގައިވާ حالَة:

صَحِيْحُ الْبُخَارِيّ ގައި "عَنْ أَحْمَدَ،عَنِ ابْنِ وَهْبٍ" މިހެންއޮތް سَنَد އެއް ވެއެވެ.

ابْنُ وَهْبٍ ގެއަރިހުން ރިވާކޮށްފައިވާ أَحْمَدُ މިނަން ކިޔާމީހުންނަށް ބަލާއިރުވާނީ، أَحْمَدُ بْنُ صَالِح ނުވަތަ أَحْمَدُ بْنُ عِيْسَى ކަމުގައި ބެލެވިދާނެއެވެ. حَقِيْقَة ގައި އެދެމީހުންނަކީވެސް، އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީންނެވެ.

(ނޯޓު: މިތާނގައި ފޮތުގެ مُؤَلِّفُ إِشَارَة ކުރައްވާފައިވާ سَنَدُ ން الْبُخَارِيّ ރިވާ ކުރައްވާފައިވާނީ، كِتَابُ الْعِيْدَيْنِ ގެ بَابُ الْحِرَابِ وَالدَّرَقِ يَوْمَ الْعِيْدِ މި ބާބުގެ ފުރަތަމަ حَدِيْثُއެވެ.އެ سَنَدُ ގައިވަނީ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ ...الخ މިފަދައިންނެވެ.މި سَنَدُ ގައި حَدَّثَنَا أَحْمَدُ އެވެއޮތްމިރު، ހަމައެކަނި أَحْمَدُ އެވެ އޮތުމުން،އެއީ ކާކުގެ ދަރިއެއްކަން އޮޅުމުންނުކިޔައެވެ. ވީމާ،އެއީ ކޮންކަހަލަ މީހަކުކަން ދެނެގަތުންވާނީ، އުނދަގޫ ނުވަތަ مُسْتَحِيلُ ކަމަކަށެވެ. “މުތަރުޖިމު”)

(ށ) އެކަކީ އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީއަކުކަމުގައި އަނެކަކީ ضَعِيْفُ ރާވީއަކު ކަމުގައިވުމުގެ މިސާލު:

سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ އާއި سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ (މިސާލަކަށް سَنَد އެއްގައި އިތުރު تَفْصِيْل އެއްނެތި،ހަމައެކަނި سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ އެވެއޮތުމުންނެވެ.)އެމީހުންގެ ދެރާވީ، سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَالْخَوْلاَنِيّ ކަމުގައިވާނަމަ، އެއީ އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީއެކެވެ.ނަމަވެސް އެއީ،سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَالْيَمَامِيّ ކަމުގައިވާނަމަ އޭނާއަކީ، ضَعِيْفُ ރާވީއެކެވެ.

4- الْمُهْمَلُ އާއި الْمُبْهَمُ އާދެމެދުގައިވާ ތަފާތު:

الْمُهْمَلُ ބޭނުންވާނީ ރާވީއަކު، އޭނާގެ أُسْتَاذُ ގެނަން ހާމަކުރާއިރުވެސް، އެއީ ކާކުކަން ކަނޑައެޅިގެން އެނގޭގޮތަށް ސާފުކޮށް ހާމަކޮށްފައިނުވުމެވެ.

الْمُبْهَمُ އެވުބުނެވެނީ، ރާވީއަކު އެއްވެސް حَال އެއްގައި އޭނާގެ أُسْتَاذُ ގެ ނަން ހާމަކޮށްފައިނުވުމަށެވެ.

5– މިނޯޢުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް:

الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيُّ ގެ الْمُكَمِّلُ فِي بَيَانِ الْمُهْمَلِ.

* * * * *

- 8 -

مَعْرِفَةُ الْمُبْهَمَاتِ

އެމީހުންގެނަން مَتْنُ ގައި ނުވަތަ سَنَدُ ގައި
ހާމަކޮށްފައިނުވާ މީހުންދެނެގަތުން

1– الْمُبْهَمَاتُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْمُبْهَمَاتُ އަކީ،"مُبْهَمُ" މިބަހުގެ جَمْع އެވެ. ގިނަގޮތެވެ. މިއީ الاِبْهَامُ "ވަންހަނާވުން" މި مَصْدَرُ ގެ اسْمُ مَفْعُوْل އެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** حَدِيْث އެއްގެ سَنَدُ ގައި ނުވަތަ مَتْنُ ގައި ނުވަތަ ރިވާކުރުމާގުޅޭ އެއްވެސް ކަމެއްގައި، ރާވީއެއްގެނަން ކަނޑައެޅިގެން ހާމަކޮށްފައި ނުވުމެވެ.

2– الْمُبْهَمَاتُ ދެނެގަތުމުގެ ފައިދާތައް:

(ހ) سَنَدُ ގައި ވަންހަނާކުރެވި، إِبْهَامُ ކުރެވިފައިވާނަމަ:

سَنَدُ ގައި ރާވީގެނަން ވަންހަނާކުރެވިފައިވާނަމަ، އެއީކާކުކަން ދެނެގަތުމަކީ، حَدِيْث صَحَّ ކަމަށް ނުވަތަ ضَعِيفُ ކަމަށް حُكْم ކުރުމަށްޓަކައެވެ. އެރާވީއަކީ ثِقَة އިތުބާރުހުރި ރާވީއެއްނަމަ حَدِيْث صَحَّ ވާނެއެވެ.

(ށ) مَتْنُ ގައި ވަންހަނާކުރެވިފައިވާރާވީން ދެނެގަތުމުގައި އެތައް މަންފާތަކެއްވެއެވެ. އޭގެތެރެއިން އެންމެ ބޮޑުފައިދާއަކީ، އެ حَادِثَة އަކާ ގުޅިފައިވާ މީހަކީ، ކާކުކަންއެނގުމެވެ. ނުވަތަ ސުވާލެއް ކުރެވިފައިވާނަމަ އެސުވާލު ދެންނެވި ކޮން ބޭކަލެއް ކަންއެނގުމެވެ. ބައެއްފަހަރު ފަހަރަށް އެ حَدِيْث އަކާ ގުޅިފައިވާ ބޭކަލެއްގެ ނުވަތަ ސުވާލުދަންނަވާ ބޭކަލެއްގެ خَاصّ فَضِيْلَة އެއް، ނުވަތަ މާތްކަމެއް حَدِيْث ގައި ބަޔާން ވެފައިވެދާނެއެވެ. އެހެންކަމަށްވާނަމަ އެބޭކަލަކު އަކީ ކާކުކަން އެނގުމުން، އެބޭކަލަކަށް ލިބިގެންވާ خَاصّ މާތްކަމެއްވެސް ދެނެގަނެވެއެވެ.

ނުވަތަ އެ حَدِيْث އަކާ ގުޅޭ މީހަކަށް ހާމަ އިހާނެތިކަމެއް ވާނަމަ، އެއީކާކުކަން ކަނޑައެޅިގެން އެނގުމުން، أَصْحَابُ ބޭކަލުންނާމެދު ކުށްހީއެއްކުރުމުގެ ގޮތުން ސަލާމަތްވުންވެސްލިބިދެނެއެވެ.

3- الْمُبْهَمُ ދެނެގަނެވޭނީ ކިހިނެއް؟

ދެގޮތުންކުރެ ގޮތަކުން الْمُبْهَمُ ދެނެގަނެވިދާނެއެވެ. އެއީ:

(1) އެ حَادِثَة ބަޔާންވެފައިވާ އެހެންރިވާޔަތެއްގައި އެއީ ކާކުކަން ހާމަ ވެފައިވުން.

(2) سِيْرَةُ އާއި، ރާވީންގެ حَالَة އާމެދު تَحْقِيْقُ ކުރެއްވި عِلْمُ ވެރިން، އެމީހަކު ދެނެގަނެވޭން ގޮތަށް ބަޔާންކުރައްވާފައިވުން. މިދެގޮތުން އެފަދަމީހުން އޮޅުންފިލާނެއެވެ.

4- الْمُبْهَمُ ގެ ވައްތަރުތައް:

އޮޅުންނުފިލުންބޮޑުވުމާއި އޮޅުންނުފިލުންކުޑަވުމުގެ މައްޗަށް ބަލާއިރު، الْمُبْهَمُ ހަތަރުބަޔަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. މިތާނގައި މިބަޔާންކުރަނީ އޮޅުންނުފިލުން އެންމެބޮޑު ވައްތަރުން ފެށިގެންނެވެ.

(ހ) رَجُلٌ أَوْ امْرَأَةٌ:

سَنَدُ ގައި ނުވަތަ مَتْنُ ގައިވިއަސް، ބައެއްފަހަރަށް ވަކި خَاصَّ ނަމެއް ހާމަނުކޮށް،ހަމައެކަނި "رَجُلٌ" “ފިރިހެނެއް“ ނުވަތަ "امْرَأَةٌ" “އަންހެނެއް“ މިފަދައިން އައިސްފައިހުރެއެވެ.

މިސާލަކަށް ابْنُ عَبَّاس ގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث އެއްގައި ވެއެވެ. أَنَّ رَجُلاً قَالَ: يَارَسُوْلَ اللهِ ﷺ الْحَجُّ كُلَّ عَامٍ؟ މާނައީ: “ހަކަރަވަރުން ފިރިހެނަކު ދެންނެވިއެވެ. އޭ اللّهُ ގެ رسول އާ ﷺ އެވެ. حَجٌّ ވާންވީ ހަމަކޮންމެއަހަރަކުތޯއެވެ؟“

تَحْقِيْقُ ކޮށް ހޯދުމުން އެނގޭނީ، އެ ސުވާލުދެންނެވި ބޭކަލަކީ، اللّهُ ރުއްސުން ލެއްވި الأَقْرَعُ بْنُ حَابِس ކަމެވެ.

(ށ) الاِبْنُ وَالْبِنْتُ:

ބައެއްފަހަރަށް ހަމައެކަނި "الاِبْنُ" “ފިރިހެންދަރިފުޅު“ ނުވަތަ "الْبِنْتُ" “އަންހެންދަރިފުޅު“ މިހެން، އެއީ ކާކުގެދަރިއެއްކަން، ކޮންނަމެއްގައިވާ މީހަކުކަން ނޭނގޭގޮތަށް سَنَدُ ގައި ނުވަތަ مَتْنُ ގައިއައިސްފައިހުރެއެވެ.

ހަމަމިގޮތަށް"الأَخُ" “އަޚާ“ ، "الأُخْتُ" “އަންހެންކޮއްކޮ ނުވަތަ ދައްތަ“ "ابْنُ الأُخْتِ" ،“أُخْتُ ގެ ފިރިހެންދަރި“ ، "بِنْتُ الأَخِ" “أَخُ ގެ އަންހެންދަރި“،"بِنْتُ الأُخْتِ" ، “أُخْتُ ގެއަންހެންދަރި“ މިގޮތަށްވެސް އައިސްފައިހުރެއެވެ.

މީގެމިސާލަކީ،أُمُّ عَطِيَّة ގެ ކިބައިންއައިސްފައިވާ ހިނުވުމާބެހޭ حَدِيْث އެވެ.އެ حَدِيْث ގައިވަނީ، "غُسِّلَ بِنْتُ النَّبِيِّ ﷺ بِمَاءٍ وَّسِدْرٍ" މިހެންނެވެ.މާނައީ: “رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ ދަރިކަނބަލުން (އަވަހާރަވުމުންއެކަމަނާ) ނާނޭޅުފިއްލުވީ ކުންނާރުތުތަމޮ ޅުންނުނެވެ.“

تَحْقِيْقُ ކޮށް ބެލުމުން އެނގޭނީ މިތަނުގައި މިބުނެވާ ދަރިކަނބަލަކީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ ބޮޑެތި ދަރިކަނބަލުން زَيْنَبُ رَضِيَ اللّهُ عَنْهَا ކަމެވެ.

(ނ) الْعَمُّ وَالْعَمَّةُ:

ބައެއްފަހަރަށް ހަމައެކަނި "الْعَمُّ" "ބަފައިފުށުގެ ބޮޑުބޭބެ" ނުވަތަ "الْعَمَّةُ" "ބަފައިފުށުގެ ބޮޑުދައިތަ" މިހެން އިތުރު تَفْصِيلُ އެއްޗެހި سَنَدُ ގައި ނުވަތަ مَتْنُ ގައި ބަޔާންވެފައިހުރެއެވެ.

މީގެދަށުގައި، "الْخَالُ" "މައިފުށުގެ ބޮޑުބޭބެ" އާއި "الْخَالَةُ" "މައިފުށުގެ ބޮޑުދައިތަ"

"ابْنُ أَوْ بِنْتُ الْعَمِّ وَ الْعَمَّةِ" "ބަފައިފުށުގެ ބޮޑުބޭބޭގެ ނުވަތަ ބޮޑުދައިގެ ފިރިހެންދަރި ނުވަތަ އަންހެންދަރި"

"ابْنُ أَوْ بِنْتُ الْخَالِ وَالْخَالَةِ" "މައިފުށުގެ ބޮޑުބޭބޭގެ ނުވަތަ ބޮޑުދައިތަގެ ފިރިހެންދަރި ނުވަތަ އަންހެންދަރި" ވެސްހިމެނެވެ.

މިސާލަކަށް اللَّهُ ރުއްސުންވެއް رَافِعُ بْنُ خَدِيج ގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ މިދަންނަވާحَدِيْث، عَنْ عَمِّهِ فِي النَّهْيِ عَنِ الْمُخَابَرَةِ. މާނައީ:(رَافِعُ بْنُ خَدِيج) އެކަލޭގެފާނުގެ ބަފައިފުށުގެ ބޮޑުބޭބޭގެކިބައިން ރިވާކުރައްވާފައިވާ الْمُخَابَرَةُ އަކީ ނަހީކުރައްވާފައިވާ ކަމެއްކަމުގައި އަންގުރާގައިވާ حَدِيْث.

މިތާނގައި رَافِعُ بْنُ خَدِيجِ ގެ ބަފައިފުށުގެ ބޮޑުބޭބޭގެ ނަންވަނީ ބަޔާން ނުކުރެވެ.تَحْقِيقُ ކޮށް ބެލުމުން އެނގެނީ، އެކަލޭގެފާނުގެ ނަމަކީ، ظُهَيْرُ بْنُ رَافِع ކަމުގައެވެ.

އަދި ހަމައެހެންމެ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ ގެ "عَمَّةُ" "ބަފައިފުށުގެބޮޑުދައިތަ" ގެ ކިބައިންއަހާއިސްފައިވާ حَدِيْث ވެއެވެ.އެ حَدِيْث ގައިވާނީ،جَابِرُ ގެ ބައްޕާ عَبْدُ اللهِ ގެފާނު أُحُدُ ހަނގުރާމާގައި شَهِيْدُ ވުމުން،އެކަލޭގެހިތާމަގައި جَابِرُ ގެ ބޮޑުދައިތާ ރޮއި ކުރެއްވިކަމަށްވެއެވެ.

އެބޮޑުދައިތައަކީ، ކާކުކަން ބެލުން ހޯދުމުން އެނގުނީ،އެކަލޭގެ ނަމަކީ فَاطِمَةُ بِنْتُ عَمْرٍو ކަމުގެވެ.

(ރ) الزَّوْجُ وَالزَّوْجَةُ:

"الزَّوْجُ" “ފިރިމީހާ” ނުވަތަ "الزَّوْجَةُ" “އަނބިމީހާ” މިހެންވަކިނަމެއް ބަޔާންކުރުމަކާނުލައި ބައެއް سَنَدُ ގައި ނުވަތަ مَتْنُ ގައި އައިސްފައިވުމެވެ.

މިސާލަކަށް الصَّحِيْحَان ގައިވާ حَدِيْثٌ فِي وَفَاةِ زَوْجِ سَبِيْعَةَ ، سَبِيْعَةُ ގެ ފިރިކަލުން އަވަހާރަވީ ވާހަކައޮތް حَدِيْث، تَحْقِيْقُ ކޮށްބެލުމުން އެނގުނުގޮތުގައި، سَبِيْعَة ގެ ފިރިކަލުންގެ ނަމަކީ سَعْدُ بْنُ خَوْلَةَ އެވެ.

ހަމައެހެންމެ حَدِيْث، زَوْجَةُ عَبْدِ الرَّحْمَانَ بْنِ الزُّبَيْرِ ، عَبْدُ الرَّحْمَانِ بْنُ الزُّبَيْرِ ގެ އަނބިކަނބަލުންގެ ވާހަކައައިސްފައިވާ حَدِيْث، تَحْقِيْقُ ކޮށްބެލުމުން އެނގުނުގޮތުގައި، އެކަމަނާގެ ނަމަކީ تَمِيْمَةُ بِنْتُ وَهْب އެވެ.

5- މިރޮނގުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

މި مَوْضُوْعُ ގައި عَبْدُ الْغَنِيِّ بْنُ سَعِيْد އާއި، الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ އާއި، النَّوَوِيّ ފަދަ ވަރަށްގިނަ عِلْمُ ވެރިން ފޮތްލިޔުއްވިއެވެ. އެފަދަފޮތްފޮތުގެ ތެރެއިން އެންމެ ފުރިހަމަ ފޮތަކީ وَلِيُّ الدِّيْنِ الْعِرَاقِيّ ލިޔުއްވި الْمُسْتَفَادُ مِنْ مُبْهَمَاتِ الْمَتْنِ وَ الإِسْنَادِ. މިފޮތެވެ.

* * * * *

- 9 -

مَعْرِفَةُ الْوُحْدَانِ

އެމީހެއްގެ ގާތުން އެންމެމީހަކު ރިވާކޮށްފައިވާރާވީން ދެނެގަތުން

1- الْوُحْدَانُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الْوُحْدَان އަކީ "وَاحِدٌ" "އެކެއް" ގެ ގިނަގޮތެވެ. (ގިނަގޮތަށް މިބަހުގެ މާނަކުރެވޭނީ އެކަކު އެކަކު މިކަހަލަގޮތަކަށެވެ.)

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** އެމީސްމީހުންގެ ގާތުން އެންމެރާވީއަކު ފިޔަވައި އެހެންމީހަކު ރިވާކޮށްފައިނުވާ މީހުންނެވެ.

2- الْوُحْدَانُ ދެނެގަތުމުގެ ފައިދާ:

مَجْهُوْلُ الْعَيْنِ ރާވީން (އެބަހީ: އެމީހަކީ ކާކުކަން ކޮންކަހަލަ މީހެއްކަން ކަނޑައެޅިގެން ނޭނގޭ މީހުން) އޮޅުންފިލުން، އަދި އެމީހަކީ، أَصْحَابُ ބޭކަލުކަމުގައި ނުވާނަމަ އެފަދަ މީހުންގެބައިން ރިވާވެފައިވާ حَدِيْث ތައް قَبُوْلُ ނުކުރުން މިއެވެ.

3- މިސާލު:

(ހ) أَصْحَابُ ބޭކަލުންގެ ތެރެއިން ހިމެނޭ الْوُحْدَانُ:

"عُرْوَةُ بْنُ مُضَرِّس" މިކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން، الشَّعْبِيّ ނޫން އެހެންމީހަކު ރިވާކޮށްފައެއްނުވެއެވެ.

"الْمُسَيَّبُ بْنُ حَزْن" މިކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން، އޭނާގެ ދަރިކަލުން سَعِيْدُ ފިޔަވައި އެހެންމީހަކު ރިވާކޮށްފައެއްނުވެއެވެ.

(ށ) تَابِعِيّ ބޭކަލުންގެތެރެއިން ހިމެނޭ الْوُحْدَانُ:

"أَبُوْ الْعُشَرَاء" މިކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ ނޫން އެހެންމީހަކު ރިވާކޮށްފައެއްނުވެއެވެ.

4- الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِم، الْوُحْدَانُ ގެގޮތުގައިވާ މީހަކުގެކިބައިން ރިވާކުރައްވާފައިވޭތޯ؟

(ހ) الْحَاكِمُ އެކަލޭގެފާނުގެ الْمَدْخَلُ ގައި ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ގޮތުގައި، الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِم އެފަދަމީހުންގެ ކިބައިން ރިވާކުރައްވާފައެއްނުވެއެވެ.

(ށ) ނަމަވެސް ގިނަ عِلْمُ ވެރިން ވިދާޅުވާގޮތުގައި الصَّحِيْحَان ގައި أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ الْوُحْدَانُ ގެގޮތުގައިބެލެވޭ ޞަޙާބީންގެކިބައިން އެތަކެއް حَدِيْث ރިވާވެގެންވެއެވެ.

އޭގެތެރޭގައި:

1- أَبُوْطَالِب ގެފާނުއަވަހާރަވީ ވާހަކަ بَيَان ވެގެންވާ الْمُسَيَّبُ ގެ حَدِيْث ހިމެނެއެވެ. މި حَدِيْث، الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِم ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

2- الْبُخَارِيّ ގައިވާ مِرْدَاسُ الأَسْلَمِيّ ގެ حَدِيْث، "يَذْهَبُ الصَّالِحُوْنَ الأَوَّلُ فَالأَوَّلُ."

مِرْدَاسُ الأَسْلَمِيّ ގެ އަރިހުން قَيْسُ بْنُ أَبِى حَازِم ފިޔަވައި އެހެންމީހަކު މި حَدِيْث ރިވާކޮށްފައެއް ނުވެއެވެ.

5- މިރޮނގުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް:

الإِمَامُ مُسْلِمُ ގެ الْمُنْفَرِدَاتُ وَ الْوُحْدَانُ.

* * * * *

- 10 -

مَعْرِفَةُ مَنْ ذُكِرَ بِأَسْمَاءٍ أَوْ صِفَاتٍ مُخْتَلِفَةٍ

ތަފާތު އެތައް ނަމަކުން، ނުވަތަ އެތައް ގޮތަކުން ސިފަކުރެވިފައިވާ ރާވީން ދެނެގަތުން

1- تَعَارُفُ:

މި بَحْث ގެ مَقْصَد އަކީ، އެތައްނަމަކުން،ނުވަތަ އެތައް لَقَب އަކުން، ނުވަތަ އެތައް كُنْيَة އަކުން،ބަޔާންކުރެވިފައިވާ ރާވީއެއް ނުވަތަ އެކަކު އެތަކެއް ރާވީން ދެނެގަތުމެވެ.ބޭނުމަކީ، އެކަކަށް އެތައްނަމެއް،ނުވަތަ އެތައް لَقَب އެއް ހުންނަ ދައެތައް كُنْيَة އެއް ލިބިފައިވާހިނދު އެއީ ކާކުކަންނޭނގި އޮޅުއޮޅުންތަކުން ސަލާމަތްވުމެވެ.

2- މިސާލު:

"مُحَمَّدُ بْنُ سَائِبٍ الْكَلْبِيُّ" ބައެއްމީހުން މިނާއަށް أَبُوالنَّصْر އެވެ ކިޔާފައި ވެއެވެ.އަނެއްބަޔަކު حَمَّادُ بْنُ السَّائِب ވެސް ކިޔައެވެ.އަދި އަނެއްބަޔަކު ހަމަމިނާއަށް أَبُوْ سَعِيْد ވެސް ކިޔާފައިވެއެވެ.

3- މިފަދަމީހުން ދެނެގަތުމުގެ ފައިދާ:

(ހ) އެކެއްގެނަމާދު އޮޅުންއަރާގޮތްވުން،އަދި އެއީ އެތައްބައެކޭ ހީނުވުން.

(ށ) تَدْلِيْسُ الشُّيُوْخ ގެ حَقِيْقَة ހާމަވުން.މިއެވެ.

4- الْخَطِيْبُ އަލްބަޣްދާދީގެ أُسْتَاذُ ނަންގެދު عَمَلُ ކުރައްވާފައިވާގޮތް.

الْخَطِيْبُ އަލްބަޣްދާދީގެ أُسْتَاذُ ނަ ގެނަން މިދެންނެވުނުގޮތަށް ބޭނުން ކުރައްވުން ވަރަށްގިނައެވެ.އަލްބަޣްދާދީގެ ޝައިޚުންގެތެރެއިން أُسْتَاذُ ނަ ގެނަންގެނަވާ

ފައިވެއެވެ. މިސާލަކަށް أَبُوْ الْقَاسِمِ الأَزْهَرِيّ، عُبَيْدُ اللهِ بْنُ أَبِي الْفَتْحِ الْفَارِسِيّ ،عُبَيْدُ اللهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عُثْمَانَ الصَّرَفِيّ މިފަދަ ތަފާތު ނަންނަމުގައި الْخَطِيْبُ ގެ أُسْتَاذُ ންގެ ނަން ހާމަކުރައްވާފައި ވެއެވެ.حَقِيْقَة ގައި އެހުރިހާނަމެއްވެސް އެއީ ހަމައެކެއްގެ ނަންނަމެވެ.

5– މިމޮޟޫޢުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

(ހ) الْحَافِظُ عَبْدُ الْغَنِيِّ الْمَقْدِسِيّ ގެ إِيْضَاحُ الأَشْكَالِ.

(ށ) الْخَطِيْبُ الْبَغْدَادِيّ ގެ مُوَضَّحُ أَوْهَامِ الْجَمْعِ وَالتَّفْرِيْقِ.

* * * * *

- 11 -

مَعْرِفَةُ الْمُفْرَدَاتِ مِنَ الأَسْمَاءِ وَالْكُنَى وَالأَلْقَابِ

އެހެން އެކަކަށްވެސް ކިޔާފައިނުވާ ނަމެއް، ނުވަތަ كُنْيَة އެއް، ނުވަތަ لَقَب އެއް ކިޔާފައިވާމީހުން ދެނެގަތުން

1– الْمُفْرَدَاتُ އެވެ ބުނެވޭބަހުގެ މާނަ:

الْمُفْرَدَات އެވެ ބުނެވޭބަހުގެ މާނައަކީ، أَصْحَابُ ބޭބޭކަލުން ނުވަތަ حَدِيْث ރިވާކުރާ ބޮޑެތިން، ނުވަތަ عِلْمُ ވެރިންކުރެ ބޭބޭކަލުން ކިޔާފައިވާނަމަކީ، ނުވަތަ އެއިން ބޭބޭކަލުންގެ كُنْيَة އަކީ ނުވަތަ لَقَب އަކީ އެހެން އެއްވެސްމީހަކަށް ކިޔާފައިވާނަމެއް ނުވަތަ كُنْيَة އެއް ނުވަތަ لَقَب އެއް ކަމުގައިވުމެވެ.

عَامٌّ ގޮތެއްގައި މިފަދަ ނަންނަމަކީ ކިޔުމަށް އުނދަގޫ އާދައާ خِلَافُ ނަން ނަމަށްރޫނީ ނުވާނެއެވެ.

2- މިފަދަ ނަންތައް ދެނެގަތުމުގެ ފައިދާ:

މިޢިލްމުގެބޭނުމަކީ އެއިންނަމުން ލިޔުމާއި ކިޔުމުގައި ކުށުން ސަލާމަތް ވުމެވެ.

3- މިކަންކަމާގުޅޭ މިސާލު:

(ހ) ނަމުގެ މިސާލު:

1- أَصْحَابُ ބޭކަލުން:

أجْمَدُ بْنُ عُجْيَانَ، أَجْمَدُ މިނަންލިޔާނީ އަދި ކިޔާނީ ވެސް أَحْمَدُ ލިޔެ ކިޔާގޮތަށެވެ. ތަފާތަކީ މިނަމުގެ ދެވަނަހަރުފަކަށް "ح" އެއްގެ ބަދަލުގައި "ج" އެއް އޮންނަކަމެވެ. عُجْيَانُ މިނަންކިޔާނީ سُفْيَانُ ނުވަތަ عُلْيَانُ ކިޔާގޮތަށެވެ.

سَنْدَرُ މިނަންކިޔާނީ جَعْفَرُ ކިޔާގޮތަށެވެ.

2- أَصْحَابُ ބޭކަލުންނޫންމީހުން:

أَوْسَطُ بْنُ عَمْرٍو.

ضُرَيْبُ بْنُ نُقَيْرِ بْنِ سُمَيْرٍ.

(ށ) كُنْيَةُ ގެ މިސާލު:

1- أَصْحَابُ ބޭކަލުން:

أَبُوْ الْحَمْرَاء މިއީ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ މިނިވަންކުރެއްވި ބޭކަލެކެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ނަމަކީ هِلَالُ بْنُ الْحَارِث އެވެ.

2- أَصْحَابُ ބޭކަލުންނޫންމީހުން:

أَبُوْالْعُبَيْدَيْنِ މިނާގެނަމަކީ مُعَاوِيَةُ بْنُ سَبْرَة އެވެ.

(ނ) لَقَبُ ގެ މިސާލު:

1- أَصْحَابُ ޞަޙާބީން:

سَفِيْنَةُ މިއީ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ މިނިވަންކުރެއްވި ޞަޙާބިއެކެވެ.އޭނާގެ ނަމަކީ مَهْرَانُ އެވެ.

2- أَصْحَابُ ޞަޙާބީންނޫންމީހުން:

مَنْدَلُ މީނާގެނަމަކީ عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ الْغَزِيُّ الْكُوْفِيُّ އެވެ.

4– މި مَوْضُوْعُ ގައި ލިޔުއްވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްތައް:

الْحَافِظُ أَحْمَدُ بْنُ هَارُوْنَ الْبَرْدِيْجِيُّ ގެ الأَسْمَاءُ الْمُفْرَدَاتُ މިނަންދިނުފޮތް.

އަދިމީގެއިތުރަށް ރާވީންގެ تَرَاجِمُ ބަޔާންކުރައްވައި، ފަހުގެ عِلْمُ ވެރިން ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތްފޮތުގައިވެސް މިފަދަ ނަންތައް ވަރަށްގިނައިން ހާމަކޮށްދީފައިވެއެވެ. މިސާލަކަށް الْحَافِظُ اِبْنُ حَجَرَ ގެ "تَقْرِيْبُ التَهْذِيْبِ"ފަދަފޮތްތަކުގައި އެކަންހާމަވެފައިވެއެވެ.

* * * * *

- 12 -

مَعْرِفَةُ أَسْمَاءَ مَنِ اشْتَهَرُوا بِكُنَاهُمْ

އެބައިމީހުންގެ كُنْيَةُ ން مَشْهُوْرُ ވެފައިވާ ރާވީންގެ ނަން ދެނެގަތުން

1– މިކަންދެނެގަތުމުގެ ބޭނުން:

މިމައިގަނޑުނަން ނުވަތަ މި بَحْث ގެބޭނުމަކީ،ރާވީންގެތެރޭގައިވާ އެބައި މީހުންގެ كُنْيَةُ ން مَشْهُوْرُ ވެފައިވާމީހުންގެ حَقِيْقِي ނަމަކީ ކޮބައިތޯ تَحْقِيْقُ ކޮށް

ބެލުމެވެ. އެއީ އެއިން ކޮންމެމީހެއްގެ مَشْهُوْرُ ވެފައިވާ، އެކަމަކު އެބައިމީހުންގެ أَصْلُ ނަން އޮޅުން ފިލުވުމަށްޓަކައެވެ.

2– މިފަދަމީހުން ދެނެގަތުމުގެ ބޭނުން:

މި مَوْضُوعُ ގައި تَحْقِيقْ ކޮށް ބެލުމުގެ ބޭނުމަކީ، ފަހަރެއްގައިވެސް އެކަކާމެދު އެއީ ދެމީހަކޭ ހިސާބުކުރެވިދާނޭތީއެވެ. އެއީ ފަހަރެއްގައި މީހަކު އެމީހެއްގެ مَشْهُوْرُ ނޫން ނަމުން ހާމަކޮށްފައި ވާނޭއެވެ. އަދި އަނެއްބައިފަހަރަކަށް، އެމީހެއްގެ مَشْهُوْرُ ވެފައިވާ كُنْيَةُ ންވެސް ހާމަކޮށްފައިވާނޭއެވެ. އެފަދަ حَال އެއްގައި، މި مَوْضُوعْ ދެނެގަނެގެން ނުވާނަމަ ވިސްނާލާމީހާ ހީކޮށްފާނީ، އެއީ ދެމީހަކުކަމުގައެވެ. ނަމަވެސް حَقِيْقَة އަކީ އެއީ ހަމައެކަކުކަމުގައިވުމެވެ.

3– މިބާބުން ލިޔުއްވިފައިވާ ފޮތްފޮތް عِلْمُ ވެރިން ލިޔުއްވާފައިވާ ގޮތް:

الْكُنَى ނުވަތަ كُنْيَةُ ގެ މައްޗަށް عِلْمُ ވެރިން ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތްފޮތް ލިޔުއްވާފައިވޭ، އަލިފުބާގެ ތަރުތީބުންނެވެ. އަދި އެއިންކޮންމެ އަކުރެއްގެދަށުގައި އެފަދަމީހުންގެ كُنْيَة އާއި، ނަން ހާމަކުރައްވައެވެ.

މިސާލަކަށް، أَلِفُ ގެ ބާބުގައި އެންމެފުރަތަމަ، أَبُوإِسْحَاق މި كُنْيَةُ ލިޔުއްވައި، އެއާވިދިގެން އޭނާގެނަން ލިޔުއްވައެވެ.

بَاء ގެ ބާބުގައި، أَبُوْ بِشْر ލިޔުއްވާނަމަ، އޭނާގެ ނަންވެސްބަޔާން ކުރައްވައެވެ.

4– كُنْيَةُ ން مَشْهُوْرُ ވެފައިވާމީހުންގެ ވައްތަރުތަކާއި އޭގެ މިސާލު:

(ހ) އެމީހެއްގެ ނަމަކީ، كُنْيَةُ ކަމުގައިވާމީހުން:

ބައެއްމީހުންނަކަށް خَاصَّ ވަކިނަމެއްނެތި، އެބައިމީހުންގެ كُنْيَةُ ން مَشْهُوْرُ ވެފައިވެއެވެ. މިސާލަކަށް أَبُوْبِلاَلِ الأَشْعَرِيّ އަކީ އެފަދަބޭކަލެކެވެ. އޭނާއަށް ކިޔާ كُنْيَةُ އަކީ، އޭނާގެނަމެވެ.

(ށ) ނަން ފިޔަވައި كُنْيَةُ ން مَشْهُوْرُ ވެފައިވާމީހުން:

ބައެއްމީހުންނަކީ، އެބައިމީހުންނަށް ނަމެއްކިޔާފައިވާކަން، ނުވަތަ ނޫންކަން އެނގިފައި ނުވާމީހުންނެވެ. މިސާލަކަށް أَصْحَابُ ބޭކަލުންކުރެ أَبُوْ أُنَاس އަށް އިތުރުނަމެއް ކިޔާކަމެއް ނޭނގެއެވެ.

(ނ) އެމީހެއްގެ كُنْيَة އަކީ، لَقَبُ ކަމުގައި ބެލެވިފައިވާމީހުން:

އެއީ خَاصَّ ނަމަކާއި، އަދި كُنْيَة އެއް އެމީހަކަށް އޮތްނަމަވެސް، އޭނާގެ لَقَب އަކީ كُنْيَةُ ގެ ގޮތުގައި ބޭނުންކުރެވޭމީހުންނެވެ.

މިސާލަކަށް أَبُوْتُرَاب އަކީ، اللّٰهُ ރުއްސުންލެއްވި عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِب ގެ لَقَب އެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ كُنْيَة އަކީ أَبُوْالْحَسَن އެވެ. ނަމަވެސް އެކަލޭގެފާނުގެ لَقَبُ ވެސް ބޭނުންކުރެވިފައިވަނީ، كُنْيَة ގެ ގޮތުގައިންނެވެ.

(ރ) އެމީހަކަށް ދެ كُنْيَةُ ނުވަތަ ގިނަ كُنْيَةُ ލިބިގެންވާމީހުން:

މިސާލަކަށް ابْنُ جُرَيْج އަށް أَبُوْالْوَلِيْد ވެސް، އަދި أَبُوْخَالِد ވެސް ކިޔައެވެ.

(ބ) އެމީހެއްގެ كُنْيَة އަކީ ކޮބައިކަމާމެދު خِلاَفُ އުފެދިފައިވާމީހުން:

މިސާލަކަށް اللّٰهُ ރުއްސުންލެއްވި أُسَامَةُ بْنُ زَيْد އަކީ އެފަދަބޭކަލެކެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ كُنْيَة ގޮތުގައި أَبُوْ مُحَمَّد އަދި أَبُوْ عَبْدِ الله އަދި أَبُوْ خَارِجَة ވެސް ކިޔައިފައިވެއެވެ.

(ޅ) އެމީހެއްގެ كُنْيَةُ އެނގިފައިވެ، ނަމާމެދު خِلاَفُ ވެފައިވާމީހުން:

މިސާލަކަށް اللّٰهُ ރުއްސުންލެއްވި أَبُوْهُرَيْرَة ގެފާނުގެ كُنْيَة އަކީ މިދަންނަވަނީއެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ނަންފުޅަކީ ކޮބައިކަމާމެދު خِلاَفُ ވެފައިވެއެވެ. މިގޮތުން ތަފާތު 30 قَوْلُ ނުވަތަ ނަން ރިވާވެފައިވެއެވެ. އެންމެ مَشْهُوْرُ ނަމަކީ، އެކަލޭގެފާނަކީ عَبْدُ الرَّحْمَانِ بْنُ صَخْر ކަމުގައި ބުނެވޭބަހެވެ.

(ކ) އެމީހެއްގެ ނަމާމެދުއާއި، كُنْيَة އާމެދުގައި خِلاَفُ ވެފައިވާމީހުން:

މިސާލަކަށް سَفِيْنَة އަކީ އެފަދަބޭކަލެކެވެ.

އެކަލޭގެފާނުގެ ނަމަކީ عُمَيْرُ ކަމަށާއި، صَالِحُ ކަމަށާއި، مَهْرَانُ ކަމަށް ބުނެވިފައިވެއެވެ.

އެކަލޭގެފާނުގެ كُنْيَة އަކީ أَبُوْ عَبْدِ الرَّحْمَان ކަމަށާއި، أَبُوْ الْبَخْتَرِيّ ކަމަށްވެސް ބުނެވިފައިވެއެވެ.

(ހ) އެބައެއްގެ ނަންވެސް، އަދި كُنْيَةُ ވެސްއެނގި، އެދެގޮތުގައި مَشْهُوْرُ ވެފައިވާ މީހުން.

މިސާލަކަށް سُفْيَانُ الثَّوْرِيّ އާއި، الإِمَامُ مَالِك އާއި، الإِمَامُ مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيْسٍ الشَّافِعِيّ އާއި، الإِمَامُ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَل އާއި މިއުންގެބޭބޭކަލުން مَشْهُوْرُ ވެފައިވަނީ އެބޭބޭކަލުންގެ މިދެންނެވުނު ނަންފުޅުގައެވެ. އަދި ހަތަރުއިން ތިންބޭބޭކަލުންގެ كُنْيَة އަކީ أَبُوْ عَبْدِ اللهِ ކަމުގައިވެސް مَشْهُوْرُ ވެފައިވެއެވެ. އަދި الإِمَامُ أَبُوْ حَنِيْفَة ، މި كُنْيَةُ ން مَشْهُوْرُ ވެފައިވާއިރު އެކަލޭގެފާނުގެ ނަންފުޅުކަމުގައިވާ النُّعْمَانُ بْنُ ثَابِت ވެސް އާއްމު مَشْهُوْرُ އެވެ.

(ށ) އެމީހެއްގެ ނަން އެނގިފައިނުވާއިރުވެސް، كُنْيَةُ ން مَشْهُوْرُ މީހުން:

މިސާލަކަށް أَبُو إِدْرِيْسٍ الْخَوْلاَنِيّ މި كُنْيَةُ ން مَشْهُوْرُ ވެފައިވެއެވެ. އޭނާގެ ނަން عَائِذُ اللهِ އެހާ مَشْهُوْر އެއް ނޫނެވެ.

(ނ) އެމީހެއްގެ كُنْيَةُ އެނގިފައިވާއިރު ނަމުން مَشْهُوْرُ މީހުން:

މިސާލަކަށް طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللهِ التَّمِيْمِيّ އާއި، عَبْدُ الرَّحْمَانِ بْنُ عَوْف އާއި، الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِب މިބޭބޭކަލުންގެ كُنْيَة އަކީ، أَبُوْمُحَمَّدُ އެވެ. ނަމަވެސް އެއިންކޮންމެބޭބޭކަލަކު ބޮޑަށް مَشْهُوْرُ ވެފައިވަނީ އެބޭބޭކަލުންގެ ނަންފުޅުންނެވެ.

5- މިފަންނުގައި ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

ވަރަށްގިނަ عِلْمُ ވެރިންވަނީ، كُنْيَةُ ގެމައްސަލައިން ފޮތްފޮތް تَأْلِيْفُ ކުރައްވާފައެވެ. އޭގެތެރޭގައި عَلِيُّ بْنُ الْمَدِيْنِيّ ، الإِمَامُ مُسْلِم ، الإِمَامُ النَّسَائِيّ ފަދަ ބޭބޭކަލުން ހިމެނި ފައިވެއެވެ. މިގޮތުގެއިން مَشْهُوْرُ ގިނަ ފޮތްފޮތްވަނީ ޗާޕުވެސް ކުރެވިފައެވެ.

މިސާލަކަށް: أَبُوْبِشْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الدُّوْلاَبِيّ، އަވަފާތުވީ هِجْرَة އިން 310 ގައި، ލިޔުއްވާފައިވާ الْكُنَى وَالأَسْمَاءُ މިނަންކިޔާފޮތަކީ ވަރަށް مَشْهُوْرُ ފޮތެކެވެ.

* * * * *

- 13 -

مَعْرِفَةُ الأَلْقَابِ

ރާވީންގެ لَقَبُ ތައް ދެނެގަތުން

1– الأَلْقَابُ ގެ تَعَارُفُ:

ބަހުގެގޮތުން: الأَلْقَابُ އަކީ، لَقَبٌ ގެ ޖަމްޢެވެ.

لَقَبُއަކީ، އެމީހަކަށްލިބިގެންވާ މަތިވެރިދަރަޖައެއް، ނުވަތަ ނުރަނގަޅުކަމެއް، ތާރީފެއް ނުވަތަ ބަދުބަހެއް ދަލާލާތްކުރާގޮތުގައި، ބޭނުންކުރާ ކޮންމެ ސިފަކުރުމެކެވެ.

2– މި بَحْث ގެ مَقْصَدُ:

ރާވީންނާއި مُحَدِّثُ ންގެ لَقَبُ ތައް އޮޅުންފިލުވައި، އެފަދަ لَقَبُ ތައް ލިބޭ ގޮތާއި ކިޔާގޮތް ސާފުކޮށް ބަޔާންކުރުމަކީ، މި بَحْث ގެބޭނުމެވެ.

3– لَقَبُ ތައް އެނގުމުގެ ފައިދާ:

ރާވީންނާއި، مُحَدِّثُ ންގެ لَقَبُ ތައް އެނގުމުގައި މައިގަނޑު ފައިދާތައް ވެއެވެ. އެއީ:

(ހ) لَقَب އަކަށް ނަމަކާ ހީކުރުމުގެ ކުށުން ސަލާމަތްވުން، އެހެނީ ބައެއް ފަހަރަށް އެމީހެއްގެ لَقَبُ ން އޭނާ ބަޔާންކޮށްބައިފަހަރަކު އޭނާގެ ނަމުން

ބަޔާންވުމުން، ފަހަރުގައި އެއީ ދެމީހެކޭވެސް ހީވެދެއެވެ. އެހެނަސް حَقِيْقَةُ ގައި އެއީ ހަމައެކަކެވެ.

(ށ) އެރާވީއަކަށް އެ لَقَب އެއް ދެވުނު ސަބަބުއެނގުން، އެކަން އެނގުމުން މީހަކަށް ވަކި خاصَّ لَقَب އެއް ދެވުނު حَقِيْقِي ސަބަބު ހާމަވެއެވެ. އަދި އެއީ ވަރަށް ގިނަފަހަރަށް އެ لَقَبُ ގެ ބޭރުފުށުން ދޭހަވާ މާނައާ ތަފާތު މާނައެއްކަން އެނގޭކަމުގައެވެ.

4– لَقَبُ ގެ ވައްތަރުތައް:

لَقَبُ ތައް ދެބާވަތަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. އެއީ:

(ހ) އެދުރަ لَقَب އަކީ މީހަކަށް مُخَاطَبُ ކުރުން ހުއްދަވާނެ لَقَبُ. އެއީ އެ مُخَاطَبُ ކުރެވޭމީހާ ހިތްހަމަޖެހޭގޮތަށް ކަހަލަ لَقَب އެކެވެ.

(ށ) އެދުރަ لَقَبُ ނީ އެމީހަކަށް مُخَاطَبُ ކުރުން ހުއްޓަ لَقَبُ. އެހެނީ އެ لَقَب ދިނީ مُخَاطَبُ ވާމީހާ ނުރުހޭކަހަލަ لَقَب އެއްކަމުންނެވެ.

5– މިސާލުތައް:

(ހ) الضَّالُّ: މިއީ مُعَاوِيَةُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيْم އަށް ކިޔާފައިވާ لَقَب އެކެވެ. އެއީ އެއްފަހަރަކު مَكَّة އަށް އޭނާކުރެއްވި ދަތުރެއްގައި މަގުއޮޅުމުން، مَشْهُوْرُ ވީނަމެކެވެ. ނުވަތަ لَقَب އެކެވެ.

(ށ) الضَّعِيْفُ: މިއީ عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الضَّعِيْفُ ގެ لَقَب އެވެ. މި لَقَبُ އޭނާއަށް ދެވުނީ، އޭނާގެ ހަށިގަނޑުގެ ނިކަމެތިކަމާއި، ބަލިކަށިކަމާހުރެއެވެ. حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ضَعِيْفُ ވުމަކާނުލައެވެ.

عَبْدُ الْغَنِيِّ بْنُ سَعِيْد އެވިދާޅުވުން عِلْمُ ވެރިއަކުވިދާޅުގޮތުގައިވެއެވެ. ވަރަށް މަތިވެރި، عِلْمُ ލިބި މާތްތެރިކަމުގައިވާ ވަރަށް ރަނގަޅު ނޫން لَقَب އެއް ދެވިފައިވެއެވެ. އެއީ الضَّالُّ އާއި الضَّعِيْفُ އެވެ.

(ނ) غُنْدَرُ: حِجَازُ ކަރައިގެ މީހުންގެބަހުގައި غُنْدَرُ އެވިދާޅުވަނީ، އުޅުނުކަން އަނގަފައިވާ އަނގުން ރަނގަޅުކަމަށް ގަދައަޑުގައި ހިފެހެއްޓުމަކަށެވެ.

މި لَقَب ދަނީ شُعْبَة (ابْنُ الْحَجَّاجِ)ގެ عِلْمِي ބައިވެރިޔާ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ الْبَصْرِيّ ގެ لَقَب އެވެ.

(ނޯޓް: މިދެބަސްކޮޅުންނަކީވެސް، الإمَامُ الْبُخَارِيّ ގެ އެންމެ خَاصّ أُسْتَاذُ ންގެ ތަރުޖަމާ ދެބަސްކޮޅުންނެވެ. “މުތަރުޖިމު”)

އެކަލޭގެފާނަށް މި لَقَبُ އެރުވުނުސަބަބަކީ، އެއްފަހަރަކު ابْنُ جُرَيْج، بَصْرَة އަށް ކުރެއްވި ޒިޔާރަތެއްގައި، الْحَسَنُ الْبَصْرِيّ ގެ އަރިހުން ރިވާވެވިފައިވާ حَدِيْث އެއް، އޭނާ ބަޔާންކުރެއްވިއެވެ. އޭނާ އެ حَدِيْثُ ބަޔާން ކުރެއްވުމުން بَصْرَة ގެ عِلْمُ ވެރިން ވަރަށް ބޮޑަށް اعْتِرَاضُ ކުރެއްވިއެވެ. އަދި މިކަމުގައި އެންމެ އަޑުއުފުލުއްވީ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَر އެވެ. ކޮންމެއަކަސް އެކަލާގެނި ابْنُ جُرَيْج ވިދާޅުވިއެވެ. "اُسْكُتْ يَا غُنْدَرُ " ” އޭ غُنْدَرُ އެވެ. (އެބަހީ: އޭ ގޮތްތުރުނުކުރާމީހާއެވެ.) މިތާ ހަނުހިމޭންވާށެވެ!“ މިގޮތުން مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَر الْبَصْرِيّ އެ لَقَبُ ން مَشْهُوْرُ ވީއެވެ.

(ރ) غُنْجَارُ: މިއީ عِيْسَى بْنُ مُوْسَى التَّيْمِيُّ ގެ لَقَب އެވެ.

އޭނާއަށް މި لَقَبُ ދެވުނީ، އޭނާގެ ކޯތާފަތް ރަތްކަމަށްޓަކައެވެ.

(ބ) صَاعِقَةُ: މިއީ، مُحَمَّدُ بْنُ إبْرَاهِيْمَ الْحَافِظُ ގެ لَقَب އެވެ.

الْبُخَارِيّ ވެސް، އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. މި لَقَبُ އޭނާއަށް ދެވުނީ، ހަނދުމަފުޅު ގަދަކަމާއި، ހިތުދަސްކުރެއްވުމުގެ ބާރު ގަދަކަމާހުރީއެވެ.

(ޅ) مُشْكُدَانَةُ: މިއީ، عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ الأَمَوِيُّ ގެ لَقَب އެވެ. މިއީ ފާރިސީ ބަހުން އައިސްފައިވާ لَقَب އެކެވެ. މާނައަކީ ”ކަސްތޫރި އަޅާލާ ނުވަތަ ކަސްތޫރި ކޮތަޅު“ މިއެވެ.

(ކ) مُطَيِّنُ: މިއީ أَبُوْجَعْفَرٍ الْحَضْرَمِيُّ ގެ لَقَب އެވެ.

މި لَقَبُ އޭނާއަށް ދެވުނީ، އޭނާކުޑަކުއްޖެއްކަމުގައި އެއްފަހަރަކު އޭނާ ކުޅެކުދިންނާއެކު ކުޅެމުން އުޅުއްވުމުގެތެރޭގައި ކުދިވެރިން، އޭނާގެ ބޮލުކަރުގައި ހިސަޅުން ތަޅާމުން ގެންދިޔަތަން مَشْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިއަކު ކަމުގައިވާ أَبُوْنُعَيْم އަށް އޭނާ ފެނިވަޑައިގަތުމުން

ވިދާޅުވިއެވެ. "يَامُطَيِّنُ!لِمَ لاَتَحْضُرُمَجْلِسَ الْعِلْمَ" މާނައީ:”އޭ ކިސަޑުންތޮގާ ކޮއްޗާއެވެ! ތިބާ عِلْمُ އުނގަންނައިދޭ مَجْلِسُ އަށް حَاضِرُނުވަނީ ކީއްވެގެންތޯއެވެ؟“ އެއަށްފަހު އޭނާއަށް މި لَقَب އެދުވުނީއެވެ.

(ނޯޓް: މިކަލޭގެފާނު ބޮޑު ފުޅުވެވަޑައިގެންނެވީ مَشْهُوْرُ عِلْمُ ވެރިއަކުކަމުގައެވެ. ”މުތަދުޢިމު“)

6– މިދޮނގުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

ކުރީގެ عِلْمُ ވެރިންނާއި، ފަހުގެ عِلْمُ ވެރިންވެސްވަނީ މި مَوْضُوْع ގައި ފޮތް ލިޔުއްވާފައެވެ. އޭގެތެރެއިން އެންމެ ފައިދާ ބޮޑު مَشْهُوْرُ ފޮތަކީ الْحَافِظُ اِبْنُ حَجَرَ ގެ نُزْهَةُ الأَلْبَاب އެވެ ކިޔުނުފޮތެވެ.

* * * * *

- 14 -

مَعْرِفَةُ الْمَنْسُوْبِيْنَ إِلَى غَيْرِ آبَائِهِمْ

އަބައިމީހުންގެ ބައްޕައިންނޫން މީހުންނަށް نِسْبَة ވެފައިވާ ރާވީން ދެނެގަތުން

1– މި بَحْث ގެ ބޭނުން:

މި بَحْث ގެ ބޭނުމަކީ،ރާވީންގެތެރެއިން އަބައިމީހުންގެ ބައްޕައިންފިޔަވައި އަބައިމީހުންގެ ގާތްމީސްމީހުންނަށް، މިސާލަކަށް، މަންމަ ނުވަތަ ކާފަ ފަދަމީހުންނަށް ނުވަތަ ދުރުމީސްމީހުންނަށް ނިސްބަތްވެފައިވާ ރާވީން ދެނެގަތުމާއި،އަބައިމީހުންގެ ބައްޕައިން ދެނެގަތުމެވެ.

2- މިކަން އެނގުމުގެ ފައިދާ:

އެފަދަމީހުން އެބައިމީހުންގެ ބައްޕައިންނަން ނިސްބަތްވާހިނދު އެއީ ތަފާތު ބަޔަކުކަމުގައި ހިފާ ހިފުމުން ސަލާމަތްވުން، މިއީ މިކަންއެނގުމުގެ އެންމެބޮޑު ފައިދާއެވެ.

3- މިސާލާއި ވައްތަރުތައް:

(ހ) މަންމައަށް ނިސްބަތްވެފައިވާ މީހުން:

މިސާލުތަކަށް:

1- مُعَاذُ އާއި مُعَوِّذُ އާއި عَوْذُ މިބައިމީހުން ނިސްބަތްވެފައިވަނީ، އެމީހުންގެ މަންމަ عَفْرَاءُ އަށެވެ. "بَنُو عَفْرَاءَ" "عَفْرَاءُ ގެދަރިން" މިނަމުގައެވެ. އެބައިމީހުންގެ ބައްޕަގެނަމަކީ الْحَارِثُ އެވެ.

2- بِلاَلُ بْنُ حَمَامَةَ: حَمَامَةُ އަކީ بِلاَلُ ގެމަންމައެވެ.އެކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕަގެ ނަމަކީ، رَبَاحُ އެވެ.

(ނޯޓް:މިބޭކަލަކީ، رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ގެ مَشْهُوْرُ مُؤَذِّنُ ނުވަތަ ބަންގިގޮވައިދެއްވާ ބޭކަލެއްގެގޮތުގައާއި، އެކަލޭގެފާނުގެ خَازِنُ ނުވަތަ ޓްރެޝަރަރެއްގެ ގޮތުގައިހުންނެވި بِلاَلُ ގެފާނެވެ. "މުތަރުޖިމު")

3- مُحَمَّدُ بْنُ الْحَنَفِيَّة: الْحَنَفِيَّة އަކީ مُحَمَّدُ ގެ މަންމައެވެ.އެކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕައަކީ، اللَّهُ ރުއްސުންލެއްވި عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِب އެވެ.

(ށ) ދުރު ނުވަތަ ކައިރި ދާދައަށް ނިސްބަތްވެފައިވާމީހުން:

މިސާލުތަކަށް:

1- يَعْلَى بْنُ مِنْيَة: مِنْيَةُ އަކީ يَعْلَى ގެ ބައްޕަގެމަންމައެވެ. (ބައްޕަފަރާތުގެމާމަ) يَعْلَى ގެ ބައްޕަގެނަމަކީ أُمَيَّةُ އެވެ.

2- بِشْرُ بْنُ الْخَصَاصِيَة: الْخَصَاصِيَةُ އަކީ بِشْرُ ގެ ދުނިމާމައެވެ. ބައްޕައަކީ مَعْبَدُ އެވެ.

(ނ) ކާފައަށް ނިސްބަތްވެފައިވާމީހުން:

މިސާލަކަށް:

1- أَبُوْ عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاح: އެކަލޭގެފާނުގެ ނަންފުޅަކީ عامِرُ އެވެ. ބައްޕައަކީ عَبْدُ اللهِ އެވެ. الْجَرَّاحُ އަކީ ބައްޕަފަރާތްފުޅުގެ ކާފައެވެ.

2- أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ: حَنْبَلُ އަކީ، الإِمَامُ أَحْمَدُ ގެ ބައްޕަފަރާތްފުޅުގެ ކާފަގެނަމެވެ. (އެކަލޭގެފާނުގެ ބައްޕާގެ ނަންފުޅަކީ مُحَمَّدُ އެވެ.)

(ރ) ކޮންމެވެސް ސަބަބަކާހުރެ ދުރުމީހަކަށް ނިސްބަތްވެފައިވާމީހުން:

މިސާލަކަށް:

الْمِقْدَادُ بْنُ عَمْرٍوالْكِنْدِيّ: މިކަލޭގެފާނު ތުއްތުކުދިއިރު الأَسْوَدُ بْنُ عَبْدِ يَغُوْث ގެ ބެލުމުގެދަށުގައި ހުންނެވުމުން، އަދި އޭނާ އެކަލޭގެފާނު ދަރިއެއްކަމުގައި ހެދުމުގެ ސަބަބުން، އޭނާއަށް ނިސްބަތްކޮށް، الْمِقْدَادُ بْنُ الأَسْوَد އޭ ކިޔުނީއެވެ.

4- މިފަންނުން ލިޔުއްވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

މިފަންނުން ވަކިން خاصّ ފޮތެއް ލިޔުއްވިފައިވާކަމެއް އަޅުގަނޑަކަށް އެނގިއެއްނުވެއެވެ. ނަމަވެސް ރާވީންގެ تَرَاجِمُ ނުވަތަ އެބައިމީހުންގެ ވަނަވަރު ގެ މައްޗަށް ލިޔުއްވާ ބޮޑެތި ފޮތްފޮތުގައި، މިކަން ވަރަށް ފުރިހަމައަށް ހޯދިފައިވެއެވެ.

* * * * *

- 15 -

مَعْرِفَةُ النِّسَبِ الَّتِي عَلَى خِلاَفِ ظَاهِرِهَا

ބޭރުފުށުގެމާނައާ ޚިލާފު نِسْبَة ޖެހިފައިވާ ރާވީން ދެނެގަތުން

1- ފެށުމުގެބަސް:

ރާވީންގެތެރެއިން ބައެއްބޭކަލުން ކޮންމެވެސްތަނަކަށް، ނުވަތަ ހަނގުރާމަ އަކަށް، ނުވަތަ قَبِيْلَة އަކަށް ނުވަތަ މަސައްކަތަކަށް ނިސްބަތްވެފައިވެއެވެ.

ނަމަވެސް އެފަދަ ނިސްބަތްތައް ކުރެވިފައިވަނީ، އޭގެ حَقِيْقِي މާނައިގައެއް ނޫނެވެ. حَقِيْقَةُ ގައި އެފަދަ ނިސްބަތެއް ކުރެވިފައިވަނީ، އެތަނަކަށް އެއިންބޭކަލަކު ދަތުރުކުރުން، ނުވަތަ އެނިސްބަތްވާ حَقِيْقِي މީހާ ގުޅިގެން އުޅުއްވުންފަދަ ކަމަކާހުރެއެވެ.

2- މި بَحْث ގެބޭނުން:

ރާވީންނަން ޖެހިފައިވާ ނިސްބަތްތަކުގެ މައްޗަށް تَحْقِيْقُ ކޮށް ބެލުމުގެ ބޭނުމަކީ، އޭގެތެރެއިން ބައެއްމީހުންނަން ޖެހިފައިވާ ނިސްބަތަކީ، حَقِيْقِي މާނާގައިވާ ކަމެއްނޫންކަން ހާމަކުރުމެވެ. އަދި އެނިސްބަތަކީ އެމީހަކަށް ދަޢުވާ ކަމަށް ހުރިކަމާއި، އެސަބަބަކީ ކޮބައިކަންފަސް މިކަމުންއެނގޭއެވެ.

3- މިސާލު:

(ހ) أَبُوْ مَسْعُوْدٍ الْبَدْرِيّ: اللّهُ ރުހިވެވޮޑިގެންވާ أَبُوْ مَسْعُوْدٍ الْبَدْرِيّ (عُقْبَةُ ابْنُ عَمْرٍوالأَنْصَارِيُّ الْخَزْرَجِيّ) އަކީ الْبَدْرِيُّ ކިޔުނީ، އެކަލޭގެފާނު بَدْرُ ހަނގުރާމާގައި ބައިވެރިވެވޮޑިގެންވާ ސަބަބަކުން ނޫނެވެ. އެކަމަކު بَدْرُ ހަނގުރާމަހިނގި މައިދާނުގައި

އެކަލޭގެފާނު ފޭބެންނެވުމުންނެވެ. އެމާނަގައި އެކަލޭގެފާނު ދަރަންވެރިވެވަޑައިގަތުމުން ކިޔުނު ނަމެއްކަމުގައިވެސްބުނެވެއެވެ.

(ނ) يَزِيْدُ الْفَقِيْر: މިނާއަށް الْفَقِيْرُ އެވެ ކިޔުނީ، އޭނާގެ އަތްދަތިވެރިކަމާ ހުރެއެއްނޫނެވެ. ނަމަވެސް އޭނާގެ މައިބަދައަށްލިބުނު ގެއްލުމުން މިނަންލިބުނީއެވެ. عَرَب ބަހުން فَقَارُ الظَّهْر އޭ ކިޔެނީ މައިކަށިގެ ބަދަރަމަކަށެވެ.

(ނ) خَالِدُ الْحَذَّاء: (خَالِدُ بْنُ مَهْرَان) މިނާއަށް الْحَذَّاء އޭ ކިޔުނީ، ފައިވާން ހައްދަވާމީހުންނެވެ. އެކަމަކު އޭނާ ފައިވާންހެދުމުގެ މަސައްކަތްކުރާބައެއްގެ ރައްޓެހި ކަމުގައި، އެބައިމީހުންގެ ގާތުގައި މަޖުލިސްވައްވައި އުޅުއްވިމީއެވެ.

4– މިރޮނގުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

السَّمْعَانِيّ ގެ الأَنْسَابُ

މިފޮތްވަނީ ابْنُ الأَثِيْر ،مُلَخَّص ކުރައްވައި، ކުރުކުރައްވާފައެވެ. އެފޮތަށް ابْنُ الأَثِيْر ދެއްވާފައިވާނަމަކީ، اللُّبَابُ فِي تَهْذِيبِ الأَنْسَاب މިއެވެ.

الإِمَامُ السُّيُوْطِيّ ވަނީ، މިފޮތްއިތުރަށް مُلَخَّص ކުރައްވާފައެވެ. އަދި އެފޮތުގެ ނަމަކަށް السُّيُوْطِيُّ ދެއްވާފައިވާ ނަމަކީ لُبُّ اللُّبَاب އެވެ.

* * * * *

- 16 -

مَعْرِفَةُ تَوَارِيْخِ الرُّوَاةِ

ރާވީންނާބެހޭ مُهِمُّ تَارِيْخُ ތައް ދެނެގަތުން

1– تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** تَوَارِيْخُ އަކީ، تَارِيْخُ މިބަހުގެجَمْع އެވެ. ގިނަގޮތެވެ. تَارِيْخُ އަކީ أَرَّخَ މި فِعْلُ ގެ مَصْدَرُ އެވެ. އަދި تَارِيْخُ މިބަހުގައިއެވަނީ، ލުއިކޮށްލުމުގެގޮތުން هَمْزَة އުނިކޮށްލާލިޔައެވެ. (هَمْزَة އާއެކުގައި އޮންނަމަ، އެބަސްލިޔާނީ، އަދި ކިޔާނީ تَأْرِيْخُ މިހެންނެވެ.)

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** ރާވީންނާބެހޭގޮތުން ކޮންމެހެން ދެނެގަންނަންޖެހޭ މުހިއްމު حَادِثَة ތައް، މިސާލަކަށް އުފަންވުން، އަވަހާރަވުން، އަދި އެނޫންވެސް މުހިއްމު ކަންތައްތައް ހިނގައިދިޔަ ވަގުތު އާހަގަކޮށް ސާބިތުކުރުމެވެ.

2– މި بَحْث ގައި تَوَارِيْخُ الرُّوَاةِ އޭ ބުނެވޭބަހުގެ މާނަ:

މިމާނަގައި تَوَارِيْخُ الرُّوَاةِ އޭ ބުނެވޭބަހުގެ މާނައަކީ، حَدِيْث ރިވާކުރައްވާ ރާވީން އުފަންވި تَارِيْخُ އާއި، އެބޭފުޅުން އެކިއެކި أُسْتَاذُ ން ގެއަރިހުން حَدِيْث އަޑުއެއްސެވި ދުވަސްވަރާއި، އެބޭފުޅުން ބައެއް ތަންތަނަށް ވަޑައިގެންނެވި تَارِيْخ އާއި، އަދި އެބޭފުޅުން ނިޔާވި تَارِيْخ އެވެ.

3– މިފަދަ تَارِيْخُ ތައް ދެނެގަތުމުގެ مُهِمُّ ކަމާއި އޭގެފައިދާ:

ކުޑަވެސް ޝައްކެއްނެތި މިއީވަރަށްވެސްބޮޑު އެއީ مُهِمُّ ކަންތަކެކެވެ. سُفْيَانُ الثَّوْرِيّ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "لَمَّا اسْتَعْمَلَ الرُّوَاةُ الْكَذِبَ اسْتَعْمَلْنَا لَهُمُ التَّارِيْخَ" މާނައީ:

”ރާވީން ދޮގުހަދަންފެށުމުން، ތިމަންމެން އެބައިމީހުންނާއިދިކޮޅަށް تَارِيْخُގެ ބޭނުންކުރިން ފެށީމެވެ.“

تَارِيْخُ ދެނެގަތުމުގެ ފައިދާތަކުގެތެރެއިން އެއްކަމަކީ، سَنَدُ ގެ اِتِّصَالُ ވުމާއި، اِنْقِطَاعُ ވުން ވަކިކުރަންއެނގުމެވެ.

ބައެއްމީހުންވަނީ،ވަކި خَاصَّ عِلْمُ ވެރިންގެ އަރިހުން އެބައިމީހުން حَدِيْث އަޑުއަހައި ރިވާކުރިކަމަށް دَعْوَى ކޮށްފައެވެ.ފަހެ އެބައިމީހުންނާއި، އެބުނާ خَاصَّ عِلْمُ ވެރިންނާބެހޭ تَارِيْخُ ތައް ދެނެގަތުމުން، ސާބިތުވެ އެނގުނުގޮތުގައި، އެ عِلْمُ ވެރިންނާ ބައްދަލުވެ حَدِيْث އަޑުއެހިކަމަށް އެބަޔަކު އެބުނާ تَارِيْخ އަކީ، އެ عِلْمُ ވެރިން އަވަހާރަ ވުމުގެ އެތައްއަހަރެއް ފަހުގެ تَارِيْخ އެކެވެ. މިގޮތުން އެބައިމީހުންގެ ދޮގުސާބިތުވެފައި ވެއެވެ.

4- ބައެއް مُهِمُّ تَارِيْخُ:

(ހ) رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އާއި، أَبُوْبَكْر ގެފާނާއި، عُمَرُ ގެފާނުގެ عُمْرُ ފުރަނީ 63 އަހަރުފުރުގެވެ.

(ށ) رَسُوْلُ اللهِ ﷺ ވަފާތުވެވަޑައިގަތީ، هِجْرَة އިން 11 ވަނައަހަރު رَبِيْعُ الأَوَّلُ މަހުގެ 12 ވީ ހޯމަދުވަހުގެ ضُحَى ވަގުތުގައެވެ.

(ނ) أَبُوْبَكْرٍ الصِّدِّيْقُ رضي الله عنه އަވަހާރަވީ، هِجْرَة އިން 13 ވަނަ އަހަރުގެ جُمَادَى الأُوْلَى މަހުގައެވެ.

(ރ) عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رضي الله عنه شَهِيْدُ ވީ هِجْرَة އިން 23 ވަނައަހަރު ގެ ذُوْالْحِجَّة މަހުގެ 29 ނުވަތަ 30 ވީ ހުކުރުދުވަހުއެވެ. (އެކަލޭގެފާނު ވަޅުލެވުނީ هِجْرَة އިން 24 ވަނަ އަހަރުގެ مُحَرَّمُ މަހުގެ 1 ވީ އާދިއްތަދުވަހު) އެވެ.

(ބ) عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رضي الله عنه ، شَهِيْدُ ވީ هِجْرَة އިން 35 ވަނައަހަރުގެ ذُوْالْحِجَّة މަހުގައެވެ.ޝަހީދުވިއިރު ގެފާނުގެعُمْرُ ފުރަނީ 82 އަހަރުފުރުގެވެ.90 އަހަރުފުރުގެ ކަމުގައިވެސް ބުނެވެއެވެ.

(ޅ) عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِب ﵁ ، شَهِيْدُ ވީ هِجْرَة އިން 40 ވަނަ އަހަރުގެ رَمَضَان މަހުއެވެ. އޭރުއެކަލޭގެފާނުގެ عُمْرُ ފުޅަކީ 63 އަހަރުފުޅެވެ.

(ކ) جَاهِلِي ޒަމާނުގައި إِسْلاَم ނުވެ 60 އަހަރު، އަދި إِسْلاَم ވެވަޑައިގަތުމަށްފަހު 60 އަހަރު ދުނިޔޭގައި އުޅުއްވައި، هِجْرَة އިން 54 ވަނަ އަހަރު الْمَدِيْنَةُ الْمُنَوَّرَة ގައި އަވަހާރަވީ 2 أَصْحَابُ ބޭކަލުން ވެއެވެ. އެއީ:

1- حَكِيْمُ بْنُ حِزَام ﵁ އާއި

2- حَسَّانُ بْنُ ثَابِت ﵁ އެވެ.

(އ) سُنَّةُ جَمَاعَةُ ގެ 4 إِمَامُ ން.

1- الإِمَامُ النُّعْمَانُ بْنُ ثَابِت (أَبُوْحَنِيْفَة) ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދެކެވަޑައިގަތީ هِجْرَة އިން 80 ވަނަ އަހަރުއެވެ.އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 150 ވަނަ އަހަރުއެވެ.

2- الإِمَامُ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދެކެވަޑައިގަތީ هِجْرَة އިން 93 ވަނަ އަހަރުއެވެ.އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 179 ވަނަ އަހަރުއެވެ.

3- الإِمَامُ مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيْسٍ الشَّافِعِيّ ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދެކަވަޑައިގަތީ هِجْرَة އިން 150 ވަނަ އަހަރުއެވެ.އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 204 ވަނަ އަހަރުއެވެ.

4- الإِمَامُ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَل ދުނިޔޭގެ އަލިކަންދެކެވަޑައިގަތީ هِجْرَة އިން 164ގައެވެ.އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 241 ވަނަ އަހަރުއެވެ.

(ވ) مَشْهُوْرُ حَدِيْث ފޮތްފޮތް ލިޔުއްވި إِمَامُ ން:

1- الإِمَامُ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيْلَ الْبُخَارِيّ އުފަންވީ هِجْرَةއިން 194 ގައެވެ. އަވަހާރަވީ هِجْرَةއިން 256 ގައެވެ.

2- الإِمَامُ مُسْلِمُ بْنُ الْحَجَّاجِ النَّيْسَابُوْرِيّ އުފަންވީ هِجْرَة އިން 204 ގައެވެ. އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 261 ގައެވެ.

3- الإِمَامُ أَبُوْدَاوُدَ السِّجِسْتَانِيّ އުފަންވީ هِجْرَةއިން 202 ގައެވެ. އަވަހާރަވީ هِجْرَةއިން 275 ގައެވެ.

4- الإِمَامُ أَبُوْ عِيْسَى التِّرْمِذِيّ އުފަންވީ هِجْرَةއިން 209 ގައެވެ. އަވަހާރަވީ هِجْرَةއިން 279 ގައެވެ.

5- الإِمَامُ أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ النَّسَائِيّ އުފަންވީ هِجْرَةއިން 214 ގައެވެ. އަވަހާރަވީ هِجْرَةއިން 303 ގައެވެ.

6- الإِمَامُ اِبْنُ مَاجَه الْقَزْوِيْنِيّ އުފަންވީ هِجْرَةއިން 207 ގައެވެ. އަވަހާރަވީ هِجْرَةއިން 275 ގައެވެ.

6- މިފަންނުގެން ލިޔުއްވާފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

1- اِبْنُ زَبْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ اللهِ الرِّبْعِيّ (އަވަހާރަވީ هِجْرَةއިން 379 ގައި) ގެ الْوَفَيَاتُ މިއީ هِجْرِي އަހަރުތަކުގެ ތަރުތީބުން ބަހާލުއްވާފައިވާ ފޮތެކެވެ.

2- ކުރިން މިފަންނުވެސް ފޮތްތަކެއްގައި ބިނާކުރައްވައި عِلْمُ ވެރިން ލިޔުއްވާފައިވާ އެހެނިހެން ފޮތްފޮތް. މިސާލަކަށް الْكِتَّانِيّ އާއި الأَكْفَانِيّ އާއި الْعِرَاقِيّ ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތްފޮތް.

* * * * *

- 17 -

مَعْرِفَةُ مَنِ اخْتُلِطَ مِنَ الثِّقَاتِ

އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީންގެތެރެއިން ބުއްދިހަލާކުވި ރާވީން ދެނެގަތުން

1- الاِخْتِلاَطُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) ބަހުގެ ގޮތުން: الاِخْتِلاَطُ ގެ މާނައަކީ އެއްމިއެއް ނޫނޫގޮތްވުމެވެ. "ބުއްދިހަލާކުވުމެވެ." އަރަބިން މީހަކު ބުއްދި ހަލާކުވެއްޖެނަމަ ބުނާނީ، اختَلَطَ فُلاَنٌ

“އެވެނިވީ ހަރަކާތް އެއްއެއްޗިއްސާ ނުނގަ ގޮތަށް ވެއްޖެއެވެ. އެބަހީ: ބުއްދި ގެއްލިއްޖެއެވެ.” މިހެން ނެއެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي މާނައަކީ: ބުއްދި ގެއްލުމެވެ. ނުވަތަ عُمْرُ ން ދުވަސްވުމުގެ ސަބަބުން، ނުވަތަ ލޯ އަނދިރިވުމުގެ ސަބަބުން، މިފަދަ ސަބަބުތަކުން، ތަކުލީފުތަކުގެ ސަބަބުން ވެދާ ހާލަތެވެ. ނުވަތަ އެމީހެއްގެ ފޮތްތައް އަނދައިގެން ދިޔުމުން ކަމެއް ކަމުގެ ދެނެގަތުން ގެއްލުމެވެ.

2- ބުއްދި ގެއްލިފައިވާ މީހުންގެ ބާވަތްތައް:

(ހ) عُمُرُން ދުވަސްވުމުގެ ސަބަބުން ބުއްދި ގެއްލިފައިވާ މީހުން.

މިސާލަކީ عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ الْكُوفِيّ އެވެ.

(ށ) ލޯ އަނދިރިވުމުގެ ސަބަބުން ބުއްދި ގެއްލިފައިވާ މީހުން.

މިސާލަކަށް الإِمَامُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ بْنُ هَمَّام، އެކަލޭގެފާނުގެ ލޮލުގެ އަނދިރި ވުމަށްފަހު (އެކަލޭގެފާނުން حَدِيْث ރިވާކުރެއްވުމުގައިވެސް) އެހެންމީހުން ކިޔައިދިނެވެ. ދެން އެޙަދީޘްތައް ބައެއް ތިބި ރަނގަޅު ނޫން ހަދީޘްތައް އެކަލޭގެފާނު ރިވާކުރައްވައިފިއެވެ.

(ނ) ފޮތްތައް އަނދައިގެން ދިޔުމުގެ ސަބަބުން ބުއްދި ގެއްލިފައިވާ މީހުން:

މިސާލަކަށް ފޮތްތައް އަނދައިގެން ދިޔުމުގެ ސަބަބުން ބުއްދި ގެއްލުމުން اخْتِلاَطُ ވި ރާވީއެއްގެ މިސާލަކީ عَبْدُ اللهِ بْنُ لَهِيْعَةَ الْمِصْرِيّ މިހުންނައެވެ.

3- اخْتِلاَطُ ވެފައިވާ މީހުންގެ ރިވާޔަތުގެ حُكْم:

(ހ) އެމީހަކީ އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީއެއްނަމަ، އޭނާ اخْتِلاَطُ ވުމުގެ ކުރިން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث ތައް قَبُولُ ކުރެވޭނެއެވެ.

(ށ) އެމީހަކު اخْتِلاَطُ ވުމުގެ ކުރީގައި، ނުވަތަ އޭގެފަހުގައި ރިވާކޮށްފައިވާ ރިވާޔަތްތަކުގައި، ވަކިކުރެވެން ނެތްނަމަ ޝައްކުވާ ރިވާޔަތްތައް قَبُول އެއްނުކުރެވޭނެއެވެ.

4- މި مَوْضُوْع ދެނެގަތުމުގެ ބޭނުންތެރިކަމާއި ފައިދާ:

މިއީވެސް حَدِيْث عِلْمُ ގެ ފަންނުތަކުގެ ތެރެއިން ވަރަށް مُهِمُّ ފަންނެކެވެ. މި ފަންނު ދެނެގަތުމުގެ އެންމެބޮޑު ބޭނުމަކީ، އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީންގެ ތެރެއިން ރިވާވެފައިވާ

حَدِيْث ތައް ދެނެގަތުމާއި، އެބައިމީހުން ބުއްދިލޮސްވުމުގެ ކުރީގެ ރިވާޔަތްތައް قَبُوْلُ ކުރުމާއި، އޭގެފަހުގެ ރިވާޔަތްތައް قَبُوْلُ ނުކުރުމަށް މަގުފަހިވުމެވެ.

5– الشَّيْخَان އެދެބޭކަލުންގެ صَحِيْحُ ގައި اخْتِلاَطُ ވެފައިވާ އިތުބާރުކުރި ثِقَة ރާވީންގެ ކިބައިން حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވޭތޯ؟

الْبُخَارِيّ އާއި مُسْلِم އެދެބޭކަލުންގެ صَحِيْحُ ގައި، اخْتِلاَطُ ވެފައިވާ އިތުބާރުކުރި ثِقَة ރާވީންގެ ކިބައިން، حَدِيْث ރިވާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެފަދަމީހުންގެ ކިބައިން އެދެބޭކަލުންވެސް ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ، އެފަދަމީހުންގެކިބައިން ރިވާކުރައްވި حَدِيْث ތަކީ އެބައިމީހުން اخْتِلاَطُ ވުމުގެ ކުރިން ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެއްކަން ސާބިތުވާނަމައެވެ.

6 – މިރޮނގުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

މި مَوْضُوْع ގައި ވަކަށްދިނަ عِلْمُ ވެރިންވެސް ފޮތްފޮތް تَأْلِيْفُ ކުރައްވާފައެވެ. މިސާލަކަށް الْعَلاَئِيّ އާއި الْحَازِمِيّ ފަދަ ބޭކަލުން ފޮތްލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

މިފަދަފޮތްފޮތުގެ ތެރޭގައި الْحَافِظُ إِبْرَاهِيْمُ بْنُ مُحَمَّدٍ سِبْطُ الْعَجَمِيّ (އަވަހާރަވީ هِجْرَة އިން 841 ގައެވެ.)ލިޔުއްވާފައިވާ "الاِغْتِبَاطُ بِمَنْ رُمِيَ بِالاِخْتِلاَطِ" މިފޮތްވެސްއެވެ.

* * * * *

-18-

مَعْرِفَةُ طَبَقَاتِ الْعُلَمَاءِ

عِلْمُ ވެރިންނާއި ރާވީންގެ طَبَقَاتُ ބެހުން ދެނެގަތުން

1– الطَّبَقَةُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެ ގޮތުން:** الطَّبَقَة އަކީ ބުނެވެނީ، عِلْمِي ގޮތުންނާއި عُمْرُ ގެ ގޮތުން، އެއްފެންވަރެއްގެ މީސްތަކުންނަށެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **މާނައަކީ:** عُمْرُ ގެ ގޮތުންނާއި إِسْنَادُ ގެ ގޮތުން، ނުވަތަ ހަމައެކަނި إِسْنَادُ ގެ ގޮތުން އެއްފެންވަރެއްގެ މީސްތަކުންނެވެ.

إِسْنَادُ ގެ ގޮތުންއެއްފެންވަރެއްގެބައެކޭ ބުނެވެނީ، އެއް أُسْتَاذُ ންތަކެއްގެ ގާތުން عِلْمُ އުނގެނުމުގައި [illegible] އެއްގޮތްކަމަށެވެ.

(ނޯޓް: މިސާލަކަށް، މިވެނި ރާވިއަކީ އެވެނިމިވެނި أُسْتَاذُ ން ގެ ގާތުން عِلْمُ އުނގެނިފައިވާ މިހެންކަމުގައިވާއަށް، ހަމަ އެ أُسْتَاذُ ން ގެ ގާތުން އެހެންބަޔަކުވެސް عِلْمُ އުނގެނިފައިވާހިނދު، އެ أُسْتَاذُ ން ގެ ގާތުން عِلْمُ އުނގެނުނު އެންމެންނަކީ، އުނގެނުމުގެ ގޮތުން އެއްފެންވަރެއްގެ ނުވަތަ އެއް طَبَقَة އެއްގެ ބަހަނުކަމުގައި ބެލެވެން އެވެ. ނަމަވެސް އެ ދަރިވަރުންގެތެރެއިން މީހަކު، ނުވަތަ ބަޔަކު، އެ أُسْتَاذُ ނަށްވުރެ ފަހުން އެހެން ބަޔަކާއެއްގޮތަށް عِلْمُ އުނގެނިފައިވާނަމަ، އެފަދަ ދަރިވަރުންނަށް إِسْنَادُ ގެ ގޮތުން އެއްފެންވަރެއްގެ ބައެކޭ ނުބުނެވޭނެއެވެ. "މުޤައްދިމާ")

2– عِلْمُ ވެރިންގެ طَبَقَة ބެހުން އުނގެނުމުގެ ފައިދާ:

(ހ) އެއްކަހަލަ ނަންތަކެއް، ނުވަތަ އެއްކަހަލަ كُنْيَة ތަކެއް ހުރި ބަޔަކުގެ ތެރޭގައި، އެކުންއެކަކު ވަކިކޮށް ދެނެގަތުމުގެ ސަބަބުން، އެބައިމީހުން ތަފާތުކޮށް ދެނެގަނެވޭ މިންވަރު

ނަންތަކާއި كُنْيَة ތައް އެއްގޮތްވެފައެވެ. އެހިނދު އޭގެ އެކަކުއީ އަނެކަކުކަމުގައި ހީކުރެވި، އެކަކުއަނެކަކާ އޮޅޭގޮތްމެދުވެރިވެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެއީ ކޮންކޮން ގިންތި އެއްގެ عِلْمُ ވެރިންނަށް އެނގިކަށަވަރުވެފައިވާނަމަ، އެގޮތަށް އޮޅުމުގެ ގެއްލުމުން ސަލާމަތްވެވޭނެއެވެ.

(ނ) حَدِيْث ރިވާކުރުމުގައި ރާވީން، عَنْ ، عَنْ އާ ބޭނުންކުރައްވާ ބޭނުމުގެ حَقِيْقَةُ އެނގުން.

3– ބައެއްحالَة ތަކުގައި އެއް طَبَقَة ގައި ހިމެނޭމީހަކު އެހެން حالَة އެއްގެ ސަބަބުން ދެ طَبَقَة ގައިވެސް ހިމެނިދާނެއެވެ.

މިސާލަކަށް، އެބޭފުޅުން ދުނިޔޭގައި މިއްބަވަނިކޮށް ސުވަރުގެވަންނަވާނެކަމުގެ އުފާވެރި خَبَرُ ދެއްވުނު 10 ބޭފުޅުންގެ طَبَقَة އަކީ،أَصْحَابُ ބޭފުޅުންގެ طَبَقَة ގެ ތެރެއިންވާ ވަރަށް خاصّ طَبَقَة އެކެވެ. އެހެންކަމާއެކުވެސް، އެ 10 ބޭފުޅުންނާއި އެހެނިހެން أَصْحَابُ ބޭފުޅުންނާއި، އެބޭފުޅުންގެތެރޭގައި ހިމެނިވަޑައިގަންނަވާ اللَّهُ ރުއްސުންލެއްވި أَنَسُ بْنُ مَالِك އާއި އެނޫންވެސް عُمْرُ ކުޑަ ދެން أَصْحَابُ ބޭފުޅުން ވެސް أَصْحَابُ ބޭފުޅުންގެ طَبَقَة ގައި شَامِلُ ވެދައްވައެވެ. މިحيثية ން ބަލާއިރު އެންމެހައި أَصْحَابُ ބޭފުޅުންނަކީ އެއް طَبَقَة އެކެވެ.

އަދި ހަމައެހެންމެ އެބޭފުޅުންގެތެރެއިން إِسْلَامُ ވެވަޑައިގަތުމުގައި އިސް ނެންގެވިބޭފުޅުންގެ طَبَقَة އަކީވެސް خاصّ طَبَقَة އެކެވެ. މިގޮތުން أَصْحَابُ ބޭފުޅުންގެطَبَقَةތައް ދަރަޖަކުރެވިގެންވެއެވެ.أَصْحَاب ބޭފުޅުން ދެނެގަތުމުގެމައްޗަށް ވަކި ދަރަޖައިން، މިފަދަ ބާރުއަޅުއްވާފައެވެ.

އެންމެހައި أَصْحَابُ ބޭފުޅުންނަކީ، އެއް طَبَقَة އެއްކަމުގައި ބެލެވުނުނަމަވެސް، ސުވަރުގެވަންނަވާނެކަމުގެ އުފާވެރި خَبَرُ ލިބިވަޑައިގެންނެވި 10 ބޭފުޅުން ގެ طَبَقَة ގައި، ނުވަތަ އެގިންތީގެބޭފުޅުންގައި އެ 10 ބޭފުޅުންނާއި، أَنَسُ ގެންނެވިވެސް، އަދި އެހެނިހެން أَصْحَابُ ބޭފުޅުންނާވެސް ހިމެނިވޭއިރު ނުގެންނަވާނެކަމުގައެވެ.

4– طَبَقَاتُ ތަކާބެހޭ نَظَرُ ހިންގާ މީހަކަށް ބޭނުންވާނީ ކޮންކަމަކަށް؟

عِلْمُ ވެރިންގެ طَبَقَاتُ ތަކަށް ނުވަތަ ގިންތިތަކާބެހޭ نَظَرُ ހިންގައި مُطَالَعَة ކުރާމީހަކީ، ރާވީންގެ އުފަން تَارِيخُ ތަކާއި، އެބައިމީހުން ނިޔަމުވީ تَارِيخُ ތައް، އަދި ރާވީންގެ أُسْتَاذُ ންނާއި، އެބައިމީހުންގެ ގޮތުންރިވާކުރި ދަރިވަރުންނާބެހޭ مَعْلُومَاتُ ފުރިހަމައަށް ލިބިހުރި މީހަކުކަމުގައިވުން، ކޮންމެހެން ބޭނުމެވެ.

5– މިފުނޫނުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

(ހ) الإِمَامُ اِبْنُ سَعْد ގެ الطَّبَقَاتُ الْكُبْرَى.

(ށ) الإِمَامُ أَبُوْ عَمْرٍو الدَّانِيّ ގެ طَبَقَاتُ الْقُرَّاءِ.

(ނ) الإِمَامُ عَبْدُ الْوَهَّابِ السُّبْكِيّ ގެ طَبَقَاتُ الشَّافِعِيَّةِ الْكُبْرَى.

(ރ) الإِمَامُ الذَّهَبِيّ ގެ تَذْكِرَةُ الْحُفَّاظِ.

* * * * *

- 19 -

مَعْرِفَةُ الْمَوَالِي مِنَ الرُّوَاةِ وَالْعُلَمَاءِ

عِلْمُ ވެރިންނާއި ރާވީންގެތެރެއިން އެކި قَبِيلَة ތަކަށް ނިސްބަތްވީ ބޭކަލުންނާއި، އަނެކުންގެ ރައްކާތެރި ކަމުގައިވީ ބޭކަލުންނާއި،މިނިވަން ކުރުމުގެސަބަބުން އެބަޔަކާގުޅިފައިވާ ބޭކަލުން ދެނެގަތުން

1– الْمَوَالِي ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الْمَوَالِي އަކީ الْمَوْلَى މިބަހުގެ جَمْع އެވެ. ގިނަގޮތެވެ. الْمَوْلَى އަކީ އެބަހުގައި އިދިކޮޅުގެމާނަ އެކުލެވޭބަހެކެވެ. މިގޮތުން ސާހިބުމީހާއަށާއި އަޅުމީހާއަށް، މިނިވަންކުރިމީހާއަށާއި، މިނިވަންކުރެވުނުމީހާއަށް މިނަން ކިޔެއެވެ.

(ށ) اصْطِلاَحِي **ގޮތުން:** الْمَوْلَى އެވެކިޔެނީ، އެހެންބައެއްގެ حِمَايَة އާއި ރައްކާތެރި ކަމުގެދަރަންވަތް އެބަޔަކަށް ނިސްބަތްވާމީހާއި، އަޅެއްގެގޮތުގައިވުމުން މިނިވަން ކުރެވިފައިވާ މީހާއި، މީހެއްގެ އަތްމައްޗަށް إِسْلاَم ވެފައިވާ މީހާއަށެވެ.

2– الْمَوَالِي ގެ ބާވަތްތައް:

(ހ) مَوْلَى الْحِلْفِ: އެހެންބައެއްގެ ރައްކާތެރިކަމުގެދަށުން އެބަޔަކަށް ނިސްބަތްވުން.

މިސާލަކަށް ، الإِمَامُ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ الأَصْبَحِيُّ التَّيْمِيّ.

الإِمَامُ مَالِكُ ގެފާނަކީ أَصْلُ ގައި الأَصْبَحِيّ قَبِيلَة އަށް ނިސްބަތްވާ ބޭކަލެކެވެ. އަދި حِلْفُ ގެ ސަބަބުން، އެބަހީ: ރައްކާތެރިކަމުގެދަށުގައިވުމުގެ ސަބަބުން، އެކަލޭގެފާނަކީ

تَيْمِيُّ އެވެ. ސަބަބަކީ އެކަލޭގެފާނުގެ قَبِيلَة ކަމުގައިވާ أَصْبَحُ قَبِيلَة ވަނީ، قُرَيْشُ ގެ قَبِيلَة އެއްކަމުގައިވާ تَيْمُ قَبِيلَة ގެ [illegible] ލިބިގެންވެއެވެ. އެހެންވެ [illegible]، تَيْمُ قَبِيلَة އަށް ނިސްބަތްވެފައިވަނީއެވެ.

(ށ) مَوْلَى الْعَتَاقَةِ: މިނިވަންކޮށްދިން ފަރާތަށް ނިސްބަތްވުން.

މިނިވަންކޮށްދިން ފަރާތަށް ނިސްބަތްވެފައިވާ މީހުންގެ މިސާލަކީ تَابِعِيّ ބޭކަލުން ތެރޭ مَشْهُوْرُ ބޭކަލަކު ކަމުގައިވާ أَبُوالْبُحْتَرِيُّ الطَّائِيّ އެވެ. މިކަލޭގެފާނުގެ أَصْلُ ނަމަކީ سَعِيْدُ بْنُ فَيْرُوْزُ އެވެ. ފުރަތަމަ މިކަލޭގެފާނު ހުންނެވީ އަޅެއްގެ ގޮތުގައެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ސާހިބުމީހާއަކީ طَيِء قَبِيلَة ގެ މީހެކެވެ. އޭނާ أَبُوالْبُحْتَرِيُّ މިނިވަންކޮށްދިނުމުން ސާހިބުމީހާގެ قَبِيلَة އަށް ނިސްބަތްވެ، الطَّائِيُّ އޭ ކިޔުނީއެވެ.

(ނ) مَوْلَى الإِسْلَامِ: إِسْلَامُ ކޮށްދިން ފަރާތަށް ނިސްބަތްވުން.

މިސާލަކަށް الإِمَامُ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيْلُ الْبُخَارِيُّ الْجُعْفِيّ އަކީ މިފަދަ މިސާލެކެވެ. الْبُخَارِيّ ގެ ކާފަ الْمُغِيْرَة އަކީ ކުރިން މަޖޫސީއެކެވެ. އޭނާ إِسْلَام ވެވަޑައިގަތީ، الْيَمَانُ بْنُ أَخْنَسِ الْجُعْفِيّ ގެ އަތްމަތީގައެވެ. މިގޮތުން އެފަރާތަށް ނިސްބަތްވެ الْجُعْفِيُّ އޭ ކިޔުނީއެވެ.

3– މި مَوْضُوْع ދަސްކުރުމުގެ ފައިދާތައް:

ތާރީޚު އޮޅުންތަކުން ސަލާމަތްވުން، މިގޮތުން عِلْمُ ލިބުން އެކި قَبِيلَة ތަކާއި، ދަރިކޮޅުތަކަށް نِسْبَة ވާ نِسْبَة ވުމުގައި، އަދި ކޮންކޮން ގޮތްގޮތުންވާ نِسْبَة ވެއްޖެކަން އެނގެން.

ވަކި قَبِيلَة އަކަށް نِسْبَة ވާ ބަޔަކު މީހުންގެ ތެރެއިން، ނަސަބުގެ ގޮތުން އެ قَبِيلَة އަށް نِسْبَة ވާ މީހުންނާއި، وَلَاء ގެ ގޮތުން، އެބަހީ: އެ قَبِيلَة ގެ [illegible] ތެރޭގައިވުމުން، ނުވަތަ މިނިވަންކޮށްދިނުމުގެ ސަބަބުން، ނުވަތަ إِسْلَام ކޮށްދިނުމުގެ ސަބަބުން އެބައިމީހުންނަށް نِسْبَة ވާމީހުން ވަކިކޮށް އެނގެން.

4– މިފަންނުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

أَبُوْعُمَرُ الْكِنْدِيّ ، ނަމަކަށްކިޔުން ބޭކަލަކުވަނީ ހަމައެކަނި مِصْر އަށް نِسْبَة ވެފައިވާ މީހުންގެ މައްޗަށް ފޯކަސްކުރައްވާފައެވެ.

*　　*　　*　　*　　*

- 20 -

مَعْرِفَةُ الثِّقَاتِ وَالضُّعَفَاءِ مِنَ الرُّوَاةِ

ރާވީންގެތެރެއިން ثِقَة އިތުބާރުހުރި މީހުންނާއި ضَعِيْفُ މީހުން ދެނެގަތުން

1 – الثِّقَةُ އާއި الضَّعِيْفُ ގެ تَعَارُفُ:

(ހ) **ބަހުގެގޮތުން:** الثِّقَةُ ގެ މާނައަކީ، الْمُؤْتَمَنُ އެވެ. އެބަހީ:އެމީހެއްގެ ފަރާތުން އަމާންކަން ލިބިގެންވާމީހާއެވެ.އެހެންގޮތަކަށްބުނާނަމަ، ދޮގުހެދުމާއި، މަކަރު حِيْلَة ހެދުންފަދަ ކަންތައްތަކުން ރައްކާތެރިވެގެންވާ އިތުބާރުހުރި، މީހާއެވެ.

الضَّعِيْفُ އަކީ الْقَوِيُّ ގެ އިދިކޮޅެވެ. ބަލިކަށިމީހާއެވެ. الضَّعِيْفُ އަކީ حِسِّي އަދި މާނަވީ ކަމެއްކަމުގައިވެއެވެ.

(ނ) **اصْطِلاَحِي މާނަ:** الثِّقَة އަކީ، عَدْلُ ވެރި،ضَبْطُ ގެގޮތުންފުރިހަމަ މީހާއެވެ.

الضَّعِيْفُ އަކީ، އެމީހެއްގެ عَدْلُ ވެރިކަމާއި، ضَبْطُ ފުރިހަމަނޫންކަމުގެ މައްޗަށް طَعْنُ ކުރެވޭ ކޮންމެމީހެއްގެ މައްޗަށް عامُّ ގޮތެއްގައި ބުނެވޭބަހެކެވެ.

2- ރިޖާލުންގެ ثِقَة ރާވީންނާއި، ضَعِيفُ ރާވީން އެނގުމުގެ مُهِمُّ ކަމާއި އެކަމުގެ ފައިދާ:

މިއީ عُلُوْمُ الْحَدِيْث ގެ ބައިތަކުގެތެރެއިންވެސް މަތިވެރި عِلْم އެކެވެ. އެހެނީ صَحَّ حَدِيْث އާއި ضَعِيفُ حَدِيْث ވަކިކުރަން އެނގޭނީ، މި عِلْمُ އެނގުމުންނެވެ.

3 – މިފަންނުން ލިޔެވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތާއި ބާވަތްތައް:

(ހ) ހަމައެކަނި ރިޖާލުންގެ، ثِقَة ރާވީންގެމައްޗަށް އެކަށައަޅާލިޔެވިފައިވާ ފޮތްފޮތް:

الإِمَامُ اِبْنُ حِبّان ގެ الثِّقَاتُ.

الإِمَامُ الْعِجْلِيّ ގެ الثَّقَاتُ.

(ނ) ހަމައެކަނި ضَعِيْفُ ރާވީންގެމައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާފޮތްފޮތް:

މިފަދަ ފޮތްފޮތް ވަރަށްގިނައެވެ. އެގޮތުގައި الإِمَامُ الْبُخَارِيّ އާއި، النَّسَائِيّ އާއި، الْعُقَيْلِيّ އާއި، الدَّارَقُطْنِيّ އާއި މިފަދަފަދަ إِمَامُވަރި ބޭކަލުން ހަމައެކަނި ضَعِيْفُ ރާވީންގެމައްޗަށް ފޮތްތައް ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. އެއިން ކޮންމެބޭކަލަކުގެ الضُّعَفَاءُ މިނަމުގައި ފޮތެއްލިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

ހަމައެކަނި ضَعِيْفُ ރާވީންގެމައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާމުހިއްމު ބައެއްފޮތްފޮތް މިދަންނަވަނީއެވެ.

اِبْنُ عَدِيّ ގެ الْكَامِلُ فِي الضُّعَفَاءِ.

الذَّهَبِيّ ގެ الْمُغْنِيُّ فِي الضُّعَفَاءِ.

(ށ) ރިޖާލުންގެ ثِقَة ރާވީންނާއި، ރިޖާލުންގެ ضَعِيْفُ ރާވީންނާއި ދެބައި މީހުންގެމައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާފޮތްފޮތް:

މިއީވެސް ވަރަށްގިނަ ފޮތްލިޔެވިފައިވާބާވަތެކެވެ. މިސާލަކަށް: الإِمَامُ الْبُخَارِيّ ގެ التَّارِيْخُ الْكَبِيْر އާއި الإِمَامُ اِبْنُ أَبِي حَاتِم ގެ الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْل ފަދަ، عَامُّ ގޮތުން ރާވީންގެ މައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާފޮތްތަކެވެ.

އަދި ބައެއް خاصَّ حَدِيْث ފޮތްފޮތުގެ ރާވީންގެމައްޗަށް ލިޔުއްވިފައިވާ ފޮތްފޮތް ވެސްވެއެވެ.މިސާލަކަށް: الإِمَامُ عَبْدُ الْغَنِيِّ الْمَقْدِسِيّ ގެ الْكَامِلُ فِي أَسْمَاءِ الرِّجَالِ އާއި އެފޮތް ތަރުތީބު ކުރައްވައި تَهْذِيْبُ ކުރައްވައިގެން ފަހުގެ عِلْمُ ވެރިޔަކު الْمِزِّيّ އާއި، الذَّهَبِيّ އާއި اِبْنُ حَجَر އާއި الْخَزْرَجِيّ ފަދަބޭކަލުން ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތްފޮތް ހިމެނެއެވެ.

* * * * *

- 21 -

مَعْرِفَةُ أَوْطَانِ الرُّوَاةِ وَبُلْدَانِهِمْ

ރާވީންގެ ވަޠަނާއި، އެބައިމީހުންގެ ރަށް ދެނެގަތުން

1- މި بَحْث ގެ مَقْصَدُ:

الأَوْطَان އަކީ وَطَنٌ ގެ جَمْع އެވެ.އެއީ قَوْمُ ، ނުވަތަ އެބަޔެއްގެމީހާ އުފަންވެ، ދިރިއުޅެން ހުންނަތަނަކަށެވެ.

الْبُلْدَان އަކީ بَلَدٌ ގެ جَمْع އެވެ. الْبَلَدُ އޭ ކިޔަނީ، އެބަޔަކު ދިރިއުޅެންވެ، ދިރިއުޅެންފެށި ބޮޑެތި ރަށްރަށް ނުވަތަ އަވަށްތަކެވެ.

މި بَحْث ގެބޭނުމަކީ، ރާވީން އެބައިމީހުންގައި އުފަންވެ، އެބައިމީހުންގައި އެބޭކަލުން ދިރިއުޅުއްވުން ކަނޑައަޅާފައިވާ ތަންތަން ދެނެގަތުމެވެ. ނުވަތަ އެހެން ރަށްރަށް އެބޭކަލުން ފައިބާނަމަ ވަޠަންތިރިވެފައިވި ރަށްރަށް އެނގުމެވެ.

2- މިކަންދަންނަމުގެފައިދާ:

މިކަންދަންނަމުގެ ފައިދާތަކުގެތެރެއިން އެއްކަމަކީ، ދެމީހުންގެނަން ދެ ރާވީއެއް އެއްގޮތަށް، އެއްނަމެއް ކިޔާދިނަމަ ވަކިކޮށްދިނުމެވެ، އެހެންނަމަވެސް ދިރިއުޅުއްވި

ބޭކަލުންނަކީ، ކޮބައިކަން އޮޅުމެއްނެތި ކަނޑައެޅިގެން އެނގުނުގޮތެވެ. އެއީ حَدِيْث ޖޮމްމައް ވިދުއްވި حَافِظ ށް އިބްނުހަޖަރުގެ تَصْنِيْفُ ތަކުގައި، އެކިއެކި مُعَامَلاَتُ ތަކުގައި އެބޭކަލުންގެނަން، ވަރަށްގިނައިން ގެންނަވާފައިވާތީ، ކަންތައް އެނގެން ފަސޭހަވާނެއެވެ.

3- عَرَبِي ށްށާއި عَجَمِيّ ށް ނިސްބަތްވާނީ ކޮންކޮން އެއްޗަކަށްތޯ؟

(ހ) އަސްލުގައި އުރުބުވެރި عَرَبِيّ ށް ނިސްބަތްވާ އުޅެނީ، އެބައިމީހުންގެ قَبِيْلَة ތަކަށެވެ. އެހެނީ އޭގެ ނަމުގައިވާ ނަން، ވަކިތަނަކަށް ނިސްބަތްވާ ބައިތަކެއް ހުރިކަމާއި ވަރަށް ގިނައިން ތިބި ބޭބޭފުޅުން ހިފާކަމަށް ނުވާތީއެވެ. ވަކިދޭހަ ބޭކަލުންނަށް ކަމުނަގާފައިވާ، ނަމޫނާ ވަކި ބާވަތްތައް ބަޔަކު ތިބެއްޖެ ނަމަވެސް، ވަކިބައިގެ ނަމާއި ކަމާއި ހަމައެއް ނުވާ ނުވާތީ، ވަކިހިސާބަކުން، އެބައި މީހުން ނިސްބަތް ވާނެވެ، އެބައިމީހުންގެ قَبِيْلَة ތަކަށް ނިސްބަތްވުން حَقُّ ކަމަށްވާނެއެވެ.

އެހެންނަމަވެސް إِسْلاَم دِيْن އަރުވުމުން، عَرَبِي ށް تَهْذِيْبُ ވެ، ރަނގަޅުވި ދިރިއުޅުމުގެ އުސްމިންތަކާއި، ރަށްރަށާއި، ތަނަތަނަށާއި، އެބައިމީހުންނާއެކު ނިސްބަތްވާން ފެށިއެވެ.

(ށ) عَجَمِي ނުވަތަ، އަސްލުގައި ވެރިކަމާއި، އެބައިމީހުންގެ ރަށްރަށާއި، ތަނަތަން ނިސްބަތްވާގޮތަށެވެ.

4- އެއްބައެއްގެ ރަށްތަކާއި ތަނަތަނުގެ ބާރުވެ، އެރަށުން ނިސްބަތްވާނީ ކިހިނެއް؟

މީހެއްގެ ނިސްބަތް ރަށްރަށާއި ކަރަތްތަށް ބަދަލުވެއްޖެ، އެއްބަސް ފާހަގަ ނިސްބަތް ކުރެވޭނީ، އޭގެ ފަހުން ބަދަލުވި ރަށަކަށެވެ. އެހެންނަމަވެސް އޭގެ ބަދަލުގައި ރަށްރަށާ ކަމުނޫނެވެ. ދެ ވަނަ حَالَة އެއްގައި، ދެތަނަކަށް ނިސްބަތް ކުރެވިދާނެ ثُمَّ މިހާރަ ލިބެންހުންނަ، ބަލާބާކަކެވެ.

މިސާލަކަށް شَامُ ރަށަކީ حَلَبُ ގައި އުފަންވެ ދިރިއުޅުން ފެށިގެން الْمَدِيْنَةُ الْمُنَوَّرَة އަށް ބަދަލުވެ ދިރިއުޅުނީމާ، އެމީހާ ނިސްބަތް ކުރުމުގައި ބުނާނީ، "فُلاَنٌ الْحَلَبِيُّ ثُمَّ الْمَدَنِيُّ." މިހެންނެވެ. މާނައަކީ "އެމީހާ حَلَبُ ގެ މީހެކެވެ. އެހެނަމަވެސް، الْمَدِيْنَةُ الْمُنَوَّرَة ގެ މީހަކަށް ވެއްޖެއެވެ."

މިހަ عِلْمُ ލިބުނު عَمَلُ ކުރުމަށް ތައުފީޤު ދެއްވުން އެދެމެވެ.

(ށ) ދެރަށަށް ނިސްބަތްކުރުމަށް ނޭދޭނަމަ އެމީހަކު ނިސްބަތްކުރަންބޭނުން ރަށަކަށް ނިސްބަތްކުރާނީއެވެ. ނަމަވެސް މިއީ ވަރަށްމަދުކޮށެވެ.

5- ރަށެއްގެ އަވަށެއްގައި ދިރިއުޅޭމީހަކު ނިސްބަތްކުރާނީކިހިނެއް؟

(ހ) އޭނާ އެއަވަށަށް ނިސްބަތްވުންވެސް އެންމެރަނގަޅެވެ.

(ށ) ހަމައެހެންމެ އެއަވަށްހިމެނޭ ރަށަށްވެސް ނިސްބަތްކުރެވިދާނެއެވެ.

(ނ) އަދިހަމައެހެންމެ އެރަށްހިމެނޭ މުޅި سَرَحَدّ އަށްވެސް ނިސްބަތްވުން ހަމަ އެންމެރަނގަޅެވެ.

މިސާލަކަށް:

شَامُ ކަރައިގެ ރަށެއްކަމުގައިވާ حَلَبُ ގެ އަވަށެއްކަމުގައިވާ الْبَابُ ގެ أَهْلُ ވެރިޔަކު، ބަޔާން ވެދިޔަގޮތްގޮތަށް ނިސްބަތްވާނަމަ، އެއަވަށަށްވެސް، ނުވަތަ އެރަށަށްވެސް، ނުވަތަ އެރަށްހިމެނޭ މުޅި ސަރަހައްދަށްވެސް އޭނާއަށް ނިސްބަތް ވެވިދާނެއެވެ. ވީމާ "فُلَانٌ الْبَابِيُّ." ނުވަތަ "فُلَانٌ الْحَلَبِيُّ." ނުވަތަ "فُلَانٌ الشَّامِيُّ." މިހެންބުނެވިދާނެއެވެ. މާނައީ: ”އެވެނި މީހާ الْبَابُ ގެ ވަޒަންވެރިއެކެވެ.“ ނުވަތަ ”އެވެނި މީހާ حَلَبُ ގެ ވަޒަންވެރިއެކެވެ.“ ނުވަތަ ”އެވެނިމީހާ شَامُ ކަރައިގެ ވަޒަންވެރިއެކެވެ.“

6- ވަކިރަށެއްގައި މީހަކު ކިހާދުވަހަކުދިރިއުޅުމުން އެރަށަށްނިސްބަތް ވެވިދާނީތަ؟

الإِمَامُ عَبْدُ اللهِ بْنُ الْمُبَارَك ވިދާޅުވިގޮތުގައި، މީހަކު ވަކިރަށެއްގައި 4 އަހަރު ދުވަހު ދިރިއުޅެފިނަމަ އެމީހަކު އެރަށަކަށްނިސްބަތްވުން އެންމެރަނގަޅުވާނެއެވެ.

7- މި مَوْضُوْع ގައި ލިޔުއްވިފައިވާ مَشْهُوْرُ ފޮތްފޮތް:

(ހ) السَّمْعَانِيّ ގެ الأَنْسَابُ. މިފޮތަކީ ވަކިވަކި ރަށްރަށާއި، އަވަށް އަވަށަށް ނިސްބަތްވެފައިވާ، ރާވީންގެނަންތައް ބަޔާންކުރައްވާފައިވާފޮތެކެވެ. މީގެކުރިންވެސް މިފޮތުގެވާހަކަވެސް ބަޔާންކުރެވިފައެވެ.

(ށ) الإِمَامُ اِبْنُ سَعْد ގެ الطَّبَقَاتُ الْكُبْرَى. މިފޮތަކީ މިރޮނގުން ވަރަށް ބޭނުންތެރިފޮތެކެވެ.

މިހާހިސާބުން މިފޮތުގައި ލިޔުމަށް الله ތަނަވަސްކޮށްދެއްވި މިންވަރަށް ލިޔެނިމުނީއެވެ.

وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا وَنَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ.

* * * * *

شُكْرُ ގެ ބަސްކޮޅެއް

الله ﷾ ގެ ހެޔޮ رَحْمَة ފުޅާއެކު މިފޮތުގެ ތަރުޖަމާކޮށް ނިންމައިލެވިފައިވަނީ، މަސައްކަތްފެށިތާ 1 މަހާ 24 ދުވަހުގެތެރޭގައި، 28 ذُوالْحِجَّة 1423، (01 މާރޗް 2003) ވި ހޮނިހިރުދުވަހުގެ 13.30 ގައެވެ. ތަރުޖަމާކުރުމުގެ މަސައްކަތްފެށީ، 04 ذُوْالْقَعِدَة 1423،(07 ޖެނުއަރީ 2003) އަންގާރަދުވަހުއެވެ.

މިހާއަވަހަށް މިތަރުޖަމާ ނިންމައިލުމުގެ تَوْفِيْقُ ދެއްވި، ދިރިހުރިވަންތަ اللَّهُ ﷾ އަށް حَمْد އާއި شُكْرُ ކުރަމެވެ. އަދި އެކަލާނގެ ފޮނުއްވި ނަބިއްޔާއަށް صَلَوَات އާއި سَلَام ހިއަރުވަމެވެ. މި صَلَوَات އާއި سَلَامُ ގައި އެކަލޭގެފާނުގެ އިތުރު آلُ ންނާއި މިތުރު صَحَابِيّ ން شَامِلُ ކުރެއްވުންއެދި دُعَاء ކުރަމެވެ.

ތަރުޖަމާގެ މަސައްކަތް ކޮށްދެއްވި ނިމުނުކަމުގައިވިޔަސް، ދިގު ސަފަހު ތަކަކާއި، ފޮތް ޗާޕުކޮށް شَائِعُ ކުރުން އެކަށީގެންވާ ފަދަ ގޮތަކަށް ތަރުތީބުކޮށްގެން ހަމަޖެއްސުމެވެ. ކޮންމެކަމެއްވެސްވާނީ، اللّٰهُ އިރާދަކުރެއްވި ގޮތަކަށް އެންމެ ރަނގަޅު ތަރުތީބަކުން ހަމަޖެހިގެންނެވެ. މިގޮތުން، މިފޮތް ދިރާސާ ކުރާ ފަރާތްތަކަށް، މިފޮތުގެ ފުރިހަމަ ފައިދާ ހުރިހާ ފަރާތްތަކަށް ކުރާނެ ގޮތަކަށް ޝާއިޢު ކުރުމަށް، އެންމެ ފަހުން ބާއްވާފައިވާ ޕްރޮގްރާމް ތަކުން ވެސް އެ ފައިދާ ލިބުނު ފަރާތްތަކަށް ވެސް. ނަތީޖާ އަކަށްވާނީ، ތަރުޖަމާގެ ކުރުމުގައި އެހީތެރިވި ފަރާތްތަކާއި ހުރިހާ ބޭފުޅުންނަށް ޝުކުރު ދަންނަވަމެވެ. އަދި އެފަރާތުން ބޭނުންކުރާ ފަރާތްތަކާއި ތަރުޖަމާގެ ފުރިހަމަކަމަށް ކޮށްދެއްވި مُرَاجَعَة ކޮންމެއް ވާނަމަ فُرْصَة ތަކަށް ދެނެގަތުމެވެ. އެހެންކަމުން ތަރުޖަމާ شَائِعُ ކުރުން ވަރަށް ފުރިހަމަކަމާއި اللّٰهُ ގެ رَحْمَة އަކަށްވެ.

ކޮންމެއެއްސް މިފޮތް ދުނިޔޭގެ مَوْضُوع އެއްގޮތަކަށް ބަލައިލުމަށް ފުރިހަމަ ވުމެވެ. ތަރުޖަމާކުރުމުގައި ނުދެނެގަތް ކުށްތަކާއި ގެއްލުންތަކެއް މިތަރުޖަމާއިން ފެނިދާނެ އެއްޗެއް ކަމަށް ދެކެމެވެ. ކުށަކުން ސަލާމަތްވެވޭނީ ފަހަރެއްގައި ވެސް، ހަމައެކަނި اللّٰهُ ﷻ އަށް خاصَّ ވެގެންވާ ސިފައެކެވެ. އިންސާނުން ކުރާ ތަރުޖަމާ ތަކަށް ކުށްތަކެއް ހުރުން، އެކަމެއް ކަމެއް ނުކުރާ، عَيْبُ ތަކެއްކަމުގައި ވާނެއެވެ.

އެހެންނަމަވެސް މިޝާއިޢު ނުކުރެވޭ ފޮތެއްނަމަކީ، شُكْرُ حَقُّ ފަރާތްތަކަށް حَقُّ شُكْرُ ދަންނަވަމެވެ. މިގޮތުން، ތަރުޖަމާ ކުރުމުގައި އެހީތެރިވެދެއްވި ބޭފުޅުންނަށް މިދުވަހު مُرَاجَعَة ކޮށްދެއްވި ބޭފުޅާ، ހަމައެކަނި ތަރުޖަމާ ކޮށްދެއްވި ބޭފުޅާއި އަދި ސަޤާފަތުގެ مَقَامُ ގައި އެހީތެރިވެދެއްވި، فَضِيلَةُ الأُسْتَاذِ الشَّيْخ مُحَمَّدِ رَشِيْدِ إِبْرَاهِيْم އަށް ހިތުގެ عُمْقُ ން ވަރަށް إِخْلَاص ތެރިކަމާއެކު شُكْرُ ދަންނަވަމެވެ. މިމަސައްކަތަށް އެހީތެރިވި ވަރަށް ބޮޑު تَرْحِيْب އާއި ދެއްވި، އެފަރާތަށް ހިތްވަރު ދެއްވި، ހުރިހާ ބޭފުޅުންނަށް ހަމަޖެހިލެއްވުމަށް،

ތަފާތު عِلْمِي މަސައްކަތްތަކަށް އެމަނިކުފާނުދެއްވާ شَوْقُ ވެރިކަން ކަމުގައިނޫނީ އަޅުގަނޑު ނުދެކެމެވެ. މިކަމަށްޓަކައި އެމަނިކުފާނަށް ފަށްފުރުން شُكْرُ ދަންނަވަމެވެ.

ޚާއްޞަގައި ތިއްބެވި عِلْمُ ވެރިންކުރެ ދީނީ عِلْم އާއި ދިވެހިބަހުގެ ވަރަށް މަތީދަރަޖައިގެ أُسْتَاذ އެއްކަމުގައިވާ فَضِيْلَةُ الأُسْتَاذِ الشَّيْخِ مُوْسَى فَتْحِي قَاسِم (رَحِمَهُ اللَّهُ) މިފޮތްބައްލަވައި، މި ތަރުޖަމާއަށް ގެންނަން އެމަނިކުފާނަށް ފެނިވަޑައިގެންނެވި ބައެއް إِصْلاَحُ ތަކެއް ގެނެސްދެއްވުމުގައި، އަގުހުރި إِرْشَادُ ތަކެއްދެއްވިއެވެ. އެކަމަށްޓަކައި އެމަނިކުފާނަށް ނުހަނު إِخْلاَص ތެރިކަމާއެކު شُكْرُ ދަންނަވަމެވެ. މިފޮތް شَائِعُ ކުރުމުގެ އުފާ ލިބޭ މިދަނޑިވަޅުގައި، އަޅުގަނޑުމެންނާ ވަކިވެވަޑައިގެން، ދުވަހަކުނިމުމެއް، ފަނާވުމެއްނެތް [illegible] [illegible]، ޖަންނަތުލްފިރުދައުސް ހިތާމަކުރާކަމެކެވެ. އެމަނިކުފާނުގެ ކުށްފުއްސަވައި، ސުވަރުގޭގެ ދާއިމީ نعْمَة ދެއްވުން އެދި، اللَّهُ ﷾ ގެ حَضْرَةُ ގައި دُعَاء ދަންނަވަމެވެ.

މިތަރުޖަމާގެ عِبَارَة ތައްބައްލަވައި [illegible]، ވަރަށް خَاصَّ ބާރުލުން [illegible] ނުހަނުފުރިހަމަ އެހީތެރިކަން އަޅުގަނޑަށްދެއްވީ [illegible] ދެއްވިއެވެ. މިގޮތުން އެންމެ ފުރަތަމަ ފާހަގަކޮށްލަންބޭނުނީ، އަޅުގަނޑުގެ އެންމެ އެކުވެރި أَخ، فَضِيْلَةُ الأُسْتَاذِ الشَّيْخِ إِبْرَاهِيم زَكَرِيَّا مُوْسَى ގެނަންފުޅެވެ. މަދީނާގެ އިސްލާމީ ޔުނިވަރސިޓީގައި [illegible] [illegible] [illegible]، [illegible] ذَرِيْعَة އިން މިތަރުޖަމާ [illegible]، [illegible] [illegible] [illegible]، [illegible] ކިޔުމުގެ [illegible] 8 صَفْحَة ގެ [illegible] ހައްދަވައި ފޮނުއްވައިދެއްވިއެވެ. އަދި ބައެއް عِبَارَة ތަކަށް ވަރަށް މުހިންމު إِصْلاَحُ ތަކެއްވެސް ގެނެސްދެއްވިއެވެ. މިކަމަށްޓަކައި، ހިތުގެއެންމެ إِخْلاَص ކަމާއެކު الأَخُ الْكَرِيْم އަށް شُكْرُ ދަންނަވަމެވެ.

ހަމަމިފަދައިން އަޅުގަނޑުގެ ވަރަށްއެކުވެރި أَخ އަކުކަމުގައިވާ، الْجَامِعَةُ الإِسْلاَمِيَّة ގެ، "كُلِّيَّةُ الْحَدِيْث"ގެ މުދައްރިސް، ސ. ހިތަދޫ/މަރަދޫ، فَضِيْلَةُ الشَّيْخِ حُسَيْنُ فَهْمِي

مُوْسَى ވެސް އީދާރާގެ ذَرِيْعَة އިން މިތަރުޖަމާ ދުނިޔެއިގެން، ގެނެސްދެއްވުމާއި إِصْلاَحُ ކަމަށްޓަކައި ހަރުމަތުން شُكْرُ ދަންނަވަމެވެ.

އަޅުގަނޑުގެ ވަރަށްގާތް أَخ އުއްމަތުގައިވާ كُلِّيَّةُ الدِّرَاسَاتِ الإِسْلاَمِيَّة ގެ مُحَاضِرُ، فَضِيْلَةُ الأُسْتَاذِ الشَّيْخِ عُمَرَ مُحَمَّدِ مَسْعُوْدٍ الشَّرِيْفِ الْمَدَنِيّ ގެ ހަރަކާތްތެރިވުން މިމަސައްކަތުގައި އަޅުގަނޑަށްދެއްވި އެހީތެރިކަމާއި ލަފާތަކަށް، ޚާއްޞަކޮށްވެސް شُكْرُ ދަންނަވަމެވެ. الْمَمْلَكَةُ الْعَرَبِيَّةُ السَّعُوْدِيَّةُ އިން ތަޢުލީމުހޯދަން ފުރުޞަތާ مُدَرِّسُ އެއްކަލަކުގައި ދާން ތަޢުލީމަށްވަދެއިގަތުމަށް ހަމަޖެހިފައިވަނިކޮށް، އަޅުގަނޑަށް ޚާއްޞަތަކުރަލުގޮތުގެ ކުރިމަތިވެގެން، هِجْرَة އިން 1427 ވަނައަހަރުގެ حَجُّ މޫސުމުގައި، ތާނގެ އުފެއްދެން ތަދުގައިވާ الْمَدِيْنَةُ الْمُنَوَّرَة އިންނެވެ. އެދުވަހަށްފަހު އަޅުގަނޑު ފެންގުދުރުގައި ވަރަށްގާތް އެކުވެރިކަމާއި أُخُوَّة ބެހެއްޓެވިއްޔާ އުޚުވްވަތެވެ. އަޅުގަނޑު މިމަސައްކަތް ކުރަމުން ދާކަން އެނގެނީއަށް އެއިރުވެސް ދަނީވީ ސިފައްކުވެއިގައި އަޅުގަނޑަށް އެހީތެރިކަމާއި ދުއާކުރެއްވުން ބޮނޑުބިލުގެން ކޮށްދެއްވުން އަޅުގަނޑު މިމަސައްކަތުގައި ޚާއްޞަ شُكْرُ ދަންނަވަމެވެ.

މިފޮތުގެ ދިވެހިތަރުޖަމާއަށް ކަންތައްތަކުގައި އެހީތެރިކަން ދެއްވުމަށްޓަކައި އަޅުގަނޑުގެ އެކުވެރި، الأَخُ الْفَاضِلُ މަރުޙޫމް أَحْمَدُ رَشِيْدُ (رَحِمَهُ اللّٰهُ) އަށާއި، މިފޮތުގެ ދިވެހިތަރުޖަމާ އެންމެފުރަތަމަ އ.ލ. އ.ގ. އ.ސ. އިސްލާހީ ކޮމްޕިއުޓަރު ކުރެއްވުމުގައި އެހީތެރިކަން ދެއްވި ބޮޑުފުރުސަތަށްވެސް، ހާއްސަކޮށް شُكْرُ ދަންނަވަމެވެ. މާތް اللّٰهُ އެމަނިކުފާނަށް ރަޙްމަތް ލައްވާ ދީނީގޮތުން މަސައްކަތްކުރުމުގެ ހިތްވަރުދެއްވާ އަދި އެއްކަލަކު ބޮޑުކުރެއްވުން ދެއްވާށިއެވެ!

ނިންމައިލުމުގެ ކުރިން އަދި އެއްވާހަކަ ދަންނަވައިލަން ބޭނުންވެއެވެ. އެއީ، މިތަރުޖަމާގައި عَرَب ބަހުގެ عِبَارَة ތަކާއި ޖުމްލަތަކުގައި ދިވެހިބަހުގައިވާ، عَرَب ބަހުގެ قَوَاعِدُ އަށް رِعَايَة ކުރުމަށްވުރެބޮޑަށް، އެއީ عِبَارَة ތަކާއި ޖުމްލަތައް ދިވެހިބަހުގެ عِبَارَة ތަކާއި ޖުމްލަތާ ގުޅޭގޮތަށް ބޭނުންކޮށް އިސްކަންދީފައިވާކަމެވެ. އެހެންކަމުން ވަރަށްގިނަ

كَلِمَة ތަކާއި عِبَارَة ތަކުގެ ފަހުއަކުރުގައި، عَرَب ބަހުގެ قَوَاعِد އާ އެއްގޮތަށް ޖަހަންޖެހޭފިލި ޖަހާފައެއްނުވާނެއެވެ. އެއީ އެގޮތަށްފިލިޖަހައިގެން ދިވެހިބަހާ ގުޅިގެން ކިޔަން ފަސޭހަކަމަށް ނުގެންނާތީއެވެ. ވީމާ، ފޮތްބައްލަވާ ބޭފުޅުންގެ مَعْلُوْمَات އަށްޓަކައި މިވާހަކަ ދަންނަވައިލީމެވެ.

އަޅުގަނޑުގެ دُعَاء އަކީ މިފޮތުން، މިލޯބިވެތި إِسْلَامِي مُجْتَمَعُ ގެ ދަރިންނަށް މާތް اللَّهُ މަންފާލިބިދެއްވުމެވެ. އަދި މިއީ اللَّهُ ގެ وَجْهُ އަށްޓަކައިގެން ކުރެވުނު إِخْلَاص ތެރި، ހެޔޮ عَمَل އެއްކަމުގައިލައްވާށިއެވެ! އަޅުގަނޑުމެންގެ عَمَلُ ތައް إِصْلَاحُ ކޮށްދެއްވައި، قِيَامَة ދުވަހުން، މާތް نَبِيّ އާ ﷺ ގެ شَفَاعَة ލިބުން حَقُّ ވާފަދަ ބަޔަކުކަމުގައި އަޅުގަނޑުމެން ލައްވާށިއެވެ.آمِيْن!

وَصَلَّى اللَّهُ وَسَلَّمَ عَلَى سَيِّدِنَا وَحَبِيْبِنَا وَشَفِيْعِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِيْنَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ.

06 رَجَبُ 1430
29 ޖޫން 2009

أَحْمَدُ فَارُوْقُ مُحَمَّدُ

ފިހުރިސްތު

ފެށުމުގެ ބަސް 1

مُؤَلِّفُ ގެ مُقَدِّمَة 10

ފޮތްރުގުވައިދުން 17

مُصْطَلَحُ الْحَدِيْث ވަކި عِلْم އެއްގޮތުގައި ފެށިގެންއައިގޮތާއި،
މިعِلْمُ تَرَقِّي ވެ ކުރިއަރައިގެން ދިޔަގޮތުގެ ކުރުބަޔާނެއް 18

مُصْطَلَحُ عِلْمُ ގެމައްޗަށް ލިޔުއްވިފައިވާ މުހިއްމު ފޮތްފޮތް 22

މައިގަނޑު تَعَارُف ކޮށް 28

ފުރަތަމަ ބާބު: الْخَبَرُ 33

ފުރަތަމަ ބައި: އަޅުގަނޑުމެންނާހަމައަށްخَبَر އެއް އައިސްފައިވާގޮތުން،
އެ خَبَرُ ބެހިގެންދާ ބައިތައް 34

ފުރަތަމަ بَحْث: مُتَوَاتِرُ خَبَرُ 35

ދެވަނަ بَحْث: الآحَادُ خَبَرُ 39

- الْمَشْهُوْرُ 40
- الْعَزِيْزُ 44
- الْغَرِيْبُ 46
- ގަދަބަލިކަމުގެ ގޮތުން الآحَادُ حَدِيْث ބެހިގެންވާބައިތައް 51

ދެވަނަ ބައި: قَبُوْلُ ކުރެވޭ حَدِيْث 53

ފުރަތަމަ بَحْث: قَبُوْلُ ކުރެވޭ حَدِيْث ގެ ވައްތަރުތައް 53
- الصَّحِيْحُ ، صَحَّ حَدِيْث 54
- الْحَسَنُ ، ރަނގަޅު حَدِيْث 74
- އެހެން سَنَدތަކާއެކުވެ، ގުޅިގެން صَحَّ ވެފައިވާ حَدِيْث 82
- އެތައް سَنَد ތަކުން ރިވާވެފައިވުމުން، حَسَنُ ދަރަޖައަށް
އުފުލިފައިވާ حَدِيْث 84
- ހެކިތަކާއި قَرِيْنَة ތަކުން އެ حَدِيْث އަދި، صَحَّ حَدِيْثއެއް
ކަމުގައި قَبُوْلُ ކުރުމަށް އިޢުތިބާރުކުރެވޭ الآحَادُ حَدِيْث 86
ދެވަނަ بَحْث: އެއަށް عَمَلُ ކުރެވޭ حَدِيْث އާއި،
އެއަށް عَمَلُ ނުކުރެވޭ حَدِيْث 89
- اعْتِرَاض އެއް ގެނެވިފައިނުވާ، مَقْبُوْلُ حَدِيْث އާއި،
اعْتِرَاضއެއް ގެނެވިފައިވިނަމަވެސް، އެފަދަ حَدِيْث
جَمْعُ ކުރެވިދާނެފަދަ صَحَّ حَدِيْث 90
- حَدِيْث ގެތެރެއިން نَاسِخُ حَدِيْث އާއި مَنْسُوْخُ حَدِيْث 95
ތިންވަނަބައި: ރައްދުކުރެވިގެންވާ حَدِيْث 99
- ރައްދުކުރެވިގެންވާ حَدِيْث އާއި، އެފަދަ حَدِيْث
ރައްދުކުރެވުން ސަބަބު 100
ފުރަތަމަ بَحْث: ބަލި حَدِيْث 101

ދެވަނަ بَحْث: سَنَدُ ގައިވާ ކުށެއްގެސަބަބުން ބަލިވެފައި

ނުވުމުގެ ސަބަބުން ރައްދުވެވޭحَدِيْث 107
- مُعَلَّقُ حَدِيْث 110
- مُرْسَلُ حَدِيْث 113
- އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި ވިދިވިދިގެން ދެރާވީން، ނުވަތަ
އެއަށްވުރެ ގިނަރާވީން ބަޔާންނުކޮށް
ދޫކޮށްލާފައިވާ حَدِيْث 120
- އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގެ ކޮންމެހިސާބަކުން ވިއަސް
سَنَدُ اتِّصَالُ ވުމުގެ ގުޅުންކެނޑިފައިވާ حَدِيْث 122
- سَنَدُ ގައިވާعَيْب އެއް ވަންހަނާކޮށްފައިވާحَدِيْث 125
- ވަންހަނާ إِرْسَالُ ކުރުން 135
- عَنْ އަދި أَنَّ އިން ރިވާކުރުން 138
ތިންވަނަ بَحْث: ރާވީއާމެދުކުރެވޭ ތުހުމަތެއްގެ ސަބަބުން
ރައްދުވެވޭحَدِيْث 141
- ދޮގުހަދައިގެން އުފައްދާފައިވާ حَدِيْث 142
- އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި ދޮގުހަދާކަމަށް
ތުހުމަތުކުރެވޭ ރާވީއަކު ހިމެނޭ حَدِيْث 151
- ބޮޑެތި ކުށްހެދުންގިނަ، غَافِلُ ކަންބޮޑު، فَاسِقُ ރާވީއަކު
ރިވާކުރާ حَدِيْث 153
- ضَعِيْفُ ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާގޮތާ خِلاَف އަށް
އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث 156

- ބޭރުފުށަށް ފެންނަ ފެނުމުގައި صَحّ حَدِيْث އެއްކަމުގައިހީވާ،
އެކަމަކު އެ حَدِيْث صَحّ ވުމަށް ހުރަސްއަޅާ عِلَّة އެއް
އެކުލެވިގެންވާ حَدِيْث 157
- އިތުބާރުހުރި ثِقَة ރާވީންނާ خِلاَفُ ވެފައިވުން 163
- އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ އެހެންގޮތަކަށް ބަދަލުކޮށްފައިވާ،
ނުވަތަ مَتْنُ ގައި ނޫންބައެއް مَتْن އަށް
އިތުރުކޮށްފައިވާ حَدِيْث 165
- އެ حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގައި ނުވަތަ مَتْنُ ގައިވާ لَفْظ އެއްގެ
ބަދަލުގައި އެހެން لَفْظ އެއްއިސްކޮށް ނުވަތަފަސްކޮށް
ގެނެސްފައިވާ حَدِيْث 174
- ބަރާބަރުވަން مُتَّصِلُ سَنَد އެއްކަމަށްފެންނަ سَنَد އެއްގައި
ރާވީއަކު އިތުރުކުރުން 176
- ދަރަޖައިގެގޮތުން އެއްފެންވަރުއެއްގެ، ތަފާތު އެތައްގޮތަކަށް
ރިވާވެގެންވާ حَدِيْث 180
- ثِقَة ރާވީން އެحَدِيْث އެއް ރިވާކޮށްފައިވާގޮތާخِلاَف އަށް
لَفْظِي ގޮތުންނާއި މާނަވީގޮތުން ބަދަލުކޮށްފައިވާحَدِيْث 185
- ހަރުދަނާރާވީއަކާ خِلاَف އަށް مَقْبُوْلُ ރާވީއަކު
ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث އާއި، ހަރުދަނާ ރާވީއަކު
ރިވާކޮށްފައިވާގޮތާ خِلاَف އަށް އޫނާއަށްވުރެ
ހަރުދަނާކަންބޮޑު ރާވީއަކު ރިވާކޮށްފައިވާ حَدِيْث 190

- ރާވީއަކީ ކާކުކަން ނޭނގުން 193
- بِدْعَة ވެރިކަން 200
- ހަނދާންހުރުން ދަށްވުން 202

ހަތަރުވަނަ ބައި: مَقْبُوْل އާއި مَرْدُوْد އާ ދެގޮތުގައި شَامِلُ ވާ حَدِيْث 204
ފުރަތަމަ بَحْث: އެފަރާތަކަށް ނިސްބަތްކުރެވޭ ފަރާތުގެގޮތުން حَدِيْث ބެހިގެންވާ ބައިތައް 205
- قُدْسِيُّ حَدِيْث 206
- رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އަށް ނިސްބަތްކުރެވިފައިވާ حَدِيْث 208
- أَصْحَابُ ބޭކަލުންނަށް ނިސްބަތްކުރެވިފައިވާ ބަސްފުޅު ނުވަތަ عَمَلُ ފުޅު 211
- تَابِعِيّ ބޭކަލުން ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ފަހުގެ ބޭކަލުން ނިސްބަތްކުރެވިފައިވާ ބަސްފުޅުތަކާއި عَمَلُ ފުޅު 218
ދެވަނަ بَحْث: قَبُوْلُ ވުމާއި قَبُوْلُ ނުވުމާ ދެގޮތުގައި شَامِلُ ވާ ބައެއް އެހެން ވައްތަރުތައް 221
- سَنَدُ ގުޅިގެން رَسُوْلُ اللهِ ﷺ އަށް ނިސްބަތްކުރެވޭ ކޮންމެއެއްޗެއް 221
- ގުޅިފައިވާ سَنَد އަކުން ސާބިތުވާ حَدِيْث 222

- އިތުބާރުކުރިރާވީއަކު ރިވާކުރި حَدِيْث އެއްގައި
ހިމެނިފައިނުވާބައެއް عِبَارَة އެހެނިހެން އިތުބާރުކުރި
ރާވީންގެ ރިވާޔަތުގައި އައިސްފައިވާ حَدِيْث 224
- ރާވީއަކު تَفَرُّدُ ވެފައިވާ حَدِيْث އެއްރިވާކުރުމުގައި
އެހެންބަޔަކު شَامِلُ ވެފައިވާތޯ سَنَدُ ތައް
تَحْقِيْقُ ކޮށްބެލުން 230

ދެވަނަ ބާބު: އެމީހެއްގެ حَدِيْث قَبُوْلُ ކުރެވޭ ރާވީއެއްގެ ސިފަތަކާއި
އަދި މިކަމާގުޅިގެން ރާވީއަކު طَعْن ކުރެވޭ شَرْطُ ތަކާއި
އަދި އޭނާގެ ބަސް قَبُوْلُ ކުރެވޭ شَرْطُ ތައް 236
ފުރަތަމަ بَحْث: ރާވީގެކިބާގައި ހުރުން ލާޒިމުވާ ކަންތައްތަކާއި،
އޭނާގެ ބަސް قَبُوْلُ ކުރެވޭ شَرْطُ ތައް 237
ދެވަނަ بَحْث: الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ ގެ މައްޗަށް ލިޔެވިފައިވާ
ފޮތްފޮތުގެމައްޗަށް އަވަސްކަލިއެއް 248
ތިންވަނަ بَحْث: الْجَرْحُ وَالتَّعْدِيْلُ ގެ ދަރަޖަތައް 252

ތިންވަނަ ބާބު: ރިވާކުރުމާއި އެކަމުގެއަދަބުތަކާއި އަދި ރިވާކުރާ
އެއްކޮށް ރައްކާތެރިކުރުން ގޮތްތައް 259
ފުރަތަމަބައި: ރިވާޔަތްތައް ރައްކާތެރިކުރުމުގެގޮތް، އަދި ރިވާޔަތްތައް
ލިބިގަންނަން މަގުތައް 260

ފުރަތަމަ بَحْث: حَدِيْث އަޑުއެހުމާއި، ލިބިގަތުމާއި، ރައްކާތެރިކުރާނެ ގޮތް 261
ދެވަނަ بَحْث: حَدِيْث ލިބިގަތުމުގެ ގޮތްތަކާއި،
ރިވާކުރުމަށް ބޭނުންކުރެވޭ ބަސްތައް 264
ތިންވަނަ بَحْث: حَدِيْث ލިޔުން ރައްކާތެރިކުރުމާއި، حَدِيْث
ފޮތްފޮތް تَصْنِيْفُ ކުރުން 279
ހަތަރުވަނަبَحْث: حَدِيْث ރިވާކުރާނެ ގޮތް 290
- حَدِيْثގައި އައިސްފައިވާ އުނދަގޫ ބަސްތައް 295
ދެވަނަބައި: حَدِيْث ރިވާކުރުމުގެ އަދަބުތައް 298
ފުރަތަމަ بَحْث: ރިވާކުރާމީހާގެކިބާގައި ހުންނަންޖެހޭ އަދަބުތައް 298
ދެވަނަ بَحْث: حَدِيْث އުނގެނޭ މީހެއްގެކިބާގައި
ހުންނަންޖެހޭ އަދަބުތައް 302

ހަތަރުވަނަ ބާބު: سَنَد އާއި، سَنَد އާ ގުޅިފައިވާ ކަންތައްތައް 305
ފުރަތަމަބައި: سَنَدُ ގައިހުރެވޭ މުހިއްމުސިފަތައް 306
- ރާވީންގެعَدَدُ މަދު سَنَدُ އާއި، ރާވީންގެعَدَدُ ގިނަ سَنَدُ 302
- حَدِيْثގައިވާلَفْظ އެއްބަޔާންކުރުމުގައި سَنَدُ ގައިހިމެނޭ
ހުރިހާ ރާވީން އެއްގޮތްވުން 315
- މަތީފަންތީގެعِلْمُ ވެރިން އެއަށްވުރެ އާދައިގެ
- މީހުންގެގާތުން ރިވާކުރުން 322
- ބައްޕައިން،ދަރީންގެގާތުން ރިވާކުރުން 325

- ދަރިން، ބައްޕައިންގެ ގާތުން ރިވާކުރުން 327
- އެއްފަންތީގެ ދަރިވަރުން، ދޭތެރެއިން އެކަކުއަނެކަކުގެ ގާތުން
ރިވާކުރުމާއި، އެއް عُمْر އެއްގެ ދަރިވަރުން އެކަކު
އަނެކަކުގެ ގާތުން ރިވާކުރުން 329
- ކުރީންއަވަހަށްމަރުވި ރާވީންނާއި ފަހުންއަވަހަށްމަރުވި ރާވީން 332

ދެވަނަ ބައި: ރާވީން ދެނެގަތުން 334
- أَصْحَابُ ބޭކަލުން ދެނެގަތުން 337
- تَابِعِيّ ބޭކަލުން ދެނެގަތުން 344
- ރާވީންގެތެރޭގައި ހުރި أَخُ ންނާއި
أُخْتُ ން ދެނެގަތުން 347
- އެރާވީންގެ ނަމާއި، އެބައިމީހުންގެ ބައްޕައިންގެނަން
ލިޔުމާއިކިޔުމުގައި އެއްގޮތްނަމަވެސް އަސްލަށްބަލާއިރު
ތަފާތުވާމީހުން ދެނެގަތުން 349
- ރާވީންގެނަން ނުވަތަ لَقَبُ ނުވަތަ كُنْيَةُ، ނުވަތަ
نَسَبُ ލިޔުމުގައި އެއްގޮތަށް، ކިޔުމުގައި ތަފާތު
މީހުން ދެނެގަތުން 352
- ރާވީންގެ ނަން ލިޔުމުގައި ކިޔުމުގައި އެއްގޮތަށް،
އަދި އެބައިމީހުންގެބައްޕައިންގެނަން ކިޔުމުގައިތަފާތު،
އެނޫނަސް ލިޔުމުގައި އެއްގޮތް ނުވަތަ ކިޔުމުގައި
އެއްގޮތް ލިޔުމުގައި ތަފާތު މީހުން ދެނެގަތުން 356

- އެއީ ކާކުކަން ހާމަކޮށްފައިނުވާ ރާވީން ދެނެގަތުން 359
- އެމީހެއްގެނަން مَتْنُ ގައި ނުވަތަ سَنَدُ ގައި
  ހާމަކޮށްފައިނުވާ މީހުން ދެނެގަތުން 361
- އެމީހެއްގެ ގަތުން އެހެންމީހަކު ބިނާކޮށްފައިވާ
- ރާވީން ދެނެގަތުން 366
- ތަފާތުން އެތައްނަމަކުން ނުވަތަ އެތައްގޮތަކަށް
  ހާމަކުރެވިފައިވާ ރާވީން ދެނެގަތުން 368
- އެހެންއެކަކަށްވެސް ކިޔާފައިނުވާ ނަމެއް ނުވަތަ
- كُنْيَة އެއް، ނުވަތަ لَقَب އެއް ކިޔާފައިވާ
  މީހުން ދެނެގަތުން 369
- އެބައިމީހުންގެ كُنْيَةُ ން مَشْهُوْرُ ވެފައިވާ ރާވީންގެ ނަން
  ދެނެގަތުން 371
- ރާވީންގެ لَقَبُ ތައް ދެނެގަތުން 375
- އެބައިމީހުންގެބައްޕައިންނޫން މީހުންނަށް
  ނިސްބަތްކޮށްފައިވާ ރާވީން ދެނެގަތުން 378
- ބޭފުޅުންގެ ޒާހިރާ ތަފާތު ނިސްބަތް ދެވިފައިވާ
  ރާވީން ދެނެގަތުން 381
- ރާވީންނާބެހޭ މުހިންމު تَارِيْخُ ތައް ދެނެގަތުން 383
- އިތުބާރުކުރި ثِقَة ރާވީންގެތެރެއިން ބުއްދިގެސްވީ
  ރާވީން ދެނެގަތުން 386

- عِلْمُ ވެރިންނާއި ރާވީންގެطَبَقَاتُ ތައް ދެނެގަތުން 389
- عِلْمُ ވެރިންނާއި ރާވީންގެތެރެއިން އެކި قَبِيْلَة ތަކަށް ނިސްބަތްވީ ބޭކަލުންނާއި، އަނެކުންގެ ރައްކާތެރި ކަމުގައިވީ ބޭކަލުންނާއި، މިނިވަންކުރުމުގެ ސަބަބުން އެބަޔަކާ ގުޅިފައިވާ ބޭކަލުންދެނެގަތުން 392
- ރާވީންގެތެރެއިން އިތުބާރުހުރި މީހުންނާއި، ضَعِيْفُ މީހުން ދެނެގަތުން 394
- ރާވީންގެ ވަޠަނާއި އެބައިމީހުންގެ ރަށް ދެނެގަތުން 396

* * * * *

- ޝުކުރުގެ ބަސްކޮޅެއް 399
- ފިހްރިސްތު 404